

~~v. 679~~

864
SERVIZIO
POSTALE
ITALIANO

DACIA PROVINCIA AUGUSTI

TÖRTÉNETI
NÉP- ÉS FÖLDRAJZI
KÖNYVTÁR

KIADJA

SZABÓ FERENCZ
N.-ELEMÉRI PLÉBÁNOS

XLVII. KÖTET

NAGYBECSKEREK
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1893

DACIA
PROVINCIA AUGUSTI

I. KÖTET

6320451

IRTA

KIRÁLY PÁL

NAGY-BECSKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1893

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 11 481 657

92/06

B.C.U. Bucuresti

Insti

C20060677

~~Inventar nr. 70425/27~~

ÉDES SZÜLŐIM BOLDOG EMLÉKÉNEK

FIUI SZERETETTEL.

TARTALOM.

	Lap.
I. Földrajzi adalékok.	1
II. A Peutinger tábla.	13
III. Priscus Rhetor, Jornandes és a ravennai Névtelen adatai.	20
IV. Dacia hegységei és folyói.	26
V. Dacia helyrajza.	28
VI. Az agathyrsok.	35
VII. Adalékok a dákok és törzsrokonaik történetéhez Dacia meghódításáig.	43
VIII. Dacia meghódítása.	76
IX. Trajan foruma és oszlopa.	104
X. Trajan oszlopának néprajzi és történeti adalékai.	177
a) Néprajzi adatok.	177
b) Történeti adatok.	185
XI. A dákok.	201
XII. A dákok hadügye.	229
XIII. A tartomány szervezése.	263
XIV. A tartomány története a markomann háborúig.	266
XV. A markomann háborúk.	269
a) a birodalom éjszakkeleti provinciái.	271
b) az éjszaknyugoti háború.	290
c) a keleti háború.	306
d) a dunamelléki harcok s az általános béke.	312
e) a második háborút megelőző események.	322
f) a második háború s az általános béke.	325
g) a háború képe.	335
h) a háború következményei.	340
XVI. Dacia betelepítése.	344
XVII. Az utak.	347
XVIII. Traján császár aldunai hidja.	366
XIX. A hadi viszonyok.	387

ELŐSZÓ.

Tudományos egyesületeink hazánk ó-kori történetének kutatását majdnem egészen kihagyván programjunktól, a római hódításról alig vannak számbavehető monographiáink, pedig Pannonia majdnem öt századon át volt az imperiumnak fontos kiegészítő része, sőt alkalomadtával döntő befolyást gyakorolt az egész világ sorsára. A Délkeleti Felföldet magában foglalt Daciának nem jutott ugyan ily nagy szerep, de a római szellem, akarat és tetterő, itt is nagyokat producált: polgárosult életet teremtett és hatalmát fönn tudta tartani ezer és ezer veszély között másfél századon át, s ha a későbbi nemzedékek lelkére, faji jellegére nem ütött is kitörölhetetlen bélyeget, emlékeit mégis elhinté mindenfelé, s az erdélyi részeknek alig van egyetlen, némi földrajzi jelentőséggel bíró területe, hol sűrűn ne találúnok reliquiáit, Szinte érthetetlen tehát, hogy miért vannak oly kevesen kik érdeklődnek a római sasoknak bérczes keletünkön rakott fészke iránt. A külföldnek kell megelőznie bennünket ezen a téren is. Pannonia és Dacia fölíratos emlékeit a berlini akademia aegise alatt adta ki Mommsen a Corpus Inscriptionum Latinarum III-ik kötetében, még 1873-ban, s megújult nemzeti önállóságunk huszonötödik évében ismét idegen kézből vettük a hazai munkások gyűjtésének eredményeit a Corpus supplementumaként. Sajnos, hogy nem találjuk meg benne, Mommsen szellemének magas röptét, mély belátását. És hogy beteljék a pohár, nemsokára napvilágot fog látni Dacia Corpora, a bukaresti földrajzi társaság kiadásában. Előhírnöke Victor Russu „Dacia Porolisense“-je már megjelent.

Pedig tette kész kapacitásokban nálunk sem volt hiány! De Goos Károlynak az anyagi gondok s közöny által halálra fárasztott lelke hamarabb költözött el hogy-

sem megörökíthette volna nagy conceptióit, Torma Károlyt pedig a viszonyok messze elsodorták a tanári szék-ről, melyet nálánál méltóbb még sohasem töltött be. Mintha a végzet üldözné Dacia monographusait.

Sorsuk folyton ott lebegvén lelki szemeim előtt, szinte félttem hozzáfogni tizenhat év óta folytatott és Apulum czimű monographiámban részben már megjelent tanulmányaim összegezéséhez, midőn főtisztelendő Szabó Ferencz német-eleméri plébáncs urnak megtisztelő föl-szólítását vettem, hogy Dacia történetét irjam meg. S aggodalmaimat még az is növelte, hogy új állásommal járó hivatalos teendőim kétszeresre szaporodván, a mindennapi munka lelkiismeretes ellátása után, az élet nyomasztó gondjai között, igen kevés nyugalmas — Dacia geniusának szentelhető órám maradt. A munka azonban meghozta a kedvet is, s a mit félelemmel kezdtem, örömmel folytattam. És most elkészülvén a két kötet, sorsukra bocsátom, hálás köszönetet mondva kiadjójuknak és kérve a szives olvasót, hogy a midőn könyvemmel foglalkozik ne feledkezék meg Tacitus szavairól: non dubitamus multa esse, quae nos praeterierint. Homines enim sumus et occupati officiis, subcisivisque temporibus ista curamus.

Fehértemplomban, 1893. márczius 9-én.

I. Földrajzi adalékok.

(Herodotus, Julius Caesar, Strabo, Florus, Plinius, Tacitus, Ptolemaeus.)

Herodotus, a történetírás atyja, a Fekete tengertől északra, Európát végtelen síkságnak képzelvén, beláthatatlan rónákra helyezi négyyszög alakban Skythiáját — az Ister, az azowi tenger, s a Pontus mellékeire délen; északon ismeretlen barbárok, nyugaton és keleten pedig az agathyrsok, a neurok, androphagok és melanchlainok területei közé.¹

A Duna, Herodotusnak legnagyobb európai folyama, messze nyugaton, a kynetek mellett lakó kelták földjéről ered, s keleti irányban hasítja keresztül egész világ-részünket. Vize mindig bő, mert tömérdek mellékfolyót vesz föl, s öt ágú torkolatot képezve, ömlik a Fekete tengerbe (Pontus Euxinus). „A skythák országát öntöző öt folyó pedig, melyek az Istert nagygyá teszik, — folytatja írónk — a Porata, mint a skythák nevezik, vagy Pyretus, mint a görögök mondják, azután a Tiarantus, Araris, Naparis és Ordessus. A nevezett folyók elseje, mely nagy s a legkeletiebb irányú, vizét az Isterbe önti, a második helyen említett Tiarantus inkább nyugatra foly és kisebb; az Araris, Naparis és Ordessus e kettő között ömölve szakadnak az Isterbe.”² E rövid néhány sorba foglalt adatokban van az első, a legrégebb emlékezés hazánknak Délkeleti Felföldjéről, a régi Erdélyről.

¹ Herodotus. IV. c. 100.

² Herodotus. IV. c. 48.

A kép hiányos ugyan, mert Herodot a Dunától éjszakra terülő vidékeknek vizrajzi és domborzati viszonyairól édes-keveset tud — de halavány híreiből a legjellemezőbb vonásokat adván, mégis fölismerhetjük Erdélyt s a vele határos részeket. A fölsorolt folyók elseje kétségtelenül a Pruth. Az Araris a mai Szeret, s régi nevének gyök-szava „ar“ Roesler szerint¹ „ömleni, folyani“ jelentéssel bír. Naparis — most Jalomnicza. A szláv áradat veté ki régi indogerman nevét a használatból, melyet ugyancsak Roesler a szanszkrit „nepa“ viz, ó-baktriai „nap“ nedves jelentményü alapszókkal hoz kapcsolatba. Az Ordessos, vagy helyesebben Ard-essos neve a szanszkrit „Ard“ ömleni (görögül = *αῤῥῶ*) vetendő össze. Nevének ősi alakját a mai Ardztis elnevezés, majdnem teljesen föntartá. A Tiarantus, most Teljorman, csekély, kicsi folyó, s hogy Herodotos mint jelentékeny vizet említi, annak oka a természeti viszonyokban rejlik, mert a Tiarantust fölvevő és a Dunába az Olt és Ardztis között beömlő, Vede mellékfolyójával egy irányban haladván tovább, könnyen volt egy folyónak tekinthető akkor, midőn a földrajzi ismeretek és szótár a kezdet kezdetén voltak. A Tiarantust néha azonosíták az Olttal is, — de ez alig állhat meg, nem lévén föltételezhető, hogy ily tekintélyes folyó eredeti nevét már az ó-korban mással, az Alutus-szal cserélték volna föl, s ehez járul még a fontos körülmény, hogy Herodotos Skythia folyóit sorolja föl, melyek a Kárpátok lejtőiből erednek, míg az Olt az agathyrsok földjén keletkezik, s felső folyásában már akkor is jelentékeny, midőn a vöröstoronyi szoroson át elhagyja hazánkat.

„Az agathyrsoktól jön a Maris, s egyesül az Isterrel.“

— Herodot tehát a Tisza alsó folyását a Marosnak tekinti.

„A Haemus bércei közül, folytatja írónk, három más nagy folyó ered, s éjszaki irányba haladva ömlenek bele (a Dunába): az Atlas, Auras és Tibisis; Thracián, s a thrák krobyzok földjén át folynak az Athrys, Noes és Artanes s az Isterbe szakadnak; a paeonoktól s a Rhodope hegységéből jön a Syus, mely a Haemust középen

¹ R. Roesler: Einiges über das Thrakische. Zeitschrift für oest. Gymnasien. 1873, 109. l.

átvágva torkol az Isterbe.“ Hogy az utóbbi balparti folyó az Isker, a rómaiak Aesus-a mondja Goos,¹ az kétségtelen. Innen a thrák krobyzok földjéig nyugatról — keletre haladva, a következő hat folyót kell elhelyeznünk: az Artanes, Noes, Athrys, Auras és Atlas. De nem tekintve arra, hogy a Balkánból nem ered, a Dunába ömlő tekintélyes folyó, csak négy kisebb vizet vehetünk figyelembe, melyek közül három, helyrajzi sorrendben talán, a következőképen azonosítható: a Vid = Artanes; Osma = Noes; a Jantra = Athrys. A Herodot által megemlített három nagy folyót tehát alig állapíthatjuk meg, mert csak az egyetlen Lom van még hátra, mely Rustcsuknál a jobb parton ömlik a Dunába. Így az Atlas, Auras és Tibisis a balpartra tartoznak kétségtelenül s ott a Tiarantus és Maris között még ma is élnek neveik: az Atlas, az Olt görögös neve; Auras az Arabona, miként Ptolemaeus nevezi a Zsilt, s a Temes az egykori Tibisis, melynek nevét a krassó-szörénymegyei Zsuppa helyén feküdt Tibiscum is föntartá. Hogy miképen tévedhetett Herodot ily nagyot, annak alig lehet, de nem is szükséges okát adnunk.

A daciai hegyeket legelőször Julius Caesar említé a gall háborúkról írt commentarjaiban mondván, hogy a hercyni erdő elérvén a dákok és anartok határait, a folyótól (a Duna) balra fordul, s nagy kiterjedése miatt számos nép területét érinti.² De a Kárpátokat még a Tiberius korában élt Strabo sem ismeri; ő is miként Caesar a hercyni erdő folytatásának tekinti azokat, s szerinte a Maros is a Dunába ömlik, bár a Tiszáról Pathisos névvel van tudomása, s a „hegyek közül elérvén — írja róla — a skordiskok földjén át folyik az Isterbe“.³ Strabo úgylátszik azt hiszi, hogy a Maros a Tiszától nyugatra jut a Dunába, s ezért állítja,

¹ K. Goos: Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens. 9. l.

² Jul. Caes. Bell. Gall. VI, 25: (Hercynia silva) oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauricorum finibus rectaque fluminis Danuvii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium; hinc reflectit sinistrorsus, diversis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit...

³ Strabo VII, 5 f. 2.

mikép a Maris a Danubiusba a Pathisus pedig a Isterbe szakad.¹

L. Annaeus Florus, bár végig küzdé Augustus harczait a pannonok, sarmaták és dákokkal, Daciáról mégis csak annyit mond, hogy a sarmaták nyílt mezőkön kóborolnak, a dákok pedig a hegyek között laknak.²

Plinius a Dunától éjszakra fekvő területek domborzati viszonyairól helyes adatok alapján ír ugyan, de a Kárpátokat ő is a hercyni erdő folytatásának tekinti, s csak a középső részekről, s az erdős hegységekről van tudomása, ezen részeket mondván a síkságról elüzlött, s a hegyek közé menekült dákok — a Tisza és Maros által határolt hazájának. A Duna és Dnjestr között szintén ismer hegységeket: a Montes Macrocremni — a meredek nagy hegyeket, tehát a sajátképi nagy Felföldet, de a nélkül, hogy határozottabb adatokat tartott volna fenn.³

Tacitus nem mond semmi újat. A Kárpátokat ő is a hercyni erdőhöz csatolja, — s a Morvát szintén oly határozottan localisálja, hogy lehetetlenség összetévesztenünk más folyóval.⁴

Claudius Ptolemaeus az első (Kr. u. 150 körül született, s Alexandriában élt), kinek határozott képzete van Daciáról. Valószínűleg a hivatalos adatokat látta, vagy Alexandriában oly egyénekkal nyílt alkalma érintkezni, kik megfordultak a birodalom új tartományában. De még

¹ Strabo VII, 5, 2; VII, 3, 11.

² L. Ann. Florus: Sarmatae patentibus campis inequant... Daci montibus inhaerent. Res. Romanae IV, 12, 18, 20.

³ Plin. Hist. nat. IV, 15: Superiora autem inter Danubium et Hercynium usque ad Pannonica hiberna Carnunti, Germanarumque ibi confinium, campos et plana Jazyges Sarmatae, montes vero et saltus pulsus ab his Daci ad Pathissum annem a Maro sive in Duria est, a Suevis regnoque Vanniano dirimens eos adversa Bastarnae tenent aliique Germani. IV, 16: verum ab Istro oppido Cremniscos, Aepolium, Montes Macrocremni, clarus omnis Tyras oppido nomen imponens stb.

⁴ Tac. Germ. 1: Germania omnis . . . a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus reparatur. Ann. II, 63: barbari utrumque (Marbod és Katualda) comitati, ne quietas provincias immixti turbarent, Danubium ultra inter flumina Marum et Cusum locantur. Marus = Morva; Cusus = Vág vagy Garam.

ő sem közöl pontos adatokat a provincia vizrajzi és domborzati viszonyairól.

Dacia határai, írja szerzőnk: éjszacról az európai Sarmatia, a Kárpátos hegység egész a Tyras kanyarulatának legvégső pontjáig,¹ nyugat felől a Tibiskos (Tisza) mentében a metanasta jazygok tanyái; délről a Danubius folyó egy része (Duna) egész a Pontosig, s torkolatáig Istros nevet visel; keleten a Hierasos (Pruth), mely Dinogetiánál elhajolva az Istrostól éjszak és kelet felé folyik, egészen a Tyras (Dnjestr) említett kanyarulatáig.² Ez adatok alapján Dacia térképe könnyen megszerkeszthető, — de akkor azonnal kiütnek a classicus földrajzíró tévedései is: a tartomány fekvését a valóságnál sokkal keletibb fekvésűnek képzei, a Tisza vonala nagyon rövid; a Kárpátok elhelyezése és iránya hibás; a Szeret és Pruth egy folyóvá olvadnak össze, s előbbit képzei a torkolatnak, de mégis oly pontokat, helyeket említ partjai mellett, melyek, nyilván a Pruth mellett keresendők.³

Harmadik könyvének Daciát tárgyaló fejezete⁴ a tartomány határainak leírásával kezdődik, s az első pontok az éjszaki, nyugati és déli határokat tartalmazzák; alább meghatározza a Tisza első kanyarulatát⁵ a Katarabon (Zsil)⁶ s Kiambros (Ciabrus?) elhajlását; a harmadikban megemlíti, hogy az éjszakon eredő Aluta keresztül foly Dacián s torkolatát 50¹⁵/₆₀ szél. és 44 hossz fok

¹ Claudii Ptolemaei Geographia editio Carolus Fridericus Augustus Nobbe. Editio stereotypa. 177. l. §. 1.

Ptolemaeus szerint:

Hosszuság	Szélesség
53	48 ³⁰ / ₆₀
A valóságban:	
46° 20'	48°

² Cl. Ptolem. § 1—4. — 177. 178. l.

³ Lásd a mellékelt térképet.

⁴ A VIII-ik fejezet. 177—180. l. Nobbe kiadásában.

⁵ Hossz. 47²⁰/₆₀; szél. 44⁴⁵/₆₀ Ptol. szerint.

⁶

Ptol. szerint:

Hosszuság	Szélesség
49°	43 ³⁸ / ₆₀
A valóságban:	
41° 40'	43° 45'

alá,¹ az Oiskosét (Isker) pedig az 51-ik hossz. és 44-ik szél. alá helyezi,² végül az axiupolisi Duna kanyarulatát, melyet 54²⁰/₆₀ és 45⁴⁵/₆₀ fekvésűnek határoz meg;³ a negyedik pont a keleti határokat írja le.⁴

Az ötödik pontban a dák törzseket sorolja el: Daciát pedig úgymond a legéjszakibb nyugattól lakják:

- az anartok (Ἀναρτοι),
- teuriskok (Τευρίσκοι),
- kistobokok (Κιστοβῶκοι).

Ezek alatt: pre(n)davesek (Πρε(ν)δανήσιοι),
 ratakensek (Ῥατακήσιοι),
 kaukoensek (Κανκοήσιοι).

Alattuk: biefek (Βίηφοι),
 buridensek (Βουριδε)ήσιοι (ἢ Βου(ρ)ήρηδαιήσιοι),
 kotensek (Κοτήσιοι).

¹ A valóságban 42° 30' hossz., 43° 42' szél.

² A valóságban: 42° 6' hossz., 43° 44' szél.

³ A valóságban: 45° 45' hossz., 44° 22' szél.

⁴ § 1. Ἡ Δακία περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἀρκιῶν τῷ μέρει τῆς Σαρματίας τῆς ἐν Ἑνῶπῃ, ἀπὸ τοῦ Καρπάτου ὄρους μέχρι πέρατος τῆς τιοημένης ἐπιστροφῆς τοῦ Τύρα ποταμοῦ, ἢ ἐπέχει μοίρας, ὡς εἶρηται

ἀπὸ δὲ δύσεως τοῖς Ἰάξυξι τοῖς Μετανάστασις κατὰ τὸν Τιβίσκον

ποταμόν,

ἀπὸ δὲ μεσημβρίας μέρει τον Δανουβιον ποταμοῦ, τῷ ἀπὸ τῆς ἐκτροπῆς τοῦ Τιβίσκον ποταμοῦ μέχρις Ἀξιουπόλεως, ἀφ' ἣ ἤδη καλεῖται ὁ Δανούβιος μέχρι τοῦ Πόρτου καὶ τῶν ἐκβολῶν Ἰστρου.

§ 2. οὐ μέρους ἢ θέσις ἔχει οὐδως.

μετὰ τὴν ἐκτροπὴν Τιβίσκον τοῦ ποταμοῦ ἢ πρώτη πρὸς

λίβα ἐπιστροφῆ

ἢ (Κατὰ ραβῶνος ποταμοῦ ἐκτροπῆ, ὅς φέρεται ἐπὶ τὴν

Δακίαν

ἢ τοῦ Κιάμβ(ρ)ου ἐκτροπῆ μθ μγ λ

§ 3. τὸ κατὰ τὴν ἐκτροπὴν Ἀλούτα τοῦ ποταμοῦ, ὅς πρὸς θάρκιον.

ὄρηθεις διαιδρεῖ τὴν Δακίαν

ἢ κατὰ Οἰσκον ἐπιστροφῆ ρ δ' μδ

ἢ κατὰ Ἀξιούπολις ἐπιστροφῆ ρα μδ

ἀφ' ἧς καὶ Ἰστρου, ὡς εἶρηται, ὁ ποταμὸς καλεῖται ὁ Δανούβιος

μέχρι τῶν ἐκβολῶν.

§ 4. ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν τῷ τε ἐντεῦθεν Ἰστρῶ ποταμῷ μέχρι τῆς

κατὰ Δινογέτιαν πόλιν ἐπιστροφῆς, ἧς ἢ θέσις ργ μξ γδ

Καὶ ἐν τῷ Ἰεράσω ποταμῷ, ὅς κατὰ Δινογέτιαν ἐκτροπῆς ἀπὸ

τοῦ Ἰστρου πρὸς ἀρκίους καὶ ἀνατολὰς φέρεται μέχρι τῆς εἰρημένης τοῦ

Τύρα ποταμοῦ ἐπιστροφῆς, ὡς εἶρηται ργ μη λ.

Ezek alatt: albokensek (*Ἀλβοκήσιοι*),
 potulatensek (*Ποτυλατήσιοι*),
 sinsiek (*Σίνσιοι* (ἢ *Σήσιοι*)).
 Legdélebbre pedig: saldensek (*Σαλδήσιοι*),
 keiagesek *Κειάγεισιοι* (ἢ *Κιαγίριοι*) és
 piefigek (*Πιέφιγοι* (ἢ *Πιερφιγοι*)).

E névsor azonban sehogy sem illik a második század végső tizedeire, és a harmadik elejére, s ez feltűnő, mert Ptolemaeusnak elég alkalmá lehetett tanulmányoznia a hivatalos adatokat, s olvasni Traján emlékiratait, melyek kétségtelenül megvoltak Alexandriának minden nagy könyvtárában.

Az anartok Caesar szerint éjszaknyugaton laknak,¹ s megmaradván ott később is, egyik községük Resculum (Sebesvárálja) Vicus Anartorum nevet visel; a teuriskok, ha az isk sokasító képző nem csal, kelták; a kistobokok Traján idejében már éjszakkeletre üzetvén, közöttük s Dacia közt bastarnok települnek le. Ha az Ammianus Marcellinus által említett Cauca² a kaukoensioi nevet tartá fenn, úgy ezek valószínűleg itt laktak, holott Ptolemaeus a második szelvényre helyezi őket. Nevükre emlékeztet a Legio I. Minervia közlegényének Caius Julius Mansuetusnak fogadalmi köve is, ki a dák háborúkban harczolt:

... AD. ALVTVM.
 FLVMEN SECVS
 MONT. CAVCASI.

ad Alutum flumen secus mont(es) Caucasi.³

Vajjon a Küküllő nem ez ősi barbár neveknek a magyar hangtani törvényekhez idomult alakja? A buridensekre, de mindinkább a Nobbe által fölvetett varians burredaiensek alakjában, a Peutinger tábla Buridavája emlékeztet; a potulatensek városa a Ravennai Névtelen által említett Potula lehetett. E törzsek nagyobb részéről már Traján idejében sem hallván, később meg éppen nem, kételkednünk kell valóban, hogy az alexandriai tudós

¹ Jul. Caes. bell. Gall. VI, 25.

² A Kárpátok déli része. — Amm. Marcell. XXXI. c 4. vége: Cauca²landensem locum.

³ Alutus = Olt; Caucasus = Kárpátok. Ackner és Müller p. 239, 17.

adatai ráillettek volna korára. — De ellene bizonyítanak a történeti indiciumok is.

Burivista király a Kr. e. utolsó század első felében többször harcolván a bojok és teuriskokkal, — legyőzi törzseiket s meghódoltatja vagy kiüzi telepeikről, mint a bojokat át a Dunán. S ezek kétségtelenül kelták lévén föltételezhető, és meg is érthető, hogy törzsrokonai a teuriskok rájuk támaszkodva tehetek a dák király haragját fölidéző kísérleteket Dacia ellen.

Halála után a dák királyság egysége fölbomolván, a torzsalkodásokat fölhasználják a metenasta jazygok, s áttörvén az erdős Kárpátok szorosain, a felső Tisza vidékein telepednek le. Megjelenésük, miként Pliniustól értesülünk, nagy zavart idéz elő az éjszaki dákok közt: „superiora autem inter Danubium et Hercynium saltum usque ad Pannonica hiberna Carnunti Germanorumque ibi confinium campos et plana Jazyges Sarmatae, montes vero et saltus pulsus ab his Daci ad Pathissum (Tisza) a Maro (Morva) sive Duria (Vág?) est, a Suevis regnaque Vanniano dirimens eos, ex adverso Bastarnae tenent aliique Germani.”¹

A betörő sarmaták tehát a nyugati dákokat, hazánk éjszaki, a Tisza és Morva közt elterülő, hegységeibe szoriták, s kétségtelen, hogy a fönnebbi jegyzékben Ptolemaeus fölsorolja ezeket is. Új nevek fölmerültén pedig nincs mit csodálkoznunk, hisz ez mindennapi jelenség a barbár vándor népek közt, különösen akkor, ha nincsen erős szervezetük, ha a főnökök hatalma nem képes megakadályozni a törzsek szétválását.

Nyomós okok szólnak tehát az ellen, hogy Ptolemaeus jegyzékét elfogadjuk egész terjedelmében.²

Könyvének kétségtelenül legérdekesebb része Dacia főbb városainak földrajzi helyzetükkel együtt való fölsorolása. A közlött adatok közül azonban csak a Salinae és Sarmizegetusára vonatkozó számok alapulnak közvetlen fölméréseken,³ míg a többit valószínűleg itinerariumok alapján számította ki.

¹ Plin. hist. nat. IV, 15.

² Ld. Goos K. Untersuchungen über die Innerverhältnisse des Trajanischen Daciens. — Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Új folyam XII. k. I. f. 122 kr. 1.

³ Ptol. VIII, 12, 4.

A szélesség száma	Helynév	A hosszúság		A szélesség	
		Ptolemaeus szerint	A való- ságban	Ptolemaeus szerint	A való- ságban
I.	Rukkonion — <i>Ρουκκόκιον</i>	$\bar{\mu}\varepsilon \text{ } \acute{\lambda}' = 46^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\eta \text{ } \varepsilon' = 48^{10}/_{60}$	—
"	Dokirava vagy Dokidava — <i>Δοκίρανα ἢ Δοκί- δανα</i>	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \gamma' = 47^{20}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\eta = 48$	—
"	Porolisson v. Pa- rolisson— <i>Πορό- λισσον (ἢ Παρο- λισσον)</i>	$\bar{\mu}\theta = 49$	40° 50'	$\bar{\mu}\eta = 48$	47° 11'
"	Arkobadara — <i>Ἀρκοβάδαρα</i>	$\bar{\tau}\beta = 52$	—	$\bar{\mu}\eta = 48^{15}/_{60}$	—
"	Trifulon — <i>Τρί- φουλον</i>	$\bar{\tau}\beta \text{ } \delta' = 52^{15}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\eta \text{ } \delta' = 48^{15}/_{60}$	—
"	Patridava— <i>Πα- ρίδανα</i>	$\bar{\tau}\gamma = 53$	—	$\bar{\mu}\eta \text{ } \varepsilon' = 48^{10}/_{60}$	—
"	Karsidava — <i>Καρσίδανα</i>	$\bar{\tau}\gamma \text{ } \gamma' = 53^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\eta \text{ } \delta' = 48^{15}/_{60}$	—
II.	Petrodava — <i>Πε- τροδάνα</i>	$\bar{\tau}\gamma \text{ } \acute{\lambda}' \delta' = 53^{45}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \gamma\omicron' = 47^{40}/_{60}$	—
"	Ulpianon — <i>Οὐλ- πιανόν</i>	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \acute{\lambda}' = 47^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \acute{\lambda}' = 47^{30}/_{60}$	—
"	Napouka — <i>Νάπουκα</i>	$\bar{\mu}\theta = 49$	41° 16'	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \gamma\omicron' = 47^{40}/_{60}$	46° 45'
"	Patruissa — <i>Πά- τρούισσα</i>	$\bar{\mu}\theta = 49$	—	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \gamma' = 47^{20}/_{60}$	—
"	Salinai — <i>Σαλί- ναι</i>	$\bar{\mu}\theta \text{ } \delta' = 49^{15}/_{60}$	41° 29'	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \varepsilon' = 47^{10}/_{60}$	46° 22'
"	Praitoria Au- gusta — <i>Πραι- τωρία Αὐγούστα</i>	$\bar{\tau} \text{ } \acute{\lambda}' = 50^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\zeta = 47$	—
"	Sandava — <i>Σάν- δανα</i>	$\bar{\tau}\alpha \text{ } \acute{\lambda}' = 51^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \acute{\lambda}' = 47^{30}/_{60}$	—
"	Angustia — <i>Ἀγ- γούστια</i>	$\bar{\tau}\beta \text{ } \delta' = 52^{15}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \delta' = 47^{15}/_{60}$	—
"	Utidava — <i>Οὐτί- δανα</i>	$\bar{\tau}\gamma \text{ } \varepsilon' = 53^{10}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \gamma\omicron' = 47^{40}/_{60}$	—
"	Markodava — <i>Μαρκόδανα</i>	$\bar{\mu}\theta \text{ } \acute{\lambda}' = 49^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\zeta = 47$	—
III.	Ziridava — <i>Σιρί- δανα</i>	$\bar{\mu}\eta = 48$	—	$\bar{\mu}\varepsilon \text{ } \acute{\lambda}' = 46^{30}/_{60}$	—
"	Singidava — <i>Σιγγίδανα</i>	$\bar{\mu}\eta \text{ } \acute{\lambda}' = 48^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\varepsilon \text{ } \gamma' = 46^{20}/_{60}$	—
"	Apulon — <i>Ἀπουλον</i>	$\bar{\mu}\theta \text{ } \delta' = 49^{15}/_{60}$	41° 15'	$\bar{\mu}\varepsilon \text{ } \gamma\omicron' = 46^{40}/_{60}$	46° 3'

A szőlődy száma	Hely név	A hosszúság		A szélesség	
		Ptolemaeus szerint	A való- ságban	Ptolemaeus szerint	A való- ságban
III.	Zermizirga v. Nermiziga. — Ζερμίζιργα ἢ Νερμίζιργα	$\bar{\mu}\theta \text{ } \acute{\alpha} = 49^{30}/_{60}$	49° 30	$\bar{\mu}\zeta = 46$	45° 53'
"	Komidava — Κομιδάβα	$\bar{\nu}\alpha \text{ } \acute{\alpha} = 51^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\zeta \gamma\omicron' = 46^{40}/_{60}$	—
"	Ramidava — Ῥαμιδάβα	$\bar{\nu}\alpha' \text{ } \acute{\alpha} \gamma' = 51^{50}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \acute{\alpha} = 46^{30}/_{60}$	—
"	Pirum — Πιροῦμ	$\bar{\nu}\alpha \text{ } \delta' = 51^{15}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\zeta = 46$	—
"	Zusidava — Ζουσιδάβα	$\bar{\nu}\beta \gamma\omicron' = 52^{40}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \delta' = 46^{15}/_{60}$	—
"	Paloda — Πάλωδι	$\bar{\nu}\gamma = 51$	—	$\bar{\mu}\zeta = 46$	—
IV.	Zurobara — Ζουροβάρρα	$\bar{\mu}\epsilon \gamma\omicron' = 45^{40}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\epsilon \rho\omicron' = 45^{40}/_{60}$	—
"	Lizisis — Λιζισίς	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \delta' = 46^{15}/_{60}$	39° 38	$\bar{\mu}\epsilon \text{ } \nu' = 45^{40}/_{60}$	45° 24'
"	Argidava — Ἀργίδαβα	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \acute{\alpha} = 47^{30}/_{60}$	39° 13	$\bar{\mu}\epsilon \text{ } \delta' = 45^{15}/_{60}$	45° 5'
"	Tiriskon — Τίρισκον	$\bar{\mu}\eta \text{ } \acute{\alpha} = 48^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\epsilon \text{ } \delta' = 45^{15}/_{60}$	—
"	Zarmizegethusa királyi székhely — Ζερμίζετγέ- θουσα, βασιλειον	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \acute{\alpha} \gamma' = 47^{50}/_{60}$	40° 27	$\bar{\mu}\epsilon \text{ } \delta' = 45^{15}/_{60}$	45° 30'
"	Hydata — Ὑδάτα	$\bar{\mu}\theta \text{ } \acute{\alpha} = 49^{30}/_{60}$	40° 40	$\bar{\mu}\epsilon \gamma\omicron' = 45^{40}/_{60}$	45° 45'
"	Nentidava — Νεντιδάβα	$\bar{\nu}\beta \text{ } \acute{\alpha} \delta' = 52^{45}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\epsilon \text{ } \acute{\alpha} = 45^{30}/_{60}$	—
"	Tiasson — Τία(σ)σον	$\bar{\nu}\beta = 52$	—	$\bar{\mu}\epsilon \text{ } \acute{\alpha} = 45^{30}/_{60}$	—
V.	Zeugma — Ζεύγμα	$\bar{\mu}\zeta \gamma\omicron' = 47^{40}/_{60}$	39° 57	$\bar{\mu}\delta \gamma\omicron' = 44^{40}/_{60}$	45° 17'
"	Tibiskon — Τι- βισκον	$\bar{\mu}\zeta \gamma\omicron' = 46^{40}/_{60}$	39° 50	$\bar{\mu}\delta \text{ } \acute{\alpha} \gamma' = 44^{50}/_{60}$	45° 30'
"	Dierna — Διερνα	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \delta' = 47^{15}/_{60}$	40° 5	$\bar{\mu}\delta \text{ } \acute{\alpha} = 44^{30}/_{60}$	—
"	Akmonia — Ἀκμωνία	$\bar{\mu}\eta = 48$	40°	$\bar{\mu}\epsilon = 45$	45° 30'
"	Drufegis — Δρουφηγίς	$\bar{\mu}\zeta \text{ } \acute{\alpha} \delta' = 47^{45}/_{60}$	40° 19	$\bar{\mu}\delta \text{ } \acute{\alpha} = 44^{30}/_{60}$	44° 38'
"	Frateria — Φρα- τερία	$\bar{\mu}\theta \text{ } \acute{\alpha} = 49^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\delta \text{ } \acute{\alpha} = 44^{30}/_{60}$	—
"	Arkinna — Ἀρ- κιν(ν)να	$\bar{\mu}\theta = 49$	—	$\bar{\mu}\delta \text{ } \acute{\alpha} \delta' = 44^{45}/_{60}$	—
"	Pinon — Πινόν	$\bar{\nu} \text{ } \acute{\alpha} = 50^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\delta \gamma\omicron' = 44^{40}/_{60}$	—
"	Amutrition — Ἀμουτρίτιον	$\bar{\nu} = 50$	—	$\bar{\mu}\delta \text{ } \acute{\alpha} \delta' = 44^{45}/_{60}$	—
"	Sornon — Σόρνον	$\bar{\nu}\alpha \text{ } \acute{\alpha} = 51^{30}/_{60}$	—	$\bar{\mu}\epsilon = 44$	—

Goos e táblázathoz, s Ptolemaeusnak fönnebb közölt adataihoz a következő megjegyzéseket fűzi:

A legéjszakibb szelvényben írónk Porolissumnál (Mojgrád) 49'-el, a Dnestr kanyarulatánál 30'-el tér el délre, míg a Dniepr torkolatánál 2°-al éjszakra.

A második szelvényben Napoca (Kolozsvár) 55', Potaissa (Torda) 46', Salinae (Felvincz) 48', a Dniestr torkolata 1° 30', s a Duna torkolatának legéjszakibb ága 1° 35' északi eltéréssel határozzák meg.

A harmadik szelvényben Apulumnál 37', Germizánánál (Gyógy-Csigmó) 7', a Duna torkolatának déli ágánál 1° 25', a Szereth torkolata s a Duna delta kezdeténél 1° 15' északi eltérés mutatkozik.

A negyedik szelvényben az axiupolisi Duna kanyarulatot 1° 23', Acidavat (Varadia) 10', Hydatat (Kalán) 5'-el helyezi a valóságnál északabbra, de Lizizist (Ezeres) már 4', Sarmizegetusát pedig 15' véli a valóságnál délőbb fekvésűnek.

Az ötödik szelvényben ugyanily jellegű hibákkal találkozunk: nyugaton Tibiscum (a Bisztra torkolata) 40', Akmonia (Ohába-Bisztra?) 30', Zeugma (Slatina?) 37', Dierna (Orsova) 10', Drobetae (Drufegis-Turn-Severin)-nél 8', a Tisza torkolatánál 18', a Zsilénél 15'-nyi déli különbséget találunk, míg a keleti részben a differentia északi lesz, s az Olt torkolatánál 18', az Iskerénél pedig 15 perczet tesz.

A hosszúsági méretekben igen jelentékenyek a hibák: Porolissumnál 8° 10', a Dniestr kanyarulatánál 6° 40', a Dniepr torkolatánál 7° 30' keleti különbség van.

A második szelvényben ugyanezt találjuk: Napoca 7° 44', Potaissa 7° 33', Salinae 7° 33', a Dniestr torkolata 8° 20', a Duna delta északi ága 9° vannak keletre tolva.

A harmadikban a különbség Apulumnál 8°, Germizánánál 8° 40', a Duna torkolat déli részénél 8° 30', a Szereth torkolatánál 7° 20', a Duna delta kezdeténél 8° 20'.

A negyedikben Sarmizegetusa 7° 23', Hydata 8° 50', Arcidava 8°, Lizizis (Aizi v. Ahihis=Ezeres) 6° 37', az axiupolisi Dunakanyarulat 8° 35'-el differálnak.

Az utolsóban pedig Tibiscum 6° 50', Dierna 7° 10', Drobetae 7° 26', Akmonia 8°, Zeugma 7° 10', az Olt

torkolata $7^{\circ} 45'$, a Zsilé $7^{\circ} 20'$, a Tiszáé $8^{\circ} 41'$, az Iskeré $8^{\circ} 54'$ -el térnek el a valóságtól ismét keletre.

Ez összevetések alapján a következőket constatálhatjuk:

1. Minél keletibb fekvésű valamely pont, Ptolemaeus annál magasabban helyezi éjszakra.

2. Az éjszaki pontok nagyon magasan, a déliek nagyon alacsonyan fekszenek.

3. Ugyanazon szelvényen az éjszaki, mint déli különbségek meglehetősen azonosak.

Ha e szabályokat Daciának legsűrűbben lakott nyugati részére alkalmazzuk, úgy a következő eredményekre jutunk:

1. Az Apulumtól éjszakra fekvő pontokat $50'$.

2. Az Apulum és Sarmizegetusa közöttieket $4'$ kell délre.

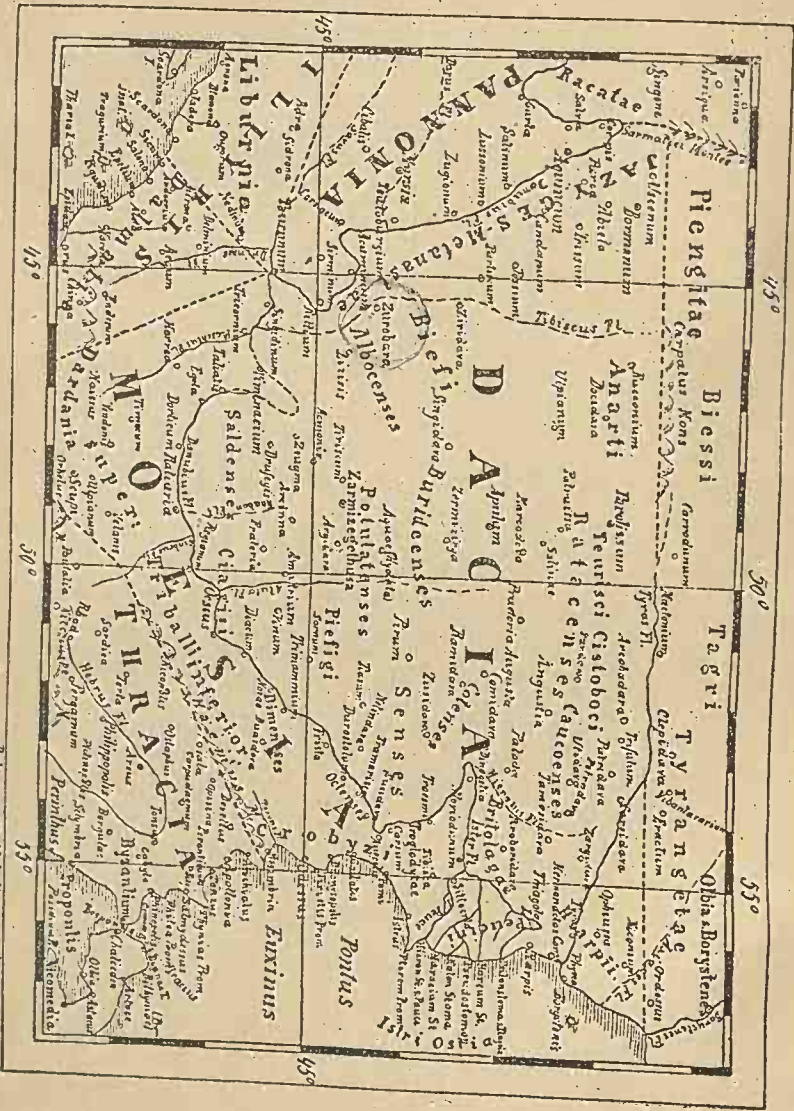
3. A főváros és Duna köztieket pedig $20'$ kell éjszakra helyoznünk.

4. E területeken minél keletebbre fekszik valamely pont, annál délebbre kell tolnunk.

A hosszúsági adatokra nézve következő az irányadó: az Oiskos torkolatánál a különbség $8^{\circ} 54'$, Aizinál $6^{\circ} 37'$ lévén a keleti különbség, átlag $7^{\circ} 50'$ -et kell levonnunk minden számadatból s akkor körülbelül eltaláljuk a valóságot. E nagy különbségek oka abban rejlik, hogy Ptolemaeus a continensek területét a valóságnál kisebbnek számítá, de azért a méreteket följegyezte egész összegükben. Ezért fekszik az ő Daciája is $7^{\circ} 50'$ inkább keletre, mint kellene.¹

¹ Carl. Goos: Studien zur Geografie und Geschichte des Trajanischen Daciens. — Ld. Programm des evang. Gymnasiums in Schässburg. — 1874. 15 kv. l.

Cl. Ptolemaeus Dacliaja Ukert F. A. szorint!

Utkerest-Kitatunoz-yakista

F. A. Ukert: Geographie d. Griechen und Römer. III-ik k. I. tábla. Weimar 1846.

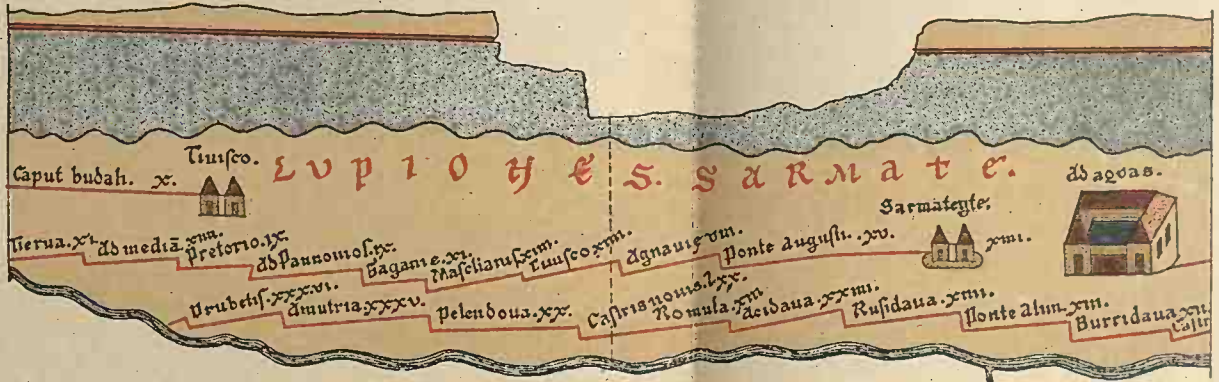
A PEUTINGER TÁBLA DACIÁJA

Segmentum VII.

I.

II.

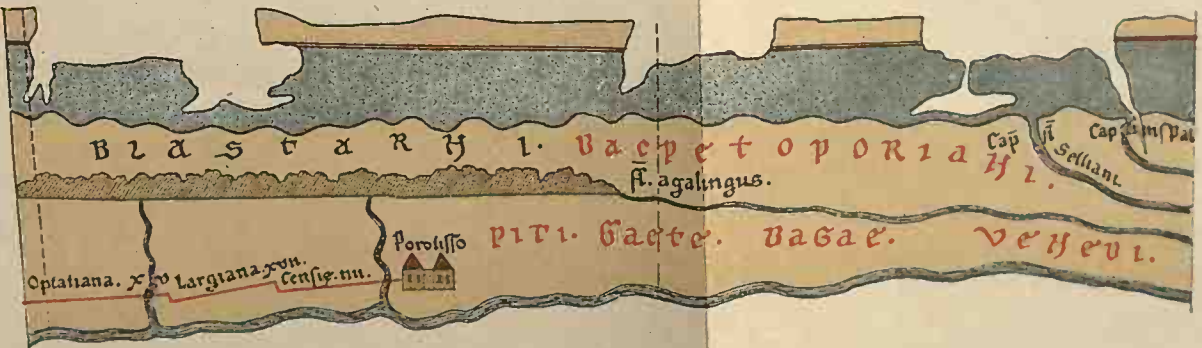

Segmentum VIII.

III.

IV.

II. A Peutinger tábla.

Daciát térképszerűen föltüntetve csak a Peutinger táblán találjuk, melynek szerzője dr. K. Miller meggyőző bizonyítása szerint¹ Castorius, keletkezésének ideje pedig, miként az alábbiakból kiviláglik, a negyedik század második felében keresendő.

Scheiyb tabulanknak mult századbeli legkiválóbb ismerője végig vizsgálván az érdekes ereklyét, ama meggyőződésre jut,² hogy az Theodosius császár parancsára 393-ban készült, és pedig a Bécsben őrzött példány. A szerzőre vagy szerzőkre nem reflectál, mert tudását vagy tudásukat legfelsőbb parancs alapján hasznosítá a birodalmi kormány.

A tabula egy kéz műve, s érdekessége és fontossága teszi szükségessé, hogy kissé bővebben foglalkozzunk vele.

Áttekintve térképünket, a császári székhelyek: Róma, Konstantinápoly, Antiochia azonnal föltűnnek, mert szokatlanul ki vannak emelve, s mert be van töltve mind-egyiken az élénken színezett trónszék. D'Avezac az első, ki e jelenségre figyelmet fordítván, megkísérli az együttesen uralkodó s külön-külön residentiákban székelő császárok korát meghatározni, mert ezzel — ugymond — meg lenne oldva a keletkezés idejének kérdése is. Kutatásai alapján Constantin fiai látja a három alakban,

¹ Die Weltkarte des Castorius genannt die Peutingerische Tafel. Einleitender Text von Dr. Konrad Miller. 41 kv. 1.

² Fr. Cr. de Scheyb: Peutingeriana tabula itineraria 1753. Előszó 30-ik l.

kik 337—338-ban kilencz hónapig külön-külön udvart tartottak volna a három fővárosban.¹

E. Desjardins 350 és 353 között letelt három évre teszi a tabula eredetét, midőn Constantius mint egyed-uralkodó Konstantinápolyban székel, Gallus pedig (351 óta caesar) mig a nyugatot követelő Magnentius „egy-ideig“ Rómában tartózkodik.²

A residentiák ilyenmü fölosztása azonban nem felel meg a valóságnak s a föltüntetett alakok nem azonosíthatók úgy, miként Desjardins akarja. Antiochiában Gallus caesar az imperatorok teljes pompáját viseli, holott nem Augustus; Magnentius Galliában van, Constantius pedig, a legtöbb hatalom birtokosa nem Konstantinápolyban, hanem Nikomediában székel és korona nélkül semmi esetre sem ábrázolható. Ez fölségsértés lett volna.

Valens (364—370) és I. Valentinian (364—375) kora engedi meg a legelfogadhatóbb föltevést. Amaz mint a kelet uralkodója, gyakran tartózkodik Antiochiában, 373 óta pedig állandóan. Valentinian Mediolanumot szereti ugyan, de uralmának első éveiben a névleges székhely még mindig Róma. Ha tehát a Konstantinápolyban székelő alak meghatározható, úgy meg van oldva a kérdés. 365 szeptemberétől, 368 májusáig Julianus unokatestvérje Procopius, mint ellencsászár harczolván Valens ellen, a Bosporus mellett fekvő residentiában kiáltatta ki magát uralkodóvá. Még a 378-ik évet is figyelembe vehetnők s gondolhatunk Theodosiusnak Gratian által a góthok ellen küldött vezérére is, de ez még akkor nem volt elismerve a két Augustus által. Így csak Procopius idejére illik reá teljesen a három vignette repraesentatiója.

A Rómába rajzolt alak fején korona, jobbában földgolyó, baljában kormánypálcza. Paizsa baloldalón a trón mellé lévén helyezve, a béke teljes. Az alakot befogó körön s a Tiberisen túl emelkedik Szent-Péternek Nagy Konstantin által épített temploma, a még egészen

¹ d'Avezac. Aethicus-ról irt tanulmányában. Mémoires de l'Académie des Inscriptions. I. ser. 2-ik k. 1852.

² L. Desjardins: La Table de Peutinger. Paris 1869—74. A legfényesebb kiadás. Szöveggönyve befejezetlen.

pogány színezetű jelzéssel: ad sanctum Petrum; Antiochiában, hol Valens a keresztények buzgó védője székel, a béke és háború jelvényei egyesítve tüntetvék föl. A Konstantinápolyban székelő alak, ellentétben a két Augusztussal, tollas sisakot visel, baljában lándzsa és pajzs, míg jobbát magasan fölemeli. Jobbján oszlop emelkedik, melyet (columna purpurea) Rómából Konstantin hozatott el, s huszonötéves jubilaema alkalmával földiszíté a columna Traiana mintájára, saját álló szobrával és a vallási szempontból teljes zavarban élő kor szellemének megfelelően a — közhit szerint — alapjában elhelyezi az örök városból elcsent palladiumot, a törzsbe pedig a golgothai keresztfa egy töredékét. Ez oszlopra mutatva Procopius, Nagy Konstantin dynastiájának utolsó ivadéka, családjának uralmát, trónját látszik visszakövetelni. Össze is mérte fegyvereit Valenssel, de Nacocleánál elárultatván, csatát vesztett s fogságba került. És az antiochiai vignette is ráillik a harc idejére, mert az uralkodó kezében lándzsa van.

Ha megállhat ez a föltevés, úgy tabulánk a 365-ik év szeptemberétől, 366 májusáig letelt nyolcz hónap alatt készült.

Megerősíti e föltevést Castorius nyelvezete is, mely a keresztény terminológiát alig ismeri még: ad sanctum Petrum azonos az ad Mercurium, ad Dianam stb. kifejezésekkel; az „antea dicta Herusalem, modo helya capitolina, hic legem acceperunt in monte Syna“ phrasisok, a kereszténység bölcsője iránt legalább is érzéketlenséget bizonyítanak, melyet növelni látszik az, hogy a pogány szent-helyek is felsorolják. Tabulánk nyelvezete tehát a kor szellemének, mely megtúrte Rómában a régi vallás gyakorlatát, Antiochiában a pogányságot, Konstantinápolyban pedig összeolvasztja azt a kereszténységgel, teljesen megfelelő.

A birodalmi határok szintén fontos bizonyítékokat szolgáltatnak. A germániai tizedföldek már elveszván, a Rajna képezi a latin és barbár világ közt a mesgyét az egész vonalon; mellőzi tabulánk a Neckar és Majna vidéki lineát is, kétségtelen tehát, hogy Rómának a jobb parton nincs mit keresnie. Itt Francia, Suevia, Alemannia jeleztetvén, az intéző körök belenyugszanak

abba, a mit nincs többé módjukban megváltoztatni. Lehet, hogy a Francia név interpoláltatott, de ez egészen mellékes, mert a frankok a negyedik század közepe előtt nem kerülhettek az alsó Rajna mellékére; déli szomszédjaik: bureturi = a burgundok; a középső partvidéken a suevek, tizedföldeken pedig alamannok laknak. A század közepén tehát még védhető a rajnai határ, de két évtizeddel később Castorius már nem rajzollhatta volna a Rajna balpartját rómainak.

A Duna jobb partja szintén római még, de a baloldalon már barbárok tanyáznak: armalausok, vandulok, ezektől északra markomannok, majd burok s végre sarmaták.

Ez a balparti Dacia, jóllehet Aurelián véglegesen lemondott róla, még mindig föl van tüntetve. Dr. K. Millert e jelenség arra a kétes értékű vállalatra indítá, hogy megkíséرتse megmenteni tartományunkat a rómaiaknak s hivatkozik Eumeniusnak Constantius Chlorusra tartott dicsbeszédében előforduló passusra: Partho ultra Tigrim redacto, Dacia restituta, porrectis usque ad Danubii caput Germaniae Raetiaeque limitibus; de hát itt csak arról van szó, hogy Dacia ripensis állítatott vissza. Hiszen ha Traján dicsősége újult volna meg, annak nyomának kellene lennie magában a provinciában is, pedig ennek emlékei között Gallienus koránál újabb eddig sehol sem maradt fenn. De a negyedik században mintha divat lett volna Daciát a birodalmakhoz tartozónak tekinteni; Aethicus is megemlíti,¹ bár elveszett már egy századdal előbb. Határnépekül a hamaxobiakat, sarmaták, lupionok, venedek, bastarnok, vágok, pitiek és gétákat jelzi. A géták alatt valószínűleg a gótok értendők. Csak a hunok hiányzanak tehát, kik 375-ben jelentkeznek először. És ez ismét egy érv a mellett, hogy táblánk csakugyan a megemlített időben keletkezett.

Tabulánk kútfoít alig lehet pontosan meghatározunk. Vitatják többen, hogy a Julius Caesar által elrendelt fölmérések, Agrippa térképe, a Strabo által

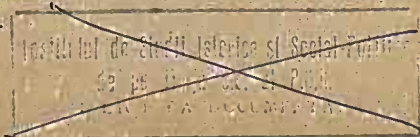
¹ A. Gronoviusnak Pomponius Mela kiadásához mellékelve (1722) 727. l. „Hiuc ab oriente (t. i. a Pontustól) Alania est, in medio Dacia“.

többször idézett chorograph stb. adatai alapján készült volna; bizonyítékaikat azonban, nem birván kellő erővel, mellőznünk kell s a tabulához hasonló forrásokat kell kikeresnünk. Ezek az itinerariumok, melyek részint magán, részint hivatalos használatra készültek az utazók tájékozására. Ily itinerarium fönmaradt több is, de elég késő keletű valamennyi. A harmadik századnál korábbra egy sem vezethető vissza. Nyugaton nem igen érzék szükségüket, de annál inkább keleten, a nagy sivatagokon; Strabo pedig beszéli, hogy Indiában az utakon minden tíz stadiumnyi távolságban jelzőkövek állanak.¹ Persiában hasonlóan jártak el. Megkisérlék a római birodalomban is, de következetesen sohasem érvényesítették, a sok előnnyel járó hasznos intézményt. Így az itinerariumok sem voltak pontosak s az utazók, de főképen a kereskedők és katonák adatai alapján szerkesztettek a legelsők. Legrégibb a harmadik század végén kelt Itinerarium Antonini, melyen sajnos, teljes mérvben constatálhatók a kezdet nehézségei. Némely útvonal megvan kétszer, háromszor is, különösen a Rajna melléken, Raetiában, Pannoniában, de mindig jelentékeny eltérésekkel. Másfelől pedig hiányoznak óriási területek; Gallia, Hellas és Kis-Ázsia délnyugati része. Hiányzik az akkor már elveszett Daciáé is, bár épen nincs kizárva a lehetőség, hogy Castoriusnak alkalmá volt még ezt a részt is tanulmányoznia. E hiányok, részben a rendelkezésre állott anyag kúszált, rendezetlen és kellően nem ellenőrizett volta miatt, részben pedig azért keletkeztek, hogy alig lehetett még a legtöbbet utazott embernek is teljes képze a roppant területekről, melyekre vonatkoznak azok. De e bajokon azonnal segíteni kellett, a mint rajzolni kezdék az útnutatókat. Ezekről legelőször Vegetius emlékszik meg, ki azt írja, hogy a háborút viselő hadsereg vezérének a harcok színhelyéről nemcsak irott, hanem rajzolt itinerariumának is kell lennie, pontos méretekkel, melyről leolvashassa az utak minőségét is, lássa a hegy és vízrajzot, hogy ne csak combinatiók, hanem szemlélet alapján határozza meg a követendő irányt.² Szent Ambrus

¹ Strabo XV, § 1, c 11 és 50.

² Fl. Vegetius Ren., Epitome rei militaris III, 6. (exercitus)

Király Pál: Dacia.

inv. 2042577
 C. 2006
 77

hasonlóra gondol, midőn írja, hogy a vezér útra indítandó katonájának kezébe adja az itinerariumot, meg hagyván neki, hol legyen minden nap, hol nyugodjék minden negyediken.¹ S. Hilarius Pictaviensisnek, Jornandesnek, a ravennai Névtelennek szintén volt alkalma ily útmutatókat látnia. Tabulánkon kívül azonban egyetlen egy sem maradván fenn, örvendetes, hogy ez a legkiválóbb ilyenemű alkotások közé tartozhatott. Könnyen áttekinthető, kétszeresen nem említi egyetlen útvonalat sem, figyelembe veszi a birodalomnak minden jelentős részét, s a hol pontos adatokat szerezhett, ott méretei a valósággal majdnem hajszálíg összeválnak, össze még a legtávolabb eső részeken is, pedig összesen 80.000 mp. = 120.000 km. ad számot.²

Tabulánk Daciából csak az egykor legsűrűbben népesített részeket adván, négy fő útvonalat tüntet föl: az első Viminaciumtól (Kostolác — Szerbiában) Tibiscumig (Jaáz és Zsuppa között) ér, a második ugyancsak Viminaciumtól Tibiscumon át Sarmategite-ig (Sarmizegetusa — Várhely, Hunyadvármegye); a harmadik Egetatól (Kladova — Szerbia) Apulumig (Gyulafehérvár); a negyedik Apulumtól Porolissumig (Mojgrád), s összesen negyvenöt helységet sorol föl. A folyók közül megvan a Duna, de az Oltnak nem jutott hely, jelezve azonban van, mert két átkelőt találunk megemlítve. A Karast lerajzolta, de nem látjuk a Marost, pedig Apulum és Sarmizegetusa között feltétlenül kellett átjárónak lennie, s ha a jelek nem csalnak, ezt Aranyánál (Hunyadmegye) kereshetjük. Apulum és Brucla között foly az Ompoly, Napocáná-

primum itineraria omnium regionum, in quibus bellum geritur, plenissime debet habere perscripta, ita ut locorum intervalla, non solum passuum numero, sed etiam viarum qualitate perdiscat, compendia deverticula montes flumina ad fidem descripta consideret, usque eo, ut sollertiores duces itineraria provinciarum; quibus necessitas gerebatur, non tantum adnotata, sed etiam pieta habuisse firmentur, ut non solum consilio mentis verum aspectu oculorum viam profecturus eligeret.

¹ S. Ambrosius + 397. Comm. 118-ik 20. V-ik v.

² Dr. K. Miller: Die Weltkarte des Castorius. 48—75. l. Szövegkönyv.

(Kolozsvár) a Szamos, Porolissum közelében az Egregy. Éjszaki határu a Kárpátok tüntetvék föl Alpes Bastarnicae névvel, melyeknek keleti nyulványán ered a Fekete tengerbe ömlő Agalingus a Dniestr vagy Talgiol, a Dniestr és Pruth között.

A mellékelten közölt részlet előképe, illetőleg az egész tabula jelenleg a bécsi udvari könyvtárban van elhelyezve, s a tizenegyedik vagy tizenkettedik században készült másolat.

III. Priscus Rhetor, Jornandes és a ravennai Névtelen adatai.

A fönnebb említett irók után a későbbiektől csak egyes töredékeket kapunk. Közöttük kétségtelenül legérdekesebb a Priscus Rhetor 448-iki követségének naplójából fönmaradt részlet: „Vigil elmentével (Konstantinápolyba) még egy nap mulatván ott (Attila szállásán), másnap éjszaki tájak felé indultunk, írja Priscus. Miután a barbárral egy darabig együtt haladtunk, egyszer csak más utra térítettek skytha kalauzaink, mint-hogy Attila egy faluban volt lakodalmát tartandó egy Eszkám nevű leánynyal, bár már sok neje volt skytha szokás szerint. Innen síkságon vezetett az út és sok hajózható folyóra bukkantunk. Ezek közül a Duna után legnagyobbak a Drékon nevű, a Tigas és Typhésas. Résziint faderékba vájt ladikokon keltünk át rajtuk, melyeket a folyómelléki lakosok szoktak használni, résziint összetákolt kompokon, melyeket a barbárok szekereken szállítanak magukkal és a vizenyős helyekre visznek. A falukból szerezték be számunkra az élelmet, búza gyanánt kölest, bor gyanánt médet, így hívják a lakosok; a bennünket kísérő szolgák pedig kölest hoztak magukkal, italt árpából készítve, melyet a barbárok kám-nak neveznek. Hosszú utat téve s már estenden egy tónál ütöttük föl sátrunkat, melynek vize iható.¹

¹ Salamon F. fordítása. Hol volt Attila főszállása. Századok 1881. I. f. 17 kv. l. Az eredeti passus a következő: Prisci Rhetoris et sophistae excerpta de legationibus gentium ad Romanos. Corpus Scriptorum historiae Byzantinae. B. G. Niebuhr 182-ik l.:

E passust, meghatározandók Attila főhadiszállásának helyét éles bonczkés alá vették többen,¹ de hypothesisaik közül csak Salamon Ferenczé dicsekedhetik a teljes valóság minden jellegével. Ő a Drékont a Karas, a Tigast a Berzavával, a Typhésast a Temessel azonosítja.²

Jornandes szintén fölemlíti e neveket, de nem Priscus sorrendjében, hanem Tysia = Tigas, Tibisia = Typhésas, Dricca = Drécon, s kitődítva kutfőjét, hozzáteszi, hogy ezek óriási folyamok.³

Szerzőnknek módjában lévén az aldunai területeket személyes tapasztalataiból ismerni, De Getarum, sive Gothorum origine című, minden kritika nélkül compilált könyvében megkoczkáztat egy-egy földrajzi adatot, még az egész Daciáról is. Igy az ötödik fejezetben tartományunkat Scythia nyugati részének tartván éjszokról és nyugatról a Tisza, délen a Duna, keleten az Olt által határoltatja, melyek között Dacia mint magas felföld terül el. Alább már határozottabban körvonalozza: a régi Dacia — úgymond — a Dunán túl terül s hegy-

Τοῦ δὲ Βιγλλὰ ἕξος μήσαντος, μίαν μετὰ τὴν ἐκείνων ἀναχώρησιν ἡμέραν ἐπιμείνατες, τῇ ἑσπερίᾳ ἐπὶ τὰ ἀρχικώτερα τῆς χώρας σὺν Ἀττίλᾳ ἐπορεύθημεν. καὶ ἀρχὴ τινὸς τῶ βαρβάρῳ συμπροελθόντες ἑτέραν ὁδὸν ἐτοράπημεν, τῶν ξενιούτων ἡμῶς Σκυθῶν τοῦτο ποιεῖν παρακελευσαμένων, ὡς τοῦ Ἀττίλα ἐς κόμην τινὰ παρεσομένον, ἐν ἣ γαμῆν θυγατέρα Ἑσκάμ ἐβόλετο, πλείστας μὲν ἔχων γαμῆτας, ἀγόμενος δὲ καὶ ταύτην κατὰ τόμον τὸν Σκυθικόν. ἐνθὲν δὲ ἐπορευόμεθα ὁδὸν ὁμαλήν, ἐν πεδίῳ κειμένην, νανσιπόροισι τε προσεβέλομεν ποταμοῖς, ὧν οἱ μέγιστοι μετὰ τὸν Ἰστρον ὃ τε Δρίκων λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας καὶ ὁ Τιγίσις ἦν. καὶ τοὺτους μὲν ἐπειραιώθημεν τοῖς μοροξέλοις πλοίοις, οἷς οἱ προσοικοῦντες τοὺς ποταμοὺς κέχρηται. τοὺς δὲ λοιποὺς ταῖς σχεδίας διεπλεύσαμεν, ἅς ἐπὶ τῶν ἀμείνων οἱ βάρβαροι διὰ τοὺς λιμνάζοντας φέρουσι τόπους. ἐχορηγοῦντο δὲ ἡμῖν κατὰ κόμης τροφαί, ἀντὶ μὲν σίτον κέχρητος, ἀντὶ δὲ οἶνον ὁ μέδος ἐπιχωρίως καλούμενος. ἐκομίζοντο δὲ καὶ οἱ ἐπόμενοι ἡμῖν ὑπηρέται κέχρητος καὶ τὸ ἐκ κοιθῶν χορηγούμενοι πόμα. κάμον οἱ βάρβαροι καλοῦσιν αὐτό. μίκαν δὲ ἀνέσαντες ὁδὸν περὶ δειλῆν ὄψιαν κατεσηνάσαμεν πρὸς λίμνην τινὴν, πότιμον ἕδωρον ἔχουσα, ὅπερ οἱ τῆς πλησίον ἕδρευοντο κόμης.

¹ Benkő József, Dugonics, Kévész Imre, Mogyorósy.

² Salamon Ferencz: Századok, 1881, I. f. 17 kv. l.

³ Jornandes c. XXXIV.: Ad quem in legationem remissus a Theodoris juniore Priscus, tali voce inter alia refert. Ingentia siquidem flumina, id est Tysiam Tibisiamque et Driccam trans-euntes, venimus in locum illum, abi dudum Vidicula, Gothorum fortissimus, Sarmatum dolo occubuit.

koszoru veszi körül, melynek két útja van: per Bontas és per Tapas.¹ Bontas ha megállhat Gooss föltevése, azonos a vöröstoronyi szorosban lévő Ponsvetus vagy Alutival;² Tapas pedig a Dio által is említett Tapae, mely, miként alább igazolni törekszem, Karánsebes körül keresendő. Később elbeszélvén a góthok és astingok harczeit, mondja, hogy utóbbiak telepei a Marisia, Gilpil és Grisia, Miliare folyamok közt terülnek, ott hol az ő korában a gepidák laknak.³ Marisia kétségtelenül a Maros, Grisia a sebes, Miliare a fehér s Gilpil a fekete Kőrös.⁴

Legkésőbbi adatainkat a különféle kiadók szerint VI—IX-ik századok valamelyikében élt ravennai Név-telentől kapjuk. Szerzőnk meglehetősen járatlan lévén a világban, nincsenek tiszta, határozott fogalmai a leirt területekről. Daciának ő csak a régi Temesi Grófságot s a Marostól éjszakra terülő részt, melyet előbb a gepidák, most pedig az unok (hunok?) laknak, tartja s amazt Dacia minor-nak, emezt pedig D. maior-nak nevezi.⁵

A sajátképi Daciát Mysiának mondván, adatait Porphyrios és Livanius görög, Castorius, Lollianus és Arbitio római írók műveiből meríti. Állításait azonban csak három névre: Macedonia, Burticum és Agmonia nevekre fogadhatjuk el, mert a többi mind megvan Castorius itinerariumában, miként a mellékelt összehasonlításból világosan kiderül:

¹ Jornandes, c. XII: Daciam dico. antiquam quae patria in conspectu Moesiae sita trans Danubium, corona montium cingitur, duos tantum accensus, unum per Bontas, alterum per Tapas habens.

² K. Gooss: Studien zur Geographie und Geschichte des Traj. Daciens. 21-ik l.

³ Jornandes: Quo tempore erant in eo loco manentes, ubi nunc Gepidae sedent juxta flumina Marisia, Miliare, et Gilpil et Grisia.

⁴ K. Gooss: Studien, 22 kv. 1.

⁵ A. Gronovius 1722-iki kiadása, melyet Pomponius Mela-hoz esatolt. I. k. 11 c. 747. l.: et ad frontem eiusdem Albis, Dacia minor dicitur, et dehinc super exaltata est, magna et spatiosa dicitur, quae modo Gepidia adscribuntur: in qua nunc Unorum gens habitare dinoscitur.

Castorius (Peutinger tábla).	Anonymus Ravenn.
Polorissum	Porolissos
Cersie	Certie
Largiana	Lagiana
Optatiana	Optaciana
?	Macedonica
Napoca	Napoca
Patavissa	Patabissa
Salinis	Salinis
Brucla	Brutia
Apula	Apulon
Acidava	Sacidaba
Cedonic	Cedonia — mellette: Burcium
Stenarum	Capistenarum
Ponte vetere	Betere
Pretorio	
Arutela	
Castra Traiana	
Burridava	
Ponte Aluti	Aluti
Rusidava	
Acidava	
Romulas	Romulas.
<hr/>	
Blandiana	Blandiana
Germizera	Germigera
Petris	Petris
Ad Aquas	Aquas.
<hr/>	
Sarmategte	Sarmazege
?	Agmonia
Ponte Augusti	Augusti. ¹

¹ A. Gronovius kiadása. Anonym. Ravenn. IV. kv. c. 7, 774-ik l. — Iterum ponuntur Mysiae duae, id est Interior et Superior. Quas patrias plurimi descripserunt Philosophi: ex quibus ego legi prefatum miserimum Porphyrium, nec non Livanium Graecorum Philosophos; sed et Castorium et Lollianum atque Arbitionem Romanorum philosophos: sed non concordarunt

Dacia minor és maior, vagy prima és secundát, — melynek lakóit a IV-ik könyv 14-ik fejezetében már az avarokkal szaporítja, melyet Menelac és Aristarchus góth tudósok is leírtak, — állítása szerint Sardatius nyomán ismerteti, tényleg azonban csak e három helynév: Canonia, Pocula (Potula?) és Bacaucis származhatnak utóbbtól, mert a többi megint megvan Castorius itinerariumában:

Castorius (Peutinger tábla). Anonymus Ravenn.

Drubetis	Drubetis
Ad Mediam	Medilas
Praetorio	Praetorio
Ad Pannonios	Panonin.
Gaganis	Gazanam
Masclianis	Masclunis
Tivisco	Tibis.
Tivisco	Tibiscum
Caput Bubali	Gubali
Ahihis	Zizis
Bersovia	Bersovia
Centum Putaei	?
Arcidava	Artidaba.

A nyolcz folyó nevét Jornandesnek már idézett passusából írta ki a hibákkal egyetemben, de a melyeket ő megszorított még három-négygyel:

Jornandes.	Anonymus Ravenn.
Tysia (Berzava)	Tysia
Tibisia (Temes)	Tibisia

aequaliter designare ipsas. Ego vero, secundum praefatum Livanium, inferius dictas civitates de superius dictis Mysiis nominavi Item trans fluvium Danubium sunt civitates Mysiae inferioris, id est Prolissos, Certic, Lagiana, Optaciana, Macedonia, Napoca, Patabissa, Salinis, Brutia, Apulon, Sacidaba, Cedonia, Capistenarum, Betere, Aluti, Romulas. Item juxta Cedoniam est civitas, quae dicitur Burcicum, Blandiana, Germigera, Petris, Aquas, Sarmazege, Agmonia, Augusti.

Dricca (Karas)	Drica
Marisia (Maros)	Marisia
Grisia (Sebes Körös)	Gresia
Gilpil (Fekete Körös)	Gilpit
Miliare (Fehér Körös)	Arinc
Flutausis (Olt)	Flantasis. ¹

S ezek mind a Dunába ömlenek!

¹ A. Gronovius kiadása. Anonymus Ravenn. IV. kv. 14 c. 777-ik l.: Iterum ad partes quasi meridiem, ut dicamus ad spatiosissimam terram; sunt patriae spatiosissimae, quae dicuntur Datia et prima et secunda, quae et Gepidia appellatur, ubi modo Uni qui et Avari, inhabitant. Quas utraque Dacias, multi descripserunt philosophi, et quibus ego legi Menelae et Aristarchum Gothorum philosophos; sed ego secundum Sardatium ipsas patrias designavi. In quas Dacorum patrias, antiquitus plurimas fuisse civitates legimus quibus aliquantas designare volumus, id est Drubetis, Medilas, Praetorio, Panonin, Gazanam, Masclunis, Tibus, qui conjungitur cum civitate Agmonia patriae Mysiae; Item ad aliam partem, sunt civitates in ipsis Datiis, id est Tiviseum, Gubali, Zisis, Bersovia, Artidaba, Canonía, Pocula, Bacaucis. Per quas Dacorum patrias transeunt plurima flumina inter cetera quae dicuntur Tysia, Tibisia, Drica, Marisia, Arinc, Gilpit, Gresia. Quae omnia flumina in Danubio merguntur: nam fluvius Flantasis finit ipsam patriam

IV. Dacia hegységei és folyói.

A régi Erdély a közép-európai hegyvidékek legkele-
tibb nyúlványa, a szarmát mélyföld nyugati szegélyén,
földrajzi helyzeténél fogva, míg egyfelől keleti határa
világrésziünk központi hegytömegeinek, másfelől déli
részén közvetlen érintkezésben lévén az alpunai síkság
által a Balkánnal, összekötő kapocs, kelet és nyugat
között. Majdnem négyszögű területét a Kárpátok beve-
hetetlen fellegvárként fogják be. Láncolataik délen hir-
telen és merészen emelkednek ki a síkságból majdnem
2000 m.-ig, míg nyugat felől lankásan, és széles foko-
zatokat képezve, betöltik jóformán egész bensejét, csak
kisebb lapályokat s legtöbbször elég keskeny folyó-
völgyeket hagyva; keleti határunkon 1600 m. közép-
magasságot érnek el és csöndesen lankásodnak a bess-
arabiai rónák felé. Oldalaikat keleten és délen sűrű erdők
födik, de gerinceik néhol fölül emelkednek még a futó
fenyő regioján is, bárha nem érik el az örök hó határát.
Magaslataik befelé gyorsan szállanak alá, síksággá vagy
fönsíkkokká válva. És e két alakulat sűrűn váltakozván
végtelenül érdekes az egész terület s bátran versenyezhet
Schweiczzel, a Rajna mellékével, a déli Tirossal.

A hazánkat befogó hegyláncok közös jelzésére a
régiek még nem használják a Kárpát elnevezést. —
Geografiájukban az erdős Kárpátok: Montes Bastarnici,
az erdélyi határhegységek Plinius szerint keleten Mon-
tes Makrokremni, délen pedig Ammianus Marcellinus
szerint Montes Serrorum.¹ A gerincek nevei közül csak

¹ Amm. Marell. XXVII., c. 5. p. 3: ... montes petivere
Serrorum arduos et inaccessos.

az egy Mons Caucasi maradt fönn, melyet C. Jul. Mansuetus az Olt mellett ismert.

Dacia folyóinak nagyobb része a Duna rendszerébe tartozik; — csak a keleti Kárpátokból eredő csekély jelentőségű vizek ömlenek a Dniestrbe. Az északi határhegységek lejtőiről eredő Samus (Szamos), a nyugatról eredő Krisia (Körös), a Miliare és Gilpillel együtt a Pathissusba (Tisza) szakadnak. Ugyanezzel egyesül az Ampela (Ompoly), és a Sztrigy-be torkolló Sargetia (Nagy vagy Sebes víz) fölvétele után a Maris (Maros). A Dunába ömlenek a Pathissus, a Tibiscus (Temes), — ebbe a Tigas (Berzava); majd ismét a Danubiusba az Apo (Karas) és Tierna (Cserna); a kis oláhországi síkságon a Mutriával (Motru) egyesült Katarabon, tovább keleten az Alutus (Olt), az Ordessus (Arzsis), a Naparis (Jalomnicza), a Museus-szal (Bodza) egyesülő Hierasus (Szereth) és Porata (Prúth).

A Ptolemaeus által határfolyóul említett Tyras (Dniestr) a Pontus Euxinusba ömlik.

V. Dacia helyrajza.

A Peutinger tábla s a fönnebb említett írók adatai részben értékesíthetők lévén helyrajzilag is, az alábbiakban megkísérlem a nevek egy részének localisálását. Leggazdagabb zsákmányt a tabula ad, melynek útvonalai közül háromon teljes biztossággal állapítható meg minden egyes helynév.

E vonalak az: Arcidava Tivisco,¹ a
Tierna Tivisco és
Tivisco Porolisso.

A negyedikén: Drubetis Apula, a localisálás helyesége még nagy részben kétséges.

Tabulánk összesen 44 helynevet sorolván föl, ötöt (Tivisco, Sarmategte, Apula, Napoca, Porolisso) coloniának jelez, s egyet fürdőnek: Ad Aquas. Három colonia jelvénye két egy-egy kapus tornyocska; Sarmizegetusáé ugyanez, de domború körvonallal van befogva, Porolisso tornyocskáin pedig a kapuk helyett két-két ablak van. Ad Aquas vignettje négyszögű épület, melynek belsejébe vízzel telt bassint rajzolt a szerző.

Tabulánk helynevei a következők:

1. Arcidava-Tibiscum-i útvonal:

1. Arcidava XII m. p.² *Αρϋδαβα*. — Ptol. III, 8, 9.
Artidaba An. Rav. IV. Varadia.

¹) Tabulánk ez útvonalat következőképen kezdi: Viminatio (Kostolác) XII., Lederata (Rama) XII., Apo (Karas). A Tabula fölfogását követvén, visszaadtam tévedését is. Lederata már a balparton lévén, Daciaba tartozott. Apo alatt (a Ponte rövidítve) a Karas hídja értendő.

² Egy m. p. = 2000 lépés à 2¹/₂ római láb. Egy római láb = 0.296 m. Egy m. p. = 1.4785 km.

2. Centum Putei XII m. p. Szurduk közelében.
3. Bersovia XII m. p. Bersovia An. Rav. IV, 14. Priscianusnál acc. Berzobim. Zsidovin.
4. Ahihis III m. p. *Αιζιζις*. Ptol. III, 8, 9; Zizis An. Rav. IV, 14. A Doklinra vezető út mellett.
5. Caput Bubali X m. p. Gubali An. Rav. IV, 14. Prebul.
6. Tivisco. *Τιβισκον* Ptol. III, 8, 10. Tiviscum An. Rav. IV, 14. Municipium Tibiscum. Jaáz és Zsuppa között.

II. Tierna Tivisco; III. Tivisco-Porolisso.

7. Tierna XI m. p. *Τιερνα* Ptol. III, 8, 10. Statio Tsiernensium,¹ később colonia Zernensium.² Orsova.
8. Ad Mediam. XIII m. p. Medilas An. Rav. IV, 14. Mehadia.
9. Pretorio IX m. p. Pretorich. An. Rav. IV, 14. Plugova.
10. Ad Pannonios IX m. p. Panonin. An. Rav. IV, 14. Kornia.
11. Gaganis XI m. p. *Ζεύγμα* Ptol. III, 8, 10 Zeugma³ Gazanam. An. Rav. IV, 14. Ruszka.
12. Masclianis XIII m. p. Masclunis An. Rav. IV, 14. Ó-Szadova.
13. Tivisco XIII m. p. (ld. 6.).
14. Agnavis VIII m. p. *Αγμωνία* Ptol. III, 8, 10. Agmonia An. Rav. IV. 14. Zevoj.
15. Ponte Augusti XV m. p. Vajszlova és Váma-Márja között.
16. Sarmategte XIII m. p. *Σαρματεγεθονσα βασιλειος*. Ptol. III, 8, 9. Sarmazege An. Rav. IV, 7. Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. — Várhely.⁴
17. Ad Aquas XIII m. p. *Ἰδατα* Ptol. III, 8, 9. Aquas. An. Rav. IV, 7. Pag(us) Aquensis.⁵

¹ C. J. L. III. 1568.

² Ulp. Dio. 50, 15, 1, 8, 9.

³ C. J. L. III. 4331.

⁴ V. ö. Ptol. VIII, 11, 4. ἡ δὲ Σαρματεγεθονσα τὸ βασιλειον ἔχει τὴν μεγίστην ἢ ἡμέραν ὥρων τε Λ, καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς δέσσεις ὥρας μίας Λγ.

⁵ C. J. L. III. 1407.

18. Petris VIII m. p. Petris An. Rav. IV, 7. Arany.
 19. Germizera VIII m. p. *Ζερμιζιζορα ἢ Νερμιζιζορα* Ptol. III, 8, 8. Germigera. An. Rav. IV, 7. Germisara.¹ Al-Gyógy-Csigmó.
 20. Blandiana VIII m. p. Blandiana An. Rav. IV, 7. Karna.²
 21. Apula XII m. p. *Ἀπουλον*. Ptol. III, 8, 8. Apulon An. Rav. IV, 7. Canabae, később municipium és colonia Apulum Aurelium, majd Septimium melléknévvel. Decius idejében Nova Colonia. Gyulafehérvár.
 22. Brucla XII m. p. Brutia An. Rav. IV, 7. Nagy-Enyed.
 23. Salinis XII m. p. *Σαλίνας* Ptol. III, 8, 7. Salinis An. Rav. IV, 7. Székely Földvár.³
 24. Patavissa XXIII m. p. Patabissa An. Rav. IV, 7. — Patavissensium Vicus,⁴ később municipium, végül Colonia. Torda.
 25. Napoca XVI m. p. *Νάποννα* Ptol. III, 8, 7. Napoca An. Rav. IV, 7. Municipium, később Colonia Aurelia Napoca. Kolozsvár.
 26. Optatiana XV m. p. Optaciana An. Rav. IV, 7. Magyar-Gorbó.
 27. Largiana XVII m. p. Lagiana An. Rav. IV, 7. Magyar-Egregy.
 28. Certie III m. p. Certie An. Rav. IV, 7. Romlot.
 29. Porolisso. *Πορόλισσον (ἢ Παιρόλισσον)* Ptol. III, 8, 6. Porolissos An. Rav. IV, 7. Mojgrád.

IV. Drubetis Apula.

30. Drubetis XXXVI m. p. *Δρουβετις* Ptol. III, 8, 10. Drubetis An. Rav. IV, 14. Municipium, később colonia. Turnu-Severin.⁵

¹ C. J. L. III. 1395.

² Téglás Gábor határozta meg. Ld. Arch. epigr. Mittheilungen aus Oest. Ungarn. XIII k. 2 f. 199 kv. 1. u. az. Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. 18 kv. 1.

³ V. ö. Ptol. VIII, 11, 4: *αἱ μὲν Σαλίνας τὴν μέγιστην ἡμερᾶν ἔχουσι ὥρων τε Ἱ, καὶ διεστήκασιν Ἀλεξανδρείας πρὸς δύο μῶνας Ἱ.*

⁴ Ulp. Dig. 50, 15, 1, 8, 9.

⁵ Notitia or. p. 108: *cuneus equitum Dalmatarum Divitensium Drobeta-auxilium primorum Daciscorum Drobeta.*

31. Amutria XXXV m. p. *Ἀμούτριοι* Ptol. III, 8, 10. A név analog lévén, az Ad-Enum (Tab. Peut. III-ik szelv.)-ből lett Adenum-mal, kezdetben valószínűleg Ad-Mutriam-nak hangzott. Amutria tehát a Mutria-Motru folyó mellett keresendő.

32. Pelendova XX m. p. Krajova?

33. Castris Novis IXX m. p. Cacaleti?

34. Romula XIII m. p. Romulas An. Rav. IV, 7. Municipium, később colonia.

35. Acidava XXIII m. p. Szlatinával szemben.

36. Rusidava XIII m. p. A Luncavetiului-nak (Lunkanec) az Oltba ömlésénél?

37. Ponte Aluti XIII m. p. Aluti An. Rav. IV, 7. Rimmik?

38. Burridava XVI m. p. Bivolari?

39. Castra Tragana VIII m. p. Bumbesti?

40. Arutela XV m. p. Chinen?

41. Pretorio VIII m. p. Boicza?

42. Ponte Vetere XIII m. p. Betere An. Rav. IV, 7. Talmács?

43. Stenarum XII m. p. Capistenarum An. Rav. IV,

7. Nagy-Disznód?

44. Cedonie XXIII m. p. Cedonie An. Rav. IV, 7. Nagy-Szeben?

45. Acidava XV m. p. Sacidaba An. Rav. IV, 7. Koczsa?

46. Apula.

Claudius Ptolemaeusnak a sajátképi Daciában s a Duna torkolata körül említett 48 helyneve közül a tabula segítségével csak tizenöt lévén elhelyezhető, a többiek localisálására Gooss a következő föltevéseket közli:

A helynevek négy csoportra oszthatók:

1. A sajátképi délkeleti Felföld községei:

1. Singidava.
2. Marcodava.
3. Praetoria Augusta.
4. Sandava.
5. Angustia.

II. A nyugoti határhegységek és a Tisza között fekvők:

1. Zurobara.
2. Ziridava.
3. Ulpianum.
4. Docirana.
5. Ruconium.

III. A déliek a Dunáig.

1. Arkinna.
2. Phrateria.
3. Pinum.
4. Sornum.
5. Nentidava.
6. Tiasson.
7. Zuzidava.
8. Pirum.
9. Komidava.
10. Ramidava.

IV. A keleti csoport, a Prúth és Dniestrig.

1. Dinogetia.
2. Paloda.
3. Utidava.
4. Petrodava.
5. Akrobadara.
6. Triphulon.
7. Patridava.
8. Karsidava.
9. Pirobaridava.
10. Tamasidava.
11. Zargidava.

A biztos elhelyezés elé azonban sok, szinte legyőzhetetlen akadályt gördít — ugymond — az, hogy nem tudjuk meghatározni, vajjon az alexandriai tudós által felsorolt kisebb-nagyobb községek, városok, a római hódítás idejében megvoltak-e mind, avagy Ptolemaeus topographiája is azon korból származik-e, melyből a határszéli népek s a dák törzsek jegyzéke? A nevek egy részéről szinte kétségtelen bizonyossággal állíthatjuk ezt, mert a későbbi források, de különösen a fölíratok a

¹ Ptol. III, 10, 15.

nagyobb részt nem említik, holott a Peutinger táblának megerősítik jóformán minden adatát. Lehetséges az is, hogy Ptolemaeus, miként az Ad Aquas nevet Hydata-ra görögösíti, görögösített vagy legalább elferdített többet is, és akkor végkép le kell mondanunk a reményről, hogy ezek modern térképeinken valaha megjelölhetők legyenek.

Az első csoportban mondja Gooss Singidava helyén ma Déva áll; Marcodava a Maros mellett Maros-Ujvár, Praetoria Augusta Enlaka, Sandava Szetelaka, Angustia Bereczk, s Tiriscum a muncseli Gredistye.

A második csoportban Zurobara a mai Temesvár környékén keresendő, Ziridava a Maros mellett Tót-váráddal szemben Bulcs, hol egykor római helyőrség is tanyázott; Ulpianum Nagy-Várad, Docirana Debreczen, Rukkonium Csege a Tisza mellett.

A harmadik regioban Arkinna az Olttól nyugotra a felső Zsil mellett lehetett, Phrateria 30' = keletre s 15' délre az Oltec mellett Piereni; a nagy-oláhországi síkságon, Pinum az Olt partján Slatina körül; Sornum a moesiai Novaevel szemben Russe de Vede környékén; Tiasson a Tiarantus (Teljorman) mellett a két Diagu között; Netindava, éjszak felé szemben feküdt Tromariscaval a Dunától 15'-re az Ardzsis mellett Felestak környékén; Zuzidava a Dunától kissé eltávolodva az Axiupolis és a Szereth közti vonal közepén a Jalomniczánál Slobodzia közelében. Pirum Pitesti a felső Ardzsisnál; Komidava Pietraosszánál virágzott, hol római castrum is constatálható, — hol a góth kincseket találták. Ramidavat talán a Bodza folyó partján Buzeunál kereshetjük.

A Kárpátoktól keletre fekvők három csoportra oszthatók. A Szereth torkolatánál Gerginával szemben fekszik a Ptolemaeus által már Moesiához tartozónak mondott Dinogetia; följebb a Puttra torkolatánál Paloda. A Bisztricza és Moldva torkolatánál, ugyancsak a Szereth mellett Utidava; egy fokkal keletre pedig a Birlat mellett Petrodava. Följebb éjszakra négy helynevet localisálhatunk: A Szereth mellett Szuczavától északkeletre Grigorestinél Akrobadara; 15'-re Triphulon a mai Botosan, délkeletre a Prúthnál Patridava = Tabor, s ugyancsak itten Biltzi = Karsidava.

Pirobaridava, Tamasidava és Zargidava szintén a Prúth mellett keresendők.

A Duna torkolat éjszaki ágánál a harpok fővárosa Harpi, Kilia körül virágzott; nyugot felé Kartal falu körül Plinius Cremniscosa feküdt, Harpi és utóbbi közt Aepalium.

Ptolemaeus Hermonactusa a tengerparton volt már; a világhíró Tyras a Dniestr torkolatánál; kissé keletre Physca, majd Portus Isiacorum és Istriarum. Utóbbi talán Odessa. Odessus Oczakowtól keletre a Beresan torkolatánál feküdt; Olbia a Hypanisénál, de már Sarmatiához tartozik.¹

A ravennai Névtelennek a tábla által nem említett nevei közül „Burticum Szeben körül keresendő“; Macedonia Szucság mellett volt, — de Canonía, Pocula és Bacaucis időszerint még nem állapíthatók meg.

A classicusok által fönttartott adatokat a fölíratok s viaszos lapok egészítik ki. Emezek a legsűrűbben Alburnus Major-t = Vicus Pirustarum (*Ἰβουρόν μεγάλην*) Vöröspatak emlegetik.² Ugyancsak környékén keresendők:

Deusara (cer. III, XIII)

Immensonum Majus (cer. X)

Kartum (cer. XI)

Kavieretium (cer. VI)

Cernenum (cer. I)

Marciniesi (cer. VI)

Sclaietis (cer. VI)

Tovetis (cer. VI).

A fölíratok szerint Resculum, Vicus Anartorum Sebesváralja helyén feküdt; Ampelum Zalatna, Micia vagy Pons Augusti Veczel a Maros partján; végül Colonia Maluensis (Celei) az Al-Duna partján, az Olt torkolata közelében keresendő.

¹ K. Gooss: Studien zur Geografie und Geschichte des Trajanischen Daciens. 50 kv. I.

² C. J. L. III cer. I, II, V, VIII, IX, XII, XVII, XXI stb.

VI. Az Agathysok.

Dacia legrégebb lakosait az agathysokat Herodotus említi először, érdekes szerepet juttatva nekik Darius hadjárataiban. A nagy király hetven myriád harczossal kelvén át a Bosporusnak Mandrocles által épített hídján, nagy félelmet keltett a skythákban, s ők belátván, hogy egyedül nem szállhatnak szembe a perzsák világbirodalmának rettenes erejével, tanácskozássra hívák össze szomszédjaikat. Herodotus megkapó közvetlenséggel, s naiv egyszerűséggel mondván el a barbar királyok értekezletének lefolyását, szó szerint iktatom ide szavait, mert a tisztas agg kitünő elbeszélő, s mert ez az egyetlen történeti adat hazánk keleti részének ősi birtokosairól.

A skythák meghívására a taurok, agathysok, neurok, androphagok, melanchlainak, gelonok, budinok és szauromaták királyai jelennek meg.¹

„A most elsorolt népek összegyűlt királyai előtt megjelentek a skythák követei, s fölvilágosítandó őket, elbeszélék, hogy a perzsa király mindent meghódítván a másik világrészben, és hídat veretvén a Bosporuson, átjött eme világrészbe, hogy átkelése és a thrákok leigázása után áthidalta az Istert, megakarván hódítani eme országok mindegyikét. Ti nem maradhattok tétlenül — folytatók — nyugodtan nézve pusztulásunkat, hanem közösen, együtt menjünk a közeledő ellenség elé. És ha ezt nem teszitek meg, mi kénytelenek leszünk elhagyni az országot, vagy pedig kiegyezünk és maradunk. Mert mit tegyünk, ha ti nem segítetek? De azért nektek sem

¹ Herodotus V. 102.

lesz jobb sorsotok, mert a perzsa épügy jön ellenetek, mint ellenünk; ő nem fog megelégedni a mi leigázásunkkal, hogy titeket megkíméljen. Ennek beigazolására a következőket mondjuk nektek: ha a perzsa csak ellenünk indít háborút, megboszulandó korábbi szolgaságát, úgy bántatlanul hagyva mindenkit, egyenesen országunkat támadná meg, és akkor minden ember tudná, hogy csak skythák s nem a többiek ellen indult. De ő megérkezve e szárazföldre, az útjába esőket mind leigázza, s nem csak a thrákokat hódítja meg, hanem a velünk szomszédos gétákat is.“

„A skythák ez előterjesztése után a népeknek megjelent királyai tanácskozássra ültek össze, — de nézeteik elágazók valának: a gelon, száuromata s a budin egybehangzóan jelenté ki, hogy kész segíteni a skythákat, míg az agathyrsok, a neurok, androphagok, melanchlainok és taurok királyai következőleg válaszolának: ha nem ti sértitek meg először a perzsát és kezditek ellene a háborút, úgy előadott kérésteket méltányosnak tekintenők, s teljesítve azt, közösen cselekednénk veletek. De ti rontván be országukba először — nélkülünk, addig zsarnokoskodtatok a perzsák fölött, míg az istenség megengedé, s ők most ugyanazon istenség segítségével hasonlóval fizetnek meg. Mi akkor sem bántottuk ez embereket, s most sem akarjuk sérteni őket. Ha azonban az ellenség országunkra törve, minket is megtámad, akkor nem hagyjuk magunkat, de míg ez nem történik meg, nyugton maradunk, mert úgy hisszük, hogy a perzsák nem reánk, hanem azok ellen jöttek, kik megsértették őket.“¹

E választ vevén, a skytha követek azonnal elhagyák a tanácskozmány színhelyét szolgáló sátrat, s övéikhez térve, nyomban megindíták a háborút. Szerencsétlenül. A perzsák túlnyomó ereje elől kénytelenek valának meghátrálni, és előbb a melanchlainok, majd az androphagok, végül pedig a neurok telepeire menekültek. Nyugalmok azonban csak pillanatnyi lehetett, mert ezek is megtámadtatván, elűzék kelletlen vendégeiket. Most az agathyrsok hegyei közé óhajtának bejutni, de ők fegyvere-

¹ Herodotus V. 118—119.

sen jelenvén meg határaikon, tudokra adák hírnökeik által a menekvőknek, hogy keressenek máshol új hazát, mert nem fogadják el törzseiket, sőt azonnal megtámadják őket, ha a bebocsáttatást továbbra is követelnék. A skythák erre eltávoztak, Darius pedig utánok eredve, békén hagyá a délkeleti Felföld lakosait.¹

Több történeti adatunk nincsen e népről, — époly gyorsan tűnnek el, mint a hogy megjelentek. Rendkívül érdekes e reminiscentiákban a néhány szó, mely az istenségre vonatkozik, — mert e szerint az agathyrsok, neurok, androphagok, melanchlainok és taurok egy oly Istenben hittek, ki nem egy vagy más népnek külön nemzeti istensége, hanem a külön népeknek közös istene, ki a világtörténet eseményeit böles akarátja szerint intézi, egyformán igazságos minden nép iránt, s egyformán büntet, mint jutalmaz. Különös tünemény a vallások történetében, hogy a kéjelgő agathyrsok, a varázslattal foglalkozó neurok, a vadindulatú androphagok, a taurok — az ó-kor leghiresebb kalózái voltak épen azon népek, melyek az emberi nemnek egy közös, igazságos Istenében hittek.²

Köz és társadalmi életükről igen keveset tudunk; a néhány elmosódó vonás igen halovány képet ad rólók, s egy és másban nem épen kedvezőt. Kormányformájuk monarchicus, s így kétségtelenül aristocraticus is. Törvényeik voltak, melyeket megóvándó a feledéstől, versekbe szedtek.³ De hogy miképen alkoták, miképen hajtják végre azokat, arról hallgatnak forrásaink. Herodotus szerint „a legfényűzőbb emberek, s a legtöbb aranyat ők hordják magokon“. „Az asszonyokkal közösen érintkeznek, mert mindnyájan testvérek és rokonok akarnak lenni, kik között nincsen sem irgység, sem ellenségeskedés, egyéb szokásaik a thrákokéihoz hasonlítanak.“ Gazdagságukat Erdély bérezei között szerzik, melyeknek aranyat, ezüstöt rejtő erei az ősidőkben rendkívül dúsak

¹ Herodotus V. 125.

² Gf. Kuun Géza: Az agathyrsek vallása s vallásos jelvényeik felől. Keresztény Magvető. XV-ik évf. II. f. 93 l.

³ Aristotel. Problem. XIX. 28: *Διὰ τὴν νόμον καλοῦνται οὗς ἄδουσι; ἢ διὰ τοῦ ἐπίστασθαι γράμματα ἴδιον τοῖς γόμοις, ὅπως μὴ ἐπιλάθωνται, ὥσπερ ἐν Ἀγαθηροσῖς ἐν εἰώθει.*

lehetek, s ha ismerék a nemes fémek bányászatát, és földolgozási módját, úgy nagyon érthető, hogy szerették mutogatni ékszereiket. Annál visszataszítóbb vonásuk a nőközösség — melyet nem tesznek rokonszenvesebbé Herodotus végső szavai sem, hogy egyebekben a thrákok módjára élnek. A nőközösség sűrű és könnyű, jóformán szabad érintkezést föltételezván, alig lakhattak elzárkózva, szilárd kő épületekben, melyek az állandó letelepülést, s ezzel együtt a tulajdonjog tisztázását és a család, így a feleség vagy feleségek elkülönítését szükségképvé teszik, míg a nyílt könnyű sátrak semmi korlátot nem vonnak a kölcsönös érintkezés elé.

Külsejük ha nem is kelletlen, — de föltünő volt mégis. Hajok fekete, sőt aczéllék,¹ arcukat, testöket tetoválták, annál élénkebben, tarkábban, minél magasabb rangú volt az illető.²

Származásukat mély homály födi, melyet Herodotusnak itt következő regéje alig világíthat meg: „A pontosmelléki hellének a következőket beszélik — írja szerzőnk: midőn Hercules elhajtja Geryon barmait, elvetődött, most a skythák által lakott, de akkor még pusztá országba. Geryon a Pontuson túl lakott, s a hellenek által Erytheianak nevezett szigeten tanyázott, mely Gadeira mellett van, túl Hercules oszlopain — az Oceanban. Az Ocean pedig, miként ők állítják, de mivel sem bizonyítják, napkeleten kezdődik s körül veszi az egész földet. Innen jött volna Hercules a most Skythiának nevezett országba, hol egy ízben viharok és hideg lepvén meg, magára ölté az oroslánbőrt és elaludt, mialatt a szekeréből kifogott lovak isteni rendelésből eltűntek“.

„Hercules fölébredvén, keresésökre indult s bejárván az egész vidéket, eljutott Hylaea területére is. Itt találta egy barlangban az echidnát, a ki nővel párosult vegyes lény, mennyiben felső teste asszonyi, az alsó pedig

¹ Plin. Hist. nat. V. 26., 88: caeruleo capilli Agathyrsi.

² P. Mela II. 1: Agathyrsi ora artusque pingunt, ut quisque maioribus praestat, ita magis vel minus; ceterum iisdem omnes natis et sic abluí nequeant. Virgil. Aen. V. 104: picti Agathyrsi. Ammian. Marcell. XXX. 2. 14: Gelonis Agathyrsi collimitant; interstincti colore caeruleo corpora simul et crines; et humiles quidem minutis atque raris, nobiles vero latis fucatis et densioribus noti.

kigyó. Elcsodálkozva rajta, megkérde tőle, nem látta-e lovait valamerre kóborolni, — mire azon választ kapá, hogy nála vannak azok, de addig nem adja vissza, míg nem érintkezik vele. Hercules tehát meghált nála, de ő folyton halogatá a kiadást, hogy minél hosszabb ideig lehessen Herculesszel, mert ez ménjeinek visszakapása után azonnal távozni akart. Végül mégis visszaadván a lovakat, ezeket mondá: e paripákat, midőn idejöttél, megmentém, s te megfizetted a mentés díját, mivel három fiam van tőled. Hagyd meg nekem, hogy mit tegyek velök, ha fölnőnek? itt telepítsem le őket? mert az ország az én birtokom, vagy elküldjem őket? E kérdésekre Hercules állítólag így válaszolt: „Ha látod, hogy férfiak lettek, tégy következőképen, s nem fogsz hibázni: a ki közülök ez fjat ki tudja fészteni, s ez ővet föl tudja venni, azt tedd az ország lakosává, de a ki nem tudja végrehajtani ezeket, úgy mint rendelém, azt küldjed el. Ha ezt megteszed, teljesíted meghagyásomat, s örömed lesz benne.“

„Hercules erre kifeszité az egyik ívet, — kettő volt nála, megmutatá az ővet, s átadá mind a kettőt. Az eclidna Herculesstől született fiainak, midőn férfiak lőnek, neveket adott, a legidősebbet Agathyrsos, a középsőt Gelonos, s a legifjabbat pedig Skythesnek nevezve el, majd észébe jutának a meghagyások is, teljesíté azokat. De két fia Agathyrsos és Gelonos nem tudván megtenni a kívántakat, elüzetének saját anyjok által, míg a legifjabb végrehajtván a nagy földadatot, megmaradt az országban. E Skythestől, Hercules fiától származnak a skytha királyok“¹

Fröhlich Róbert e mythoshoz, az agathyrsekről írt jeles tanulmányában a következő megjegyzéseket csatolja: e genealogiai rege szerint az agathyrsök, s gelonok is rokonai a skytháknak. Kérdés azonban, vajjon a Pontus mellett lakó hellénekről föltehető-e hogy helyesen megítélhették, mennyiben rokonok az említett barbarok egymással? Tudományos irányú kutatás ama helléneknél nem létezett és valószínű, hogy csak annyiban érdeklődtek a barbarok iránt, a mennyiben velök kereskedést

¹ Herodotus V. 8—10.

folytattak. De talán a hellénekről általában elmondhatjuk, hogy egynéhánynak kivételével, — kikhez maga Herodot tartozik, nem birtak sem hajlammal, sem érzéssel, hogy a barbar népek sajátságaival megismerkedjenek. Nincs okunk, mondja folytatólag, a pontosi helléneket kivételeknek tekinteni ez általános szabály alól; ők sem kutatták a barbarok sajátságait, annál kevésbbé rokonsági viszonyaikat. Nyelvöket megtanulták szükség szerint, de nem gondolom hogy a barbarok közti rokonságot a nyelvből kiindulva állapították volna meg. Ha azonban a rokonságra nézve nem tarthatjuk e mythost megbízható forrásnak, akkor a magyarázatnak más módját kell keresnünk. Az való, hogy az agathyrsok, gelonok és skythák egymás szomszédjai voltak, és hogy életmódjuk, szokásaik és erkölceikre nézve bizonyos mértékig hasonlítottak egymáshoz. A mythos midőn testi rokonságot tesz föl köztük, első sorban világosan e külső hasonlatosságokat igyekezik kifejezni.¹

Hosszas megfontolás után a magam részéről a főnebbiekkal némileg ellenkező eredményre, meggyőződésre jutottam. Az agathyrsok, utánok a gelonok, skythák egymásután vonulván el a Pontos mellékein, midőn a kényszerűség, vagy valami megmagyarázhatatlan belső inger, nyugtalanság által ösztönöztetve elhagyák a közös bölcsőt, Áziát, s áttódultak a szomszéd, az Uraltól délre, egész a Kaspi tengerig tárva-nyitva álló világrészbe, a letelepült görögök kénytelen, kelletlen nézői valának e népáradatnak, s időnkint áldozatává is esvén annak legvirágzóbb városaik a Pontos partjain, volt alkalmuk a vándortömeget látni és észlelni. Eszleleteiket, az kétségtelen, nem a képzett ethnograf éles szemeivel tevék, s mély meggondoltságával, de egyszerűen tudomásul vevék a látottakat, s e közben a hasonlóságok kevésbbé, a különbségek azonban annál élesebben tűnván föl előttök, találgatni kezdék ezeknek okait, egyszerűen kíváncsiságból, kandiságból, és nem tudván magyarázatát adni annak, hogy azonos okok és körülmények miképen hozhatnak létre különböző következményeket, megalkoták a

¹ Fröhlich R. Az agathyrsok. Archaeologiai Értesítő. 1883. 184. l.

mythost, meg saját regéik alapján — az emberileg ért-
 hetetlen jelenség megokolására — belekevervén a ter-
 mészeti erők személyesítéseiből alkotott vallásuknak mind-
 azon alakját, melyek attributumaiknál fogva szerepet
 játszhatnak abban. Így született a Herodot által közölt
 rege a különbségek s nem a hasonlóságok föltüntetésére.
 Ez a czélja a többi hasonlónak is. Így keletkezett Noah
 mythosa¹ három fiával: Sem, Cham és Japhettel, a semi-
 ták, chamiták és japhetiták közt lévő antagonismus ért-
 hetővé tételére; — így a hellén törzsek különbségeit
 magyarázandó Hellénnek három fia van Dorus, Xuthus
 és Aeolus; a german Mannusnak² szintén három, három
 a babyloni regékben szereplő Xisutros-nak stb. Míg az
 oly népek; — melyeknél törzskülömbségek nem észlel-
 hetők, — regéiben nyoma sincs e jelenségnek. Egyptom
 népének ninesenek testvérei, — a rómaiak csak Romu-
 lustól, illetőleg Aeneastól származnak, s még városuk
 alapításának egységét is óvni akarván, Remust megöle-
 tik a regében. S ezeknek alapján minden aggodalom nél-
 küül merem constatálni, hogy az agathyrsok eredetére
 vonatkozó mythos is csak az éles különbségeket, —
 melyek mint positiv jellemvonások alkotják a nemzetek
 characteristiconát, s nem a hasonlóságokat, melyek az
 ethnographiai ismeretek kezdetleges stadiumában föl sem
 igen tűnnek, akarja illustrálni.

Ha ez áll, úgy könnyebben koczskáztatható a nem-
 zetiség meghatározására vonatkozó hypothesis is. Hero-
 dotus ama adaléka, melyben világosan megkülönbözteti
 őket a skytháktól, s hogy a thrákok szokásai szerint
 élnek, rendkívüli fontosságú ugyan, de sajnos, nem döntő
 értékű bizonyíték. Niebuhr dákoknak minősíti őket³ míg
 Müller Frigyes szerint a nyugatra törekvő keltáknak
 keleten visszamaradt törzse az agathyrs nép, mely a
 természeti kincsekkel bőven megáldott földön, ugyan-
 akkor teremt tekintélyes civilisatiót, midőn törzsrokonaik
 hatalma tetőpontra jut Galliában. Mind lehetséges, de ki
 bizonyítja be? Így talán akkor követjük el a legkisebb
 koczskáztatást, ha a thrákokhoz soroljuk őket a többször

¹ Gen. V. 32. X. kv. v.

² Tac. Germ. 2.

³ Niebuhr: Kleine Schriften. I. k. 737. l.

idézett közvetlen adat alapján s a földrajzi okoknál fogva. Magyarország keleti részében kelta telepedés nem lévén constatálható, a délkeleti Felföld mindig a thrákok zónájába tartozott, épúgy, mint az Al-Duna melléke, melynek végtelen rónáin, csak is ők tanyáztak állandóan. Így agathyrseinket bátran közéjük számíthatjuk. S ez állításnak némi súlyt adhat Suidas egy passusa, mely szerint az agathyrsök a Haemus mellett laknak.¹ Nyelvi bizanyítékaink nincsenek, mert csak az egyetlen Spargapeithes szó tartá fönn anyanyelvök emlékéit. E tulajdonnév azonban egészen thrák hangzású. Bátran fölvehető tehát a kérdés — mint Roesler² tevé — hogy az agathyrsöknek vagy egy részöknek neve nem változott-e meg, valamelyik törzsüknek p. a dákoknak főhatalomra jutása által, — s ekkor nem lévén megszakítva az egy és ugyanazon nép folytonossága Herodotustól M. Ulpius Traianusig, magától összeomlanék Šafařík föltevése, hogy az agathyrsokat a bastarnak úzték volna ki³ 322-ben Kr. e.

Ötszáz évvel később, hogy a Maros mellékein laktak, majd a Kárpátok északi lejtőin találkoznak velök⁴ a Chesinos folyó mellett;⁵ ezt megelőzőleg Plinius egészen északra viszi őket;⁶ a Claudius idejebeli P. Mela pedig a Macotis tó fölé helyezi törzsüket.⁷ Nincs semmi okunk kételkedni e vándorlásokban, bár óriás távolságokról van szó. De lehetnek tévesek is ez adatok, vagy pedig nevök szállott át más népekre, talán épen a dákokra. Ebben nincsen semmi lehetetlenség, s többször is előfordul a népvándorlás történetében.

¹ Ἀγαθρῶσι: ἔθνος ἔρδοτέρω τον Αἴμων.

² Roesler: Romänische Studien. 8. l.

³ Šafařík: Slavische Alterthümer. I. k. 473—476.

⁴ Ptolem. III. 5.: Εἶτα Κάρβαρες ἀρκτικωτατοί. Ὡ ἀνατολικώτεροι Καριώνται, καὶ Σάλοι. ἔφ' οὓς Ἀγαθρῶσι.

⁵ Marcian. Her. Müller: fragm. histor. Graec: Νεσσρον ποταμὸν οἱ Ἀγαθρῶσι τὸ ἔθνος τῆς ἐν Ἐνρώπῃ Σαρματίας ὄντες.

⁶ Plin. hist. nat. N. 26.

⁷ P. Mela. II. 1., 2.

VII. Adalékok a dákok és törzsrokonaiak történetéhez Dacia meghódításaig.

A római köztársaságnak folytonos hódításokra törekvő politikája sohasem érzé szükségét a birodalmi határok szigorú megállapításának, mivel ezeknek minden visszásága új meg új alkalmat adott a szomszédok ügyeibe való beavatkozásra, — s a beavatkozással együtt járó hódításokra. De egyeduralommá válván az óriás állam, a romlásnak indult belviszonyok megszilárdultával egyidejűleg a roppant hatalmi sphaera körvonalainak is megkelle állapíttatniok, s Julius Caesar állambölcseisége éjszakkeleten a Rajnát szabja meg a legiók által áttörhetetlenné teendő végleges határral, délkeleten pedig a Dunáig akarja terjeszteni az imperiumot, véget vetendő a rabló hadjáratoknak, melyek a senatus és hadvezéreinek tehetetlensége miatt épúgy fenyegetik Italiát mint a balcani tartományokat.

A határok állapota valóban kétségbeejtő volt.

Italia északi része tárva-nyitva állván, az Alpok közt lakó barbarok évről-évre fölkeresik a Padus (Po) virágzó városait, és mégis csak 695-ben (= 59. Kr. e.) vezet ellenük a havasok közé Gallia Cisalpina helytartója Lucius Afranius az Aquilacia mellett állomásozó hatalmas sereget. A háború teljes győzelemmel végződván Noricum egyik királya barátságos összeköttetésbe lép a helytartóval, — ki még ugyanazon évben tartja diadalmenétét. S ezzel néhány évre helyreállott a béke, de 702-ben (52. Kr. e.) már megtámadják és fölprédálják Tergesté-t (Triest) midőn Caesar az Alpokon túlra rendeli a legiókat.

Sok bajt okoznak az illyr törzsek is. A dalmaták egyesülve rokonaikkal annyira megszaporodnak, hogy a birtokaik kötelékébe tartozó helységek száma huszrönyolczvanra emelkedik, s még hódító hadjárattól sem riadván vissza, a liburnoktól elfoglalják a Kerka mellett fekvő Promonat, és akkor sem adják vissza, midőn a város jogos urai Caesar haragjával fenyegetik őket. Sorra kellett tehát kerülniök, s a nagy hadvezér pharsalusi győzelme után küld is ellenük néhány legiót, de sasai vereséget szenvedvén, Dalmatia Pompeiushoz hajlik, s Caesarnak egészen egyeduralomra jutásáig kell küzdenie ellenük.

A szomszédos Macedonia s tovább Epirus majdnem egészen elvalának pusztulva. Csak Dyrrachium, Thessaloniki s Byzantiumban volt még némi élet; Athén vonzó még hanyatlásában is, de Görögország többi része néptelen, mintha kihalt volna. A szinte hozzáférhetetlen hegyvidékek lakói azonban forronganak, torzszalkodva egymással vagy rablókalandokra száguldozva mint 697—98-ban (57—56. Kr. e.), midőn az agracok és dolopok földülják Aetoliát, vagy 700-ban (54. Kr. e.) a Drin melléki pirustok déli Illyria békés részeit. Példájukat a körül lakók nagy buzgósággal követék. Az éjszaki határra települt dardanokat, s a keleti thrákokat a 676—683-ig (78—71. Kr. e.) tartó véres harcok megviselék ugyan, és az odrysok királya Kotys, Róma főnhatóságát is elismeri, de azért egy perczre sem szünnek meg becsapásaik. A senatus végre megsokalván gazdálkodásukat Gaius Antoniust nagy sereggel küldi ellenük, de a dardanok vissza verék őt, vissza Dobrudzsába telepedett fajrokonaik is, kik a Duna balpartjáról segélyül hívott bastarnok vitéz közreműködésével Istropolisnál (Istere, Küisztendzse közelében) mérnek reá súlyos csapást (692/93 = 62—61. Kr. e.). Egy évvel később Gaius Octavius már szerencsésen mérkőzik a bessek mint thrákokkal, míg utódját Marcus Pisot 697—98-ban (57—56. Kr. e.) egyik gyalázat a másik után éri. A Strymon partjain lakó denthetek keresztül-kasul dülják egész Macedoniát, őrségeket helyeznek a Dyrrachiumból Thessalonikibe vezető birodalmi útra, s utóbbi város lakói már attól tartanak, hogy a barbárok megszállják falaikat; — a római sereg pedig

tétlen, mozdulatlan! Egy vagy két szégyenfolttal több nem számított ugyan már semmit, s Róma hatalmát nem dönthették meg e kalandor népek; de veszélyessé lett a helyzet azért, hogy lekötöttvén a senatusnak minden ereje, a Duna partján oly hatalmas barbár állam keletkezett, melyről a birodalom évkönyvei sohasem emlékeznek.

A dákok között Burivista király mellett próféta támadván a genialis barbar, miként hajdan Mózes az Úr választott népét Áron segélyével, — reformálja nemzetét szellemileg mint erkölcsileg; leszoktatja az iszákosság és falánkságról, megfegyelmezi, hogy akarátának ellentmondás nélkül engedelmeskednek az egykor független törzsek, s óriás — ha hihetünk az egykorú forrásoknak, kétszáz ezer főnyi sereget szervez. Ily hatalomra támaszkodva kiterjeszti birodalmát a Duna mindkét partján egész Thraciáig, Illyricum sőt Noricumig, compact tömeggé egyesítvén a géta-dák törzseket s jóformán az összes szomszédos, rokon, de még vándor népeket.¹

S e nagyhatalmi állás ólomsúlylyal nehezedék a rómaiakkal határos barbárokra, különösen a bojok és tauriskokra, mert Burivista egyesített népének szinte törhetetlen erejére támaszkodva igényeket formált ellenük követelve főnhatóságának elismerését és területeiknek átadását, állítván, hogy őt illetik azok, bár a hegyek közül eredő Parisos² — mely a skordiskok mellett lakó, s az illyrek és thrákokkal vegyült kelták területén ömlik a Dunába — elválasztja őket egymástól. Ez igények visszautasíttatván a hódításokra mindig hajlandó király két hadjáratban harczol ellenük. E bojok fejedelme Kritasirus szembe száll vele, de vereséget szenvedvén, kénytelen békét kötni, talán függetlensége árán. E megaláztatás Kritasirust nagy erőfeszítésekre sarkalván, széles birodalmában a Balaton tavától a Cseh erdőig, s az Inn és Visztula forrásvidékeig is lázas sietséggel készültek a boszuló hadjáratra, szövetséget kötve a tauriskokkal is.

¹ Strabo. 7, 3, 11.

² A *Παρισος* = *Παθισσος*-nak olvasandó = a Tisza folyóval, különben a szöveg érthetetlen. V. ö. Plin. 4. 12, 25, ki Pathinus-t s Ammian. 17, 3, ki Parthiscus-t ír. Ld. Strabo 7, 5, 2.

Megelőztetének, s Burivista oly erővel támad, hogy seregeiknek legnagyobb része megsemmisül, szövetségeseik pedig cserben hagyván őket, átpártolnak a dákokhoz. Ez megmenté a tauriskokat, a bojok pedig elhagyják hazájokat, másfelé keresve új otthont. Vándorlásukban új csapások sújták őket. Seregeiknek maradványa, talán 32,000 ember, éhség és nyomortól üzetve reáront Noreiára, de visszaveretvén, a helvétekhez csatlakozik, s együtt küzdenek Julius Caesar ellen. Bibracte mellett ismét megveretvén, a haeduok országában telepíttetnek le. Elhagyott területeiket — a bojok pusztaságát, miként az egykorúak nevezék — elfoglalá Burivista, s ekként nyugotról is szomszédja lón a birodalomnak.¹

Pusztító hadjáratainak színhelyét innen — az alsó tiszai kelták leigázása után — a Pontus mellékeire teszi át és Apolloniától Olbiáig földúlja az összes görög városokat.² Ezzel összeütköztvén a római birodalommal, Julius Caesar boszuló és hódító hadjáratra készül ellene, s már tizenhat legiót és tizezer lovast pontosított össze Adria kikötőiben, midőn Brutus és társai megölvén a diktátort, végtelen zavarokba döntik Rómát. A Caesar halála után kitört véres belháborúk lefoglalván teljesen a birodalom erejét, a határok ismét védtelenek s Burivista átkelvén a Dunán elpusztítja Thráciát, Macedoniáig, sőt Illyriáig hordozá győzelmes sárkányait. E rabló hadjárat azonban utolsó vállalata volt; megölték őt a pártos főurak, s birodalma, mely félelmes lett már az imperiumra is, földarabolatván négy részre oszlék.

A balkáni provinciákat fenyegető veszély megenyhült tehát, bár nem enyészett el egészen, s ezt nagyon is fontolóra vevék Rómában, midőn a forradalom háborgása néhány nyugodt napot engedett a világ urainak.

Caesar örökének szétदारabolása alkalmával Macedonia M. Brutusnak jutván, a viszonyok az első pillanatban csak látszólag javulnak. Az újonnan szervezett legiók fiatal, gyakorlatlan tisztjeikkel még alig lehettek képesek szembeszállani a harczedzett barbárokkal. Erre ugyan nagyon kevesen gondoltak Rómában, de Marcus Antonius

¹ Strabo 5, 1, 6; 7, 3, 11; és 7, 5, 2.

² Dio Chrysost. I, 75.

a mélybelátású hadvezér fölismervén a helyzetet, előterjesztést tett az atyáknak, önmagának kérve a tartományi vezérletet, reámutatva a balkáni tartományokból érkező veszedelmes hírekre. De a senatus nem értvén vagy nem akarván megérteni a kitünő strategot, ki a birodalom valóban életbe vágó érdekeinek védelmét saját nagyra-vágyásának kielégítésére is föl akarta használni, — megczáfoltatá küldöttjei által a harcziás híreket, bár annyit elismert, hogy az esetleges dák invasiót csak nagy haderő verheti vissza.¹

S miként az események kevéssel utóbb beigazolák, nagyon igaza volt Marcus Antoniusnak. Az invasio megtörtént, de a thrákok, köztük a dákok és bessek is emberükre találtak M. Brutusban, kinek épen kapóra jöttek a határszéli zavarok, remélvén, hogy elfojtásuk esetére megkapja a senatustól az „imperator“ czímet, s könnyebben szerezhethet nagyobb sereget is szembeszállandó Antonius- és Octavius-szal a köztársasági szabadság ellenségeivel. Legióit a lehető gyorsasággal mozgósítván (712. = 42. Kr. e.) megkezdte a harcot, s a besseket legyőzvé a thrák Sadala ellen fordul. A megrémült király, hogy elhárítsa fejről, országáról a veszélyt, végrendelkezik, Rómára hagyván birodalmát, kincseit. Brutus erre megszünteti az ellenségeskedést, de Sadalával alig találkozik, mert a király elhalt, s özvegye Polemokratia átadja férje kincstárát a római hadvezérnek, s még kiskorú fiának Cotys-nak gyámságát is följajánlja neki. Brutus elfogadja, el a kincseket is, és győzelmeinek emlékére „ΚΟΣΩΝ“ föliratú aranyérmeket veret, s ezüst denárokat arczképével, az aversen pedig phrygiai sipka s két törrel és „Idus Martiac“ fölirattal.^{2 3}

¹ Appian: De bell. civ. III, 25.

² Eckhel: Doctrina numorum veterum VI. k. 22. kv. l. 1795-iki kiadás. Dio Cass. 47, 25. Ephemeris epigraphica II, 251. kv. l.

³ Aranyérmei az egykori Dacia területén a közelmúlt századokban gyakran nagy tömegben kerültek elő. Martinuzzi ezer darabról végrendelkezik; a nemesi családok s régiség kedvelők birtokában pedig még most is számos és igen szép példánnyal találkozunk, részint mint muzeumi tárgyakkal, részint pedig ékszerekbe foglalva.

A bekövetkező viharok azonban megakaszták a római fegyverek haladását. De Augustus már megfeszített erővel készül végrehajtani Caesar nagy tervét — ha nem is egész teljességében. Sokkal óvatosabban, de a teljes sikernek annál nagyobb reményével fog hozzá. Gyökeresen akarja orvosolni a bajt, melyet a birodalom testének szakgatottsága, tehát földrajzi okok idéztek elő. Nyomasztó hatásukat már Caesar is érzé, de egész teljességükben csak akkor ütnek ki, midőn a földrajziakhoz még politikai okok is járulnak.

A Dunáig terjeszteni a határokat egyelőre még nem volt szükséges, elég lévén azon területek megszerzése, melyek összekötő kapcsok az imperium szétszórt, vagy jobban, egymással közvetlenül nem érintkező tartományai között. És ezt kétszeresen fontosnak tekintette Augustus, neki jutván a dictator örökéből Nyugat. A nyugati provinciáknak pedig Italiával jóformán csak tengeri összeköttetése van. Gallia — Julius Caesar hódítása — csak hegyi, könnyen elzárható utakon, inkább ösvényeken át közlekedik az anyaországgal; az Alpok éjszaki lejtői barbárok kezében vannak, — a folyton fenyegetett Macedonia s Görögország csak tengeri úton érhető el Italiából. — A földrajzi viszonyok is elégségesek valának tehát Caesar tervének indokolására, s elégnek tartá azokat Augustus is, sőt annyira acut jellegűeknek, hogy 719—35-ben, midőn ellenfele Antonius még nagy erővel rendelkezik, midőn még birja Egyptomot, visszatér Siciliából, hogy végezzen nyugaton és biztosítsa Italiát éjszak felől is, mire ellenfelével utószor fog mérkőzni.

Pannoniát s Italiát elválasztó Alpok lakóival a salassokkal, s az adriai partokhoz közel lakó népekkel könnyen megküzdött, de a mai Fiume vidékére telepedett japydok megerősítvén fővárosukat Metullumot főszerelték római hadigépekkel, s oly heves ellenállást fejtenek ki, hogy Augustus, kénytelen volt megszorítani az ostromló legiókat. És még így is szüksége volt teljes erélyére, sőt személyes bátorságára, hogy már-már csüggedő seregeit föllelkesítse, kitartarsa buzdítsa. A kétségbeesett védők az egyik rohamot a másik után verik vissza, bár Augustus fölhasználja ellenük a nagy fejlettségű római hadi technikának minden vívmányát:

falaikat aláásatja, kosokkal töreti, ostromló tornyokat vonat bástyáik alá, s egy támadást személyesen vezérelve megsebesül önmaga is, midőn karddal kezében lépi át rovátkáikat. Hiába volt minden, míg az éhség nem kényszeríté őket kapuik megnyitására. De ezt nem azért tevék, hogy megmentsek életöket. A várukba küldött őrseget megtámadták, fölkoncizolták a beköltözésüket követő éjszakán, folygujták házaikat, megölték nejeiket, gyermekeiket, s a legioi élén csapatainak segélyére siető Augustus csak halottakkal telt füstölgő romhalmazt szállhatott meg.¹

Augustus innen Pannoniába vezeté seregét. Útjában megkímélte az üresen talált falvakat, remélve, hogy magához édesítheti a népet. Ez ugyan nem történt meg, de azért ellenállás nélkül hatolhatott a pannonok fővárosáig Sisciáig. A nagy terjedelmű vár a Kulpa és Száva összefolyása által képezett szögleten fekszik, szabad tért hagyva a falak és Száva partjai közt. Ezt az őrség gerenda és palánk sánczokkal zárta el. Augustus közeledvén a városhoz, megadásra szólítá föl a lakosokat, s ezek nemeseik által reábeszéltetve, hajlandók valának átadni kulcsaikat, de midőn hirül vevék, hogy a rómaiak egy meggondolatlan pannon csapat támadásának megtorlására széltében pusztítanak, rombolnak, bezárták kapuikat, megbizván hatalmas falaikban. Augustus kénytelen volt ostromhoz fogni. Be akarván a várost keríteni szárazon és vizen, a barátságos népektől hajókat kért, s megrakva azokat legionariusokkal, a Száva felől megkisérti a partraszállást. Sikertelenül, mert a pannonok apró, egyetlen fatörzsből készült csónakjaikkal vitézül ellenállanak s véres fejjel üzik vissza a támadókat. A falakon s falak alatt is harcznak minden nap; Augustus ismét megsebesült, de fölbőszült hadai mégsem tudnak zöld ágra vergődni. Hire futamodván az ostromnak a szétszórt pannon törzsek fölmentő sereget szerveznek, de Caesar megejtvén őket, szétveri hádaikat. Erre gondolkozóba esvén a várbeliek is megnyiták kapuikat. Példájukat követte egész Pannonia.²

¹ Dio Cass. 49, 35.

² Dio Cass. 49, 37. kv.

Augustus a nagy áldozatokkal szerzett várba két legiót helyezett helyőrségül Fufius Geminus parancsnoksága alatt. A castrum közvetlen összeköttetésben lévén a várossal, Caesar körülalasztatá, hogy teljesen elkülönítse. S ez elővigyázat, miként a következmények igazolák, nem volt fölösleges.

E szokatlanul nagy helyőrség idehelyezésének magyarázata abban rejlik, hogy a római tábornok a dákok ellen indítandó hódító hadjárat kiindulási pontjául Siciát tekintvén, a jövő háborúra szükséges összes készletek tárházává kívánta berendezni, mert Burivista király szétforgácsolt népét Cotyso ismét egyesíté. S a tábornok alkalmasabb pontot nem is választhatott, mert a város az aquilacia-nauportusi (Ober-Laybach) s a tergestei (Trieszt), előbbivel az Okran (birnbaumi erdő a Juli Alpokban, Görz és Laybach között) egyesülő, s innen a Száva völgyében tovább haladó birodalmi via strata mellett fekszik. Kettős összeköttetése van tehát Italiával, s közvetlen Aquilaciával, mely az imperiumnak legfontosabb katonai pontja az anyaországban, mely gyűlhelye az összes éjszakra és éjszakkeletre indított seregeknek, a legnagyobb megerősített hely s kulcsa egész Italiának.

Augustus még az Alpok között harczolva — előrevetvén árnyékát az Antoniusszal való mérkőzés, — megkísérlé a dákokkal békés úton egyezni meg. Alkudozásait nem ismerjük, — de a rossz világ azzal vádolta, hogy megkérte Cotyso leányát, — a királynak pedig az öt éves Julia, — a saját leánya kezét ajánlá föl. E vádat alig szükséges komolyan czáfolni; ha valóság lett volna, úgy a dák király alig késik egy perczig is elfogadni a fényes ajánlatot. De ily kikötésekkel nem is tétélezhetjük föl az egyezkedést: — ez homlokegyenest ellenkezett volna a büszke római patricius méltóságával. Más alapokon indulhattak meg tehát azok — úgy, hogy nem ígértek sok előnyt Cotysonak a támogatásért épen akkor, midőn oly könnyű volt halászni a zavarosban. Megszakítá tehát az alkudozásokat, mire Augustus Siscia elfoglalásával válaszolt. E hadjárat Antonius pártjára hajlítá a dákokat, s ezek most önként ajánlván neki szövetségüket, fölszólíták őt — midőn Octavius keletre ment — hogy törjön be éjszokról az ő segítségükkel

Italiába, vagy pedig a harcztért tegye át Macedoniába! Antonius azonban egyik tervet sem fogadta el. Második Nagy-Sándor akarván lenni, nem szövetkezhetik barbarokkal. S ezzel megpecsételi sorsát, Actiumnál letűnt esilaga örökre, — s a világ ura Octavius lett!

Közben a dákok is visszaesvén előbbi pártoskodásaikba, nem avatkoznak bele többé a rómaiak polgárháborúiba, utóbb pedig körülvéttétvén a sarmatak és bastarnok által, nemzeti létüket is alig tudják megvédelmezni e valódi barbárok folytonos támadásai ellen.

A dákok hatalmának lehanyatlása után vezérszerépüket a vad bastarnak vévén át, ők lépnek előtérbe az Al-Dunánál, mint rémei a csöndes békés népnek. 724—30-ban egyik törzsük átkel a Dunán, végig dúlja Moesiát, s leigazza a triballokat, dardánokat. Ezt még nem bánták a rómaiak — írja Dio, de midőn a vérszemet kapott bastarnok áttörnek a Kebruson (Dzsibra) a túllakó denthelétekre, Octavianus Marcus Licinius Crassust azonnal kiküldé ellenük.

S ezzel megkezdődik a nagy háborúk sorozata, melynek végső eredménye Julius Caesar óriás tervének teljes végrehajtása volt.

Octavianus az actiumi csata után a birodalomnak összes segédforrásaival rendelkezvén, legatusát, a Karrhae mellett elveszett Crassus unokáját, oly hadsereggel indítja a bastarnok ellen, hogy ezek megfutamodnak már érkeztenek hírére, de üldözőbe vétetvén, súlyos vereséget szenvednek, s Crassus elfoglalván Serdicát, Moesia kulcsát (Sofia) végig pusztítja egész területüket. Közben a mysiek is fegyvert ragadnak s a rómaiak egy előőrsét megszalasztják egész a fő hadseregig; de ezzel nem boldogulhatván, bezárkóznak egyik várukba, melyet Crassus azonnal kiostromol.

A megriadt bastarnok tétlenül nézték végig a Kebrus partjairól a mysiek pusztulását, nem is gondolva arra, hogy rájuk kerülhet a sor. Közeledvén Crassus, békekövetséget küldenek hozzá, s kifejtik előtte, hogy ők nem tettek semmi rosszat a rómaiaknak, nem is ellenségeik, ezért hagyják őket elvonulni nyugodtan. A legatus szívesen üdvözölvén a küldötteket, más napra igéri a választ, este pedig pazar fényű vacsorát ad tisztele-

tükre. A szives vendéglátás, a rómaiak előzékenysége, de főképen az erős, tüzes borok csakhamar beszédessé tevék a követeket, s a fegyelmezetlen nyelvű barbarok kifecsegék nemzetüknek összes céljait, táboruknak titkait. A körültekintő Crassus mindenről fölvilágosíttatván, seregének zömét a közeli erdőbe küldi, előőrseit pedig a szélekre állítja, hogy azok láthatók valának a bastarnok szekértáborából. A könnyű győzelmet remélő barbarok reájuk rontanak azonnal, s nyomon követik az erdőbe futamodókat. Itt általános hárcz keletkezvén, a táborból mindig tömegesebben jönnek a segédsapatok, majd kivonul a király is Deldo, — de visszaiüzetnek, egyenesen táboruk felé, hol nejeik, gyermekeik valának elhelyezve. Az éj sötétsége által még csak növelt zavarban a rómaiak rettenetes mérszárlást végeznek; Deldót Crassus ejti el, s mire hajnalodott, a bastarnok teljesen leverettek. A futamodók is üldözőbe vétetvén, egy részük a Dunába vészett, mások a közeli berekbe szorultak, hol a kiméletet nem ismerő Crassus tüzzel pusztította el őket, folygyujtatván biztosnak látszó menhelyüket. Kik az általános pusztulásból még megmenekültek, egy közel fekvő várba zárkóztak. Crassus azonban ostrom alá vevé őket, de a végsőig elkeseredett barbarokkal csak Roles dák király segítségével tud boldogulni. Rolest a győzelem után Octavianus Romában, hova Crassus meghívására ment, a birodalom barátja és szövetségese czimmal tünteti ki.

A foglyokat a katonák közt oszták ki.

A mysieket, Crassus hadjáratának kezdetén, megisztván egyetlen vereség, a bastarnok sorsa iránt teljes érzéketlenséget tanusítanak. Csak catastrophájuk rázza föl a népet apathiájából, s ők is hozzáfognak hadi készületeikhez, de elszalasztván a kedvező alkalmat, Crassus egymásután vonja szövetségébe vagy igázza le törzseiket, s mire beállott a tél, Moesiában csöndes volt minden.

Crassus befejezvén harczeit, seregének egy részét Thraciában akará elhelyezni, de a barbar lakosság mit sem okulván előbbi vereségein, szakadatlanul zaklatja a nagy hidegtől is sokat szenvedő romaiakat, s Crassus súlyos veszteségeket szenved a nélkül, hogy azonnal megtorolhatná. De hadjáratának eredményei mégis kielé-

gítván Augustust, fölveszi az imperator czimet, nyilvános hálaáldozatokat tartat, s legatusának diadalmenetet engedélyez.

Crassus eltávozása a bastarnokat csalódásba ejtvén, a római fényes ünnepélyek pedig elringatván a hitben, hogy a harcok nem egyhamar újulnak meg, boszut lihegve rontanak rá a szörnyű veszteségeik okozóinak tartott dentheletekre. Sitas az öreg, vak király rémülten küldi követeit Augustushoz segítségért. Octavianus ismét Crassust bizza meg szövetségesük védelmével. A legiók gyors menetekben vonultak föl (725—29) s Crassus levervén a mysieket, a bastarnokra tör mielőtt ezek sejtethék vala. A két tűz közé szorult vad nép most békéért esdve járul a legatus elé, s ő megadja azt, meg a mysieknek is, de oly súlyos föltételekkel, hogy a kötés egyenlő volt a teljes meghódolással. Innen a thrakok ellen fordul, leigázza a visszavonultakor, seregének legtöbb bajt okozott, serdekot, s boszut veendő árulásukért foglyainak jobbját levágatja. Tovább folytatván harczeit, pusztítva, rombolva halad mindenfelé majdnem teljesen kiirtva az ellenállókat. Csak a fegyvertelenül megjelenő odrysok találnak kegyelmet, sőt jutalmat, nekik adatván át Dionysosnak a bessek területen levő szent berke és jósdája.¹

Itt végezvén, a dák Roles, a római nép szövetségeseinek és barátjának segélyére siet. Burivista és Cotys halála után folytonos belharcok emésztvén a népet Dapyx, egyik dák törzs királya reáront uralkodó társára, hogy elragadja országát, hatalmát. Roles, Crassushoz fordulván a legatus személyesen jelenik meg legióival, s nyílt ütközetben mérkőzik Dapyx-szal. Crassus ala-i a dákoknak kellően még nem fegyelmezett lovasságát visszavetvén a gyalogságra, rémitő zavar keletkezik a harzi rendekben, s Dio szerint az ütközet vége nem volt

¹ A szentély, „melyben a bessek Dionysost imádják“ (Dio 51, 25.) azonos kétségtelenül a „Liberi Patris lucus“-szal, melyben Nagy Sándor áldozott, s Augustus atyja „cum per secreta Thraciae exercitum duceret“ megkérdezvén a jósdát fia jövője felől. Megemlíti már Herodotus is (2, 111.) — V. ö. Euripides (Hec. 1267) mint a bessek őrizete alatt levő oraculumot. A Rhodopetól éjszakra keresendő. Mommsen: Römische Geschichte, V-ik k. 22. l., jegyz.

többé harczt, csak mérsárlás, — a futamodóknak leöldök-lése. Dapyx egyik várába menekülvén falai közöl újra megakarja kísérteni szerencsáját a nyomában járó Crassus-szal, de áruló akadván táborában, ez megnyítja a kapukat, s a belopózott rómaiak véres harcztot kezdenek a bástyák között. Lépésről-lépésre kell ugyan megvívniok minden talpalatnyi tért, de győzelmük még sem kétséges többé, csak pillanatok kérdése lévén, Dapyx elkerülendő a megszégyenítő fogságot, öngyilkos lesz övéivel együtt. Testvérje Crassus kezébe kerül, — de a nagylelkű hadvezér szabadon bocsátja őt, megbecsülve és tisztelve a valódi hősnek, Dapyxnak emlékét.

A szerencsétlen király népének elmenekült töredékei övcikkkel s kincseikkel Cira nevű barlangban vonták meg magukat, remélvén, hogy asylumot találnak ők is ott, hol egykor a titánok elrejtőzhetének az istenek haragja elöl. Crassus ismervén a regeköltők képzeletét is megragadó barlang óriási méreteit, ismerve a menekültek végső kétségbeesését, nem kísérle meg az erőszakos elfoglalást, de kikutatván összes bejáratait, befalaztatá azokat az éhségre bizván a pusztítás munkáját.

Eddigi győzelmei új babérok szerzésére serkentvén a legatust, Crassus a géták ellen megy, bár azok nem Dapyx alattvalói. Az imperiumnak régi számadása volt már velük. A Caius Antoniustól elvett sasok Genuclaban a géták fő és szent helyén őriztetvén, Crassus megindul a város ellen. Zyraxes király értesülvén a római hadvezér tervéről, a skythákhoz siet segélyért, remélve, hogy idejekorán meghozhatja azt. A legiók megelőzték s mire visszatért, Genucla falaira már kitűzték a sasokat.

Közben a mysiek egyrésze ismét föllázadván, a barátságos népeket küldé rájuk, maga pedig a mozgalmat keltett artaciak ellen vonul. Itt is győzött, s ezzel ismét helyreállott az Al-Dunánál a rend és béke.¹

Augustusnak Pannoniában, Crassusnak az Al-Dunánál, ha nem is egy időben, de ugyanazon okokból vívott győzelmes hadjáratai lehetővé tevén a viszonyok rendezését, Octavianus, most már a birodalomnak korlátatlan hatalmú uralkodója, szervezi saját hódítását, s Illyricum

¹ Dio Cass. 51, 23. kv.

névvel alakítja meg a nagyterjedelmű helytartóságot, egész Macedónia határáig terjesztve ki azt. A Crassus által meghódított területek pedig a Duna és Haemus között, s a hegységtől délre fekvő Thracia, egyelőre védnökségi viszonyban ugyan, de szintén Illyria helytartója alá rendeltettek, s első kormányzóul Augustus vője, Agrippa neveztetett ki. A császári hatalom örökösévé jelölt kiváló ember 742—12-ben hirtelen elhalván, Augustus császári provinciává teszi Illyricumot, eleintén még egy kormányzóságul, utóbb pedig három részben. A Crassus által elfoglalt apró fejedelemségek Moesia tartománynyá egyesítettének, s jövőre helytartója küzködik a dákok és bastarnokkal. Az eddigi Illyricumban a legiók egy részét a Kerka és Cettina völgyeibe helyezik ugyan a még mindig nyugtalan dalmaták fékezésére, de azért a fő haderő mégis Pannoniában marad a Száva partjain, a birodalomnak akkori határain. Időrendileg, mondja Mommsen, nem lehet meghatározni a legiók elhelyezését s a tartományok szervezését, de valószínű, hogy a pannonok a thrákokkal egyidejűleg vívott véres háborúk adák az első impulsust a moesiai helytartóság megalakítására, míg a dalmatiai és szávamelléki legiók valamivel később kapnak önálló parancsnokokat.¹

E szervezés sokat lendített ugyan, de még sem volt elég, a béke megszilárdítására. A hamu alatt még izzik a parázs, s csak egyetlen légáramra van szükség, hogy lángba boruljon az egész tartomány. És ez nagyhamar bekövetkezik. 738—16-ban Noricumban s Histriában dúlnak a vad csapatok. Rablóhadjáratuk előzményeiről, összefüggéséről nem értesülünk ugyan, de mégis megkockáztathatjuk a föltevést, hogy aligha történt esetlegesen a besseknék ugyanez évi támadása az odrysok ellen. Megegyeztek már előzetesen? lehetséges, mert a Szávától éjszakra s az alsó Dunánál mindig egy időben törnek ki a vészes mozgalmak, oly nagy erővel, hogy Augustusnak legjobb hadvezéreit kell kiküldenie elfojtásukra. A győzelem a sasoké ugyan minden alkalommal, de Octaviusnak élete utolsó pillanatáig kell küzdenie a barbár hordák ellen.

¹ Th. Mommsen: Römische Geschichte, V. k. 20. l.

A beszek szenthelyüknek Dionysos templomának visszavételére fogtak fegyvert, összes erejükkel támadván a mit sem sejtő Rhoemetalkesre, ki mint nagybátya IV-ik Cotys kiskorú gyermekei helyett kormányzott. Marcellus Lollius menté meg őt és népét. De alig csön-desült el a harci zaj, — ismét újra keltik a sarmaták, kik szinte ellenállhatatlan rohammal törnek át a Duna jobb partjára. Szélgyorsaságú lovas tömegeiket L. Asinius Gallus proconsul veri vissza oly dicsőséggel, hogy diadalmenetet tarthat Rómában.¹

Három évvel később ismét Pannoniában — hol Tiberius 741—43, = 13—11. közt küzd a lázadókkal — tör ki a vész, s innen csapnak át a lángok a thrák népek közé. De itt nagyobb volt a pusztulás, mert Thraciában a harczok indokai közé egészen újak, a politikai s nemzetiségi ellentétek, okoknál jóval hatásosabbak, — vallásiak vegyülnek, egész a végletekig izgatva a szenvedélyeket, s a fanatismusra mindig hajlandó népeket. Az új mozgalmakat Vologaesos, Dionysos rajongó híve és papja kelté, előbb csak a szentélyük elvesztét mélyen fájlaló és lealázott beszek között, lángoló szavakkal, ecsetelve a szenthely elveszte óta nemzetüket ért csapásokat, melyeknek oka a híveiben megsalatkozott Isten haragja, kinek elárvult, idegen kézre jutott temploma pusztulóban van, s meg van szentségtelenítve. A szenvedélyes izgatás hatott, mélyen hatott, s a beszek, élükön a fanaticus pap, mint egyetlen ember ragadva fegyvert, rárontanak a védtelen odrysokra és Cotysnak már felnőtt fiát hirtelen gyűjtött seregével megverik, s az ifjú Rhaskuporis a csatatéren marad. Nagybátyja Rhoemetalkes, néhány hét alatt újra szervezi a szétrobbant hadakat, de Vologaesos lángoló, a régi függetlenség visszanyerésével kecségtető szavai elcsábítván, s árulásra bírván azokat is, Rhoemetalkes mindenkitől elhagyatva, jóformán egyedül menekült Chersonesusba. A vad hordák azonban nyomon követvén, végig pusztítják az egész félszigetet. Rómában már Ázsiát is féltvén, Lucius Pisot előbb Pamphylia, most pedig az újólág szervezett Moesia első helytartóját küldék ellenük, Piso, a birodalom legkiválóbb hadvezéreinek egyike.

¹ 738 = 16. — Dio Cass. 54, 20.

azonnal összemérte fegyvereit a féktelen ellenséggel, — de elveszté első nagy csatáját, s a bessek vérengzőbbek és vakmerőbbek lőnek mint valaha. Pisot csak rendkívüli ügyessége menté meg a pusztulástól. E harcok három évig dűlnak, miként Pannoniában, — és csak a rómaiak katonai fölényének, kitartásának tulajdonítandó, hogy 11-ben már hazájuk területére szoríttatnak a bessek. Az új erőre kapott Piso itt sem hagyá nyugton őket, — s mire beállott a tél, sokszorosán helyreüté a hadvezéri hírnevén esett csorbát.¹

A bessek veresége nem igen lohasztván a határszéli népek harci kedvét, midőn Rómában Augustus személyesen készült bezárni Janus templomát, a dákok fölhasználva a zord télen befagyott Duna jégtakaróját, betörnek Pannoniába, dűlva, zsákmányolva a békés területeket, s izgatva a rómaiak uralmával még elégületlen törzseket. Tiberius a genialis hadvezér-küldetik ellenük a nagy föladathoz mért sereggel. A pannoniai győző megveri az egyesült dákokat, három törzsfőnök elesik, s a császári herczeg egész hazájokig űzi őket, — majd ide is berontva, oly véresen torolja meg vakmerőségüket, hogy tiz évig mit sem hallunk a túl merész népről.²

Ezután már a rómaiak lépven föl támadólag, Aelius Catus betör az öt részre darabolt Daciába, s valószínűleg teljesen leigáztván a népet 50.000 embert telepít át Thraciába, — hol fajrokonaik között, néhány év alatt teljesen elenyésznek.³

¹ Dio Cass. 54, 34.

² Monumentum Ancyranum. C. J. L. III. 796-ik lap c. 30. Pannoniorum gentes, quos ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictus per Ti(berium) Nerōnem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subieci protulique finis Illyrici ad ripam fluminis Danuvi. Quod Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis profligatus, victusque est, et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coëgit.

Sueton. Aug. c. 21. Coercuit et Dacorum incursianes, tribus eorum ducibus cum magna copia caesis.

Triumphus ad ann. 744: Ti. Claudius Nero pro Cos. avans ex Illyries dei Dalmateis Pannonieis et Daceis.

V. ö. Dio Cass. 34, 36. Eutrop. VII, 9: Vicit proclus Dacos.

³ Strabo: 7 k. 3 f., 10 és 13.

Augustus kormányának vége felé az új hódítások már csöndesek, s míg azelőtt a napirenden levő betörések körül fordult meg jóformán minden politikai, komoly beszélgetés,¹ most csak a Duna partjainak legalsó szelvényén történő mozgalmakkal foglalkoznak, a mai Dobrudzsa eseményeivel, — és a zordon vidékre száműzött költőnek, Ovidiusnak siralmas sorsával, ha a távollevőnek egy-egy költeménye érkezik, s jár kézről-kézre. És csakis ezt az egyetlen epizodot találjuk e véres események között, melynek költőisége van, bár az is sötét, majdnem tragicus, épúgy mint a Tomi és az egész vidéken lezajló véres háborúk.

Az okokat, melyek Ovidiust a szomorú száműzetésbe juttaták, nem ismerjük, — s Augustus sem akarván azokat szellőztetni, törvényes ítélet nélkül kárhoyztatá Róma előkelő köreinek kedvenczét a finom, de sokszor könnyelmű költőt a barbaresk tengerparti városba. (745 = Kr. e. 9). Tomi Lucullus óta tartozik római védnökség alá, de a köztársaság végső századának zavaraiiban, a senatus gyakran megfélekedzik a távol eső, kicsinyke municipiumról, — s lakosai úgy segítettek ekkor bajaikon a mint épen lehetett. Falaikat jókarban tarták, mikor jó idők járnak békében élnek a körülakó thrák gétákkal, szarmatákkal, sőt szívesen fogadják a betelepülőket, bár ezzel napról-napra inkább vesztik görög jellegüket, — különösen nyelvüket, mely tiszta hellenségéből görög-géta „välsch“-sé sülyed apránkint, a latin pedig teljesen ismeretlen.² A körülakó, vagy jobban a vidéken tomboló népek vadak, barbarok a szó-szoros értelmében, s folytonos rabló hadjáratokkal tartják fenn magukat. Nyáron át szétoszolnak messze földre,³ de ha

¹ Flor. II, 28. Daci montibus inhaerent; inde Cotisonis regis imperio, quoties concretus gelu Danuvius iunxerat ripas, decurrere solebant et vicina populari. Horat. Od. III, 8, 18: Daci Cotisonis agmen. Sat. II, 6, 53: quicumque obvius est, me consuluit: O bone! — Num quid de Dacis audisti?

² Ovid: Trist. V, el II, 67/68: nesciaque est vocis quod barbara linguae Latinae; / Graiaque quod Gético victa loquela sono est.

³ Ovid: Trist. IV, el 10. v. 109/110: Tacta mihi tandem longis erroribus acto / iuncta pharetratis Sarmatis ora Getis. Trist.

a tél kőkeménységüvé fagyasztja a Dunát, úgy megjelennek, azonnal a veszélyes ellenfelek, nyilak behatolnak a kunyhók mint házak ablakain, födelein, sőt elmerészkedvén még a városi kapukig is¹, fegyvert fog a sikos parquetten otthonos, de kemény valódi harcot még nem állott költő is.² Szegény Ovidius! A költő még megbarátkozhatott volna a folytonos veszélylyel, — s a szerelem húrjai helyett a hősi harcokat énekelhette volna! De a kényes világfi? Az ünnepeltetéshez, a gyöngéd kalandokhoz, élvezetekhez szokott szalonhős nem tudván megbékélni zordon magányával—hisz ő Rómán kívül mindenhol egyedül érzi magát—versekbe önti keserveit, s fájdalommal telt leveleinek egyrésze (*Tristia*) még a száműzetésbe vivő hosszú úton kel, — majd folytatja azokat ott is, mert úgy képzeli, hogy együttvan övével, barátjaival ha íróasztalánál ül. Az emlékezés a multakról, s a jövőbe vetett remény tartja fenn őt e szomorú helyen, hol még hamvai sem tudnának nyugodni, mert árnyait megriasztanak a vad géták nyilai, hol soha sem hallván Róma nyelvét, *Geniusa* nem talál üdülést,³ hol

V, el 3, v. 8... tenet crudis Sarmatis ora Getis. *Trist.* V, el 2. v. 71. Pax tamen interdum est, pacis fiducia nunquam. *Ex Ponto* III, ep. 1. v. 7/10: Pace tua (si pax ulla est tua, Pontica tellus, / finitimus rapido quam terit hostis equo;) / pace tua dixisse velim; tu pessima duro / pars es in exilio; tu mala nostra graves.

¹ ubi frigore consistit Ister / dura meant celeri terga per amnis equo. *Ex Ponto* I, k. III. v. 14/15. — Vagy *Ex Ponto* I, epist. II, v. 19/20 és 23/24. His eques instructus perterrita moenia lustrat, / more lupi clausas circumeuntis oves. / Tecta rigent fixis veluti vallata sagittis, / portaque vix firma submovet arma sera. stb.

² *Ex Ponto*. Ep. I, 2 lev. v. 27/28: Hic me, pugnantem cum frigore cumque sagittis / cumque meo fato, quarta fatigat hiems. *Trist.* IV, el. 1. v. 71/74: Aspera militiae iuvenis certamina fugi, / nec nisi lusura movimus arma manu. / Nunc senior gladioque latus, scutoque sinistram / canitiem galeae subiici-oque meam.

³ *Ex Ponto* I, ep. 2. v. 59/60: Saepe precor mortem mortem quoque deprecor idem, / ne mea Sarmaticum contegat ossa solum. *Ex Ponto* I ep. 3, v. 41/46. Denique, si moriar, subeam pacatius arvom, / ossa nec a Scythica nostra premanantur humo: / nec male compositos, ut scilicet exsule dignum est, /

elfásul a lelke, pedig kifogyhatatlan volt az; s mindig új és új hangot talál keserveinek dallására, és mindig új fordulatokat, hogy ezerféle változatban festhesse ugyanazt a bánatot, és ezerféle mézédés lizelgést a nagyok és legnagyobbaknak kiktől sorsának javulását várja. Augustus haragja azonban nem enyhült meg, Tiberiusé sem, s Ovidius csak nevének ártott, midőn magasan járó költői ihletét panegyrisek szövésére kényszeríti. Teremtő ereje megmaradt ennek daczára is¹, költött s írt tovább, és ha fájdalma közönkint megenyhült a barbar géta nyelv tanulásával tölté idejét, s elsajátítván azt,² géta költeményeket is írt, melyeket valódi áhitattal hallgatának ismerősei,³ kik igazi érdeklődéssel viseltetvén sorsa iránt megszerették a bánatos embert, s Ovidius élete alkonyán néhány, hálás sorral viszonozza érzelmeiket, bár városukat az alvilágba kívánta.^{4 5}

Mily kár, hogy elvesztek géta költeményei! A néprajz egyik fontos kérdésének megoldását teszi vala Ovidius lehetővé, ha a játsziságból írt verseket megtartja iratai között.

Költeményei világot vetnek a lakóhelyén történt

Bistonii cineres ungula pulset equi: / et ne, si superest aliquis post funera sensus, / terreat ut manes Sarmatis umbra meos.

¹ Ex Pont. I. ep. VI. v. 29/30. Cur igitur scribam, miraris? Miror et ipse; / et mecum quaero saepe, quidinde petam.

² Ex Pont. III. ep. 2. v. 40. nam didici Getice Sarmaticeque loqui.

³ Ex Pont. IV. ep. 13. v. 19/23: Ah pudet! et scripsi Getico sermone libellum: / structaque sunt nostris barbara verba modis. / Et placui (gratare mihi) coepique poetae / inter inhumanos nomen habere Getas. / Materiam quaeris? Laudes de Caesare dixi. U. ott v. 35/36: et caput et plenas omnes movere pharetras, / et longum Getico murmur in ore fuit.

⁴ Ex Pont. IV. ep. 14. v. 23/24: Sed nihil admisi: nulla est mea culpa, Tomitae, / quos ego, quum loca sim vestra perosus, amo. U. ott v. 60/61: tam mihi cara Tomis, patria quae sede fugatis / tempus ad hoc nobis hospita fida manet.

⁵ Ld bővebben: Ovid, by the rev. A. Church, London 1876. VI ik fejt.; Departure from Rome — the place of exile 102. kv. l.; VII f. The poems of exile: the Tristia or the „Sarraws“. 113. kv; VIII f. The poems of exile: the Letters from the Pontus. — Death of Ovid. 129 kv. l.

eseményekre is, melyeket a történet elmulasztott följegyezni.

Aegissus (Tultscha) a géták kezébe kerülvén a thrák sithonok királya¹ Rómából kért segílyt. A kormány itt véget akarván vetni a rablóhordák garázdálkodásának mozgósítja a dunatorkolati flottát, s a partra szállott legionariusok, a mérgezett nyilak záporának daczára is kiostromolják a várat Vitellius alatt.² Ez alkalommal szerzett vitézsége által nagy kitüntetésekkel a költő barátja Vestalis, — s végtelen örömet a száműzöttnek, hogy meglátogatta őt. (Kr. u. 13.)

Ezzel itt is vége felé hajlik a vándor népek okozta vész, s midőn L. Pomponius Flaccus megszabadítja ugyancsak a gétáktól Troesmist (Iglitza) és mint Moesia helytartója rendet tud tartani még e félreeső vidékeken is, megtért a nyugalom és béke a Duna egész mellékére. (15 Kr. u.)³ Csak a sajátképi Thraciában tör ki néha a forradalom lángja, de távolról sem oly erővel, hogy veszedelmessé válhatnék a birodalomra vagy az új hódításokra nézve.

Thraciát Tiberius idejében már római provinciának tekinték ugyan, s előkészíték lassankint bekebelezését

¹ *Σιθῶριοι*, a Pontus mellékein, (Plin IV, 11, 18; Lucan III, 280.) s a Hebrus közelében. Serv. ad Virg. Ecl. X, 66.

² Ex Pont. I, ep. 9. Ad Severum v. 11 kv. Ex Pont. IV, ep. 7. v. 25/28: *Sithonis regi ferus interceperat illum / hastis, ex ereptas victor habebat opes, / donec fluminea devecta Vitellius unda / intulit, exposito milite, signa Getis. Majd Vestalisra vonatkozólag u. ott v. 43/48: Ut propius ventum est, admoctaque dextera dextrae, / resque fero potuit cominus ense geri; / dicere difficile est, quid Mars tuus egerit illic, / quotque neci dederis, quosque, quibusque modis. / Ense tuo factos calcabas victor acervos; / impositaque Getes sub pede multus erat. Alább: v. 51/52: Sed tantum virtus alios tua praeterit omnes, / ante citos quantum Pegasus ibat equos.*

³ Ex Ponto IV, ep. 9 v. 75/85. Praefuit his, Graecine, locis modo Flaccus; et illo / ripa ferox Istri sub. duce tuta fuit. / Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli: / hic arcu fisos terruit ense Getas. / Hic captam Trosmin celeri virtute recepit, / infecitque fero sanguine Danubium.

C. H. Weise kiadását használtam. P. Ovidii Nasonis opera omnia. III-ik k. Lipse Tauchnitz, az 1845-iki stereotyp kiadás.

is, de egyelőre meghagyák még benszülött dynastiájának kormánya alatt. Az odrys eredetű s Drinápoly és a Fekete-tenger partjai közt fekvő Bizye-ben (Wiza) székelő királyi ház föltünik már a köztársaság fénykorában, midőn Macedoniának még önálló uralkodói vannak, s időfolytával oly hatalom és tekintélyre jut, hogy a triumviratus korában a többi királyok nem is említetnek. Ezeket Augustus vazallokká tevő, vagy pedig elűzte, s a thrák királyság vagy királyságok csak az odrys háznak adományoztatnak. Ez az erős és egységes határvédelem érdekében történt, mert Thraciában időszerint még nem állomásozván legiók a katonai teendőket a vazalloknak kell ellátnia. S Roemetalkes ki Augustus uralkodásának második felében bírja Thraciát, majd gyermekei és unokái, ugyanazon szerepre lévén utalva, mint Palaestinában Herodes és utódjai, újjat húznak nemzetükkel visszautasítva annak függetlenségi aspiratióit, hívek uraikhoz, s kedvükért előzékenységet, rokonszenvet tanusítanak minden iránt mi római. Az előbb elbeszélte 741—743 = 13—11-iki thrak fölkelés alkalmával Rhoemetalkes és kis öcsese IV-ik Cotys fia Rhascuporis a rómaiakkal tartván, L. Piso az ifjú király eleste után az eddigi gyámot Rhoemetalkest teszi Augustus parancsára uralkodóvá, s ő azzal hálálja meg a császár pártfogását, hogy a pannonok és dalmátok lázadása alkalmával, melyhez fajrokonai a dákok is csatlakoznak, a római hadvezér rendelkezésére bocsátja seregeit. Fia V-ik Cotys inkább római vagy jobban görög lévén mint thrak, — családfáját Eumolpos és Erichthoniosig vezet vissza, — költeményeket ír, s ha hihetünk az országába száműzött Ovidiusnak, úgy versein nem ismerhető föl, hogy thrák ifjútól származnak,¹ s kérésleg emeli karjait hozzá mint költőtársához² mert ő méltó ivadéka nagy őseinek;³ a Piso győzelmeit ünneplő

¹ Ex Pont. II, ep. 9. v. 51/52: Carmina testantur; quae s tua nomina deas, / Thræicum iuvenem composuisse negem.

² Ex Pont. II, ep. 9. v. 65/66: Ad vatem vates orantia brachia tendo, / terra sit exiliis ut tua fida meis.

³ Ex Pont. II, ep. 9. v. 38: O Coty, progenies digna parente tuo.

thessalonikai Antipater is megtiszteli őt egy epigrammal.¹ Neje szintén római és előkelő származású: Antonius dédunokája. A nép nagy tömege azonban nem helyeslél sem Thraciában, sem Palaestinában urainak római hajlamait, folyton elégedetlenkedék, úgy, hogy az ingatag trónok birtokosai kénytelenek valának sokszor, nagyon sokszor venni igénybe a legiók támogatását. Végre Rómában is megunván ezt, csak a kedvező alkalmat várták, hogy mikor szüntessék meg a költséges és gyakran szégyenletes játékot.²

Thraciában már Tiberius uralmának első éveiben kinálkozik ez, midőn a dynastia tagjai közt viszályok ütnek ki. Rhoemetalkes halála után Augustus a királyságot az elhunyt uralkodó fia V-ik Cotys, és nagybátyja, atyjának testvére Rheskuporis között osztá meg. A békés területek, városok, köztük Tomi is, és a görögökkel határos részek Cotysnak jutottak ez alkalommal, míg a vad, hegyes vidékek Rheskuporisnak. Épen ilyen volt a két király lelkülete is, — amaz szelid és kellemes, mondja Tacitus, míg emez vad és szenvedélyes, telve álnoksággal. Eleintén megférnek egymásmellett, de később Rheskuparis ármányt sző öcsese ellen, — titkon, hogy Rómában mit se vegyenek észre, — s mire Cotys figyelmes lesz, országának már nagy részét megszállották bátyja csapatai. Augustus halála után, nem tartván többé félelmesnek Rheskuporis a nyílt föllépést, háborút indít öcsese ellen. A meglepett és jóformán tehetetlen ifjú király Rómához fordul segélyért, — de Tiberius (19 Kr. u.) még nem látván elérkezettnek az időt, s a fegyveres beavatkozás szükségességét csak egy centuriot küld a versengő felekhez azon utasítással, hogy „ne bízzák ügyüket fegyvereik szerencséjére“. Cotys rögtön elbocsátá seregét, de Rheskuporis együtt tartván hadait, találkozóra szólítja öcsesét. A gyanútlan ifjú megjelenvén bátyja táborában, rövid egyezkedés után megbékél, s ezzel nagy áldomáshoz ülnek. A lakoma vigan folyt, benyúlt messze az éjbe, — melyet várva várt a zord nagybátya. Elfogatta öcsesét, s lánczra veretve börtönbe

¹ Anthol. Planud, 4, 75.

² Mommsen: Römische Geschichte V-ik k. 191. kv. 1.

veté, — bár ez a trón szentségére, családjuk közös isteneire, s a vendégjogra hivatkoztak. A galád tett súlyos következményeit előre sejtván, Rheskuporis megnövelé seregeit, s mentegeetni kezdi magát, mielőtt megkérdeztetik: „kelepczébe akartak — úgymond — keríteni, — de én megelőztem őket.“ Tiberius nem egészen hitte el a mentséget, bár nem utasítá vissza. „Ha nincsen család a dologban, megbízhatik ártatlanságában, írta a királynak. Egyébiránt kellő vizsgálat nélkül nem fog ítélni sem ő, sem a tanács. Adja ki tehát Cotyst, s jelenjék meg Rómában, hogy elhárítsa fejről a gyanút.“ A császár e rendelvényét Latinius Pandus Moesia praetora vitte meg Rheskuporisnak, a Cotys átvételére s fődözésére szánt jelentékeny katonai kísérettel. A királyt meglepte e föllépés, de jobban félvén az élő Cotys vádjaitól, mint a bevégzett ténytől, megöleté öcsését öngyilkosságnak hirdetve halálát.

Tiberius helytartójának jelentése után sem akarván erőszakot használni, felmenté őt hivatalától, Pomponius Flaccust, Rheskuporis ismerősét, sőt régebben barátját küldvén helyére azon utasítással, hogy a királyt csalja Rómába. Ez megtörténvén, a senatusban Cotys neje lépett föl ellene vádlóul, — s a barbár gyilkos megfosztatván trónjától, Alexandriába internáltatott. Később — szokási kísérleten érvén — megölték őt. Thracia most Rheskuporis fia Rhoemetalkes s Cotys kiskorú gyermekei közt osztatik föl. Utóbbiak helyett a császár által kirendelt gyám: Trebellienus Rufus kormányzott, époly teljes hatalommal mint egykor M. Lepidus Egyiptomban Ptolemaeus Epiphanes gyermekei Philopator és II-ik Evergetes helyett.¹

Az új király s kormányzó nem a legnagyobb tapintatossággal vezetvén a tartomány ügyeit — errelátszanak mutatni a mindkettőjük ellen fölmerült zsarolási vádak — általános elégtelenség keletkezett, s 21-ben az odrysok, coelelatok, diusok fegyvert ragadnak ellenük. A mozgalom azonban — nem lévén közös vezére — apró, eredménytelen csatározásokban folyt szét, jóformán eredmény nélkül. A fölkelők egyrésze átmege a Hac-

¹ Tacit. Annales. II, 65—67 c.

mustól délre fekvő területekre is, hogy fölzúdítsák a törzseket, de visszaveretnek s szétúzetnek azok is, kik rendesebb csapatokba verődve Philippopolisban ostrom alá veszik Rhoemétalkest. P. Vellaeus a szomszéd Moesiában állomásozó csapatok egyik osztályának parancsnoka menté föl a királyt, épen akkor érkezvén, midőn a várbeliek kitöréssel akarák megkísérteni szerencséjüket. A szétzüllött fölkelők maradványait a könnyű lovaság pusztítá el.¹

E részleges lázadás legyőzetése után a közvetlen római befolyás alatt álló területeken a legnagyobb eréllyel kezdik meg a romanizálást minden téren, különösen a polgári mint katonai kormányzatban. Tiberius elrendelvén az általános újonczozást is, a római hadvezérletnek oly gazdag aratása van, mint egyetlen provinciában sem. Az erőteljes, kitartó, edzett thrák fiatal emberekre mintha ráöntötték volna az auxiliaris csapatoknak tetszetős egyenruháit; könnyen elsajátíták a szolgálati szabályoknak megfelelő fegyverfogásokat, gyakorlatokat, s mint a birodalomnak leghasznavehetőbb katonái kitünő szolgálatokat tőnek a távoli provinciákban is. Az első áthelyezések békében történvén, a hadügyi kormány egyre sürűbben vezérli idegenbe a csapatokat, — s a városok, a hegyek közt fekvő falvak lakossága jóformán naponkint ki volt téve a szomorúságnak, hogy búcsúzzék, a római urak parancsára messze távozó övéitől, kedveseitől. Lassankint ingerültség keletkezék, s futó tüzkint terjedvén el a hír, hogy a császár ki akarja telepíteni az egész népet, az újonczozásoknál heves jeletetek sőt tettelegességek fordultak elő. És a helyi kormányzat még sem térítvén a lakosság érdekeinek jobb, helyesebb megfontolására a császárt, a titkon égő parázs lánggra lobbant s föllázadt egész Thrácia. Az érdekeiben mélyen sértett nép vezérei — hisz előbb csak saját határaikat tartoztak védelmezni — elvesztvén legjobb erőiket, és számot vetve a helyzettel, előbb kéréleg járulnak a tartománybeli római csapatok parancsnokához Sabinushoz, s régi barátságukra, hűségükre, jó szolgálataikra emlékeztetve őt, följajánlják azt újra ha nem ter-

¹ Tacit. Annales. III, 38—39 c.

heltetnek tovább sorozással és a nagy adókkal. Ők szabadok kívánnak maradni — mondák — ezután is, s ha a császár szolgaságra akarja őket kárhoztatni, úgy van fegyverük, vannak még hadaik is, de van főképen szabadságszerető, a halálra mindég kész lelkük, s vannak végül váraik is, melyekben már biztosságba helyezték övéiket. A kitörhető háború esélyére is rámutatván a vezérek, a gyöngeségét érző Sabinus békés hangon biztatólag válaszolt, megígérte a bajok orvoslását, de mindenek fölött nyugalomra, várakozásra inté őket, maga pedig gyors futárokat küldött Pomponius Labeohoz, s a híven maradt Rhoemetalkeshez. Megérkezvén a szomszéd tartománybeli legio s a thrák segédcapatok, elutasítá a vezéreket és azonnal megkezdé az ellenségeskedést. (25. Kr. u.) A fölkelők főerőssége Sabinus székhelyének közelében feküdt, de Tacitus a classicusoknak hagyományos szokása szerint mit sem törődvén a helyrajzzal, most sem mondja meg, hogy hol és merre keressük a nagy forradalom döntő eseményének színhelyét. A harczok a fölkelőknek apró kitöréseivel kezdődnek, — melyeket Sabinus könnyen visszavert. Ez így tartván hetekig, a legatus megunja a tétlen táborozást, s támadólag lép föl. Megszállja a thrákok váráig vezető hegygerinczet, s midőn a védők megjelennek falaik alatt, ijászokat küld ellenük, kik merész rohamokkal visszaszorítják a gyöngébb ellenfelet. A várbeliek látván övéik vereségét, tömegesen rontanak ki segélyükre, s ezzel nagyot fordul a koczka: a győzők lesznek a legyőzöttek, és csak a támogatásukra kirendelt sugamber cohors menté meg őket a végpusztulástól.

Sabinus erre közelebb helyezi el táborát, a magáét pedig átengedi thrák auxiliurnak, meghagyva a parancsnokoknak, hogy éjszakánként a legszigorúbb fegyelemben tartsák csapataikat. Az új táborhelyről is hetekig nézvéen farkasszemet a várbeliekkel, — a thrákok fegyelme annyira meglazult, hogy nagyobb részük a tábor sánczain kívül tölté az éjszakát rabló kalandokra járva vagy dőzsölve. A fölkelők észrevéven rokonfeleik teljes gondatlanságát, egy sötét éjjel két hadtestre oszolva kivonulnak falaik közül s színleges támadást intézve a legio castruma ellen, a nagyobb rész reáront a

mit sem sejtő thrákokra. A meglepettek között valóságos vérfürdőt rendezve, fölverik egész táborukat, de a mindig éber legionáriusok ellen hiába küzdvén, fél eredménynyel térnek vissza várukba. Sabinus másnap nyílt esatára akarván alkalmat adni, kivezeti seregét táborából, — de a fölkelők nyugton maradtak. Ostromzárhoz fogott tehát s 4000 lépés hosszú¹ körsánczat hányat a vár körül, majd egy belsőt is, elzárva a várbeliektől minden forrást és kutat, s már hozzáfogott az agger (ostromtöltés)-hez is, hogy megkezdje a lövétést, majd a rohamokat. Erre azonban nem volt szükség. A várbeliek egyetlen kutra lévén utalva, szarvasmarháik tömegesen hullanak el, s néhány nap mulva élelem nélkül maradt az egész helyőrség. És e nyomorhoz: az éhség és szomjusághoz még egyenletlenség is járult. Az idősebb vezérek egyike Dinis megadást javasolt, — de visszautasíttatván háznépével és híveivel elhagyja a várat és meghódol. A meggondoltabb vagy mondjuk kevésbbé elszánt elemek kiválta után sem javulnak a várbeliek viszonyai. Az ifjúság vezérei Tarsa és Turesis, éles, szinte elkeseredett versengésben maradván amaz tömeges, általános öngyilkosságot sürget, emez pedig kirontást, hogy lehetőleg drágán váltsák be életüket. A többség Turesishez hajolván, elkeseredett ellenfele éles szemrehányásokat tesz neki, — majd fölkiált: „végezzünk hamar, vágjuk el a reményt mint félelmet,“ és szívébe szúrja kardját. Példáját sokan követék. Az új beálltával — a zápor még sötétebbé tette — Turesis kiront övéivel, s a végső elszántság elemi erejével támadván meg Sabinus sánczeit, rettenetes harc keletkezik: a rómaiak visszszoríttatnak, a körtöltés egy része a thrákok kezébe kerül, — és már teljes győzelmet remélhetének, midőn hajnalodni kezdett. A világosság visszaadván a rómaiak nyugalmát, — túlnyomó erejüket a helyzetnek megfelelően használják föl, s a thrákok Turesis hősi halála után visszanyomatnak falaik közé. A legkiválóbbaknak eleste után az őrség fejét vesztvén, néhány nap mulva önként meghódol. Hódolásuk villámként terjedvén el az egész országban, a fölkelők legnagyobb része letevé

¹ 1 róm. lépés = 1.479 m.; 4000 l. = 5916 m.

fegyvereit, s mire lehullott a hó, Thracia ismét csöndes volt.¹

Sabinusnak győzelmeiért jutalmul a senatus Lentulus Gaetulicus és C. Culvisius consulok évében megszavazza az ornamenta triumphalia-kat. (Kr. u. 26.)²

Thracia közviszonyai — időközben meghalván Tiberius, — Caligula kormánya alatt, sem változnak. Az új császár meghagyja Rhoemetalkest eddigi birtokaiban, sőt neki adja az egész országot, gyermekkori játszótársát pedig, — a Rheskuporis által meggyilkolta Cotys fiát, a VI-ik Cotyst, Armenia királyává teszi, alája rendelvén Arabia határos területeit is. (38. Kr.)

Ez ingatag állapotnak Claudius császár vet véget, midőn 46-ban trónvesztettnek nyilvánítván Rhoemetalkest, országát római provinciává teszi.³ Helytartói elcintén procuratorok,⁴ de Traján idejében már propratori legatusok.⁵

A dákok okulván törzsrokonaiknak pusztulásán nyugodtan hagyják jóideig a birodalmat. Csak Nero halála után, midőn lángba borul az egész imperium, jelentkeznek ismét.⁶ Nyomaikat követik a sarmaták, roxolánok, s utóbbiakat csak 69-ben éri utól a súlyos visszatorlás, midőn Marcus Aponius majdnem teljesen megsemmisíti csapataikat.⁷ De előbb áldozatul esett két cohors, melyet kilencezer főnyi lovas tömegük hirtelen meglepett. A roxolánok e veresége jobb megfontolásra bírván a rokon népeket is a Duna és Tisza közt lakó jazygok, midőn Otho Italiába rendeli M. Aponiust, följajánlják segélyüket, mint a császár igaz hívei. A legatus azonban belátván, hogy e nagy önzetlenség alatt

¹ Tac. Annales. IV, 46—51.

² Diadalmi jelvények.

³ Eusebii Chron. Can. p. 153 Schoene: Thracia hucusque regrata in provinciam redigitur. Syncellus p. 630, 3: *Θράκη ἀπὸ τοῦδε τοῦ χρόνου ἐπαρχία ἐχορηγήσῃ βασιλευόμενα*. Ugyancsak Claudius idejéből származik Apros colonia.

⁴ Flav. Jos. 6. Jud. 2, 14, 4, a 66-ik évről; Tac. Hist. 1, 11: 69-ik évre: Thracia et quae aliae procuratoribus cohibentur.

⁵ C. J. L. V, 877; C. J. L. II, 4111. stb.

⁶ Tac. Hist. I, 2.

⁷ Tac. Hist. I, 79.

voltaképen a Italiában szerzendő gazdag zsákmányra való remény van elrejtve, visszautasítja — bár köszönettel, az ajánlatot, de főembereiket magával viszi kezese-kül.¹ (Kr. u. 70.) A jazygok békén maradtak, a dákok azonban, kikre a helytartó nem is gondolt, annál inkább fölhasználván a legiók távozását, betörnek a védtelenül maradt Moesiába, s a táborokban visszamaradt csekély helyőrségeket úgy megszorongatták, hogy már-már elfoglalnak minden castrumot ha Mucianus a VI-ik legióval idejekorán nem érkezik. A legatus most már véres fejjel úzi vissza őket.²

Talán ez időben történt az adomaszerű episod is, melyet Frontinus tartott főnn.³ A dákok égvén a vágytól, hogy kizsákmányolják a birodalom szakgatott állapotát s megtorolják egyik törzsüknek szomorú vereségét, a főnökök Skorylo elnöklete alatt közös tanácsot tartanak megbeszélendő a támadás módját, s a többség már ki akará mondani a határozatot, midőn a király két nagy kutyát hozat, s egymásra úszíttatván azokat, néhány pillanatig csöndesen nézi harcukat, — majd farkast bocsát rájuk, mire a két véreb fölhagyván a versengéssel, ráront a fenevadra! „Lássátok, magyarázza most Skorylo — a rómaiak is így tennének, és fölhagyván harcaikkal, azonnal ellenünk törnének, ha megtámadnák őket.“ A kézzel fogható példázat használt, s a dákok békén maradtak.

A sarmaták azonban nem méltányolván az ilyen vagy hasonló okokat, eshetőségeket, újra betörnek Moesiába, s oly gyorsan és váratlanul termettek benn a tartományban, hogy Fonteius Agrippa legatusnak csak saját erejével kellett megmérköznie velük. Hadainak száma pedig, nem térvén meg még a legiók rendes szállásaikba, oly csekély volt, hogy alig elég a rendes őrszolgálat teljesítésére is. Az összeütközés eredménye tehát sejthető volt előre; a legatus elesett, csapatai pedig fölkonczoltattak. A védtelen tartományt most szabadon dülhatván a vad nép, lovaik nyomát pusztulás jelzi mindenfelé, s nem maradt volna kő-kövön a sokat szenvedett provin-

¹ Tac. Hist. III, 5.

² Tac. Hist. III, 46.

³ Frontin: Strateg. I, 10, 4.

eziában, ha Vespasianus le nem győzve ellenfeleit, nem küldheti Rubrius Gallust a főlzabadult legiókkal megmentésére. Gallus oly véresen torolta meg a vakmerő betörést, hogy a sarmaták csak irtózatosan megfogyva menekülhettek, elvesztve zsákmányukat, foglyaikat.

Az új császár tekintélye, szerencsése békét teremtven nyugoton, visszatér minden a rendes kerékvágásba. A veszélyeztetett provinciák ismét megkapják helyőrségeiket, s Moesia helytartója Tiberius Plautius Silvanus Aelianus rendet tud tartani két legiójával, — sőt támadólag lépve föl oly félelmet kelt a balparton, hogy a mindig zavargó vándor népek önként meghajolnak előtte, szépszerével, — vagy pedig fegyverei előtt, s ő fölhasználva a kedvező viszonyokat az itt még nem igen gyakorolt kiteleptést kísérli meg, teljes sikerrel. „több mint százezer dunántúlit teleptett át — mondja afrikai fölirata — feleségeik, gyermekeik vagy királyaikkal, adófizetőkké téve őket. A sarmaták kezdődő mozgalmait elnyomja bár az örmény háborúba kellett küldenie seregének nagy részét. Előbb ismeretlen vagy a rómaiakkal ellenséges királyokat, kik most meghajoltak a római zászlók előtt, vezetett át a (jobb) partra. A bastarnok és raxolánok királyainak visszaküldte a foglyokat, az ellenségtől visszavett fiaikat, a dákoknak testvéreit, és kezeseket vévén tőlök a békét megerősíté s kiterjeszté. A skythák királyát is reávette, hogy szüntesse meg Chersonesus (Sebastopol) ostromát a Borystenesen (Dnjepr) túl.“¹ A derék legatus főnmaradt sirirata kiváló bizonyítéka annak, hogy kellő tapintattal, körültekintéssel, és a hol kellett helyesen alkalmazott erélylyel, még a rendesnél csekélyebb haderő is elég volt a messze keleten virágzó görög városok megvédésére. A helytartó tehát megtudta oldani a nagy föladatot, megvédte két legiójával a Duna egész partvidékét Nádorfchervártól a torkolatig, — sőt tekintélye elhat a Dnjepr mellé, s a Krimben táborozó vándor törzsekig.

Ez így maradván Vespasian egész kormánya alatt a dunai tartományok teljes békét élveznek. A császár tudta ugyan, hogy nem lesz mindig így, hogy szükséges

¹ Orelli 750 = Willmanns: *Exempla inscriptionum latinarum.* 1145.

lenne mégis megnövelni a helyőrséget, de a birodalom romlott pénzviszonyai miatt ez nem lévén módjában, csak annyit lendíthetett, hogy a nem épen kifogástalan lüségű thrák nemzeti csapatokat fölöszlatja, s a pannoniai legiókat a Dráva völgyéből Carnuntum és Vindobonában, a dalmatiaiakat pedig a Kerka és Cettina völgyeiből a Duna partjára rendelvén, Moesia helytartója nagy veszély esetén, mégis csak négy hadtestet mozgósíthatott.

S ez intézkedések kielégítőek lettek volna, ha a balparti törzsek leghatalmasabbja a dák, megmarad Buri-vista halála óta tartó ziláltságában. Decebal föltűnt azonban teljesen megváltoztatá a viszonyokat.

Decebal a regék szerint nem származik királyi vérből. Durasnak volt alattvalója. De a gyöngélkedő vagy elaggott fejedelem fölismervén a kiváló ember nagy tehetségeit, önként adá át neki koronáját, trónját. Meglehető elbeszélés, de tartalma aligha valóság. Hihetőbb, hogy Decebal is törzsfőnök volt és a gyöngébb, talán papi fejedelem Durast lemondásra, vagy legalább felsőbbségének elismerésére kényszeríté. Az új király így megerősödve, meghódíttatá szép szóval vagy erőszakkal a többi törzseket is, és az utolsó Flavius császárral már mint az egységes dák nemzet korlátlan hatalmú uralkodója száll szembe, sőt kísérletet tesz az összes balparti törzsek egyesítésére. Aligha sikertelenül, és talán ezek jelentékeny részének szövetségében termett hirtelen, váratlanul Moesiában. (86. Kr. u.)¹ A tartomány helytartója Oppius Sabinus vitézül szembeszállott ugyan, de elesett: mielőtt segílyt kaphatott volna.²

A római kormány Decebal működésének sikereit, irányát, s a birodalomra hárulható veszélyeit az első években nem ismerte föl. Nem vevé figyelembe, hogy e genialis barbár mint döntögeti halomra a régi köztársasági és császári mindig jónak bizonyult politika alapjait azáltal, hogy egyeztetni igyekezik a szomszéd népek ér-

¹ A dák háború chronológiája igen bizonytalan. Eusebius szerint 2102—86-ban. Kr. u. kezdődik.

² Jornand: De rebus Get. 18, 76 ed. Mommsen. — Borghesi: Oeuvres complètes. V. k. 92. kv. l.

dekeit, hogy szövetségeket létesít azok között, kik eddig a legelkeseredettebb ellenségei valának egymásnak, hogy egymásután vonja ki őket a birodalom védnöksége alól. sőt politikájának, nagy terveinek propagandáját beviszi a császárság belső részeibe, forrongást támaszt a félig művelt vazall népek között, újonczoztat, szökevényeket fogad szívesen és emel magasra udvarában. A római kabinet régi fölényében bízva és elbizakodva nem ügyelt e jelenségekre és számba sem véve azokat, továbbra is úgy intézi a birodalom sorsát, mintha a balparton mi sem változott volna. A csekély haderőt nem nevelték, megnyugodván a hitben, hogy az elég lesz mindig, s a következmény Decebal meglepő, szinte ellenállhatatlan betörése, a legiók leveretése és Oppius Sabinus el-este volt.

Ez fölrázta végre a kormányt s belátván, hogy régi politikáját: egyik népet a másik által semmisíteni meg, vagy legalább fékezni, többé nem alkalmazhatja, erélyesebb rendszabályokhoz fordul, s Domitiánus császár L. Funisulanus Vettonius-t¹ Dalmatia, Pannonia és Moesia főparancsnokságával bizza meg, rendelkezésére bocsátván az összes mozgósítható haderőt, — majd önmaga is Moesiába megy, hogy személyesen ellenőrizze a csapatok összpontosítását,² politikai intézkedéseket, de ő maga nem levén hadvezér, a háború vezetését másokra bizza. Az előhadat Cornelius Fuscus gárdaparancsnok vezérlé, — nagy katonai multtal dicsekedhető tiszt ugyan — de ellágyítván őt a világváros hosszasan élvezett nyugalma, gyönyörei, férfikora delén sokkal alkalmasabb volt az udvar ünnepélyein pompás tábornoki egyenruhában fényelegni a büszke gárda élén, mint ismeretlen földön, megvetett, de szívdős, leleményes ellenséggel szállani szembe. Elbizakodottságában merészen, meggondolatlanul tört előre, s midőn Decebal követei csak Domitian ügynökét akarva látni benne, adót követeltek tőle,³ vak-

¹ C. J. L. III. 4013 = Henzen 5431, 5432 = Willmans 1151. C. J. L. III. p. 855 szerint 85-ben Pannonia proprætora volt.

² Az elfogult Dio Cassius szerint csak mulatott; 67, 6, 3.

³ Petrus Patr. de legat. 4. Dio nyomán ld. Historici graeci minores. Ed. L. Dindorf. Lipese 1870. I. k. 426. kv. 1.

merően megtámadta a királyt, s életével lakolt, oda-
vesztve zászlait teljes felszerelésével együtt.¹ Domitian
erre visszatért Rómába Julianusra, Moesia új helytartó-
jára bízva a vezérletet.² Julianus szintén Daciába tevé
át a harcztért s Tapaenál³ súlyosan megvervén magát
Decebalt, már Sarmizegetusa falai alá érkezett, midőn a
markómannok, quadok, suevek⁴ s talán a jazygok is,⁵
kétségtelenül Decebal fölhívására megtámadták Pan-
noniát.

E veszélyes invasio visszaverésére Domitian nem
rendelkezett elég erővel. A római hadvezérlet Cornelius
Fuscus szerencsétlenségén sem okulva, nem mozgósított
kellő mennyiségű csapatot, s mégis legalább kezdetben
egyszerre folytató mindkét háborút.⁶ Sikertelenül. A LEG.
XXI. RAP(ax)-ot a jazygok fölkonzolták⁷ s már-már
kezet nyujtának egymásnak a Pannoniában és Daciában
harczó ellenségek, midőn Domitian elhárítandó a na-
gyobb veszélyt, talán catastrophát, békét köt Deceballal.
A föltételek súlyosak valának: Domitian azonnal jelenté-
keny kárpótlást fizet, jövőben évi járadékokkal váltja
meg a dákok betöréseit; a király kellő számú mérnököt,
munkást, katonatisztet kap, hogy megerősíthesse orszá-
gát, római mintára szervezze seregeit és hadigépeket
készíttessen.⁸ E föltételek elég szigorúak, de a pillanat-
ban midőn a birodalom hatalmához, dicsősége és híréhez
épen nem illő sereggel szállott sikra, másokat, jobbakat,
alig lehetett kieszközölni. És Decebal az első pillanatban,

¹ Jornand: De reb. get. 13, 78.

² Tettius Julianus? Tacit. hist. hist. 1, 79.

³ Karánsebes körül?

⁴ Dio Cassius 67, 5, 2. szerint a háború oka az volt, hogy
a mai Sziléziában lakott lygiek a suevek ellen segílyt kérve,
Domitiantól 100 lovast kaptak csak, mire bosszúból a jazygokkal
szövetkezének.

⁵ A háború hivatalos neve: Bellum Suebicum et Sarmaticum.
C. J. L. III. 291. stb.

⁶ Dio Cassius 67, 7, 1—3. Tacit: Hist. 1, 2.

⁷ Eutropius: 7, 23, 4. Sueton: Dom. 5. Willmans 1464.

A legio nevét kivakarták.

⁸ A béke föltételeit említi Dio Cas. 67, 6. Plinius gúnyo-
lódik gyakran fölöttök: Paneg c. 11, 12.

végtelenül büszke lehetett azokra, de jobban fontolóra véve a dolgokat be kellett látnia, hogy túlment a józan követelések határain, s ezért nem volt kifogása ellene, hogy testvére (?) Diegis Rómába menjen hűbér esküt tenni és koronát kérni Domitiantól.¹ A császár diadalmenete mégsem volt tehát egészen jogosulatlan.

A római ellenzék zsörtölődött, gúnyolódott ugyan a béke miatt, s divatba hozta a birodalmat Decebal adófizetőjének nevezgetni, de annyi haszna mégis volt belőle az államnak, hogy nem kellett új milliókat költenie a kellő számú hadsereg felszerelésére, fönntartására, és hogy a birodalommal szorosabb viszonyba lépett dák uralkodó nem háborgatá többé az Al-Dunát, sőt békére kényszeríté a bastarnok, roxolánok vándor törzseit is. Megalázásról tehát alig lehet szó. Domitian dölyfös jellege sohasem viselhette volna el azt, — még kevésbbé a senatorok hatalmas ellenzéke.

És a jó viszony még sem lehetett tartós. Decebal békéje kezdettől fogva magában hordá a romlás eszírát. A kor szelleme, Róma világaluralmi helyzete, s Decebal birtokainak földrajzi fekvése, és politikájának iránya tevék lehetetlenné annak hosszú idejg való fönntartását.

Az ó-kor nem ismervén az egyensúly politikát, a nagy birodalmak: Parthia úgy mint Róma független szomszéd államot, csak akkor türtek meg maguk mellett, ha kénytelenek valának. Domitian idejében beállván e kényszerűség, a békét elfogadta a senatus is, de hatalmas oppositionalis fegyvert kovácsolt abból a császár ellen, ki végső éveiben épen semmi kedvet sem mutatott új háborút indítani a barbar ellen, mert nem volt semmi érzéke a katonai becsület iránt, s mert nem merte kitenni ingadozó trónját — épen az ellenzék miatt — messze földön s talán ismét szerencsétlenül vívandó háború esélyeinek, melynek már megindítása is nehézségekkel járt volna a birodalom megromlott pénzviszonyai s a hadsereg nagy demoralisatiója miatt. Domitian tehát teljesen lemondott minden visszatorlási szándékról, és szabad

¹ Dio Cas. 67, 7, 3—4.

folyást engedve a dolognak, tétlenül nézte, mint fejlődik a másfél század óta zaklatott provinciák szomszédságában hatalmas katonai állam, mely minden perczben feszélyezi a birodalom külpolitikáját. Nem törődött vele, hogy Decebal napról-napra előbbre halad seregének római mintára való szervezésében s országa megerősítésében, majdnem bevehetetlen erősségekkel rakva meg minden alkalmas pontot a délkeleti Felföld határhegységeiben. S e mellett a barbár királyi diplomatiái tevékenysége is sikeres volt és szakadatlan. Alkudozásai, érintkezéseinek számai, a birodalom európai határai közelében lakó minden letelepedett vagy vándorló népet elértek, elégtelenséget, izgatottságot keltve mindenfelé, sőt követői még a nagy király udvarát is fölkeresik, szövetséget ajánlva Parthiának közös ellenségek: Róma ellen. A nagy király kétségtelenül szívesen fogadta a dák urakat, s talán egyezkedésre is hajlandó lett volna, ha Decebal megbízottjai kellő garantiákat tudnak nyújtani. Concrét megállapodásokra tehát aligha jutának, de már a kísérlet is eléggé illusztrálja a király politikájának végső célját, melyet ha nem valósíthatott is meg, legalább saját létét akarta biztosítani s nemzetének nyugalmas fejlődését, egészen addig, míg elég erős lesz arra, hogy egyedül is megkezdhesse a harcot Róma ellen, melyet az alig két évtizeddel előbb lezajlott véres belháborúk és Domitian uralkodásának végső éveiben a császár minden igyekezete és gyakorlati rendszabályai daczára lábrakapott, s acut jelleget öltött társadalmi és politikai ellentétek, meg a súlyos pénzügyi válság teljesen megbénítának, Dacia szabad, nyugalmas haladásnak pedig, ha a közviszonyok megszilárdulnak, Róma minden pillanatban útját vághatta, sőt visszasüllyesztheti előbbi ziláltságába, mert a nemzetben még nem szilárdult meg az összetartás és egység érzete. Decebálnak tehát minden alkalmat föl kellett használnia a birodalom bel-, mint külviszonyainak bonyolítására, s ezért, ha a békét nem szegte is meg nyiltan, nem mulasztott el egyetlen pillanatot sem, kellemetlenségek, bajok okozására, ha ő maga háttérben maradhatott. Befolyására vezethető vissza a pannoniai mozgalom is, mely Nerva rövid uralma alatt annyira vérbe került. E földalatti munka

aligha kerülé el a római kormány figyelmét, de Nerva az éredekben megöszült senator még sem indított háborút. Félt a hadjárat izgalmaival is nehezíteni helyzetét, melyet a vad praetorianusok durva erőszakosságaik és gazságaik által oly türhetetlenné tőnek, hogy a tekintélyét vesztett császárnak nem volt más választása; mint lemondania, vagy oly utódot adoptálnia, ki erélyével, tekintélyével rendet tud teremteni. Ez utóbbit tevė, fiává fogadván Marcus Ulpus Traianus-t, Felső-Germania legatusát.

VIII. Dacia meghódítása.

Marcus Ulpius Traianus Kr. u. 53-ban szeptember 18-án született, Baetica provincia Italica nevű városkájában,¹ s az első provincialis a római trónon, és a legnagyobb uralkodó azok között, kik valaha a Tiberis partján koronát viseltek. S mégis ő róla tudunk legkevesebbet. Gyermekeveit talán otthon tölté a szerető szülők gondos fölügyelete alatt, gyorsan, erőteljesen fejlődve testileg mint szellemileg. Atyja később keletre helyeztetvén, magával viszi fiát, s 76-ban már jelentékeny része volt a harci dicsőségben, melyért az idősebb Traján diadalmi jelvényeket kapott. Európába kerülvén, tiz évig a Rajna mellett szolgált, mint tribun.² Korán nyílt tehát alkalmá nagy helyismereteket szerezni keleten, mint nyugoton, melyeket később valódi genialitással tudott fölhasználni számtalan háborújában. S cme égalji változások, a szakadatlan tábori élet megedzék őt annyira, hogy a climaticus kellemetlenségek, testi fáradalmak iránt majdnem érzéketlen volt, s egészsége szilárd még késő vénységében is, úgy, hogy udvari orvosa az ő részére egyetlen rendelvényt sem adott.³ Keleten, mint nyugoton egyaránt hosszasan szolgálván, a birodalom haderejét, hadiszervezetét, csapatjainak qualificatióját, értékét, a tiszteket, azoknak képességeit ismerte, mint senki más, és óriási emlékező tehetsége, még a közlegények neveit

¹ Eutrop. VIII. 2; Aur. Vict. Caes. 13; Traján születésnapja kétségtelenül szept. 18. v. ö. Paneg. 92.

² A császár életére vonatkozólag ld. Plin. Paneg. c. 14—15.

³ Plin-Paneg. c. 15.

is megtartván, idősebb katonái joggal dicsekedhettek, hogy őket parancsnokuk, később császárijok személyesen ismeri, sőt tudja érdemeiket, vitézségöket, tetteiket. Mint vezérnek legfőbb törekvése volt a katonai képzettség legmagasabb fokára jutnia, s ezért egyetlen alkalmat sem mulasztott el, midőn okulhatott. Gondosan tanulmányozá a birodalom százféle szomszédjának tacticáját, katonai szervezetét, s midőn alkalmá nyílt reá, tapasztalatainak, észleleteinek eredményét a római sereg javára mindenkor mély belátással érvényesítette.

A tribuni évek lejárta után mint patricius viselte a quaestorságot, majd aedilis lett, később néptribun és még 86 előtt praetor. A következő években Hispaniában mint legatus valószínűleg Tarraco helytartójának volt alárendelve¹ s itt kapta 89-ben Domitianus rendeletét, hogy a Felső-Germániában föllázadt Saturninus ellen induljon a parancsnoksága alatt levő Legio I. Adiutrix-szal. Traján azonnal megindult, de tényleg már nem avatkozhatott bele a harcba, mert L. Oppius Maximus Norbanus szétverte a fegyelmetlen fölkelőket mire ő megérkezett.² Domitián azonban mégis méltányolta az ifjú hadvezér gyors fölérkeztét, mert 91-ben consulságra emelte őt.³ Később Rómában találjuk csöndes elvonultságban élve⁴ consularis hivatalának és bizalmas barátainak, kik közül számosan óhajtják, hogy egykor Traján foglalja el a trónt.⁵ E nyugalmas évek történetéről alig tudunk valamit, csak 97-ben tűnik föl ismét, midőn Nerva Felső-Germania kormányzásával bizza meg, reá ruházva a birodalom európai parancsnokságai között a legfontosabbat.⁶

L. Anton. Saturninus fölkelésének utóbajjaival az új legatusnak már nem kelle küzdenie, de azért sok

¹ Hispania Tarraconensis consularis helytartójának három legatus volt alárendelve. Becker-Marquardt: Handbuch d. Röm. Alt. III, 1, 82. l. Plin. Pan. c. 14.

² Hogy ez összeesküvés és Trajánnak Germániába helyzetése közt volt összefüggés, kiderül Plin. Pan. c. 14.

³ Clinton: Fast. consulares ad ann. 91. Plin. Paneg. c. 64.

⁴ Plin. Paneg. c. 44.

⁵ Tacit. Agricola c. 44.

⁶ Henzen: Annali dell. Instit. 1862. p. 146.

nehézségekkel járt még a katonai, mint polgári kormányzat, különösen a rakoncátlansághoz szokott legiók rendre szorítása, s egyúttal a határok állandó védelme miatt a szomszéd barbárok ellen. L. Anton Saturninust

M. Ulpius Traianus.

nem segítették ugyan a germánok, a hirtelen beállott tél akadályozta meg őket, de alkalom advával mégis átkelhettek a Rajnán, támogatni a legiók lázadásait. S Traján mint legatus és császár épen ez irányban fejtett ki nagy tevékenységet. Erélye, tekintélye, szellemi felsőbbisége előtt meghajoltak a legiók, a germanok ellen pedig a Duna és Rajna között megerősített limest vont,

megvédve a Domitián idejében szerzett területeket, s a Rajna virágzó balparti vidékét. És nem alap nélkül tulajdonítják Trajánának a tizedföldek elfoglalását is megerősített limes által, — annál inkább, mert a határoknak minden irányban való megállapítására mindig nagy gondot fordított, sőt ha kellett, még a legvéresebb háborútól sem riadt vissza.¹

Traját 97-ben adoptálja Nerva, s ezzel oszlani kezd a homály, mely a nagy ember élettörténetének első részét fedi.

Nerva és Traján között nem volt semmi rokonság,² s arról sem értesülünk, volt-e közöttük előbb baráti összeköttetés. Nem ismerjük az okokat sem, melyek a császárt e nagy elhatározásra bírák, csak annyit tudunk, hogy a nagy tekintélyű s közszeretettben álló L. Licinius Sura-nak volt némi része a világra szóló eseményben.³ Traján halás volt irányában mindvégig.

Nerva elhatározását örömrivalgással fogadta az egész birodalom, remélve, várva, hogy Traján rendet tud parancsolni, s az egykorúak előtt feledhetetlen volt a nap, melyen a tisztos ősz, beteges császár a Capitoliumba ment, s ünnepélyes, mély megilletődéstől remegő hangon mondá az összesereglett óriás néptömegnek: „En fiammá fogadom M. Ulpius Nerva Traianust“.⁴ E szavakat kitörő lelkesedéssel fogadák. Mindenki jobb idők előhírnökének, felsőbb hatalom inspirációjának tekinté azokat, és isteni kinyilatkoztatásnak, midőn a császár Jupiter Capitolinus fölséges oltárára letévé a Pannóniából érkezett babékoszorút. Általános volt a hit és meggyőződés, hogy a dunamelléki vérszeljes háborút csak azért támaszták az istenek, mikép a mérhetetlen, de megrendült imperium Traján kebelén találhasson menedéket.⁵ „Az istenek tevék,

¹ A Rajna jobb partján 90 előtt nem telepedtek meg a rómaiak állandóan, míg 98-ban ez már bevezített tény. Tac. Ger. c. 29. Protulit (t. i. Traján) enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum, utraquae veteres terminos, imperii reverentiam. Martial. Epigr. X. 7.: Et Romanus eas utraque ripa. A hódítást valószínűleg Traján elődje tette, de ő meg biztosítá.

² Plin. Paneg. c. 7.

³ Aur. Vict. Ep. 13.

⁴ Dio Cassius 68, 3.

⁵ Plin. Paneg. c. 6. Eutrop. VIII, 1.

hogy a győzhetetlen császár fölemeltetését a győzelem symboluma diszítse¹

Nerva sajátkezüleg irt levéllel tudósítá Trajánt az adoptióról, s a megbántott Chryses-nek Apollóhoz intézett szavaival: »*Τίσειας Δαναοῖ ἐμὰ θάρσνα σοῖσι βδέλοισιν*² szóltá föl, hogy büntesse meg a praetorianusokat.

Trajánt készületlenül találván e hír, vonakodott elfogadni az adoptiót, míg a senátus is meg nem erősíti.³ Ez megtörténvén, szívesen vevé a moesiai sereg gratulációját, melyet kis öcsece Hadrianus személyesen vitt a Rajna partjára, s acceptálja az Augustus meg imperator ezimeket, a Tribunicia Potestast és így tényleg is császár lón. Majd megkapja a pompás, — de jelentőség nélkül való Caesar titulust⁴ s a tiszteleti Germanicus melléknevet;⁵ 98-ra pedig consullá designáltatik.

Nerva az adoptio után néhány hónap mulva (98 január 27.)⁶ jobb létre szenderülvén, Traján egyeduralkodó lett, s Kölnben vevé Hadrian tudósítását a trónváltásról.⁷ Uralkodásának legelső ténye az elhunyt császár divinálása, s fényes templom építése volt Divus Nerva oltárával.⁸ Majd a praetorianusok parancsnokát Casperius Aelianust bünteté cabinet rendelettel;⁹ a senatus jóindulatát pedig azzal biztosítá, hogy ő is esküt tett mint elődjei Titus és Nerva, mikép nemes születésűt nem fog kivégeztetni soha.¹⁰ Így elhalaszthatá a trón rögtöni elfoglalását, hogy végezzen Germaniában.

¹ Plin. Paneg. c. 9. v. ö. c. 16.

² Homer: Ilias I, 42; Boszulják meg nyilaid, könnyeimet a Danaokon.

³ Plin. Paneg. c. 9. v. ö. c. 10.

⁴ Ez attributumokra vonatkozólag v. ö. Plin. Paneg. c. 8, c. 9; Suet. c. 6.

⁵ Traján a Germanicus nevet iure adoptionis kapta Plin. c. 9, világosan mondja, hogy előbb nem viselte azt.

⁶ Plin. Paneg. c. 57: Nam secundum (consulatum) imperator quidem sub imperatore tamen inisti. Tehát még Nerva életében 98 elején.

⁷ Eutrop. VIII, 2; Aur. Vict. Epit. 13. Spart. Hadr. c. 2. Hadrian ekkor a XXII-ik legio tribunja volt Felső-Germániában. (Henzen Annali dell' Inst. 1862. 139. kv. 1.)

⁸ Plin. Paneg. c. 11.

⁹ Dio Cass. 68, 5.

¹⁰ Dio Cass. 68, 5. v. ö. c. 2. és 67, 2.

Trajánnak 98- és 99-iki rajnamelléki tevékenységét alig választhatjuk el a korábitól. Talán ez időben erősíté meg a Taunus hegységet,¹ bővíté ki a Ladenburg mellett elterülő várakat,² alapítá Baden-Badent³ s Colonia Trajanat (Xanten) az Alsó-Rajnáánál.⁴ A telet már a Duna mellékein tölté⁵ kémszemlékkel, hogy biztosítsa Germania összeköttetését a közép- és al-dunai tartományokkal.⁶ Útjában nem tett új hódításokat, elégnék tartá, ha hatalmát mutatja meg a balparti vándor-népeknek.⁷

Ezek közül a hermondurok mindig jó viszonyban éltek Rómával. Hasonlóan a markomannok, vagy mint a rómaiak nevezék őket suevek, — mióta Csehországban telepedtek meg, — a szintén szomszédos voltaképi suevek pedig már régóta függő viszonyban valának, mennyiben belviszályaikba a császári kormány mindig beleavatkozott.

A Duna és Tisza közét a méd-perzsa-szarmata származású jazygok (kivándorlottak — *παταρισται*) foglalák el. Nevök eléggé igazolja, hogy későn kerültek ide, s talán a Burivista birodalmát megdöntő áram sodrá őket az aranykalászszal ékes rónaságra. Legelőször Claudius idejében említettnek. A római kormány mindig nagy előzékenységet tanusított e kitünő lovas nép iránt, s ennek fejében fölajánlák szolgálataikat a Vespasianhoz csatlakozott legiok parancsnokainak, — de csak kezeseik fogadtatának el.⁸ És békében is maradtak volna mindvégig, ha Decebal nem kényszeríti őket a birodalom szövetségébe.

Sokkal veszélyesebb szomszédok a dákok.

Decebal hatalmának súlypontja, legjobb ereje hazánk délkeleti Felföldjén, a régi Erdély területén feküdt. A délkeleti Felföld sajátos helyzetű történetünkben is sokszor éreztette fontos, gyakran döntő befolyását. Minden

¹ Amm. Marcell: XVI. 1.

² Lupodunum = Civitas Ulpia. Mommsen kétségbe vonja ezt. Corpus Inscriptionum Rhenanarum. 1713.

³ C. I. Rhen. 1666; Eutrop. VIII. 2. Orosius. VII. 12.

⁴ C. I. Rhen. 1927.

⁵ Plin: Paneg. c. 12.

⁶ Mommsen: Hermes: III. 117.

⁷ Plin: Paneg. c. 16.

⁸ Mommsen: Römische Geschichte: V. k. 197. kv. 1. 2-ik kiad.

oldalról magas, — délen és keleten egész a hó regiőig emelkedő hegyek veszik körül, melyek tágas, a természettől dúsan megáldott felföldet fognak be, mely így magában is teljesen kerek földrajzi egészet képez. S mégis fejlődésének egész története azt bizonyítja, hogy Magyarország történetének nélkülözhetetlen integráló része, azt, hogy egyik a másik nélkül sohasem tudott oly helyzetbe jutni, mikép a földrajzi viszonyok nyomasztó hatását ne érezte volna. A délkeleti Felföld nagy folyói Magyarország felé irányulnak: a Szamos, Körös és Maros a Tisza vízrendszerébe tartoznak, és csak az Olt, s a nálunk még jelentéktelen Zsil hagyják el hazánkat, hogy Romániában ömöljenek a Dunába. A folyam völgyek ennek megfelelően Magyarország felé nyílnak, és szélesek, termékenyek, a közlekedés elé nem gördítenek akadályokat, s állandó településekre is alkalmasak, sőt kedvezők. A délkeleti Felföld nyugot felől folytonos veszélynek van kitéve, ha Magyarország területe idegen kézben van, de másfelől a magyar Alföld lakossága is örök remegésben és félelemben volt, ha a Királyhágón túl hatalmas fejedelem parancsolt. A római Pannoniát, a Duna és Tisza kezében lakó jazygok némileg megvédték ugyan a keleti támadás ellen, fölfogák annak legalább első hevedését. — de ily ingatag, vándor, lovas nép sohasem oly tényező, melyre a stabilismusra, állandóságra alapult, és csak állandó tényezőkkel kombináló kormány mint a római támaszkodhatott volna, Pannonia pedig az imperium legkiválóbb provinciái közé tartozott Trajan idejében. A hódoltság első évszázada alatt a lakosság civilisalódik, meghonosulnak a római intézmények, szokások, műveltség, s Aquincumban csak oly rómaiak laktak, mint a Padus vagy Tiberis partjain. S e pompás tartományt a Duna vonalára állított legiók nem védhették meg kellően soha, s a központon kívülleg elhelyezett emporiumok nyomán természetellenesen fejlődött maga a provincia is, mert éjszaki és keleti részén lévén, nem a béke, hanem a háború igényeinek megfelelő katonai és polgári centrumok, a rómaiság tüzhelyei, a tartomány belseje elmaradt fejlődésben, s még Trajan idejében is jelentékeny területeket borítanak őserdők, — használatlanul, lakatlanul. És e nagy katonai

táborhelyeket, mégsem helyezhetik másfelé, mert keleten barbarok laktak, kiknek terjeszkedési vágyai örökké fenyegetik a fővárost s magát a tartományt. A barbárok meghódítása, — a birodalom hatalmi körébe vonása tehát föltétlenül szükséges volt, annál inkább, mert a délkeleti Felföld lakói az aldunai tartományokat is épúgy retgették, mint Pannoniát. Domitián háborúja tehát nagyon is indokolt volt Decebal ellen.

És e háború óta apránként még rosszabbak lőnek a viszonyok, mert Decebal egyesítván népét, s páratlan genialitással vezetvén azt a műveltség és természetes fejlődés útjain, birodalmát néhány év alatt hatalmas katonai állammá tette, mely egyformán veszélyes hatást gyakorolt kelet mint nyugot vándor népeire. A 89-iki szerződés pedig kiváló munkások és szakképzett tisztkekhez juttatván, országát erősségekkel vette körül minden oldalról; — a vöröstoronyi szorost, a vaskapui hágót hatalmas várakkal látta el, — a déli hegysorok minden alkalmas pontja bevehetetlen szikla-fészekké alakult, úgy, hogy a délkeleti Felföld mint óriás ék nyomult a birodalom testébe, melynek határos részei mindenhol mérhetetlen rónaságok, tárva-nyitva minden ellenséges támadásnak. Hadait szintén római mintára szervezi; hadigépei képessé tevék őt várak ostromára, seregének nagy száma, tagoltsága, s a kitünő fegyelem, nagy háború vívására.

És mindezekhez járult még, hogy a 89-iki szerződés a birodalomra, vagy a szomszédos provinciákra jelentékeny pénzterheket rótt, és a voltaképi ezélt, a nyugalom megváltását, mégis csak félig érték el, mert a béke csak névleges volt.

Traján pannoniai tartózkodása idején megismervén a viszonyokat, meggyőződött azoknak tarthatatlanságáról, s elhatározá a háborút, mely annál nagyobb pénz- és véráldozatba volt kerülendő, minél tovább halasztatik, mert Dacia rohamos fejlődése, szilárd katonai intézményei, és a műveltség, melynek régóta hintegetett magvai, meglepő virágzásnak indultak, oly szomszédá tevék Decebalt, ki már nem csak a provinciákat, — de az imperiumot fenyegeté. Fenyegeté politikájának, terjeszkedésének iránya által, mert politikájának szálai, majdnem egységes egészsze fűzik a szarmát sfkság vándor törzseit, fegyverei pedig

a délkeleti Felföld hatalmas sziklavarából egész a Fekete tengerig jutának el, mindenhol átlépve a római birodalomnak legkevésbé védett határait, elpusztítva, kirabolva a birodalom védnöksége alatt lévő nagy görög gyarmatokat s örökös izgatottságban tartva az aldunai tartományokat és fúrasztó hadilábon a különben is nagyon elfoglalt legiókat. És ha a jelek nem csálnak, e nagy területeket talán compact állammá akará egyesíteni Decebal, midőn Traján trónra lépett. A bekövetkező nagy háborúnak csak külső okait említi és tudja tehát Dio Cassius, midőn írja, hogy: „Traján a dákok ellen indult, mert zokon vevé a mit tettek, mert sérté, hogy évről-évre adót követeltek, mert látta büszkeségüket, s hogy hadaikat mindig szaporítják.“¹

Ok volt bőven, csak ürügyet kellett találni a háború megindítására, s erre teljesen elég vala, ha Traján megtagadja az évpénz fizetését.

Traján még dunamelléki tartózkodása idején intézkedett az előkészületek megkezdéséről, és 100-ban már lázas erélylyel folynak azok, hogy a háború következő tavasszal megindítható legyen. Ugyancsak 100-ban fejezik be mérnökei a Duna jobbparti hadi útat is, közvetlen összeköttetést létesítve a birodalom rajnai és dunai tartományai közt.²

A legiók mindig harezra készen állván, csak segédcapataikat kelle berendelni, hogy a mozgósítási parancs kiadható legyen. Ez sem késett soká, s a pannoniai és moesiai legiók elhagyák táboraikat gyors menetekben vonulva a császár főhadiszállására Viminaciumba s az általa kitűzött pontokra. A két tartomány helyőrsége Traján trónraléptekor a következő volt:

Legio X. Gemina —	főhadiszállás	Vindobona	} Pannonia
„ XIV. Gemina —	„	Carnuntum	
„ XIII. Gemina —	„	Poetovio	
„ II. Adiutrix —	„	Aquincum	
Legio VII. Claudia	főhadiszállása	Viminacium	} Moesia.
„ IV. Flavia	„	— Singidunum	
„ I. Italica	„	— Durostorum	
„ V. Macedonica	„	— Troesmis	

¹ Dio Cassius. 68. 6.

² C. J. Lat. III. 1699. = Kr. u. 100-ik év.

Tekintélyes haderő magában véve is ($6000 \times 8 = 48.000$ ember), melyhez nagyszámú segédesapat járult, néha tizenötezer főből álló contingens egy-egy legio mellett. Ha minden legióhoz nem volt is ily jelentékeny segélyhad beosztva, mégis kétségtelen, hogy tekintélyes volt ezeknek tömege is, talán a rendes seregekével egyenlő, úgy, hogy a császár 50—60.000 emberrel rendelkezhetett, ha a legióknak csak felét mozgósítá is. Több alig is vett részt az első hadjáratban, mert föliratilag a 101—102-iki háborúban csak négy legio:

XIII. Gemina	— Poetovio,	— Pannonia ¹	} Moesia
IV. Flavia	— Singidunum ²		
VII. Claudia	— Viminacium ³		
I. Italica	— Durostorum ⁴		

közreműködését lehet megállapítanunk. A császár tehát a harcztérhez legközelebb táborozó rendes csapatokat szolgáltá be.

A harcztérre kiválóbb főtisztjei kísérték. Közöttök első helyen említendők Pannonia és Moesia helytartói: A. Glitius Atilius Argicola⁵ s M. Laberius Maxi-

¹ A Leg. XIII. Gem.-ra vonatkozólag: Henzen 6853.

² A Leg. III. Flav. vonatkozólag Orelli. 3049. Pontosabban Henzen. Vol. III. 265, — Borghesi közlése szerint. L. Aconius Flatura dona militariakat kap Trajántól a dák háborúban.

³ A Leg. VII. Claud. vonatkozólag. Orelli 3049; Henzen 6858. Utóbbi fölirat csak másodrangu bizonyíték, mivel nem határozható meg pontosan, hogy az említett tiszt milyen rangot viselt a dák háborúban s milyent később a parthiaiban. A centurionatus azonban, melyet egymásután viselt a Leg. I. Minervia; a Leg. VII. Claudia és Leg. XIII. Geminában valószínűleg a dák háborúba tartozik.

⁴ A Leg. I. Ital.-ra v. ö. Henzen 5659. Orelli 3454. Reiner szerint (Borghesi: Oeuvres IV. 126. I. 3-ik jegyz.) itt Promotus. In. Leg. V. Mac. Phal. Donis. D. stb. helyett: Promotus ex Leg. V. Mac. in. Leg. I. Ital. Donis. D. stb. olvasandó.

⁵ Agricola történetéről számos turini fölirat tartott fönn emléket. Marmora Taurinensia I. p. 185. (görög); II. p. 25—29; a legújabb a 27-ik lapon levő, mert mint Praefectus Urbis említetik. Henzen 5449; Nerva alatt legatus volt Belgiumban, s mint ilyen talán közvetlen elődje Suranak. V. ö. Henzen 5448. Kétségtelenül ő volt az őszatlan Pannonia legutolsó helytartója, mert 107-ben már Pannonia Inferior és Superior említetik praetori legatusokkal. V. ö. Henzen: Ann. dell' Inst. 1862. p. 155.

mus,¹ kik, mint hadosztály parancsnokok, kiváló érdemeket szerezvén az első háború befejezte után 103-ban consulságra emeltetnek.² L. Minicius Natalis a 107-ik év consulja, mint legio parancsnok harszott.³ Ott volt a császári gárda vezére Claudius Livianus⁴ és Lusius Quietus mór sejk híres lovasaival.⁵ A császár tiszteleti kísérelője és főhadsegéde, meghatározott teendők nélkül, Nerva leghívebb barátja, L. Licinius Sura volt, kit talán csak azért hívott meg, hogy elhalmozhassa a legnagyobb katonai kitüntetésekkel.⁶

Traján hadseregének élére kora tavasszal 101-ben márczius 15-én indult el Rómából tengeren, s talán valamelyik dalmátiai kikötőben szállott partra. Útja innen merre irányult, Pannonián ment keresztül, vagy egyenesen Viminaciumba tartott, nem tudjuk. Annyit azonban bátran föltételezhetünk, hogy a mozgósítás Pannoniában mint Moesiában hamarabb kezdődött, mint ő megérkezett, mert a legióknak és segédesapataiknak jelentékeny távolságokat kellett gyalog megtenniök, míg elértek Viminaciumba, honnan a hadsereg egyesítve minden erejét, megindult a dák király ellen.

Ha a fölíratilag megállapított legiók közreműködését

¹ Plin. ad. Traian. 74. ed. Kist. Dio Cass. 68., 9. valószínűleg Moesia inferior legatusa volt.

² Orelli 4115; Henzen 5442; v. ö. Mommsen III. k. 126. kv. l.

³ Henzen 5450. sz. töredékes fölíratból hiányzik a legio neve. Consulatusára vonatkozólag v. ö. C. J. Lat. X. 5670. — Henzen: 7081. és Hermes III. 46. l., 5. jegyz.; társa A. Licinius Silvanus Granianus.

⁴ Dio Cassius 68., 9: *Κλαύδιος Αἰβιανὸς ὁ ἑπαρχος.*

⁵ Dio Cassius 68, 32. szerint részt vett a második háborúban is.

⁶ Henzen: 5448; Borghesi: Annali dell' Ins. 1846. p. 343. bebizonyítja, hogy e fölírat — a név hiányzik — L. Licinius Surara vonatkozik. E sajátos állást, melyet e háborúban elfoglalt, sejteti a következő fölírat: Sub. Eodem. Duce. (Traiano) Leg. Propr. Katonai kitüntetéscinek nagy száma bizonyítja, hogy Trajánt mindkét háborúba elkísérte. (Ab. Eodem. Donato. Hastis. Paris. VIII. Vexillis. VIII. Coronis Muralib. II. Vallarib. II. Classicis II. Auratis.) Mig A. Glitius Agricola csak az első háborúban vévén részt, felényi kitüntetést kap.

föltételezzük csak, úgy következőleg alakulhattak a csapatmozgalmak:

A Legio XIII. Gemina teljes felszerelésével, segédcapataival Poetovio-ból (Pettau-Pannonia Superior) megindulva a Dráva jobb partján húzódó hadi úton haladt:

Aqua Viva—Varasd,

Jovia,

Carrodunum,

Bolentium állomásokon át; majd Pannonia Inferiorba érve

Vereiae,

Mursella és

Mursaig jutott, innen délre fordulva

Cibale — Vinkovce

Sirmium — Mitrovic

Bassianae — Petrovce, és

Taurunumba — Zimony, ért, hol átkelve a Dunán

Singidunumban — Belgrád, egyesült a Legio IV.

Flaviával, majd közösen folytatva útjukat

Vinceia állomáson át

Viminaciumba, a mai Kastolac-tól néhány órányira, a Legio VII. Claudia főhadiszállására érkeztek. A sereg legnagyobb része együtt lévén, megkezdődhetett a fölvonulás.

Traján Viminaciumban két részre osztá hadait, s az egyik, kétségtelenül a nagyobbik fél, a császár személyes vezérlete alatt Lederata-nál, a mai Rámával átellenben két hajóhidon kelt át a Dunán, s

Arcidava

Centum Putei

Berzobis (Zsidovin)

Aizi¹ és

Caput — Bubali állomásokon át

Tibiscumba ért, egyesülve seregének másik részével, mely szintén Viminaciumból indulva ki:

Punicum (Pincum *Πίνκος*, az Ipek partján),

Vicus Cuppae (Cuppi, *Κούποι*),

¹ Prisciani institutionum grammaticarum Lib. VI, 13. ed. Hertz. p. 205.: Traianus I. Dacicorum: inde Berzobim, deinde Aizi processimus.

Ad Novas (*Νοβαί*),
Ad Scrofulas (*Scopulos*),
Taliata (*Taliatis, Talia, Ταλιατίς, Ταλιατίς*),
Dierna (*Transdierna, Orsova*),
Ad Mediam (*Mehadia*),
Praetorium,
Gagana és

Mascliana állomásokon keresztül a Cserna és Temes völgyében haladva érkezett Tibiscumba Traján főhadiszállására.

A harcban résztvett negyedik legio a I. Italica főhadiszállása a távoli Durostorum volt. Innen kellett gyors menetekben fölvonulnia. Útjának első részét könnyen meghatározhatjuk: — csak azon vonalon járhatott, mely a Duna jobb partján vonul a következő főállomásokkal:

Durostorum (*Silistria*)
Transmarisca (*Tutrakan*)
Apiaria
Prista
Novae

Oescus, — mely a Dunának fontos réve is, mert négy útnak csomópontja, és pedig nyugotra Viminacium, délre Philippolis, észak-nyugotra Drobetae és északra Romula, Acidavan stb. át az Oltnak majd jobb, majd bal partján Daciába vezetők. A I. Italica három úton juthatott rendeltetési helyére. Dio Cassiusnak sovány kivonata azonban semmi fölvilágosítást sem ad arra nézve, hogy melyiket választá tehát a törzskar vagy a császár. Vajjon e hallgatás nem azt bizonyítja-e, hogy a I. Italica is Viminiciumba volt rendelve. Ez esetben a legio mehett a Duna jobb partján következő állomásokon át:

Oescus,
Augustae,
Ratiaria,
Bononia,
Dorticum (*Rakovicza*),
Ad Aquas (*Praovo*),
Egeta,
Taliata,
Cuppae,

Pincum,
Viminacium.

Vagy követhették a másik útvonalat a Duna balpartján:

Oescus,
Pelendava,
Amutria,
Drobetae,
Egeta stb. felé.

De ismerve Traján hadvezetésének kitünő voltát, alig lihető, hogy oly hosszú útat, mint a Drobetae vagy Egetától Viminaciumig terjedő, hiába tétetett volna meg. Sokkal valószínűbb, hogy a I. Italica Drobetae vagy Egetából egyenesen Dierna felé ment, hogy Ad-Mediamon át érje el Tibiscumban a császárt. Ez esetben Traján közvetlen vezérlete alatt három legio lett volna: egy pannoniai: a XIII. Gemina és két moesia a IV. Flavia és VII. Claudia, míg Moesia Inferior helytartója M. Laberius Maximus a I. Italicát vezeté a hadsereg működésének alapjául kirendelt Tibiscum (Zsuppa) felé.¹

Traján fölvonulási útja még jó részben síkságon vezetett át, de később hegyek közé jutván, rendkívüli óvatosságra volt szüksége. S ezt csakugyan egész a végletekig vitte, mert serege lépésről lépésre halad, útat törve, sánczokat hányva, erősségeket, valóságos várakat építve, — az összeütközést pedig szorgosan elkerüli mindenhol. M. Laberius Maximus útjának terepviszonyai még több nehézséggel jártak. A Cserna és Temes mentét meglehetősen magasságra emelkedő hegyek borítják, teli őserdőkkel, leselkedő ellenséggel, mely minden vigyázatlan pillanatot készséggel és nagy ügyességgel aknázott ki, számtalan kellemetlenséget okozva a legionáriusoknak, kik teljes hadikészlettel haladva, kevésbbé voltak mozgékonyak, mint elleneik, kik minden ösvényt, rejteket ismertek, kiknek minden bokor menhelyet nyújtott. M. Laberius Maximusnak tehát még nagyobb elővigyázattal kellett élnie, mint császári urának. De föladatát teljes sikerrel oldá meg, mert Traján a legnagyobb katonai

¹ V. ö. Mommsen térképeit: C. J. L. III., 2. — s a Peutinger táblát.

kitüntetésekkel fejezi ki elismerését derék tábornoka iránt.

A négy legiót Traján a legnagyobb körültekintéssel válogatja össze, fölhasználva minden fölszabadítható erőt, de nem hagyva védtelenül egyetlen kényes pontot sem. Pannoniából a teljesen pacificált és egy oldalról sem fenyegetett nyugoti részről vonja el a helyőrséget, míg a Legio X. Gemina, XIV. Gemina és II. Andriatrix megmaradnak exponált táboraikban. Moesiát, Dacia ellen indítatván a háború, csak az esetben érhető baj, ha Traján is Domitianus sorsára jut, — indulási parancsot adott tehát a singidunumi IV. Flavia és durostorumi I. Italicának is, Troesmisben pedig visszamaradt a V. Macedonica, hogy védje tovább a Fekete tenger partjait a folyton kóborló és rabló szarmaták ellen. Nyugodtan foghatott tehát óriási vállalatába.

Ez alatt Daciában is megharsant a harezi riadó. Decebal összegyűjté erejét, míg lovas hírnökei meglátogatták az összes szomszéd népeket, segítséget kérve és hozva, úgy, hogy a király igen tekintélyes haderőre támaszkodhatott, talán sokkal nagyobbval rendelkezett, mint maga a császár, s innen az elbizakodottság, hogy oly követeket merészel hozzá indítani, kik nem tartoznak az előkelők osztályába. A követség kedvezőtlen eredménnyel térvén vissza, a szövetségesek próbálnak szerencsét, s a búrok óriás gombát küldenek a császárhoz fenyegető latin fölirattal. Ők sem értek el semmit, s talán oly módon utasítottak vissza, hogy harezi kedvökben nagyon megfogyatkozva tértek haza. E követségek eredménytelensége, a küldöttek és kémek jelentései gondolkozóba ejtheték a királyt, s ő ki előbb oly kiolt-hatatlan harezvágyat mutatott, ki ezerféle csellel tudá bolygatni ellenfeleit, ki oly féktelen merész volt és kalandvágyó, ki mindig csak támadni szeretett, most rendkívül mérsékelt lón, s ezzel végtelen sokat, talán mindent veszített. Hadaival nem előzi meg Trajánt, nem rontott előre a Dunáig, hogy római területre vigye át a háború iszonyait, nem kísérlette meg nagy erővel akadályozni meg a római megerősített harezvonala kiépítését, hanem megállott hadaival országának legelső megerősített pontjánál, Tapae-nál, e szerencsétlen emlékü helyen,

hol tizenkét évvel előbb Domitian genialis hadvezére Julianus szétverte a dák hadsereget, honnan neki is, a büszke uralkodónak, futnia kellett. Nem riaszták vissza az elesettek árnyai, ugyanott óhajtá megpróbálni szerencsését, próbakőre tenni nemzete erejét, saját genialitását, hol már egyszer kudarczot vallott — szemben egy birodalmi tábornokkal — akkor, midőn nagyon jól tudhatá, hogy most hadértő császárral, korának legnagyobb hadvezérével, s oly erővel, melyet nem könnyelmű elbizakodottság, de komoly számító megfontolás állított talpra a vállalat nagyságához, s a birodalom méltóságához illően.

Traján is összevonta ekkorra legióit, az összes segédcapatokat, s az erejét érző lángész nyugalmával indult meg Tibiscumból megívni a nagy harczt, melynek Dácia legyőzetésével kelle végződnie. Az ismeretlen fekvésű Tapaenál ütköztek össze az ellenfelek, nem kérve, nem adva kegyelmet. A két uralkodó maga vezette, igazgatta a csatát, fölhasználva a nagy tökélyre fejlett római tactica minden vívmányát, fölhasználva minden képzelhető hadi fondorlatot, megfeszítve erejüket a végsőig. A szerencse csillaga Traján sasaira mosolygott, s Decebal megveretve, rémítő veszteségekkel, de becsülettel hagyta el a csatát. A halottak, sebesültek száma mérhetetlen volt minden oldalról, annyira, hogy a császár saját ruhátárát is átengedte sebesültjeinek szükségletére. Pyrrhosi győzelem. A roppant veszteségek megrendíték Trajánt is, s mielőtt tovább ment, oltárt emelt az elesettek emlékére, és minden évben ismétlődő áldozatot rendelt.

Majd tovább hatolva elért a határhegységekig, nyomról-nyomra megerősítve útvonalát, elpusztítva, porig léégetve az útjába eső dák falvakat, városokat.

Közben tétre fordulván az idő, seregét elhelyezi az év folyamán emelt megerősített táborokba, s maga visszatért Rómába az óriás állam ügyeinek vezetésére. Pannoni és moesiai helytartói azonban visszamaradtak, készülve, új erőt gyűjtve a következő évi hadjáratra. Decebal sem maradt tétlenül. Országának minden segédforrását fölhasználván, hadait újjá szervezte, s a mit elmulasztott megtenni 101 tavaszán, 102-ben akará helyre-
 újítani. Hadaival reárontott a rómaiak téli szállásaira, de

sikertelenül, s mire egész erejét kifejthette volna, megjelent a császár, az elmúlt véstetjes év által okozott hiányokat bőven pótló csapatokkal, s új készletekkel.

A harcot most már a hegyek közé vitte át, egymásután foglalva el a nagy elszántsággal védett sziklafészkeket, s már a Vaskapuba akart berontani, midőn megérkezett a merész maur sejk Lusius Quietus is vilámsebességű lovasaival. A kalandvágó főnök Mauretaniából (Marokko) a Közép-tengeren áthajózva jött talán a Pontus Euxinus egyik kikötőjébe, s átrobogva Moesia Inferioron, vagy a vöröstoronyi szoroson át tört be, vagy a Vulkan meredek, majdnem járhatatlan ösvényein lopta be lovasait. Mint villám csapott le a hartzérré, végtelen zavart okozva Decebal táborában. A király két tűz közé volt szorítva, s míg a féktelen afrikai keletről támasztott rémületet, s pusztított, öldökölt fájának egész kegyetlenségével, — addig Traján nyugot felől már Sarmizegetusa-hoz közeledett.

A kétségbeesett Decebal erre fényes követséget küldött a császárhoz, békéért esengve, s küldöttjei fegyvereiket eldobva, földre borulva jelentek meg a császár előtt, előterjesztve a kérelmet is, hogy Traján engedjen uroknak személyes találkozót, midőn mindent megállapíthatnának, mert Decebal mindenre kész. Ha pedig ez nincsen kedvére, úgy küldjön követséget, hogy békét köthessenek. Traján nem tudjuk miért — nem fogadta el a személyes találkozást, de kiküldé L. Licinius Surát és Claudius Livianust. Decebal azonban nem bocsátá maga elé az előkelő urakat, hanem főtisztjeit küldi sátraikba. Erre a követek befejezettnek nyilvánítván küldetésöket, visszatértek, Traján pedig belátva, hogy ellenfele csak időt akar nyerni, követeinek megsértésére a fegyverszünet fölbontásával válaszolt.

Az újonnan kitört harc hallatlan kegyetlenséggel folyt. A rómaiak nem adnak egyetlen dáknak sem kegyelmet, ezek pedig foglyaikat kocsikerekre feszítik, vagy nejeiknek adják át, kik égő fáklyákkal kiozzák halálra a szerencsétleneket. A háború jellege is megváltozik. Decebal eddig országának függetlenségéért küzdött, most már nemzetének léteért kellett harcolnia orozsláni elszántsággal... Hiába, a császár mindig előbbre tör, min-

dennap új habért szerez, meghódít minden sziklafészket, elfoglalja a várat, melybe Decebal tartalékkészleteit halmozá föl, és zsákmányul esik tömérdek hadigép, fegyver, élelmi szer, fogolylyá lesz a nagy helyőrség, s római kézbe jutnak a Cornelius Fuscustól elvett zászlók, a tropaeumokkal együtt. A római sereg örömrivalgva fogadja ezt s mint megáradt folyam tör át minden akadályon, át a Vaskapun a pompás főváros alá. Megvívják azt is. Decebal futni kényszerül, s hogy még nagyobb legyen fájdalma, vesztésege, leánytestvérje is az ellenség kezébe kerül. M. Laberius Maximus fogta el őt.

Végre belátta Decebal, hogy nincs menekvés. Szövetségesei elhagyák, futott ki merre látott, serege szét-szórva, megtizedelve, nemzete kétségbeesve képtelen folytatni a harczt, melynek végkifejldése felől senkinek sem lehetett többé kétsége. Elfogadá tehát a feléje nyújtott békejobbot, bármily súlyos föltételeket szabjon is a császár. És Traján csakugyan szigorú volt, de nem kegyetlen.

A legyőzött király kiszolgáltatta fegyvereit, ostromgépeit, gépészeit, a római szökevényeket és foglyokat, lerontatta várait, a megszállott területeken visszamaradt csapatait visszarendeli, kötelezve magát, hogy a császár beleegyezete nélkül nem visel háborút; tiszteletben fogja tartani az imperium barátait, ellenségeivel pedig ő is szembeszáll. Nem fogad udvarába, szolgálatába szökevényeket; római területen, honnan legkiválóbb katonáit kapta, nem újonczoztat.

E békeszerződés ratificáltatván, Decebal megjelent nagy ellenfele előtt, s fegyvereit eldobván, térdreborulva járult Traján elé hódolata és tisztelete jeléül. A császár szívesen fogadá a legyőzöttet, s nemes modora és nemes-szivüisége által talán balzsamot is adott a jobb sorsra érdemes fejedelem fájó lelkére.

Traján befejezván a hosszú véres háborút, visszavonult, legiói főhadiszállásaikra tértek, — csak Sarmizegetusában s néhány nagyobb erősségben maradtak római csapatok, biztosítani a békét és teljessé tenni az ürm-poharat.

Alig ért a császár dicsőséggel halmozva Rómába, megjelentek Decebal követei is, a senatustól békéjük

megerősítését kérendők. A fényes gyülekezetben várva várta mindenki az egykor veszélyes, de most megalázott barbárok megjelenését, s a büszke dák urak hadifoglyokként, fegyvertelenül, kezeiket megalázkodásuk jeléül mellökön keresztbe téve léptek a curiába, kérve, esengve a lealázó béke megerősítését, jóváhagyását. A senatus kegyes volt, elfogadta azt, s Trajánt Dacicus melléknévvel tisztelvéen meg, befejezi a nagy eseményekben játszott kicsinyke szerepét.

A legyőzött, megalázott tartomány pedig, a római birodalommal szemben oly helyzetbe jutott, mint Judaea volt Herodes Agrippa király halála előtt 44-ben. Nagy, de előttünk ismeretlen kötelezettségek háramlának a kis országra, melyeknek pontos, lelkiismeretes teljesítése, talán egy jelentőségű volt a tartomány teljes romlásával. Decebalnak azonban meg kellett hajolnia a császár és a római nép akarata előtt, ha nem akarja újra, s azonnal fölidézni az élethalál harez minden rémét, iszonyát.

S míg Daciában a háború által ütött mély sebeket fájlalák, Traján fényes diadalmenetet ült Rómában még 102 késő őszen. Gladiátorok küzdöttek a világváros circusaiban, pompás körmenetek, nagy látványosságok gyönyörködtették a népet, s megengedtetett az oly rég nélkülözött pantomimek visszatérése is. Róma boldog volt, Traján pedig ez időtől állandóan használva a Dacicus nevet, a béke művei után látott.¹

Az új béke is magában hordá kezdettől fogva a romlás csiráit, s Traján nem ismerte vagy félreismerte Decebalt és dákjait, ha hitte, hogy egyetlen háborúval véget vet a nagy terveknek, és Daciát egyszer megalázva, végleg a birodalomhoz fogja lánczolni. Nagyon esalódott. A király a béke műveiben sokkal nagyobb, erősebb volt mint a harezban. Teremtő, alkotó szelleme a mély sebeket gyorsan hegeszté, fáradt lelke, bénult erélye a nyugalom napjaiban újra éledve, fölébredt benne a régi, függetlenségre vágyó, szabadságáért mindent áldozó, s kockára tenni kész hős. A béke csak arra szolgált neki,

¹ A háború chronológiájára vonatkozólag: Mommsen: Hermes III, 126. kv. l.

hogy haderejét újra szervezze, s erősebben mint valaha keljen ki népe a pusztulásból, országa romjaiból. Népének jelentékeny részét elveszté ugyan, mert a mostani Krassó-Szörény, Temes és Torontál megyék területe Róma közvetlen főnhatósága alatt maradt, de ez nem csüggeszté, mert a földrajzi viszonyok annál inkább éreztetvén hatásukat, természetes határai közé szorult országa valóságos fellelő lett, melynek csak megközelítése is veszélylyel járt. S e fellelőnek minden előnyét kettőzött erélylyel aknáztá ki. Hol a természet egér utat, vagy léket hagyott a szikla falakon, majdnem bevehetetlen erősségek emelkedtek, a régicik újra kelték hamvaikból, újra hangzott a fegyvergyárak pörölyzaja, a hadsereg újra csoportosult törhetetlen királya körül, s lelkesültebb, harcra készebb volt mint valaha. Hírnökei megint bejárták a szomszédokat, szövetségeket kötve, elégtelenséget szítva, s kik nem akartak csatlakozni, keserűen tapasztalták nagy hamar karjának erejét. Így a jazygok kicsiny népe félvén ujjat húzni a leghatalmasabb imperatorral, vonakodott Decebal fölszólításának engedni, s pár hét vagy hónap múlva érezniök kellett a dák hatalom egész súlyát, sőt elveszték területök jelentékeny részét. E békeszegés híre nagy hamar eljutván Rómába, előbb mint a jazyg követek, Traján rövid, határozott fölszólítást küldött az elfoglalt területek kiadására, szigorúan utasítva Decebal a béke föltételeinek megtartására is. A király a római helyőrségek elűzésével felelt. E kevély magatartás és határozottan aggressiv politika azonban teljesen kiforgatván türelméből a különben oly higgadt Trajánt, a senatus beleegyeztével, mely szintén sérelmesnek találta Decebal eljárását, békeszegését, — háborút üzent.

A hadüzenet váratlanul jött. Decebal és udvara úgy látszik, nem hitték, hogy Traján ily gyorsan határoz, hamarabb, mint Daciában harcra készen állanak. Követtség jelent meg tehát Rómában, bocsánatot kérve, de Traján a fegyverek letételét és föltétlen megadást kívánt. Lehetetlenség volt mindkettő, Decebal jellemével, s népe akarásával ellenkező. De Traján szívósan ragaszkodott követeléséhez, s a csöndes hidegvérű ember sokszor esküdözött, hogy nem nyugszik, míg Daciát nem teszi

provincziává.¹ Decebal sem tudott megnyugodni a gondolatban, hogy meghajoljon Róma sasai előtt, megalázkodjék az imperium előtt, melylyel már szembeszállott, mely csak hosszú, véres háború után tudta legyőzni. Megharsantak tehát Dacia bérczei között a tárogatók, s gyülekezni kezdett a sereg, nemzetének színe-java.

E hírekre az előkészületeknek oly mérvű megindításával felelt Traján, melyek többé semmi kétséget sem engedtek czéljai felől.

Intézkedései közül legkiválóbb a nagy dunai híd építése Apollodoros tervei szerint. Az új háború megindításához a császárnak ez óriási építményre nem volt ugyan szüksége, de nagyon is érdekében állott annak elkészülte a hódítás biztosítására. Traján nem táplálván hiú ábrándokat, egy perczig sem hitt a gondolatnak, hogy a leigázott nemzet, mely oly drágán adta függetlenségét, bele fog azonnal nyugodni a hódoltság terheibe, nyomoraiba. Tudta nagyon jól, hogy egyetlen szikra lángra lobbanthatja a szenvedélyeket, és akkor harczi zaj fogja betölteni a délkeleti Felföld bérczeit, s rémítő élet-halál küzdelem, melyben a maroknyi helyőrséget, mint tengeráradat fogja elsöpörni a föllázadt, fanaticus tömeg. A helyőrségek elűzése vagy leöletése pedig egyértelmű a provinciának, az új dynastia dicsőségét, hatalmát megalkotó szerzemény elvesztével. És ez az eshetőség épen nem volt kizárva. Az óriás Duna hullámai tavaszunkint gyakran kitörvén medrökből, a gyors és sűrű közlekedést lehetetlenné teszik, s a korai téllal bekövetkező jégzajlás idején, még kisebb hajók átkelése is a csodák közé tartozván, tömeges segédcapatokat nem küldhetnek Moesia legatusai a szorongatottaknak; a használható jégtakaró pedig oly rövid ideig tart, s mindig oly veszélyes, hogy arra nagy seregeket reábízni meggondolatlan kockáztatás. Az év jelentékeny részében teljesen el vannak zárva, tehát önerejökre és a hódoltak jóvoltára utalvák Dacia völgyeiben a római csapatok. Föltétlenül biztosítandó a jövőben őket, elrendelé a híd

¹ Ammianus Marcell. XXIV. 3. Traianus fertur aliquoties iurando dicta consuesse firmare: „Sic in provinciarum speciem reductam videam Daciam.“

építését, mely roppant méreteivel bámulatba ejté már a kortársakat is, — az utódok pedig valóságos regekkörrel vévén körül a pompás alkotást, lassankint oly téves nézetek lőnek általánosokká még irodalmilag is, hogy az újabb kutatás alig volt képes a nagy építményt eredeti alakjában rekonstruálni.

A hídat, melynek később a civilizatio átültetését, a kereskedelmet s a béke minden munkáját közvetítenie kellett, nagy helyismerettel, kiváló körültekintéssel helyezék el Drobetae (Turnu-Severin) mellett, a folyam meder oly pontján, hol az nem okozott túlságos technikai nehézségeket, közel a dák szorosokhoz, az orsovai sziklák, s a vaskapui szoros alatt. A Duna balpartján kezdték építeni, kiszögellő földnyelven több oszlopot emelve egyszerre, melyek között később a folyam főágát levezető csatornát ástak, s tovább dolgoztak a megürült mederben. A tulajdonképi vízépítmények nem okoztak tehát legyőzhetetlen nehézségeket, — de Apollodorus mégis óriás munkát végzett, ha figyelembe vesszük, hogy másfél év alatt készült az óriás complexum. A híd husz, belül vegyes anyagból épült, de kívülről hatalmas kő-koczkákkal burkolt oszlopon nyugodva, 3570 római láb (= 1056.72 méter) hosszú volt, és 105 késő nyarán készült el.¹

Trajan már 104 végén elhagyá Rómát, s 104—105. telét Moesiában tölté a mozgósítás előkészítésével. A legiók, melyek végig harczolák az első háborút, újra megindultak, új dicsőséget szerezni, — de a császár okulva tapasztalatain, s tudva, hogy Decebal most még szívósabb ellenállást fog kifejtteni, még három legiót rendelt az Al-Dunához:

A Legio I. Minerviat — Felső-Germániából,²

¹ Trajan hídjáról ld. alább. v. ö. I. Aschbach értekezését: Mittheilungen der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung d. Baudenkmale. Wien, 1858. 241. kv. I.

² Ulrichs: — Jahrbuch d. V. f. Altherthumsfr. im Rheinland. XXXVI. 102. I. bebizonyítá, hogy a Legio I. Minervia az első dák háború idejében nem hagyá el Germániát. A második hadjáratban való részvételét bizonyítják: Henzen: 5930, — Froehner App. 24. és főkép a Hadrian tiszteletére dedicált fölirat (Henzen, Annali dell' Inst. 1862. p. 139. — Froehner App.

a Legio I. Adiutrixot — Pannoniából, mely a két hadjárat között vezényeltetvén a provinciába, — Brigetio-ban (O-Szőny-Rév-Komárommal átellenben) táborozott¹ és a

Legio V. Macedonicát Troesmis-ből (Iglitza).²

2., a melyből Spartiannal egyezőleg megtudjuk (Hadr. c. 3.), hogy a legio parancsnoka Hadrian volt. De Hadrian ekkor nem Pannonia kormányzója (Alsó-Pannonia), mint Froehner a fölíratot félreértve mondja, hanem praetor. (Henzen p. 154; v. ö. C. de la Berge: Revue critique 1866., 118. l., 7-ik sz.) s valószínű, hogy közben egy ideig néptribun is volt, mert a fölírat döntő fontosságú passusa így hangzik: Praetorí. Eodemque. Tempore. Leg. Leg. I. Minervae. P. F. Bello. Dacico. Item. Trib. Pleb. (Henzen 152. l.) A dák háború befejeztével a I. Minervia ismét Germaniában van. S hogy valósággal a vöröstoronyi szorosan tört be, bizonyítja a következő fölírat:

MATRONIS
AVFANIB(US)
C. IVL. MANSVE
TVS. M. L. I. M. P. F.
V. S. L. M. F. V.
F. AD. ALVTVM.
FLVMEN SECVS
MONT. CAVCASI.

Matronis / Aufanib(us) / C(aius). Jul(ius). Mansue / tus. M(iles). L(egionis). I. M(inerviae). P(iae). F(elicis). V(otum). S(olvit). L(aetus). M(erito). F(eliciter). V(oto). / F(acto). Ad. Alutum. / Flumen Secus / Mont(es). Caucasi.

Ackner és Müller p. 239, 17.

^{1 2} A I. Adiutrix és V. Macedonia részvételének egyik fő adaléka a következő fölírat:

T. IVLIO. SEX. F. VOLT. MAXIMO. MA.....
BROCCHO. SERVILIAN. A. QVADRON.....
L. SERVILIO. VATIAE. CASSIO. Cam.....
LEG. AVG. LEG. IIII. FLAVIAE. LEG. I. ADIVT.....
IVRIDICO. HISP. CITERIOR. TARRACONEN. . PRA.....
PROVINCIAE HISP. VLTERIORIS. BAETICAE DON.....
BELLO. DACICO. CORONIS. MYRALI. E. VALLARI I.....
VEXILLO. TRIB. MIL. LEG. V. MACEDONIC. SEVIRO.....
ROM. TVRM. I. XVIRO. STILITIBVS. DIIVDIC.....
CALAGVRRITANI. EX. HISPANIA CITER. PATR.

T. Julio. Sex(ti). F(ilio). Volt(inia). Maximo. Ma... / Broccho. Servilian(o). A(ulo). Quadron(io). L(ucio). Servilio. Vatieae. Cassio. Cam... / Legato). Aug(usti). Leg(ionis). IIII. Flaviae. Leg(atus Augusti). I. Adiut(ricis). / Juridico. Hisp(aniae). Citerior(is). Tarraconen(sis). Pra(etori) quaestori) / Provinciae Hisp(aniae) Ulterioris. Baeticae. Don(ato) Bello. Dacico. Coronis. Murali. Et. Vallari I(tem) (Argenteo) / Vexillo. Trib(uno). Mil(itum). Leg(io-nis). V. Macedonic(ae). Seviro. (equitum) / Rom(anorum). Turm(ae)

A főhadiszállás ismét Viminacium volt kétségtelenül, és a legiók nagyrésze megint azon utakon ment, melyeket az első háborúban használtak. Traján azonban nem egy oldalról támadott, hanem kétfelől. s a Legio I. Minervia Hadrian vezérlete alatt megerőltető hosszú menekés után — a Rajna mellől érkezett — még lement az Olt mellé, s annak partjain haladva a vöröstoronyi szoroson tört be.¹ Hogy egyedül volt-e, vagy voltak társai, nem határozható meg. A helyi viszonyokból következően, csakis I. Italica, vagy a V. Macedonica mehettek vele. Ez esetben egyik részről két vagy három, Traján vezérlete alatt pedig négy vagy öt legio támadott egyszerre, megfelelő tömegű segédszeregek kíséretében, oly erővel, hogy Decebal megosztva seregeit, képtelen volt ellentállani.

A király úgylátszik értesült mindezekről. Kémei és a szökevények megvívék idejekorán a pontos és kétségbeejtő híreket s Decebal számot vetve erejével, nem bízott többé a sikerben, és újra megindította követeit a szomszéd népekhez, — kik urok utasításai alapján élénk színekkel ecsetelik a veszélyeket, rámutatva a sötét jövőre, a meggyalázó leigáztatásra, mely föltétlenül be fog következni, ha Decebal vesztét közönyösen veszik, míg most vele egyesülve, midőn még nem érték őket veszteségek, fegyverrel kezökben megmenthetik szabadságukat, később pedig senkitől sem támogatva, veszni, pusztulni fognak ők is. E megrendítő erejű, s a legszomorúbb valóságot tartalmazó fölhívás azonban elhangzott a nélkül, hogy az óriás római sereg által megfélemlített szomszédok közül egy is válaszolt volna. Ellenkezőleg, többen

I. Decemviro. Stilitibus. Diuic(andis) / Calagurritani. Ex Hispania Citer(iore) Patr(ono). — Henzen 6490.

Dierauer: Beitrage zu einer kritischen Geschichte Trajans. 78. l. (jegyz.) nem fogadja el e föliratot teljes bizonyítéknak, örvendetes tehát, hogy sikerül teljeset szolgáltatnom, a következő téglabélyegben, mely Daciában találtatván, a bukaresti szent Sabbas muzeumba került.

LEG XIII G I ADI = Legio XIII. Gemina, I. Adiatrix. C. J. L. III., 1628., s ez kétségtelenné teszi a Legio I. Adiatrix részvételét a dák háborúban.

¹ Ld. a 98-ik lapon 2-ik jegyzetet.

Trajánhoz csatlakoztak, így a jazygok és szarmaták, kik előbb Decebal szövetségesei valának. S talán ez utóbbiaknak fordulata tette lehetővé a Legio V. Macedonica mozgósítását.

Decebalt szomszédjainak eme érzéketlensége, és többeknek hitszegése a végsőre kényszeríté. S ő, a büszke, egyenes jellem, alacsony eszközökhöz fordult. Orgyilkosokat küldte Moesiába, hogy méreg vagy tör által meneküljön győzhetetlen ellenfelétől. A kísérlet nem sikerült, de annál inkább növelte Traján elkeseredését, és sietteté a vérengzés megkezdését.

Traján ismét azon útat választá, melyen 101—102-ben járt. Az első hadjáratban kiépített, megerősített vonalon kétségtelenül gyorsan tört előre, — de a hegyek közé jutván, hol Decebal minden védhető pontot megerősített, a legnagyobb óvatossággal haladt, egy lépést sem téve előre, míg mindent ki nem ostromolt, el nem pusztított, a mi harczvonalába esett, vagy akadályozhatá haladását. Nagyobb meggondoltsággal, mint sietséggel vívta háborúját — mondja Dio Cassius.¹

Volt tehát elég ideje és alkalma békealkudozásokra is, melyeket Decebal valószínűleg többször megkísérlett. Talán egy ily diplomatiái kísérlettel van összefüggésben Longinus esete, kit Dio Cassius előadása szerint a király mindenféle ürügyekkel magához csalt, s tudván, hogy a tábornok Traján benső barátaihoz tartozik és mint ilyen a vezérlet minden titkáról, tervéről pontos értesüléssel bír, nyilvánosan kérdé tőle, hogy mi czélja s mennyi ereje van a császárnak? De a derék katona nem adott semmi felvilágosítást, — inkább akarván választani a halált, hogysen urát elárulja. A király erre fogságba veti őt, s követséget küld Trajánhoz Dacia kiürítését és hadi kárpótlást követelve Longinus kiadatása fejében. Traján azonban e fölszólításra oly finom diplomatiával válaszolt, hogy Decebal nem tudá megítélni, mekkora súlyt fektet a császár kiváló főtisztjének életére. A király ismét Longinushoz fordult tehát, remélve hogy mégis boldogul, s el is ért annyit, hogy a fogoly levelet irt Trajánnak, szabadosára bizván annak kézhez adását. De

¹ Dio Cassius 63., 14.

alig ment el a követ, Longinus éjszaka mérget vett, kiszabadítván urát a kényes dilemmából. Decebal megcsalódván, a mérget szerzett szabadosan akará boszuját tölteni, s egy centuriót küldé ellenfele táborába, kérve a libertinus kiadatását, igérvén érte tiz fogoly római és Longinus holttestét. Traján azonban nem adta ki a centuriót, sem a derék szolgát, „mert nem tartá a birodalom becsületével megegyeztetetőknek Longinus temetéseért föláldozni a szabados életét“.

Az ily jellemgyöngeség és ravaszágra mutató epizodok még jobban elkeseríték a rómaiakat. Adáz dühvel, vakmerőséggel párosult kitartással küzdöttek, nem kérve, nem adva kegyelmet, és oly példáit tanusítva a vitézségnek, melyek örökre élni fognak a történelem lapjain. S maga a császár mutatott jó példát. Hadvezéri képességeit száz meg száz alkalma volt ragyogtatnia, kitartását, lelki erejét, halálmegvetését kimutatnia. Önfeláldozása, méltányossága, mely a legesekélyebb szolgálatot, érdemet sem mellőzte, magával ragadott mindenkit, és serege egy szívvvel lélekkel, az utolsó csepp vérig küzdött érte s a birodalom dicsőségeért. Megható, dicsó eseményekben nem is volt hiány. Legjellemzőbb epizod talán a római lovagé, kit halálra sebesülten vittek az ápolók sátorába, mert hitték, hogy megélhet. De a derék katona midőn belátta, hogy sebe föltétlenül halálos, fölkelt a hordágyról, s kardot ragadva rontott az ellenség legsűrűbb soraira, és a vitézség csodáit művelve lehelte ki bátor, erős lelkét. S ez általános lelkesültségre szükség is volt, mert a második hadjárat veszélyei fölülmulták az elsőét, mert a dákok is végtelen erőfeszítésekkel, kitartással és genialitással küzdöttek, fölhasználva minden eszközt, föl helyzetük, országuk földrajzi viszonyainak minden előnyét. De hiába. Traján nyomasztó túlerővel s kitartással támadott, hogy megtörjön minden ellenállást. A vaskapun áttörve és földig rombolva annak összes védműveit, — a főváros ellen ment. Sarmizegetusa falai alatt talán még egyszer összemérgőzött Decebal a császárral, de ismét szerencsétlenül. E veszteség után fölgújtatá fényes királyi várát, hogy ne kerüljön Traján kezébe, s mire a legiók megérkeztek, por és hamu volt a pompás királyi székhely s hamvai elboriták

a nemzet legjobbjainak kiszenvetd földi részeit. Decebal menekülni akart, — talán hitte, remélte, hogy még ellenállhat, — de a seregének romjai után száguldó római lovasok beérték fáradt, kimerült harci ménjét, s ő többre becsülvén a szabad halált Róma fogságánál, — és rövidtendő népének kínos agoniáját is — szívébe meríté kardját. Fejét Rómába vitték diadaljelül.

Decebal halálával rövid guerilla harc után megszűnt minden ellenállás. A portyázók fölkutattak minden erdőt, hegyet, barlangot, kiirtva, fogságba hurczolva kit kézrekeríthettek. A gyöngék, félénkebbek már előre elmenekülvén, az ország pusztá, üres lett, s férfi népeisége nagy részben kipusztult.

A zsákmány mérhetetlen volt. Decebal gazdag arany és ezüst kincse előkerült Bikilis árulása folytán a Sargetia folyó alá ásott rejtekből, megtalálták többi drágaságait is a barlangokban, s az egykor oly féltékenyen őrzött, gondosan szaporított arany s ezüst tömegeken Traján legionariusai osztoztak, urok lábai alá rakva mindenből a legszebbet, legbecsesebbet.

A császárt örömrivalgva fogadták Rómában, midőn 106. késő őszen visszatért. Diadalmenete oly fényes volt, hogy teljesen elragadta a legnagyobb pompához szokott, kényes, szeszélyes világvárost. Százhuszonhárom napig nagyszerű játékok mulattaták a kenyér és circusra vágyó népet, — tizezer gladiator véres harca izgatá a fáradt idegü, blazirt tömeget. Idegen fejedelmek, még a távol Indiából is — követeinek bevonulásai cifra, tarka, nagy kíséretökkel elégíték ki a kandi kíváncsiságot. Ők gratulálni, szerencsét kívánni jöttek a legyőzhetetlen imperatornak, s részt venni az ünnepélyekben, milyeneket Róma még nem látott soha. Minden nyilvános helyen, az utczákon és magánkörben csak Traján győzelméről és dicsőségéről volt szó. Az írók ezer meg ezer röpiratban hirdetésk és vitaták Dacia meghódításának fontosságát, a császár által leküzdött akadályok óriás voltát; minden költő ékes versekbe önti érzelmeit, s Caninius Rufus muzsája pedig nagy hős költemény eszméjével foglalkozván, még a tudós Plinius által is buzdított nagy tervének megvalósítására: „hol találunk ilyen új, — írja neki — gazdag, terjedelmes anyagot, hol ilyen

költőit, s a legszigorúbb valóság mellett is ilyen kalandosat. Új, — a síkon átvezetett folyamokról fogsz beszélni, a folyamokon átvert új hidakról; két diadalmenetről, melyeknek egyike első volt az eddig még soha le nem győzött nép fölött, másodika pedig utolsó.¹

Trajan maga is nagyra tartá győzelmeit. Hadjáratainak emlékére alapítá Nikopolist; a Dacicus czimet holtáig viselte; számtalan érmet veretett a meghódított tartományra vonatkozó fölíratok és jelvényekkel. Julius Caesar példájára megírta a háború történetét is,² de memoirjai elveszvéen, a birodalom legszebb éveinek történetét értetlen emberektől származó silány kivonatok, néhány fölírat száraz, rövid adaléka s egy oszlopnak köre faragott hallgatag domborműveiből kell rekonstruálnunk. És bármit teszünk is, mindig hiányos lesz az, a nagy eseményekhez épen nem méltó.³

¹ Plin. — Epist. VIII. 4.

² A háború történetét ld. Dio Cassius 68. 6—16. és 32. c.

³ A második dák háború chronológiáját tisztázta: Dierauer. 98. 1. 2. jegyz.

IX. Traján foruma és oszlopa.

A dák háborúból visszatért császár, az óriás zsákmányból, inkább mint valaha, egész teljességében kielégíthetvén szenvedélyeit a genialis Apollodorus segélyével fogott a Forum Traianum megépítéséhez s befejezi a nagy munkának jelentékeny részét míg a parthiai háború előtt, majd visszatérte után folytatván, utódjának trónra léptekor készen állott az óriás mű, betetőzve Traján alkotásait, tetőpontra emelve a római építészetet. Kortársai osztatlan csodálat és bámulattal szemlélték a nagy munkát, — Konstantin császár pedig 357-ben meglátogatván az örök várost, az epigonok gyöngeségének érzetében mint utólérhetetlent magasztalá.¹

Traján célja az építkezéssel az volt, hogy a tudomány, művészet és igazságszolgáltatásnak alkalmas helyiségeket szerezzen, — s tág teret nyisson a forgalomnak. Forum a Roma többi diszterével sok analogiát mutat, de szabályosabb s részben nagyobb alkotás is mint ezek. Álljon tehát itt összehasonlítás kedvéért az örök város tereinek vázlatos leírása.

A köztársaság idejében a forum a római élet középontja, — s midőn a forumról általában beszélnek, oda-

¹ Amm. Marcell. XVI., 16: verum cum ad Traiani forum venisset, singularem sub amni coelo structuram, ut opinamur, etiam numinum adsensione mirabilem, haerebat attonitus, per giganteos contextus circum fereno mentem, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus adpetendas. Omni itaque spe huius modi quidquam conandi depulsa, Traiani equum solum locatum in atrii medio, qui ipsum principem velit imitare se velle dicebat et posse.

értik a melléképületeket: a macellum és comitiumot is. Ott bonyolítják le a pénzügyeket, adnak, vesznek, vásárolnak mindent. A legcsekélyebb árútól a legértékeseb-
bekig, mozgó kereskedők járnak keresztül-kasul kis és nagy dolgaikkal, tele van a nap legnagyobb részében sürgő, forgó népséggel, ujságvadászokkal, hírlaphordókkal; itt lüktet a politikai élet fő ütere, határoznak a köz-
ügyekben, s gyakran döntenek el az egész világra kiható kérdéseket. A forumon szolgáltatják az igazságot polgári mint bűnügyekben, politikai pörökben stb. E folyton mozgalmas, mindig váltakozó életnek rendkívül érdekes képét rajzolja Plautus mint Terentius s alig van vig-játékaikban egyetlen fölvonás, melyben ne találnök meg a forum világának egy-egy mozzanatát. A leírásban különösen Plautus remekel, midőn a következőket olvassuk „Zsizsik“-jében, egyik legkiválóbb darabjában:

... Mig visszajő — mondja a karvezető — megmutatom
Nektek, mily embert milyen helyen lehet
Legbiztosabban megtalálnatok,
Nehogy sokáig fáradozzatok,
Ha valakit kerestek: jót, gonoszt.
Derék embert vagy léhűtő zsviványt.
Ki hamis esküvőt kíván találni,
Az a comitiumba menjen el.
Ki hazugot s hetvenkedőt keres,
Az menjen Cloacina templomába.
Pazarló férjeket a palota
Táján lehet találni; a kivénült
Örömlányok és a csábítók is
Ott vannak. A halpiacon leled
Mindazt ki lakomákra gyűjtöget;
Lenn a piacz legvégén járnak a
Jómódú, tisztességes emberek,
Mig a középén a csatorna mellett
A henczegők s dicsekvők állanak.
A hetykék, fecsegők s rágalmazók
A tó partján sétálnak; mindazok,
Kik másról rosszat mondanak, holott
A legtöbb róluk volna mondható.
A régi bódéknál találhatók,
A kik kamatra vagy zálogra adnak;

Mig Castor templománál olyanok
Tanyáznak, kikben bizni nem lehet.
Az etrusk utcának lakósai
El szokták adni önnön magukat;
És a Velabrumon jósok, sütők,
Mészárosok vannak meg mindazok
Kik csálnak vagy másnak rá módot adnak.¹

S e leírás topographiailag is helyes. A Comitium után, hol az igazság kiderítése vagy elpalástolására annyi valóságot és hazugságot beszélnek, a szószéket említi, majd az éjszaki tabernákat, a forum piscariumot, honnan a forum infimumra tér a csöndes tisztességes emberek gyűlőhelyére; a mediumra, majd a fecsegők és rossznyelvűek tanyájára, utóbb a régi tabernák hosszában vezet el a templum Castoris mögé, s innen a vicus Tusculusba, végül a Velabrumba. Végig jártuk tehát az egész forumot, a római köz és társadalmi élet középpontját, hol államférfiak, az egyszerű polgárok, az ingyenélők tömegei foglalkoztak a respublica, a város dolgaival, magánügyeikkel. Egészen természetes tehát, hogy itt

¹ Csiky Gergely: Plautus vígjátékai I k. 190. kv. I. Curculio IV. fől. I. jelenet 5. kv. vers.

..... sed dum hic egreditur foras
Commonstrabo, quo in quemque hominem facile inveniatis loco,
Ne nimis opere sumat operam, si quis conventum velit
Vel vitiosum, vel vitio vel probum vel improbum.
Qui periurum convenire vult hominem, ito in comitium;
Qui mendacem et gloriosum, apud Cloacinae sacrum.
Ditis damnosos maritos sub basilica quaerito;
Ibidem erunt scorta exoleta quiqui stipulari solent;
Symbolarum conlatores, apud forum piscarium.
In fors infumo boni homines atque dites ambulant;
In medio propter canalem ibi ostentatores meri;
Confidentes garrulique et malevoli supra lacum,
Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam
Et qui ipsi sat habent, quod in se possit vere dicier.
Sub veteribus ibi sunt, qui dant quique accipiunt fenore.
Pone aedem Castoris ibi sunt, subito quibus credas male.
In Tusco vico ibi sunt homines, qui ipsi sese venditant.
In Velabro vel pistorem vel lanium vel haruspicem
Vel qui ipsi vortant vet qui aliis ubi vorsentur praebent.
Ditis damnosos maritos apud Leucadium Oppiam.

örökíték meg a nagy eseményeket, a kiváló emberek emlékezetét fölirotokkal, szobrokkal, hogy apránként a forumon látható vala Róma egész dicsősége.¹

E forum a nagy dictator kényes izlését nem elégtvén ki, átalakítá azt teljesen, de el is vonta eredeti rendeltetésétől. Legelőször a Basilica Aemiliát bontatá le (700 = 54) s közelebb helyezvén a gyülekező térhez² vele szemben építteté a Basilica Juliát, melyet 708—46-ban avatott föl, előbb hogysesm elkészült. Később elhamvad a fényes épület, de már Augustus idejében sokkal nagyobb méretekkkel és pompával újul meg.

Ez építmények a forumot teljesen átalakíták, mert a basilicák a hosszoldalakat ékítik ugyan, de összeszorítván az arcát, mindinkább háttérbe szorul annak sajátképi rendeltetése. A keskeny oldalakat hatalmas ívkapuk zárják be. A még mindig tekintélyes területet délen a Basilica Julia s a Dioseurok temploma, keleten az aedes Divi Julii, jobbról és balról Augustus íveivel; északon a Basilica Aemilia, a curia s a chalcidicum, nyugaton Saturnus temploma, s a rostrumok határolják. A benyíló útakon Tiberius diadalkapuja s Janus Geminus íve állanak. Valószínű, hogy a vicus Tuscus és iugariusba vezető útakon hasonló díszépületeket emeltek, mert utóbbinak nyílásánál ez teljes biztossággal constatálható. Az így befogott teret a császárság mindig új és új emlékekkel díszítvén, időfolytával az valódi történeti muzeummalakult.

¹ Plinius 34, 30 az 596—158-ik évhez: *statuas circa forum eorum qui magistratum gesserant sublatas omnis praetereos quae populi aut senatus sententia statuae essent.*

² Pellegrini: *Bulletino* 1880, 38 kv. Cicero ad Att. 4, 16, 14: *Paullus in medio foro basilicam iam paene texuit iisdem antiquis columnis: illam autem quam locavit facit magnificentissimam.* Hogy az itt említett basilica, melyet Paulus iam paene texuit iisdem antiquis columnis, — csakugyan az Aemilia, Fulvia, az kétségtelen... Plut. Caes. 29: *ἀντὶ τῆς Φουλβίας* — És hogy az újjáépítés, de más helyen határozott terv alapján történt, legjobban az igazolja, hogy a Basilica alig volt huszonnégy éves, midőn lerontják. A régi anyagot fölhasználták (iisdem antiquis columnis), — de használtak phrygiai márványt is fényének emelésére. (Plin. 36, 102. *Basilicam Paulli columnis a Phrygibus mirabilem* stb.)

De ha Caesar a forumot összeszorította is, másfelől ki akará elégíteni a sűrű közlekedésnek minden igényét. Eredeti terve a forum Traianumon túl terjedve, közvetlen összeköttetésbe hozta volna a Campus Martiust Róma főterével. S e nagy gondolat, mely meg a háború éveiben is foglalkoztatá, — a béke éveiben a valóság stadiumába lépven Caesar óriási építményeket emel; — martius idusa azonban hamarabb érkezik el, hogycsem elkészülhetett volna a nagy alkotás. A polgárháborúból győztesen szabaduló Augustus fejezi be, bár nem a dictator által tervezett méretekkel. De fényes volt az még összevont alakjában is. Oldalain fődött oszlopesarnok huzódik, közepén szökőkút, majd a rendkívüli pompával ékített Venus templom, melynek lépcsőzete előtt Caesar harszi ménjének óriási bronz mása állott. A dictator szobrát csak Augustus helyezteté el a templomban, a nagy üstökös megjelenése után. A nyugotról keletre huzódó égitestben az istenek közé befogadott Caesar arcát vélvén a tömeg fölismerni, Octavius nagybátyja feje fölé ragyogó csillagot tétetett, s ez időtől a templomban Venust és Caesart együttesen imádták, tisztelték.¹

Az új forumot a régivel a Curia és Comitiumtól nyugatra a lerontott Basilica Porcia telkén átmenő út köti össze, a Campus Martius felé pedig a Capitolium aljában a Clivus Argentarius, — a mai Via di Marforio vezetett.

Augustus a véres polgárharcok közepett Philip-pinél fogadást tön, hogy ellenfeleinek legyőzte után templomot épít Mars Ultor-nak. A templom és forum építés, Rómában majdnem elválaszthatlanok lévén, az imperator a Caesar forumával kapcsolatos területeket összevásárolá, — s hozzáfogott a harmadik köztér létesítéséhez. Időszámításunk második évében avatá föl a Basilicát, nemzeti ünnepnek nyilvánítván a napot (augusztus 1-je) melyen a nagy esemény történt. A templom

¹ Dio Cass. 45, 7: *θαρορήσας χαλκοῦν αὐτὸν εἰς τὸ Ἀφροδίσιον ἀστὴρα ὑπὲρ τὴν κρηναίην ἔχοντα ἐστήσεν.* — Plin. 2, 93: *cometes in uno totius orbis loco colitur in templo Romae . . . id insigne (az üstökös) simulacro capitis eius quod mox in foro consecravimus adiectum est.* — Ld. Dio Cass. 47, 18, — hol a körmenetben Venus és Caesár szobrát egymás mellett viszik.

előtt fekvő szabad tér négyszög alakú volt, s eléggé terjedelmes, bár Augustusnak nagy nehézségekkel kelle küzdenie, míg megszerezhetette a szükséges telkeket. Óriási összegeket költött s észak felől még sem volt módjában egyenes vonalú fallal zárni be az areát; nyugaton és keleten apsisok emelkedtek, melyek közül utóbbit — félkörű mind a kettő — csak 1889-ben szabadították ki a modern építmények közül. Magassága még most is husz méter. Ez apsisok fülkékkel valának ellátva, — s ezekbe helyeztetének el a Juliusok mythicus és valódi őseinek, a római nemzet alapítója, a trójai Aeneasnak, a királyok és triumphalt hősöknek szobrai. Cursus honorumaik a szobrok alapjára vésettek, míg az elogiumok a plinthusok alá falazott márvány lapokra. A templom és csarnokokat törvényszékül is berendezvén Augustus, a jogszolgáltatás három, egymással teljesen egyenrangú forumon történt.¹ Itt öltik föl a császári ház ifju tagjai a toga virilist, innen indulnak tartományaik átvételére a legatusok; itt kapták meg a győzelmes hadvezérek érdemeik jutalmát, s dicsőségük maradandó emlékét, az aranyozott, fegyveres szobrot,² a dynastia tagjai pedig a diadalíveket, melyekkel Tiberius a basilica jobb és bal oldalán Drusus és Germanicust tünteté ki.³

A basilica homlokzatán, nyolez oszloppal ellátott peripteros, — melynek hátsó része a forum záró falára támaszkodik.

A negyedik, Minerva istennő védelme alá helyezett forum, Domitian műve. Az istenségnek fényes temploma a tér közepét foglalá el. Ugyanide állíttatá Janus Quadri-frons szobrát, jelezni, hogy a forum fő célja könnyű közlekedést nyitni mind a négy világtáj felé.⁴ Az új

¹ Svet. Aug. 29. fori extruendi causa fuit hominum et iudiciorum multitudo quae videbatur non sufficientibus duobus etiam tertio indigere itaque festinatius necdum perfecta Martis aede publicatum est cautumque ut separatim in eo publica iudicia et sortitiones iudicium fierent. — Ezért a forum triplex elnevezés.

² Dio Cass. 45, 10; Svet. Aug. 29.

³ Tac. Ann. II, 64.

⁴ Serv. Aen. 7. 607. a Janus Bifrons megemlítése után: postea captis Valeriis inventum est simulacrum Jani cum fron-

teret Nerva fejezvé be, előbb az ő nevét viseli az új piac, míg később az általánosan használt forum transitorium nevet kapja.

Az utolsót Traján építteti. Foruma helyrajzilag az Arx és Quirinal között feküdvén, megépítése által Caesar terve végrehajtatott egész teljességében. Telkén eredetileg az említett két halmot összekapcsoló földhát húzódt. E magaslat a Campus Martius felé való könnyű és gyors közlekedésnek egyik fő akadály a lévén, elhordatása által a császár rendkívüli szolgálatot tett a közönség méltányos igényeinek, a helyén emelt fényes épületekkel pedig a művészetnek és műveltségnek. A forum Caesar és Augustus hasonló alkotásaival közvetlen összefüggésben lévén az őt fényes köztér imponans benyomást gyakorolhatott minden szemlélőre. Hiszen még romjaiban is hatásos. Maradványait északon a S. Nome di Maria e S. Bernardo és a S. Maria di Loreto templomok határolják. A tér azonban, melyen egykor ezer meg ezer ember hullámozott a napnak minden órájában, ma el van zárva. Terepe hat méterrel fekszik mélyebben a templomok s házak földszintjénél s hatalmas, a kocsit mint gyalog utakat hordó, helyenkint íveken nyugvó falakkal van körülvéve. A kiásott terület hosszoldala 110 m., a keskenyebb pedig 62 m. Csak részlet ásatott ki tehát, — az oszlop közvetlen környezete.

Az óriás épülettömeget Caninanak mellékelt restructioja alapján következőleg oszthatjuk föl. (114-ik lap.)

1. A porta triumphalis.
2. Az atrium; oszlopcsarnokkal körülvett szabad tér. Közepén Traján lovasszobra. A karzatokat aranyozott bronz lovak s az ellenségtől elvett tropaeumok díszítik.
3. A basilica Ulpia.
4. Traján oszlopa.
- 5—6 A bibliotheca Ulpia.
7. A templum divi Traiani.

tibus quattuor, propter quod in foro transitorio constitutum est illi sacrarium aliud quod novimus hodieque quattuor portas habere. — Joh. Lydus: de mens. 4, 1.

A Porta Triumphalis a Forum Augusti felé nyílt. Classicus leírásaink, sajnos, nincsenek a diadalívről, de az érmek eléggé pontos képét adják.¹

Az emlék homlokzata, melylyel a befelé fordult rész teljesen egyenlő, hat oszlopon nyugodott középén széles átjáróval. Az oszlopok között fülkék valának szobrokkal s ezek fölött négy kerek domborkép. Az alsó részhez hasonlóan, ötös fölosztású volt az attica is,² s a középső mezőn dedicatio, — a többi négyen pedig domborképek. A tetőt victoriák és tropaeumok között, két katona által vezetett hatlovas diadalkoeci díszíti; rajta a győzelem istennője

által megkoszorúzott triumphator. E kapu egyes részei a XVI-ik századtól a legújabb időkig apránként kerültek napvilágra.³

A diadalkapún túl fekvő areanak északkeleti és délnyugoti külső építményei a közelfekvő házak alá és közé lévén beépítve, nem ásattak ki, de az északkeleti résznek elég töredéke maradt meg arra, hogy nagyjából rekonstruálható legyen. Ezeket a Via Alessandrinára nyíló Via della Salita del Grillo hatodik számú házának udvarán találjuk meg. Két emeletes, feltűnően nagy méretű épület! Alakja félkör, s miként Augustus forumát

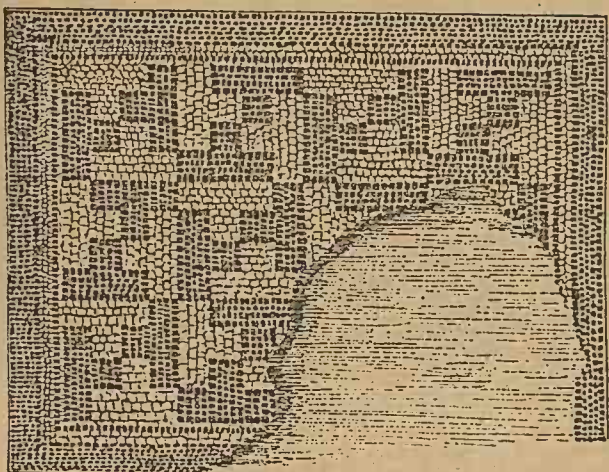
¹ Cohen. II. k. Trajane 95. sz.

Baumeister: Denkmäler des klassischen Alterthums. III. k. 1873. I. Donaldson: Architectura Numismatica 58.

² Reber: Die Ruinen Roms. 188. I; az attikát hetes fölosztásának tartja. Az érmeken a jobb és baloldalon föltüntetett oszlop nem a homlokzatra, hanem a keskeny oldalakra tartozik.

³ Flaminio Vacca: Memorie di varie antichità. (Róma 1594.) 9. sz. Pellegrini: Arco di Trajano. Bullet. dell. Instit. 1863, p. 78, 80. 1863-ban leromboltatván, a S. Maria in Campo Carleo templom (régebben Spolia Christi; — így nevezi Flam. Vacca is) s egy magán ház, megtörténhetek a kutatások. Az alap kiásásánál megtalálták a diadalív substructióját az egyidőbe tartozó, feltűnően szép 33 db. építkezési töredéket. Két nagyobb részlet az attica párkányáról való. Ugyanekkor került elő számos díszítmény, dombormű, s egy dák szobor torsoja. Fl. Vacca is megemlékszik a dák statuákról.

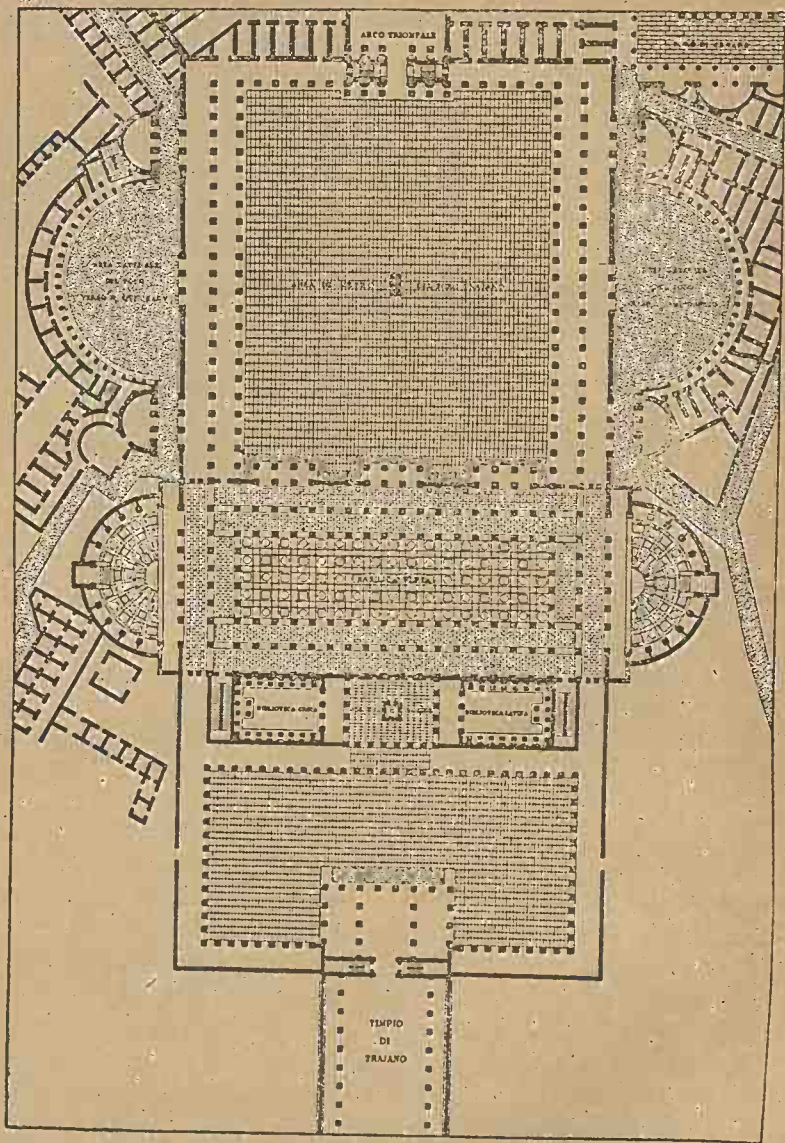
a szintén félkörű apsisok kibővítik és befogják, ennek is ez volt a czélja. A félkörnek azonban csak egyik fele bontatott ki környezetéből; másik részét konyhakertnek használt vastag földréteg födi. A kiásott félkör (ferde vonalban) 41 m. hosszú, s keskeny travertin alapon emelkedik ki a polygon boltozatból rakott kövezet fölé. Az első emelet öt, téglából épült, két m. belvilággal 2·97 m. széles, 6 m. magas dongaboltozatú fulkére oszlik. Három m. magas bejárataik travertin kőből készültek. Három-három, — az ív s a két félfa — darabból áll

1 2 3Met

mindegyik, s szépen csiszolt és jól összeillesztett lapjaik természetes szintükben hagyattak meg. Három ajtóról már eltűnt e kőburkolat. A belső falakat stuccoval vonták be, és fehér vagy sárga alapon vörös sávokkal festék be. Padozatuk, miként a mellékelt rajz mutatja egyszerű művi fekete és fehér mozaik. Az emeletbe vezető 29 lépcső a középső kamarában van, és fölül, ívablakokkal ellátott, a kamarák szélességének megfelelő folyosóra nyílik. E fölött több, mostan, lomtárnak használt, különféle nagyságú helyiség van, melyeket a Quirinalnak, a forum területe érdekében jelentékenyen bevágott tuffjába mélyítették. E második emelet egyszerű travertin párkánya szépen megmaradt, míg az alsó részek díszitményei leg-

nagyobb részt leválván vagy elpusztítottván, csak az alsó folyosó ívablakai között láthatók még a megcsonkí-

tott travertin basison nyugvó dór fejű téglapilasterek. A fejpárnák s a gerendázat szintén (stuccoval bevont)

téglából rakvák, és helyenkint látszanak az apró rovátkák is, és tisztán fölismerhető az ion styl. A két szélre ívablakok helyett két fülkét alkalmaztak. A legfelső résznek is volt tetőpárkánya, de ebből időszerint már alig constáltható valami.

Canina vizsgálatai kideríték, hogy e félkörnek az ellenkező oldalon teljesen hasonló építmény felelt meg. Maradványai a Via de' Chiavi d'oro s a Via di Marforio házainak pinczéiben vannak. A két épület czélja: a forum kibővítése, világos, de hogy mi volt a rendeltetésük, annak semmi nyoma.¹

A tér közepén állott a császár lovasszobra, aranyozott bronzból, dominálva óriás méreteivel az egész arcát.²

Az érmek által Basilika Ulpianak nevezett³ s keresztben fekvő öt hajós szentélyhez⁴ három giallo antico lépcső vezetett. Oldalait a Forummal egyezően félkörök fogták be. A Basilika nem igen tér el a Vitruvius által formulázott szabályoktól.⁵ Beosztása szokatlan ugyan, de kétségtelenül két emeletes volt, mint a legtöbb hasonló épület.⁶ Teteje bronzból készült, s valószínűleg nyitott. Belsejében a márvány és gránit oszlopok, az újabb ása-

¹ L. Canina: Sulla recenti scoperte del foro Traiano e della Basilica Ulpia. Ann. dell'Institut. d. e. a. XXIII. 1851, 131. kv. l.

² Amm. Marcell. XVI, 16: Traiani equum solum locatum in atrii medio, qui ipsum principem vehit. E lovas szobor mását viseli a hatodik consulatus egyik érme. — Cohen: Trajane 295. sz.

³ Cohen II. Trajane 18-ik sz. v. ö. 319. sz. Imp. Traianus (vagy Traiano) Aug. Ger. Dac. P. M. Tr. P. Cos. VI. P. P. || Basilika Ulpia. Domborképpel.

⁴ Platner: Beschreibung der Stadt Rom. III. k. 282, kv. lt Becker I. k. 382. l.

⁵ Vitruvius: Architect: V. 1. §. 11. kv. ed. Poleni et Stratico. II, 2-ik r. 12. kv. l.

⁶ Így restaurálja P. Morey is. Fol. 12. v. ö. Fol. 13. és 14. Az érmek adalékai e tekintetben kizárnak minden kétséget: Edifice élevé sur trois marches et à double rang de colonnes sur le hauteur, dont six grandes de face et deux de côté en bas et huit petites en haut. (Cohen. id. helyen.) Reber: Die Ruinen Roms, 192. l. szerint, ellentétben Vitruvius szabályaival, az oldalhajók csak egy emeletesek voltak; s a középső hajó sem lett volna magasabb. Ez állítást azonban világosan megegyezők az érmek.

tások bizonyítása szerint váltogatva valának elhelyezve.¹ Padozata különféle színű márvány lapokból készülvén, tarka volt.² A forum felé fordult oldala rendkívül gazdagon vala díszítve. Az érmek adatai szerint a lépcsőoldalak tetején quadrigák állottak Traján szobrával,³ a dák zsákmányból gazdagon megaranyozva, hasonlóan az oldalt lévő diadaljelvények.⁴ A bazilika elkészült már 112-ben.⁵

A porta triumphalis, a félkör alakú építmények, s a Basilica Ulpia által befogott szabad tért, az atrium forit, három oldalról, — csak a Basilica felől nem — kettős oszlopesarnok vette körül. Ennek homlokpárkányára s oszlopai közé valának elhelyezve a kiváló embereknek, legtöbbször fölíratos szobrai. Álljon itt inscriptioikból a következő szemelvény, bizonyítékául annak, hogy Rómában végig a legnagyobb kitiintetések közé tartozott, ha valakinek emléktáblát vagy szobrot állítának a legszebb köztéren.

¹ Platner id. h. Becker I. k. 382-ik l.; Reber 172. l., — nem tartják valószínűnek, hogy a bazilika belsejében a giallo antico és pavonazetto oszlopokon kívül gránitot is használtak volna. De Letronne szerint a sötét gránitot Egyiptomból szállítván, e kövem csak oly értékes volt, mint a legszebb márvány. (Recueil des inscriptions grecques et latines de L'Égypte. I. k. 195. kv. l.)

² Platner id. h. Morey szerint (Memoire 21. l.) a Forum atriuma fehér márvánnyal volt padolva.

³ Cohen id. h. Les six colonnes de face soutiennent trois frontons surmontés chacun d'un quadrigé dans lequel on voit un triumpheur; le quadrigé du milieu est conduit par deux Victoires debout, qui tiennent une palme; sur chacune des deux colonnes de côté on voit deux enseignes militaires (v. ö. Cavedoni, Bullet. archeol. Napolit. 1855. 62. l.)

⁴ Gell. XIII, 24: In fastigiis fori Traiani simulera sunt sita circumundiquae inaurata equorum, atque signorum militarium. Ez idézetet minden aggodalom nélkül vonatkoztathatjuk a bazilikára, annál inkább, mert az érmek diadalszekerei mellett is vannak katonai jelvények.

⁵ A bazilika és forum között kiásott alapköveken, a tribunicia potestas XVI-ik évből származó fölíratok vannak. (Henzen 5445, Platner u. o.)

112-ben a senatus nyitja meg a sort a következő emléktáblát dedicalva Trajánának:

S . P . Q . R .
 IMP . CAESARI . DIVI
 NERVAE . F . NERVAE
 TRAIANO . AVGVSTO
 5 GERMANICO . DACICO
 PONTIF . MAX . TRIBVNICA
 POTEST . XVI . IMP . VI . COS . VI . P . P
 OPTIME . DE . REPVBLICA
 merito DOMI . FORISQUE ¹

118-ban ismét az „Atyák“ szólalnak meg, Hadrian diesőségét hirdetve, hogy a császár trónraléptekor elengedvén a fiscus követeléseit, elégetteté a kötelezvényeket.²

S . P . Q . R .
 IMP . CAESARI . DIVI . TRAIANI
 PARTHICI . F . DIVI . NERVAE . NEPOTI
 TRAIANO . HADRIANO . AVG . PONT
 5 MAX . TRIB . POT . II . COS . II
 QVI . PRIMVS . OMNIVM . PRINCIPVM . ET
 SOLVS . REMITTENDO . SESTERTIVM . NOVIES
 MIL . ES . CENTENA . MILLIA . N . DEBITVM . FISCIS
 NON . PRAESENTES . TANTVM . CIVES . SVOS . SED
 10 ET . POSTEROS . HORVM . PRAESTITIT . HAC
 LIBERALITATE . SECVROS

¹ C. J. L. VI. 959.

² C. J. L. VI. 967. — Dio Cass. 69. — Spart. vit. Hadr.ad colligendam autem gratiam nihil praetermittens infinitam pecuniam quae fisco debebatur privatis debitoribus in urbe atque Italia, in provinciis vero etiam ex reliquis ingentes summas remisit, syngraphis in foro divi Traiani, quo magis securitas omnibus roboraretur, incensis.

Az ácsok ipartestülete Hadrián nejének Sabina Augustának állít fogadalmi táblát.¹

S A B I N A E
A V G V S T

!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

MAGISTRI • QVINQYENNALES

5 COLLEGI • FABRVM • TIGNARI • LVST • XXIIII

Q • NVMSIVS • MARITIMVS

M • VALERIVS • FELIX

A • LARCIVS • CARVS

T • FLAVIVS • ONESIMVS

10 L • NAEVIVS • L • F • PAL • PHILIPPVS

Q • HORTENSIVS • TYRANNVS

Q • LOLLIVS • HERMA

• IN MAGISTERIO • DEFVNCTVS

Marcus Aurelius, M. Pontius Pup. Laelianus Larcus Sabinusnak a 163-ik év consulának, Syria, majd Pannonia Superior legatusának, — Lucius Verus kísérője volt a parthiai s örmény háborúban, érdemeit örökölti meg.

M • PONTIO • M • F • PVP
LAELIANO • LARCIO • SABINO • COS • PON
TIFICI • SODALI • ANTONINIANO • VERIANO cos. a. p. C. 163
FETIALI • LEG • AVG • PR • PR • PROV • SYRIAE • LEG • AVG
5 PR • PR • PROV • PANNON • SVPER • LEG • AVG • PR • PR • PAN
NON • INFER • COMITI • DIVI • VERI • AVG • DONATO • DONIS
MILITARIB • BELLO • ARMENIACO • ET • PARTHICO
AB • IMP • ANTONINO • AVG • ET • A • DIVO • VERO • AVG
coron MV rali vallari classica • AVRca
hastis puris iiii vexillis liii et . . .
.

¹ C. J. L. VI. 996.

Venuleius Apronianus és Sergius Paullus consuloknak
169-ben katonák dedicálnak föliíratot.¹

Uria aproniano ii l. SERGIO · PAVLLO · Π · COS · 49
 TRIB · V · SEDEM · EXSTRVCTO · TRIBVNALI ·
 RIO · MILITES · INFRASCRIPTI · FECERVNT ·
 2 *profus et praevius* · COS · SER · BOLANIVS · OVINIANNVS · TAR ·
 TVS · PATAV · M · TIVTORIVS · KALENDINVS · CEPVA ·
 A · BONON · P · FABIVS · SATVRNALIS · PATAVIO ·
 3 *harmelle et plab* · NE · COS · Q · ROMANNVS · CHARITO · MEDIOL ·
 VIDENT · M · BRITIVS · SECVNDVS · NEPE ·
 4 · S · SIMY · O · DERVA ·
 5 · P · PALLIC

A marcoman háborúk hőseinek dicsőségét a követ-
kező föliíratok hirdetik:

I.²

M · BASSAE O · M · F · S · T · C ·
 R · V · F · O · P · R · P · R ·
 IMPERATORVM · M · AVRELI · ANTONINI · ET
 L · AVRELI · VERI · ET · L · AVRELI · COMMODI · AVGG
 5 CONSVLARIBVS · ORNAMENTIS · HONORATO
 CT · OB · VICTORIAM · GERMANICAM · ET · SARMATIC
 ANTONINI · ET · COMMODI · AVGG · CORONA
 MVRALI · VALLARI · AVREA · HASTIS · PVRI · IIII
 BTIDEMQVE · VEXILLIS · OBSIDIONALIBVS
 10 *ab iisdem* DONATO · PRAEF · AEGYPTI · PRAEF
 ANN · PROC · A · RATIONIBVS · PROC · BELGICAE · ET
 DV · ARVM · GERMANIARYM · PROC · REGNI · HO
 RIC · PROC · ASTVRIAE · ET · GALLECIAE · TRIB · COH
 · PR · TRIB · COH · X · VRB · TRIB · COH · V · VIGVL · P · P · BIS
 15 HUI · SCRATVS · AVCTORIBVS · I · MPP · ANTONINO · ET
 COMMODO · AVGG · STATVAM · ARMATAM · IN · FORO
 DIVI · TRAIANI · ET · ALIAM · CIVILI · AMICTV · IN · TEMPO
 DIVI · PII · ET · TERTIAM · LORICATAM · IN · TEM
 plo · martis · ultoris (?) · PAVNDAS · CENSUIT

¹ C. J. L. VI. 3559.

² C. J. L. VI. 1599.

II.¹

retracto . . . f. pollioni cos.
 . . . aug. **STORVM COMITI** *m. antonini*
et l. uer | . AVGG EXPEDITTO *uis*
g e r m NICAЕ . ITEM . COMITI *vi. antonini*
et com MODI AVGG . EXPEDIT *tionis germa*
 5 *nias* **MATICAЕ BIS DONIS** *militaribus do*
nato **CORDNIS MVRALIBVS** *ii uallar. ii*
aur. ii **FLASTIS** *puris* **iiii** *uexillis* **iiii**
procos *usiae leg. aug. pr. pr. moetractuf*
. leg. aug. leg.
ponuf. **SODALI ANTONINIANO** *praef*
olimento **RYM . PRAETORI** *Quaestori* **II** *viro*
 10 *moneta* **N . A . A . A . F . F** *Marito* **AMILLAE** *.*
se **CAUSTINAE IMP CAESARIS** *M. antonini aug*
et di **AE FAVSTINAE PIAE** *PA* **TRUILLI** *affini*
domus **AVG**
hic senatu **AVCTORIBVS .** *Imperatoribus*
 15 *antonino* **COMMODO AVGG .** *Germanicis*
sarmaticis **STATVAS DVAS .** *Vnam habitu*
militari **IN FORO DIVI TRAIANI** *alte*
rum habitu **CVILI IN PRONVS** *aedis divi*
pli **PONENDAS .** *CENSUR*

¹ C. J. L. VI. 1510.

III.¹

M · CLAUDIO · F · Q

FRONTONI · COS

LEG · AVG · PR · PR · PRÓVINCIA RVM · DÁCIARVM · ET
SVPER · SIMVL · LEG · AVG · PR · PR · PRÓVINCIA
5 DÁCIAR · LEG · AVGG · PR · PR · MOESIAE · SVPER
DACIAE · APVLESIS · SIMVL · LEG · AVGG · PR · PR · PRO
VINCIAE · MOESIAE · SVPER · COMITI · DÍVI · VERI
AVG · DÓNÁTÓ · DONIS · MILITÁRIB · BELLO · AR
MENIACÓ · ET · PARTHICÓ · AB · IMPERÁTORE · AN
10 TÓNINO · AVG · ET · A · DÍVO · VERO · AVG · CORÓNÁ
MVRALI · ITEM · VALLARI · ITEM · CLASSICA · ITEM
ÁVREÁ · ITEM · HASTIS · PVRLS · IIII · ITEM · VIXILLIS
IIII · CVRATÓRI · OPERVM · LOCÓRVMQ · PVBLICÓR
MISSÓ · AD · IVVENTVTEM · PER · ITALIA · LEGEN
15 DAM · LĒG · AVGG · PR · PR · EXERCITVS · LEGIÓNARI
ET · AVXILIÓR · PER · ORIENTEM · IN · ARMENIAM
ET · OSRHOENAM · ET · ANTHEMYSIAM · DVCTO
RVM · LEG · AVGG · LEGIONI · PRÍMAE · MINERVI
AE · IN · EXPEDITIONEM · PARTHICAM · DÉDVCE
20 DAE · LEG · DÍVI · ANTONINI · AVG · LEG · XI · CL · PRAE
TÓRI · AEDILI · CVRVLI · AB · ÁCTIS · SENATVS · QVAES
TÓRI · VRBANO · X · VIRO · STLITIBVS · IVDICANDIS
HVIC · SENATVS · AVCTOREM · IMPERATOREM · AV
RELÍÓ · ANTÓNINO · AVG · ARMENIACO · MEDICO
25 PARTHICO · MAXIMO · QVOD · POST · ALIQVOT · SE
CVNDA · PROELIA · ADVERSVM · GERMANOS
ET · IAZYGES · AD · POSTREMVM · PRÓ · R · P · FORTITER
PVGNANS · CECIDERIT · ARMATAM · STATVAM · ET
IN · FORO · DÍVI · TRAIANI · PECVNIA · PVBLICA · CEN

¹ C. J. L. VI. 1377.

Septimius Severus császár korából csak a következő, töredékes fölírat maradt fenn¹:

~~PIAE FIDELIS ET LEGAT~~
leg. PIAE • FIDELIS •
huc sen ATVS • AVCTORE •
imp. caes. l. SEPTIMIO • SEVERO
per tina CE • AVG • STATVAM
habitu militari • IN FORO • DIVI
trian pontu AM CENSUIT
 VAS G

Az új sorozat Nagy-Konstantin és fiai idejében kezdődik, a kik A. J. Anicius Paulinus Jun. vir clarissimusnak, Asia és Hellespontus proconsula, consul ordinarius, praefectus urbis-nak stb. a nép és tanács kivánságára 334-ben aranyozott szobrot állítanak a következő fölírattal²:

A M N I I • I V N
 ANICIO • PAVLINO • IVN • C • V
 PRO • COS • ASIAE • ET • HELLESPONTI
 CONSVLI • ORDINARIO • PRAEF • YRBI a. 334
 5 VICE • SACRA • IVDICANTI • OB
 MERITVM • NOBILITATIS • ELOQVII
 IYSTITIAE • ATQ • CENSVRAE • QVI
 BVS • PRIVATIM • AC • PVBLICE
 CLARVS • EST • PETITV • POPVLI • R
 10 TESTIMONIO • SENATVS • IVDICIO
 D • D • N • N • TRIVMPHATORIS • AVG
 CAESARVMQ • TLORENTIVM
 STATVAM • SECVNDAM • AVRO
 SVPERFVSAM • LOCARI • SVMPTV
 15 PVBLICO • PLACVIT

¹ C. J. L. VI. 1566.

² C. J. L. VI. 1683.

Fl. Eugenius praefectus praetorianak Constans állít emléket, de az megrongáltatván, Constantius és Julianus által 355—360 között a senatus jóváhagyásával közkölt-ségen állíttatik helyre.¹

FL·EVGENIO V C EX PRAEFECTO PRAETORIO
CONSVLI ORDINARIO DESIGNATO MAGISTRO
OFFICIORVM OMNIVM COMITI DOMESTICO
ORDINIS PRIMI OMNIBVSQVE PALATINIS
3 DIGNITATIBVS PVNCTO OB EGRAEGIA EIVS
IN REMPUBLICAM MERITA ▸ HVIC
DD ▸ NN CONSTANTIVS VICTOR ▸ AC
TRIVMFATOR SEMPER AVGVSTVS ▸ ET
IVLIANVS NOBILISSIMVS CAESAR 2. 355—360
10 STATVAM SVB AVRO IN FORO DIVI
TRAIANI QVAM ANTE SVB DIVO
CONSTANTE VITAE ET FIDELISSIMAE
DEVOTIONIS GRATIA MERVIT
ADPROBANTE AMPLISSIMO SENATV
15 SVMPTV PVBLICO LOCO SVO
RESTITVENDAM CENSVERVNT

Saturninus Secundus kiváló érdemeit Valentinianus és Valens jutalmazták.²

SATVRNINIO SECVNDO V C
PRAESIDI PROVIN CIAE A QVITANICAE
MAGISTRO MEMORIAE COMITI ORDI
NIS PRIMI PROCONSVLI AFRICAE ITEM
5 COMITI ORDINIS PRIMI INTRA CON
SISTORIVM ET QVAESTORI PRAEF ▸
PRAETORIO ITERVM OB EGREGIA
EIVS IN REMPUBLICAM MERITA
DD NN VALENTINIANVS ET
10 VALENS VICTORES AC TRIVMFA
TORES SEMPER AVGVSTI
STATVAM SVB AVRO CONSTI
TVI LOCARIQVE IVSSERVNT

¹ C. J. L. VI. 1721.

² C. J. L. VI. 1764.

383—392 között a senatus kérelmére Theodosius és Placidus Valentinianus aranytól ragyogó szobrot emelnek Fl. Olbius Auxentius Draucusnak.¹

FL . O L B I A V X E N T I D R A V C I
FL . O L B I O A V X E N T I O D R A V C O V C E T I N L . P A T R I C I A E F A M I L I A E
V I R O S E N A T V S M V N I S P R O M P T A D E V O T I O N E P E R F V N C T O
C O M I T I O R D I N I S P R I M I . E T V I C A R I O V R B I S . R O M A E . C O M I T I
5 S A C R I C O N S I S T O R I I P R A E F E C T O V R B I S R O M A E O B E G R E G I A
E I V S A D M I N I S T R A T I O N V M M E R I T A Q V A E . I N T E G R I T A T E
C E N S V R A . E T M O D E R A T I O N E I T A V I G V E R V N T V T S V B L I M I S S I
M A E P O T E S T A T I S R E V E R E N T I A M H O N O R I F I C A E I V S A V C T O
R I T A S C V S T O D I R E T E T H V M A N I T A T E M A M A B I L I S C E N S V R A
10 S E R V A R E T P E T I T V S E N A T V S A M P L I S S I M I Q V I E S T I V S T V S
A R B I T E R D I G N I T A T V M E X C E L L E N T I B V S E T M A G N I F I C I S
V I R I S L E G A T I O N E M A N D A T A V T I N P E T R A T O R V M D I G N I
T A S C R E S C E R E T Q V A E P A R I B V S S T V D I I S A M O R E I V S T I T I A E
E T P R O V I D E N T I A E D E S I D E R A B A N T V R . D D N N . F F . L L .
15 T H E O D O S I V S E T P L A C I D V S V A L E N T I N I A N V S . I N V I C T I
A C T R I V M F A T O R E S P R I N C I P E S S E M P E R A V G V S T I .
A D R E M V N E R A T I O N E M T I T V L O S Q V E V I R T V T V M Q V I D .
C I R C A R E M P V B L I C A M E X I M I A S E M P E R P R O B I T A S
I N V I T A T V R S T A T V A M A V R O F V L G E N T E M E R I C I
20 C O N L O C A R I Q V E I V S S E R V N T .

Claudius Claudianus udvari poeta dicsőségét Arcadius és Honorius hirdetik.²

¹ C. J. L. VI. 1725.

² C. J. L. VI. 1710.

et CLAVDIANI V C
CLAVDIO CLAVDIANO VCTRI
BANO ET NOTARIO INTER CETERAS
..CENTES ARTES PRAECLORIOSISSIMO
5 poETARVM LICET AD MEMORIAM SEM
FITERNAM CARMINA AB EODEM
SCRIPTA SVFFICIENT ADTAMEN
TESTIMONII GRATIA OB IVDICII SVI
EIDEM DD NN ARCADIVS ET HONORIVS
10 ELICISSIMI AC DOCTISSIMI
IMPERATORES SENATV PETENTE
STATVAM IN FORO DIVI TRAIANI
ERICI COLLOCARIQVE IVSSERVNT
EIN ENI BIPPIAIOIO NOON
15 KAI MOYCAN OMHPOY
KAAYDIANON PUMH KAI
BACIAHC EΘECAN

Peregrinus Saturninus kora ifjúságától fogva a res-
publica szolgálatában izzadván, békében mint háborúban,
érdemeinek méltánylásaul, — az utódok emlékezetére
aranyozott szobrot kap 402 körül.¹

• FL . PEREGRINO SATVRNINO

A PRIMIS ADVLESCENTIAE SYAE ANNIS
PACE BELLOQVE IN REPUBLICA DESV
DANTI POST IVGES EXCVBIAS MILITIAE
5 TRIBVNO MILITVM COMITI ORDINIS
PRIMI MODERANTI INLVSTREM SACRII
PATRIMONII COMITIVAM SECVNDO VRBI
PRAEFECTO CVI OB TESTIMONIVM MORVM
INTEGRITATIS ADQVE IVSTITIAE
10 SINGVLARIS INLVSTRIS VRBANAЕ
PRAEFECTVRAE GEMINAM DIGNITATEM
SACRO IVDICIO AETERNI PRINCIPES
DETVLERVNT MERITORVMQVE INSIGNIVM
CONTEMPLATIONE AD POSTERITATIS
15 MEMORIAM DECORANDAM STATVAM SVB
AVRO FVLGENTEM IN FORO DIVI TRAIANI
ERIGI CONLOCARIQVE IVSSERVNT

¹ C. J. L. VI. 1727.

Petronius Maximus et Honorius, Theodosius és Constantius, az erények bírái és jutalmazói tüntetik ki örök emlékekkel.¹

PETRONI · MAXIMI ♂

ODD NNN INVICTISSIMI PRINCIPES HONORIVS
 THEODOSIVS ET CONSTANTIVS CENSORES
 REMVNERATORIBVSQVE VIRTVTVM
 5 PETRONIO MAXIMO VC·PRAEF·VRB ADPETITIONE
 SENATVS AMPLISSIMI POPVLIQ ROMANI STATVAM
 MERITORVM PERENNE MONVMENTVM IN FORO
 VLPIO CONSTITVI IVSSERVNT CVIVS A PROAVIS
 ATABISQ NOBILITAS PARIB TITVLORVM INSIGNIB
 10 ORNATVR QVI PRIMAEVVS IN CONSISTORIO
 SACRO TRIBVNVS ET NOTARIVS MERVIT NONO DECIM
 AETATIS ANNO SACRARVM REMVNERATIONVM
 PER TRIENNIVM COMES POST PRAEF VRB ANNO ET SEX
 MENSIB HASQVE OMNES DIGNITATES INTRA VICE
 15 SIMVM QVINTVM ADSECVTVS AETATIS ANNVAM
 PVBLICVM IN SE TESTIMONIVM ET AETERNORVM
 PRINCIPVM IVDICIVM PROVOCAVIT·

Legterjedelmesebb a Nicomachus Flavianus-t dicsőítő fölirot, valódi példányképe a késői császárság nagyhangú, de a szellemi tartalmat teljesen nélkülöző curialis stílusának. Az agyondicsért ember 377 körül Africa vicarius, 381 vagy 382-ben Theodosius udvarában quaestor aulae; a praefectus praetorio méltóságot kétszer viseli; Eugenius 394-ben consullá teszi², de ezt a legitim császárság

¹ C. J. L. VI. 1749.

² C. J. L. VI. 1782. és 4011.

nem ismervén el 431-ben kelt fölrataból e czím ki-
hagyatott¹:

NICOMACHO · FLAVIANO CONS · SICIL · VICAR · AFRIE · QVAEST · AVLAE
 DIVI THEODOSI · PRAEF · PRAET · ITAL · ILLYR ET AFRIE ITERVM
 VIRTVTIS AVCTORITATISQ · SENATORIAE ET IUDICIARIAE ERGO
 REDDITA IN HONOREM FILII NICOMACHI FLAVIANI CONS CAMP
 5 PROCONS · ASIAE PRAEF VRBI SAEPIVS NVNC PRAEF · PRAET ·
 ITALIAE · ILLYRICI ET · AFRICAE ·
 IMPERATORES CAESS · FL THEODOSIVS ET FL PLACIDVS VALENTINIANVS
 SEMPER AVGG · SENATVI SVO SALVTEM
 CLARORVM ADQ · IN LVSTRVM IN REP · VIRORVM ADVERSVM CASVS CONDICIONIS
 10 HVMANAE · INTERPOLATVM ALIQVATENVS AD SERERE · HONOREM ET MEMORIAM
 DEFVNCTI IN LVCEM V · · · · · REVOCARE EMENDATIO QVAEDAM EIVS SORTIS
 VIDETVR QVAE PRAE IVDIC · · · · · MVMQ · · · · · MENTVM VIRTVTIVM EXSISTIMATVR
 BONO NOBISCVM P C · · · · · OMINI INTELLEGITIS PROFECTO QVIDQVID IN RESTI
 TVTIONEM PR · M · · · · · INIS IN LVSTRIS ET SANCTISSIMAE APVT OMNES RECOR
 15 DATIONIS FLAVIANI SEN · · · · · S ADIMVS DIVI AVI NOSTRI VENERATIONEM ESSE
 SI EVM QVEM VIVERE NOBIS SERVARIQ VOBIS QVAF VERBA EIVS APVT VOS FVISSE
 FLERIQ · MEMINISTIS OPTAVIT SIC IN MONYMENTA VIRTVTIVM SVARVM TITVLOSQ · REVO
 CEMVS VT QVIDQVID IN ISTVM CAECA INSIMVLATIONE COMMISSVM EST PROCVL AB EIVS
 20 PRINCIPIS VO TO FVISSE IUDICETIS CVIVS IN EVM EFFVSA BENVOLENTIA ET VSQ · AD AN
 NALIVM QVOS CONSECRARI SIBI A QVAESTORE ET PRAEFECTO SVO VOLVIT PROVECTA
 EXCITAVIT LIVOREM INPROBORVM NVNC SI APVT VOS ABVNDE CAYSAS PIAETATIS
 ADSTRVXIMVS ACCIPITE ALIVD QVOD DE VESTRIS IN ILLVM SENSIB ET PROVINCIAE
 OMNIVM IVDICIIS MVNIAMVR QVIB · PER ILLVM LOCVELETTORIS ADHVC REIP
 25 BONA VEL ADSERVATA VEL ETIAM AVCTA TAN TVM ET APVT NOS REVERENTIAE CONTVLE
 RVNT VT · QVOD HODIE FACIMVS IN PECTORIB · ET SENSIB · VESTRIS ABSQ · INTERPELLA
 TIONE VLLA MEDIAE OBLIVIONIS FVISSE · NOVERIMVS EX QVO QVIDEM IPSO NON MIN · ·
 MEMORIAE ILLIVS QVAM NOBIS P · C · SVpra OMNIA PRAESTITISTIS VT NON IN MERIT ·
 PATIENTIAE VESTRAE GRATIAS AGAMVS NEOVID ERGA RESTITVTIONEM HONORIS EIVS
 ADMONITIO POTIVS QVAM SPONTE FECISSE VIDEAMVR CVM ALIOQVI IPSE ETIAM DE INSTITV
 30 TIONE ILLIVS PROBATAVS SAEPE NOBIS PARENTIBVSQ · NOSTRIS · FLAVIANI FILI ·
 HONOR SEMIPLENVS ETIAM SVB PRAEFECTVRAE PRAETORIANAE APICE QVEM PROVIDE · · · ·
 ET INDUSTRIA SVA COTTIDIE AVGET DE LATVS EXSISTITVTVR NISI IN TEGER TANDEM ET ABS · · · ·
 · · · · · LIGIOSI MVNERIS DEBITO TOTIVS DOMVS EIVS FAMILIAEQ · SIT · GAUDETE ERGO NOB · · · · ·
 F · C · OPTIMO IMPERII NOSTRI OPERE VT NOBISCVM RECOGNOSCITIS ET REDDITAM VOBIS E · ·
 35 PATNAE SENATORIS EIVS MEMORIAM ET DIGNITATEM PROBATE CVIVS CONSORTI ·
 CLARIORES FVISTIS ET IN POSTERIS EIVS EADEM APVT NOS REVERENTIA VIGETIS S
 APPVS NICOMACHVS DEXTER · V · C · EXPRAEF VRB AYO OPTIM
 STATVENDAM CVRAM

in latere dextro:

SEPTB.

10 VV · C · CONSS

a. 431

A hispán eredetű tudós, költő és vitéz tábornok Flavius Merobaudus érdemeit a 435-ben állított föliirat hirdeti.¹

Fl. MerobAVDI VS COM SC

FL. MEROBAVDI AEQVE FORTI ET DOCTO VIRO TAM FACERE
LAVDANDA QVAM ALIORVM FACTA LAVDARE PRAECIPVO
CASTRENSI EXPERIENTIA CLARO FACVNDIA VEL OTIOSORVM
STVDIA SVPERGREGRESSO CVI A CREPVNDIIS FAR VIRTVTIS ET ELO
QVENTIAE CVRA INGENIVM ITA FORTITVDINI VT DOCTRINAE
NATVM STILO ET GLADIO PARITER EXERCVIT NEC IN VMBRA
VEL LATEBRIS MENTIS VIGOREM SCHOLARI TANTVM OTIO
TORPERE PASSVS . INTER ARMA LITTERIS MILITABAT
ET IN ALPIBVS ACVEBAT ELOQVIVM IDEO ILLI CESSIT IN PRAEMIVM
NON VERBENA VILIS NEC OTIOSA HEDERA HONOR CAPITIS
HELICONIVS SED IMAGO AERE FORMATA QVO RARI EXEMPLI
VIROS SEV IN CASTRIS PROBATOS SEV OPTIMOS YATVM
ANTIQVITAS HONORABAT QVOD HVIC QVOQVE CVM
AVGVSTISSIMIS ROMA PRINCIPIBVS
THEODOSIO ET VALENTINIANO RERV M DOMINIS
IN FORO VLPPIO DETVLERVNT REMVNERANTES IN VIRO
ANTIQVAE NOBILITATIS NOVAE GLORIAE VEL INDVSTRIAM
MILITAREM VEL CARMEN CVIVS PRAECONIO OLORIA
TRIVMFALI CREVIT IMPERIO

~~~~~
DEDICATA . III . KAL . AVG . CONSS . DD . NN
THEODOSIO . XV . ET . VALENTINIANO . IIII

¹ C. J. L. VI. 1724.

A következő töredék 425—450 között kelt¹:

..... HONOREM .....
 ..... IS-HONO .....
 ..... VM GVBER. ....
 ..... BIS A TYRANN. ....
 5 ..... ONI DEDIT CONSVL .....
 ..... AETATIS ANNO ADEP .....
 ..... ODOSIO ET VALENTIN .....
 ..... RNIS NVLLO AMBITV-I .....
 ..... S FACTVS QVANTVM RE .....
 10 ..... EBATVR AVXIT GLORIAM .....
 ..... ZEGIS LABORANTIBVSADD .....
 ..... SENATV MANDATA LECATIO .....
 ..... RTVVISSIMVM TESTANTVR EFF .....
 ..... DIGNA MAIORIBVS SVIS ET PRORSVS. ....
 15 ..... S VRATIO TVM ADFATVS SACER A .....
 ..... OSTVLATVS OB QVAE ORDO SVBLIMIS .....
 ..... ONANVS ALTERAM EI STATVAM DEC .....
 CERTANTIBVS POPOSCERVNT TAN .....
 DENTISSIMIS CLEMENTIBVSQVE P .....
 20 CELERITATE DELATAM VTPETITIO I .....
 ..... FIDIO PRAEVENTA CREDATVR

És ezzel bezáródik a fényes sorozat, mert az örök Rómát már megéri a romlás, pusztulás fagyasztó szele.

Ez inscriptiók a császár dicsőségét is hirdetvén, több mint valószínű, hogy aligha csak ezek emlékeztetik a járókelőket a halhatatlan imperatornak nagy tetteire. Épen azért nem tartom túlságosan merésznek a föltevést, hogy a Constantinus féle diadalív reliefjei valamikor szintén itt, a bazilikában, vagy a könyvtárak termeiben valának elhelyezve, s onnan hurczoltatának el hirdetni a keresztény császár dicsőségét. Azt pedig kétségtelennek tartom, hogy a laterani muzeumban „Traiano circondato dai littori“ névvel őrzött dombormű (lásd a túllapon) innen származik, s nem a diadalívről, melyre nem egészen illetet volna a togát viselő, és miként a mellette lévő fiatal lictor jelenléte bizonyítja, békés foglalkozásra

¹ C. J. L. VI. 1789.

készülő Traján reliefképe. A harci dicsőség emlékei, tropaeumok, ütközetek valának azon, — a békés életet illusztrálók pedig a Bazilikában, annak egyik vagy másik félkörében, hol a birói székek valának elhelyezve. S a császár is a birói tribunok felé látszik haladni környezetével. A relief munkája kiváló szobrászra vall. A lictor ritka szép arcú fiatal ember; — Traján teljes erejében lévő férfi, arca oly nyugodt és méltóságos, milyen csak a világot bíró lángészé lehet; a mögötte levő harmadik férfi alakban a nemes Licinius Surát vélem fölismerhetni. A háttérben levő oszlopok a bazilikában vagy a forumon keresendőek. E relief a forumnak egyik fő díszé lehetett.

Constantin diadalíve — 21 m. magas, homlokzata 25·7 m., oldala pedig 7·4 m. széles. Fölosztása hármassal, — s középső nyílása a legtágasabb. Utóbbinak belső falára két, művészi képzelettel alkotott és remek technicával faragott domborkép van beerősítve, melyekről Rossini kideríté,¹ hogy összetartozók, s eredetileg a keskeny oldalakon lévő kettővel tettek egy egészet. Így is adta ki azokat² s hozzáteszi, hogy a harcz oly szenvedélyes, oly mozgalmas, mikép hasonlót később sohasem látunk.³ Ez a relief jelzi a Traján idejébéli szobrászat legnagyobb tökélyét. A sor szerint első a középső ívnek, a colosseum felé eső részébe van falazva. A teljes fegyverzetben lévő császár mint győző vonul be a városba. Elöl megy Róma, kezében kard és lándzsa; a talajról könnyedén fölemelkedő Victoria megkoszorúzza az imperatort. Traján mögött ifjú lictor, csinos vesszőnyalábbal, bizonyítva, hogy Traján bárdosai már kedves apródok, és csakis jelvényeik által hasonlítanak a köztársaság félelmes poroszlóihoz. E csoportozat után véres harcz következik: római lovasság vív élet-halál küzdelmet a már-már legyőzött barbarokkal, kiket hosszú szakálluk, hegyes sipkájuk és bokában átkötött nadrágjaik után ítélve, dákoknak kell minősítenünk.

¹ L. Rossini: Gli Archi trionfali, onorarii e funebri degli antichi Romani. Róma, 1836. fol. 69. és 11-ik l.

² Rossini: fol. 69.

³ Rossini: u. o. 11. l.: La mischia è sì grande e sì viva, che nulla può vedersi di più espressivo per una sanguinosa e decisiva battaglia.

A harc folytatása a Coelius felé fordult oldalon van, a záró kép pedig a közép ívnek a Palatinus felé irányított részén, s a harcban tevékeny részt vevő imperatort ábrázolja. A győzelmes császár lerogyott barbárt üt át dárdájával. A relief negyedik része a Palatin felé álló keskeny oldalon van, s a barbarok, illetőleg dákok meghódolását jeleníti. E domborművek alakjai teljesen megegyezvén Traján oszlopának repraesentatióival, kétségtelen hogy ugyanazon eseményeket ábrázolják, melyeket az oszlopon örökítenek meg. Csak a conceptio változott. A harc talán ama ütközetet ábrázolja, melyben az oszlop tanúsága szerint részt vett Traján is¹ avagy Decebal végső csatáját, midőn a római lovasság által üldözőbe vétetvén, öngyilkos lesz²; a negyedik rész pedig a második hadjáratból ama jelenet mása, melyen az elfogott dákok urak a császár elé vitetnek.³

Az oldalnyílások fölött közvetlenül a Constantin idejéből származó 0·9 m. magas relief sáv van, majd a tiz, egyenként 1·95 m. átmérőjű kerek domborkép, — és pedig négy-négy a széles, egy-egy a keskeny oldalokon. A keresztény művészekről csak kettő származik, míg a többi ismét Traján korát dicséri. Ezek, a colosseum felől, balról kezdve az áttekintést, alábbi sorrendben következnek: vaddisznó vadászat: a császár beérvén a hatalmas kant, — ez a vízbe menekül; áldozat: a férfi istenség valószínűleg Apollo, az oltár előtt álló császár fején nymbus van az a kör, mely kezdetben a főalakot jelezve védte a fejét, míg később a szenteknek kizárólagos tulajdona lett; a harmadik ismét vadászjelenet: a császár előtt — feje körül nymbus — elejtett oroszlán fekszik; a negyedik, Herculesnek bemutatott áldozat: az istenség alakja mellett szakállas nagy fej fekszik, a császár félig elföldi fejét. A Palatin felé fordított első kép ismét áldozat: a szertartást végző imperator fejére hajtá togáját; az oltár mögött Diana szobor, a mellette levő fa ágán pedig vadkan fej; a második reliefen a lovonülő császár medvére veti lándzsáját; a harmadik ismét Herculesnek

¹ 77-ik cs. Froehner pl. 124—128.

² 117. cs. u. a. pl. 175—176.

³ 120. cs. u. a. pl. 179.

ajánlott áldozat: az istenség baljában buzogány, jobbában levágott nagy fej; hasonló, de sokkal nagyobb függ az isten mögött levő faágán; — a császár feje, melle s ballábszára hiányzik; a paterával áldoz, kísérfje megkoszorúzza az istenség fejét; a negyedik megint vadász-kép: a főalak feje hiányzik, zablájánál fogva vezetni lovát, jobbról ruhátlan ifjú kutyával; — a csoportozat ívkapu alól jön ki.

E reliefek — miként az ábrázolt cselekmények is igazolják, Traján életéből vett episodokat jelentenek, s két, vagy jobban három szobrásztól származnak, talán ugyanazoktól, kik az oszlop mesterei valának.¹

A két könyvtár a bazilikának az area felé fordult részével szemben, párhuzamosan fekvő oldalon volt elhelyezve, olyképen, hogy közöttük 17 m. széles és 20 m. hosszú tér maradt.² E kicsinyke helyre állíták Traján oszlopát.

Divus Traianusnak Hadrián által épített temploma éjszaknyugotról bezárván a forumot, az mint teljes egész áll előttünk.³

A forum későbbi sorsáról való adalékaink nagyon hiányosak. Constantinus látogatása alkalmával még teljes épségben van; a császár diadalívére átvitt reliefek hiánya alig tűnhetett föl, még a figyelmes szemlélőnek is, hiszen annyi volt ott a megnézni és csodálni való. A könyvtár áthelyezettett ugyan egyidőre Diocletian fürdőjébe⁴ de később visszakerül⁵ s a tudományos gyűléseket, vitaközlásokat ismét ott tartják meg, szívesen fogadva a

¹ Fr. Reber: Die Ruinen Roms, 423. kv. 1.

² Hogy kettő volt bizonyítja Dio Cass. 68, 16. *Κατο-
στάσει δὲ καὶ βιβλίων ἀποθήκας.* — Sidon. Apoll. Lib. IX. Epist.
XVI: Cum meis poni statuum perennem Nerva Traianus titulis
videret inter auctores utrisque fixam Bibliothecae. A Scriptorum
historiae Augustae s az oklevelek gyakran említik. Fl. Vopiscus,
Aurelian c. 1. 8. 24. — Tacit. 8.

³ A forum hossza a diadalkapu külső homlokzatától a
Traján templom hátsó faláig 250 m; legnagyobb szélessége
200 m.; az atrium fori 10.000 □ m.

⁴ Vopisc. vit. Probi c. 1: *praecipueque libris ex bibliotheca
Ulpia aetate mea thermis Diocletianis et item ex domo Tiberiana.*

⁵ Sidon. Apoll: ep. IX. carm. 16. 27. kv. v.

költői művek fölolvadását is¹, még a hatodik század legvégén is. A Basilica Ulpiában történik a manumissio² s Sidonius Apollinaris szobrának fölállítása a forumon igazolni látszik, hogy régi fénye a VII-ik század elején még nem homályosult el egészen³, s a VIII-ikban Paulus Diaconus nagy elragadtatással ír az épületek, oszlopesarnokok s basilica pompájáról.⁴ Pedig ekkor a byzanti császárok már megfoszták Rómát ékességeinek nagyrésztől, mert II-ik Constans vagy III-ik Constantin Syracusába vitettek minden bronz díszitményt, tetőt, szobrot, minden szép piedestalt, hogy az ő kis világuk új fővárosát Konstantinápolyt fölékesítsék.⁵ Nem értek észre, prédájuk 669-ben a saracénok kezébe került, kik Alexandriába hurezolák a tömérdek műkincset.⁶ A Traján forum vesztethetett ekkor legtöbbet, bár a tetők és szobrok elhurezolása nem fosztá még meg minden díszétől. De a pusztulás már közel volt, s a tizedik század végén, midőn a barbarismusba sülyedt Rómát a Theodorák, Marozziák, Alberich rabolják és hajtják igába, tűzvész dúlta végig, és 1003-ban már kertek vannak körülötte, 1032-ben pedig megemlítik már a S. Niccolo templomot is, közvetlenül az oszlop mellett! Utóbb feledésbe megy a forum neve is; Campus Kaloleonis lesz belőle, s a Basilica Ulpia, Hadrian palotája! Hasonló sors éri az epigonok Rómájában az oszlopot is, míg Petrarca a fölirat alapján nem eleveníti föl historiai tulajdonosának nevét.

Az oszlop, mint a császárnak minden nagy alkotása, Apollodoros munkája, s reánk nézve közvetlen érdekekkel is bir, mert reliefjei a hazánk földjén lezajlott eseményeket illusztrálják.

A kortársak figyelmét is kétségtelenül ez kötö le leginkább, a késő utódokéval együtt, kik az élénk representációkban egy nagyobb, tettvágyó és tetteképes kor emlékeit szemlélheték. S a barbárok is hasonló tisztelettel viseltetének iránta. Birvágyuk megrongálta ugyan

¹ Venant. Fortunat. III. 23, 7. kv. vers.

² Sidon. Apoll.: Panegy. ad. Antem 544 kv. v.

³ Sidon. Apoll.: Lib. IX, epist. XVI.

⁴ P. Diac. Vit. St. Gregorii Magni 17.

⁵ Cassiodor. Chron. (Rone. tem. II. p. 200).

⁶ Paul. Diac. de gest. Longob. 10. 11. 13.

és megcsonkították; de egészében nem merék bántani. Rombolási dühök, fanatismusuk, megcsöndesülvén elnémult e pompás alkotás előtt. A középkor, mely annyi szép emléket pusztított el, megkímélte, sőt pártfogásába vevé. S a hatodik századbéli Nagy szent Gergely pápát annyira lebilincselé a fölséges munka, hogy mindennapi imájába foglalván Trajánt, kegyelemért könyörgött a hallhatatlan ember lelkének, s egy álomlátás szerint meg is kapta, azon föltétellel, hogy több pogány javára nem veszi igénybe az égiek könyörületét. S a pápa e nemes tettének emléke átment a görög ritualéba, melyben maig olvashatók e szavak: „Bocsáss meg Uram mint megbocsátottál Trajának Gergely közbenjárására“. Dantenak Divina Commediája is viszhangja e hagyománynak, mert a nagy császárnak a hetedik égben ad helyet.¹

A tizedik században a Forum Traianumon terjedelmes zárda volt, s az oszlop a Sto Nicolao ad Columpnam templom tornyaként szerepelvén, 1162-ben a Sto Cyriaco apátság birtokába kerül, a római tanács pedig halálbüntetés terhe alatt tiltja meg az oszlop bármi csekély megkárosítását — „Ut est ad honorem ipsius ecclesiae et totius populi Romani — mondja 1162. márczius 27-én az érdemes tanács — integra et incorrupta permaneat dum mundus durat sic ejus stante figura. Qui vero eam minuere temptaverit, persona eius ultimum patiatius supplicium“.² S a tilalmat sohasem kellett többé ismételni. A renaissance Róma intelligens népe, mindig a legnagyobb kegyelettel tekintvén az emlékre, élénk érdeklődéssel kísért és vett mindent, mi annak érdekében történt. És ebben a pápák mutattak jó példát fényes udvarukkal, melybe összetudák gyűjteni, csoportosítani koruk és minden idők legnagyobb művészeit, kik közül Michel Angelo Buonarroti, Polydoro Caravaggio, Raphael, Julius Romanus a szobór mintáinak befolyást engedtek műveikre, s fölhasználták inspiratióit. Konstantin és Attila

¹ E legendát megtaláljuk már Nagy Gergelynek, Pál diaconus által irt életrajzában is. Dante: Purgatorio X. én. 73-ik/v. és Paradiso XX-ik én. 13-ik vers.

² Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter I. k. 470. l.; III. k. 572. Gregorovius irta.

csatáiban, Raphael loggiáiban a Columna Traianának számos alakját megtalálhatjuk. A Farnese házból származó III-ik Pál pápa 1536-ban kiásatván az oszlopnak vastag földréteggel borított piedestálját, falat vonatott köréje. V-ik Sixtus pedig építészze Domenico Fontana tanácsára kisajátftá és leromboltatá a régi kolostor helyén támadt új épületeket, hogy az oszlop látható legyen egész fõnségében, s megnyittatá a basist is, de legnagyobb sajnálatára üresen találta a sirkamarát. Már kirabolták századokkal elõbb. A fülkét ekkor befalazák, (1587) hogy az alap erõsebb, szilárdabb legyen. S végül a mûszeretõ pápa, Traján ledõlt szobrának helyére Sz. Péter, Marcus Aureliuséra pedig Sz. Pál aranyozott bronz szobrait állíttatván, a nagy esemény emlékére érmet veret e fölirattal:

EXALTAVIT HUMILES.

Traján oszlopának alapjára pedig a következõket véseté:

SIXTVS. V
B. PETRO
APOST
PON. A. III

Sixtus Quintus | B(eato) Petro | Apost(olo) | Pon(tifica-
tus) A(nno) Tertio.

V-ik Sixtust megelőzőleg kezdődik a szobor reliefjeinek tudományos földolgozása is, és a spanyol Chacon Alfonz a legelső, ki Muziano Jeromosnak szép, de épen nem pontos rajzaihoz „Historia utriusque belli Dacici a Traiano caesare gesti“, czimmel terjedelmes commentart irt. Könyve rézmetszetekkel (130 tábla) 1576-ban jelent meg II-ik Fülöp spanyol királynak, Traján honfitársának ajánlva. A munka 1585-ben másodszor, 1616-ban harmadszor is kiadatott. A derék úttörõt azóta számosan követték.

V-ik Sixtus érmével, az oszlop külső, anyagi története lezáródik. Csak 1797-ben, a torentinói béke után, mely Rómának legértékesebb mûkincseit juttatá a fran-

¹ Az érem aversének fölirata: Sextus V. pont. max. ann. III. a pápa arczképével. — Id. W. Froehner nagy kiadás XVII. l. Sz. Péter apostol szobra Sebastiano Torrigianitól származik.

zia metropolisba, fenyegeté veszély, midőn Pommereul tábornoknak ama különös eszméje támadt, hogy az oszlopot lebontatja, s Párisba küldi a csúcsára állítandó Szabadság szobor alapjául. A furesa gondolat azonban nem érvényesülhetett, mert Bonaparte ellenzé a terv végrehajtását. A hatalmas tábornok különben élénken érdeklődött a nagyszerű emlék iránt, s érdeklődésének mint császár az által adott kifejezést, hogy 1812—14-ig Valadier építész vezetése alatt az oszlop basisát kiásatá, és Apollodor művét véve mintául emelteté a Vendôme oszlopot.¹

S az oszlop az idő viszontagságai és emberek vandalismusa által megtépve, megcsonkítva ugyan, de még áll, mint a rég lezajlott nagy korszak emléke hirdetve örök időkre, az imperium, a győzhetetlen legiók és Trajának elévülhetetlen dicsőséget ama népével együtt, mely itt lakva egykor bérceink között, oly végtelenül szerette hazáját, szabadságát.

A forum restaurálása sokszor foglalkoztatott már kiváló elméket, de leginkább francziákat, kiknél a pompás alkotásnak gondos és mélyreható tanulmányozása szinte hagyományos. Már Ferencz király érdeklődött és rajzokat készíttetett; XIV-ik Lajos „A franczia Traján“ elfogadja Bartoli remek kiadásának ajánlását, XVI-ik Lajos kormánya alatt pedig 1788-ban Percier kiváló műépítész kilencz gyönyörű lapot rajzol, remek restauratio tervet adva. Egyen két horizontalis metszést van, a másodikon verticalis nézlet és metszet, a harmadiktól a hatodikig a pedestál négy oldalának remek kiviteli megújítása, a hetedik és kilencededik lap az alap ékítményeit tartalmazza, a nyolczadik pedig az oszlop fejtét.² Méltó párja e kiváló tervnek a forum restauratiója Morey-től (1835) tizenkét folio lapon. Az École des Beaux-Arts muzeumában tanulmányozva e remek utánképzéseket,

¹ Salamon Reinach: La colonne Trajane 15-ik l.

² V. ö. Restauration des monuments antiques par les architectes pensionnaires de l'Academie de France à Rome, depuis 1788 jusqua nos jours, publ. avec les mémoires explicatifs des auteurs sous les auspices du gouv. français: La colonne Trajane à Rome, restauration exécutée en 1788 p. Percier, Avec. 13. pl. fol. Paris 1877.

elringhatunk egy pillanatra az édes illusióba, hogy az örök Róma legszebb terén vagyunk.

A hatalmas oszlop öt méternél valamivel magasabb basison áll. Az alap három oldalát mester kézre valló tropaeumok fődik, valóságos kincsbányák annak, ki a dákok és szövetségeseik védő, mint támadó fegyvereit tanulmányozni óhajtja. A negyedik oldalon szárnyas geniuszok által tartott téglány alakú táblán következő fölírat:

SENATVS . POPVLVSQVE . ROMANVS
 IMP . CAESARI . DIVI . NERVAE . F . NERVAE
 TRAIANO . AVG . GERM . DACICO . PONTIF
 MAXIMO . TRIB . POT . XVII . IMP . VI . COS VI . . P . P a 113.
 5. AD DECLARANDVM . QVANTAE . ALTITVDINIS
 MONS . ET . LOCVS . TANTIS . OPERIBVS . SIT . EGESTVS¹

Alatta, középen kicsinyke bejárat, s ettől jobbra és balra ismét tropaeumok. E fölíratban a Germanicus és Dacicus ezimeket kivéve, misem utal az oszlop voltaképi czéljára. Ha reliefjeit elmosás a viharok, vagy ledöntik az elmúlt századok a hatalmas törzset, úgy képzetünk sem lenne tulajdonképi alakjáról és rendeltetéséről, hisz Dio Cassius megelégszik a dedicatio két utolsó sorának száraz ismétlésével: hogy Trajánnak oszlopot emeltek a tér nivellálásának emlékére, s csak mellékesen említi, hogy a basis parányi fülkéje a nagy ember földi maradványait volt befogadandó.² Ide is helyezék később a hamvait rejtő arany urnát,³ de Nagy Szent Gergely már üresen találta a sírt.

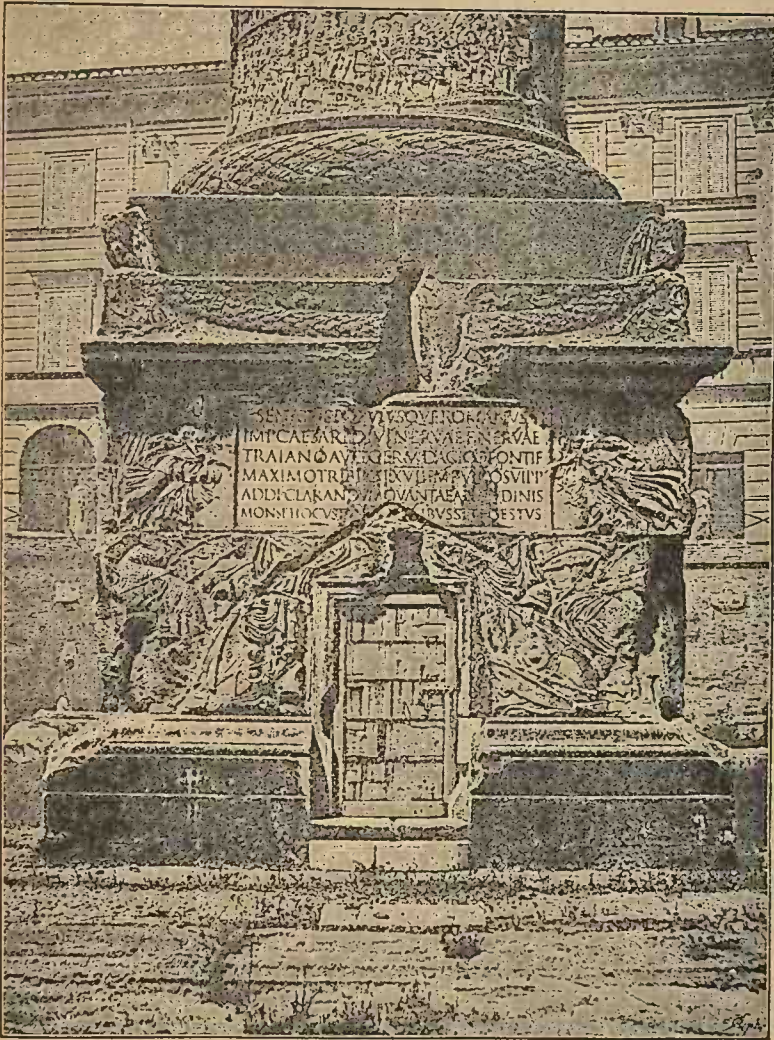
A domborművekkel borított basis, kissé előrerugó, már a talajba eresztett sima alapon nyugszik. Ez alap

¹ C. I. L. VI. 960.

² Dio Cass. 68, 16.

³ Eutropius VIII. 5: Ossa eius collocata in urna aurea in foro, quod edificavit, sub columna sita sunt. — Aurelius Vict. Epit.: Huius exusti corporis cineres relati Romam humatique Traiani foro sub eius columna et imago superposita, sicuti triumphantes solent, in urbem invecta, senatu praeunte et exercitu. Hogy a szobrot Traján halála után állították volna föl az akroteriumra, az — tévedés. Az író azzal zavarja össze, melyet Divus Traianus diadalmenete alkalmával a diadalkoecin körülhordoztak.

egy lépcsőt képez; róla emelkedik föl a sajátképi basis; melynek plinthusán keskeny babér-koszorú, s e fölött,

Trajan oszlopának alapja.

párhuzamosan elhelyezve hullám vonalokból összefont tölgylevéldisz, majd az oldaldomborművek. Az abacuson a reliefek fölött gyöngysor ornamentum, fölötte függélyesen elhelyezett cserlevelek, befogva mind a négy ol-

dalt, — végül tojásdíszítés. A basis abacusát keskeny párkány választja el az oszlop lábától, melynek alján mind a négy oldalon a szögletekre szalagokkal erősített cserkoszorú. Följebb a szögleteken egy-egy ülő, és szárnyait félig kiterjesztett sas, végül az oszlop talpát körül fogó vastag cserkoszorú. E pompás piedestálról emelkedik föl az oszlop karsún, egyenesen, és dór kapitelben végződik. Az oszlopfej síkján emelkedett az akroterium, Trajának aranyozott, pompás bronzszobrával. Az imperator az érmeek tanúsága szerint teljes katonai díszben, főtetlen fővel, lépő helyzetben állott. Vállain lebegő köpeny, baljában hosszú, a földre támasztott lándzsa, jobbában golyó, s rajta kétségtelenül Victoria. A szobrot valószínűleg a népvándolás barbarismusa döntötte le, talán a visi góthok 410-iki betörése alkalmával. Chacon 1576-ban még látta lábait az akroteriumon,¹ s fejét is, melyet III-ik Pál pápának 1536-iki ásatásai alkalmával föltalálván Della Valle bibornok múzeumában helyeztek el. Azóta nyoma veszett. Chacon a fejet két római láb és négy uncia magasnak találta (= 0.6899864 m.), s e méretből a szobor magasságára következtetve 21 római lábra teszi (= 6.21054 m.). Az oszlop ideális magassága 100 római láb, a mi Hultsch metrologiája szerint² 29.574 m.-nek felel meg, míg M. Aurès szerint³ 29.626 m.-rel egyenlő, — de az oszlop a valóságban 29.9092 m. lévén, az ideális magasságot csak 0.3832 m.-rel haladja meg. Nem lehetetlen tehát, hogy a művész az emlékekkel egyúttal normalis mértéket is akar előállítani. A classicus adatok jelentékenyen eltérnek egymástól a méretekre vonatkozólag. Eutropius szerint 144 láb⁴ míg a *Curiosum Urbis Romae* szerint csak 127.⁵ Froeh-

¹ 1616-iki kiadás. 3-ik l. 14-ik sz.

² Fr. Hultsch: Griechische und Römische Metrologie. II-ik kiad. 88—98. l.

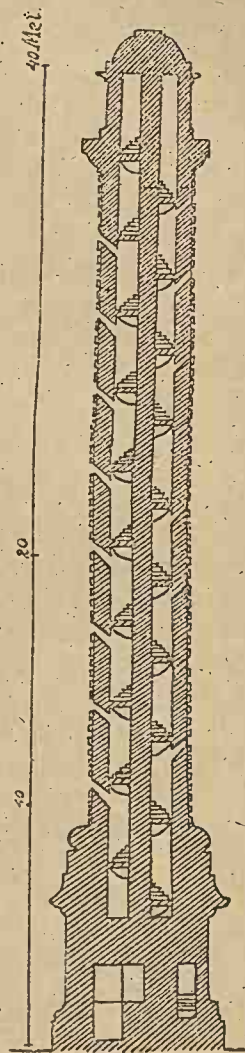
³ M. Aurès: Étude des dimensions de la colonne Trajane au seul point de vue de la métrologie. Nîmes. 1863. 77-ik l.

⁴ Eutropius. VIII. 5: cuius altitudo CXLIV pedes habet.

⁵ *Curiosum Urbis Romae*. H. Jordan: Topographie der Stadt Rom. II. k. . . columnam coelidem altam pedes CXXVII, míg a *Notitia Regionum Urbis XIV* (l. H. Jordan u. o. 552. l.) . . . columnam coelidem altam pedes CXXVII.

ner szerint a pavimentumtól az akroterium csúcsáig a magasság 38·2215 m.; alsó átmérője 3·1112 m.; a felső pedig 2·9259 m.¹ míg Morey a Forum restauratora 32·372 m. magasságot talált.² Az oszlop 29 parosi fehér márványtömbből van összeállítva. 8 képezi az alapot, 2—2 egy oldalon; 1 az oszlopaljat; 17 az oszlop törzsét, 1 az oszlopféjet s 2 az akroteriumot. Belsejében a csúcsra vezető, 185 fokból álló csigalépcső kanyarog, melyet 43 apró nyílás világít meg.³

Az oszlopot széptani tekintetben már sokan bírálták. Vannak, kik föltétlen dicsérettel, bámulattal adóznak Apollodor merész phantasiájának, — míg mások elítélik. Ha a műkritikának mindig érvényes törvényeket lehetne szabni, úgy könnyű lenne a bírálók helyzete, de ez nem történhetvén, mindenki egyéni szempontból alkotja nézeteit, s örvend, ha velök egyezőket talál. A számos kritika között Froehner és Dieraueré a legalaposabb az általam ismertek között, s a tárgyat és helyzetet legjobban ismerő. Mindketten lelkiismeretesen, minden lehető segédeszköz fölhasználásával tanulmányozván az oszlopot, essay-ik a legkiválóbbak, mit a külföldi szakirodalom e nemben producált. Állításaik néha ellenkezők ugyan, sőt egymást kizárók, mégis együttesen használva föl műveiket, s kiegyenlítve ellentéteiket, oly kritikát

¹ W. Froehner: La colonne Trajane (kis kiad. 1865) 56. l.; nagy kiadás XVIII. l. 10. j.

² A forum terve VI-ik folio.

³ Curiosum Urbis Romae: H. Jordan Topographie 552. l.: Grados intus habet. XLXXXIII, fenestras XLV. A Notitia szerint (H. Jordan u. o.) gradus intus habet CLXXXV, fenestras XLV.

kaphatunk, mely a tárgyat kellően megvilágítja, ha nem műítész veszi is kezébe a tollat, hogy nézeteiket magyarul tolmácsolja.

Dierauer szerint bármily dicséretet érdemel is az oszlop a kivitel szempontjából, nem tagadhatjuk, hogy ily óriás, egyedül álló oszlopnak építészeti fölhasználása legalább is izléstelenség, mert az oszlop célja, rendeltetése az, hogy szerves része legyen az épületnek, s hogy megfelelő terhet viseljen, míg itt, nem véve tekintetbe az izolált fölállítást, a teher, t. i. az akroterium és szobor minimumra reducálvák, és az oszlop alap mégis kiszélesedik, mintha óriási súlyt kellene viselnie. A görögök is használták az izolált oszlopokat s istenképeket, vagy egyéb áldozati tárgyakat állítanak ormaikra, — de ez emlékművek mindig kisebb méretűek és törzseiket sem borítják reliefek.¹ A jelentékeny magasságú tisztelteti oszlopokat a rómaiak találták föl, s Trajáné volt e nemben a legelső.²

Elhelyezsök azonban nagy inconvenientiákkal járt, s Apollodorosnak elég nehézséget is okoztak azok. De megküzdött velök. Zárt helyre állítá, s alapjától 7-8 m.-nyi távolságra beépíté három oldalról, Hadrián pedig a negyedikről is.³

— Froehner: La colonne Trajane kis kiad. 53. l.; nagy kiad. XVIII l.; Dierauer: Geschichte Trajans 142. l.

¹ H. O. Müller: Handbuch der Archacologie der Kunst. Breslau, 1848. 385. kv. 1. Meglehetős magasságú (5·5—6 m.) volt az érezkigyó oszlop Delphiben, melyen az arany fogadalmi háromláb volt elhelyezve. V. ö. Dethier és Mordtmann: Epigraphik von Byzantion und Constantinopolis. Különnyomat 6-ik l.

² Quatremère de Quincy: Dictionnaire historique d'Architecture. A Traján oszlop című cikk. Néhány ily magas oszlopot említ H. O. Müller az idézett helyen: magas oszlop Delphiben Paulus Aemilius szobrával; Polybius szobra a mantineiai Asklepióban. Az emlékek méreteiről nincsenek adataink. Az alexandriai Pompeius szoborra vonatkozólag azt mondja Müller (220. l.), hogy törzse más, Nagy Sándor vagy a Ptolemaeusok idejében állított szobortól származik. Ez esetben Traján oszlopának meglenne a mintaképe. Letronne rómainak állítja az emléket. (Recherches pour servir à l'histoire de l'Egypte. Paris, 1823. 366. kv. l.) — A fölírat C. J. Gr. 4681.

³ Porticus nyomát födötték föl az udvar hátulsó részén a templom felé is. — (Reber die Ruinen Roms. 179. l.) De aligha volt ott nagyobb épület.

Egy oldalról sem lehetett tehát az oszlopot teljes, óriási egészében áttekinteni, s csakis annyi része volt a forum verticalis látképében, hogy csúcsa Traján szobrával dominálta az egész épülettömeget.¹ A törzsnek reliefekkel borítása is e kelletlen hatást volt enyhítendő, mert a néző a csigavonalban emelkedő domborművek szemléletébe merülve, teljesen megfeledkezék a törzs eredeti rendeltetéséről, s azt csakis a történeti képek alapjának tekinti. És a reliefek sem oly szándékkal helyeztetek el, hogy alulról szemléltessenek, hanem hogy az oszlop körül álló épületek ablakaiból gyönyörködjenek bennök az érdeklődők. S csak is így érthető meg, hogy Apollodoros a magasság növekedésével miért nem vette tekintetbe a láttani kisebbedést.²

Froehner, Traján oszlopának méltatása közben azon meggyőződésre jut, hogy a császár építészét egyiptomi minták, különösen Osymandias sírja, vagy helyesen a thebai Rhamassaeum befolyásolta volna. S ebben van is némi igazság. Ramses és Traján, nagy idők kiváló képviselői mindkettőn, s a kor szellemi ereje kifejezést nyer az építészeti műveiben is, — mert mindkét korszak emlékeit, imponáló hatásra számító tömegesség, gazdag és változatos pompa jellemzik,³ s főczéljuk mindig azoknak dicsőítése, kik fegyvereiket hazájuk határain messze túl győzelmesen forgaták. A medinet-habui nagy templom homlokzatának pylonjával, kettős oszlopsorral ellátott két udvarával, igazságszolgáltatásra szánt földött csarnokával, melyből a belső helyiségek bejáratai nyíltak, szobrászati és falfestmény pompájával, s háttérben Ramses pompás mauzoleumával⁴ mutat kétségtelenül némi hason-

¹ De a szobor és aktroterium a tulajdonképi forumról a bazilika jelentékeny magassága miatt aligha voltak láthatók. P. Morey szerint a bazilika majdnem oly magas volt, mint maga az oszlop a szoborral együtt. Hasonlóan restaurálta Lesueur is a Bazilika Ulpiát. (A középhajót 36 m. magasra számítá v. ö. Le Basilique Ulpienne à Rome rest. exécutée en 1823. par Lesueur. Avec 6. pl. fol. Paris, 1877.)

² Froehner: La colonne Trajane. Kis kiad. 49. kv. l., nagy kiad. XVII. l.

³ Schnaase: Geschichte der bildenden Künste. II. k., 383. l., 1866.

⁴ Diodoros I, 45, Hecataeos nyomán. V. ö. H. O. Müller:

latosságot. De ez az analogia, hasonlatosság, csak esetleg s ha a dolgok részleteibe bocsátkozunk, kiderül, hogy az egyiptomi művészet nem befolyásolta az építést. A forum bejárata nem azonosítható az egyiptomi templomok pylonjaival, melyek majdnem mindig szélesebbek és magasabbak a mögöttök lévő épületeknél. Az area, vagy a tulajdonképi forum tervezete hemicyclusaival, a görög és római építészet szabályait, szokásait követi, míg az egyiptomi művészet az ívet és félkört sohasem használja. Az oszlopot hasonlíthatjuk ugyan az obeliszkekhez, s mivel síremlék a gulákhoz is, de ha ezek lebegnek az építész szemei előtt, úgy utánozta volna a Traján idejében már nagyon jól ismert formákat.¹ De nem tette. Abban pedig, hogy a császár hamvait az oszlop egyik fulkéjében helyezték el, nincsen semmi meglepő, mert a rómaiak általánosan kedvelék az oszlopformájú mauzóleumokat.

Az oszlop törzsét alulról fölfelé emelkedő domborművek fődik, összesen 125 csoportozat, körülbelül 2000 férfi és csekély számú nő- és gyermekalakokkal. E domborművek a római szobrászat legmagasabb fejlődésének betetőzői. Styljök, kivitelök, teljesen, egészen római. Apollodorust Róma geniusa inspirálta, s a végrehajtó művészek lehettek ugyan görögök, de vésőjököt római szellem vezette. Az esetelés meglepően nagyszerű, mindig eleven, élethű, néha a tragikum magaslatáig emelkedik, mindvégig egyöntetű, annyira, hogy nem kételkedhetünk egy perczig sem, mikép az egész egyetlen művész rajzai nyomán készült, s oly művész kezéből került ki, ki ismerte az életet, annak minden jelenségét, a ki megfordulván a helyszínén, jelenvolt a rémitő harcokban. Innen a nagy közvetlenség, realismus, de a mely pillanatilag sem sértő. Az ábrázolás módjára nézve, volt ugyan több mintája a macedon korszakból, melyek nagy Sán-

Osymandias und sein Grabpalast; Ersch és Gruber: Real-Encyclopaedie, megfelelő czikk. Lepsius Denkmaeler aus Egypten. I. r., 89-ik fol.

¹ Froehner: La colonne Trajane. Kis kiad. 50. l., nagy kiad. XVII. — Az oszlop a Strabo által leirt alexandriai Panium (XVII. 1. 105.) utánképzése, pedig a kettő között csak az a hasonlatosság, hogy belsejökben csigalépeső van.

dor utódainak a diadochoknak győzelmeit hirdetik, de ha Traján oszlopának domborképeit összehasonlítjuk e hellenisticus művekkel, — például a pergamoniakkal, a különbség azonnal föltűnik. Eumenes óriás oltára hasonló célú munka, de a szegény galaták helyét titánok foglalják el, míg Eumenes és hadserege istenekké válnak. Valóságos gigantomachia, míg Apollodoros relifjei a tiszta valóságot ábrázolják, a megtörtént tényeket. A legionariusok, a praetorianusok, maurok, barbár germánok, suebek, búrok, pikkelypánczélos jazygok, szarmata lovasok, íjászok, dákok, minden eszményítés és allegoria nélkül jelennek meg, olyanoknak tüntetvék föl, milyenek valósággal voltak. S míg az ó-kor műveiben, hasonló emlékeiben, az istenek lépten nyomon szerepelnek, itt alig jelennek meg, s ha föltüntetvék is, csak az események élénkebb megvilágítására szolgálnak, és helyi személysítések, így Danubius Neptun helyett, a Nox egy ütközetben, s a vihart előidéző Jupiter Tonitrualis. Az eseményekben nem szereplő istenséget csak egyet látunk, Victoriát, a mint táblára írja Róma győzelmét. Ezt az egy jelenetet kivéve, mindenhol az emberek vannak előtérben. Ez Egyptom és Assyria művészeinek realismusa, melylyel királyaik győzelmeit jelenítették a paloták és templomok falain. A római művészet közeledett tehát a keleti felé, de nem hátrányára, csak az idealismustól szabadul, hogy való lehessen, való a nélkül, hogy a khorsabadi vsqy thebai faragott krónikák egyhangúságába esnék. S ez az mi a krónikát megkülönbözteti a historiától. Amaz recitál, ez jelenít, s életet önt az eseményekbe.¹

A kivétel, a rajzok faragása azonban nem ily egységes. Az oszlop régebbi kiadóinak ez nem tűnt föl; Chacon, Bartoli, Morell és Piranesi sem reflektálnak a szobrász-munka jelentékeny külömségeire. Rajzilag majdnem lehetetlenség is föltüntetni az árnyalatokat, mert csak egészen közlelről, s gondos összehasonlítások alapján észlelhetők azok. Még Poussin tanítványának, Bartolinak remek tábláin sincsen semmi nyomuk. De Froehner már észrevette a differentiákat. „A rajz, mint a metszés

¹ S. Reinach: La colonne Trajane 31. kv. l.

— írja — a bennök fölismerhető egységes szellem daczára, több, s nem egyenlő képességű művészek tulajdonítandó. Az egyik elhanyagolja a részleteket, meglévén győződve, hogy munkáját sohasem fogják közletről látni; a másik nagy fáradságot fordít arra, hogy csak a rideg, egyhangú, merev alakokat állítsa elő; egy harmadik művész pedig szereti a magas reliefeket, a mély árnyékolást. Az ő csoportjai a görög szobrászat komoly tanulmányozását bizonyítják, s mintaképei a harmonicus művészetnek¹.

Ujabbán sokkal könnyebbé vált az oszlopnak a kivitel szempontjából való részletes tanulmányozása, mert III-ik Napoleon Julius Caesarjával foglalkozván, elrendelte, hogy az óriás emléket galvanoplastikailag lemásolják. Az anteuil-i műhely végrehajtván e parancsot, az oszlop hat tengerre osztva a Louvre Denon pavillonjában állíttatott föl. A csoportozatoknak jelentékeny része közvetlen közelből szemlélhető, s élesen megkülönböztethető minden részlet, mert az enyhén bronzolt réz alapból az alakok igen élesen válnak ki. A kivitel finom különbségei feltűnnek tehát, s észlelhetők már Arosanak Froehner által kiadott phototypicus másolatain is.² Froehnernek midőn Traján oszlopáról irt nagy tanulmánya első kiadását közrebocsátotta, még nem lévén alkalma a galvanoplastikai másolatot tanulmányoznia, nem vehető zokon, hogy itélete a kivitelre vonatkozólag hiányos,

¹ Froehner: La colonne Trajane, kis kiad. 54-ik l.:... le dessin, aussi bien que la sculpture, malgré l'esprit unitaire qu'on y reconnaît, doit être rapportée à deux artistes différens et d'un inégal mérite. L'un néglige outre mesure les détails, convaincu qu'il est que son travail ne sera jamais regardé de près; un autre se donne beaucoup de peine pour ne produire que des figures roides, monotones, sans mouvement; un troisième aime le relief plus saillant, les ombres plus profondes; ses groupes respirent l'étude sérieuse de la statuaire grecque et sont des chefs-d'oeuvre d'harmonie et d'entente artistique. — A nagy kiadásban majdnem ugyanigy. XVIII. l.

² W. Froehner: La colonne Trajane, d'après le moulage exécuté à Rome en 1861—1862, reproduite en phototypographie par Gustave Arosa. Paris 1872—85. Csak 200, számozott példányban adták ki. En a 184-ik példányra hivatkozom, mely a budapesti m. kir. tud. egyetem tulajdona.

hogy nem bocsátkozik bele — de a nagy kiadásban sem teszi meg — a különböző művészek által exequált csoportozatok megállapításába, s hogy a görög szobrászatot komolyan tanulmányozott művésznek tulajdonítja a magas reliefek iránti előszeretetet, holott ezeket az kedveli, kit ő legelső helyen említve a részletek elhanyagolásával vádol.

Dierauer azonban már a hengereket tanulmányozhatá, s ő a kivitelre vonatkozó nézeteit a következőkben foglalja össze. A két első henger csoportozatai egy művésztől származnak.¹ A munka kiválóan tiszta, a részletekben rendkívül pontos, s részben majdnem teljes épességében maradt fenn. A Dunán való átkelésnél megkülönböztethetjük a katonák rúdon vitt csomagjainak minden részletét; a különféle csapatok ruháinak jellegzésére nagy gondot fordít; a páncél mellestajai, hátszíjjai pompásan kivésvék; a sarukról alig hiányzik egyetlen szíj; a dákok öltözetein megállapítható, hogy nadrágjaik a bokánál nem bugyban végződtek, mint azt a második művész véste, hanem át voltak kötve. A staffagera is kiterjeszti figyelmét: p. o. a sátrakat kitünően készíti. Traján alakja ott, hol a relief nincsen megsérülve az első tekintetre fölismerhető, s így valószínű, hogy kíséretének tagjai, a két legatus stb. szintén élethíven ábrázolvák. És e részletesség mindenhol vonzó, közvetlen, úgy hogy egyszer sem hat zavarólag. E reliefek kivésése, a plastikai formák minden titkát ismerő művész kezére vall.

A második művész közvetlenül az első után folytatá a kifaragást.² Munkájának műértéke igen csekély, a mauretán lovasok, mind egyforma chablon szerint vésvék,³ sőt még durva alakhi hibákat is találunk, így a maurok második lovát egészen elrontotta. Nagyon rossz hatást keltenek az egyes alakok mellett elhúzódnó mély véső csatornák. Valószínű, hogy a legfelső fordulónál is dolgozott e szobrász, de ott az alakok annyira elmosódtak, hogy az elválasztás majdnem lehetetlen.

A harmadik művész, kit már első és második társa

¹ Bartóli: 1—40 t = Froehner pl. 25—83.

² Bartóli: 41—44 t = Froehner pl. 83—86.

³ Bartóli: 43—44 t = Froehner pl. 86—88.

között is fölismertünk¹ Frohner 93-ik táblájától fogva² a többi rész kidolgozásán fáradozott. Talán őt érti Frochner, midőn mondja, hogy a részleteket elhanyagolta. Ez a megjegyzés azonban nem egészen való, nem hanyagolja el ő sem a részleteket, csak nem dolgozza ki azokat oly föltűnő gondnal, mint első művésztársa. Szigorúbb, határozottabb fölfogásához jól hozzáillik, hogy kevésbé részletez, s gondolkozóba eshetnének, vajjon az első vagy a harmadik művészt illeti-e a pálma, ha utóbbinál az előre rúgó relief nem gyöngíténé a hatást,

A kivitel egyenetlenségei, mint látjuk, elenyészően csekélyek, s föl sem tűnnek az oszlop szemléelője előtt. Méltán csodálkozhatunk tehát a körül-belül 200 méter hosszú reliefszalag formagazdagságán és szépségén. S így nem mondunk sokat, ha állítjuk, hogy e műben a Traján idejének, római nemzeti iránya jut kifejezésre, s ama finomság, méltóság, imposans pompa, nyugodt komolyság és derült kedélylyel van alkotva, melyet csak a nemzeti felsőbbség, s rendezett viszonyok között lévő erőteljes kormány által biztosított egyéni existentiának meg. Ily tökélyt a római művészet többé nem ért el soha. Hadrian idejében az eszmei tartalom már mögötte marad a külső csinnak; — még érezhetőbb lesz e különbség Commodus alatt, — Marcus Aurelius oszlopa még részleteiben is Trajánénak utánképzése, — de compositiója meg sem közelíti az eredetét. A IV-dik század művészi elhanyaglását pedig Konstantin önmaga bizonyítja be saját diadalívén.

Az oszlop reliefjei a dák hadjáratot illusztrálják, s a csoportozatok az alábbi sorrendben következnek egymásután.³

Az első hadjárat.

A háború első éve. (101.)

1. Fr. pl. 26—30. Felső Moesiában a viminaciumi tábor körül állomásozó örök. Éjszaka van, mert a kőből

¹ Bartoli: 45—46 t = Frochner pl. 88—92.

² Bartoli: 48/b. t = Frochner 93. kv. pl.

³ A reliefszalagok közép magassága átlag 1.1—1.2 m., s mivel a csigavonal nem emelkedik szabályosan, egyes részletek

épitett, hegyes tetejű, erkélyekkel ellátott, s palisadokkal körülvett őrtornyokból a jelző-fáklyák ki vannak dugva. Farakás és szénakazalok állanak közöttök, egymástól csekély távolban. Az őrtornyok mellé négy őrszem van elhelyezve. Kis távolságban két katona a magas parton lévő hordókat rakja dereglyére. Már két hajó meg van terhelve.

2. Fr. pl. 29—31. Viminacium. Magas parton palisadokkal körített nagy őrházak; alattok a vízből hónaljig emelkedik ki Danubius, nézve a hajóhídon átkelő rómaiakat.

3. Fr. pl. 31—33. Hajóhíd. Oldalain alacsony korlát. A sereg élén járók már az ellenség földjére léptek, míg a legvégsők a porta principalison vonulnak ki. Nagyszámú legionarius, födetlen fővel, meztelen karok- és lábakkal. Rövid ujjú, térdig érő tunicát viselnek. Erre ölték pánczéjlokat. Balkarjokon hordják a pajzsot, s balkezökkel tartják fejük fölé a villát (*furca-furcilla*), melyre szükségleteik erősítvék. Sisakjuk a jobboldalon a vállukra erősítve függ, — kardjaikat szintén a jobbfélen viselik. — Öt zászlótartó. A signiferek fejére érczkarikával, hátul hosszan lefüggő medvebőr van erősítve. Tunikájuk csipkézett, kardjukat magasan hónaljuk alá kötve

néhol szélesebbek (1.4 m.) míg máshol egy m.-nél keskenyebbek. E rendtelenségek, illetőleg csak egyenetlenségek azonban pusztán esetlegék. Traján alakja 0.61—0.75 magas, miként a következő 18 mérés mutatja.

I. henger:	0.65; 0.67; 0.62 m.
II. "	0.61; 0.66; 0.65 m.
III. "	0.67; 0.64; 0.71 m.
IV. "	0.71; 0.64; 0.67 m.
V. "	0.65; 0.69; 0.66 m.
VI. "	0.68; 0.75; 0.67 m.

Az első henger első csigavonalán a katonák átlagos magassága 0.7 m., míg fölülről a negyedikén 0.65 m.

A Semper által (*Scoprimento d'antichi colori sulla colonna di Trajano. Bullett. dell. Inst. 1833. p. 92., 93.*) koczkaztatott állítás, hogy a reliefek festve, színezve voltak, P. Morey szerint (*Sui colori altre volte veduti nelle sculture della colonna Traiana; Bullett. dell. Inst. 1836, 39—41. l.*) nem felel meg a valóságnak. A sárga, zöld és vörös színek, melyek itt-ott észlelhetők, a porlerakodás, a bronzszoborról lefolyó víz, s a vaskapcsok élegülése által képződtek.

viselik, — balkarjokon pajzs. A signumon nyitott kéz van koszorúba foglalva; alább szalagokkal díszített keresztfa, lejjebb függélyesen egymás alá erősítve hat, az áldozatoknál használt tányérka, alattok szarvaival fölfelé a félhold, végül nagy bojt. Az imagok már sokkal díszesebbek. Megkülönböztető jelök a két császári medailon (Nerva és Traján); — fölöttök szalagokkal díszített alapon koszorúba foglalt sas. Ez ornamentumokat levéldíszü etiquette-ek választják el, melyeknek egyikén a cohors neve és száma. Legfelül a cohors védistenének féldombor képe. Ott van a vexillifer, a csipkés zászló (vexillum) tartója; az aquilifer a legio jelvényét viszi, melynek sasa fölött corona muralis van. Végül egy Victoriás zászló, pálmaág és koronával, az istenség szokott jelvényeivel. Traján két legatusa a híd végén áll. Testhez álló pánczélt (pectorale) viselnek. Balkezőkben a kis pálczát (scipio eburneus) hatalmuk symbolumát tartják.

Elöl tizenhárom ifju van; öten lándzsát visznek, a többiek a császár és tábornokainak lovaival foglalvák el. Valószínűleg a singulares Augusti közé tartoznak, kiket Traján a segédsapatokból személyes szolgálatára válogatott össze. A lovak gazdagon díszítvék. A baloldali híd végén áll, lehetőleg egyszerű pectoraléban, vállain köpenynyel a császár, s a követendő utat látszik mutatni.

4. Fr. 33—34. Traján ellenséges területen két legatusával az emelvényen tanácskozik. A hátul ülő tábornok mögött öt licitor, — s ezeknek egyike a fejszés vesszőnyalábot (fascies) tartja. A haditanács előtt az emelvényen négy polgári ruhát viselő egyén áll. Talán hírnökök, vagy visszatért kémek.

5. Fr. 34—36. A császár apródjai tölgyfák árnyában jelentek meg a gondjaikra bízott lovakkal. Két ifjú lándzsára erősített zászlót (labarum) visz.

Távolabb római tábor áll. Benn öt sátor. A császáré előtt oltár, és Traján főpapi díszben áldoz. Cinctus Gabinust visel, baljában lituust tart, jobbában tányért, melyből bort önt az oltár égő tüzére. Előtte kis fiu (camillus) áll a bronz öblítő edénynyel (oenochae); hosszú, kissé göndör haja van, s rövid tunicát (tunicula) visel. A császár háta mögött négy alak van: legatusai és a haruspexek. Az ötödik, a camillus mellett, kettős furu-

lyán játszik. A csoportozattól balra kötényes (limus) cultarius; késeit jobb oldalán tokban hordja. Szomszédja edényben hozza az áldozati vizet; — egy más férfi kis kosár válogatott gyümölcsessel közeledik az oltár felé. A nézők csöndes áhítattal szemlélik az eseményt.

A jobb oldalon fejszés victimarius vezeti az áldozati bikát, mely előtt hosszú gyapjas kost és hízott sertést terelnek (Suovetaurilia). A bika törzsén széles szalag (ritta, infula), — a sertésen pedig levélöv.

A zászlók a tábor belsejében a császári sátor előtt helyezvék el.

A tábor falain kívül trombitások (tubicines) és kürtösök (buccinatores) hangos fanfaroikkal kísérik az ünnepélyes cselekményt. A római sereg sohasem indult háborúba, mielőtt az isteneknek nem mutattak be áldozatot.

6. Fr. 36. Félig meztelen alak füttykössel fegyverezve öszvéren közeledett a császár elé, de Traján és legátusainak váratlan megjelenésétől megijedve a földre hull, s innen mutat az állat hátán maradt gombára, melyen a burok latin betűkkel írt üzenetet küldének a császárhoz, hogy ne merészelje megtámadni Daciát.¹

7. Fr. 36—37. A császár emelvényen állva beszédet tart seregéhez. Mögötte két legátus. Az előtérben zászlótartók s a csapatok teljes katonai díszben.

8. Fr. 37—39. Kettős sánczolatú tábor építése. A falakon mellvédek vannak. Belsejében már látszanak a fölvont sátrak. A tábor mellett folydogáló patakon híd vezet át.

A katonák épen befejezik az építést. Az ács nagy fatörzset vág föl, — a legionariusok nehéz gerendákat czipelnek, mások a kiásott földet vesszőkosarakban hordják el; a kőművesek a nekik hozott köveket veszik át. Két katona a hídon dolgozik, egyik vassulyokkal üti a még lazán álló korlátot, — a másik nagy szöveget ver be. A munkások letevék fegyvereik egy részét, hogy könnyebben dolgozhassanak. A hidnál két teljes fegyverzetű katona; az egyik felölté köpenyét, míg szomszédja csak torkát félti, mert nyakravalót kötött; kardjaikat jobb

¹ Dio Cass. 78, 8.

oldalukon hordják. Traján két legátusa kíséretében a praetoriumból kiindulva közeledik, hogy szemlét tartson.

9. Fr. 39—40. Tovább haladván a sereg ismét tábort épít, — de az előbbinél kisebbet. Körfalain belül csak három sátrat állítottak. A tábor kapujánál három ór a gárdából, — bal kezeiket földre helyezett pajzsakon nyugtatják. Jobb kezökben lándzsának kellene lennie, — de a vésnök nem faragta ki. Kardjaik balról jobb felé átvett szíjon függnek. Hátul egy lándzsás ór és munkás katonák: kettő fatörzset czipel, egy pedig hatalmas fát vág ki. A tábor kapuja előtt balról egy zászló-tartó pajzsa van medvebőrrel beborítva. Tulajdonosa a falhoz támasztá. A császár legátusai kíséretében ellenőrzi a befejezéshez közelgő munkát. A terület nagyon egyenetlen. A szomszéd magaslaton kastély emelkedik. Két nagy kapuja a patakhoz vezető útakra nyílik. Három katona rohamlépésben megy át a patak hídján, — egy más pedig vizet merít füles korsójába.

10. Fr. 40—42. A harmadik megerősített tábor. A legionáriusok nagy munkában vannak. Az előtérben hárman élőfákat vágnak ki; ketten vállaikra tett rúdon (jugum) hatalmas tönköt hurezolnak; többen csak öltre fogva viszik az ember magasságú, vastag darabokat. A megerősített tábor két részből áll: az egyik felén még szorgosan dolgoznak; falai közé merőleges gerendák vannak beeresztve. A másik rész Traján sátorával már készen áll, csak a falakat egyenetlik nehéz sulykokkal. A várfaltól a hídig magas pallisadok. Ezek mögött két szénakazal. A császár ezúttal három kísérelővel nézi a szorgos tevékenységet, s beszédbe elegyedik egy munkás katonával. Fölhyergelt lova a halmon készen várja őt.

11. Fr. 42. Előtérben a császár két legátusával. Mögötte négy praetoriánus. Egy katona két födetlen fejű dákot — valószínűleg kémekeket, — az egyiket hosszú hajánál fogva, vezet eléje. A háttérben halmokon kettős tábor számos sátorral.

12. Fr. 42—43. Új építkezések. Baloldalón rohanó sebességű patakon, vagy kisebb folyón lábas hídát vernek. Néhány katona a czölöpöket sulykolja, mások a gerendákat hozzák, kettő pedig a korlátton dolgozik. A háttérben megerősített tábor. Még dolgoznak rajta. Egy

legionárius vállairól köveket emelnek le, kettő koczka-köveket illeszt az épülő falra, míg egy harmadik rövid gerendát hoz. Benn a tábor falai között Traján szemléli a sürgős munkát. Háta mögött, bal felől legátusa, jobbról teljes fegyverzetben egy gárdista. Az előtérben valószínűleg homoktelep, melyből két katona kosarakkal viszi el a szükséges anyagot; egy más tovább fejt a telepet. Kezéből hiányzik a kapa. Jobbra az előtérben, földbe szúrt rudak mellé támasztva két pajzs; a rudak (talán lándzsák) tetején sisasok.

13. Fr. 44—45. Nagy kiterjedésű teljesen befejezett tábor. A falakon belül egy nagyobb, s két kisebb, díszes sátor. A kapu előtt három őrkatona. Az előtérben nagy mozgalom van. Tekintélyes lovas csapat érkezett, s fáradt paripáikat itatják a tábor előtt folyó vízben. A patakon vagy kisebb folyón lábas híd, melyen három lovas vágatva megy át.

14. Fr. 45—47. Froehner szerint Tapae-hoz érkezett a római sereg. Balról a hegyormon erős várkastélyt látunk. Magas, szilárd falai U alakban hajolva össze, két, jelentékeny nagyságú belső építményt fognak be, s azután keresztfallal bezáródnak. Kívül ismét, megint falakkal védett két épület. A várfal jobboldalán hasonlóan három magas, tetejükön vízszintes pántok által összekötött gerendákon figyelő állomás, vagy vetőgép állvány; hasonlóan a külső építmény homlokzatán; csakhogy itt a gerendák keresztkötésekkel erősítvék össze. A homlokfalon mellvéd. Az épületek közül egy kétablakos, — a másikon csak egy nyílás, — a harmadik ablaktalan, a negyedik csak a kapun keresztül kap világosságot. A házak, úgylátszik, fából építvék. Akkor, midőn a falakat ariesekkel zúzták, rombolták, midőn a bástyák annál nagyobb védképességgel bírtak, minél magasabbak voltak, ez a várkastély nagyon is számbavehető erősség lehetett. A domborkép egészen elhagyottnak tünteti föl.

A legionariusok teljes fegyverzetben csak az indulási parancsot várják. Elöl az imagok, signumok s a legio sasa; ott van a chlamysba burkolózott tribun is. Több katona letette fegyvereit, s a tábor használatára tölgyeket vágnak le.

15. Fr. 47—49. Egyike a legnagyobb s legjobban

sikerült csoportozatoknak. Balról nagyszámú legionarius indulásra készen, — tartalékban áll. Az előtérben a homlokzaton inagok és signumok. Kissé távolabb lovasok és gyalogok nagy hevességgel támadják meg a dákokat, kik egy sárkány, s a rómaiakéval majdnem azonos vexillum köré csoportosíták fő erejüket. Vezéreik hegyes, a phrygiaihoz hasonló főveget viselnek. Egyik közülök, talán az, ki följazott íját lövi ki, maga Decebal, személyesen vezetve, igazgatva a véres ütközetet, épen úgy, mint Traján. A császár táborának falai alatt áll, s legatusaival értekezik. Mögötte két, teljes fegyverzetű legionarius. A harez közvetlen-közelen foly, irgalmat nem ismerő kegyetlenséggel, vadsággal. Két katona kiválik a tömegeből, s ellenfeleiknek fejét viszik császárhoz elé. Egy más a harez közepett fogai közé ragadta üstökénél fogva egy elesett dáknak levágott fejét. A félmeztelen german füttykössel sújtja le már földre rogyó dák ellenfelét. Még az istenek is beavatkoznak a harezba, mert a magasban megjelenik a vihart támasztó Jupiter Tonitrualis. A dák sebésültek száma igen jelentékeny, s társaik a közeli erdőbe viszik őket.

16. Fr. 50--51. Az oszlop legsajátságosabb építménye (ld. alább). A császár maga is bámolni látszik. Kezében hasta pura, mögötte legatusai. Az előtérben dák város, melyet a rómaiak fölgyújtanak. Froehner az itt marquizott telep házait czölöpépítményeknek minősíti, melyeknek maradványai nálunk a Fertőben, Németországban, s a francia és sveiczi köztársaságokban fordulnak elő. Dr. E. Rückert hasonló véleményt táplál a kelet-európai ősnépek és czölöpépítményekről kiadott művecskéjében. Épen így Mommsen is, teljesen mellőzve Hauptnak már 1870-iki és Tocilescunak még későbbi helyreigazításait. E két utóbbi tudós, oly mélyreható érveléssel mutatja ki, hogy a dákok sohasem építkeztek vizekre, mikép a dolog nem lehet többé kérdés, még kevésbé kétely tárgya.

Az előtér jobboldalán négy fegyveres dák menekül.

17. Fr. 51. A római hadsereg előre haladva, gázlóhoz ért. A császár már átkelt; mögötte aquilifer; a sas hiányzik, hátrább két signifer, egy kürtös és számos katona. Közülök az egyik teljesen levetkezett, s ruháit

pajzsára téve, gázol társai után. A víz dombról ömlik alá, — melyen dák köfal áll.

18. Fr. 51—52. Traján emelvényen áll egyik tábornokával. Kezében jutalomnak szánt lándzsa. Serege az emelvény előtt csoportosult, hogy meghallgassa beszédét. Közben egy german által vezetett kilencz tagú födetlen fejű dákokból álló követség érkezik lóháton.

19. Fr. 52—53. Traján tábornokai kíséretében öt dák követet fogad. Gyalog vannak. Hajuk hosszú, sarút, nadrágot, és rojtos, majdnem földig érő köpenyt viselnek. Valószínűleg békét kérnek vagy ajánlanak. A háttérben megerősített tábor. Falai között egy sátor és két katona.

20. Fr. 53—54. Négy külön jelenetet ábrázoló csoportozat. A baloldal felső részén, a római seregbe tartozó lovasok — közöttök egy german — dák házakat gyűjtanak föl; alul legionariusok futamodó fegyveres dákokat üldöznek. A menekvők előtt egy védtelen öreg halad síró gyermeket vezetve, — mögötte más, szintén fegyvertelen alak; a többiek elhullottak; csak ketten küzdenek még: egyikök egészen ifjú, s földre roskadva is ütésre emeli fütykösét; másik magasra tartott bunkósával mér csapást a pajzsát védelmül fölemelt legionariusra.

A jobb oldal felső részén Traján gyermekes dák asszonyokat bocsát szabadon. Két római katona sóvár tekintettel emeli reájok kezét. A háttérben nagy folyó, s partján csónak vagy dereglye.

Alól nagy üregben megölt szarvasmarhák hevernek.

21. Fr. 54—55. A dák hadsereg támadásra indulván a rómaiak megerősített tábora ellen, nagy folyamon kel át, de a vízben úszó lovasok közt zavar keletkezik, és számosan elmerülnek. A folyam túlsó felén lévőek között e baj láttára nagy izgatottság támad. Hatan főveget viselnek, kettőnél magasra tartott sárkány jelvény, más ketten födetlen fejűek, — s tőlök telhetőleg buzdítják, bátorítják a fuldoklókat. A baloldal háttérében nagy kőház.

22. Fr. 55—56. A czélhoz jutott dák sereg megtámadja a rómaiak téli szállásait. Ez nagy terjedelmű megerősített tábor. Kapuja be van zárva, védői teljes fegyverzetű legionariusok, mindnyájan a falakra gyűltek, s hevesen küzdenek támadóik ellen. A dák sereget két,

főveges parancsnok vezérli, s jó példát mutatva nyílakat röpitének az ostromlottakra. A baloldal háttérében három, lovaikkal együtt tetőtől-talpig pikkely páncélba öltözött vas sisakos jazyg jelzi, hogy az ő népök is részt vett e sikertelen kísérletben.

A háború második éve (102).

23. Fr. 57—58. Traján valamely dunaparti nagy városból indul meg a hadjárat továbbfolytatására. A parton balfelől magas falakkal körülvett erősség, több négyszögű, oszlopcsarnokos nagy épület emelkedik belsőjében. Mellette jobbra téres amphitheatrum. A nézőtér és arena üresek. Jól megkülönböztethetők a látogatóknak fokozatosan emelkedő padsorai, — a körönd, s a második emelet ablakai. A csoportozat jobb oldalán előcsarnokos ház. A parton nagy mozgalom uralkodik. Az erősség aljában a katonák nagy hajókat raknak meg mindenféle csomagokkal. A császár kíséretével s a zászlótartókkal közeledik, hogy a nyolez evezős által hajtott kisebb fajtájú biremisre üljön, melyet most egy hajóslegény vastag kötéllel szorít a parthoz.

24. Fr. 58—59. A császár kíséretével nagy folyón halad. Hajója gyönyörűen díszített kis biremis, hat evezőssel. Ő a habitaculumban ül legatusával és maga kormányoz. Mellette valamivel nagyobb két evezős halad. E mellett mindenféle készlettel megrakott födeles hajó, végül a baloldal elő részén dereglye, benne a kormányos és négy ló minden szerszám nélkül.

25. Fr. 59—60. Megerősített parti városba érkeznek. A katonák kirakodnak. Traján kiszáll kíséretével együtt.

26. Fr. 60—61. A hadsereg már Daciában van. Őt katona vezeti a főtisztek lovait. Az egyik pajzsot visel és kezében lándzsa. A gárdisták medvebőr fejdíszet hordanak, mely érczkarikával van homlokukra erősítve; előttök kard, pajzs és fütökössel fegyverzett félmeztelen germanok mennek. Csak nadrágjuk van és bakancsuk. Traján lovon ülve erdőn megy keresztül. Közvetlenül mellette egy legionarius vezeti a császár tartalék lovát. Két lovas vágatva tér vissza jelenteni az ellenség közeledését.

27. Fr. 61—62. Római lovasság megfutamtja a jazygokat.

28. Fr. 62—63. Meredek hegy aljában heves éjszakai ütközet, melyet az új istennője a magasból néz. A rómaiak german szövetségeseik segítségével elfoglalják ellenfeleik hadállásait. Egy megsebesült pileatus megöli magát, nehogy rabszolgaságra jusson. Háttérben három nagy társzeker, fegyverek-, élelmiszerek- és edényekkel megrakottan. A középső tetején dák sárkány. Az elsőnek kerekére a dákok egy római foglyot feszítének. A lovak megölettek, a kiséret elesett, s két dák ifjú holtan fekszik a dombtetőn.

29. Fr. 63—64. A legionariusok táboruk megerősítésén fáradoznak. Traján legatusaival a félig kész erősség falai között áll, szemlélve a munkát, s a szomszéd hegyek közül dák monstre küldöttség járul eléje. A küldötteket három főveges, tehát főúr vezeti a császár elé, s ők magok megilletődött arczeval, kérő taglejtésekkel közelednek. Mögöttök a falakon kívül, öregek, férfiak, asszonyok, leánykák, fiuk s kis gyermekek. A küldöttek kétségtelenül kegyelemért esdenek.

30. Fr. 64—65. A katonák három dák foglyot, köztök egy fővegest kötöznek meg. A háttérben két katona által vezetett, s vetőgépet vagy társzekeret vontató öszvérek.

31. Fr. 65. Az első művészek egyik legsikerültebb csoportozata: a sebesültek ápolása. A sziklára roskadt nehéz sebesültet társai segítik fölegyenesedni; a másik sérültnek az orvos beköti felső lábszárát. A két katona súlyos fájdalmát igen sikerülten illusztrálja a szobrász. Háttérben legionariusok s három zászlótartó.

32. Fr. 66. Traján legatusa kíséretében gyalog várja be az eléje vezetett dák foglyot. A császár mögött két kürtös és egy zászlótartó. A háttérben három katona által kísért két, öszvérek által vontatott hadiszeker (birotae) lövésre készen álló katapultokkal.

33. Fr. 66—67. Heves ütközet. A dákok magas dombon foglaltak helyet. A gyalogság german auxiliu- maival, szemben támadja meg homlokvonulukat, s mire a csata teljesen kifejlődik, megérkeznek a római lovasok is, hátulról rontva elleneik kedvező hadállásaira. E nem

várt roham a császár részére hajlítja a csata sorsát. A harcmező dák halottakkal van borítva.

34. Fr. 67—68. A súlyos vereséget szenvedett dákok sűrű erdőbe menekülnek. Közöttök egy főveges. Talán maga a király. Útjokat sebesültek és halottak fődik.

35. Fr. 68—69. A császár két legatusa és egy katona kíséretében az emelvényen áll. Serege, elől a zászlótar-tókkal, köréje gyülekezett, hogy meghallgassa beszédjét, a mi alig lehetett egyéb, mint az előbbi csoportozaton feltüntetett ütközetben tanusított nagy vitézségért mondott őszinte köszönet.

36. Fr. 69. Kisebb római erősség. Körfalain belül sátor, s magas, egy ablakos, valószínűleg deszka épület. Az udvar dák foglyokkal van tele, közöttük négy pileatus. Őrizetükre két legionarius van kirendelve.

37. Fr. 70. Traján — mögötte legatusai — a suggestumra helyezett széken ül, s jutalmakat osztogat. A kik megkapták, hálásan csókolják meg kezeit, a többiek várakozásteljesen állják körül az emelvényt. Két kitün-tetett összeölelkezik nagy örömeiben.

38. Fr. 70. Az oszlopnak művészileg legjobban sike-rült, de a legkinosabb benyomást tevő domborcsoportozata: a római foglyok kínzása. Három szerencsétlen a dák asszonyok kezébe kerülván, ezek elkeseredésök és kétségbe-esett dühökben a védteleneken töltik boszújokat. Ruháik-ból teljesen kifosztva, égő fáklyákkal perzselik őket ketten-ketten, vállaik-, nyakuk- és fejükön, egy másik szörnyeteg pedig az előtérben összeroskadt, nyomorultnak fejetetejére borítja a fáklya lobogó lángrózsáját. A sze-rencsétlenek kínjait festőileg véste arcaikra a művész. A csoportozat jobb oldalán magas, egyemeletes kőház.

39. Fr. 71—72. Traján nagy folyó partján áll, hogy elinduljon a készen váró, szépen díszített kis biremisen. Közben legionariusai két, talán követségben járó dákot hoznak eléje, kiket főtisztjei jelenlétében azonnal kihallgat. A biremisen lévő hajós türelmetlenül várja ura beszél-lését. A császári jármű előtt majdnem túlterhelt hajó. Egy katona a már lerakott csomagokat helyezgeti, más három pedig új rakományt hoz vállain. Két zászló köz-vetlenül a víz szélére van letűzve. A parton erősség a porta principalisszal, jobbra csinosan épült magas ház.

40. Fr. 72—73. Vizparton terjedelmes erősség, melynek főkapuján nagy tömeg katoná tódul ki, teljes felszereléssel, zászlaik alatt, hogy átkeljenek a hajóhídon. Traján már átért a folyó tulsó partjára. Az ő és főtisztjeinek lovait katonák vezetik.

41. Fr. 73—74. Nagy terjedelmű erősség. Homlokzatát szilárd kockafal képezi. A jobboldalon kerek, ugyancsak kőkockakából épült bástya. Tőle balra négy magas és csúcsukon keresztfákkal kétszeresen összekötött gerendázat a vetőgép elhelyezésére; a körbástya falai között hasonló szerkezet két oszlopa látszik. A vár, bal és hátsó része czölöpfungal, melyhez a jobboldalon kőfal csatlakozik. Ez előtt vonulnak el az öszvérek és ökrök által vont, fegyverek- s élelmi szerekkel megrakott társzekerrek kellő őrség kíséretében. A vár udvara tele van legionáriusokkal, a falak ormai szintén, s teljes készenlétben várják a támadást.

42. Fr. 74. Traján dombon, — melyre fakerítéssel ellátott út vezet — állva értekezik egyik tábornokával. A csapatok a dombtetőre mennek, hol császárijok tanácskozik. A háttérben várkastély van, ugyanoly vetőgép állvánnyal, mint az előbbi csoporton.

43. Fr. 74—75. A háttérben kockakövekből épült dák fellegvár. Benn két nagy épület. Falain három vetőgép állvány. Baloldalát hegység védi, a völgyben pedig ezik-czak alaku sánczolat. Aljában íves kapú lévén, belső helyiségekre következtethetünk. Az előtért a császár és sűrű tömegekbe csoportosuló hadai foglalják el. Traján vezéreivel tanácskozik, körülötte zászlótartók s hátrább mindkét oldalon a sereg. Tovább jobbra a csapatok egy része a fölütendő tábor előmunkálataival foglalkozik: fatörzseket döntögetnek le, árkokat ásna, sánczot hánynak.

44. Fr. 75. A császár két kísérelőjével, látható sziveséggel fogadja a két tagból álló, rojtos köpenyű, nadrágos, dák küldöttséget. A háttérben ellenséges vár.

45. Fr. 76—77. Traján a táborban fényes áldozatot mutat be nagy segédlettel.

46. Fr. 77. Traján az áldozat után összehívja csapatait, s beszédet tart hozzájuk. Baljában sasfejú rövid kard. Mögötte a suggestumon két legatusa; vele szemben három zászlótartó. A sereg körülöttük csoportosul.

47. Fr. 78—81. A római had megindult. A dákok meglepetve az előtörő nagy tömeg által, két sárkányukkal egy pileatus vezérlete alatt a hegyek közé menekülnek. A római sereg jelentékeny culturával bíró vidéken halad át. A csoportozat jobb szélén bekertelt udvarú faház, melynek tetejét fáklyával gyújtja meg az előörsbe tartozó legionarius, míg társa a kerítést égeti el. E tanyától balra magas domb emelkedik, rajta nagyobb építmény, melynek csak hosszfala látszik. Jobbra a magaslattal összefüggően új láncolat huzódik, és e közé menekülnek a dák hadak. Az előbb említett domb alatt hosszú palánkolás. Ugyan- csak e magaslattal a keresztvölgyből folyó ömlik alá, mely át van hídalva. A híd lábas szerkezetéből következtethetjük, hogy a folyó aligha tartozik a nagyobb vizek közé. A folyó balpartján a víz mentén, hosszú, keményszerkezetű palánkolás, mely a három katona által őrzött hídfőtől a magas gerendákra helyezett propugnaculumig ér. Az őrház — egy legionarius épen fölgyújtja — fából készült, s a látható két oldalon egy-egy ablak. Alatta széles magas kapú, melyen keresztülment már a ezászárr, s épen a hídon lovagol két kísérelőjével, hogy a jobb partra jusson. Kiséretének többi része vágatva követi. Odább a folyó balpartján emelkedő halom alján kőház fafödéllel. Előtte lándzsákra szúrt dák fejek. Tovább hasonló épület. A katonák itt nagy munkában vannak. Egy részök fatörzseket döntöget le, mások a dákok árko- lásait töltögetik be, hogy megkönnyítsék a sereg hala- dását. Pajzsait, sisakjaikat a földre rakták. Végül a tableau szélső baloldalán látjuk az előre haladó római sereget.

48. Fr. 81—82. A háború innen kezdve mindvégig hegyes területen foly.

A legionariusok kisebb méretű tábort építenek a szokott módon. Háttérben hegyek, s közöttük három katona sisakos feje látszik.

49. Fr. 82—83. Megerősített tábor. Benn egy kicsiny és két nagy sátor. Kapuja előtt a császár legatusai és gárdistái kíséretében, térdre boruló dák követet fogad. Jobbra hosszú vonalban a sereg. Elöl egy főtiszt, kúr- tösök, zászlótartók stb.

50. Fr. 83—86. Az előtérben ökrök és öszvérek

által vont, hordókkal megrakott társzekerek; a kiséretet gyalog katonák szolgáltatják. E készleteket, úgy látszik, a két legionarius által őrzött kis táborba szállítják. A jobbra huzódó hegyek között négy kerek épület, melyeket egymásután szállanak meg a római seregek. Tovább nagy erősség; balszöglete mellett nyitott kapu, utóbbi fölött két vetőgép tornyocska vagy őrállomás. Helyőrsége úgylátszik elhagyta. A hegyek között nyiló völgyeket a támadó sereg egészen elárasztotta. A csoportozat jobb szélét Traján foglalja el legatusaival.

51. Fr. 86—88. Megérkezett A. Lusius Quietus mór lovassága, úzve az erdőbe futamodó ellenséget. Nyeregtelen harczi méneken ülnek; rövid köpenyt viselnek; lándzsával és kerek pajzsossal fegyverezvék. Hajok gondosan meg van göndörítve. Útjuk halott és sebesült dákokkal van tele.

52. Fr. 88—89. A római sereg ismét tábort épít. Munkaközben egy katona arczul üti társát.

53. Fr. 90—91. Nagyobb megerősített tábor. Benn a baloldalon pompás sátor. A porta principalis fölött fa-emelvény. Ettől jobbra a falakon catapultok lövésre készen. A jobb rész előterében nagy farakások a vetőgépek használatára. Egy vetőgép már működik, — s a mellette lévő legionarius épen fölpattintotta a hürt. Ide iparkodik a tableau baloldalán ábrázolt, két öszvér által vont vetőgép kisérete is. A lötelepet nagy tömeg katona veszi körül. A csoportozat baloldalán Trajánt tünteté föl a művész, a mint legatusai kiséretében követségbe érkezett főveges dákokat fogad.

54. Fr. 91—93. Ütközet. A tableau bal szélén négy, pikkely-pánczélos sisakos alak. Az előtérben most szerepelnek először a parittyások. Rövid ujjú chitont viselnek, vállaikon lebegő, jobbfélen csattal összefoglalt köpeny, melynek szárnyát a pajzsot hordó balkarjukra fektetik. Köpenyük így fődve és védve balvállukat, mellökön a nyakról lefüggő, s a balkarig terjedő kötényt képez, melybe parittyá köveiket rakják. Köveik simított ovalisok, s kötélparittyával hajítják azokat. Velök együtt küzdenek a germanok és rómaiak. A dákok posiciónja kellően meg van erősítve. A hegyek közé fészkelik magokat, s azoknak ormaira tűzték ki sárkányukat,

zászlaikat. A völgyet pallisadokkal zárták el, s a fölējök helyezett vetőgépet ketten látják el. Tovább jobbfelē fōnn a magaslaton, és az alatta terülō dombok között őrház és citadella. Utōbbi mellett jobb- és balról pallisadok. Az űtkōzet hevesen foly. A domborkép elōrészén küzdō dákokat az erōdítményben levōk a vetőgéppel támogatják. E csoportozaton fōltünōen sok kalapos, dák lévén fōltüntetve, fōltételezhetjük, hogy Decebal, táborkarával együtt részt vett a harcban, mely daczára a nagy erőfeszítéseknek a hazáját védō nemzet hátrányára látszik eldōlni, mert a csoportozat jobb oldalán még a kalaposok is fejszét fogtak, hogy az erdő hatalmas törzseit ledöntögetve, megakadályozzák a legiōk betörését hegyeik közé, hova a dák csapatok egy része már megkezdte visszavonulását.

55. Fr. 93—95. A csoportozat baloldalán — a magaslaton Traján csapatai szorgalmasan dolgoznak táboruk építésén. A völgyet legionariusok szállották meg. Jobbra, háttérben a császár áll környezetével, s két katona megkötözött pileatus dák foglyot visz eléje. A jobb oldal alsó részén a katonák pajzsukat letéve erdőket irtanak. Fōnn a hegyek között legionariusok mennek.

56. Fr. 95—97. űtkōzet, melyben a rómaiakat german auxiliumaikon kívül ijászok is segítik. űj szövetségeseik hegyes sisakot, rövid ujjas inget viselnek és hosszú, majdnem földig érō szoknyát. Az űj ellenfelektől megrémült dákok tömérdek sebesültet és halottat hagyva hátra, palánk erősségbe menekülnek. Háttérben erdő.

57. Fr. 97. Sziklák közé épített, s pileatusok által vezérlett helyőrséggel védett várat, a legionariusok tesztudot alakítva támadnak meg. A várbeliek köveket dobálnak ellenfeleikre.

58. Fr. 97—78. Traján két legatusa kíséretében. Mōgötte legionariusok. Két katona levágott dák fejet visz eléje. A vidéket hegyek borítják.

59. Fr. 98—99. Ismét űtkōzet. A dákok utolszor jelennek meg nyílt harcban. Legionariusok, parittyások és germanak küzdenek velōk. Traján javára dōlvén el a csata, a dákok hegyeik közé menekülnek. A bal oldal elōterében jelentékeny római tartalék. A jobb oldal felső részén dák palánkerősség.

60. Fr. 100. A császár megerősített táborban emelvényen foglalt helyet kíséretével együtt, s maga köré gyűjtván seregeit allocutiót tart, vagy rendeleteket ad ki. A tábor jobb oldalán vetőgépek használatára szánt farakások. A tábor magaslaton fekszik, jobb felén halom, melynek aljában a legionariusok erdőt irtanak.

61. Fr. 101—102. A tábor kis patak mentén pihenőt tart. A háttérben kerek bástya, s négyszögű kisebb tábor, melyből a katonák zsákokkal hordják ki a sereg közt kiosztandó készletet. Két legionarius a császár lovait tartja; a jobb oldalon Traján legátusaival, mögötte zászló-tartók és a sereg.

62. Fr. 102—104, Traján suggestumon ül, mögötte legatusai. Előtte térdre borulva a kegyelmet kérő Decebál, közvetlenül mellette ugyanily helyzetben a király egy főtisztje födetlen fővel; az oldalt térdelő harmadik főveges alak a császár térdeit érinti. A királyt nagy kíséret követte, mely letéve fegyvereit, legnagyobb rész térdre borultan, fölemelt karokkal várja a győző föltételeit. Hátul zászlóik: sárkányok és egy vixillum. A háttérben nagy erősség, melyet a rómaiak, töltést (agger) építvén eléje a falak magasságáig, csak szabályszerű ostrommal tudtak bevenni.

63. Fr. 104—105. Frochner szerint (kis kiadás) Sarmizegetusa. A várost erősség veszi körül. Lakossága házi állataival együtt a hegyszakadékba menekül, melyet a férfiak elzárnak. Házai kőből és fából épültek, — elég csinosan. A csoportozat jobb oldalán a menekvők házi állatai.

64. Fr. 106. Traján az emelvényen áll két legatusával. Az emelvény mellett signumok. Az előtte összesereglett csapatok a véres háború befejeztével ötödször kiáltják ki Trajánt császárjoknak.

65. Fr. 107. Victoria a győzelmi táblán örökíti meg a két évi harc történetét. Az istenség a szokásos öltözetben ábrázoltatik. Bal lába sisakon nyugszik. Bal kezével az oltárra támasztott ovalis és szélein levélkoszorúval díszített pajzsot fogja. Bal és jobb oldalon a dákok és szövetségeseik fegyvereiből összeállított pompás tro-paeumok.

A második hadjárat. (105.—106.)

66. Fr. 108—110. Pompás dunaparti város. A moloval ellátott parton hatalmas épületek. Az előtérben nagy diadal-ív. Tetején három, fáklyát tartó, teljesen meztelen férfi-szobor. Közvetlenül mögötte kápolna. Homlokzatán négy oszlop korinthosi kapitelekkel. Beljebb, kívülről zárt oszlopesarnokkal körülvett nagy templom, Celláját oszlopok veszik körül. A homlokzat két középső oszlopa között magas pedestalon egy isten-szobor. A templomnak, mint oszlopesarnoknak, ablakai rácsosak. A fáklyákkal világított vízparton nagy mozgalom van. A hajók épen indulnak. A művész az előtérbe két fényesen díszített biremist vésett. Az elsőnek habitaculumá elé a gárda zászlai tűzvék, s a kormánynál talán a parancsnok áll. A második két evezős cajútejének ernyő-rúdján serpenyős szurok-lámpa függ. Előtte áll a császár togájában, s mintha evezősének a megindulási parancsot adná ki. A háttérben nagyobb hajó, bevonható ponyvafödéllel. A hajók mindegyikén nyolcz legény evez. A molonak jobb oldali, kétségtelenül raktári épületei előtt több nagy hajó sátorá látszik.

67. Fr. 110—111. Moloval ellátott város. A partot nagy kőfal védelmezi, melynek jobb oldalán arcadjai vannak, hogy kisebb hajók is kiköthessenek. A nép kitódul a partra, hogy üdvözölje érkező uralkodóját. A háttérben oltár égő tűzzel, s mellette az áldozati bika. Majd pompás oszlopesarnok s egy nagy épület látható. A víz hullámai között delphineekhez hasonló halak.

68. Fr. 111. A kiszálló Trajánt a város hatósága fogadja nagy embertömeg kíséretében. A parton pompás templom korinthosi oszlopesarnokkal. Jobbról a molo és két biremis a legénységgel.

69. Fr. 112—115. Traján tömérdek ember kíséretében dombról száll alá íves, nagy kapun keresztül, téres áldozó-helyre, hol két oltáron ég a szent tűz, s négy bikát tartanak leölésre készen. Az állatok hátán széles, majdnem földig érő szalag. Az egyik segéd kezében fejsze. A császár egyszerű togában áldoz, két licior-követi a vesszőcsomaggal. Nagy tömeg ember, férfiak, nők,

gyermek, — s a legtöbb koszorúval díszíti homlokát. Karjaikat az ég felé emelik. Távolabb két signum és kis tábor két őrral.

70. Fr. 115. A császár újra kikötött, legionariusai biremisből szállanak ki. Három más nagy hajó a kikötő fala mögött látszik.

71. Fr. 116. Áldozat a vízparton. Az oszlop legfényesebb városa. Partján csupa arcadokból álló molo. Baloldalon korinthosi oszlopokkal fődött csarnok, mögötte kert, a csarnokot meghaladó fákkal. Középen nagy színház. Homlokzatán négy oszlop, közepén ívelt széles kapu, jobbra és balra négyszögű ablakok. Az oszlopokon párhuzamos párkányok nyugszanak, — fölöttük ablaksor, majd ízléses díszitmények. Jobbra ismét magas, ívelt kapuval ellátott épület, majd előcsarnokos templom, homlokzatán négy korinthosi oszloppal. Végül a kikötő fala, s mellette gerendákra épített magas őrházacska. A partot roppant embertömeg lepi el. Az oltárnak gyümölcs és kenyérből rakott tüze már ég, s az egyszerű togát viselő császár bort öntött reá tányérjából. Mellette a camillus pintyökét tart kis kalitban. A symphoniacus kettős furulyáját fújja, mellette pedig a victimarius leölte az áldozati bikát.

72. Fr. 117—118. A római sereg pusztá partvidéken köt ki. A császár már elhagyta biremisét és hadainak élén megy gyalog. A háttérben öszvéres szekér pajzsokkal megrakva.

73. Fr. 118—120. Falakkal körülvelt város. Benn kicsinyke oszlopcsarnokos templom, néhány magán álló ház. A császár lóháton ül, — s az equites singulares kísérik. Nagy tömeg dák járul eléje, férfiak, nők, gyermekek, mindannyian kérő taglejtésekkel.

74. Fr. 120—121. A császár a nagy templom kapuja előtt fényes áldozatot mutat be. Traján egyszerű togában végzi a szertartást. A camillus növénymagvakkal telt dobozt tart. A symphoniacus kettős furulyán játszik. A victimariusok öt bikát vezettek elő, hogy leöljék azokat a már égő oltár előtt. Az áldozatban résztvevő rómaiakon kívül nagyszámú dák van jelen.

75. Fr. 122—123. A german segédc csapatok — jobb vállukon nyitott inget viselnek, lábaikon sarú — meg-

erősített tábornot építve. Az előtérben fákat vágnak ki. Hatszögű pajzsait földre rakták. A tábor már elkészült félig. Falai között két kicsi épület. A dombon fekvő erődhez palánkkal védett út vezet. Vele szemben kisebb, valószínűleg dák erősség fekszik.

76. Fr. 123—124. Hegyek között kettős dák erősség. A falak símított kockakövekből épülvék, egész rendszeresen. Az első erődítmény majdnem négyszögű, s jobb oldalát természetes szikla képezi. Kapuja magas — fölötte propugnaculum. Vele szemben hasonló szerkezetű kapu, mely átvezet a második erősségbe. A második erődítmény inkább a szűk völgyet elzáró falnak nevezhető. Az erősség körül, s annak udvarán nagy mozgalom van. A hegyek közül sűrű tömegben dák sereg tódul előre pileatusok vezérlete alatt, s a vár udvarán gyűlik össze. Az előtérben két főveges dák tanácskozni látszik.

77. Fr. 124—128. Félkör alakú előbástyával ellátott négyszeres — fokozatosan magasabbra emelkedő sánczolat. A dákok nagy heveséggel támadják meg. A legionariusok azonban kitartóan védelmezik, sőt kitörnek harcvezonalukból, hogy ember-ember ellen küzdve szorítsák vissza a merész ostromlókat, kik, úgylátszik, a nagy sánczolat befejezését akarák meggátolni, mert a legutolsó védvonalon még szorgalmasan dolgoznak Róma legionariusai. Ugyanitt foglal helyet a praefectus praetorio is három kísérelével, s igazgatja a véres csatát, mely a rómaiak részéről is nagy veszteségekkel járt kétségtelenül, mert a dákoknak tömérdek halottja, sebesültje van, kik a védelmi vonalak közét, majdnem egészen elborítják. Traján az ütközet közelében lévén, azonnal megjelent a harcmezőn, s a dombormű úgy tünteti fel őt, a mint sebes vágatva érkezik kíséretével, segítségül hozva legionariusait és a gárdát. Sisakjaik a háttér hegyei mögül már előtűnnek.

78. Fr. 128—129. A turnu-severini híd. Baloldalon a hídfő erődje. Magas falai között három sátor látható. Majd a híd következik. A reliefen csak öt hídláb van föltüntetve, s a baloldali hídfő. A balparton Traján, hálát adandó az isteneknek a nagy munka elkészülteért, fényes áldozatot mutat be. A pompás oltáron kenyér és gyümölcsök vannak, de a szent tűz

még nem ég. A császár kezében áldozati tányér. Ott van a megszokott camillus is, kezében kis dobozával. A victimarius már készen tartja a bikát. A főtisztek az oltár közelében csoportosulnak; a háttérben nagy tömeg legionarius.

79. Fr. 129—130. Vízparton épült város. Köralakú római erősség. A porta praetoria fölött a praetorianusok lakása. Jobb és baloldalon nagy faházak, kétségtelenül a katonák lakhelyei. Jobbra díszes színház; nagy kapuja s nagy ablakai vannak. Köröndje több részre van fölosztva. Most üres. Mellette lapos födelű egyablakos ház; odább magas épület, a magas kapu fölé helyezett ablakkal, — végül földött oszlopcsarnok, melyhez jobbról magas fal, valamely nagyobb épület része csatlakozik. Az előtérben Traján egy idegen nép követeit fogadja főemberei kíséretében. A vele értekezni látszó alakok közül kettőnek feje kendővel van bekötve, felső testük meztelen; balvállukon hosszú köpeny, melyet az ellenkező oldalon kapocs tart össze; hosszú, bokáig érő nadrágot viselnek, mely reáhajlik bakancshoz hasonló lábbelijökre. Nadrágjokat derékon zsineggel erősítik meg. Hátrább ketten ugyanily öltözetet viselnek, de fejükön magas, fölül kissé megszőkülő, bár azért lapos főveg van. Két alak az előbbiektől balra födetlen fővel áll. Hajuk meggöndörítve omlik homlokukra. Felső testükön valami ujjast viselnek, melyre ujjatlan mellényt öltének; alsó testükön hosszú, majdnem földig érő szoknya. Lábbelijök megint bakancsforma. Végül még két alak, kik lovaikat tartják féken zabláuknál fogva. Az utóbbiak fővegje majdnem hegyes; térdigérő bő, — derékon átkötött ujjast viselnek, mely oldalt kissé megvan hasítva. Alól nekik is lábbelijökig érő nadrágjuk van. A balfelől álló köpenyt is visel, — míg társának nincsen. Emennek baloldalán rövid kard. A háttérben többé-kevésbé hasonló alakok.

80. Fr. 131—132. A római sereg lábas hídon kel át. Traján seregének élén gyalog megy. Az út magas hegy alján vezet el, melynek tetején két tropaeum.

81. Fr. 132—133. Megerősített város. Az erősség kapuja be van téve. A falakon kívül oszlopos templom. A csoportozat jobb oldalán kerek tábor nagy kapuval. Benn sátor. Traján lóháton, két főtisztje kíséretében ér-

kezik a hely színeire, s csapatai acclamatióval és égő oltárral üdvözlik. Ott van már a bika is, csak a császárnak kell leszállania, hogy az áldozat bemutatható legyen.

82. Fr. 133—134. Traján a megerősített táborban cinctus Gabinust öltve magára, suovetauriliát mutat be a szokott módon. A táborban számos sátor.

83. Fr. 135—136. Traján két tábornokával az emelvényen állva, beszédet tart seregéhez. Egy katona a császár lovát vezeti.

84. Fr. 136—137. A császár kiszögellő bástyákkal ellátott megerősített táborban legatusaival emelvényen ül s a haditanácsban elnököl. Egy gárdista zászlót tart. A tábor balrészében függönyös, magas sátrak.

85. Fr. 131—139. A római sereg hegyi úton két vonalban halad előre. A hegyek között haladó csapatokat a császár személyesen vezérli. Mögötte kürtös, tovább a sereg teljes felszereléssel, hátrább fegyverekkel megrakott öszvérek, szekerek. Az alsó vonal élén egy legatus halad, mögötte kürtösök, zászlók, s a nagy tömegben fölvonuló sereg.

86. Fr. 139—140. Megerősített tábor. Társzekerek érkeztek, melyeket kíséretök lerak. Közvetlenül a tábor mellett kisebb citadella. Falai között két nagyobb és két kisebb sátor. A jobb oldalon vetőgép állvány. Patak mellett fekszik mindkét erősség. Hídján legionarius ór, s e mellett füles edénybe vizet merítő katona.

87. Fr. 140—141. A hadsereg ismét két vonalban halad. Az első hadosztály síkságon megy. Előcsapatját íjászok képezik; utánok germánok, majd parittyások. végül legionariusok. A hegyi úton haladókat Traján vezérli legatusával. Hátrább zászlótartók, — végül rendes római csapatok.

88. Fr. 141. Magas hegyek közé épült megerősített tábor. Az előtérben egy tribun két trombitással. A kapu előtt ór.

89. Fr. 142. Az előtérben római aratók dolgoznak. Mindannyian katonák. Az érett gabonát sarlókkal levágván, kévékbe gyűjtik a síkság gazdag termését. A munkások mellett három ló, a háttérben hegyek félkör alakú megerősített táborral, melyben három magas sátrat vontak föl.

90. Fr. 142—144. Három, félkör alakú bástyából álló nagy dák erősség. Az első rész falainak csak jobb széle látható; a másodikban két épület; az egyiknek csak födele s két ablakának felső része van föltüntetve; többi részét elfödi a várfal. A másik emeletes; — fönn két téglány alakú, — alant pedig három magas, de igen keskeny ablakkal. A harmadik bástyában az utolsóhoz hasonló épület; emeletén egy, földszintjén két ablakkal. E házak mind fából építvék. A harmadik bástyán nagy kapu. A vár őrsege élénk mozgalomban van; közöttük öt pileatus. A bal oldalon megérkezik a legionariusok előőrse.

91. Fr. 144. Ütközet hegyek között. Az előtérben hevesen foly a csata. Számos sebesült és halott födi a harcztért. Rendes római csapatok küzdenek elleneikkel, — segédesapataik nincsenek. A háttérben hegyek között dák tartalék-sereg. Nagy mozgalomban lévén, valószínűleg bajtársaik segélyére akarnak sietni.

92. Fr. 145. Megerősített római tábor. Belső udvarán négy sátor; a külsőben zászlótartó. Az előtérben két őr.

93—95. Fr. 145—151. A legnagyobb dák erősség (ld. alább), mely a csigavonalnak majdnem felét elfoglalja. A falain, s falai alatt történő eseményeket a következő csoportozatokra oszthatjuk.

93. Fr. 145—146. Dák földvár. Parittyások és rendes római katonaság támadja meg a pileatusok által vezetett védőket. Az ostromlók létrákon törnek az ormokra. Egy merész legionarius lajtorjája tetején egy csapással ütötte le a vele szembeszállott dák fejét, s azt mint véres diadaljelet tartja kezében. Társai hasonló vitézséget tanúsítanak. Egy legionarius futva hozza vállain létráját, hogy a sánczolat oldalához támassza. Az ostromlottak hevesen védik erős állásukat. Köveket dobálnak feltörekvő elleneikre, s kétségbeesett erőfeszítéssel igyekeznek letaszítani őket létráikról.

94. Fr. 146—148. Az előbbi erődfülménynek a folytatása. A csoportozat bal előrészein egy legionarius csapat megkezdi már a támadást, melyet a védők egy pileatus vezérlete alatt nagy kövek lehengetése, gyors nyilazás stb. által igyekeznek visszaverni. A császár seregének élén épen jókor érkezik, de mielőtt teljes erővel fogna

az ostromhoz, hadi tanácsot tart vezéreivel. Serege kizárólag legionariusokból áll.

95. Fr. 148—151. A vár falain kívül vívott nyílt harc. Legionariusok, germánok és íjászok küzdenek. A pileatusaik vezetése alatt lévő dákokat már visszanyomták, legvégső védműveiknek falai alá, bár ezek a kétségbeesés bátorságával küzdenek. Visszavonulás közben nagy köveket dobálnak elleneikre. Utolsó védművek kettős erősség. A felső sűrűn meg van rakva őrséggel, mely kínos órákat tölt falai alatt, félvén visszaszorított bajtársaik segélyére menni. Előttök a főveges fővezér, bal-karján pajzsos, mintha szemrehányásokat tenne a gyöngéknek. A váron kívül a kapu körül néhány fegyveres. Hárman még a végső pillanatban is társaik segélyére sietnek, biztos halálba. A többiek az alsó erősségben történők szemlélésével foglalják el, s erre fordul aggódó tekintettel a felső vár őrségének egy része is. Néhányan hevesen gesticulálnak, de nem mozdulnak. Az alsó várat már megszállották a rómaiak, s falait csákányokkal rombolják.

96. Fr. 151—152. A rómaiak nagy törzseket vágnak le, hogy a tábor szükségletére fát szerezzenek.

97. Fr. 152—153. Traján a békéért térden állva esdő főveges dák követséget fogad serege jelenlétében.

98. Fr. 154—155. A békealkudozások meghiusulván, a dákok fölgyújtják fővárosukat (ld. alább.)

99. Fr. 155. Nagy terjedelmű dák erősség hegyek között. Az udvaron lévők mérget isznak közös edényből. (ld. alább.)

100. Fr. 154—157. Nagy dák erősség. Őrsége futva menekül, visszahagyva sárkányait is.

101. Fr. 158—159. Traján seregének élén fogadja a dákoknak kegyelmet kérő tömeges küldöttségét.

102. Fr. 159—160. A legionariusok czik-czak alakú (v. ö. 43. csop.) dák erősséget foglaltak el, melyben tömördek élelmi készletet találtak. Talán Decebal élelmezési raktára volt. A falak vastagok, tömörök, s áthaladva a völgyön, a hegyoldalokat kötik össze. A balrészén alul magas faház nagy kapuval, — emeletén egy ablak: a jobb felől lévő sziklával masszív fal köti össze. Az előtérben ugyanilyen, de kisebb magánálló épület

van. Kapuja be van zárva, míg amazé nyitva. A vár belső terét betöltik a legionáriusok, s a talált készletek elhordásával foglalkoznak. A háttérben magas hegyen, nagy terjedelmű simított kockakövekből épült ház.

103. Fr. 160—161. Nagyobb terjedelmű megerősített római tábor. Benn a baloldalon három pompás sátor, a császár és kísérete számára. Függyönyeik nyitva. Az előtérben velök szemben kicsinyke, oldalain ablakkal ellátott faház; jobbra ismét két fényes sátor. Az udvaron a császár, baljában szokott sasfejú kardjával — emelvényen áll egyik legatusával, és beszédet tart seregeihez, mire ezek ötödször acclamálják őt. A háttérben három zászló.

104. Fr. 161. A tábor háttérében jelentékeny nagyságú hadtest kezdé meg az előnyomulást.

105. Fr. 162. A katonák megerősített tábort építenek. Egy részök teljes fegyverzetben dolgozik, mások letévék sisakjaikat, pajzsjaikat.

106. Fr. 163. Ismét megerősített tábor. A falak között két, félkör alakú bástya. Udvarán három nagy és fényes sátor, — kétségtelenül a főhadiszállás. A kapu elé két zászló van kitűzve, — mellettök két ór, egy harmadik tőlök elfordulva, a vidéket nézi.

107. Fr. 163. A legionáriusok megerősített tábort építenek. A szokott módon dolgoznak. Az udvaron hordókkal terhelt plateau szekerek.

108. Fr. 164. Traján magas szikla aljában két legatusa kíséretében három pileatus követet fogad. A szerencsétlenek térdre borulva könyörögnek kegyelemért.

109. Fr. 164—165. Széles, a hegyek közül kiömlő folyam. Négy szakaszból álló lábas híd vezet át rajta, melyet a legionáriusok egészen elárasztottak. A háttérben megerősített tábor.

110. Fr. 165—166. A dákok utolsó erőssége. Homlokfala kockakövekből épült, míg oldalait csak farakások képezik. A jelentékeny számú dák sereg épen kivonul belőle, hogy fölkeresse elleneit, — vagy mert tarthatatlannak vélik utolsó menedéköket. A vár két folyam közé, — talán szigetre van helyezve. A jobbfélen ömlő folyam tulsó partján római hajóácsok dolgoznak teljes fegyverzetben, vésővel vájva ki a hatalmas fatörzseket

hogy főlhajlott orrú kisebb hajókat, illetőleg csónakokat készítsenek.

111. Fr. 166—167. Ostrom. A dákok végső elkese-redésükben új bátorságot nyerve, megtámadnak egy megerősített római táborn. A tábor majdnem kerek építmény. Belül nincsen sem sátor, sem ház. Kapuja zárva. E fölött és falain összesen négy vetőgép állvány. A támadók roppant szenvedélylyel ostromolják az őrséget, mely nagy köveket dobál elleneire s kézi fegyvereivel is küzd és intő például a tábor jobb oldalán hosszú gerendára vaslánczezal egy dák hullát függesztett ki. A várfalak alatt számos halott és sebesült.

112. Fr. 168. Két hegy közé koczkakövekből épült dák citadella; kapujának két oldalán magas épületek. Védői menekülnek. A baloldalon három pileatus komoly beszélgetésbe merült.

113. Fr. 169—170. Traján két legatusával emelvénnyen áll, s beszédet tart összegyűlt katonáihoz. Közvetlenül előtte két zászlótartó. Három katona arany és ezüst díszedényekkel megrakott öszvért vezet. A háttérben koczkakövekből épült dák erősség. Balfelől a magas falon téglány alakú ablak; jobbra a kapu mellett vetőgép állvány, tovább két nagy épület.

114. Fr. 170—172. A dák urak igen izgatottan tanácskoznak. Talán hazájok sorsa fölött vitatkoznak, s egy részök elveszettnek tekintvén azt, inkább választja az önkéntes halált, mint a szolgaságot. A csoportozat jobb oldalán egy hatalmas erőteljes alak, fölfelé emelt tekintettel méríti szívébe törét, a másikat társa öli meg, míg a harmadik már kiszenvedett. A háttérben, sokan a hegyek közé menekülnek. Balfelől most érkezik egy pileatus; fényes fölszerelésű lovát maga vezeti.

115. Fr. 172. Az előbbi tanácskozmány többségének határozatát e csoportozaton látjuk jelenítve. Főveges dák urak jelennek meg Traján előtt. Egyikök a császár emelvényénél, melyen Traján két legatusával áll, térdre borulva könyörög; egy más futva érkezik, jobbját kéroleg terjeszti a császár felé, míg baljában tálezán kis doboz és két hengerke, kétségtelenül a legértékesebb tárgyakkal megtöltve. A mögöttök álló többiek kétségbeesett areczzal várják az értekezlet eredményét. Az alkudozás kicsinyke

megerősített táborban történik. Beljebb pompás sátor nyitott függönyökkel s néhány legionarius.

116. Fr. 172—175. Sebesen vágatató római lovasság üldözi a menekülő dák urakat. Egyikök üldözőjének lándzsájától halálosan találva földre roskadt fáradt ménjéről, míg társa már holtan fekszik a földön. A tableau jobb oldalán velök szemben új lovas csapat törvén elő, egészen bekerítettnek.

117. Fr. 175—176. Traján lovassága beéri Decebalt. A király súlyosan megsebesülve összeroskad egy fa alatt, és mielőtt megakadályozhatták volna üldözői, görbe kardját szívébe meríté. Mellette remekművíű pajzsa. Kissé tovább holtan elterülve fekszik kísézője.

118. Fr. 176—177. Hegyvidék. A római katonák megkötözik foglyaikat, közöttük két gyermeket is. A háttérben dák foglyát hajánál fogva hurezolja a római legionarius. Az előtérben dák halott.

119. Fr. 178. Megerősített római tábor. Középen félkörű bástya. Benn fényes nagy sátor, függönyei nyitva vannak. A tábor két szögletén egy-egy ór teljes fegyverzetben. Az udvaron nagy tömeg, legionariusok és dákok. Utóbbiak a vártér baloldalán foglaltak helyet, s innen nézik a hazájok vesztét jelentő véres tropaeumot, Decebál fejét, melyet mint legfőbb diadaljelet, emelvénynen álló két katona mutogat a jelenlévőknek, kik mindannyian csodálattal és fájdalommal tekintenek az egykor oly rettegett arczra.

120. Fr. 179. A még ellenálló dák főnököket elfogván, megkötözik, s a legközelebbi táborba viszik őket, hogy később a császár diadalmenetét ékesítsék. A hegyek közé csapatok mennek.

121. Fr. 179—180. A legionariusok dák tanyákat támadtak meg. A meglepetteket megkötözik. Az előtérben magas faház nagy, nyitott kapuval. A háttérben ruháitól teljesen megfosztott két alak. A baloldalon egy szarvasmarha kérődzik, kissé magasabban egy sertés és kecske legelésznek. A hegyek között az „Ejszaka“ fátyolozott alakja jelenik meg.

122. Fr. 181—183. A dákok utolsó menhelyökből kitörve, kis csapat szarmata segélyével végső tusára kelnek a hegyek között folydogáló patak partján. A

csoporthozat háttérében vár. Falait pallisadok képezik minden oldalról. Kapuját a baloldalon helyezék el. Udvarán három ház. A középső magas és kőből épült, homlokzatán nyitott magas kapu. A más kettő fából épült; a baloldali ívelt, a jobboldali pedig egyszerű menedékes tetővel. Kapuik nyitva vannak, s amannak egy-, utóbbinak két ablaka van.

123. Fr. 183. A legionariusok egy foglyot ejtvén, biztos helyre, táborukba kísérik őt.

124. Fr. 183—184. A katonák nagy, magán álló házakat gyűjtanak föl. A hajlékok símitott koczkakövekből épültek és deszkafedelek van, melyen a deszkák érintkezési vonalait léczek fődik, hogy a padlást megóvják minden nedvességtől. A balnak magasra helyezett két kis ablaka van. A jobboldalit emettől csekély köz választja el, s két részből áll. Balrésze teljesen meg egyezik az előbbivel, de ablaktalan. Födelleik majdnem laposak. A jobboldalinak második felét, az előrészen palánk köríti. Talán a kis udvart fogja be, míg többi része szabadon áll. Ablakai nagyon egyenetlenek. A balrészen nagy négyszögü ablak, míg jobb felén csak két piczi nyílás van, közvetlenül a födélzet alatt. A csoportozat jobb oldalán magas hegyek. Mögöttük dákok tűnnek el, az előtérben pedig legionarius hadosztály halad előre.

125. Fr. 184—186. A kivándorlók szomorú csapatja. Férfiak, nők, gyermekek tömegesen. Hátról erőteljes férfi fáradt fücskát visz vállain; a másik egy zsákot, — talán az élelmi szerek vannak benne, — s baljában kis fiának keze. Tovább nagyobb fücska megy anyjával s vigasztalni iparkodik őt. Mások a háztájukhoz tartozó barmokat terelik, s e nagy munkában részt vesz egy fiúgyermek is. Házi állataik: szarvasmarhák, birkák, kecskék és sertések. Útjuk erdőn visz keresztül.

Már e rövid vázlat is sejtetni engedi, hogy a régészet, történelem mint néprajz szempontjából az ó-kor egyik legfontosabb emlékével van dolgunk, melyről teljes joggal mondja V. Duruy, hogy ép oly fényt vet a rómaiak katonai életére, mint Pompei a polgárirra. És mégis, ha a lávasírból föltámadó város emlékeit összehasonlítjuk az oszlop csoportozataival, ennek kell adnunk

az elsőséget, mert Pompei latinul beszélő, de görög szokásoknak hódoló vidéki város, a hellén művészet által át meg áthatott emlékeivel Hellas geniusának jellegét viseli magán, míg Traján oszlopa tisztán római. A csigavonalakon operáló legiók, a régi római hadtestek, melyek legyőzték Hannibalt, leigázták a félvilágot, a győzhetetlen köztársasági hadsereg császári utódjai, az imperium grand armée-ja. S az adatok, melyeket az oszlop reliefjeiből elvonhatunk, kétszeres becsüek, mert a legnagyobb római császárnak nincsen historicusa. Ha akadt is kortársai, vagy az epigonok között Macaulay-ja, úgy csak a régmúlt századok gyönyörködhetnek a császár nagy tetteit újra élesztő alkotásban; elvesztek, eltűntek nyomtalanul az uralkodó memoir-ja is, melyeket levelei, rendeletei, edictumainak remek, a valóságot az igazságnak megfelelően előadó, szemléltető, világos, átlátszó styljéből következtetve, úgy irhatott meg, mint hasonlóan senki más, és velök együtt eltűnt annyi más, kitűnő, kiváló műalkotás. Csak a leggyöngébb, legsilányabb följegyzések maradtak fenn, korlátolt emberek kivonataiban. S így bár látjuk az oszlop tableau-it, jelentőségüket érezzük, mégis csak félig értjük azokat, mert nincsen kezünkben, mint volt a szerencés kortársaknak a magyarázatot megadó történeti kulcs. Alig fejthetjük meg három, négy csoport jelentményét, a többi mint álomkép vonul el szemünk előtt, melyeket magyarázhatunk, fejtegethetünk, de csak a legkritkább esetekben mondhatjuk el, hogy megtaláltuk a reális valóságot. A tableauból tehát nem irhatjuk meg a dák háborúk történetét, mint a hogy senki nem merné újból megalkotni Dorée illustrációi alapján a Szent Könyveket, az Isteni Szinjátekot, Shakespeare szinműveit, avagy Zichy cartonjairól újra concipiálni az Ember Tragoediáját. Traján oszlopával is így vagyunk, s ezért bátran constatálhatom, hogy Froehner az oszlop legkiválóbb ismerője nagyon is merész hypothesiseket kockáztatott annyi más társával együtt, míg Torma Károly daciai régészetünk nagy mestere — s ezt oly jól esik elmondanom — megmaradt egy föl-olvasásában, a mindig bizalmat gerjesztő soliditás határai között.

Traján oszlopa általánosságban pompásan illusztrálja

az eseményeket. A domborművek mint történeti csoportozatok kétségtelenül Traján vagy környezetének írásbeli följegyzései és szóbeli utasításai alapján készültek, s innen van, hogy a császár adlocutiói, az áldozatok egymásután tekintetében a legnagyobb pontossággal ábrázolvák. Az ábrázolás azonban, daczára a nagy részletesség és terjedelemnek, mégis egyoldalú, mert mindent kerül, mi a rómaiakra árnyat vethetne. Nem látjuk, hogy a tapaei ütközet mily óriás veszteségekkel járt, Longinus hősi önfeláldozását nem is sejteti, míg jelenítve van minden, mi Traján és a legiók dicsőségét hirdeti. bár a nélkül, hogy igaztalan lenne a legyőzöttek iránt. Csoportozataiban tehát mégis bizonyos tendentia érvényesül, s ezt nagyon is figyelembe kell vennünk, midőn egyik másik jelenetét történeti alapon akarjuk magyarázni.

Egészen más, sokkal kedvezőbb helyzetben vagyunk azonban, ha néprajzi adatokat keresünk, s e nagy adathalmazt etnographiailag akarjuk értékesíteni. Itt nem háborgatván a művész vésőjét, alkotását politikai czélzat, nemzeti becsvágy, szigoruan ragaszkodhatott a valósághoz, s ezt meg is tevé, és a valóságnak annyira megfelelően ábrázol minden részletet, hogy bátran elfogadhatjuk teljes igazságnak az elénk tárt egészet mint részleteket, annál inkább, mert a classicus adatok összevágának még a legcsekélyebb detailokkal is. Néprajzi és a néprajzzal összefüggő tárgyi magyarázatokat bátrabban kockáztathatunk tehát, mint történetieket, s az alábbiakban megkísérlem — legalább részben — értékesíteni eme szempontokból az oszlop adatait.

X. Traján oszlopának néprajzi és történeti adalékai.

a) Néprajzi adatok.

Traján háborúiban a rómaiak mint elleneik tekintélyes szövetséges haderőt vezetvén a harcokba, a nagy tettek köbe vésett krónikájának szerzője lelkiismeretes gondnal örökíti meg csoportozatainak e barbár különös népeket.

S e gazdag adattár átvizsgálása érdekes eredményeket ad néprajzilag mint történetileg, mert világot vetvén a háború hullámainak terjedelmére, illusztrálja, hogy meddig ért az elkéseredett ellenségek hatalma, befolyása. Ez pedig roppant terjedelmű, mert Róma ingerentíája kiterjed egész Germaniára, Daciaé pedig az Al-Duna síkjaira, s a Fekete tengertől éjszakra terjedő lapályokra.

A rajnai és dunai határ megállapítása után a keresztény időszámítás első századának végén éjszakkéletem tizenkét legio állomásoz: nyolcz Germániában, négy pedig Pannoniában. Ez óriás, akkor még legyőzhetetlen erő ólomsúlylyal nehezedvén a határszéli népekre, a germánok mozgalmak elcsöndesednek, törzseik vetélkedve keresik Róma kegyeit, különösen olyan években, midőn kiváló helytartó székel Coloniában, Mogontiacumban. Traján tehát a birodalom leggenialisabb tábornoka, — erélyes, hajthatatlan hivatalnok, félelmes hadvezér, kinek sasai győzelemről győzelemre szállanak bárhol méri is össze fegyverét az imperium ellenségeivel — döntő,

ellentmondást nem tűrő tekintélyt gyakorolhatott, melyet mint legatus a tartomány szervezésekor föl is használt egész teljességében, mint császár pedig lehetőleg kiaknázott, midőn Decebalnak megüzené a háborút. A germanok voltak legjobb szövetségesei.

Közülük a rajnai határhoz legközelebb laktak az Ems mindkét partján s az Ems és Lippe között a brukterek. Területükön született s nőtt föl Veleda a jóisleány, ki Civilis forradalma idején nagy győzelmeket jövendölve harcra tüzelé népét Róma ellen; ki az ubiak városának (Colonia) lerombolását követelé. A batavokkal együtt ők is legyőzettek s talán külön hadjárat is indítatott ellenük, mert Veleda fogságba kerülvén, császári rendeletre Rómába vitetett. Ez a vereség s a szomszédaikkal való örökös torzsalkodás annyira meggyöngíté őket, hogy már Nero idejében egy nekik nem tetsző királyt fegyveres erőves küldenek nyakukra a római legatus passiv assistentiája mellett.

A cheruskok Arminius halála után nem igen említetnek. Polgárháborúik a nemzeti hős halála után is tovább folynak, s a nagy ember családjának teljes pusztulásával végződnek. Ekkor Rómától, Arminiusnak Italiában élő kis öcscsét Italicust kérték királyul. Az ifjú hős megjelenése, — kinek érzelmei azonban nagyobb összhangban valának nevével, mint eredetével, újra lángra gyújtá a polgárháborút, mely reá nézve is balul végződik, ha a longobardok vissza nem ültetik ingadozó királyi székébe. Utódjainak egyike Chariomarus Domitian chatt háborújában nagy tüntetéssel csatlakozván Rómához, a béke megkötése után a megbántott törzsrokonok által elüzetik trónjáról, s ő Rómába menekülve hiába kéri a birodalom közbelépését. E folytonos belviszályok az egykor vezérszerepet játszó törzset megernyeszték annyira, hogy nincs többé semmi befolyása az activ politikára.

A marsok Germanicus hadjáratai óta nem említetnek.

Az Elbetől keletre lakó népek Civilisnek 69/70-iki háborújában nem vettek részt, s bármikor találkoznunk is velük, a birodalom iránt mindig őszinte barátságot tanusítanak.

A longobardok kétségtelenül Róma fölhívására ültették vissza Italicust a cheruskok trónjára.

A semnonok királya Masuus s vele Ganna jósnő hódoló tisztelettel látogatják meg Domitiant Rómában, s a császár nagy kitüntetéssel fogadta őket.

Felső Germániában a balparti tribokok, németek, vangionok teljesen ellatinosodtak.

A felső Rajna jobb partján terülő részek, eredetileg a chattok törzsébe tartozó mattiakok birtokában voltak, de már Drusus halála után csatoltattak a birodalomhoz. Claudius idejében ezüstöt bányásznak vidékeiken, s Vespasian alatt az Aquae Mattiacae nagy hirnek örvendenek. A hatalmas törzs mindig készséggel szolgáltatott segédesapatokat. Civilis lázadásában részt vettek ők is, de legyőztetvén, visszatértek a rendes viszonyok.

Legtekintélyesebbek a chattok lévén, ők vevék át a bukott cheruskok vezérszerepét. A birodalomnak Arminius óta vívott minden german háborúja ellenük irányul. 41 és 50-ben Claudius küzd ellenük; 69/70-ben Civilis oldalán harcznak; 83-ban Domitian támadja meg őket, s ha nem viszi is dicsőségesen a háborút, a birodalom határait mégis kiterjeszti, mert az usipiakat, sőt néhány chatt törzset is meghódoltat, 88-ban Lucius Antoninus Saturninus föllázadt legioival szövethoznak, de a fölkelés elnyomatott mielőtt ők átkelhetek volna a Rajnán. Kisebb, nagyobb csapatok azonban a béke éveiben igen szívesen vállaltak római szolgálatot különösen nagyravágyó előkelőik kíséretében, mint önkéntesek pedig époly tömegesen szolgáltak a birodalom zászlai alatt, mint bármely más german törzs.

Pannonia german szomszédjai közül legkiválóbbak a suevek. Marobod bukása után Morvában lakó törzsrakonaik a quadokkal együtt, bizonyos tekintetben Róma fensősége alá kerülnek, mennyiben a sűrűn feltűnő trónkövetelők, ha megszorulnak, mindig a birodalom támogatását keresik, és ez, ha fegyveres segílyt nem is, de menhelyet mindig ad a bukott nagyságoknak s a császárság befolyása néha annyira megnő, hogy ellentmondás nélkül töltheti be a királyi széket. Történetük Marobod bukása után tele van pártviszályokkal. Cataulda, az első király győzelmes ellenfele nem soká uralkod-

hatott, mert a szomszéd Hermondurok királya Vibilius megtámadván elúzi őt, s a menekvő Tiberius asyllumát veszi igénybe. A császár békét parancsolván a hermonduroknak, a quad Vanniust ülteti királyi székébe s elismerteti őt Vibiliusszal. Vanniust harmincz év mulva hugának fia Vangio és Sido a sziléziai lugiak segélyével buktatják meg. Az elűzött király Rómához fordul segélyért, de ez, politikájához híven csak menhelyet ad neki s elismeri a társuralkodókat, kik az országot ketté osztván, készséggel hódoltak meg az imperium főnhatósága előtt. Sido és Vangio utódja Italicus, Vespasian mellett harczolt a dunai sereggel. Domitian ellen háborút viselnek ugyan, de örömmel fogadják a feléjük nyújtott békejobbót s feledék sérelmeiket. Róma hatása a suevek közviszonyaira nagyon észrevehető. Érmeik latin köriratúak, bár nincsen rajtuk a császár fejképe, s nem a birodalom pénzegysége szerint vervék. Az előkelők szeretik a latin neveket, és sűrűn járnak Rómába, hol a császár alattvalóiként fogadtatnak, bár területük forma szerint nincsen bekebelezve. A katonai hatóság nem soroztat közöttük, mégis a birodalom mindig számít segédesapataikra, és jó szomszédtságukra, úgy, hogy kezdetben Pannonia éjszaki határán, a Duna mellékein nem is tart helyőrséget.

Traján oszlopának domborképein sűrűn fordulván elő a germanok, föltehető, hogy a rajnamelléki auxiliumok mind, vagy nagyobb részben berendeltettek a Duna partjára. Tömegesen csatlakoztak hozzájuk kétségtelenül a szabad germánok is — zsold, kitüntetések vagy zsákmány fejében.

Az oszlop művészei kellő gondot fordítván a részletekre, a háborúban résztvett germánokat fölismerhetjük az első tekintetre. Ruházatuk teljesen megegyezik Tacitusnak, épen Traján trónralépte idejében készült leírásával. Vastag gyapjú köpenyt viselnek, melyet vállakon csattal, vagy ha ez nincs, tövissel kapcsolnak össze, míg a gazdagok öltözete feszes, testhez álló, — mondja a classicus ethnograph. Ruházatuk tehát meglehetősen kezdetleges, s a harcz hevében még el is hanyván annak jelentékeny részét, félig meztelen testtel rontanak ellenük. Rút, visszataszító, félelmes lehetett tehát a germán

csapat, midőn vad ordítással tört a legsűrűbb sorokra. A harczosok nagy része csak paizs és füttykössel van fegyverkezve, de némelyek már kardot is viselnek. És daczára primitív fölszerelésüknek, a táborban nagy tekintélyük van. Oda állanak a császár emelvénye elé is, midőn ez beszédet tart, jutalmakat osztogat. Talán ott vannak közöttük a batavok is, kik „a legvitézebbek“. A régi szövetség czímét és tisztességét meghagytuk nekik — írja Tacitus;¹ nem terheljük őket sem adókkal, sem közbérlőkkel, s fölmentetvén a terhek és adózás alól, a háborúkra tartogatjuk őket, mint lövedékeket s fegyvereket“. — Ugyanily hódolati viszonyban vannak a mattiakok is. Valószínű tehát, hogy ők is harczoltak bérczeink között.

S aligha mulasztá el Traján a nagy vállalatban való részvételre fölszólítani a chattokat, kiknek teste edzettek, tagjaik izmosak, arczuk nyomatékos, és lelki élénkségük nagy; eszük, serénységük german létükre sok. A törzs „főnököket választ — beszél Tacitus,² hallgat előljáróira, ismeri a csatarendet, fölfogja az alkalmat, halasztja a rohanást, elrendezi a napot, elárkolja az éjt, a szerencsét a kétes, a vitézséget a bizonyos dolgok közé számítja, s mi a legritkább, és csak a fegyelem által lehetséges, többet bízik a vezérben, mint a seregben. Erejük a gyalogságban van, melyet a fegyvereken kívül megterhelnek még vas eszközökkel s az élelmi szerek szállításával is. Mások csatába mennek, míg a chattok háborúba. Ritkák a portyázások, a véletlen esetepaték, de az különben is a lovashadak dolga, hogy rohammal vívják ki a győzelmet, s hogy rögtön visszavonuljanak. A hirtelenkedés hasonló a félelemhez, — míg a késedelmezés közelebb áll az állandósághoz“.

Trajánnak épen ilyen csapatok kelletek.

German lovasságot is látván az oszlopon, kétségtelen, hogy a teneterek szintén ott voltak az auxiliумok között.³

A hermondurok vitéz csapatai is összemérték fegy-

¹ Tac. Germ. c. 29.

² Tac. Germ. c. 30.

³ W. Froehner pl. 53.

vereiket Decebal hadaival, mert országuk híve a rómaiaknak, olvassuk a Germaniában¹ s ezért egyedül nekik van kereskedelmük nemcsak a (Duna) parton, s beljebb és különösen Ractiában; itt-ott őrizet nélkül mennek át,² s míg más népeknek csak fegyvereinket s táborainkat mutatjuk, ezeknek, noha nem kívánkoztak utána, megnyitottuk házainkat, mezei lakainkat“.³

Végül határozottan fölismerhetők különös fejdíszükről a suevek. Hajukat hátrahajtván csomóba kötve viselik; s ez a fejdísz különbözteti meg náluk a szabadokat a szolgáktól. „A főnökök földészítik kontyaikat, ... s midőn ütközetbe mennek, az ellenség szeme láttára ékesítik magukat“.⁴

A suev segédcapatoknak kiváló hasznát veheté Traján, mert kitartó jó katonák, s mert Marobod óta, részben a római szervezetet honosíták meg hadügyükben.

A domborképeken nagyon sűrűn találkozáva germánokkal,⁵ valószínű, hogy a szabad Germaniának, minden a rómaiakkal határos népe részt vett a nagy háborúban.

A rómaiak soraiban még egy középtengeri, s egy afrikai exoticus nép is harczolt: a balear parittyások, s a maur lovasok.

„A maurok — írja Strabo⁶ — áldott országban laknak, s mégis legnagyobb részt megmaradnak nomád életmódjuk mellett. És daczára ennek csinosítják magukat hajuk és szakálluk göndörítése által, viselnek arany ékszereket, tisztogatják fogaikat, nyírják körmeiket; ritkán történik, hogy a járókelők megérintsék egymást, nehogy hajdíszükben kár essék. Leginkább lovon harczolnak vető lándzsákkal, s nyergéletlen lovaikat kötőfékkal kormányozzák; kardot is viselnek. . . . Apró, gyors és oly engedelmes lovaik vannak, hogy csak vesszővel igazítják azokat. Nyaklójuk gyapjából vagy szőrből készül; — a

¹ Tac. Germ. c. 41.

² T. i. a limesen.

³ Germanok vannak ábrázolva: W. Froehner pl. 48, 60, 62, 63, 67, 69, 91, 95, 99, 140.

⁴ Tac. Germ. c. 38. W. Froehner pl. 52.

⁵ W. Froehner: pl. 48, 60, 62, 63, 67, 69, 91, 99, 140.

⁶ Strabo, 17 kv. 3 f. 7. §.

kantár erre van erősítve. Némelyek vezetés nélkül is engedelmeskednek, mint a kutyák. Apró, bőr pajzsaik vannak, kicsi széles lándzsáik; átkötetlen széles szegélyű tunicát viselnek s felöltőül és mellpánczélul állatbőrt.¹

E leírás teljesen összevág az oszlop repraesentatioival.

A balearokat már a phoeniciek is ismerték. A szigetek harmincezezernyi lakosságának fegyverfogató része régebben a carthagóiak seregében szokott szolgálni, majd 631-től, hazájuk Rómához csatoltatván, a legiok segédcsapataiként szerepelnek. Fegyverzetük kicsi pajzs, könnyű lándzsa és három parittyá, melyek közül egyet derekukra kötöttek, egyet homlokuk körül csavartak, a harmadikat pedig jobbjukban tarták. Parittyáikból a sima nagy köveket oly erővel vetették ki, mint akár a katapultok. Ostromoknál tehát époly jó szolgálatokat tevének, mint nyílt ütközetben, mert súlyos köveik összetörték a pajzsot, mint sisakot.²

Decebal szövetségében csak egyetlen törzset találunk: a burokat, kik még követséget is küldenek Trajánhoz, hogy lebeszéljék őt a háború megindításáról.³

Sokkal nagyobb contingest szolgáltatottak a sarmata jazygok, kiket kétszer látunk az oszlop csoportozatain, mint a véres harcok tevékeny részeseit.⁴ Nemzetüket telepeiknek földrajzi helyzete sodorta háborúba.

Hazánkat, — kelet és nyugot mesgyéjén feküdvén, mindenkor megérinték a két világtáj ellentétei által földézett események, melyek legtöbbször rónáinkon vagy hegyeink között zajlanak le, a régmúltban épúgy, mint a történet egész folyamán. Itt találkozunk az ellenfelek most is, és Traján a nyugoti barbárokat vonja szövetségébe, Decebal pedig a keletieket, első sorban közvetlen szomszédjait: a jazygokat, s talán törzsrókonaikat a roxlánokat. S amazok kétségtelenül jó szízzel csatlakoztak, belátván, hogy helyzetük a Duna és Tisza között azonnal tarthatatlanná válik, ha Dacia elesik. Közreműködésük balul ütött ki: mind a két ütközetben megverték őket.

¹ W. Froehner, pl. 86, 87.

² Strabo 3 kv., 5. f. 1. §. W. Froehner pl. 91, 98, 145, 146.

³ W. Froehner pl. 36.

⁴ W. Froehner pl. 55, 62.

A keleti barbárok közül azonban alig voltak ők az egyedüliek Decebal táborában, bár a művésznink nem tüntetik föl a többieket. Következtethetünk azonban másokra is, mert a pl. 91-en a jazygokhoz hasonló öltözetű, s a harczot semlegesen néző népre akadunk. Ezek valószínűleg a király hívei voltak, épúgy az ijászok¹ és csak Decebal hadi szerencsésjének leáldozta után pártoltak át a császárhoz.

A második hadjáratban Decebal látszólag egészen magára van hagyatva, míg Trajánhoz mind hívek maradnak a régi szövetségesek, sőt újak is kínálkoznak. A pl. 130-on három néptörzs megbizottait különböztethetjük meg. A császár személyesen alkudozik velük dunai hídjának közelében. A legelől állók mintha ismét germánok lennének; a többiek valószínűleg keleti lovasnépek s ijászok, kik néhány csoportozattal alább már tényleg is közreműködnek.² Ijászokat különben látunk már előbb is: az első hadjáratban várostromnál ségedkeznek.³

E barbárok nemzetiségét, sajnos, nem határozhatjuk meg, mert a rómaiak által később is sűrűn emlegetett keleti ijász népeknek legnagyobb részt csak nevei maradtak fenn a külsőségekkel mit sem törődő ókori írónál.⁴

Az oszlop nemzeti irányzatossága: előnyös világtásba helyezni mindent a mi római, érvényesül a szövetségesek ábrázolása közben is. A császárhoz esatlakozott törzsek közül még a jelentéktelen számban szereplő barbárok is feltüntetvék, míg Decebal oldalán csak egyetlen germán népet állapíthatunk meg s a jazygokat, holott tudjuk hiteles adatokból, hogy összeköttetései behálózták a sarmát síkság összes barbárjait, hogy követei,

¹ W. Froehner pl. 96.

² W. Froehner pl. 148.

³ W. Froehner pl. 96.

⁴ A keleti barbarokat fölhasználják később is. — Capit. Maximini duo: 12. c.:... transit in Germaniam cum omni exercitu et Mauris et Oshroenis et Parthis et omnibus, quos secum Alexander ducebat ad bellum. Et ob hoc maxime orientalia secum trahebat auxilia, quod nulli magis contra Germanos quam expediti sagittarii valent. Ez így lehetett a dákok ellen is.

ha nem jártak is sikerrel, eljutának egész a Nagy Királyig, hogy magához édesített minden számbavehető kelet-európai vándor népet. Óriási tömegeknek kellett tehát egymással szembeszállaniok az élet-halál harcra, mely sok részben azért oly rendkívül elkeseredett, mert belejátszott mozgató erői közé, a nyugot s kelet közti nagy és örökre kiegyenlíthetetlen ellentét is. De a nagy tableaunak csak egyik felét látjuk egész teljességében, — míg a legyőzöttek oldalán csak ama mozzanatok, s a mozzanatok ama részesei tüntetvék föl, kik Róma dicsőségét növelék, növelék az által, hogy megaláztattak.

b) Történeti adatok.

Dacia meghódításának története, miként a fönnebb közölt vázlat eléggé igazolja, nagyon hiányos, részben az adatok gyér volta, részben a fönmaradt irott emlékek hiányossága miatt, úgy, hogy örömmel fogadjuk a legcsekélyebb fénysugarat is, mely némi világot vet a római birodalomnak európai, utolsó gyarapodására. Traján oszlopának csoportozatai, valóban megtörtént tények alapján concipiáltatván, fölismerhetjük néhol a classicusok által említett mozzanatokot, s ha nem adnak is azok mindig bővebb ismeretet, legalább illusztrálják az eseményeket, úgy miként az egykorúak fölfogták, miként a közvetlen résztvevők látták, — látták igazságszerető szemekkel, költőiség nélkül, de mégis a rómaiaknak, különösen Trajánnak kedvező irányzatossággal. És eme irányzatosságnak kifolyása az, hogy az éremnek csak egyik felét látjuk egész teljességében, míg másik oldalának körvonalait is alig különböztethetjük meg.

A csoportozatok ábrázolásai szerint a hadjárat a Duna partjáról, a Legio VII. Claudia főhadiszállásáról, Viminaciumból indul meg. Itt voltak fölhalmozva, a balpartra hajókkal szállított óriás készletek.¹ A hadsereg Traján személyes vezérlete alatt, két hajóhídon² kel át az ellenséges területre, kétségtelenül Lederatánál, mely a Tibiscumba vezető útnak kiindulási pontja.³ A követ-

¹ W. Froehner pl. 29—31.

² W. Froehner pl. 31—33.

³ W. Froehner pl. 34—36.

kező csoportozaton már készen áll a castrum, a rómaiak táborépítészeti szabályainak teljesen megfelelően.¹ Belsejében fényes sátrak, melyek közül a császáré azonnal fölismerhetjük, mert a legio sasát, signumait s imagoit eléje helyezik. Az első castrum most egészen békés jellegű. A porta praetoria előtt a császár cinctus Gabinust öltve fényes áldozatot, suovetauriliát mutat be. A cultrariusok már elővezeték a hizott sertést, kost, a pompás bikát, a kürtösök pedig a szokásos fanfareokat fújják. Ez az első állomás idegen földön, s a következő csoportozaton találkozunk már az ellenfél küldöttjeivel is.²

E jelenet, írja W. Froehner, nincs eléggé megmagyarázva. Durva köpenybe öltözött, s fütykössel fegyverzett german jön szembe a legiokkal, s Traján közeledtére, ki tábornokaival váratlanul jelenik meg a dombtetőn, félelmében leesik öszvéréről. Hasonló esetet beszél el Ammianus Marcellinus,³ midőn egy szarmata főnök megpillantván Constantius császárt elveszti eszméletét. Ha van összefüggés e dombormú, s Dio Cassius elbeszélése között, úgy ez a barbar, Dacia szomszédságában, a Visztula forrásai körül lakott búrok követe. „Traján elé, a dákok ellen vívott háborúban, midőn Tapaehoz közeledék, hol ellenei táboroztak, nagy gombát hozának — regéli Dio Cassius,⁴ — melyre latin betűkkel volt fölírva, hogy a búrok s a többi szövetségesek visszavonulásra és a harcok megszüntetésére intik a császárt“. Dio elbeszélésében, folytatja Froehner, nincs semmi valószínűtlenség. Némely gombafaj, mint a galócza (*agaricus*, *boletus laricis* Jacqu) néha tekintélyes nagyságúra fejlődik, bár a természettudósok nem akarják elismerni, hogy kryptogam növény akkorára nőhessen, mint a barbar követ öszvéreinek hátán levő lapos, lyukacsos és domború szegélylyel befogott kerek tárgy. Szerintük inkább szita az, mint a gombának félgömb alakú kalapja. De a régi művészek nagyon ritkán szokták híven ábrázolni a nő-

¹ W. Froehner pl. 35.

² W. Froehner pl. 36.

³ Amm. Marc. XVII., 12.

⁴ Dio Cass. 68, 8.

vényi részeket, s nem is lehet megkivánni tőlük azt, mit szándékuk sem volt megadni.¹

Hozzászól Dierauer is. Dio elbeszélése oly különös, hogy alig merem — írja — elfogadni egész terjedelmében. Fölhasználható a gomba írásra? Széles, nagy kalapú gombára gondolhatunk ugyan, de éppen ezek pusztulnak el leghamarabb. A *μύκης* szó jelenti a kardhüvely hegyét, vagy végének érzefoglalását is, de az meg éppen valószínűtlen, hogy Trajánának ilyen formában nyújtottak volna át üzenetet, Dio pedig, ha *μύκας* jelzőből következtethetünk, nyilván gombát értett. Lehet, hogy csalódás, lehet, hogy Dio *λευκήν*-t irt, melyet a régi másolók tolla *μύκης*-re változtatott, Xiphilinos pedig, hihetőbbé teendő az eseményt *μύκας* jelzővel bővítette ki. Sajátságos az is, hogy az üzenetet latin betűkkel írták. A kérdéses tárgy kerek, lyukacsos lap, melynek baloldalán a kiemelkedő domború keret világosan látszik, míg az ellenkezőn már elmosódott. A földre hullott ember karja, majdnem a közepén fekszik rajta keresztbe, — s mutató ujjá egész a szélzetig ér. A lap átmérője az öszvér nagyságához viszonyítva, valószínűleg 64—80 cm. átmérőjű. E leírásból kiderül, hogy ez esetben nem lehet gombáról szó, mert akkor e művésznak félgömbhöz hasonlóan kellett volna ábrázolnia, és semmi esetre sem kiemelkedő keretű körlapnak. Minősítsük inkább pajzsnek, s akkor a fölületén lévő lyukaeszkákat díszítéseknek mondhatjuk, melyekhez még hasonlókat is találunk az oszlop egyik csoportozatán.²

Dierauer tehát nem fogadja el Froehner megoldását, de újat sem ajánl. A kérdéses tárgyat pedig bátran mondhatjuk gombának, de nem földben tenyésző fajnak, mint a galócza, hanem fagombának, melyek néha föltünően nagyra nőnek, s époly kemények, sőt néha még erősebb szövetűek, mint maga a fa, melyen képződtek. Ezek legtöbbször kiszögellő, illetőleg erkély alakúak, úgy, hogy lambrequinekül is használhatók; de vannak

¹ W. Froehner: La colonne Trajane. Szövegeknyv 5, I. (nagy kiad.)

² Pl. 66. — A legfelső dák, Ld. J. Dierauer: Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans. 83. l., 3. j.

egészen kerekék is, s utóbbiak átfogják az odvasodni kezdő ágakat, melyeken képződtek. Ilyen példányt Hát-szeg vidékén Buda Adám földbirtokos barátomnál, Reán, láttam hármat-négyet. Felső részük kemény kéreghéjjal befogott sík lap, — a melyre bátran lehet irni, ha ki-egyenesítik. Ekkor aztán a keretül szolgáló kéreg is kidomborodván, előttünk áll Traján oszlopának gombája.

A 36-ik táblán ábrázolt lyukacsok is meglehetnek az ily élődinék egyenesre vajt lapján, mert szövetük nem mindenhol egyformán sűrű. A művész tehát a valóságot ábrázolja, midőn az öszvér hátára kötött s a szükséghez képest alakított élődi növényt domború kerettel vési, fölületét pedig lyukacsokkal látja el. A 66-ik táblán ábrázolt, s Dierauer által említett, legmagasabban álló dák pajzsán nyoma sincsen a hasonlatosságnak. Teljes nyugodtsággal vonatkozathatjuk tehát Dio adatát a 36-ik táblán ábrázolt jelenetre.

A követség kihallgatása után Traján tovább haladván, castrumokkal biztosítja minden mozdulatát, s az oszlopokon a Duna partjától az első ütközetig hat állomást különböztethetünk meg, s ennyi teljesen elég is volt, hogy eljusson Tapaeig, hol Decebal súlyos vereséget szenved. Tapae fekvése még eddig ismeretlen, de ha valóság az, hogy a döntő jellegű mérkőzés már a háború kezdetén történt, úgy azt még a Duna közelében, hadászatiilag fontos ponton kell keresnünk, — Karánsebes környékén, hol a Temes és Bisztra egyesülnek, utóbbinak torkolata pedig kulesa a dák királyság közép-pontjának a hátszegi völgynek, melynek délnyugoti szögletében, a vaskapui hágó előtt fekszik Sarmizegetusa. Decebal, legalább nem értesülünk róla, nem hatolt előre a Dunáig, hazájának belsejében várta meg ismét a támadást épen úgy, mint Domitian háborújában. Az ellenfélnek e bebocsátása a legnagyobb könnyelműség lett volna, ha a király nem azon indokból teszi, hogy ott mérkőzzék meg Trajànnal, hol teljes biztosságban érzi magát, hol könnyen összevonhatja tartalékait, hol vereségesetén nem kockáztat mindent, mert van hátvédje. Ily állomásul Karánsebes vidéke a legalkalmasabb. A Bisztra torkolata síkság, de völgye följebb összeszorul s nyugotkeleti irányban majdnem egyenesen nyúlik Sarmizegetusa

felé.¹ E szűk völgyet lépésről-lépésre védheti Decebal, s fővárosából kiegészítheté fogyatkozó csapatait, mint készleteit. A völgy torok erősítésekkel is el volt látva, mint az oszlop domborképei igazolják² s Papae miként alább bizonyíthatom szenthely is volt. Kétszeres jelentősége vala tehát Dacia-ra nézve, s teljesen megokolt, hogy Decebal itt mérte össze fegyvereit legelőször a hódítóval. Traján a reliefek szerint nem ostromlá meg a magaslaton levő várat,³ hanem castrumának elkészülte után nyílt ütközetben kísérle meg szerencséjét.⁴ Győzött, s a győzelem kezébe juttatá a várat, mint szenthelyet.⁵

A király ez ütközet után visszavonulván, követeket küld a császárhoz.⁶ A küldöttek, miként öltözetük bizonyítja, nem előkelő emberek, de a császár megadja nekik a kellő tiszteletet, mert emelvényen ülve fogadja őket tábornokai jelenlétében.⁷ Az uralkodó elé azonban csak öten járulnak, holott kilenczen érkeztek, — fontos ügyek elintézésére, kétségtelenül békét kérni vagy ajánlani. E követség föltartóztatván Trajánt, a királynak módjában volt szervezkednie; és ez, — meg az idő zordonná váltta, csakugyan visszatérésre bírták a császárt.

Traján eltávozván a hareztérről, valószínű, hogy seregének egy része is átment Moesiába, csak azon csapatok maradván vissza, melyek helyőrségekül valának szükségesek. Ez bátorságot öntvén a dákokba, ők lesznek a támadók, s a 21-ik csoportozat szerint valamely folyón megkísérlik az átkelést. E folyó valószínűleg a Temes, mert Traján táborát, ha következtethetünk a római Tibiscum hely fekvéséből, a Bisztra jobb partján, a Bisztra és Temes egyesülése által képezett háromszögben helyezte el; lehetséges az is, hogy jobban biztosítandó téli szállását, annak egy részét, vagy egészen is a Temes jobb partjára vivé át. Ha így van, nagyon érthető az

¹ Várhely, Hunyadmegye.

² W. Froehner, pl. 50—51.

³ U. o. pl. 45—47.

⁴ U. o. pl. 47—49.

⁵ U. o. pl. 50—51.

⁶ U. o. pl. 51—52.

⁷ U. o. pl. 52—53.

átkelési kísérlet, mely azonban, nem készítettvén elő kellően, balul végződött.¹

E catastropha nem riasztván meg a hazáját féltő népet, tovább folytatják a harczot, s a következő csoportozaton² már castrumot ostromolnak. E téli szállás valószínűleg azonos lévén Traján legutolsó étapejával, az ismét a Temes és Bisztra összefolyásánál keresendő; nem kockáztatok tehát nagyot, ha föltételezem, hogy a későbbi Tibiscumot látjuk, azt a pontot, melynek megtámadása előbb (a jégzajlás miatt?) nem sikerült.

Ezzel befejeztettek az első háború első szakának hadműveletei.

A második előkészületei kora tavasszal kezdődnek s Traján ismét a Duna mellékéről indul meg, és a 23—25-ik csoportozatok³ a császár vízi útját ábrázolják, de a fölvonulást mellőzvé a művészek, az események közepébe nyúlnak, s következő domborképük szerint az imperator már Daciában van⁴ és lovassága a jazygok megfutamításával kezdi meg a harczot.⁵ E küzdelem valószínűleg csak bevezetése volt a későbbi, de ha következtethetünk abból, hogy nem látjuk a castrumot, még az nap este kezdett, s egész a késő éjjelig húzódott ütközetnek, mely a dákok teljes vereségével végződik. Veszteségük mérhetetlen lehetett, de rettenetes a rómaiaké is, mert a művészek szükségesnek látják föltüntetni a sebesültek ápolását is.⁶ A veszített csata hatása azonnal mutatkozik, mert Traján be sem fejezheté castrumának⁷ fölhányatását, midőn megérkezik ellenfelének tömeges küldöttsége.⁸

Ez események színterét ismét Tapae, tehát a mai Karánsebes közelében kell keresnünk.

A követség sikertelenül járván, a harcz újra kitör.

¹ W. Frochner, pl. 54—55.

² U. o. pl. 55—56.

³ U. o. pl. 57—60.

⁴ U. o. pl. 60—61.

⁵ U. o. pl. 61—62.

⁶ U. o. pl. 65.

⁷ U. o. pl. 63—64.

⁸ U. o. pl. 63—64.

A 33-ik csoportozaton¹ már heves ütközet van ábrázolva, a következőn castrum,² majd ajándék osztás,³ odább pedig a római foglyok megkínzása.⁴ E jelenet arra enged következtetnünk, hogy a rómaiak egyik hadteste valahol vereséget szenvedhetett. De lehetséges az is, hogy a szerencsétlenek Daciába települt imperiumbeliek, kiket az ingerült király kiszolgáltatót a nép dühének.

Ezzel ismét a Duna mellé vezet vissza bennünket kőbe vésett chronicánk, s csoportozatai valószínűleg Traján szemléjét és a második hadsereg, a Laberius Maximus parancsnoksága alá helyezett I. Italica fölvonulását s viselt dolgait ábrázolják.⁵

A 43-ik csoportozattól⁶ kezdve a két hadsereg már együtt van, s Traján a Bisztra völgyét elzáró egyik ellenséges vár előtt haditanácsot tart vezéreivel, majd fogadja a király követségét.⁷

Osszesen három dák követség van jelenítve, melyek közül kettőt megemlít Dio Cassius is,⁸ de a XI-ik századbeli Xiphilinos annyira megrontá Pannonia egykori derék legatusának eredeti szövegét, hogy lehetetlenség megállapítanunk a valódi értelmet, még oly éles elmére valló javítások és igazítások után is, melyeneket Dierauer kísérelt meg.⁹ Helyesebb mellőznünk az egész pontot, s helyette a Kr. u. VI-ik században élt és 534—576 között előkelő állást foglalt Petrus Patricius adalékait fogadnunk el, mert teljesen összevágtnak azok az oszlop képeivel. Petrusnak pedig nagy állásaiban, és az eseményekhez majdnem öt századdal közelebb, midőn rendelkezhetett a hivatalos adatokkal is, sokkal inkább módjában volt pontosan értesülnie, mint a korlátolt, s az esetleg megromlott szöveget soha föl nem ismerő Xiphilinosnak.

¹ W. Frochner, pl. 66—67.

² U. o. pl. 69.

³ U. o. pl. 70.

⁴ U. o. pl. 70.

⁵ U. o. pl. 71—74.

⁶ U. o. pl. 73—75.

⁷ U. o. pl. 75.

⁸ Dio Cass. 68, 9.

⁹ J. Dierauer: Beiträge zu einer kritisch. Gesch. Trajans. 85. l., 1. j.

Petrus szerint Decebal először közrendűeket küldött,¹ majd előkelőket,² kik személyes találkozást kérnek, s végül a békéért esengőket.³⁻⁴ Dierauer megoldandó a bonyolult kérdést, úgy véli, hogy a 15-ik csoportozaton⁵ jelenített ütközet Tapaenál vívatott, s hogy az itt lezajlott harcz a háború második évében keresendő. A fönnebb említetteknel fogva nem tudván e föltevést elfogadni, úgy képzelem a dolgot megfejthetőnek, ha Decebalt első veresége után nem tartjuk még kétségbeesettnek; — hiszen, mikép a következők igazolják, teljes erejében volt, s ekkor a büszke barbar elégnek tarthatá a közrendűekből válogatott követséget is, míg a második vereség után veszedelmesnek vélvén a nemzetközi illendőség megsértése által ingerelni a félelmes császárt, már előkelő embereket bíz meg, — s végül is ezekkel kísérli meg szerencsáját.

Ajánlatai nem fogadtatván el, a harcz újból megindul, s Traján egy étapeal odább castrumot hányat, de a dákok mérkőzés nélkül menekülnek hegyeik közé.⁶

Innen kezdve a háborút végig hegyek között vívják. A Bisztra völgyének nyugoti torkolatát védő várak eleste után négy állomást halad előre, míg alkalma nyílik újból megütköznie.⁷ Ismét a dákok vesztenek, de egy étapeal beljebb újra megkísérlik szerencsájüket. Megint legyőzettek.⁸ A következő csoportozaton vár

¹ W. Froehner, pl. 51—52.

² W. Froehner, pl. 63—64.

³ U. o. pl. 75.

⁴ Petr. Patr. Excerpta, — bonni kiadás 123. l. c. 4: "Οὐ Δεκέβαλος πρὸς Τραϊανὸν πρέσβεις ἐπεμψε πηλοσόφους οὐτοὶ γὰρ εἰσι παρ' αὐτοῖς οἱ τιμιώτεροι. πρότερον γὰρ κομίστας ἐπέμπευ, εὐτελεστέουσι δοκοῦντας παρ' αὐτοῖς εἶναι. ἐκεῖνοι δὲ ἐλθόντες ἐπὶ τῷ Τραϊανῷ ἐρήμωσαν καὶ τὰ ὄπλα, καὶ τὰς χεῖρας ὀπισθεν δέσαντες ἐν αἰχμαλώτων τάξει ἐδίοντο τοῦ Τραϊανῷ εἰς λόγους ἐγθῆναι Δεκέβαλον. — c. 5: "Οὐ πάλιν ὁ Δεκέβαλος πρεσβείαν ἐπέμψε πρὸς Τραϊανὸν, τῶν παρόντων ἀναχωρήν κομισζόμενος. Következnek Decebal ígérétei.... Προσεδίξατο οὖν τὴν πρεσβείαν ὁ Τραϊανὸς ἐπὶ ταύταις ταῖς συνθήκαις....

⁵ W. Froehner, pl. 47—49.

⁶ U. o. pl. 76—81.

⁷ U. o. pl. 91—93.

⁸ U. o. pl. 95—97.

ostrom lévén föltüntetve, talán a Dio által említett erősséget látjuk,¹⁻² melyben megtalálta Traján Cornelius Fuscusnak elveszett sasait is. Froehner, nagykiadásának szöveg könyvében³ Traján dunai átkeléséről írva azt állítja, hogy a domborképen föl van tüntetve a zászlaját, illetőleg sasát vesztett legio is, mert az egyik aquilifer csak a puszta nyelet viszi. Ciaconius e nyelet lámparúdnak minősíti,⁴ hasonlóan Franke,⁵ míg Dicrauer mindhármukkal szemben zászló rúdnak tartja, melyről lehullott a jelvény; — hozzátehetjük, hogy épen a sas. Különös gondolat is lett volna a császár jelenlétében egy legiot a homlokzat előtt puszta rúddal ábrázolni. Vajjon megindult volna a katonai becsületért mindent áldozó Traján ily hadtesttel hódító háborúba? Nem hiszem.

S ezzel vége felé hajlik a háború, — Decebal két tűz közé szorulva kénytelen meghódolni.

E nagy fordulatot talán Lusius Quietus már sejk betörése⁶ idézi elő, ki a vulkáni szoroson hozva be lovasait, keletről támadja meg a szerencsétlen királyt, ki az 59-ik csoportozat szerint⁷ mégegyszer összetűz a császárral, de a sors haragja ekkor is súlyos csapást mérve reá, a győzelem Trajáné lesz. A művészek az ütközet után, mely hatodik a háború második évében, még két castrumot adnak,⁸ de ezek már alig jelentvén újabb állomásokat, valószínűleg a győzelmes hadsereg elhelyezését ábrázolják. A 62-ik domborkép a dák király meghódolását jelenti, úgy miként Dio Cassius elbeszéli,⁹ térden állva.¹⁰ A 63-ik kép Froehner szerint Dacia fő-

¹ W. Froehner. pl. 97.

² Dio Cass. 68, 9: *ὁ δὲ Τραϊανὸς ὄρη τε ἐντεταί χρισμένα ἔλαβε, καὶ ἐν αὐτοῖς τὰ τε ὄπλα τὰ τε μηχανήματα καὶ τὰ αἰμῶλωτα, τὸ τε σημεῖον τὸ ἐπὶ τοῦ Φοῦσκον ἄλῶν εἶχε.*

³ W. Froehner: La colonne Trajane 4. l., 2-ik bekezd.

⁴ Alf. Ciaconius: Historia utriusque belli Dacici a Traiano caesare gesti. (1616-iki kiad.) 50-ik sz.

⁵ Franke: Geschichte Trajans 195. l.

⁶ W. Froehner: La colonne Trajane. pl. 86—88.

⁷ U. o. pl. 98—99.

⁸ U. o. pl. 100 és pl. 101—102.

⁹ Dio Cass. 68, 9.

¹⁰ W. Froehner, pl. 102—104.

városa, Sarmizegetusa lenne,¹ a 64-iken Trajánt imperatorként üdvözlik,² végül a Victoria.³

A második hadjárat bevezető képesoportozatait Froehner, a kis kiadásban, Italiában keresvén Anconat véli fölismerni.⁴ A parton, folytatja pompás épületek vannak. Távolabb Venusnak Catullus által említett⁵ nagy temploma. Az épület peristyles (*ναὸς περιστερῶς περιστεύλος*), melyben a cellat tizenkét oszlop veszi körül. Az istennőnek magas alapra helyezett szobra a kapuban áll. Körülötte fődött, s kívülről fallal elzárt, és ugyancsak kívülről, magasan fekvő rácsos ablakokkal világított terjedelmes oszlopcsarnok. A cellának nagy, szintén vasrácsos ablaka van. A tengerparton emelkedik Trajánnak még ma is fönálló diadalkapuja. A tetőn három, valószínűleg Jupiter, Mercur és Marsot ábrázoló szobor van. A partról út vezet a városba. A rakadón magas rudra függesztett lámpa meg van gyújtva, más két ember fáklyákkal világít; éjszaka történnek tehát a beszállás előkészületei. A parton biremis áll, hátsó részére kitűzték a zászlókat, s evezősei készen állanak. Mögötte biremis; pavillonján a gárda zászlai, s Traján a város felől érkezik, hogy beszálljon. A háttérben ugyanily hajó; — hátsó részén nagy sátor, — az evezősök fölött rudakon, kifeszíthető ponyvák. Anconából Ravennaba viszi Froehner a császárt,⁶ hol az érkező flotta fogadására a partra tódul az egész város. A mólón oltár áll lobogó tűzzel, s ott van a bika is, hogy föláldozzák a hajóhad védistenének. A háttérben porticus corinthosi oszlopokkal. A kiszálló Trajánt Ravenna lakossága nagy ünnepélyességgel fogadja. Később áldozatot mutat be a császár Neptunnak, majd megszemléli a várost. Innen Gallia Cisalpina valamelyik kikötőjébe evez a flotta.⁷ Megérkezvén, a legionariusok partra szállanak, Traján pedig ismét áldozik. Később megállá-

¹ W. Froehner, pl. 104—105.

² U. o. pl. 106.

³ U. o. pl. 107.

⁴ W. Froehner: La colonne Trajane (kis kiad.) 123. kv. 1.

⁵ Catull. 36, 13.

⁶ W. Froehner: La col. Traj. 125. 1.

⁷ U. o. 127. 1.

podnak még Istriában is¹ és csak innen kél szárazföldi utra Dacia felé. Közben nagy tömeg dák járul eléje. A nagy kiadás szövegkönyvében² majdnem szóról-szóra ismétli ez élénk phantasiáról tanuskodó leírást, bár nem kockáztatja meg többé a tengerparti városok neveinek egyenkint való felsorolását. A végső eredmény tehát ugyanaz itt is, melyet még az által is indokoltabbá akar tenni, hogy Hadriánt a 68-ik csoportozaton³⁻⁴ Traján környezetében fölismeri egész határozottsággal. E leírás Froehner tudományos tekintélye által támogatva Franciaországban általános visszhangra találván, S. Reinach⁵ is elfogadja az anconai kiindulást, el az egész tengeri utat, mert a trónörökös jelenléte a tenger, s nem a Duna partját indicalja.

Ezekkel szemben eltekintve attól, hogy a kérdéses helyen nem lehet megállapítanunk Hadrian domborképét, el attól is, hogy 105-ben a herceg még nem volt trónörökös, elfogadhatjuk föltétlenül Dierauer érvelését⁶ alig tételezhetvén föl az adriai partokról, egyszerre az ellenséges területre való óriási földrajzi ugrást, különösen midőn a művészek minden pillanatban bizonyítják, hogy az eseményeknek színterén vagy azoknak közvetlen közelében akarnak maradni. Ha nem ez lett volna előttük az irányadó szempont, úgy a háború végén módjukban lett volna jelenteniök a fényes római ünnepélyeket, a diadalmenetet stb. de ők e helyett a hazájukból kivándorló dákok szomorú csoportját választják, a befejezésnél nem térve el az eredeti céltől, mely az ő realis fölfogásuk szerint nem is lehetett egyéb mint tisztán a dák háborúk illusztrálása. Az Anconából való kiindulás is elfogadhatatlan föltevés, még akkor is, ha a pl. 108-on ábrázolt templom csakugyan Venusé, mert Traján iva csak 115-ben épülvén, a második háború megindításánál tíz évvel, az oszlop fölállításánál pedig két évvel későbbi

¹ W. Froehner, 128. l.

² U. o. 17. l. 65 kv. csop. nálam 66 kv.

³ U. o. 18. l.

⁴ U. o. pl. 112—115.

⁵ Salomon Reinach: La colonne Trajane. 53. l.

⁶ J. Dierauer: Beiträge zu einer kritisch. Gesch. Trajans. 98. l., 2. j.

keletti.¹⁻² Es az íven nem a három isten szobor állott, hanem Traján lovas szobra, két oldalt pedig Plotina és Marciana.³ Elvész tehát a Nolli által közölt érem bizonyító ereje is, melyet Froehner fölhasználhatónak vélt érvelése igazolására.⁴ A diadalkaput vagy bármely más célra emelt ívet tehát valamely dunaparti városban kell keresnünk, ha ugyan nem a művészek képzeletéből került ki, úgy, miként erre az oszlopról számos analogia mutatható ki. Megdönthetők lévén tehát Froehner leg-erősebb érvei, az ő mint Reinach ellenére, — bár utóbbi visszaütíti Dierauer érvelését,⁵ azt kell állítanunk, hogy a tárgyalt csoportozatok a Duna partján történt eseményeket jelenítik, — s tárgyuk a háborút megelőzőleg a császárnak valamely pannoniai, vagy inkább moesiai szemlé utja lehet.

A második hadjáratban Dacia két oldalról: nyugot felől Traján, délről pedig Hadrian által támadtatván meg, a domborképek csoportozatainak helyes összetartozósága alig állapítható meg oly biztossággal mint az első háborúban. Azt a keveset mi a rómaiakra vonatkozik, vagy tisztán történeti tény, az alábbiakban kísérlem meg összefoglalni.

Az első háborút követett békét Decebal nagyhamar megszegvén, a császár által visszahagyott, úgy látszik gyöngé helyőrségeket leölette vagy élüzte a fővárosból mint vidéki várakból, sőt elfoglalta a jazygok területének egy részét is. Ez egy jelentőségű lévén a hadüzennettel, seregét megsziporítá, erősségeit helyreállítatja, kibővíti, sőt ujakat emel, biztosítani akarván országát minden eshetőség ellen. Traján kellő óvatossággal vívja a második hadjáratot is. Lépésről lépésre halad, castru-

¹ J. Dierauer: Beiträge zu einer krit. Gesch. Trajans, 99 l., a jegyzetben.

² Orelli 792. sz. TR. POT. XVIII. IMP. VIII. COS. VI.

³ Rossini: Gli archi trionfali degli antichi Romani. Roma 1836, 8. l. és 44—46-ik tábla.

⁴ C. Nolli: L'Arco eretto all' Imp. Nerva Trajano nel Porto d'Ancona. 124. l., 1. j.

⁵ S. Reinach: La colonne Trajane, 53. l. jegyz.: Observation judiciaire de W. Froehner, que les critiques de M. Dierauer (Beiträge 86. l.) n'ont pas affaiblie:

mokkal biztosítja minden étapeját. Az elsőt, bár befejezetlen a 76-ik csoportozaton látjuk,¹ a következőn már találkozunk az ellenfelekkel is, de pileatus vezérek még nem vélik alkalmasnak a körülményeket actiójuk megindítására.² Ez azonban aligha késett soká, mert a 77-ik csoportozat szerint³ megtámadják már a félig kész castrumot, és Traján sebes vágatva érkezik résztvenni a harcban.

Ez alatt befejezték a turnu-severini nagy hidat is, — melylyel alább bővebben foglalkozom.⁴ Traján személyesen végzi a főlavató áldozatot. A második háború a barbaroknak egymáshoz és a római birodalomhoz való viszonyában jelentékeny változást idézvén elő az Al-Duna balpartján és a szarmát síkságon, kétségtelenül Dacia szomszédságában lakott, törzseik képviselői megjelennek az imperator előtt s följánlják szövetségüket. Ajánlataik elfogadtatván, később tevékeny részt vesznek a rómaiak küzdelmeiben. A császár visszamenvén a harctérre vezérlete alatt kel át a hadsereg valamely folyónak lábas hídján.⁵ A Nera vagy Karas-e az, lehetetlen eldöntünk. Ezután még két állomást halad előre;⁶ a következő csoportozatokat áldozatok, allocutio, haditanács töltik ki.

Ezzel két részre oszlik a szín, s látjuk mindkét római sereg harczvonalát. Operatioikkal a dákok hadügyével kapcsolatosan alább foglalkozom.

Közvetlenül a főváros előtt⁷ követség járul a császár elé. Ajánlataikról nem emlékeznek meg az egykorúak, de kétségtelen, hogy elutasítottának, mert a főváros erődítményének udvarán⁸ mérget iszik a nép előkelőinek színe-java.⁹ A főváros eleste után új, tömeges küldöttség

¹ W. Frochner, pl. 122—123.

² U. o. pl. 123—124.

³ U. o. pl. 124—128.

⁴ U. o. pl. 128—129.

⁵ U. o. pl. 131—132.

⁶ U. o. pl. 132—133 és 136—137.

⁷ U. o. pl. 152—153.

⁸ U. o. pl. 154—155.

⁹ U. o. pl. 155.

jelenik meg¹ de a háborút elleneinek teljes leigázásával akarván befejezni Traján, visszautasítja ezeket is. A következő négy castrumot² tehát már a hátszegi völgyben, a Sztrigy, s a Városvizpatak völgyeiben kell keresnünk. Utjában ismét követséget fogad s császár.³ A 109-ik csoportozaton ábrázolt castrum kétségtelenül a későbbi Germizara (Gyógy-Csigmó).⁴ Ha megállhat ez a föltevés, akkor a castrum előtt előmlő folyó a Maros lesz, melyen, fölhasználva a csekély vizállást, kecskelábos hidon kelnek át a legionariusok.⁵ Találkozunk még dák várral is,⁶ melyből a jelentékeny számú hadsereg épen kivonul, hogy fölkeresse ellenfeleit. Nem kellett messze menniök, mert a művészek már a következő csoportozaton⁷ ábrázolják támadásukat a rómaiak castruma ellen. Vereségük után a szomszédvár őrsege is elhagyja sánczait.⁸ Ezzel vége felé közeledik a második háború is, — és talán épen ennek ad kifejezést Traján midőn beszédet tart hadseregéhez.⁹

Utóbbi csoportozaton látjuk az ötvösműveknek egy részét is, melyek Decebal kincséből kerültek a császár kezébe. Dio a hadjáratnak legfontosabb, jóformán egyetlen történésze szintén megemlíti a király birtokában volt tömérdek nemes fém tárgyat, s elbeszéli a regét is, a mely később ismét és ismét megújul a vándornépek dolgait följegyző chronicákban.¹⁰ Dio nem említi értékösszeget, — de Kritó a császár orvosa igen, s az ő könyvéből írja ki Joannes Lydus, erősen megtódtítva a minden bizonynyal jelentékeny számot, hogy szembeállítsa a régi birodalom dicsőségét, fényét a hatodik századbéli byzantinismus nyomorúságaival. Szerinte öt millió litra arany és tíz millió litra ezüst volt a zsákmány, a tömérdek,

¹ W. Froehner, pl. 158—159.

² U. o. pl. 160—161, 162, 163 és ismét 163.

³ U. o. pl. 164.

⁴ U. o. pl. 164—165.

⁵ U. o. pl. 164—165.

⁶ U. o. pl. 165—166.

⁷ U. o. pl. 166—167.

⁸ U. o. pl. 168.

⁹ U. o. pl. 169—170.

¹⁰ Dio Cass. 68, 14.

nemes fémből készült edényen kívül.¹ A zsákmány óriási voltát megerősíti Gellius is, midőn írja, hogy Traján forumának aranyozott szobrai, zászlai stb. „Ex Manubiis“ fölirattal látvak el.² A császár az edények egy részét, s egy óriási ökörszarvat, a zsákmány színét javát, miként Suidas beszéli Jupiternek ajánlotta föl a következő, önzüleg irt dedicatióval:

Jovi hoc Aeneades Casio Traianus simulacrum.
Princeps mortalium, Principi immortalium.³

Joannes Lydus szerint Traján az óriás zsákmányon kerül még ötszázezer fegyverfogható férfit hurczolt Rómába.⁴ S ha ez valóság, úgy tökéletesen igaz lenne Eutropiusnak fönnebb említett passusa, hogy Dacia férfi népessége Decebal korábbi harczaiban s a két utolsó háborúban majdnem egészen kipusztult.⁵

A végső csoportozatok a független Dacia haldoklását ábrázolják. Az utolsó követség sikerében nem bizó főnökök öngyilkosok lesznek,⁶ alább a szomorú követség,⁷ a római lovasság által utalért Decebal öngyilkossága;⁸ odább a tragicus végzetű király fejét mutogatják a legio-

¹ Joann. Lydus: De magistratibus. — Bonni kiadás II. kv. 28. fej. 192. l. *Πρώτος ἔλδν σὲν Δεικεβᾶλω τῶν Γειτῶν ἡρησαμέω, Τραϊανὸς ὁ πολὲς, πεντακοσίας μυριάδας χρυσίου λιτρῶν, διπλασίας δὲ ἀργύρου, ἐπιπομάτων ἄνευ καὶ σκευῶν τιμῆς ὅρου ἐμβεβηκότων, ἀγελῶν δὲ καὶ ὄπλων. καὶ ἀνδρῶν μαχηωτάτων ὑπὲρ πενήκοντα μυριάδας σὲν τοῖς ὄπλοισι Ῥωμαίας εἰσήγαγεν, ὡς ὁ Κρίτων παρῶν τῷ πολέμῳ δυσχεροῖσται.* E szerint a zsákmány aranyrésze 16,375 métermázsa lett volna 1,637.500,000 frt értékben, — az ezüst pedig 32,750 mm. Ha az arany és ezüst akkori arányát 1:3-nak vesszük, úgy ez is 1,070.750,000 frt lett volna. Hihetetlen számok még akkor is, ha tizedrészükre szállíttatnak le. (Egy litra = 327 5 gr.)

² Gell: Noct. Attic. XIII. 24: In fastigiis fori Trajani simulacra sunt ita circumundique inaurata equorum atque signorum militarium; subscriptam est: EX MANVBIIS.

³ Suidas: Κάσιον ὄρος (Pelusium.) *Ἐνθα Τραϊανὸς ἂ νέθηκε κρατῆρας ἀργυροῦς, καὶ κέρασ βόδσ παρμέμεθες, κερρσσωμέρον, ἀκροθῆνια τῆς κατὰ τῶν Γειτῶν νίκης.*

⁴ Joann. Lyd. id. h. II. kv. 28. f. 192. l.

⁵ Entr. VIII. 3.

⁶ W. Froehner, pl. 170—173.

⁷ U. o. pl. 172.

⁸ Dio Cass. 68, 14:

nariusok;¹ a következő 118—124-ik domborkép² a római portyázók dúlásait ábrázolja; a 125-ik pedig a kivándorlók szomorú csoportját.³

A domborképeken tehát nagyon éles, világos tendencia érvényesül. Ki van emelve minden, mi Traján, de csak is az ő dicsőségre szolgál, — de el van hallgatva minden és mellőzve, a mi nem használható föl erre. Nincs föltüntetve Decebal hugának elfogatása, nincsen Longinus önfeláldozása. És mégis e hiányok alig csökkentik az óriás adattár értékét, — *nem azért, mert a mit ad, azt a valóságnak megfelelően adja!*

¹ W. Froehner, pl. 170.

² U. o. pl. 179—184.

³ U. o. pl. 184—186.

XI. A dákok.

A dákok az ó-kor legkiválóbb, legharcziasabb népei közé tartoznak, s a háború létüknek egyik főeleme, melyet nem nélkülözhetnek, mely nélkül nem tudnak élni. Évről-évre új kalandokba bocsátkoznak tehát, ott kísértve meg szerencséjüket, merre legkönnyebben véltek boldogulhatni. A római birodalom szenved talán tőlök legtöbbet, míg Traján véget nem vet nemzeti függetlenségüknek, önállóságuknak. E harcziasságnak okai, jó részt vallásukban gyökereznek. Sajnos, hogy vallásrendszerüket, nem lévén részletes adataink, csak töredékesen vázolhatjuk. És még a meglévő adatok is hiányosak, ellentétesek, s néha annyira összevegyítik a valóságot a mesékkel, vagy följegyzőik képzelődéseivel, hogy az igazságot jóformán lehetetlen megkülönböztetnünk a félreértések és tódításoktól. És még az is növeli a nehézségeket, hogy a thrákok és törzseik, s a géták és dákokra vonatkozó datumok teljesen összefolynak a régiéknél, épúgy mint a későbbieknél, egy kalap alá vonva minden népet, s ha különböztetnek is, ezt oly ritkán teszik, hogy alig van hasznunk a közvetlenül vonatkoztatott adalékokból. Ez főképen a dákokról áll, kiket sohasem, vagy csak hiányosan választvan el a gétáktól és rokonaiktól, el kell fogadnunk reájuk nézve is mindazon adatokat, melyek kellő kritika után, az egy fajbeli népekre alkalmazhatók.

A dákok vallása több isten hívés, melynek Olympján Zalmoxis trónol. Érdekes alakja megragadá már az ó-kori észlelők figyelmét, s Herodotus¹ följegyez róla

¹ Herod. IV. 95.

egyet-mást. Szerinte, s ő a Hellespontus. és Fekete tenger partjain lakó görögöktől hallá, Zalmoxis samosi volt, Mnesarchos fiának, Pythagorasnak rabszolgája. Hú és kiváló szolgálataiért ura által fölszabadíttatván, tekintélyes vagyont szerzett, melylyel hazatért Thrakéba. Honfiktársait félvad állapotban találta, s oly kicsapongásokba merülve, melyekkel ő, Pythagorasnak, a finom ioni életmódhoz szokott rabszolgája, nem tudott megbarátkozni. Lakásaik, a pizkos oduk, vagy sátrak, nem elégtvén ki, — fényes csarnokot építtetett, hol tárt karokkal, szíves látással fogadott mindenkit, görögösen vendégelve polgártársait, de poharazás közben tanítva is őket, különösen a lélek halhatatlanságára, s hogy holtuk után olyan helyre jutnak, hol örökké élvén, minden jóban fognak részesülni. És míg polgártársaiba a jövő jobb lét hitét csepegteté, titokban földalatti lakóhelyet építtetett, — s ellátva azt minden szükségessel, eltűnt hívei elől, elvonult üregébe, teljes három évet töltvén sötét magányában. Polgártársai, barátjai, kezdetben hittek visszatértében s várva várták őt, de végül évek múlva sem adván életjelt, meggyászolák, és már feledni kezdék, midőn hirtelen megjelenve előttök, bebizonyítá, hogy mind igaz a mit beszélt. Ezóta föltétlenül hittek benne és istenként imádták. Herodotus eme regéjét az ó-koriak többször ismétlik, itt-ott meg is bővítve, de anélkül, hogy hitelességében egy perczre is kételkednének.

Az első történetíró kortársa Hellanicus szintén ismeri, bár némileg más alakban. Följegyzései szerint Zalmoxis úgy nyilatkozék, hogy ő nem hal meg, sem a vele levők, és bírní fognak minden jót. Ezután, úgymond, földalatti lakásban fog tartózkodni, s el is tűnván a thrákok közül, barlangba vonult. De a géták kívánczoktak utána, mire ő negyedik évre ismét megjelent, és a thrákok mindent elhittek.¹

A Julius Caesar és Augustus korában élt Strabo is foglalkozván a mythoszszal, így ír: beszélük, hogy egy Zalmoxis nevű géta, Pythagoras szolgája. Egyiptomban, hova eljutott vándorlásai közben, megtanulván egyet-

¹ Fragmenta hist. Græc. ed. Müller. Paris, 1841. I. k. p. 69. Fragm. Hellan. 173.

mást a csillagászatból, midőn hazatért, oly nagy tekintélyt szerzett varázslatai s az égi jelek magyarázata által, hogy reá veheté a királyt a főhatalomban való osztozkodásra, állítván, hogy ő ismeri az istenek akarátát. Kezdetben a főisten papja lón, utóbb pedig istennek nyilvánítottatott. Majd másoknak hozzáférhetetlen barlanglakást keresett, s ott tartózkodott, keveset érintkezve a külvilággal a király és szolgálai kivül. Az uralkodó támogatót őt mindenben, mert látta, hogy sokkal inkább engedelmeskedik neki a nép, ama hitet táplálva, hogy parancsait az isten tanácsával adja ki. És eme szokás korunkig föntartá magát, mindig akadván a királynak oly tanácsadója, kit a géták istennek neveztek.¹

A harmadik századbeli Porphyrios szintén Pythagorasszal hozza kapcsolatba Zalmoxist, állítván, hogy a nagy bölcsezs tanítá őt a felsőbb ismeretekre, a vallási szertartások és az isteni tisztelet körüli teendőkre.²

A még későbbi Jamblichos adatai szerint a thrák Zalmoxis Pythagoras szolgálója és tanítványa volt. Szabadságának megnyertével a gétákhoz menvén, törvényt szabott nekik, vitézségre buzdítá őket, s tanítá a lélek halhatatlanságát... És ezekre oktattván a gétákat, és törvényeket szerezvén nekik, a legfőbb istenné lett közöttök.³

Julianus majdnem ugyanezt írja: a géták úgymond legvitézebbek a világon, s erejüket nemesak tenyeres-talpas deli természetük neveli, hanem a Zalmoxis által a lélek halhatatlanságáról beléjük csepegtetett hit. És ezért nagyon tisztelik őt.⁴

A Herodot által közölt mythos kisebb-nagyobb változtatással föntartá magát az ó-kor egész irodalmában, a nélkül, hogy Porphyrioson kivül valaki megkísérllette volna az istenség nevét bonczoló kés alá venni, s taglalni az ősi regét, melyet Herodotus alig fogott föl helyesen, vagy pedig szándékosan interpolálta, teljesen érthetetlen jelenségként tűnvén föl előtte az istenség, mely

¹ Strabo, VII. k. 3. fej. 5.

² Porph.: Vita Pyth. II. p. 26, 28.

³ Jambl. de vit. Pyth. ed. Kuster, p. 146.

⁴ Julian. Caesares c. 38.

előbb közönséges halandó volt, s mesterségesen emelték a legfőbb hatalomra. Az agg író thurii magányában a divinitast a vallásnak idegen földről származott alapítójával téveszté össze, s a mult homályában elmosódó Pythagoras rabszolgájának tanítványának teszi meg, ki egészen új, ismeretlen tanokat honosít meg választott népe között.

Hermippus Callimachus, pontosabb adatokra támaszkodhatván, élesebben különböztet, és szerinte Pythagoras rabszolgája simult a thrákok nézeteihez s azoknak szokásait vevé a vallásújítás alapjául.¹

Strabo már gétának mondja, és nyomán a későbbiek mindnyájan, elkövetve valamennyien Herodotus hibáját, hogy Zalmoxis emberből lön istenné. Ily jelenség nem példátlan ugyan a vallások történetében, de annyira elszigetelten áll mind a két vagy három eset, s annyira magokon viselik a papi kasztok kezének nyomait, a mesterkéeltséget, hogy lehetetlenség azokat a thrák hitrege magyarázata közben analogiákul használnunk, annál inkább nem, mert nyugaton, s a nyugattal közvetlenül érintkezett ázsiai népek történetében nem találunk nyomaikra. A legrégebb följegyzés hibás fölfogásának kell tulajdonítanunk tehát a mythos téves közlését. A tévedés azonban oly föltűnő, hogy kiigazítható azonnal a nélkül, hogy hypothesisekbe kellene bocsátkoznunk. Hermippus Callimachusnak pár szónyi és Strabonak ama adaléka, hogy a szabadon bocsátott rabszolga előbb a főisten papja lön, és csak azután emelteték a thrák Olympus trónjára, nyújtja a megfejtést és helyreigazítást. A messze multban élt és működött prófétának emlékét tartja fönn e hitrege, egy nagy tekintélyű és hatalmú vallásújítóét, kinek tanai talán megbuktaták a régi isteneket, újakkal népesítve be az eget, parancsai, törvényei pedig oly mély és maradandó benyomást gyakoroltak a nép lelkére és kedélyvilágára, hogy remissentiái nemzete történetének végső korszakaiban is üdék s élénkek voltak.

Tevékenységének körülményei, mint a legtöbb ősrégi vallásreformatoré, homályba vesznek. Közös vonása

¹ Fragmenta. III. 41.

valamennyivel, hogy barlangban tartózkodik hosszasan, vagy oda vonult el időnkint, meghallgatandó isten parancsait, miként az irani Zarathustra, mint a krétai Minos, kiról Strabo¹ Plato nyomán írja, hogy minden kilenczedik évben fölkeresi Zeus barlangját, átveendő az istenség rendeléseit. Hasonlóan tett utánczója Lycurgus, gyakran eltűnván Spartából meghallgatni Pythiat a lakodemonoknak adandó törvények felől. Diodorus pedig egyenesen azt állítja, hogy Zalmoxis — ő az istenség nevét ruhazza át a prófétára, Hestiától kapta parancsait, s a thrákok törvényeit.² És az emberek, mondja Strabo, elhitték, bármint történt is a dolog, s elfogadván törvényeiket és lelkijavulásra vezető intéseiket, engedelmeskedtek azoknak, a prófétákat pedig méltóknak tarták még a királyi koronára is. Ilyenek valának — folytatja — Amphiarus, Trophonius, Musaeus és korunkban Burivista király mellett Decaeneus.³

Zalmoxis prófétának voltak tehát utódjai is, kik úgylátszik mindnyájan egy nyomon, az első által megjelölt csapáson haladtak. Az uralkodó királyok támogatták őket hatalmukkal, tekintélyükkel, s ők viszontszolgálat fejében az istenség segélyét és védelmét szerzik meg nekik. Így karöltve a vallási és világi hatalom hihetetlen eredményeket ért el. Burivista néhány évtized alatt, féktelen és kicsapongásokba merült népét teljesen átalakította. A géták, illetőleg dákok engedelmesek lőnek, lemondtak a hús ételről, s kipusztítván, a szőlőt elszokták a borivástól is, jóllehet előbb nemzeti bűnük volt a részegeskedés. És kicsibe mult, beszéli Strabo, hogy nem tették meg istennek a merész főpapot.⁴

E kiváló istenség nevét legelőször Porphyrius vevé bonczoló kés alá s a thrák ζαλμός δορά ἄσπιον-val magyarázza azt.⁵ És ez etymonhoz alig férhet kétség, mert a a szanszkrit carman s a perzsa carm, bőrt, állatbőrt jelent. A bőr pedig a termelő földet jelképezi. A szó

¹ Strabo. XVI. 2. fej. 5.

² Diodorus Sic. I. 94.

³ Strabo. XVI. 2. fej. 39.

⁴ Strabo. VII. 3. fej. 5. és 11.

⁵ Porphy. vit. Pyth. 14.

második, oxis részét mondja Tomaszek¹ igen nehéz megmagyarázni. Talán összefügg a szanszkrit ukšy antal, vagy méginkább ukš, megöntözni, megnedvesíteni szóval. Zalmoxis így a földet megtermékenyítő eső lenne. Herodot szerint a géták sajátképi főistene Gebeleizis;² — de Tomaszek szerint e név Zalmoxisnak csak második elnevezése, — melyet ő a fölíratokon előforduló *Δι Ζιβελισούρω* vagy *Ζβελισούρω* s a thrák *Ζιβελμιος* alapján Zebeleizis alakban használ. A zb kezdetet látjuk Zbürulo thrák város névben is. Tomaszek úgy véli, hogy a zebel, zibel, zbel, az iráni zbara = bolt (az égé) emelkedés, az izi végzet pedig yazya = tisztelendő, imádandó; alakból kopott el. Zalmoxis tehát az ég istene is³ tehát a nap, s azonos kétségtelenül Herodotus Aresével is.

Es az idegen, a dolgok mélyére nem hatoló szemlélőnek vagy észlelőnek oly harczkedvelő népnél, miként a géták, az istenségnek különösen harcziás attributumai tüntek föl. Ezért mondja őket Virgilius⁴ és Ovidius, kinek annyi baja volt velök Tomiban Mars imádóknak.⁵ S majdnem kétségtelen, hogy Zalmoxisnak eme attributumai volt összefüggésben, hogy királynak neveztetik.⁶ Így aligha lehetett népének kegyes atyja, hanem ura, miként Jupiter, és viszonya híveivel hideg s parancsoló, mint az úr, a korlátlan úré alattvalóival, szolgálival szemben. És a legfőbb hatalomnak e rideg gyakorlatát legföljebb az enyhíté, hogy Zalmoxis testet, lelket gyógyító jótékony istenség is. Platonak beszélte egy thrák orvos és kétségtelenül pap is, mikép Zalmoxis rendelé, hogy mint a szemeket nem lehet gyógyítani fej nélkül, úgy a testet sem lélek nélkül, mert minden a lélekből indul ki.... az orvoslás pedig csak varázsképekkel történhe-

¹ W. Tomaszek: Les restes de la langue Dace. 19.

² Herodot. IV. 94.

³ W. Tomaszek. u. o. 20. l.

⁴ Virgil: Aeneis. III. 35: Gradivumque patrem. Geticis qui praesidet arvis. a Georg. IV. 461.

⁵ Trist. V. 3. 22: Marticolamque Geten. Ex. Ponto. VI. 13. 14.

⁶ Plato: Charm. 156. D.

tik.¹ Mnaseas Kronosszal is azonosítá,² Suidas pedig ismeri női felét is, és Zalmoxisnak nevezi az isten-asszonyt.³

Korunk írói közül Roesler az első,⁴ ki reámutat a Herodot által közölt rege valószínűtlenségeire, s elvetvén annak magyarázatait, Zalmoxisnak főhelyet jelöl a dák és géta mythológiában. Az istenség attributumait, jellegét azonban ő sem kutatja tovább, pedig alakja eléggé megvilágítható. Hasonlított, s ezt kétségtelenné tesz a fönnebb közlött névmagyarázat, és a vonások, melyeket a classicusok fönn tartának, — hasonlított a védák Rudrájához, ki a vihar föllegekkel jár s villámokat szór, de dörgésével, zúgásával a levegőt is tisztítja, kit ezért, mint a legkiválóbb orvost imádnak s hívnak segélyül, kinek követői a holtak lelkeivel szaporodó, s az éneken jártas Marutok, a föllegek szellemei. Zalmoxist is viharzó istennek tekinték, de a legjobb orvosnak is, kihez szent énekeket s tisztító erejű varázsförmulákat intéznek, ki befogadja a holtak lelkeit, hogy teljes boldogságban élvezzék az örökkévalóságot. És miként a védai Rbhus fölébredve álmaikból új életre keltik a tenyészetet, úgy Zalmoxis is bőven adván minden kincséből, földalatti üregbe vonul el — ha a prófétáról fönn tartott adatot vonatkoztathatjuk az istenségre — hol három évig rejtőzvé, csak a negyedikben tér vissza. Áldást, tenyészetet adó természeti isten ő, kit miként Dionysos Sabazios, minden harmadik évben ünnepeltek. A german Thórral közös vonása a téli medvebőr.

Hogy miként ábrázolák, miként képzelék e hatalmas istenséget, arról a classicusok nem tartának fenn semmit. Csak Traján oszlopának egyik csoportozatán találunk oly symbolumokat, melyeket talán vonatkoztathatunk Zalmoxisra, a nélkül, hogy nagy, vagy épen indokolhatatlan kockáztatást követnének el.⁵

Apollodorus az oszlop 16-ik repraesentatióján, e kőbe

¹ Plato: Charm. 156. D.

² Ap. Phot. fragm. hist. Graec. III. 153. 23.

³ Suidas S. 42.

⁴ Roesler R.: Romänische Studien. 59. I.

⁵ W. Froehner 16-ik csop. pl. 50—51.

véssett krónikának legsajátságosabb építményét ábrázolja, melynek hegyvidékén emelkedő magas, szilárd kockakövekből épült falai egészen vár jelleget adnak, bár aligha a védelem volt sajátképi rendeltetése.

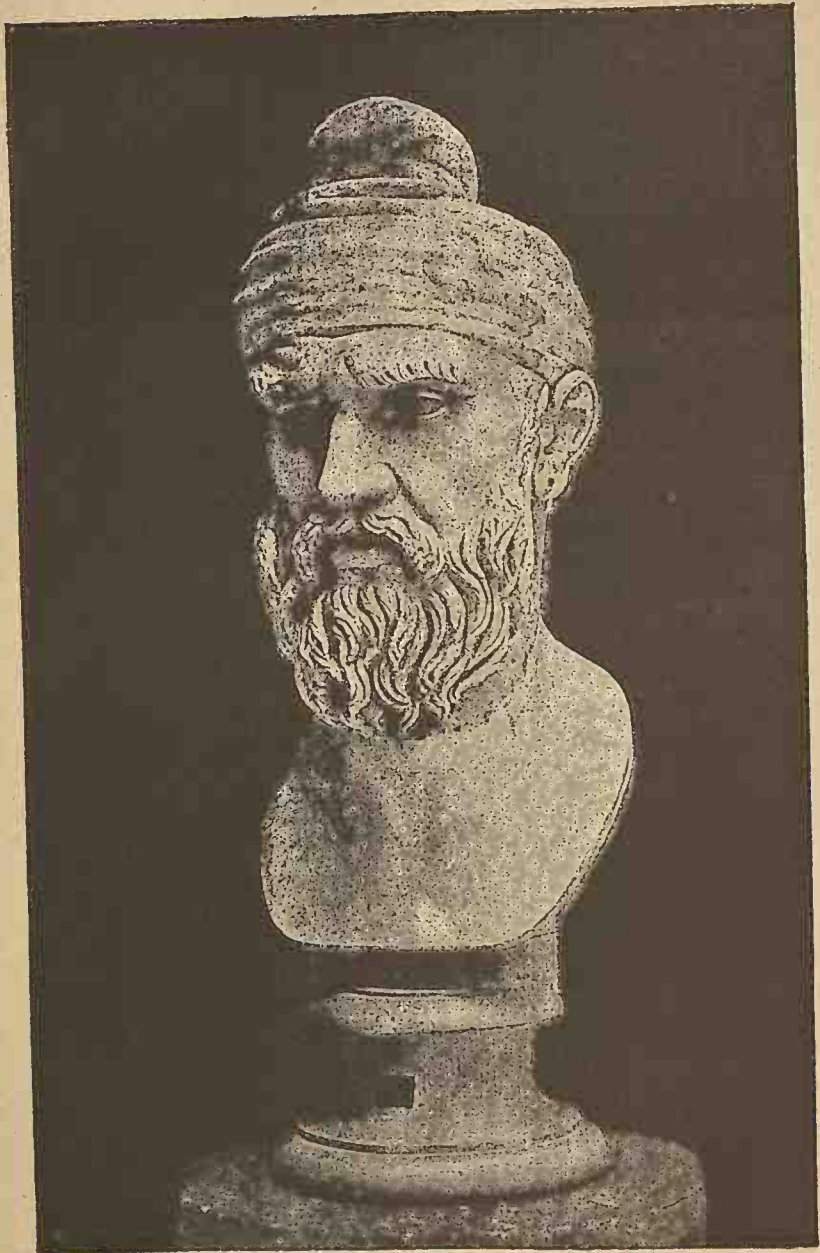
A folyóval párhuzamosan haladó falának közepén, ívelt homlokzatú, s vastag, széles oszlopokkal ellátott kapú van. Ez előtt a jobbpartra vezető lábas híd. A falom mellvédekkel, rovátkákkal van ellátva. A kapútól jobbra, magas póznákon hat borotvált arcú emberfő, — a második és harmadik között, a rómaiak vexillumához hasonló zászló, s rajta festett, több hullámot vető kígyó. A két legalsó emberfő mögött magas czölöpökön kicsinyke, négyszögű, egy ablakkal világított faházacska; teteje szög alakú, s ennek homlokzatán a padlást világító környílás. Közvetlenül mellette szintén czölöpökön, széles, fölül szögbe vágott, vastag deszkákból összeállított kerék, födetlen építmény. A deszkákat, mint a hordó dongáit, hatalmas abroncs tartja össze. Mögötte a dák sárkány magas rúdon lebeg vízszintesen, a szél által egészen fölfúva.

A jobbparton (a nézővel szemben a balparton) rónaság terül, s ezen, bekertelve két-két conicus, és öt, széles négyszögű talapzaton álló csatornaszerű oszlop; utóbbiak közül három szétszórta, kettő pedig egymás mellett.

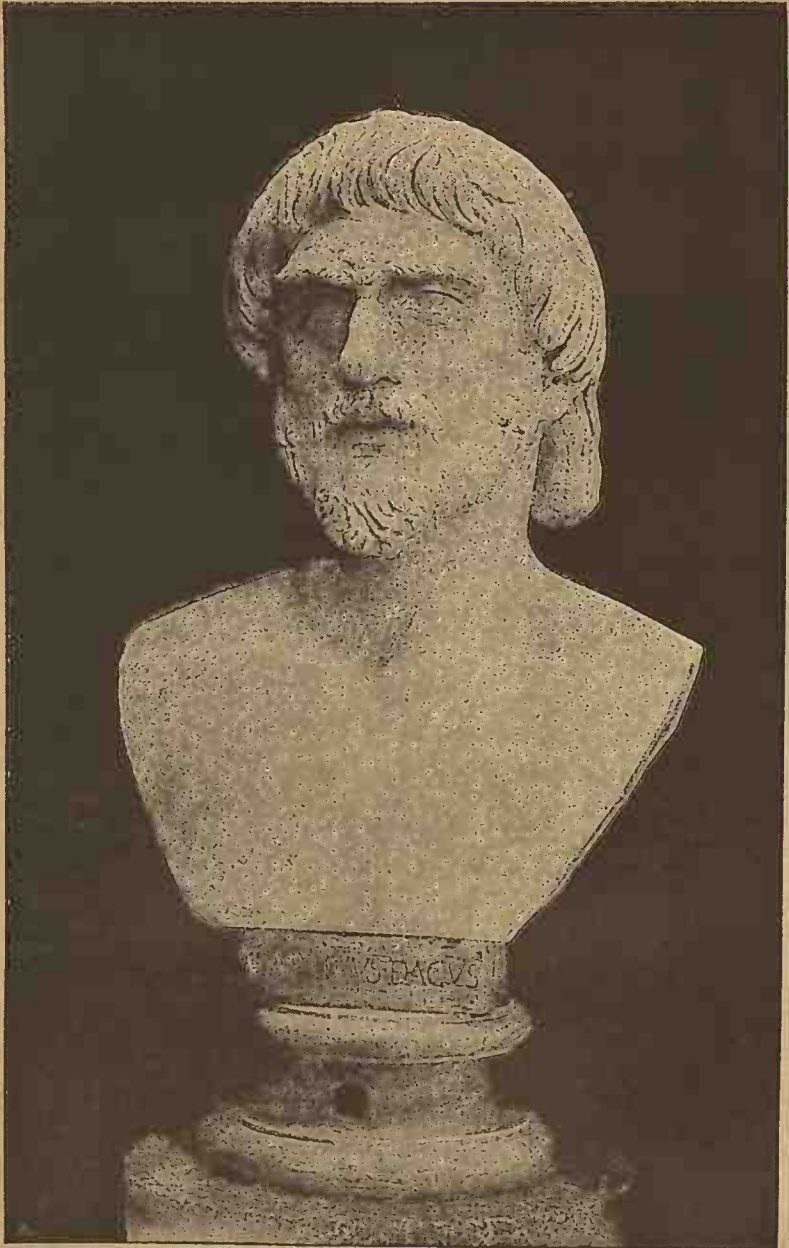
Az előtérben rövid palánk, s ugyancsak palánkkal körülvett, oszlopokra épített kisebb, és egy közvetlenül a talajon nyugvó nagyobb ház.

E sajátságos építményt, melyet a kíséretével megérkező Marcus Ulpius Traianus is bámulni látszik, Haupt „Königs und Tempelburgnak“ nevezi.¹ Az utóbbi elfogadható, előbbi kevésbé, mert alig hihető, hogy Decebal ily exponált pontra tette volna királyi székhelyét, hova a rómaiak az oszlop adatai szerint egyetlen nagyobb ütközet megvívása után eljutottak. Szentély vagy templomvárnak, — melyek egyes népeknél nagyon is divatban voltak — hiszen az Akropolis, a Capitolium is az volt, már inkább mondhatják, melyet a természet külö-

¹ J. Haupt: Die dakische Königs- und Tempelburg auf der Columna Traiana. — Mittheilungen der k. k. Centralcommission stb. Wien, 1870. 112. kv. 1.

nösségei, nemzeti nagy emlékek vagy hitregék által szentté avatott helyen építettek.

A kerek, födetlen építmény a napisten temploma lehetett, és valóban sok hasonlatossága van ahhoz, melyet Macrobius az első századbéli Alexander Polyhistor nyomán leír. A templom, olvassuk, a Zilmissos hegyen emelkedő kerek, fölül a tetőn nyitott építmény, és a Sol s Liber tiszteletének van szentelve.¹ A Sol elnevezés pedig Zalmoxis synonymje, meglévén utóbbinak minden attribútuma, melyek a solaris istenségeket alkotják. A templom mellett lebegő sárkány talán szintén isteni jelvény, — a falakon kívül álló conicus oszlopok pedig kétségtelenül azok. De párosával lévén együtt, csak egyik-egyik vonatkozhatik a napistenre; a párok a napisten női felét, a holdat symbolisálják. És megerősítik e föltevést Torma Zsófia ö Nagyságának szászvárosi muzeumában elhelyezett conosok (a tordosi telepről), melyek közül a nagyobbak, alapjaik concentricus sugárvonalakkal lévén ellátva, a nap jelvényeinek minősítendők. Ez apró cultustárgyak basisai át lévén lyukasztva, isteni tisztelet alkalmával vesszőre erősítették, hogy a talaj fölött kellő magasságban legyenek.

Zalmoxisra vonatkoztathatjuk talán, különösen király attributumára a Corpus harmadik kötetének ad-aquas-i fölíratán fönmaradt Acuinus nevet is.² Az Avesta nyelvén a g h u, urat, parancsolót, királyt jelent.

Herodotus említi még Dionysost, a thrákok Sabaziusát.³ Személyében a rómaiak Sol és Liberje egyesülnek. Herodot Artemise a thrák Bendis (= Mendis), kit imádtak Lemnoson is. Thrák istennökként említettnek még Molis és Atartis,⁴ az első valószínűleg a halál istennője, — utóbbi pedig a ház és tűzhelyé.

Vallásuknak legfőbb tana, mely körül az egész cso-

¹ Macrobius. Saturn. I. 18: Item in Thracia eundem haberi Solem atque Liberum accipimus, quem illi Sabadium nuncupantes, magna religione celebrant, ut Alexander scribit: eique deo in colle Zilmisso aedes dedicata est specie rotunda; cuius in medium interpatet tectum.

² C. J. L. III. 1403.

³ Schol. in Aristoph. Vesp. 9.

⁴ Chaeroboscus. Anecd. ed. Bekker. 3., 1192.

portosult, mely leginkább magára voná a szomszéd művelt népek figyelmét, — a lélek halhatatlansága volt. Herodot is említi már. E dogma azonban nem általános és egyöntetűen formulázott. Némely törzsek hitték, hogy a meghalt lelkei újra visszatérnek az emberekbe — palin-genesis — s hogy a világ mindig a régi lelkekből újul meg.¹ De e hitnek meg van ellentéte is, mert sokan, talán a törzsek nagyobb része ama meggyőződést táplálta, hogy a halállal minden megszűnván, a teljes megsemmisülés következik be. És e materialis nézetet csak az nemesíti, hogy hívei nem siránkoznak a halálon, — sőt ellenkezőleg, készek valamennyien, bármely pillanatban megválni az élettől. De bármelyik nézetet fogadták is el a törzsek, — a hatás mindig ugyanaz volt: az életet nem becsülik, a halált megvetették, vagy épen óhajták.² A géta vagy dák sohasem ingadozott, habozott akkor, midőn megveretve szolgáltság vagy halál között kelle választania. A királyok s harczosok egymással versenyezve lőnek öngyilkosok: így Dapyx és Decebal, s a Sarmizegetusa várába zárkózott hősök.

Ily viszonyok között a nők is épen olyanok, mint a férfiak. Midőn a férj meghalt, az asszonyok, nejei között heves versengés támadt, hogy melyiköket öljék meg és temessék el a halottal, mert e nagy kitüntetésben csak az részesülhetett, kit a jobblétre szenderült, barátainak ítélete szerint, a legjobban szeretett. A visszaútasítottak keserű könnyekkel, siránkozással fogadják a választás eredményét.³ A legyőzött dákok nejei mosolyogva nyújták egymásnak a méregpoharat.

¹ Pom. Mela II., 2: id varia opinio percifit; alii redituras putant animas abeuntium.

² Herodotus IV. 93; Julianus: Caesares c. 38. Pomp. Mela II., 2: Quidam (Thraeces) feri sunt, et ad mortem paratissimi, Getae utique.

³ Herod. V., 5. Eustathius ad Dionys. v. 304. Pausanias IV., 2. Pomp. Mela II., 2.: Ne feminis quidem segnīs est animus. Super mortuorum virorum corpora interfici, simulque sepeliri, votum exim habemiunt: et quia pluressimul singulis nuptae sunt, cuius id sit decus, apud iudicatos magno certamine affectant. Maribus datur, estque maxime laetum cum in hoc contenditur vincere. Moerent alii vocibus, et cum acerbissimis planctibus efferunt. — A géták halálmegvetésére fontos adalék még Solinus

Az élet és minden földi jónak ugyane megvetésből származott a géták egyik törzsrokonának különös, rendkívüli ridegség és kedélytelenségre mutató szokása is. A trausok meggyászolják a gyermek születését. Szomorúan ülnek körülötte szülei és rokonai, sírva sorolván föl mindazon nyomorúságokat, melyek a parányi újszülöttet érni, terhelni, kínozni fogják. Míg ha meghal valaki, úgy örvendenek, mert az elhunyt megszabadulva minden földi nyomorúságtól, örökre boldog.¹

Az életnek e nem becsülése, — az ezer babona, a természet rémületes tüneményei által keltett félelem, főoka minden barbar népnél, hogy isteneinek fontos, döntő alkalommal, midőn föltétlenül el akarnak érni valamit, embereket áldoznak. A gétáknál is divatos volt annak egy sajátságos módja: a Zalmoxishoz való követküldés. Négy évenként, sorsolás által választák ki az arra szánt embert, elmondva neki a törzs kívánságait, egyesek óhajait, lelkére kötven, hogy híven adja elő azokat a legfőbb istennek. Erre körbe állottak néhányan, élesre fent lándzsáikat égfelé tartva, társaik pedig megragadván áldozatukat, fölveték magasra, hogy a fegyverek élei közé hullva, végezze életét. Néha azonban nem halt meg a szerencsétlen, — ekkor szidalmakkal halmozák el, hogy meg akarta csinálni őket, s mással kezdik a rémületes játékot.² Az erkölcsök szelídültével nem említik többé az emberáldozatokat sem a dákok-, sem a gétáknál, s az istenséggel való közlekedés közvetítését jódsa vállalta el, elfogadva az égiekhez intézett kérdéseket és megadva azokra a semmit mondó válaszokat.³

c. 16, 10: Thracibus barbaris inest contentus vitae et ex quodam naturalis sapientiae disciplina concordant omnes ad interitum voluntarium. — Martian c. 6: Thraciae incolae bardi (Mardi?) appetitum maximum habent mortis. — Pomp. Mela III., 2. stb.

¹ Herodot V., 4: Titus Livius XXXVIII., 41: Pomp. Mela II., 8: Lugentur apud quosdam puerperia, natiq̄ue deflentur: funera contra festa sunt, et veluti sacra, cantu Iusuque celebrantur.

² Herodotus IV., 94.

³ A Haemostól délre lakó thrákok jósdája Dionysos tisztelőtére, volt talán az egész vallási rendszer középpontja. Herodotus VII., 111. — Plin. hist. nat. IV., 18. Dionysopolis. Svetonius Aug. 94: Octavio postea, cum per secreta Daciae exercitum

A vallás tehát rendkívül fontos tényező a dákok magán-, társadalmi és állami életében. Szertartásaira, melyek rendkívül változatosak, s legtöbbször orgiasticus jellegűek, parancsaira, hitágazataira, azoknak pontos megtartására és végrehajtására próféta-szerű főpap, s vele együtt hatalmas, szerzetes jellegű pápi kaszt ügyel. E papok nőtlenek, s az önmegtartóztatást a végletekig viszik. Strabo ugyan nem akarja ezt elhinni, mert ellenkezik, úgymond, nemzeti szokásaikkal s a közszellemmel,¹ másfelől pedig meg is nevezi a kasztot *Κρισται*-nak mondva azt;² a zsidó Flavius Josephus még egy második rendet is említ a *πολισται* nevűt.³ Tomascsek a *polistae*, *plistae* elnevezést a zend *fraësta* igen hatalmas, s az örmény *harust*, erős, hatalmas szóval magyarázza, s megtalálja gyökét a thrák absinteknél *Dionysos* nevéül *divatos* *πλειστοπος* szó első részében is. A *κρισται* alak *crit*, *kit*, tisztelni, gyök felső foka — legtisztelendőbb.⁴ Az első pillanatban csakugyan feltűnőnek látszik, hogy többnejűséget cultiváló, s féktelen ivásra, korhelykedésre hajló nép kebelében támadjanak ily kasztok; — pedig épen itt, ilyen jellegű nemzeteknél alakulhatnak a legkönnyebben. Hiszen az embernek természetében van, hogy szereti a végleteket, s a kik fenéig üriték az élvezetek kelyhét, lehetnek leginkább hajlandók az ellenkézőre, a legteljesebb önmegtartóztatásra csapni át. De másfelől a gazdag, mindenben dúslakodó természet, az érzéki környezet elég lehet magában is, hogy egyeseket vagy sokakat szigorú fogadalmak tételére és lelkiismeretes követésére indítson. Keleten számtalan példáját látjuk e

duceret, in Liberi Patris luco barbara cerimonia de filio consulenti item affirmatus est a sacerdotibus, (hogy egykor a világ ura lesz) quod infuso super altaria mero tantum flammae emicuisset, ut supergressa fastigium templi ad coelum usque ferebatur, unique omnino magno Alexandro apud eadem aras aras sacrificanti simile provenisset ostentum. Dio Cass. LI., 25. — Ovidius passusa — az oláh síkságon lakó gétákról nem oly határozott, hogy abból következtetnünk lehetne: Ex Pont: IV., 9., 84., — fiat an humanum victima dira caput.

¹ Strabo VII. kv., 3. fej., 4. c.

² Strabo VII. kv., 3. fej., 3. c.

³ Flavius Jos. 18., 2.

⁴ Tomascsek: Les restes de la langue Dace. 17. 1.

jelenségnek. S a jámbor dervisek tekintélye versenyez az összes muzulmán papságéval. És e tekintélyt egyszerű, szegény és példás életök, vallásos fanatizmusok szerzik meg nekik. Ugyanez adá meg a ktistae és polistae-knek is, és a közülök kiemelkedett prófétáknak a közbecsülést s rendkívüli hatalmat.

A géták többnejűek, tíz-harmincz nőt tartanak, s négy-öt feleséggel még legényéletű embereknek tekintettek.¹ Családi életüket nem ismerjük, a dákokét sem, de annál inkább plasticus emlékeinkből, nejeik külsejét. A derékon átkötött ujjas hosszú tunica, melynek sűrű ránczba szedett alja egész a bokáig ér, a legfőbb része toilettejöknek. Erre alkalmilag még rövid felsőt vesznek. Fejdíszök, helyesebben fejkendőjük leér egész a nyakig, s hátul szalag tartja össze. Lábaikon a férfiakéhoz hasonló czipót viselnek.² Termetök karcsu, magas, arczok csinos, s ha a művész keze nem eszményített túlságosan, úgy megérdemlik, hogy szépnek nevezzük őket. A férfiak széles vállú, erőteljes, és miként a közölt képek bizonyítják, intelligens, jellegzetes arcú emberek.

A leányokat Thraciában, de a géták sem, nem zárták el a férfakkal való érintkezéstől, csak férjhezmenetelük után szorították őket szűkebb korlátok közé.³ A házasság kötelékének eme szigorú megtartása Horatiusnak néhány panegyricus sorra adott alkalmat, — melyeknek éle a fővárosi erkölcstelenség ellen irányult.⁴ Egyébiránt a házasságot üzletnek tekintik, melyben a vőlegény mint vevő lépett föl a háremébe vezetendő menyasszony alku-dozó szüleivel szemben.⁵

A thrákok életmódja — kikhez hozzá számíthatjuk a gétákat s dákokat, alig különbözött a skythákétól.

¹ Heraclides. Pontus §. 37. p. 17.

² W. Froehner: pl. 53—54., 70., 184—186.

³ Herod. V. 6.

⁴ Horat. ad. III. 14.

⁵ Erről, mint általános thrák szokásról. Herodot. V., 6. Még erősebb kifejezést ad ennek P. Mela II., 2: Nupturae virgines non a parentibus viris traduntur, sed publicae aut locantur ducendae, aut veneunt. Utrum fiat, ex specie et moribus causa est. Probae, formosaeque in pretio sunt: ceteras qui habeant, mercede quaerentur. — Hasonlóan Solinus c. 16.

Légfőbb táplálékuk a főtt vagy nyárson sült hús, tej, sajt, méz; a ló-vért keverték tejföllel is. Thrácia és Dacia erdeiben bőven volt mindenféle vad. Honos vala a bölény is, melynek Paconia és Thrácia vadonjaiban való tenyésztét classicus adalékok is bizonyítják. A dákok zombros néven ismerték.¹ Földművelésük alig lévén, növényi táplálékot nem igen használtak.

A részegeskedés nemzeti büne a thrákok és illyreknek. Cotys királyról mondják, hogy származására nézve thrák, de szokásaira nézve nem, mert józan.² A géták nem voltak kivételek, a dákok meg épen nem, különben prófétájuk Decaeneus aligha kelt volna ki annyira az ivás ellen, és nem pusztítottatta volna el a daciai szőlőket.³ A szegények pedig narcoticus (origanon) magvakat hánytak a tűzbe, hogy beszíván gőzüket, elkábuljanak.⁴

Thráciában a városi élet csak a római hódítás idejében ölt nagyobb mérvet; — a régiek által említett városok jelentéktelenek, bárha főhelyei a törzseknek. Még inkább áll ez a Haemustól éjszakra fekvő területekről, hol nagyobb telepek csak a rómaiak állandó táboraiból keletkeztek. A földművelés még nem csábítá őket állandó lakásokba, mert vándormódra üzik azt, mint a skythák. Készleteiket vermekben helyezék el. Hogy mily csekély értéket tulajdonítanak a szántás-vetésnek, vagy jobban, mennyire megveték azt, élénken illusztrálja Triptolemos esete, ki ellen háborút indít Charnabon király, mert földgazdaságra akarja tanítani s szoktatni népét.⁵ A dákok már inkább kedvelék a városi életet, építkezésük eléggé kifejlett, s fennmaradt számos városnév is. Házaik berendezése azonban a lehető legegyszerűbb. Nyitott tűzhely, néhány pad, egy-két fogas, s a földre fekvőhelyül hintett állatbőrökkel fődött szalma volt az egész bútorzat, melyet a gazdagabbaknál talán

¹ Timoth. Gaz. ed. Haupt. Id. Roesler: Romänische Studien 55. l. jegyz. — Morelli bibliothec. manuscript. I., 59.

² Liv. 43., 4. Plutarch. Alex. 23. — Suidas: Κότυς-ról.

³ Virgil. Georg. 3., 379. Hic noctem ludo ducunt et pocula laeti — fermento atque acidio imitantur vitea sorbis.

⁴ Pseudoplutarch de fluviorum et montium nominibus. Müller, fragm. geogr. graec. II., 611. Herod. I. 202. stb.

⁵ C. J. Hyginus Astronomicon 2. c. 14.

egy-egy asztal bővített s egészített ki. Edényeik egyszerű agyagból készült fazekak, tálak, korsók s kisebb ivóedények — a szegényeknél, de a királyi asztalon, s a főurak lakomáin arany, ezüst edények járnak körül, és Traján oly tömeget zsákmányolt össze, hogy dúsgazdagon fölszerelhetett velök néhány bazilikát. A császár diadaloszlopán a békéért esengő dák urak három lovat terhelnek meg kincseikkal, nemes fémből munkált fényűzési edényekkel, hogy megengeszteljék a győzöt.¹ Az ötvösség tehát meghonosult közöttük. Sajnos, hogy eddig nem merült föl egyetlen olyan lelet sem, melyről teljes biztossággal állapíthatnók meg, hogy dák eredetű.

Daciának Thrácia és Illyriával való sűrű és korai összeköttetését bizonyítják a Dyrrachium, Apollonia, Thasos, Erythrac, és Kerkyra bélyegeit viselő éremleletek — pedig e városok csak Kr. e. 226-ig voltak önállóak. De előfordulnak a Lysimachos, Kozon, Ptolemaeus és Mithridates-féle macedoniai érmek is, mindkét nemes fémből. Ujabban dák érmek létezését is vitatják — sőt mutogattak is, — de ezek hamisítványok, vagy pedig más eredetűek, bár Tocilescu erősen argumentál nagy munkájában hitelességük mellett.²

A dák nemességnek megkülönböztető jele a phrygiaihoz hasonló süveg — pileus, — s ezért a rómaiak pileati vagy pilophori-nak nevezik őket. Nemzeti nevök valószínűleg tarabostos (= főveges).³ Közülök választák a királyokat, főnököket. A köznépről mint üstökösökről — comati, capillati emlékeznek a classicusok.

Halottjaikat a dákok elégetik, s hamvaikat edényekbe gyűjtve, nagy torral temették el, kisedet halommal jelölve kedveseik sírjait.⁴ Thráciában e torok évenként ismétlődnek, s a gazdagok alapítványokkal biztosítják megtarthatásukat. S e szokás még most is dívik Rumelia, Thersalia és Bulgáriában.⁵

¹ W. Frochner: pl. 169–170., 172.

² Gr. G. Tocilescu: Dacie inainte de Romani. 857. kv. l.

³ Jordanis de reb. get. c. 5.

⁴ Az odrysokról írja Xenophon: Hellen, 3, 2, 5.

⁵ A thrák rosaliakról. L. Heuzey és Daumet. Macédoine a prusocani fölriratban 150. l., s a két rosilavai fölriratban 152., 153. l. L. Heuzey: Le panthéon des rochers de Philippos. —

Néprajzilag a dákok az indo-európai fajba tartoznak, s az ó-erani törzsbe. Ez állítást most már teljesen beigazoltnak tekinthetjük, bár nem maradtak fenn sem a thrákok, sem a dákoktól oly emlékek, mint a phrygiai, lyciai síriratok, vagy perzsa ékíratok. Csak a görög classicusok idéznek itt-ott egy szót kényes füleikhez idomított alakban, melyekhez még néhány személy és földrajzi név járul. A gyakorlott semitolog — mondja Tomaschek¹ — az első tekintetre, phoneticájából megismeri, hogy semita eredetű szóval van-e dolga, vagy nem. Vajjon ki vitathatná el, hogy hazai isteneinek — diis patriis — Malagbel, Bebellahamon, Benefal és Manavatnak áldozó P. Aelius Theimes, Sarmizegetusa duumvirje, nem semita arab volt, hogy isteneinek hazája nem Syria és Mesopotamia? épen így hallva az eranolog a Βαυβοαστρο; nevet, föltétlen biztossággal vezetheti azt vissza az iráni Βαεvarâçpa (= tízezer lova van)-ra. S a reánk maradt kis terjedelmű, alig harmadfélszáz földrajzi, növény, személy s tulajdonság névből álló szótár legnagyobb része a szanszkrit s iráni (ó-perzsa) nyelv segítségével fejthető meg és magyarázható. És még azok is, melyeknek titkaiba nem sikerült bejutnia a kutató nyelvésznek, annyira magukon viselik eredetöknek letörölhetetlen jeleit, hogy lehetetlenség kételkednünk származásuk, hazájuk felől. De álljon itt nyelvükből az alábbi, — irodalmunkban az első szemelvény.

Tarabostos szó első részét: *tara* Roesler az ó-perzsa *tiara* szóval kapcsolja össze. És e szó Juvenalis scholiastája szerint² phryg nyelven: sacerdotis habitu: tyara est, frigium quod dicunt: Servius pedig Virgil Aeneisének — VII-ik ének 247-ik sorához pileus phrygius megjegyzést fűz, a tiarat magyarázva. Az *i* kihullása a szóból

Revue Archéologique VI. évf. 1865. 449 – 460. l. — W. Tomaschek: Über Brumalia und Rosalia. Sitzungsberichte der kais. Akademie d. Wissenschaften. LX. köt. 1868., a föliratok 373–74-ik l. R. Roesler: Romänische Studien 62. l. Borovszky S. A dákok 35. l. Halotti tor alapítványok a középkorban voltak hazánkban is. A váradi regestumban két érdekes okmány van erről. 1201–1205-ik év. Endlicher: Monumenta Arpadiana. 674–678. l.

¹ W. Tomaschek: Les restes de la langue Dace. 3. l.

² Scholia 6, 516.

föltünő ugyan, de azért nem támadhat semmi kétség, mert a phrygiai és dák süveg, miként az emlékek bizonyítják, teljesen azonos. A *bostos*, *bosta* részt, Roesler a szanszkrit *paç*, *bhash* és pûs-i-den, öltözködni, ruha jelentőségű szókkal veti össze. E szerint a *tara-bostos* = tiarát viselő.¹

Növénynevek.

1. *ἀνιασοσεξέ. ὄροβρονίς, Ρωμαῖοι ὄπακὰ, οἱ δὲ βοιωλλὰτὰ οἱ δὲ λόπτα, οἱ δὲ ἰουγχανέμ, Δάκοι ἀνθιασοσεξέ.*² kakastaréj (crista galli) s dák elnevezése valószínűleg ugyanezt jelenti. A szó második része *σεξέ* talán azonos a szanszkrit *çikhá*-val = homlokhaj, bóbita, madár taréj; *ἀνιασ* pedig az ugyancsak szanszkrit „*nar, nara, narya*“ = him állat, különösen kakas szóval vethető össze. Az a prosthesis megvan az *ἀψίνδιον* = üröm szóban is. (Tomaschek 7. l.)³

2. *ἀψίνδιον χωρικόν* (var. *Δάκοι Σκαρδία*).... »*Ἀριστολογία... τις καὶ τρίτη μαρκά, ἦτις καὶ κληματίτις καλεῖται... καὶ δάρδαρος καὶ ἰοντίτις;* (var. *Δαρδαροὶ σωπίτις*). *Γαλλοὶ δὲ καλοῦσιν αὐτὴν θέξιμον... Σικελοὶ δὲ χαμαιμηλον, Ἴταλοι τετραὶ μάλα, Δάκοι ἀψίνδιον χωρικόν.*⁴ „*Aristolochiam Graeci ararezam vocant, alii teuxinon, teuxitemonve, Itali malum terrae, Daci absinthium rusticum, scardian.*“⁵ Az üröm görög neve *ἰο ἀψίνδιον ἀψίνθος*, vagy *ἀσπίνδιον, ἀσπίνθος*; kétségtelenül thrák eredetű⁶ s a géták országában az Al-Duna mellékén sűrűn található⁷ és Thraciában nagy előszeretettel készíteneek belőle italt: *οἶνος δ ἀψίνθος*. Örményül üröm *osindr*, mely a régebbi *aspindr* alakból, és *spind* fényleni, ragyogni, megégetni gyökből származhatott.⁸ És a román nyelvben ez ősrégi

¹ R. Roesler: Einiges über das thrakische. Zeitschrift für die oest. Gymnasien. 1873, 110. l.

² Dioscor. III. c. 160.

³ A kiváló tudós kis tanulmánya, melyre itt állandóan hivatkozom: Les restes de la langue Dace czímet visel. (Extrait du Musion, — Louvain 1883.)

⁴ Dioscor. 3. c. 6.

⁵ Apul. Mad: De virt. herb. c. XIX.

⁶ Herod. IX, 119.

⁷ Ovid. Trist. V, 13. 21. kv.

Cana prius gelido desint absinthia Ponto,
Et careat dulci Trinacris Hybla thymo. stb.

⁸ Tomaschek 5-ik l.

szó még most is él *spindz* (*helleborus viridis*) alakban. A *scardian* synonym kifejezés a *skard*, s a szanszkrit *chard* gyökkel (kiütni, kitépni, megizzasztani, kivetni, hányni), s azonos a *chardi*; kitörés, *chardika* émelygést, hányást okozó, de a vérzést is csillapító növény nevével.¹

3. *βονδάλλα* (var. *βονδάθλα*) boragó. *βονγλωσσου, Ρωμαίοι λογγαίβου, οί δὲ λέγγουα βόβου, Δάκοι βονδάλλα.*² Tomascsek szerint az első szótagban talán a görög *βοῦ*, = ökör ismerhető föl, de ki tudja, hogy nem az erani *vanhu*, *vahu* vagy *vohu* = jó, rejlik-e benne? A második rész *δάλλ* vagy *δάθλα*, talán azonos a *da-dh* = szopni gyökkel, — a *la* pedig kicsinyítő szócska.³ Grimm az első szótagot a görög *βοῦ*-szal azonosítja, de a *δάλλα* végzetben thrák, „nyelv” jelentőségű elemet keres.⁴

4. *γορολήτα* kőmag, a mely kemény magvaiból fehér nedvet bocsát (alternis inter folia candicantibus margaritis. — Plinius) s borsó nagyságú. *λιθόσπιρμου, Ρωμαίοι κολουβάμ, Δάκοι γορολήτα.*⁵ A dákok e magot talán a tejcsöpphöz hasonlítván összevethető az, az erani *giva* tehén, s a szanszkrit *retas*, baktriai *rastu*-val = a mag kiömlése vagy csepp, s a *ri*, *li* folyani gyökkel; az *ai*, *ae*, *é*-t a görögben *η* pótolja, miként az egyik thrák törzs *βήσσοι* neve az eraniban *vaecyo*-nak hangzik. Az *l* az *r*-et helyettesítvén *λήτα* = *σπίρμα*.⁶

5. *δὲν* csalán. *ἀκαλέφη, οί δὲ κνίδη, Ρωμαίοι οὔριχα, Δάκοι δὲν.*⁷ összevethető a gót *deino* (*degno*, a gyök *dag*), lithvanban *díg* szúrni; — különféle tájejtésekben pedig: *dein*, *daun*, *doan*, *dene* = csalán, sörte; a kimmerben *dynadl*, *danadl* = szarv, *linad* = csalán. A csalán szót számos nyelv *égetni* ige gyökéből képezvén, a latin *urtica* összevethető az *uro*, *ussi*, *ustum* themájával; a mordvin *palaks* = csalán = *pala* égetni; a mongol *xalaghai* — *xalaxo*-val.⁸ Leo a dák *δὲν* eredetét, a szanszkrit *du-ra* = égetni vezeti vissza,

¹ Tomascsek 5-ik l.

² Dioscor. IV, 126.

³ Tomascsek 9-ik l., 2-ik al.

⁴ Grimm: Geschichte d. deutsch. Sprache 212. l.

⁵ Dioscor. III, 148.

⁶ Tomascsek 6-ik l.

⁷ Dioscor. IV, 92.

⁸ Tomascsek 8-ik l.

s ez a fölemlített analógiák alapján teljesen valószínű, s így a *duna* participium a növény által okozott fájdalomra vonatkozik.¹

6. *ξουόση*. Üröm. *ἀρτεμισία*, *Ῥωμαῖοι οὐαλέρτια*, *οἱ δὲ σερπύλλονι*, *οἱ δὲ ἑρβαρέμα*, *οἱ δὲ ραπίονι*, *οἱ δὲ τετραράγεια*, *Γάλλοι πορεμ*, *Δάκοι ξουόση*.² Magyarázatot a baktriai *zuš*, szanszkrit *juš*, csepegni, szeretni, — igenév *zušta*, *jušta* kellemes, baktriai *zavištya* szeretetreméltó. A dák *Zusidava* tehát kellemes helyet jelent.³

7. *Καρσίθια*, édesgyökerű páfrán, kőmész, páprág. — *καταράκη*, *Ῥωμαῖοι ἑρβα φιλιζλά*, *οἱ δὲ δατίοχα*, *οἱ δὲ Ἰοβς μάδιον*, *Δάκοι καρσίθια*. A növényt fölhasználván főzetre is, Tomaszek a megfelelő szanszkrit szóval *káru* = főzet (*kar* önteni, *károtara*, pároló tölesér vagy szövet) és *pitha* gyógyital szóval magyarázza. La dák végzet.⁴

8. *Κοαδάμα*, *κοα λάμα*, vagy Tomaszek emendatiója szerint *καοδάμα*. *Ποταμογεΐτων ἕτερος*, *οἱ δὲ ἀλιμοζόνον*, *οἱ δὲ θέρσιον*, *Ῥωμαῖοι βήρι* (venae) *γόλιονι*, *οἱ δὲ ἑρβάγω*, *οἱ δὲ γλαδιωτόριμα*, *Ἄρροι ἀστροζόν*, *Δάκοι κοαδάμα*, *Γάλλοι ταροούα*. *Kardama* vagy *kardami*, több mocsári növény neve, de a *libatopp*-é is, s *karda* mocsár szóból képeztetett. Talán a thrák *Καρδία* város is a szomszédságban elterülő láptól kapta a nevét.⁵

9. *Κοτίατα* (var. *Κοτίηδια*). *Ἀγρωσις* . . . *Ῥωμαῖοι γράμιε* . . . *Ἰσπανοὶ ἀπαρία*, *Δάκοι κοτίατα*.⁶ Grimm a lithván *kótas* s a lett *kāts*-szal (a lábszár mellső nagyobb csontja és békó) veti össze, s analogiaként a thrák *Κότις* nevet hozza föl.⁷ Leo szerint a szanszkrit *kut* = görbíteni gyökből származó *kóti*-val (luczerna) azonos.⁸ Diefenbach a lithván *kotas* = szárral hasonlítja össze.⁹ A *ta* végzet többes rag lehetett épügy, mint az ossetben a *thä*.¹⁰

10. *Κροισιάρη*, gódlircz, fecskegyöker, *chelidonium*, mely

¹ Kuhn: Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. III, 192.

² Dioscor. III, 117.

³ Tomaszek 6-ik l.

⁴ Tomaszek 9-ik l.

⁵ Tomaszek 8-ik l.

⁶ Dioscor. IV, 30.

⁷ Grimm: Gesch. d. deutsch. Sprache. 210. l.

⁸ Kuhn: Zeitschrift III. k. 192. l.

⁹ Diefenbach: Origines Europaeae. 231. l.

¹⁰ Tomaszek 7-ik l.

a fecskék érkeztekor kezd levelezni, távoztukkor pedig elhervad. *χειλιδόνιον μέγα*, 'Ρωμαῖοι γάβιονον, Γάλλοι θάρα, Δάκοι *κρονσάνη*. Már Grimm¹ összehasonlítja a lithván *kregždý-nevel* (fecskegyökér) s *kregždë*-vel, fecske, melyek a *krež* csiripelni gyökből származnak. S ez az *ασίνθετος λαλία* egyszerű csiripelés szinte megkülönböztető jellemvonása lévén a fecskének, a görög költők gyakran emlegetik a *θρησική χειλιδών*-t a fecskének az istenekhez intézett énekét. A dák *krusta* vagy *krusta* = fecske, *krustana* a fecskéé. Hangtanilag a szó megegyezik a szanszkrit *kruç*-al (lármázni), melyből a participium *krušta*, *kraštar* = kikiáltó, *kroçana* = lármázó.²

11. *Κυκολίδα* (var. *κοικολίδα*, *κωκαλίδα*) som. *σιτρογγον ἀλεικάαβον*, 'Ρωμαῖοι βισσιγάλις οἱ δὲ ἀπολλινάρις μίνωρ, οἱ δὲ θράγγιμιν. Δάκοι *κικωλίδα*, Ἀγροὶ *κακαβοῦμ*.³ Graeci Dicea, alii Stricionon, — Itali Apollinarium, Daci Cycolida.⁴ Tomaszek szerint a dákok *koj-koli* vagy *kukoli*-nak mondák, a mely alak épúgy reduplicatio, mint az azonos jelentőségű szanszkrit *kukola*, mely a *kul* összehúzni, fölruházni gyökből származik. Összevethető az italo-kelta *cucullus* csuklyával is.⁵

12. *μαρτεία* szederbokor: *βάτος*, 'Ρωμαῖοι *σέρτις*, οἱ δὲ *ροῦβρον*, οἱ δὲ *μόρα βατικάρια*, Δάκοι *μαρτεία*.⁶ Leszármaztatható a szanszkrit *manth* dörzsölni, szakgatni ige gyökeből, a melynek jelentménye épen characteristicus vonása a vadon termő tüskés bokornak. Összehasonlítható az alban *man*, *mande*, ugyancsak szeder szóval, s ha ez utóbbi magyarázat áll meg, úgy a dákok nem zárkóztak el a specificus illyr-görög nyelvelemek elől.⁷

13. *μόζονα* (var. *μιξήλα*) demutka, mézfű, mely a méheknek a legjobb mézet adja. *θύμος*, 'Ρωμαῖοι *θούμον*, Δάκοι *μόζονα*.⁸ A dák szót a szanszkrit *madhura*, *madhula*-val, édes mint a méz vethetjük össze, a mely szóban az első *a*, *o*-vá tompul, a *dh* pedig *dz*-nek hangzik; a *la* végzet, az eranival szemben főjellemvonása a dák nyelv-

¹ Grimm. Gesch. d. deutsch. Spr. 204.

² Tomaszek 4-ik l.

³ Dioscor. IV, 72.

⁴ Apul. Mad. de Herb. virtut.

⁵ Tomaszek 8-ik l.

⁶ Dioscor. IV, 37.

⁷ Tomaszek 7-ik l.

⁸ Dioscor. III, 38.

nek, mert amott mindig megmarad az *r* betű. A *la* végezet kétségtelenül kicsinyítő képző, s nagyon sűrűn fordul elő, mint a következő növény- és személynevek igazolják: *τοῦλβελια, καρπίθλια, δοχελια* s. t. b. *Ardila, Artila, Cezula, Didila, Dizala, Purula, Rebula, Sadala* s. t. b.¹

14. *δλμα* földi bodza *χημαίικτη, οἱ δὲ ἔλειος ἀκτῆ, οἱ δὲ ἀγρία ἀκτῆ, Ῥωμαῖοι ἔβουλονι, Γάλλοι δουκωρέ, Λακοὶ ὄλμα.*² *Ebulum, Galli ducone, Daci Olma.*³ Diefenbach a szót phoneticája alapján a latin *ulmus*-szal veti össze.⁴ Roesler ugyancsak latin *eb-ulum* mal,⁵ míg Tomaszek a *val* beburkolni, *ulva, ulba* burkolat szóval.⁶

15. *προδίορα* (var. *προδίαρα*) fekete hunyor. *ἐλλέβορος μέλας, Ῥωμαῖοι βερατρονι νίχρονι, οἱ δὲ σαράκα, Λακοὶ προδίορα.*⁷ Grimm szerint *ορα* = a góth *arna*, míg *προδ* = a góth *fróths*-szal (bölc) azonos. Hasden *δίορα*-t a *Dierna, Tsierna* helynévvel veti össze (szláv *černa* = fekete),⁸ míg Tomaszek a szanszkrit *jirna*-val magyarázza (*jirna* = romba dőlni, elpusztulni), — s a *Dierna* mellett előmlő patakot, úgymond, még most is *černa*-nak nevezik, a mi *feketét* jelent. A *προδίορα*-t a szanszkrit *prajarana* s *jarna*-val (elősegíti a gyöngülést, gyöngít, tehát mérgez) kapcsolja össze, s e magyarázat teljesen megfelelően a hunyor characterének is, főlöseges utalnunk a szláv *črunu*, lithván *kironas* és szanszkrit *kršna*-ra (sötétkék).⁹

16. *προπεδονιά* (var. *προποδιλά*) pimpó. *πεπτάφυλλον Ῥωμαῖοι κηκτέγιλονι, Γάλλοι πεμπέδονια* (var. *πομπαιδονιά*), *Λακοὶ προπεδονιά.*¹⁰ *Pentaphyllon* . . . *Galli pampedulan, Dacii propedula, alii drocila, Itali quinquefolium.*¹¹ Diefenbach két részre osztja a szót: *πεμπέδονια*, s első részében megtalálja a kimmeri *pimp*, kelta *pyp* és *pemp*, szanszkrit

¹ Tomaszek 6-ik l.

² Dioscor. IV, 172.

³ Apul. Mad. de herb. virt. c. 92.

⁴ Diefenbach: *Origines Europ.* 324.

⁵ Roesler: *Einiges über das Thrakische. Zeitschrift für die oest. Gymnasien.* 1873. 105. l.

⁶ Tomaszek 10-ik l.

⁷ Dioscor. IV, 149.

⁸ Hasden: *Istori'a critica.* II-ik kiad. 271—74-ik l.

⁹ Tomaszek 9-ik l.

¹⁰ Dioscor. IV, 42.

¹¹ Apul. Mad. de herb. virt. II.

pank'an, zend *pancan*, góth *fimt*, lithván *panki*, lett *pecci*, görög *πέντε* s latin *quinque* = öt tőszámot; a második rész *δουλά* = a kimmer *dalen*, *delen*, kelta *delien*-nel; — az egészzet pedig a kimmer *pumdalen*, *pumbigs* = quinquefolium-mal veti össze.¹ Cuno szerint a másoló *περιπεδουλά* helyett tévedésből irt *προπεδουλά*-t, mert *προπε*-prope egyetlen indo-európai nyelvben sem jelent *öt-öt*.² Hasden szerint a dák *propedula* s kelta *pompedula* között nincs semmi különbség, mert az átalakulás a thrák. hangtani törvények szerint történt.³ Tomaschek, miként Leo⁴ *προπεδουλά*-t szanszkrit eredetűnek mondja, s Cunoval egyértelműleg constatálja, hogy *προπε* nem jelentvén *öt-öt*, a dák *προπε* sem jelenthet azt; íráshibával van tehát dolgunk, s *προπεδουλά* helyett *pra-padlla*-t kell olvasnunk, mely a szanszkrit *pra-pada* (világos nyílás sötét felhők között) összetett szóból alakult a növény thrák nevévé. *La, ila* thrako-dák képző. *Drocila* = a baktriai *draz*-ból származó (megfogni, visszartartani) *drožila*, *dražila*-val (pata csülök, marok, újj).⁵

17. *riborasta*, (var. *periborasta* marti lapu. Graece *prosopites* aut *prosopes* vocata est, Itali *personaliam*, Galli *betilolen*, Daci *riborasta*.⁶ Tomaschek szerint *ribo*, *pá-ribo* azonos a szanszkrit *repas*, iráni *raepa*, *raipa*, *repa*-val, ényv, kenőcs; a szó második részében a baktriai *baçta*, *bast*, lucsök, ragadni, alakot véli föltalálni.⁷

18. *σαλία* *pimpinella* alba. *τράγιον*, *τραγόκερω*, *Ῥωμαῖοι πορονλάκα*, *οἱ δὲ βιτονέισα*, *Σακοὶ σαλία*. A dákok, mondja Tomaschek talán *çalya* vagy *çalva*-nak ejtik, s ez esetben azonosítható a baktriai *çrva* — szarvval. *Salia* előfordul mint személynév is.⁸

19. *σκιαρή*. *δίψακος*, *Ῥωμαῖοι λάβρονυ Βέρερις* *οἱ δὲ κάρδονυ Βέρερις*, *Σακοὶ σκιαρή*.⁹ Azonos a szanszkrit *skara*-ból szár-

¹ Diefenbach. Orig. Europ. 395. kvl.

² J. G. Cuno: Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde. — Die Skythen 341-ik l.

³ Hasden: Column'a lui Traianu V-ik évf. 5-ik sz., 102. l.

⁴ Kuhn: Zeitschrift III. k. 192-ik l.

⁵ Tomaschek 7-ik l.

⁶ Apul. Mad. De virt. herb. 37.

⁷ Tomaschek 8-ik l.

⁸ Tomaschek 8-ik l.

⁹ Dioscor. III, 10.

mazó *khara*-val, tövisbokor, görögül *σκοληψ, σκόλιμος*; *skar* itt a *kar* gyöknek (kaparni) teljesebb alakja (görögül *καίρειν*, latin *care-re*). A *sk* kezdet megmaradt az átvitelnél, de a gyök szótag a *x* és *a* között becsúszott *i* által kibővült, úgy, miként ez gyakori az albán nyelvben p. *skab* = *skjap* bakkecske, *kark* = *kjark* = kör; *am. jam* = én.¹

20. *φιδοσθειδέα* (var. *φιδοσθαιδεά*) *άδιανον*, *Ψωμαίοι κικαυιλιάς, οι δέ τέρσαι καπλλους, οι δέ συνπερζιλιοιμ τέρσαι, Δαχοι φιδοσθειδέα*.² *Venus fodorka, árva* vagy *szütleányhaj*. Tomaschek *φιδοσθειδέα*-ra javítja, s *baktariai fritha* = szerelem, és *ftere, ptere* = szárny, összetételéből származtatja.³

Tulajdonnevek.

1. *Δάπις* (*Dapyg[s]*); *yg, ug* a dák nyelvben talán képző volt. (Az új-perzsában *ük, ök*.) A gyök *da-p* causativ raggal.⁴

2. *Βιλις* azonos talán a szanszkrit *vi-kiri* szent ének szóval. A *vi* a dák nyelv hangtörvényének megfelelően alakult *bi-vé*.⁵

3. *Βοιροβισιάς*: Tomaschek szerint *Buro-vista*, s talán a szanszkrit *bhúri*-sok, s erani *viçta* szerző, birtokos szavakból alakult, miként a *Βοιροκέντιος* bess tulajdonnév, melynek jelentősége *Bhuri-kanta* = *πολύτιμος*.

4. *Δεκάβαλος*: Leo, *Dhavaka-bala* = *Dacorum robur, corpus* kifejezéssel azonosítja. A szó második része *βαλος*, megegyezik a phryg *βαλην* vagy *βαλιν*, királylyal, mely szerinte összevethető a latin *val-ere*-vel is.⁶ Tomaschek az első szótagban *Δεκαίντος* tulajdonnév *Δεκ* gyökét látja ismétlődni, mely alak az ősi árja phoneticától már jelentékenyen eltávolodván, egyik bizonyítéka, hogy a dák és thrák nyelvekben az *e* hang rendkívüli gyakori, gyakori az európai autochton s az örmény-phryg nyelvek befolyása következtében, úgy, hogy bátran constatál-

¹ Tomaschek 5-ik l.

² Dioscor. IV, 137.

³ Tomaschek 9-ik l.

⁴ Tomaschek 14-ik l.

⁵ Tomaschek 12-ik l.

⁶ Kuhn: Zeitschrift. III. k. 188-ik l.

hatjuk, mikép a Haemus és Kárpátok lakói eredeti, ősi nyelvüket, már a maguk módja, tájejtése szerint beszélik. Igy alakul a tisztán árja *kanta*, európai *kent-té*. A *Decebalus* szó második része = a szanszkrit *bala*-val, erős.¹

5. Ζυράθος. Leo szerint a szanszkrit *çura* oroszán és *aksha* szem-mel vetendő össze.² Tomaschek a baktriai *zura*, *zavare* hatalmas és *khsaya* fejedelem alakot találja meg benne, s összehasonlíttja a *Zuro-bara* helynévvel, (*vara* = város).³

Helynevek.

1. *Acidava dava* a thrák és dák helynevek jellegzetes végezete, melyet Daciában liusz néhány esetben constálthatunk, a melyet sűrűn találunk a tartomány határain túl is: p. Klepidava (*Κληπίδava*),⁴ Sztidava,⁵ Desudava, Quimedava⁶ *Συριδava*, *Οβριδava*, majd az a helyett *e* hangzóval *Κορυονδέβα*, *Μορονδέβα*, *Σινδέβα*, *Ζιξιδέβα*, *Δαραδέβα* — Thraciában, *Τέρεδέβα* Cariában. E végzetet nagyon sokféleképen magyarázván, álljanak itt a következő kísérletek: Szamosközi szerint *Dava*, *Davi* = dáki (gen. sing.) vagy dákok (plur. nom.), tehát a *dákok városa* jelentőséggel bír.⁷ Tomaschek szerint *dava* = a baktriai *dagyu*, *dān-hu*-val (kerület, terület).⁸ Leo a dák *dava* eredetét a szanszkrit *sláva*-ban, erdőégés keresi.⁹ Cuno a *Klepidava* nevet magyarázva a következőket írja: a név második része gyakran előfordul a dák terület skýtha helyneveiben mint: *Patridava*, *Karsidava* (v. ö. *Καρσσου* az Ister mellett).¹⁰ *Petradava*, *Utidava* (v. ö. *Utus*, az Ister mellék-

¹ Tomaschek 15-ik l.

² Kuhn: Zeitschrift. III, 193-ik l.

³ Tomaschek 20-ik l.

⁴ Ptolemaeus III, 5, 30.

⁵ Ptol. II, 11, 28.

⁶ Procop. de aedif. IV, 2.

⁷ Zamosius: *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*. Patavii 1593. — 16-ik l. — *Sergi-dava* a *Davis* et *Sargetia* amne dicta. — Grimm. *Gesch. d. deutsch. Spr.* I, 190. l.

⁸ Tomaschek: *Zeitschrift für d. oest. Gymn.* 1873, p. 141.

⁹ Kuhn: *Zeitschrift. III.* k. 189. l.

¹⁰ Ptol. III, 10, 11.

folyója Moesiában¹ s az ó-szláv *woda*, bulgár *uda*-t, viz.) Netindava; e *dava* végzet nyomán támadt a római szokás, hogy az innen, az e vidékről származott rabszolgáknak oly sűrűn adák a *Davus* nevet, miként az atheniek rabszolgánóiknek a *Σαβδαρα*-t.² De Ptolemaeus még a Visztula forrásvidéke körül is ismer *dava* végzetű helynevet: Setidava-t.³ Kalisia közelében, melyek földrajzi helyzetük és elnevezésüknél fogva a mai *Zydawo* (Posenben, Gnesentől délre) és Kalisch (Lengyelország) keresendők.⁴ *Dava* tehát csak várost vagy ehez hasonlókat jelenthet. Ugyanezen gyököt találjuk a tauriai Chersonesus *Tabana* nevű városának⁵ elnevezésében, s a kuri haff egyik helységének *Tawé*-nek nevében, mely valószínűleg a Gilge egyik *Tawa* nevű, a helység mellett előmlő mellékágától eredt. A *davá* végzetet a szanszkrit *tavás* erős és *távas* erővel veti össze.⁶ Hasden turani eredetet keresve, a *dava*-t hegynek, a *teba*-t dombnak mondja, de összeveti a macedon *daba*, görög *δαβα*-*δαβα*, itáliai *teba*, egyptomi *tep*, s albán *tepe*-vel is.⁷ Vajjon nem hasonlítható utóbbihoz Tapae? Müllenhof a dak *dava*-t s thrák *dama*-t (ld. Uscudama) azonosnak tartván; ezt a szanszkrit *dam*-a-s ház, bactriai *dem*-a, görög *δομο*-s épület, *δομα*, *δω* ház, latin *domus*, ugyancsak ház-zal veti össze.⁸ Roesler szerint a *dava* azonos a *δαβα* vagy *δεβα*-val, mely *λεβα* alakból származik, mely a thrák nyelvben várost jelent: *λεβα* *πολις* *ὑπὸ* *Θρακῶν* írja Hesychios; ld. Abrobba — *Ἀβρολίβα* Thráciában, *Ἀσσελίβη* Lydiában.⁹ Leo *Acidava* helynév első részét a szanszkrit *accha* = medve jelentőségű szóval tartja egynek.¹⁰

¹ Plin. III, 149.

² Aristoph. Lysistr. 184. πού' οὐ' ἢ Σαβδαρα.

³ Ptol. II, 11, 28.

⁴ Forbiger: Handbuch der alten Geographie. III, 414.

⁵ Ptol. III, 6, 6.

⁶ Cuno: Die Skythen 242. kv. 1.

⁷ Hasden: Istorija crit. II, 62. kv.

⁸ Müllenhof: Die Geten: Ersch és Gruber encyclopaediájában. — G. Curtius: Grundzüge der Griechischen Etymologie. 4-ik kiad. 223. l.

⁹ Roesler: Einiges über das thrakische. Zeitschrift für oest. Gymn. 1873, 105. kv. 1.

¹⁰ Kuhn: Zeitschrift. III, 189. l.

2. *Amutria* mondja Tomaschek egyenlő „*a-múthriya*“-val, tisztátalanság, piszok, szemét nélkül. A baktriai nyelvben *múthra* = piszok, mocsok.¹

3. *Azizi* névben bennfoglaltatik a baktriai *azi*, mingrel *iz*, örmény *iz* = kigyó, vagy jobban a baktriai *azi*, örmény *ajto* = kecske szó gyöke.²

4. *Capidava*: Cuno szerint a név első része az ó-szláv *patoka* folyós anyag, vagy *pačina*, tenger, alapszóra vezetendő vissza,³ míg Tomaschek a *kap*, *kamp*, görbíteni, görbülni (ld. szanszkrit *kopi* majom) gyököt keresi benne. (ld. *Καπίστονεια, καπιδά-τοπος*).⁴

5. *Carsidava*, v. ö. Carso az Al-Duna mellett, Carsaleo, Anchialos és Scatrae között a keleti Haemusban, Kartum (Alburnus-Major = Vöröspatak) közelében; *Ὀρό-καρσις* és *Μό-καρσις* odrys várak; továbbá *Κερσοβλεπτής*, *Κερσιβαίλος*; thrák személyneveket. Leo szerint a szanszkrit *krīsh* mezőtulajdonossal van kapcsolatban,⁵ míg Tomaschek a *carsi* részletet a szanszkrit *krīśi*, erani *karsi* (szántás, megszántott mező) szóból deriválja. A gyök *kars* = barázdát vonni, szántani.⁶

6. *Camidava*: Leo az első részletben a szanszkrit *kūma*, tó, halastó szavat,⁷ Tomaschek pedig az erani *kâmega*-t óhajtani, kívánni találja meg. (*Kâmya*-ban az *â*, *ó*-ra tompulva hangzik.⁸

7. *Drobeta* = szanszkrit *druvant* fában bővelkedő. A thrák nyelvben a *v*-nek *b*-vé változása úgylátszik gyakori.⁹

8. *Germizara*, dák város nevének első részében kétségtelenül az erani *gârma* = meleg szó maradt fenn; ismerjük *germe* változatát is.¹⁰ A név második részét Tomaschek a szanszkrit *jhara*, *jhâri* zuhatag, vizesés szóval

¹ Tomaschek 12-ik l.

² Tomaschek 12-ik l.

³ Die Skythen 241. kv. l.

⁴ Tomaschek 13-ik l.

⁵ Kuhn: Zeitschrift III, 190. l.

⁶ Tomaschek 13-ik l.

⁷ Kuhn: Zeitschrift III. k. 190. l.

⁸ Tomaschek 13-ik l.

⁹ Tomaschek 15-ik l.

¹⁰ C. J. L. VI, 2799: Stelu-Germe.

hozza kapcsolatba, s összeveti még a thrák *zuras* (most Corlu) folyó nevet is,¹ míg gróf Kuun Géza szerint *zera* vagy *zara* valószínűleg az új perzsa szóval azonos, mely az erani nyelvekben eredetileg talán minden nagyobb viztömeget jelentett.²

9. *Malvese*: Tomaszek szerint a román *malu* part, *maluros* partos, menedékes szóval azonos, — és Dacia Maluensis = parti Dacia.³

10. *Porolissum*: Roesler a tulajdonnév első részében a *porus*, *poris* gyököt találja, mint *Πορίοις*,⁴ Mucaporis,⁵ Semporis,⁶ Abrupolis,⁷ melyben az *r* és *l* helyett cse-réltek; régebbi alakoknak látszanak ama nevek, hol az *o* helyett *a* hangzik: Derziparus, Zuparus, Paralissum. A *poris*, *paris* azonos lévén a szanszkrit *pála* és phryg *βαλῆρ*-nel, Porolissum királyi várat jelent. A szó második részében Roesler az *is* képzőt találja, miként azt az *Ἰσσο-ος*, *Ὀδισσο-ος*, *Σαλυμυδο-ισσο-ος* thraciai, Patav-iss-a daciai helynevekben találjuk;⁸ Dr. Fligier s vele együtt Gooss az *assa*, *assos*, *issos* végezetben a szanszkrit *ácá* és új-perzsa *asasu*-t látják, mely megerősített helyet, *porus* pedig a thrákban urat jelentvén, *Porolissum* = az urak vára.⁹

11. *Sacidava*, szanszkrit *çaka*, *çaki* = hatalom, erő.¹⁰

12. *Sarmizegetusa*. A főváros nevének jelentősége Tomaszek szerint a szanszkrit *zarmya* = palota; *zeget* = szanszkrit *jağat-jigat* (gâ, menni gyökből) mozgó; *usa*, *asa* = fénylő, ragyogó. Tehát a mozgót (az életet?)

¹ Tomaszek 15-ik l.

² Gr. Kuun Géza megnyitó beszéde. A „Hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve“. — III. k. 8-ik kv. l.

³ Tomaszek: Zeitschrift für oest. Gymn. 1872, 141. kv. l.

⁴ Bithynia C. J. Gr. 3795.

⁵ C. T. L. III, 852.

⁶ Thracia: Acta Set. Philippi 550.

⁷ Thracia, Livius 42, 13.

⁸ Roesler: Einiges über das thrakische. Zeitschrift für oest. Gymn. 1873. — 105. kv. l.

⁹ K. Gooss: Skizzen zur vorrömischen Culturgeschichte der mittlern Donaugegenden. — Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Új folyam XIV. k. I. f. 113. l.

¹⁰ Tomaszek 18-ik l.

beragyogó, megvilágító palota!.... és örvendene, teszi hozzá, ha valaki jobb magyarázatot találna.¹

13. *Tapae*. A *tap* gyök égetni, megégetni jelentőségű, míg a *dák* nyelvben valószínűleg tömörülni, elzárkozni jelentőséggel bírt.²

14. *Tamasidava*: szanszkrit *tamasa*, baktriai *tamanha* = sötét; a *tam* gyök előfordul *tím* alakban is mint Timacus = Timok folyó, Timo-getia géta város.³

15. *Tibiscum*. Tomaschek Tiriscum-nak olvassa, s a *tar* gyökből származó *tira* szót, párkány meredély szóval veti össze.⁴

Folyónevek.

1. *Apus*. (Karas) az árja *ap*, *apa* = víz p. Zard-apa, Zald-apa, Ζελδρηπα.⁵

2. *Aluta*, Ἀλούτα. Tomaschek Arutela nyomán Arutanak kívánván olvasni (— a gyorsan ömlő) a szanszkrit *arvant*, erani *aurvant* vagy a szanszkrit *aru*-val (vöröslő) veti össze.⁶

3. *Maris*, Μάρις. Tomaschek szerint azonos a szanszkrit *mar* fényleni gyökkel.⁷

A nyelvi adatok tehát a mellett bizonyítanak, hogy a dákok az erani törzsbe tartoznak. De e mellett szólnak a földrajziak is. Nemzetük kelet felől vándorolt, érkezett Európába, a szarmát síkság déli részén keresztül, át a Dniepr-en, melynek partjain még a történeti időben is, törzsrokonai az amadokok laktak. A dákok és bessek a közös árja bölesőtől elvált népek s mint ilyenek megelőzve a skolotokat és sauromatákat, a Kárpátok, a Haemus s a Rhodope hegységek völgyeiben, — tehát az árja népek sphaerájában, telepedtek meg.

Nemzetüknek dák nevében a *k* úgy látszik suffixum természetű, mely elhagyható, mint a *Daos*, vagy álváltoztatható miként a *Davus* rabszolga nevek bizonyítják.

¹ Tomaschek 19-ik l.

² Tomaschek 18-ik l.

³ Tomaschek 18-ik l.

⁴ Tomaschek 19-ik l.

⁵ Tomaschek 12-ik l.

⁶ Tomaschek 12-ik l.

⁷ Tomaschek 16-ik l.

XII. A dákok hadügye.

A dák hadsereg létszámáról csak két, egymástól jelentékenyen eltérő adatunk maradt fenn Strabo nagy munkájában. Szerinte Burivista 200.000 főnyi sereggel rendelkezett,¹ míg holta után a törzsekre oszlott nemzet csak 40.000 fegyverest tud kiállítani Augustus végső éveiben.² E két adat közt világos az ellenmondás, ha egyszerűen úgy vesszük azokat, mint Strabo írja, hisz Burivista Julius Caesar kortársa volt, s talán túl is élte a nagy dictatort, úgy, hogy e roppant hanyatlásnak egy emberöltő alatt kellett volna bekövetkeznie. Ez pedig majdnem határos a lehetetlenséggel, midőn nem hallunk háborúkról, nagy járványokról s új vándorlásról. Strabo utóbbi adatát valószínűleg úgy kell tehát értenünk, hogy minden törzs 40.000 embert állított ki, a mi, négy törzs lévén³ ismét megközelíti a Burivista korából fennmaradt számot. S a hiány nem oly nagy, hogy azt komolyan fontolóra kellene vennünk, midőn nem pontos statisztikai adatok, hanem csak hallomás alapján nyílt alkalma Strabonak ama számokat beiktatni munkájába.

Ha az első adatot fogadjuk el, és a harcsképes embereket a népesség tíz százalékára tesszük, úgy az egész nemzet két milliónyi lett volna.⁴ S ez a szám,

¹ Strabo. VII. kv. 3. fej. 13. c.

² Strabo. VII. kv. 3. fej. 12. c.

³ Strabo. VII. kv. 3. fej. 11. c.

⁴ Czivilizált állam e százalékot még akkor sem bírja kiállítani, ha a katona-kötelezettség általános, s a férfikor ötvenedik évig érvényesített is, — míg barbár vagy félbarbár államokban könnyen lehetséges. Csak Montenegro példájára kell utalnunk,

ismerve a gyalog népek nagy tömegét, és a roppant területet, melyen a dákok szétszóródva laktak, — teljesen hihető. Hatalmas erő, mely sok gondot okozhatott a tartományi helytartóknak, a római kormányynak, mert nemcsak a dákokkal volt baja minden pillanatban, de a velük törzsrokon thrákokban sem lehetett megbiznia.

A két milliónyi szám, kisebb-nagyobb ingadozásokkal évtizedeken át fennmaradhatott, s jelentékenyebb veszteséget a dákok csak akkor szenvedhettek, midőn Aelius Catus 50.000 embert telepített át a Duna balpartjáról Thráczia¹ba, hol azok többé nem említettén, kétségtelenül beleolvadtak a meghódolt törzsekbe. Ha e szám a fegyverviselő férfiakat jelenti, úgy a dákok erejének csökkenése óriási volt, — de a barbarok könnyen elviselheték, mert az új nemzedék néhány év alatt teljesen kipótolá a hiányt.

Mint a classicus adatokból sejthetjük, a dákok nemzeti szervezete törzsrendszeren alapult, s a források főnököket, részkirályokat említenek, de olyan uralkodóról, ki az egész nemzetet egyesítette, csak kétszer beszélnek. Ezek Burivista és Decebal valának. A törzsek egysége nem volt tehát organicus, történeti alapon fejlett intézménye a népnek, csak időnkint létesíté azt egy-egy kiváló ember; kinek holtával ismét megdőlt az egyetemes királyság. Megdőlt Burivista halálával, midőn a nemzet négy részre bomlott, meg Decebal-öngyilkossága után, s a meg nem hódolt törzsek, külön-külön főnökök alatt élnek még Commodus idejében is.

Sajnos, hogy a törzseknek egymáshoz való viszonyáról nincsen semmi tudomásunk. Nem értesülünk arról, miképen fűzik össze őket a közös nyelv, szokások; voltak-e közös politikai intézményeik; miképen terveztek, hajtottak végre egyes törzs erejét meghaladó vállalatokat, kik, milyen megállapodásokkal bizattak meg a harc egységes vezérletével? Annyit azonban mégis mondhatunk, hogy kormányformájuk aristocraticus volt, mert ez együtt jár a törzsszervezet természetével. Ennek volt

midőn 200.000-nyi lakosságából 20.000 embert mozgósított a legutolsó orosz-török háború idejében.

¹ Strabo. VII. 3. kv. 10. c.

tehát megfelelő a kölcsönös érintkezés és katonai szervezet is. A politikai ügyek intézése, a sereg vezérlete a fő emberek kezében vala kétségtelenül, kik hatalmukat nagy vagyonuk és születésük jogán birták s hagyák utódaikra. Eme aristocraticus szervezeten kellett alapulnia a katonakötelezettség és katonaillesítésnek is. Az urak személyesen valának kötelezve, mint minden népnél, s ki kellett állítaniok háztájok összes fegyverfogható férfitagját. Gyalog nemzetek főnökei pedig mindig tömredék fegyverviselő szolganéppel lévén körülvéve, a sereg magva az urak jobbágyaiból s hűbéreseiből telt ki, úgy, hogy a szabad, de kis vagyonnal rendelkező emberek száma aligha volt jelentékeny. S így a vezérletnek is az urak kezében kellett lenni, és ők annál magasabb rangot foglaltak el a katonai hierarchiában, minél több fegyverest tudtak kiállítani. A dák sereg tisztjeit Traján oszlopán hegyes, néha a homlok magasságáig, merőleges vonalakkal áttört fővegek s rojtos köpenyeikről könnyen fölismerhetjük. Ily megkülönböztető jelekkel ellátott ruhát viselnek a sárkány és vexillum tartók is. Öltözetök egyebekben teljesen megegyezik a gyalog, mint lovas legénységével. Darabjai a következők:

1. A hosszú úju, kézelős, derékon átkötött, térdig érő felöltő (sagum), melyet a tisztok arany s ezüsttel ékítenek.¹

2. A köpeny, melyet vállaikon viseltek, s mellökön tüvel kapcsolak össze.

3. A bokánál átkötött s a lábbelibe dugott nadrág, mely annyira meglepte a rómaiakat, hogy Gallia egy részét Braccatának nevezték el. A zordon éghajlat tevé szükségessé e ruhadarabot Galliában, mint Dáciában, s a szarmat síkságon, hol oly általános volt, hogy a Fekete tenger vidékén lakó kényes görögök is elfogadták.²

4. A lábbelijök rövid bakkancs, egyszerű átkötővel, melylyel a nadrágszárat szoríták be.

¹ A szarmaták „saga fiblatoria“-ira ld. Trig. tyr. X. 12.

² Ovid. Trist.: IV, 6, 47... braccata turba Getarum. V, 7, 49: Pellibus et laxis arcent mala frigora braccis — oraque sunt longis horrida tecta comis. V, 10, 33: Hos quoque qui geniti Graia creduntur ab urbe — pro patrio cultu Persica bracca tegit.

A barbár népek az ijesztő, félelmes külsőt kiválóan fontosnak tartván, a géták lehetőleg hosszú haját, szakállat cresztének s fülig mocskosak voltak¹ és a harcra, támadásra egetrázó lármával indultak. Hasonlóan a dákok, kik az oszlop tanúsága szerint szintén nem használtak ollót és beretvát, úgy, hogy a rómaiakhoz képest egész szakál és hajerdő födi arczaikat, fejüket. S hogy még rútabbak legyenek, használták a tetoválást is.²

A dák sereg külső fellépése tehát nagyon kelletlen, izléstelen lehetett, s ellenfeleinek e rémletes exterieur-höz előbb hozzá kellett szokniok, hogy nyugodtan, hideg vérrel szállhassanak szembe velök.

A sereg legnagyobb része gyalogság, s csak kis töredék, valószínűleg a leggazdagabbja volt lovas. Az oszlopon mindig gyalog harcolnak, s csak egyetlen esetben látunk lovas támadást³ és ez is szerencsétlenül üt ki, mert a lovasok a nagy folyóba fulladnak. A lovak kicsinyek, erősek, hegyvidékieknek látszanak, melyeket talán a Délkeleti Felföldön ismertek meg. A lovasok nyereg nélkül ülnek paripáikon, s ménjeiknek egész felszerelése a zabla, kantár és a szügyökön levő díj.⁴

A hadsereg fölosztása, belső berendezése, adminisztrációjá ismeretlenek. A nagyobb hadtestek, már a könnyebb alkalmazhatás miatt is kisebb részekre valának fölosztva, s talán ezeknek jelvénye a rómaiakéhoz hasonló vexillum, melyre kígyó, jobban sárkány volt kivarva vagy kifestve. E vexillumok színesek lévén, valószínűleg az egyes csapatok megkülönböztetésére szolgáltak, vagy pedig a főnököket jelzik — ezeknek kedvencz vagy hivatalosan megállapított színeikkel.

Második főjelvényök a sárkány, mely kétségtelenül

¹ Ovid. Trist. V, 7, 17: vox fera, trux vultus, verissima Matris imago. u. o. squalidus Geta.

² Herodot. V. 6. a thrákokról. A dákokról Plin. hist. nat. XXII, 2: Inlinunt certe aliae faciem in populis barbarorum feminae, maresque etiam, apud Dacos et Sarmatos corpora sua inscribunt. VII, 10: Quarto partu Dacorum originis nota in brachio redditur. A tetoválás eredetére vonatkozólag a skythák regéjét föntartá Clearch. Fragm. hist. gr. II, 306.

³ W. Froehner: pl, 54–55.

⁴ W. Froehner: u. o.

szent symbolum is, talán a főistené, épúgy mint a rómaiak sasa, majd a kereszténységet fölvevő birodalom zászlóin a kereszt és őseinkéin a karvaly. E jelvény feje réz, s farkasfőhöz hasonlító leginkább. Fülei hegyesen fölállanak, mint a figyelő állatéi, éles, hegyes fogakkal telt szája nyitva van, nyaka fodros, teste hosszú, kígyóalakú, halfarkkal. Ha a zászlótartó gyorsan haladt vele, vagy szél volt, úgy a száján beható áram fölfújta, s a farkán levő kis nyíláson zizegve tódult ki. E sárkány fejénél fogva rövid rúdra volt erősítve, s fölfújva vízszintesen lebegett.¹

E hadijelvényekből ítélve, a seregnek meg volt a kellő taktikai fölosztása, talán a római mintára cohors és centuriákra volt csoportosítva, és síkföldön valószínűleg őrszemek által biztosított fölvonulás előzte meg a támadást, mely vezényszóra az egész homlokvonalon egyszerre történt, míg a váltakozó talajú terepen a fölszínhez alkalmazkodva harcoltak, kellő tért engedve az egyéni ügyességnek, személyi bátorságnak. Traján oszlopán is ilyen harcokat látunk a legtöbbször, de a melyekben lovasság sohasem vesz részt. Ez, úgylátszik, csak a vezérlet szolgálatára volt rendelve, vagy küldönczi teendőket teljesített s végezte a kémiszolgálatot. E nehéz hivatásban része volt talán a gyalogságnak is, mert az oszlop egyik csoportozatán két dák foglyot visznek a római katonák a császár elé,² holott semmi nyoma közeli vagy távoli ütközetnek.

Ily szervezeti hadseregben a vezérletnek egységes és körültekintőnek kellett lennie, a csapatoknak pedig szigorúan fegyelmezetteknek. Ide vágó adataink azonban nincsenek. Az oszlopon gyakran látván, hogy a dák urak értekeznek, feltételezhető, hogy kényes pillanatokban a király vagy vezér összehíván a főnököket, haditanácsot tartott.

Hogy miképen tarták fön a fegyelmet, s miképen büntettek és jutalmaztak, annak semmi nyoma.

¹ Suidas: *σημεία σκευῶν*. Ammian. Marcell: 16, 10: *pureis subteminibus texti dracones, hastarum summitatibus illigati, hiatu vasto perflabiles et ideo velut ira perciti sibilantes caudarumque volumina reliquentes in ventum.* W. Froehner: pl. 54—55. stb.

² W. Froehner: pl. 42.

A dákok megbarátkozván a jog formáival, a háború vagy béke kérdéseinek elintézésére gyakran küldtek követeket, kik a viszonyokhoz képest előkelő emberek (= pilophori = főveges), vagy födetlen fejű (— comati = üstökös) közönséges emberek, kik fegyveresen, zászlókkal cytherát játszva jelentek meg, oly szertartásokkal, milyen megilleté azt, kihez járultak. Traján előtt eldobva fegyvereiket, zászlaikat, térdre borulnak és kezet csókolnak, midőn vége felé hajlik a háború, s e megalázkodásokat a legelőkelőbb emberek szenvedik,¹ míg a római győzelmek előtt közönséges emberek állva adják elő urok kivánságait.²

A dák sereg jelentékeny hadikészleteket szállítván, voltak nagy, négykerekű szekerei, melyek Traján oszlopán többször előfordulnak.³

Szállító eszközökkel rendelkezvén, gondját viselik sebesültjeiknek is; összeszedték azokat, ha lehetséges volt, még az ütközet folyamán is, elszállítván oly helyekre, hol nem érhette őket többé veszély. Látjuk, mint viszik a harcztépteleneket közeli erdőkbe, hogy később szekerekre rakják a teljesen tehetetleneket s ápolják, fölhasználva kezdetleges orvosi ismereteiket, melyeknek emlékét fönntartá Traján udvari orvosa is.⁴

Az élelmezés, ha társzekereiket nem érte baj, rendszeren történhetett, s főleg húsból állhatott. De növényi táplálékot is használhattak, mert a földművelés már meghonosult Dáciában, s a római élelmezők aratnak, gabonát gyűjtenek a dákok által elhagyott, megművelt területeken.⁵

A hadi foglyokkal alig bántak a leghumanusabban. Az oszlop tizenhatodik csoportozatán póznákra tűzött fejeket látunk, a huszonnyolczadikon teljesen levetkötött férfi van kocsikerékre feszítve, míg a harmincz-

¹ W. Froehner: pl. 152—153. — Athenaeus Theopompos nyomán XX., 627; Amm. Marcell: XVII., 10: Pacem genibus curvatis orabat. XXIII. 3. Genibus supplices nisi v. ö. XV., 5. Dio Cass. LXVIII., 10. Petr. Patr. ed. Bonn Excerpta 4, 123. — W. Froehner pl: 52—53; 82—83; 164, 172.

² W. Froehner: pl. 52—53.

³ W. Froehner: pl. 52—53.

⁴ W. Froehner pl. 47—49.

⁵ W. Froehner pl. 142.

nyolczadikon dák asszonyok a mindenükből kifosztott rómaiakat fáklyákkal égetik fejökön, hátukon, vállaikon, a mi nem épen előnyösen illusztrálja a dák gyöngéd nem emberies voltát.¹

A dákok fegyverei a fegyvergyártás nagy fejlettségéről tesznek bizonyosságot, sokféleségök pedig tanúsítja, hogy mindig a czélnak megfelelően alkalmazák azokat. Innen a nagy változatosság. Fegyvereiket, melyeknek használati módját a Traján oszlop számtalan csataképén tanulmányozhatjuk, Apollodorus az oszlop alapján gyönyörű csoportozatba gyűjti össze, — az első hadjárat zársorozatjaul pedig két pompás tropaeumot alakít azokból. Ezekről veszem az alábbi sorozatot, külön csoportosítva a támadó, külön a védő fegyvereket.

A támadó fegyverek:

1. Rövid, visszahajlított, sarló alakú görbe kard, specziális dák fegyver, melylyel kézviadalban rendkívül mély és veszélyes sebeket vághattak.² A görögök és rómaiak e fegyvert sohasem használták, de ismerték, mert a thrák gladiátorok rendszeren ilyen karddal vívtak.³ A gétáknál szintén közkeletű.⁴ Eredetére nézve keleti s a perzsák és parthoknál igen kedvelt harczi eszköz. Az Amboglannában (Birdoswald — Angolország) állomásozott Cohors I. Aelia Dacorum által Julius Modius tiszteletére dedicalt föliratos táblára is ilyen kard lévén vésve, valószínű, hogy a rómaiak meghagyák Daciában sorozott segédcapataiknak megszokott nemzeti fegyvereiket.⁵

2. Ugyanez alakot hosszabb formában is használván,

¹ W. Froehner pl. 50—51., 62—63., 70.

² A dévai muzeumnak Sarmizegetusából származó példánya teljesen ép.

³ A thákok nemzeti fegyvere. Valer. Max. III., 2., 12. Juvenalis Sat: VIII., 201. a thrák gladiátorokról: Nec clypeo Gracchum pugnantem, aut falce supina. — Fabretti R.: De columna Traiani syntagma. Róma 1663. ír e fegyverről, s közli M. Antonius Exochus nevű gladiátor domborképét, ki ily thrák karddal győzött. — Herodot *ἑλληνοῖδιον σμυρδῶρα*, Tukydidés *μαζάρσα*, Ovidius „culter“ nek nevezi.

⁴ A gétákról Ovid. Trist. V., 7., 17. *Dextera non segnīs fixo dare vulnera cultro, Quem vinctum lateri barbarus omnis habet.*

⁵ C. J. L. VII. 838.

alkalmas volt arra is, hogy a harezos súlyos csapást mérjen ellenfelére.

3. Hosszú, egyenes kard, díszes markolat- és tokkal. Traján oszlopán az előkelők és lovasok oldalán látjuk.¹

4. Rövid, széles pengéjű, két élű, egyenes kard, azonos a pún háború után Rómában is meghonosult spanyol karddal. Alkalmasabb a szúrásra, mint vágásra. A jobb oldalon viselték.²

5. Egyenes, díszes tokú tör, melyet övükben a baloldalon hordtak.

6. Kisebb-nagyobb, egyenes vagy görbe pengéjű kések.

7. Hosszú lándzsa (*λόγχη, λαμίη*): (Hegye vas vagy bronz, míg a nyele fa. Szúrásra használták.

8. Rövid vető lándzsa (*hasta*), mely a gall „matara“-hoz hasonlít.³

9. Kézviadalban veszélyes fegyverek voltak a nehéz, elől fokoshoz hasonlító, ívalakú éllel, — hátul pedig kalapács fejjel ellátott csákányaik, melyeket egyformán használtak favágásra, erdőirtásra, mint harezra az ütközetben.

10. Rövid nyelvű, gömbölyű feji buzogányok.

11. A dákok kitűnő fíászkok voltak. Íjaik azonos szerkezetűek a géták és szarmatákéival: erős ruganyos érc ív, vagy állatszarak erősítvék össze, ugyancsak ívbe, s a fölajzott ívből a vesszőt ökör vagy lóbelekből sodort húr, vagy bőrszalakból készült fonadék vetette ki, vesszőiket jól számított távolságból tömegesen, vagy

¹ Egy teljesen ép példánnyal dicsekedhetik Téglás Gábor, dévai főreáliskolai kir. igazgató gyűjteménye.

² Suidas — *Μάχαιρα* — valószínűleg Polybius nyomán. A gall és spanyol kard közti különbségről Livius 22., 46., 5, így ír: Gallis Hispanisque scuta eiusdem formae fere erant, dispares ac dissimiles gladii: Gallis praelongi ac sine mucronibus, Hispano, punctim magis quam caesim assueto petere postem, brevitare habiles et cum mucronibus. — Vegetius 1, 12: Praeterea non caesim, sed punctim ferire dicebant. Non caesim pugnantibus non solum facile vicere, sed etiam derisere Romani. Caesa enim, quovis impetu veniat, non frequenter interficit, cum et armis vitalia defendantur et ossibus. At contra puncta, duas uncias adacta mortalis est. — Polybius 6., 23., 6.

³ Julius Caesar de bell. Gall. I., 26.

a helyzetnek megfelelően szétszórtan röpték elleneikre, s bármily kicsiny sebet ütöttek is, halálhozó lehetett az, mert nyílaikat — miként törzsrokonaik a géták, valószínűleg megmérgezik ők is. Vesszeik hosszúsága, viszonyítva az alakok nagyságához, körülbelül egy méter lehetett. Nyílhegyök érczből készült szigony alakra, úgy, hogy kihúzatván a sebből, nagyobbá, fájdalmasabbá tévé azt. A nyílvégeket tollszárakkal látták el, melyek szabályozák vesszeik járását. Nyílaikat tegezben hordák. A nyíl általános fegyver, egyformán viselik és használják azt az előkelők, mint legénység.¹

A dák hadsereg nem viselt pánczélt, — Traján oszlopán nincsen egyetlen dák sem vasba öltözve. Nem fordul elő még a lábszár pánczél sem, pedig Kriton megemlíti.

Az eddig elsorolt fegyverek csak egyes emberek használatára alkalmasok, míg a hadi gépekhez már föltétlenül több kellően kiképzett katona volt szükséges. A gépek használatát s készítési módját Decebal a rómaiaktól tanulta, Domitianus szakértőtől, kiket a császár 89-ben küldött Dáciába. S a Traján ellen vívott háborúban alkalmazzák is e gépeket. A rómaiaknak összes ostrom eszközeit azonban aligha ismerték, mert a forum-traianumi pompás oszlopon csak kettőt látunk: a ballistát és fal-törő kost. Az ó-korban kétféle vetőgépet használnak: a catapultát és ballistát. A kézfj mintájára van szerkesztve mindkettő. Az átmenetet a nagyobb méretű lj képezi, melyet Hero *γαστραγέτης*; — hasonfészítőnek nevez, mert húrját a fölajzaskor a hasfelé kellett húzni, s mert agyát a hasra kellett támasztani a kifeszítéskor. Azonos lehetett vele az arcuballista,² mely a manuballistától (*χειροσφαιρίον*

¹ Ovid: Ep. I. 2. 23: Tecta quae rigent fixis veluti vallata sagittis; u. o. 83: dant illis animos arcus pleneaque pharetrae. Ex Pont. III. 1. 26: Tinctaque mortifera tela sagittae madet. IV. 9. 84: Sintne tinctae serpentis felle sagittae. Trist: V. 7. 15: In quibus extremo, qui non coryton et arcum — telaque vipereo lurida felle gerat. V. ö. Ex Pont. I. 8. 6; IV. 4. 52. Az íjak húrjairól: Ovid. Ep; I. 2. 25: At semel intentus nervo levis arcus nervo equino.

² Vegetius. 2. 15; 4. 21. 22.

τόξον) aligha különbözött.¹ A nagyobb lövegek azonban már elütnek ezektől, mert a torsio-elasticitást is alkalmazták, s ezért neveztetnek tormenta-knak. E gépek három fő részből állanak:

1. Az állvány; 2. a löveg csatorna; 3. a szerkezetből, mely a vető ívet helyettesíti.

Ez utóbbi három részre oszló, de közös, téglány alakú keretbe foglalt faszerkezet. A jobb és baloldali keretekbe van vízszintesen beeresztve merőleges húrok közé — melyeket a kereten kívül, fönn és alant csavarokkal kell feszesebbre ajzani — a két vetőrud aczélból. Ezeket vízszintes irányban ruganyos, meghatározott állatok beleiből,² szóréből vagy női hajból³ font kötelék⁴ kapcsolja össze. A középső keretben van a löcsatorna. S minél szélesebb ez, annál nagyobbaknak kell lenniök a kereteknek, hosszabbaknak, nagyobb méretűeknek az aczél rugóknak, erősebbnek a vető húrnak. Ugyanezen arányban növekszik a gép ereje is s lesz alkalmassá nagyobb lövegek kivetésére. Catapultáknál a vetőrudak közti, tehát a középen lévő nyílás átmérőjének legalább is a löveg egy kilencedének kell lennie.⁵ A vetőhúrt külön géppel feszíték meg, ajzották föl, s kis készülékkel akaszták meg a löcsatorna alján. Midőn ez megtörtént, elhelyezék a löcsatornába löveget, mire fölpattintván a húr, a löveg kiröpült. E tormentumok mozgató

¹ Köchly und Rüstow: Griechische Kriegsschriftsteller. Heron c. 4. — 203. kv. l. I. k.

² U. o. Heron c. 29. 233. l. I. k.

³ U. o. Heron c. 30. 235. l.; Florus 1. 31. 10; Vitruvius c. 15. X. könyv. ld. Köchly és Rüstow: Griechische Kriegsschriftsteller. I. k. 384. l. Veget. 4. 9. c.

⁴ Nervi torti. — Amm. Marcell. — U. o. I. k. 406. l.

⁵ Köchly und Rüstow: Griechische Kriegsschriftsteller I. k. Heron c. 32. — 235. l.; Heron c. 12. 253. l.; Vitruvius X. 10. u. o. 370. l.; Rüstow: Geschichte des griechischen Kriegswesens 393. l. A ballisták kaliberét a vetett kövek arányához, nagyságához

képezt a következő képlettel határozza meg: $d = 1, 1 \sqrt[3]{100a}$ — a kaliber daktylosokban; 16 daktylos = 1 láb = 31 cm; a a köllövegnek mintákban kifejezett súlya; az attikai kereskedelmi mina = 0.6026 kg.; az attikai Solon-féle = 0.4366 kg.

ereje mindig ugyanaz, csak alkalmazásuk más, — s e szerint neveztetnek catapultáknak vagy ballistáknak.

1. A catapultáknál a löcsatorna vízszintes irányban van az alapra fektetve, s lándzsa éllel ellátott rudakat¹ vet kicsi szög alatt, s ezért nevezik *ὄργανα ἐπιτόρα*² lövegeit pedig *καταπέλαι ὄσφραξις* vagy scorpiónak.

Traján oszlopán a rómaiak és dákok által használt catapulták már javított szerkezetűek.³ Ott a feszítő készülék jobb és baloldalát fölül nem vízszintes pánt fogja össze, hanem járomhoz hasonló ív, s ezzel jelentékenyen nagyobb hely jutván a löcsatornának, nagyobb lövegek kivetésére is alkalmas volt a gép. A szélső kereteken lévő húrok pedig faburkolattal láttatván el, inkább meg vannak védve a nedvesség ernyesztő hatása ellen, mint régebben; míg a keret felső feszítő csavarait apró tornyocskákkal fődtek be, úgy, hogy a gép tetszetősebb külsőt nyert és sokkal practicusabb lett.⁴

2. A régieknek leghatásosabb harczy gépei a ballisták 45°-nyi szög alatt köveket s gerendákat vetnek ki. Szerkezetök majdnem azonos a catapultakéval, de a löcsatorna nem vízszintesen fekszik, hanem 45°-nyi szög alatt, s a vető húr nem kerek kötél, hanem heveder alakú, hogy könnyebben megfoghassa a nagyobb, gyakran alakatlan löveget.

3. A carrobalista ugyanily szerkezetű, de kisebb, szekérrel szállítható gép. Ellátására 11 ember volt szükséges.⁵

A most elsorolt három hadigép a nyílt téren, vagy védett helyen küzdő ellenség elpusztítására, de mindig emberek ellen irányult, míg az aries, a várfalak megöngtítésére vagy lerombolására szolgál.

A faltörő kos — aries *κοίρα*, ércfejjel ellátott nehéz gerenda, melyet hajdan a rómaiaknál épúgy emberek hurezoltak a várfalak alá azoknak áttörésére, mint Traján oszlopán a dákok, hol három óriás erejű férfi emeli

¹ Pilum catapultarium. W. Froehner pl. 90—91.

² Heron c. 3: Köchly und Rüstow: Griechische Kriegsschriftsteller I. k. 203. l.

³ W. Froehner pl. 90—91.

⁴ W. Froehner pl. 90—91.

⁵ W. Froehner pl. 90—91.

a nehézkes eszközt.¹ Később tökéletesíték, s valószínű, hogy a dákok is ismerték a javított alakot, épen úgy, mint a javított catapultákat és ballistákat. A javítás sokkal hatásosabbá tette az eszközt, de könnyebbé nem, mert a 18—54 m. hosszú vastag gerendák kezelése még mindig sok veszélyességgel járt és tömérdek embert foglalt el, de legalább annyit elértek, hogy ostromok alkalmával a mellette lévő legénység védve volt.² A javított szerkezetű aries vízszintesen fekvő s két oldalról gyámszlopokkal ellátott gerendára volt függesztve.³ E szerkezet fölött s házacskájának tovaszállítására 50 ember volt rendelve. Az ily szerkezetet testudo arietarianak = *χελώνη κολοφορος* nevezték.⁴ Tetejét friss állatbőrökkel, vagy egyéb nehezen gyulladó anyaggal fődtek be, nehogy tüzet fogjon. Belsejében a katonák kötelek segítségével ütemszerű mozgásba hozzák az eszközt, s ezzel megkezdődött a fal rombolása.

Az eddig vázlatosan elősorolt kézi fegyverek, főképp támadók, bár alkalmasak a védelemre is. Nagy számuk eléggé igazolja, hogy a dákok inkább kedvelik a támadást, mint védelmet, hogy egész szervezetök támadó háborúra lévén alapítva, a védelem, mint minden barbar népnél, egészen másdrangú volt. Innen a védő fegyverek csekély száma is. Tulajdonképen csak a következőket használják:

1. A bőringet, milyeneket Traján tropaeumain, s az oszlop piedestálján látunk.⁵

¹ W. Froehner pl. 56.

² Rüstow: Geschichte d. griechisches Kriegswesens. 309. köv. 1.

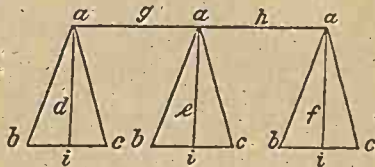
³ Flav. Jos.: Bellum Jud. I. 3., 7., 19. Ammianus Marcell: 23., 4., 8: et sic suspensa utrimque transversis asseribus et ferratis, quasi ex lance, vinculis trabis alterius continetur Luc. 3. 490.: aries suspenso fortior ictu. Procop. bell. Goth 1., 21. szerint az aries állvány négy gerendából van összetéve, melyet alul, fölül ismét négy gerenda fog össze. Az oldalak bőrrel vannak bevonva; a tetőről nem mond semmit; a házacskának négy kereke van s ötven ember — kik belül helyezvék el — tolja. v. ö. Izidor: Orig. 18., 11.

⁴ Veget. 4., 14., Vitruv: 10., 12., 2. (19).

⁵ W. Froehner pl. 3. kv.

2. Az ovális tojásdad pajzsot, melyet balkarjokön viselnek, s a legváltozatosabb czifrázatokkal látnak el. Arabeszek, csillag, nap és hold jelvények, rozetták, palmetták, stylisált virágok, fonadékok, farkasfogak és körbe futó vonal díszítéseket stb. alkalmaznak, melyek talán személyes és a birtokos rangjával összefüggésben lévő jelvények.

3. Legkülönösebb védelmi eszközeik a háromkerekű szekerek.¹ Szerkezetük elég sajátos. Valószínűleg vasból készült, átlóval (a—i) ketté osztott háromszögek, melyek az *a*, *b*, *c* pontokon széles kerekkel vannak ellátva, és *b*, *c* oldalon éles véső alakú vágó eszközökkel szerelvek föl, s a *b* pontra még erősen hajlott kasza is van alkalmazva. Ilyen szekér három, *d*, *e*, *f* van egymás mellett teljesen azonos szerkezettel, s a szögek *a* pontjánál mind a három vastag rudhoz van kapcsolva olyképen, hogy *d* és *e* között a *g* ponton, továbbá *e* és *f* között *h* ponton a tengelyként szolgáló rudra nagy és nehéz henger van fölfűzve. Froehner e hengereket, nehezékeknek vagy gyulékony anyagokat tartalmazó dobozoknak mondja.² Tocilescu a második föltevést fogadja el.³ Ez azonban nagyon kétes. A dákok aligha ismertek oly anyagokat, melyek ütés vagy dörzsölésre lángra lobbannak, a tüzet pedig aligha tudák olyképen szabályozni, hogy az csak meghatározott időben kapjon lángra. Nehezékek voltak tehát azok, melyek a gépet súlyosabbá, és hatásaiban rombolóbbá tevék, midőn a vár védői lebocsáták az el-lenségnek talán zárt sorai közé, magaslatról vagy domb-oldalról.⁴

¹ W. Froehner pl. 148.

² W. Froehner: La colonne Trajane, kis kiad. 141. l., nagy kiad. 22.

³ Gr. G. Tocilescu: Dacia înainte de Romani 750. l. (Annalele Societatei academice Romane. Tom. X., sectiunea II.)

⁴ W. Froehner pl. 148. Nagy Sándor csapataira Kr. e. 334-ben a géták körülbelül ilyen gépeket zúdítottak. Arrian I., 1. Procopius Bell. Goth. II.: Barbari itaque Romanorum astu ac viribus superati, id demum excogitarunt: demptas e plaustris

E védelmi eszközök használati módját, alkalmazását Traján oszlopán kellően tanulmányozhatjuk, tanulmányozhatjuk a várakkal együtt, melyeknek megóttalmazása volt azoknak rendeltetése. Apollodoros vésője a megerősített helyeknek egész sorozatát ábrázoló remek alkotásán, élesen föltüntetve az építési rendszer különbségeit, mint hasonlatosságait, annyira, hogy merészség nélkül kísérelhető meg a dák várépítésznek némi rendszerbe foglalása.

A letelepedés első processusának befejeztével minden nép megerősíti állandó lakóhelyét, fölhasználva annak minden önként kínálkozó előnyét. A síkföldiek sáncokat hánynak, árkokkal veszik körül kunyhóikat, az erdős vidékeken lakók palánkokkal védik tanyáikat, a hegyvidékiek földhányások, kőrakások, falak, s ha van bőven erdejök, pallisádokkal zárják el völgyeiket, s tesszik megközelíthetlenné a hegyormakat, gerinceket, a fölhasználható oldalokat és fősíkokat. A dákok, midőn föltűnnek, már letelepedett nép lévén — legalább nagyobb részben — s mint ilyen, lakóhelyét sem változtathatván áldozatok nélkül, szintén megerősíté és így véglegesen meg is állandósítá azokat. A classicus adatok említik is a dák várakat, de csak futólag, mellékesen, bővebb leírások nélkül.

Pedig alig lehettek azok Decebalt megelőzőleg is

cum axibus rotas in summo collis paratas sistunt ipsi interea pabula desecare incipientes, cum ad collis medium superasse Romanos vidissent, rotas confestim in subeuntium capita vi magna, ac superne compulsas, deferri sinebant. — Ez világos leírása a használatnak. — A hirneves Pancirolus paduai tanár jegyzeteivel 1608-ban Lyonban kiadott Notitia utraque dignitatum, tum orientis tum occidentis ultra Arcadii Honoriique tempora-hoz, De rebus bellicis című füzet van csatolva, melynek illusztrációi nagyon hasonlítanak a dákoknak éme hadszekereihez. E gépek nevei: clipeocentrus tichodifrus — cuius axium extremitate et frons nec non et superior latitudo, fascinis et lanceis armatur diligenter aptatis. 204. l. — currus depranus: cuius posterior supra currum pars cultris in ordinem extantibus communitur. 205. l., — currodrepanus clipeatus: posterior vehiculi pars verberibus spontaneis ad incitandos equos, et clipeis acuto ferro circumadatis, velut in prapugnaculo positus communitur. 206. l. — Ez adatok elég világosak, de vajjon hitelesek-e?

jelentéktelen művek s a kellő katonai szakértelemmel és helyismerettel bíró dák hadvezérlet kétségtelenül olyképen helyezé el azokat, hogy a kitűzött célnak lehetőleg megfeleljenek. A classicus adatok szerint a délkeleti Felföld nagyjórésze a dákok birtokában lévén, csak a szorosokat kellett megerősíteni és a régi Erdély területén, mint óriási fellegvárban, hadértó, vitéz nép szembe szállhatott a leghatalmasabb ellenséggel is. És valóban a déli szorosokban s azoknak vidékein, még most is, majdnem érintetlenül állanak az óriás védművek, és a leletek, különösen fegyverek, teljesen megegyezvén a Traján oszlop domborképeivel, a gyakran beláthatatlan terjedelmű sánczolatok eredetéhez nem férhet kétség. A vöröstoronyi szoros közelében a Szeben hegységtől a Cserna-Voda völgye által elválasztott hegység minden arra való pontja meg volt erősítve. Orláth fölött a hegyet nagy földhányások veszik körül; a Dealu-Sidun hatalmas kőfalak romjai láthatók; Gális és Tiliska fölött a Kaczinás tetőt sánczok borítják; a tiliskai tetőn sánczokon kívül falmaradványok is constatálhatók stb. Hálás és gazdag eredménynyel kecsegtető kutatásokra vállalkoznék tehát a barbárok eme nagy emlékei iránt érdeklődő szakember, kinek van módja, ereje s kitartása ahhoz, hogy bejárhassa a délkeleti Felföld déli és keleti határlánczait.

Decebal összeütköztvén a hatalmas római birodalommal, Domitiánt megverte ugyan két hadjáratban, de győzelme daczára belátván s felismervén a római hadviselés fölényét, a császártól mérnök-kari tiszteket kért és kapott. Genieje az idegen erőket a lehető legjobban tudván fölhasználni, a nagy barbár erősségek mellett római mintára épült várak emelkednek gyorsan, rohamosan, s a Traján háborújáig eltelt tizenkét év alatt Daciának minden, a római tactica szabályai szerint kényes, veszélyeztetett pontja meg volt erősítve. Traján oszlopán a képcsoportok között sűrűn találkoznak a hatalmas erődítményekkel, s azok mindig oly pontokat védelmeznek, melyeket Traján a hadjárat sikerének veszélyeztetése nélkül nem kerülhetett el.

Az első hadjárat hatvanöt csoportozata között a következőkön találunk, az alábbiakban építési módjok szerint sorozott dák erősségeket.

- I. 1) 54 cs. pl. 91—93: földhányás palánkkal erősítve.
 „ 2) 59 cs. pl. 98—99: ugyanaz.
 II. 3) 56 cs. pl. 96: favár.
 III. 4) 54 cs. pl. 93: őrház.
 IV. 5) 9 cs. pl. 40: várkastély.
 „ 6) 14 cs. pl. 45—46: ugyanaz.
 „ 7) 43 cs. pl. 74: ugyanaz.
 „ 8) 47 cs. pl. 80: ugyanaz.
 V. 9) 50 cs. pl. 86: citadella a hegyek között.
 „ 10) 54 cs. pl. 93: ugyanaz.
 VI. 11) 57 cs. pl. 97: kisebb vár.
 VII. 12) 62 cs. pl. 105: nagyobb vár.
 VIII. 13) 43 cs. pl. 74: czik-czak kőfal.
 IX. 14) 47 cs. pl. 79—81: megerősített hídfő és citadella (v. ö. pl. 40. 45—46; 74.)

Összesen tizennégy, kisebb-nagyobb, a helyi viszonyok szerint különféleképen épített erődítmény.

I. 1) 54. cs. 91—93. Magas hegyekkel borított vidéken emelkedő erősség. A sziklaoldalról mint hatalmas földhányás indul ki, melyet pallisadsor szakít meg. E mögött két dák által kezelt vetőkép van fölállítva. Túl a pallisádon ismét földhányások a szomszédos hegyoldalig.

I. 2) 59 cs. pl. 98—99. Némely tekintetben megegyezik az előbbivel. Ez is hegyvidéken van elhelyezve, s mint hosszú földsánczolat húzódik balról jobb felé. Itt czölöp-fal képezi folytatását. A czölöpök felső része ki van hegyesítve, s előrészők laposra ácsolva. E palánkot kettős keresztpánt teszi erősebbé (v. ö. pl. 96). Közepén széles bejáró nyílik, s e mögött faoszlopokon nyugvó emelvény. Ez az erősség képezi az átmenetet a következőhöz, — a mennyiben fából készült részeik majdnem azonos szerkezetűek.

II. 3) 56 cs. pl. 95. Favár. A karófal domboldalról ereszkedik lefelé. A czölöpök felső része ki van hegyesítve, s előrészők laposra ácsolva, — és hogy szilárdan tartsanak, mélyen beeresztett, minden egyes czölöphez külön-külön odaszögelt kettős keresztpánttal erősítvék össze. A nagy szögek fejei a jobb oldalon világosan látszanak. A bejárat a középtől kissé jobbra alkalmaztatott.

Benn az udvaron faoszlopokra állított, s deszkapadolat-
tal, és ugyancsak deszkakarfiával ellátott négyszögü
emelvény.

III. 4) 54 cs. pl. 93. Hegyoldalon, négyszög alak-
ban emelkedő őrház. Falai simított kockakövekből épül-
tek. Homlokzatán magas nyitott kapú. Az épület födet-
len; jobb és bal részén rövid pallisadorsor húzódik.

IV. 5) 9 cs. pl. 40. Várkastély. Magas dombtetőn
téglány alakú, simított kövekből egészen római mintára
épült, s három bástyával ellátott várkastély. A jobb és
baloldali bástyák ötszögűek, a harmadik pedig ék alak-
ban szögel ki, épen a közepén. A jobb oldali teteje víz-
szintes és fal-mellvédekkel van ellátva, — míg a két
másikon gerendákból készült emelvény van. A bástyák
között két nagy kapú nyílik. Ivek fölött ugyanoly ger-
rendaemelvények, mint a bástyákon. (V. ö. pl. 74, 80).

IV. 6) 14 cs. pl. 45—46. Várkastély. Magas szilárd
falai U alakban hajolva össze, két jelentékeny nagyságú
belső építményt fognak be, — s aztán keresztfallal zá-
ródnak. Kívül ismét, kétségtelenül megint falakkal védett
két nagy épület. A várfal jobb oldalán három magas,
tetejükön egymással vízszintes pántok által összekötött
gerendán emelvény; hasonlóan a külső építmény hom-
lokzatán a kapú fölött, csak hogy itt a gerendák kereszt-
kötésekkel erősítvék össze. A homlokfalon egy könyök-
lőt vagy mellvédet látunk. Az épületek közül egy két
ablakos, — a másikon csak egy nyílás, a negyedik
pedig a kapun át kap világosságot. A házak fából
épültek.

IV. 7) 43 cs. pl. 74. A pl. 40-en ábrázolthoz hason-
lít. Kockakövekből épült mint ez, de kapuja csak egy
van, s e fölött nincsen emelvény. Ezt jobbra helyezték,
és sokkal nagyobb méretű, mint az előbbi várkastély
hasonló védművei. A két kapufélfa fölött s a jobb
szögleten magas rúdak emelkednek. (Zászlóknak? v. ö.
pl. 80).

IV. 8) 47 cs. pl. 80. Magas hegyen, simított kocka-
kövekből épült kastély. Baloldalán magas ívelt kapú.
Falain három rúd. (v. ö. pl. 74).

V. 9) 50 cs. pl. 86. Simított kockakövekből épült
czitadella. Magas nyitott kapuja épen a közepre helyez-

tetett. Balra a falon mellvédek, jobbra keresztkötésű gerendákból emelvény a vetőgép elhelyezésére. Falai a jobb-, mint baloldalon a sziklák között tűnnek el.

V. 10) 54 cs. pl. 93. Magas hegytetőn, simított kockakövekből épült czitadella. Jobb oldalon a természetes szikla fölhasználtván, a fal alapja lassankint sülyed, egészen a jól elzárt kapúig. Az épület bal része egyenetlen, emelkedő, majd szálló talajon nyugszik.

VI. 11) 57 cs. pl. 97. Kisebb vár. Bal oldalon magas, sziklás hegy emelkedik, — melynek oldalához — függélyesen levágván azt, közvetlenül hozzá építék a kapút. Ettől a hegyek felé húzódik a magas várfal, csekély hajlással. A falon mellvédjei alatt kettős, vízszintes párkány között szakadatlan sorban apró köröcskék. A fal egészen sima, s be van vakolva. (v. ö. pl. 123—124).

VII. 12) 62 cs. pl. 105. Nagyobb vár. Hegységtől hegységig húzódó, s kockakövekből épült fal. Bal oldalán két űrtoronyféle látszik, jobb oldalon a szikláig mellvédekkel van ellátva.

VIII. 13) 43 cs. pl. 74. Czik-czak kőfal. Az egyetlen ilyenmű erősség az oszlopon, — melyet, sziklák emelkedvén mögötte, valószínűleg a völgy elzárására építettek.

Fala czik-czak alakban húzódik. Előtte, mint mögötte palli-

sádok, az *a—e* pontokban pedig nagy üregek jelezvék. Az ostrom megnehezítésére szolgálnak kétségtelenül. A hosszú fal jobb oldalán egészen az előtérben magas ívelt kapú, mely Frochner szerint sziklába vágott aknába nyílik.

IX. 14) 47 cs. pl. 79—81. A folyam balpartja gyors eséssel száll lefelé, s a meredek partokat lefelé mindinkább növekedő pallisádok zárják el. Ezeknek sorát a balparton átjáró szakítja meg, mely fölött gerendákon fából épült propugnaculum. Fődele deszkákból van összeállítva s szög alakú. A kis építményt a homlokzaton s a jobboldalon elhelyezett egy-egy ablak világítja. A propugnaculumon túl pallisád fal halad a vizpartig. A folyó közepén kis sziget, s a medret ennek fölhasználásával hídalták át, a szigetnek jobb és baloldalához támasztván a hídat. A híd két része egyenlő technikával

épült. Magas falábakon nyugszik mindkettő: a baloldali négyen, a jobboldali pedig kettőn. Oldalait keresztkötésű karfával látták el. A híd két része között a kis szigeten pallisádok, melyek a jobboldali hidrész végénél újból kezdődve, messze benyúlnak a vízpartba. A csoportozat háttérében várkastély. (pl. 80.)

A római hadimérenők tehát, miként e vázlatos leírásból is kiderül, nagy, szinte döntő befolyást gyakoroltak a dák várépítészetre, de a nélkül, hogy az eredeti építésmód divatját multa volna. A pl. 91—93, 98—99 és 96-on ábrázolt erődítések a nemzeti architectura termékei. Ilyen várakat a stabilismust kedvelő római nem épített soha. Decebal azonban még a tisztán hazai rendszerű építményeken is alkalmazza a római hadászat szabályait, mert ezeken is ott találjuk az emelvényeket (turres), melyeket egyként használtak a vetőgépek elhelyezésére, mint az ostromlóknak hasonló építményei által megkönnyített támadása elleni sikeresebb védelemre.

A várak elhelyezése a tactika szabályainak teljesen megfelelő. Minél beljebb és beljebb találjuk azokat az ország területén, akként nagyobbodnak, s a pl. 105-ön feltüntetett a legnagyobb, legerősebb lévén, kétségtelenül a fővárost védelmezte és elestével meg is szűnik minden ellenállás. A lakosság menekül falai közül, hegyvidékbe, melynek szorosait a férfiak elzárni iparkodnak. S Hát-szeg vidékének hegységei bővelkednek a szűk völgyekben és Sarmizegetusa népe az üldöző római sereg elől a klopotivai patak, de különösen a Nagy-Viz (Riumare) völgyében pompás menhelyeket találhatott. A Nagyviznek a Koleczvárra torkolló szorulata oly keskeny, hogy pár óra alatt eltorlaszolható, s oldalai oly meredek és erdősek, mikép azoknak megmászása szinte lehetetlen akkor, midőn minden bokor veszélyt rejt magában. Nagyobb csapattestek pedig nem is indulhatnak meg zord szakadékaik közé, hogy fölkeressék megfutamodott elle-neiket.

A pl. 105-ön ábrázolt erősítmény az egész vonal végpontja lévén, a várak valószínűleg mind azon úton valának építve, melyen Traján vezeté be seregét Tibiscumtól, tehát a Bisztra völgyén. S így a pl. 79—81. ábrázolt megerősített hídfőt is a Bisztrán kell keresnünk,

vagy a Temesen, ott, hol a két folyó (t. i. a Temes és Bisztra) egyesül. És talán éppen Tibiscumnál (Zsuppa, Krassó-Szörényvármegye), hol a császárnak föltétlenül át kellett kelnie a folyó (Temes) balpartjáról a jobb partra, hogy a Bisztra völgyébe juthasson, melyben így még hét várat kellett kiostromolnia, míg eljuthatott a fővárosba. Ez megtörtént s az első hadjárat befejeztetett.

E várak, a béke megkötése után legnagyobb részben leromboltattak, vagy pedig a római őrség előtt nyiták meg kapuikat, s a legionáriusok tábort ütének még a királyi Sarmizegetusában is. E megaláztatás, a terhes kikötések a végletekig elkésértvén Decebalt, megszegé a békét, megtagadva minden további szolgálatot, talán már 103-ban és elűzi vagy leöleti a római helyőrségeket is. Traján kárbaveszni látván két év véres és nagy munkáját, azonnal elhatározá a háborút, de a viszonyok csak 105-ben alakultak oly kedvezően, hogy megindíthatá azt. A nyugalom három éve azonban teljesen elég volt Decebálnak előkészületei befejezésére. A lerombolt várakat újra építé, de sokkal nagyobb méretekben, s a második hadjáratban szereplő erődítményeket hasonlítani sem lehet az első háború váraihoz. A római és nemzeti építészet minden előnyét egyesítve használja fel a király, s a császári seregeknek óriási erőfeszítéseket kell tenniök, míg egy-egy ellenséges bástyára kitűzhetik a sasokat. A második hadjárat várait a következőleg osztályozhatjuk:

A fővonalon: I. 1) 76 cs. pl. 123—124. Kettős vár.

II. 2) 93—95 cs. pl. 145—151. A vas-kapui zárvonat.

III. 3) 98—100 cs. pl. 154—157. Sarmizegetusa.

IV. 4) 109 cs. 165 pl. Kőfal és fatörzsekből rakott sánczolat.

V. 5) 112 cs. pl. 168. Nagyobb czi-tadella.

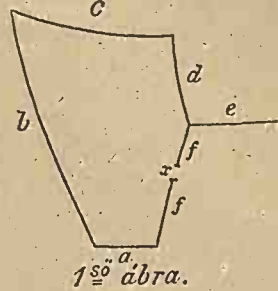
6) 113 cs. pl. 169. u. a.

VI. 7) 122 cs. pl. 181—182. Palánk.

A második harezvonalon: VII. 8) 90 cs. pl. 143—144. Apulum.

I. 1) 76 cs. pl. 123—124. Kettős erősség. Külső része szabálytalan ötszöget képez, s az előtérben ötödik

és legrövidebb oldalát sziklák képezik. (ld. a-nál.) Falai simított kockakövekből épültek, s a *b* és *f* falak tetején ugyanazon köröskéket látjuk ismétlődni, mint a pl. 97-en. A falak orma itt-ott mellvédekkel (rovátkákkal) is el van látva. A *b* oldalon magas kapu, fölötte propugnaculum fatetővel. Az épület külső oldalán, tehát a homlokfalon nagy négyszögü ablak. A *f* oldalon *x*-nél derékszögü tető alá fogott kapú vezet át a belső várba, melynek mindkét fala *e—f*, a sziklás hegy-ségek közé nyúlik be. (1-ső ábra.)

II. 2) 93—95 cs. pl. 145—151. A vaskapui zárvonat. Méretei felülhaladják az összes, eddig leírt erődökéit, s az oszlop egy csigavonalának több mint felét elfoglalja.

A pl. 145 jobbfelén kezdődik mint földhányás, melyet faragatlan kövek s gerendákból vegyesen készült fal vált föl. Ezután vakolt, síma falú torony. Homlokzatán négyszögü nagy ablak; teteje ívalakú. Födélének anyaga nem határozható meg. Innen féllív alakú hatalmas bástya. Falának ormain mellvédek húzódnak végig. Tovább ismét torony. Emeletes, mint az előbbi s fából épült, háromszögü födele deszka. Homlokzatán, mint tetején élesen kiemelkednek a nagyfejű vasszögek. Túl rajta (pl. 147.) a talajnak megfelelően emelkedő hosszú várfal. Mellvédjei sűrűn egymásutánban húzódnak ormán. Mögöttük hosszú, faoszlopos nyitott csarnok, mely magasan kiemelkedik már földszintjével is a mellvédek közül. Földszintje a tetőzetét tartó gerendáknak megfelelően hat részből áll, míg emelete minden oszlop között két-két részre oszlik. Teteje deszka, melyeknek érintkezési vonalait a nedvesség behatása ellen hosszú léczek födik. E csarnok mellett fatorony. A szögek fejei világosan konstatálhatók. Innen (a pl. 147 jobb részétől a pl. 150 balfelég) megszakítás nélkül húzódik tovább, a mellvédekkel ellátott fal, a talaj változásainak megfelelően szállva, vagy emelkedve s végül az előbb említett csarnokhoz hasonló, szintén deszkafödélű építmény zárja le. E mellett két emeletes, fából épült torony (pl. 150 baloldal). Homlokzatának első emeletén két téglányalakú ablak, a másodikon csak

egy, de jóval nagyobb; jobboldalán a második emeletével egy niveauban ismét egy. Födele deszka. A tetőn, mint az oldalokon sűrű sorokban emelkednek ki a szögek fejei. Innen előbb félkörben, majd hosszirányban nyúlik tovább a mellvédekkel ellátott várfal. Egyhanguságát emeletes fatorony szakítja meg. Homlokzatán nagy, nyitott ablak, baloldalán szintén egy, de már jóval kisebb méretű. Födélzete deszka. Túl rajta tovább halad a mellvédekkel ellátott hosszirányú bástya s két emeletes óratorony zárja be. Homlokzatán egymás fölött két nagyobb, baloldalán szintén egymás fölött két kisebb négyszögű ablak. Az épület valószínűleg egészen fa. Innen a vár jellege megváltozik. A kő- és gerendákból épült falak helyét szabályos négyszögű kövekből rakottak foglalják el, s az erősség téres czitadellává alakul át, melynek mellvédekkel ellátott falai nagy udvart fognak be. Az ívbe hajló homlokzaton nagy, zárt kapú. Ettől kezdetben lassú, később merész hajlással (pl. 150 jobboldalán) befelé irányulnak a falak, majd ismét hosszirányt véve föl, s a talaj szintjének megfelelően emelkedve, a hegyek között nyésznek el.

Traján az első háború befejeztével Daciát nem hagyta meg integritásában. A megerősített útvonalat, melyen ő fölvonult, kétségtelenül megtartá vidékével együtt (Krassó-Szörény, s részben Temesvármegye) s 102-ben Dacia területének nyugoti határa talán összeesett Hunyadvármegye nyugati határával, tehát az erdélyi határhegységgel, s a birodalom végvárosa, helyesebben végerőssége, Pons-Augusti lehetett a mai Váma-Márta. És e föltevés mellett látszik bizonyítani az is, hogy a második hadjárat csoportozatai azonnal nagy háborút ábrázolnak, a 75-iktől kezdve (pl. 122—123.) de ez már a 78-ikon (pl. 12—129) megszűnik, s a császár innen a 85-ikig (pl. 137—139) áldozatokat mutat be, a turnu-szeverini nagy hídat stb. tekinti meg és csak azután kezdi meg az élet-halálharcot. A fölvonulás 105-ben a domborkepek bizonyossága szerint semmi nehézséggel nem járván, kétségtelenül megszállott területen történt, melynek közvetlen szomszédjában a dákok lankadatlan buzgalommal építék váraikat a lefolyt három békés év alatt. A második háború erődítményeinek jellege teljesen eltér az

elsőétől. Ott számos, kisebb, nagyobb, tehát hosszú harc-vonalon elhelyezett erődítést találunk s közöttök gyakran jelentékeny távolságokat, melyeket a szobrász azáltal iparkodik föltüntetni, hogy több csoportozaton át nem látunk néha erősségeket, hanem csak meneteket és nyílt ütközeteket. Míg a második hadjárat megindulásától fogva majdnem végig várháború, melynek első felében a császár személyes vezérlete alatt vívatik minden döntő harc.

S e várakat a szobrász, közvetlenül a kitorés után olyanoknak tünteti föl, hogy czéljok, egy-egy völgy elzárása az első pillanatban fölismerhető. Innen a jelenség, hogy mindig hosszában helyeztetnek el, tehát az ostromlók szemben találták azokat, úgy, a mint hegyoldaltól-hegyoldalig nyúlnak. A pl. 123—124. domborképnek erődje jobboldali hosszfalával szintén völgyelzárást látszik czélozni. S tudva azt, hogy a császár a második hadjáratra is Viminaciumból indulva ki, Tibiscumig északra haladt, innen pedig a Bisztra völgyén keletre, úgy e nagy erősségek színhelye csak e folyó völgye és a vaskapui hágó lehet. A Vulkánban teljesen fölöslegesegek azok, a vöröstoronyi szorosban elhelyezhetőek lennének ugyan, de ha csakugyan ott emelkednek, úgy a művész, ki nem mulasztja el sehol a folyamok, folyók, patakok, sőt vízererek föltüntetését is, alig mellőzött volna olyan nagy folyót, mint az Olt. A Bisztra felső völgyében s a Vaskapuban kell tehát keresnünk e nagy hosszoródtmányeket. És az itt található sok, eddig még gazdátlan, meg nem határozott sánczolat között időfolytával talán kimutathatók lesznek maradványaik.

A Peutinger tábla Pons-Augusti-t XV. m. p. távolságára teszi (= 22·077·5 km., — míg a valóságban 21·963 km.) Sarmizegetusától. Tehát e rövid, két nagy erősség által védett vonal áttörése volt a háború legnehezebb része; — ennek megtörténte pedig egyenlő a hadjárat sikerének biztosításával. Ezért védik váraikat a dákok oly kitartással.

III. 3. 98—100. cs. pl. 154—157. Decebal birodalmának fővárosául az ókori írók a délkeleti Felföld délnyugati részének legszebb völgyében, kies ponton, a Vaskapu keleti torkolatánál fekvő Sarmizegetusát mond-

ják. E pont választása a földrajzi viszonyokat s a dákok történetét véve figyelembe, az első tekintetre érthetetlennek látszik, s valószínű, hogy nem is a szabályszerű történeti fejlődés folyamán lőn Sarmizegetusa főváros, hanem politikai kényszerítésből, és csakis Decebal idejében. Bruivista fővárosa talán Porolissum volt a nyugoti határhegység északi részében a mai Mojgrád helyén (Szilágymegye), s e pont választása a király politikájának irányát tekintve, teljesen indokolt. Burivista terjeszkedései nyugot felé irányulván, a nagy magyar medenczét, a Duna vidékeit barbar tömegeivel könnyebben elérhette Porolissumból, mint bárhonnan. És hatalmának súlypontját sohasem akará keletre áttenni; nyugot felé törekedett mindig, s ezért Julius Caesar is Itáliából szándékozott háborút indítani ellene. És maga a város neve is, ha hihetünk a közkeletű szómagyarazatoknak „királyi vár“ értelemmel bír, mi eléggé igazolná annak régi, de később elenyészett jelentőségét. A classicus földrajzi adalék is „Daci montibus inhaerent“ inkább érthető talán a Szamos, a hármás Körös, Maros és Duna között elhúzódo hegységek, mint a déli vagy keleti Kárpátokra, melyek a délkeleti Felföldet határolják Bukovina és Oláhország felé. S e fölfogást igazolni látszik a gyarmatosítás iránya is, mely csak ama hegylánczat keleti oldalait és nyúlványait foglalja el.

Burivista halála után a dák nemzet egységes föllépéséről, Róma ellen irányzott nagy háborújáról nem értesülünk, de annál többet hallunk a külön főnökök alatt élt törzsek támadásairól, melyek már mind az Al-Duna vidékét zaklatják. Eme irányváltozás oka Pannonia meghódítása és a közép-dunai római határ megerősítése volt. A Duna és Tisza között s a Tisza balpartján lakó népekre e hódítás nagy csapás, de áldás is egyuttal, mert míg egy részről kiszoríttatnak harezi kalandjaik állandó színhelyéről, másfelől tömörülni kénytelenek, különösen a jazygok, kik Daciának sokszor veszélyes ellenségei. E tömörülés a számra nézve amúgy sem jelentékeny dák népet elterelé eddigi terjeszkedési irányától s kelet és délkeletre szorítja. Ez eseményeknek következménye lőn a teljes irányváltozás, és a dák fejedelmek kelet s dél felé igyekeznek kikerekíteni határaikat. De több, mint

egy század telik el, míg a nagy ember, ki Burivista nyomait követni tudja, kiemelkedik népe köréből. Decebal egyesítve nemzetét, kénytelen volt elfogadni a viszonyok által megszabott irányt, s ő sem nyugaton kereszti dicsőséget, hanem délre irányulnak törekvései, és ezeknek középpontjául Sarmizegetusánál alkalmasabb fővárost sehol sem találhatott.

Jó összeköttetése van a Sztrigy völgyén át a Maros gazdag lapályaival, s így közvetve az éjszaki részekkel; nyugotra a Vaskapun át a Temes és Bisztra vidékeivel; a vulkáni ösvényeken s a vöröstoronyi szoroson keresztül az aldunai síksággal. Élvezi tehát a könnyű közlekedés előnyeit a hátrányok nélkül. Az éjszaki területek Decebal birtokai; a vöröstoronyi szoros könnyen védhető; a Vulkánon át pedig nem tarthatott meglepetésektől, mert e meredek hegyoldalokon csak hadiszereplvények nélkül kockáztathat támadást még a legmerészebb ellenfél is. Krassó-Szörényvármegye pedig oly hegyes és erdőfödte vidék, hogy még ma is csak nagy előirányzattal haladhat előre területén támadó sereg, akkor pedig minden talpalatnyi földet erőszakkal kellett elfoglalni a természettől, fejszével, s csákánnyal, és Traján tényleg így is tesz, mert csapatai az oszlop tanúsága szerint folyton erdőket irtanak, utakat törnek, megerősített táborokat építenek.

Sarmizegetusa tehát rendkívül fontos pont.

S így ha elfogadható a föltevés, hogy pl. 145—151-en ábrázolt nagy erősség a Vaskapuban van, úgy tudva a második hadjárat eseményeinek rohamos fejlődését, a fővárost a nagy védvonal mögött, annak közvetlen közelében kell keresnünk, s az oszlopon néhány csoportozattal alább csakugyan megerősített nagy várost találunk, mely ismerve a helyi viszonyokat, nem lehet egyéb, mint a főváros, melynek fekvése iránt sohasem merült föl kétely, más várost pedig nem sejthetünk benne, mert a Vaskapu földrajzi viszonyai lehetetlenné teszik minden nagyobb telep kifejlődését és ehez járul még, hogy antik város létezését bizonyító nyomok sehol sem konstatálhatók.

Sarmizegetusát (2-ik ábra) kettős erőd védelmezi. A kisebb a város körül emelkedik. Baloldala a pontnál

sziklahegységre támaszkodik. A szikla aljában az előtérben indul meg magas mellvédekkel ellátott fala *m*, és ismét a sziklák között enyészik el. Közepén emelkedik a magas őrtorony, melynek földszinti s első emeleti két-

két ablaka be van szögezve, a második emeleti pedig tárványitva van. Födele hosszában rakott deszkákból áll. A *k* betűvel jelzett sziklától a fal *h*-ig húzódik. Ormain rovátkák vannak, s közepén a 2-dik, az előbbivel minden tekintetben megegyező, de valamivel alacsonyabb torony. A *h* szikla jobbra ellapulván (a *g*) szög alakú bástya fogja be, melyből az *f* fal válik ki, s egyenes vonalban nyúlik a 3-dik sz. propugnaculumig. Ez alatt magas nyitott kapu, mely a külső nagy erősségbe vezet át. A propugnaculum fából épült tetőzete deszka, s kéloldalán egy-egy nyitott ablak látható. Túl a kapun tovább nyúlik a fal *d*-ig. Közvetlenül előtte *c* fal húzódik vele párhuzamosan, s a propugnaculum kapujánál derékszöget képezve találkozik az *e* belső fallal, melylyel a háttérben párhuzamosan haladván a *b* fal, a *c*-vel új derékszöget képez. E *b* fal az erősség hátsó zárvonala is. A *b*, *c* és *e* falak mellvédekkel is ellátvák, — s egy nagyobb házakkból álló épülettömböt fognak be. Talán a királyi palotát?

A külső erődítmény fővonala a *g* háromszög jobb szárnyából indul meg. Ormain rovátkák s a 4-ik számú az előbbivel teljesen egyező, de alacsonyabb faörtorony, — ezen jóval túl félkör bástyává alakul át, majd α -nál éles szögben válva el ettől ($p--p--p$), s itt-ott enyhe íveket képezve a talaj szintjének megfelelően száll vagy emelkedik, s végül a sziklákra hatolva föl (β) elenyészik.

δ -nál a fal mögött kisebb faház (5. sz.) homlokzatán egy nyitott négyszögű ablak.

A külső erődítmény udvara nagyon egyenetlen, talaja emelkedett, η -nál egészen dombos, melyből ν -nél pallisadfal húzódik jobbfelé. A czölöpök felső végei ék alakúra vágvak, előrészők pedig símára van ácsolva, s közel a tetőhöz keresztgerenda húzódik végig az egész soron. w és x -nél ismét sziklák, s közöttök balról jobbra húzódik a magas y fal, míg z -vel derékszögben találkozik. Az y oldalon négyszögű faépület, 6. sz. Homlokzatán nagy magas kapu, bal oldalán jelentékeny magasságban négyszögű ablak. A z fal végénél — emeletes kerek épület. Földszintjén magas nyitott kapu. Az emeletet, az egész épületet befogó keskeny párkány választja el a földszinttől; a tető kerek, fölül csúcsos, — legmagasabb részén ismét kerek platform, ezen pedig nagy gomb.

Ez építmények előterén végtelenül szomorú tragédia történik. A reményüket vesztett dák urak méregedény körül csoportosulnak kétségbeesett arczczal, taglejtéssel adva kifejezést a végső pillanatok kínos érzelmeinek. Néhányan közülök épen ajkaikhoz emelik a poharat, többre becsülve az önkéntes halált a császár fogságánál; mások a gyorsan ölő méreg rettenetes fájdalmaival vívódnak a rögnön, melyért mindent föláldozának, megválva a földi élettől, melyet nem tudtak elviselni szabadságukat vesztett hazájukban. Reájok illik valóban a költő szava: „mind hősök ők, mind férfiak, mind hű és hazafi“, — névtelen hősök, kiknek emlékét csak a hódító nagyságát dicsőítő művész tartá fenn, de ezt tevén, megörökíté a legyőzött ellenfél lelki nagyságát, hazaszeretetét, hősiségét is.

E várakkal foglalkozva, érdekes kérdés az építési mód, a technika földérítése is. Közvetlen tapasztalat s adalékok alapján még most nem lehet e kényes pontot taglalni, mert ásatások ez irányban még nem történtek. Az oszlop domborműveire van tehát a kutató teljesen utalva, s meg kell biznia Apollodorús igazságszeretében, rajzainak valóságában. De ezt könnyen megteheti, mert a domborművek tárgyképei sohasem ütköznek össze a classikus adatokkal, sőt fölvilágosítják és nem egyszer

ki is igazítják azokat. Így tehát alig kockázatok nagyot, ha megkísérlem a megoldást.

A pl. 145—151-en ábrázolt erősség fala feltűnően hasonlít a gallokéihoz, melyeket Julius Caesar Avaricum ostrománál oly szemléltetően ír le commentárjaiban. A földre 2—2 lábnyi távolságban (60—60 cm.) mondja ő, hosszában egyenes gerendákat fektetnek le, melyeket hosszú, gyakran negyven lábnyi keresztfák kapcsolnak egybe. A köveket erre az ellenség felé fordított részen kövekkel, hátrább pedig földdel, törmelékkal töltik ki. Ez megtörténvén, új gerendasort helyeznek el, melyeknek közeit, miután összekapcsoltattak azok, ismét kitöltik, s addig ismétlik ez eljárást, míg a fal elég magas lesz. Az ilyen falak — mondja Caesar — nem idomtalanok, mert a gerendák és kövek arányos sorokban váltakoznak, s kitűnő szolgálatot is tesznek, mert kőszerkezetők miatt nem gyújthatók meg, faszerkezetők pedig ellenáll a faltörő kosnak; és keresztülzúzni, vagy pedig szétbontani már csak azért sem lehet ez építményeket, mert hosszgerendáik keresztzalfákkal vannak összeerősítve.¹ S hozzá tehetjük még, hogy sem falfúrókkal (terebrae), sem falszakgatókkal (falces murales) nem árthattak az ostromlók, mert amazok teljesen hatástalanok a kövek egyenetlensége miatt, emezeknek használatát pedig meg sem kísérhetik, mivel a gerendák a mily

¹ Jul. Caesar: De bello Gallico VII. f., XXIII. c.: Muri autem omnes Gallici hae fere forma sunt. Trabes directae perpetuae, in longitudinem paribus intervallis distantes inter se binos pedes in solo collocantur. Hae revinciuntur introrsus et multo aggere vestiuntur; ea autem, qua diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant, sed paribus intermissae spatiis singulis saxis interiectis arcte contineantur. Sic deinceps omne opus contextitur, dum iuxta muri altitudo expleatur. Hac cum in speciem varietatemque opus deforme non est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit, quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perrumpi, neque distrahi potest.

arányban vékonyodtak befelé, a kövek ép oly mérvben növekedvén, lehetetlenség volt azokat a rómaiaknak sok tekintetben még igen kezdetleges eszközeivel kirángatni helyökből.

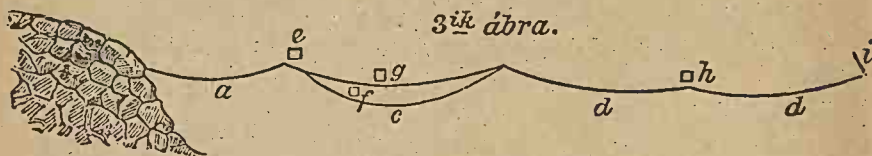
W. Froehner a pl. 154—157-en föltüntetett erőd domborképen látható, s vízszintes vonalok közé illesztett körcskékből azt következteté, hogy itt is alkalmazák a most említett építési módot. E föltevésnek azonban ellentmond a falak rendkívüli szabályossága, s az, hogy hasonló jelenséget a rómaiak építményein is észlelhetünk, ők pedig sohasem használták a gallok architecturáját.

Az oszlopon jelenített többi vár már nem épült azon harczonalon, hol a döntő harcok vívattak. Ezeket máshol kell keresnünk, talán ama hadsereg felvonulási útján, mely a vöröstoronyi szoroson tört be, s aztán a császárral egyesülve közösen vívta harczeit.

A pl. 137—139. és 140—141-en két úton látván a sereget haladni, kétségtelen, hogy művésznünk a hadműveleteknek két különböző irányban történtét akarja jeleníteni. A hadsereg azon részét, mely a csoportozatok felső részén van föltüntetve, a császár személyesen vezérli, míg a másik élén pl. 137—139. egy legatus, a pl. 140—141-en pedig szarmata íjászok haladnak, s csak a sereg magvát teszik rómaiak. Talán a Leg. V. Macedonia legénységét látjuk, mely moesiaí főhadiszállásáról érkezve, egyesült a császár szövetségébe szegődött vándor törzsek csapataival. E hadsereg Cedonia és Acidaván át érkezett Apulumba, tehát az Olt mentén haladt a mai Boiczáig, majd a Hortobágy mentén N.-Talmácsig, Veszényig, itt kissé nyugotra térve Schellebergig, Nagy-Szebenig (Cedonia?), innen pedig egyenesen nyugot felé K.-Torony, Szecsel, N.-Apold (Acidava?), Szerdahely, Koncza, Szászsebes, Lámkerek, Maros A. Váradja s Maros-Portuson át Gyulafehérvárig, mely az Olt völgyén betörő hadsereg éjszakra — a Maros felső völgye ellen irányuló operatióinak basisa, s a melyet Decebal és elődjének is föltétlenül meg kellett erősíteniök, nem hagyatván kellő védelem nélkül ily fontos, a Marosnak egész felső völgyét födöző strategiai pontot. Hiszen elhanyagolása egyértelmű lett volna a Délkeleti Felföld belső részeinek tárva-nyitva hagyásával. A második hadsereg

fölvonulását a csoportozatok csak jelzik, a nélkül, hogy tetteit, élményeit jelenítenék. Csak egyetlen eseménynek, a végcélnak elérését tarták megörökítendőnek. És ez ama erődítmény elfoglalása volt, melyet a művész a második hadsereg vonalának végpontján helyezett el, melyet a pl. 143—144 ábrázol, mely a helyi viszonyokból kifolyólag nem lehet más, mint a mai Gyulafehérvár.

VII. 8) 90 cs. pl. 143—144. E vár hegyen épült, s három, ív alakú hosszú falból áll (3-ik ábra) és pedig *a*, *b*, *d* és a középső *b* előtt huzódó szintén ív alakú

bástyából, *c*. A falak orma végig el van látva mellvédekkel.

A vár középfala előtt elhuzódó *c* bástya baloldalán, négy faoszlopra helyezett s keresztköztesü korláttal ellátott emelvény. A belső falon a pl. 28-an lévő római vigiliához hasonló két órház. Tetejük deszkából készült, s ezeknek érintkezési vonalait hosszú léczek fődik, nehogy nedvesség hatoljon a padlásra. A fődéldeszkákat a szarufákra nagy feji vasszögek erősítik le. A középső belső bástya balfelén levő óratoronynak két négyszögű ablaka látszik; a jobboldalinak felső nagy ablakai alatt a látható két oldalon új, de sokkal kisebb ablaksor: a homlokvonalon három, az oldalakon két nyílással. A vár kapuja be van zárva, s a *d* bástyára helyzetetett el. Fölötte fatetejü propugnaculum. Homlokzatán két kisebb, s ezek fölött nagyobb négyszögű ablak; a baloldalon pedig a kisebbekkel egyenlő méretű világító nyílás. A falak négyszögű simított kövekből épültek, s a baloldalon sziklák között kezdődvén, a jobboldalon a hegységben enyésznek el.

A falai alá érkező római sereget, nem lévén nagy tere a szobrásznak, csak néhány legionarius jelzi, kik a következő csoportozaton (pl. 144.) számban jelentékenyen

megnövekedve heves harcztot vívnak a várukat féltő dákokkal. Az ütközet kimenetele felől nem lehet kétségünk, mert a vár alatt lévő alakok nagy izgatottságban vannak. A császár nincs jelen s nincs ábrázolva a vezérlő tábornok sem. A vár bevételének föltüntetése is elmaradt, kétségtelenül azért, hogy a császár által vezetett háborúban senki se szerepeljen mint győzelmes hadvezér. Még Hadrian sem.

A második hadsereg befejezván föladatát s megszállván a Maros kulesát, teljesen elzárta Decebalt, úgy, hogy a király éjszak és kelet felől többé nem kaphatván segílyt, egészen önerejére volt utalva a rómaiaknak óriási, győzelemittas seregével szemben. Nem csoda tehát, ha öngyilkos lett, midőn értesült visszavonulási útjának elvágása felől. Apulum elfoglalása pedig hamarabb történt, mint Sarmizegetusáé, különben alig jeleníttetnék a második hadseregnek célhoz érkezte előbb, mint a királyi székhely eleste.

A Legio V. Macedonica Apulum elfoglalása és kellő helyőrség visszahagyása után délnyugatra haladt a Maroson lefelé, egyesülendő a császár hadaival. Ez a mai Gyógy környékén történhetett meg, s akkor az útjába esett Blandiana (Karna) és Germizara (Gyógy) erősségeket a második hadseregnek kellett elfoglalnia.

Közben Traján kitüzvén sasait a főváros ormaira, seregével a hátszegi völgyön át a Sztrigy völgyébe ment, s Ad-Aquas (Kalán), Petris (Arany)-on át eljutott a Maros mellé, utóbbi állomáson kelve át a jobbpartra. S talán eme átkelést tünteti föl a pl. 164—165. Az utóbbin ábrázolt dák erődítményt tehát Petris-nek vagy Germizara-nak kell gondolnunk. Az átkelés igen sekély vízállásnál történhetett, mert gyöngge, rögtönzött lábas hídon ment át az egész hadsereg. De a hidat nagyon is kezdetlegesnek tekintvén a vezérkar, közvetlenül Petris vagy Germizara mellett, római hajóácsok dolgoznak hajókat készítve a közlekedés biztosítására, és a könnyebben megvédhető, czélszerűbb hajóhídfhoz.

IV. 4. 109. cs. pl. 165. a Petris vagy Germizara erődjének homlokzata szépen simított kockakövekből épült, s enyhe ívbe hajló bástya, míg a rómaiak által áthídalt folyóval párhuzamos baloldali, s hátsó és jobb-

oldali fala fatörzsekből van összerakva. Utóbbin széles kijárat.

A Peutinger tábla segélyével, a hadműveletek továbbí irányát követnünk nem okoz többé nehézséget. Az egyesülés megtörténtével a császár éjszakfelé vevé útját, s Brucla (Nagy-Enyed), Salinis (Maros-Ujvár), Potaisa (Torda), Napoca (Kolozsvár), Optatiana (Magyar-Gorbó), Largiana (Zutor), Certia (Romlott) és végül Porolissumot (Mojgrád) elérvén, a háborút nagyjában befejezte. A mit még el kellett foglalni, azt elvégzik a csapatvezérek. Az oszlopon még ábrázolt erődöket tehát minden valószínűség szerint a vonalon, mely Apulumtól Porolissumig nyúlik, — kell keresnünk. Sorszerint e várak így következnek:

V. 5. 112 cs. pl. 168. a Hegyek között épült kisebb vár. Mellvédekkel ellátott, simított kockakövekből rakott falai — a jobboldalon félkörbe hajlanak. Középen a falakkal egyenlő magasságú nyitott kapú. Ettől jobb és balra az erősség udvarán két faépület. Az előbbi jóval nagyobb, mint társa, és vastag deszkákból készült. Jobb talán négyszögű zárt ablak. Ajtaja kettős, és be van zárva. Az átellenben lévő kisebb épületet falombok takarják el nagy részben. Látható részei szomszédjával azonosak.

V. 6. 113 cs. pl. 169. Az előbbihez sok tekintetben hasonló erődítmény, — szintén hegyek között. Falai simított kövekből épültek, s a jobboldali derékszöget képezve fordul be hirtelen a hegyek közé. Közepén nyitott magas kapu van, fölötte faoszlopokon nyugvó emelvényvetőgépek elhelyezésére. Jobb felé nagyobb épület. Jobbrésze alacsonyabb mint a bal, s mindkét részét széles deszkákból álló külön-külön tető fűdi. Homlokzatán nyitott ajtó, — mellette és fölötte egy-egy ablak. A kaputól balra ismét faház, homlokzatán s balrészén egy-egy világító nyílás.

VI. 7. 122 cs. pl. 181—182. Palánk erősség, — faés kőházakból álló város körül. Baloldalon a palánkolás félkörbe hajlik, míg a jobboldalon hosszirányban halad. A palánk gerendái fölül ki vannak hegyesítve, előrészők pedig laposra ácsolva, — s hogy szilárdabban álljanak, mélyen beeresztett keresztfákkal vannak egymáshoz erősítve.

Az előadottak alapján tehát constatálható, hogy a dákok a rómaiaknak barbar szomszédjai között a legkiválóbb várépítésszek, s erősségeik Trajánnak sok gondot okoznak mindkét háborújában. Egyiket-másikat csak a legnagyobb erőfeszítésekkel, a rómaiak ostrom-tacticájának minden fortélyát fölhasználva, veheté be nagy áldozatok árán. És mégis a dákok aligha tudtak úgy bánni váraikkal, mint azt teszi oly nép, melynek hadszervezete a védelemre, s nem támadásra van alapítva. A dákoké pedig Traján hódító hadjáratát másfél évtizeddel megelőzőleg tisztán támadásra van utalva, melynek lételeme, egyetlen főntartója a folytonos és mindig idegen földön küzdött háború. Decebal, Domitianusszal vívott két harcza után azonban belátta, hogy a Pannonia s a Duna alsó vidékének és deltájának meghódítása után két tűz közé szorított népét, a vereség miatt fölindult római birodalommal szemben nem védelmezheti meg, ha nem szakít a régi rendszerrel, ha a támadást védelem, s az örökös harczot nem váltja föl legalább tűrhető béke. De ehhez idő kell, hiszen a nép hajlamait kell megfélemezni, szervezetét megváltoztatni, tehát oly tényezőket, melyek mélyen gyökereznek, melyeket könnyen meglehet rendíteni, de kiirtani, újjáalakítani óriási munkába, sokszor évszázadokba kerül; ha a processus természetes uton történik, és évtizedekbe, ha erőszakkal akarja végrehajtani valamely kiváló uralkodó. Nemzetünk története Géza fejedelem kormányja s a későbbi idők-ből hasonló jelenségekről tesz tanúságot. A hatalmas kemény uralkodó elrendeli az általános békét, várak épülnek az egész országban, és mégis I. Endre királyunk öcsese, Béla Úr, a betörő Henrik császárt, a régi, a Leo és Konstantin által leirt hadviselési móddal veri meg, midőn pedig a második háborúban Pozsony várába szorítják, — inkább kitör, hogysem a falak mögöl kisértse meg szerencséjét. Így történhetett a dákokkal is. Az új hadrendszert, még nem válván a nemzetnek hús és vérévé, nem tudják kellően fölhasználni, s Decebál, ki támadó háborúban ezer meg ezer fondorlattal, csellel tud élni, s megakaszt még oly hadvezért is, mint Julianus, Trajánnal szemben, ki lépésről, lépésre halad előre, s meg-erősített pontok elfoglalására fekteti a fősúlyt, s castru-

mokkal biztosítja minden nyomát, nem tud boldogulni, elveszti ruganyosságát, találékonyságát, midőn a nyílt ütközetekben megveretvén váraiba szorul. A vezérlet kisiklik kezeiből, vagy legalább is meggyengült erélyével nem tudja fönntartani összeköttetéseit, s a hatalmas erősségek egymásután esnek el, anélkül, hogy megkísértenék akár a király, akár a szomszédos parancsnokok segíteni s szorultságba jutottakon. A védelmi tactica tehát még gyermekkorát élte, s fejletlensége okozá, hogy Dacia kénytelen volt meghódolni Róma zászlai előtt.

XIII. A tartomány szervezése.

A második hadjárat befejezte után Traján valószínűleg azonnal megkezdé a provincia szervezését,¹ de maga csak az alapelveket állapítván meg, elhagyja Daciát, D. Terentius Scaurianusra bízván a nagy munka végrehajtását. Scaurianus miként a 110-iki katona elbocsátó levél bizonyítja, a hódítást egységes tartományként szervezé²s maga gyakorolja a kormányzósággal járó politikai mint katonai hatalmakat. S e két főhatóság, úgylátszik, utána is egyesítve maradt jó ideig, mert a Legio XIII. gemina legatusai külön csak Hadrián óta említetnek.

Az egységes tartományra vonatkozó legelső adatok az ajtoni mérföldkö (miliare),³ Trajánnak 110-ik évi

¹ Mommsen a következő föliratra támaszkodva: Herculi. Genio / Loci. Fontibus / Calidis. Calpur / nius. Julianus / V. C. Leg(atus). Leg(ionis). V. Mac(edonicae). / Leg(atus). Aug(usti). pr(o). pr(aetare). / provinciae). Moesiae / inferioris vagy superioris / V. L. S.

C. J. L. 1566. — Ad Mediam.

Azt föltételezi, hogy a tartomány egyes részei már korábban elfoglaltak. Lehetséges, de ezen fölirat alapján nem igen constáltható, mert Calpurnius Julianus moesiai legatiójának kora nem állapítható meg. Domitian dák háborúja idejében, Moesia Inferior legatusa (86-ban) C. Appius Sabinus, Superior-é pedig Funisulanus Vettonianus. Avagy Calpurnius Julianus azonos lenne a Dio által (67, 10) említett Julianus-szal? Az identitás bizonyítására nem hozható föl semmi sem.

² C. J. L. III. p. 868. H. M. XXV:... Sunt in Dacia sub D. Terentio Scauriano...

³ C. J. L. III. 1627. Imp. / Caesar Nerva / Traianus. Aug(ustus) / Germ(anicus). Dacicus / Pontif(ex). Maxim(us) / [tribunicia] Pot(estate) XII. Co(n)s(ul) V. / Imp(erator). VI. P(ater) P(atriciae) stb. — A C. J. L. idézett helyen 109/110 datumot állapít

diplomája¹ s végül a császárnak 112. január 1-jével kezdődő consulatusa alatt² Dacia August(i) Provincia S. C. fölirattal vert érmek.³

Később két részre osztják a tartományt, s Hadrián-nak 129. márczius 22-én kelt elbocsátó levele már Dacia Inferiort említvén⁴ föl kell tételeznünk a Dacia Superiort is. Az új fölosztás Marcus Aurelius uralkodásának első szakáig marad érvényben, miként a Julius Capitonak dedicált s 161—163 közt kelt föliratból értesülünk,⁵ de constatálható T. Desticius Severus révén is, ki 166-ban Kr. u. Raetia procurator, de néhány évvel előbb hasonló minőségben felső Daciában szolgált.⁶ A két tartomány elnevezésének földrajzilag is van némi fontossága, mert a moesiai, pannoniai és brittaniai analogiák alapján kétségtelen, hogy az Italiához közelebb eső rész, tehát a nyugoti Dacia Superior, a keleti pedig Inferior.

Ez elnevezések eltűnte után Dacia Porolissensis, D. Apulensis, és Maluensis terminusokkal találkozunk. Amaz a tartomány éjszaki része lévén, fővárosa Porolissum (Moigrád), s déli határa talán a Maros felső folyása és az Aranyos völgye; innen Dacia Apulensis a déli Kárpátokig, s a mai Krassó-Szörény, Temes, és Torontál

meg, — de Traján V-ik consulatusa 103-ra esik, az Imp. VI. ezímet 106-ban veszi föl a dák háború befejeztekor, a XII-ik Trib. pot. pedig 107-ben viselvén, a fölirat keltét is ez utóbbi évre kell helyeznünk. — R. Cagnat Cours d'épigraphie latine 182. kv. I. — 2-ik kiad.

¹ C. J. L. III. p. 868. H. M. XXV.

² R. Cagnat: Cours d'épigraphie latine, II-ik kiadás 183. I.

³ J. Eckhel: Doctrina numorum veterum VI. k. 428. I. Av. — Imp. Caes. Nerae. Traiano. Aug. Ger. Dac. P. M. Tr. P. (?) Cos. VI. — A császár feje két változatban vésetett babérkoszorúval vagy sugárkoronával. Rev. Dacia. August. Provincia. S. C. — Mulier pileo patrio tecta rupi insidens d. spicas, s. signum militare, binis puellis in rupe adsidentibus, quorum hic spicas, ille botrum tenet. — Az érem kiadatásának ideje nem lévén meghatározható, a XVI. v. XVII-ik Trib. pot. kell értenünk.

⁴ C. J. L. III. 876. I. H. M. XXXVIII: et sunt in Dacia inferiore.

⁵ C. J. L. III. 753. . . . Ex Dacia Superiore. . . .

⁶ C. J. L. III. Suppl. p. 1375. — proc(urator) Aug(usti) prov(inciae) Daciae superiori(s). — C. J. L. V, 8660; Eph. ep. II. p. 460. Dipl. 61.

vármegeék területén. Fővárosa a markomann háborúk befejezte óta Apulum. Dacia Maluensis, — a hegyoldali Dacia, az alsó-dunai síkság az Oltig: Székhelye Col. Maluense vagy Maluensis. (Celei?) Sarmizegetusa valószínűleg kivételes állást foglalt kezdetől fogva.

Hogy mely évtől volt érvényes e fölosztás időszereint még nem határozható meg, de 168 után kétségtelesen megvolt, mert M. Claudius Frontó már Kr. u. 170-ben Leg. Aug. pr. pr. trium Daciarum.¹

A három különnevű rész, nem ugyanazon tartomány három dioecese, hanem ugyanannyi önálló tartomány miként Ulpianus világosan bizonyítja: quibusdam praesidibus, ut multis provinciis interdicere possint, indultum est, ut praesidibus Syriarum és Daciarum.²

A közjogi helyzetnek megfelelő elnevezéssel azonban a nyelvszokás nem tudván megbarátkozni sűrűn találkozunk az egyszerű Dacia névvel, sőt Philippus óta még az érmeiken is, minden jelző nélkül csak Provincia Dacia szerepel épúgy mint Traján idejében; — legtöbbször még a provincia Augusta (v. Augusti) megkülönböztetést is mellőzik. Csak a tartománygyűlés és ennek tisztviselői használják következetesen a helyes elnevezést.

Administratív tekintetben a hármasszoros fölosztás teljes érvényű lévén, külön procuratora (ld. alább) van mind a három tartománynak, — sőt külön hadserege is, épúgy mint az egységes provinciának.³ A következő táblázatban teljes bizonyíték:

EX D P

Ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis).⁴

A tartományban székelő hatóságokkal alább foglalkozom.

¹ C. J. L. III, 1457. M. Cl. Ti. Filio. Quirin. Frontoni. Cos. Leg(atus) Aug(usti) Pr(o) Pr(aetore). Trium. Dac(iarum)...

² Dig. 48, 22, 7.

³ J. Eckhel: Doctrina Numorum Veterum. VI. k. 494. l. — „Dacia S. C.“ Mulier rupi insidens et signum militare, s. gladium incurum. „Exerc vagy Exercitus. Dacicus. S. C.“ Imperator in equo d. elata tres adstantes milites adloquitur.

⁴ C. J. L. III, suppl. p. 1375, és n. 8062. v. ö. C. J. L. III. p. 160. De provinciae Daciae origine et fine.

XIV. A tartomány története a markomann háborúig.

A hódítás gyors consolidatiójára nagy szükség volt, mert alig távozott a provinciából Traján, a szarmaták már megkísérlék betörni a szomszéd Pannoniába, s Hadrian mint a tartomány legatusa harczol ellenök 108-ban. Győzelmeiért consulsággal jutalmazza a császár.¹ Dacia felől nem maradván fõnn semmi adalék, — valószínű, hogy ekkor legalább nem zavarta meg semmi sem a békét.

Traján halála után azonban itt is megindulnak a mozgalmak, s legelõször a roxolanok akarják kiaknázni a kedvezõ alkalmat, midõn szövetkezve a törzsrokon jazygokkal ezek nyugotról, amazok pedig éjszakeletrõl rontanak a provinciára.

Hadrián Ázsiában vette a hirt, s a Traján által Parthia ellen mozgósított hadak egy részét azonnal elõre küldvén² gárdája parancsnokát Q. Marcius Turbo Frontot Dacia és Pannonia legatusává nevezi ki, rendelkezésre bocsátván mindkét tartomány haderejét.³ Maga

¹ Spart. vita Hadr. c. 3... legatus postea praetorius in Pannoniam inferiorem missus Sarmatas compressit... ob hoc consul factus est.

² Spart. vita Hadr. c. 6... Audito dein tumultu praemissis exercitibus Moesiam petit.

³ Spart. vita Hadr. c. 6... Marcium Turbonem post Mauretaniae (bellum) praefecturae infulis ornatum Pannoniae, Daciaeque ad tempus praefecit... ugyanott c. 7. Dacia Turboni credita titulo Aegyptiacae praefecturae, quo plus haberet auctoritatis, ornato.

nyomon követvén őt Moesian keresztül siet Daciába a roxolanok ellen. Túlnyomó, vagy legalább is igen jelentékeny haderőre támaszkodván, a barbarok királya késznek nyilatkozott azonnal visszavonulni ha némi évjáradékot kap. Hadrián elfogadván ez ajánlatot a roxolanok megbékélnek.¹ Rasparaganus később polgárjogot kapván Aelius családnévvel Polába telepszik övével együtt.²

A jazygokat A. Marcius Purbo Fronto verte meg.³

A császár a béke megkötése után bejárván a tartományt, alighanem személyes tapasztalatai után mondott le a gondolatról, hogy visszavonja hadait és gyarmatosait az új provinciából, miként Ázsiában tévé Traján többi hódításaival. Nem valószínű tehát az sem, hogy ő rontatta volna le elődjének dunai hídját. Hiszen a legcsekélyebb oka sem volt reá: Moesiát nem fenyegetheték a barbarok, míg Dacia jó kezekben. Ezzel pedig valószínűleg meg volt elégedve Hadrián; mert a helyőrséget nem szaporítá meg, s a védelmet könnyítő kétfelé osztást is csak későbbben rendeli el. Itt tartózkodása alatt valószínű, hogy meglátogatta a tartomány legnagyobb részét. A fővárosban 117 deczember 10-ike és 118 jan. 1-je között való tartózkodását kimutathatjuk föl-
ratilag is;⁴

¹ Spart vita Hadr. c. 6. cum rege Roxolanorum qui de inminutis stipendiis querebatur cognito negotio pacem composuit.

² Colonia Pietas Julia Pola. C. J. L. V, 32: P. Aelio. Rasparagano / Regi Roxolanorum / v(ivus) v(ivo) f(ecit). — C. J. L. V, 33: P. Aelius. Peregrinus. Reg(is) / Sarmatarum. Rasparagani / f(elines) v(ivo) f(ecit) sibi et Attiae. Q f(iliae). Procillae. Lib(ertis) lib(er) / tabusq(ue). posteris(que). eorum.

³ C. J. L. III, 1462. A Marcio. Turbani / Frontoni. Publicio / Severo. praef(ecto). praet(orii) / Imp(eratoris). Caesaris. Traiani / Hadriani. Augusti. p(atri). p(atriciae) Colon(ia). Ulp(ia). Trai(ana). Aug(usta) / Dacica. Sarmizegetus(a).

⁴ C. J. L. III, 1645: Imp(eratori) Caesari / Divi Traiani. Par / thici f(ilio) Divi. Ner / vae. nepoti. Trai / ano. Hadriano / Aug(usto). Pontifici. Ma / ximo. trib(unicia) potesta / te II. co(n)s(ul). p(atri). p(atriciae). Colon(ia) / Ulp(ia). Traiana. Aug(usta) / Dacie(a). Sarmizeg(etesia). — Hadrian a trib. pot. II. 117 decz. 10-én veszi föl, míg a második consulatust csak 118 jan. 1-én kezdi meg. — Cagnat: Cours d'ipigraphie latine. II. kiad. 184. l.

Drobetát ő emeli municipiummá;¹ ő alapítja a hévizi castrumot² s. t. b.

Uralma alatt nem háborgatja többé ellenség a tartományt, de Antonius Pius kormányának első évében, már újra harczy zaj tölti be, de ezuttal nem idegen barbárok hanem a bennszülöttek fognak fegyvert, s a császárnak nagy erőfeszítéseket kell tennie, míg elfojthatja a forradalmat. S ha a harczokról fennmaradt pár szónyi adat igaz, úgy a visszatörítés rémitő lehetett, mert Capitolinus azt írja, hogy a dák fölkelőket összetiporták.³ Antonius győzelmeit érmek is hirdetik.⁴

A rettentő visszatörítés, a második kudarcz elvévén minden harczy kedvet, a szomszédok csöndesek, a bennszülöttek békések, a tartományunk nyugodtan fejlődve, teljes jóllétnek örvend, míg fölötté is végig nem zúg a rettenetes vihar, a markomann háború.

¹ C. J. L. III, 1581 és p. 251; add. p. 1018, p. 1023 és n. 6309.

² C. J. L. III, 953. [imp(eratori) Caes(ari), divi Traiani Pa[r]thic(i) fil(io), divi [Nervae nepoti Traiano Hadrian]o Aug(usto), pontif(ici) m[ax]imo ..... leg(io) XIII g(emina) sub Tib(erio) Cl(audio)..... g Antonin[ia]n[o?]. Daciai látogatásáról érmek is maradtak fenn: J. Eckhel: *Doctrina numorum veterum* VI. k. 494. l. Dacia. S. C. (Mulier rupi insidens d. signum militare s. gladium incurvum; — és: Exerc. vagy Exercitus. Dacicus. S. C. Imperator in equo d. elata tres adstantes milites adloquitur.

³ Capit. vit Anton c. 5... Dacos... rebellantes contudit per praesides ac legatos.

⁴ J. Eckhel: *Doctrina numorum veterum*. VII. k. 3. és 5-ik l. Av: Antoninus. Aug. Pius. P. P. — Caput laureatum. Rev. Dacia. Cos. II. S. C. Mulier stans d. monticulos s. vexillum.

XV. A markomann háborúk.

Rómának eddigi agressív politikája Dacia meghódítása után nyugoton teljesen békéssé válik, s a hódításokat a határok biztosítása váltja föl, a támadást védelem, ez pedig, ismerve a birodalmat, a megelőző évszázadokban éltető, föntartó és mozgató eszméket, határozott hanyatlást jelez. A következetesség s erély azonban, melyel Hadrian és Pius az új irányt érvényesítik, amaz a birodalmi határoknak éber szemmeltartása, emez diplomatiája, a barbárok iránt tanusított előzékenysége, és főleg bőkezűsége által, elfödék ugyan még látszatát is a stagnatióknak vagy hanyatlásnak, de magát a tényt nem teheték nem létezővé, minek apránként az lőn következménye, hogy a határszéli népek, melyek előbb nagyon is megérvék Róma súlyos kezeit, teljes függetlenek lőnek. E függetlenség Trajánnak félelmes kormánylata óta nem adott ugyan új bátorságot nekik ismét megkezdeniök a császárság első századában majdnem szakadatlan rabló hadjáratokat, ezt veszélyesnek tarták, de azért megnövelé önérvetüket, melyet még nagyobbá kelle tennie a hosszas béke által bekövetkezett átalakulásoknak.

A béke nyugalmas évei az éjszaknyugoti barbar törzsek beléletére nagy befolyást gyakoroltak, majdnem teljesen átváltoztatván a népek arculatját. Íjszak és kelet felé nem nyújtván a vándorlás semmi kecsegtetőt, biztatót, nem volt kedvök új kalandokra menniök, nyugotra pedig nem mehettek, útjokat állván a birodalom sasai, jól fölszerelt védelmi vonalai. Kénytelenek valának tehát megállapodni, letelepedni s az egykor folyton vándorló, marhatenyésztés, halászat, vadászat és rablásból élő né-

pek földművelővé alakulnak, akaratuk, eddigi szokásaik, hajlamaik ellenére. A hosszú békeidő rohamosan megszorítja számukat is, és e növekedést nem ellensúlyozá semmi, mert a halandóság, nem lévén háborúk, minimumra szállott. És a számbeli emelkedéssel együtt járt a közvagyonosság hanyatlása is. Új jövedelmi forrásokat pedig e népek nem szerezhetének, mert kereskedelmök a birodalom felé nem volt, s nem is lehetett, nem termelvén semmi olyat, mi a magasabb igényekhez szokott imperiumbeli lakosságnak inyére lehetett volna; sőt ellenkezőleg új kiadásaiak támadtak minden nap, szorgalmasan látogatván a szomszéd római emporiumok piaczeit, vásárait; igényeik, kívánalmaiak emelkedni kezdének, a jövedelmi források pedig napról-napra fogyván, lassankint a közgazdasági válság is bekövetkezett minden nyomorával együtt. Ezen segítettő egyes törzsek a birodalom határai mögé való átköltözhetést többször is kérelmezik, de a helytartók felsőbb parancsra, vagy saját akaratukból mindannyiszor visszautasíták őket, nem is sejtván, hogy e kérelmeknek az anyagiakon kívül még más okai is lehetnek és vannak.

A legfontosabb kétségtelenül az, hogy a népvándorlás első áradatai elérték a római végeken lakó népeket, a Duna felső vidékein épűgy, mint torkolatánál. Kezdetben a keleti germánok valának azok, kik a nyugatiak és déliek lakhelyeit fenyegeték, kénytelenségből, mert utánok meg a török-tatár népek tódulván, kelet felé többé vissza nem fordulhattak. Ily mozgalmakat rendszeren a megélhetés gondjai okoznak, de elősegítik azokat a vesztett háborúk, egyes hatalmasabb törzsek terjeszkedései, belvillongások és politikai átalakulások is. Így indult meg Németországban is ama százados mozgalom, mely csak Aurelianus korában ér véget. Ez a népvándorlásnak első, a góthok által provokált korszaka. A Keleti-Tenger s az Alsó-Visztula mellékein lakó germánok, góthok a második században délre fordulnak, s az Al-Duna felé törekedvén, karddal és szerződésekkal törnek utat magoknak. Főtörzseik az Odera és Visztula vidékein haladva, összeütközének a közép és déli germánokkal, hogy kiszorítsák őket területeikről. A Közép-Dunához azonban nem tudnak eljutni, mert útjokat állják

a vandalok, naristok, markomannok, quadok és hermandurok. Ez kétségtelenül heves harcokat, politikai rázkódásokat és catastrofhákat okozott, melyek e törzseket a szó szoros értelmében két tűz közé szorították és érdekeik közös védelmére serkenték. S e közösség, melyet másfél századdal előbb két nagy ember: Arminius és Maroboduus nem tudtak létrehozni, most megalakul magától,¹ s minél több népet kényszerít csatlakozásra a végső veszély, annál inkább előtérbe lép a kérdésnek legegyszerűbb megoldása is: beköltözni, vagy ha kell, betörni² a római birodalomba, melynek gazdagsága, nagysága, hatalma e félbarbár és barbár népek előtt szinte utópicusnak tűnhetett föl.

S az indokok, melyek megmozgaták e törzseket a Rajna mellékeitől egész Daciaig, éreztették hatásukat az Al-Dunánál is, de itt csak azután, hogy nyugaton majdnem tetőpontját éri el a harc.

És a küzdelmek közönkint a kétségbeesetteknek irtózatos elkeseredésével, másfél évtizedig dúlván, kiterjednek fél Európára és a barbár világnak majdnem minden népére; ezért az események elbeszélése előtt, vázolom fővonásaiban az óriás sphaerát is, melyen mint romboló, s mindent elpusztító vihar zúgott végig e rettenetes háború.

A birodalom északkeleti provinciái.

A római birodalom tűzpontja Julius Caesar idejében sok tekintetben hasonlít egy dúsgazdag, de hanyag földesúr kerítetlen belsőségeihez. Óriási birtokai a világ legszebb részén terülnek el, tekintélyét, hatalmát egyformán bámulják, csodálják és félik az Euphrát vidékén, mint Hispania nyugoti határain, Britanniában, a Rajna torkolatánál, mint a Nilus zuhatagjainál, és mégis az imperium középpontja Italia, tárva-nyitva áll minden

¹ Julius Capitolinus: Vita Marci c. 22. Gentes omnes ab Illyrici limite usque in Galliam conspiraverant. — Ammianus Marcellinus 31., 5., 13.; unum spirando vesania gentium dissonarum.

² Capit. Vit. Marci c. 14. .... aliis etiam gentibus quae pulsae a superioribus barbaris fugerant nisi reciperentur bellum inferentibus.

ellenséges támadásnak, s még hozzá, a mi valóban bosszantó lehetett a világ uraira nézve, apró népek zavarák édes álmaikat. Az élet kicsinyke bajai iránt teljesen érzéketlen dictator, nem törődve a határszéli kellemetlenségekkel, a távoli Britannia meghódítását köti lelkére utódjainak s a rajnai határok biztosítását a barbár és mindig merész germánok ellen, hogy Gallia kibékíthető legyen sorsával.

De Augustus bármily tisztelettel viseltetett is a nagy Caesar végakarata iránt, elhalasztá, majd teljesen mellőzte Albion meghódítását, és Italia biztosításához fogván, háborút indít az Alpok zordon lakói ellen. Vállalatai teljes sikert aratván, Italia kikerekítettett, s át volt törve az örök hó fődte sziklafal délről — északfelé, megnyílt a hatalmas összekötő vonal, mely Rómát új kötelékekkel fűzte Közép-Európához, megjelölve az irányt is, merre kell haladniok a győzelmes fegyvereknek, ha végre akarják hajtani a birodalmat betöltő és mozgató eszmét, a világ meghódítását, s el volt hártva a veszély is, hogy a hegyszorosokon át egy gall vagy germán Hannibál újra fenyegethesse az örök várost. Nem ok nélkül emlékezik tehát Augustus e vállalatokról, könnyen megbocsátható tetszelgéssel a Monumentum Ancyranumban.¹

Az Alpok déli lejtőin lakó salassok, a taurinok szomszédjai még mindig függetlenek valának és épúgy megsarczolák és kirabolák, ha szerét ejtheték, a békés utazókat, mint hajdan. A köztársaság már 654-ben (= 100. Kr. e.) alapítá e kelletlen nép fékentartására Eporediát, — de sikertelenül, mert a gyarmatot csakhamar földúlták a rabló törzsek. Augustus Terentius Varrot küldi ellenök jelentékeny sereggel. A legiók több oldalról támadván meg a készületlen népet, győzelmet arattak, s császáruk parancsára a fegyverfogható férfiakat fogságba hurezolván, Octavianus aggodalom nélkül alapíthatá meg háromezer gyarmatossal a gyorsan fölvirágozott Augusta Praetoriát (= Aosta, 25-ben Kr. e.), ugyanekkor Italiával egyesítvén a raeti Alpok lejtőit. De a hegység

¹ Mon. Ancy. C. J. L. III. 796. I., c: 26: . . . Alpes a regione ea, quae proxima est Hadriano mari, ad Tuscum imperio adieci nulli genti bello per iniuriam inlato.

belseje még mindig megközelíthetlen lévén, az új szerzemény igen kétes birtok volt. A hódítást tovább kelle tehát terjesztetni, s a császár mostoha fiai Tiberius és Drusus bizattak meg az új harcok megvívásával. Főadatukat szerencsés kézzel oldván meg, Drusus megnyitá a Brenner szorost, egyenes összeköttetést létesítvén Italia és Germania között, melynek fönntartására és könnyítésére Augusta Vindelicorum (Augsburg) alapított a havasok északi részén.

Róma seregei átkelvén az Alpokon, újra találkoznak a germánokkal, s ezzel megered a véres háborúknak végtelen sorozata, melyek csak Tiberius kormánya idejében érnek véget.

Déli vagy Felső Germaniában e hadjáratokkal majdnem egyidejűleg szintén háborúk dúltak, sokszorosán összefonódva a pannoniai küzdelmekkel, annyira, hogy alig lehet elkülönítenünk az eseményeket.

A pannonok ellen vívott harcokra volt elég ok, és szükségesek is valának azok, mert e barbar vad népek minden pillanatban háborgaták Dalmatiát, Noricumot, s 738-ban (= 16. Kr. e.) valóságos rablóhadjáratot indítottak Histriába, két év múlva pedig nyílt lázadásban törtek ki és csak a félelmes Agrippa 741-iki (= 13. Kr. e.) megjelenése csillapította le mozgalmukat. Holta után azonban ismét megújulnak azok s Tiberius 742—744-ig (Kr. e. 12—10.) három hadjáratban küzd ellenök. E harcok eredménye a dunai határ megállapítása volt. A római legiók aligha lépték át ugyan a Drávát, de a sisciai (= Sziszek) főhadiszállást áthelyezék Poetoviaba (= Pettau) s a raetiai háborúk befejeztével, a noricum helyőrségeknak legkeletibb vára Carnuntum (= Petronell) volt. De a Dráva és Duna között, hazánk délnyugati részét, ha a birodalomhoz tartozónak tekinték is, nem kebelezték be, a legiókat nem küldék a Duna mellé, mert a Germania ellen kezdett támadó háborúknak elkerülhetetlenül szükséges volt az összeköttetés fönntartása a galliai hadakkal, s erre sokkal alkalmasabb gőczpont volt Bécs, mint Buda (= Aquincum), nem esvén az ama harcvezonalba, melyet a szomszéd, ezer veszéllyel fenyegető Marobod királysága ellen kellett fordítani és mindig készen tartani.

Marobod uralmát a Rajna mellől kiszorított suevek segítségével, a mai Csehország területén alapította meg, kiüzve lakaikból, s részben ki is irtva az őslakókat, a bojoknak tekintélyes, hatalmas népét. A király hosszasan tartózkodván Rómában és Italiában, megismerkedett a birodalmat fönttartó intézményekkel, hadrendszerével, s midőn hatalomra jutott, meghonosította azokat saját országában is. Vasmarka keményen összetartá a széthúzó, egymással folyton versengő, s minden harci kalandra kész törzseket és valóságos, egységes nemzetté olvasztván népeit, Germania valódi alapítójának, első királyának tekinthető. A százfelé irányuló apró háborúknak véget vet, csak nagy harcokat vív szomszédjai ellen, részint, hogy leigázza, részint, hogy birodalmához csatolja őket, mint szövetségeseket. És a legtöbb törzs kénytelen is volt engedni, mert Marobod római mintára szervezett hetvenezer főnyi gyalog- és négyezer főnyi lovas hadának nem tudott ellentállani. E vakmerő és kegyetlen harcok fontos indokai lehetnek az északi törzsek gyors meghódításának Drusus és Tiberius előtt, s hogy a legtöbb tengerbelléki nép szerződéses viszonyba lépett Rómával. Marobod hatalma megszilárdulván, fenyegető állást foglalt az imperiummal szemben is, bár óvakodott a nyílt ellenségeskedéstől. Csak egyszer, s akkor is futólag avatkozott Drusus is a germánok harcaiba, midőn a cheruskokkal szövetséget kötött — rövid időre. Az ellentétes érdekek azonban nagyhamar elválaszták őket, s a király semleges maradt. A birodalom még sem türheté meg őt, és Tiberius Kr. u. 6-ban halaszthatatlannak vélvén a kenyértörést, megindította Pannoniába összehozott öt legióját Carnuntum felé, hogy innen támadja meg Marobodot, indulási parancsot küldve a Galliában szintén öt legióval állomásozó Sentius Saturninus-nak is, hogy gyors menetekben vezesse seregeit a nagy vállalatra. És néhány nap múlva már egyesülendők voltak, midőn a császári herceg háta mögött föllázadt egész Pannonia. A fölkelők, úgy látszik, csak azt várták, hogy a félelmes hadvezér túl legyen határaikon.

A lázadók nem várva be a legiók támadását, berontottak Macedoniába, s Itália megtámadását is tervezék. A védtelen Juli Alpokon át könnyen eljuthattak Ter-

geste-ig (Triest) avagy Aquilacaig, s innen tíz nap alatt Róma falai alatt lehetnek, mondá Augustus a senatusban, kétségtelenül azért, hogy egész a végletekig menő katonai törvényeket fogadtasson el a megrémült „Atyákkal“. A senatus készségesen szavazván meg mindent, a veszélyeztetett pontokra küldettek a nélkülözhető, s a gyorsan újonczozott csapatok. Moesia helytartója Aulus Caecina Severus és Roemetalkes thrák király érkezvén legelőször a harcztérre, megkezdték a küzdelmet, mielőtt a tengerektől csapatok megjelenhettek, mielőtt Tiberius megtérhetett. A herczeg a rémhírekre — békét kötvén Marobóddal — gyors menetekben fordúlt vissza, s tíz legiót vezetett a két Bato és Pinnes ellen. A segédc csapatok megérkeztével százhuszezer ember szállott szembe a forradalommal, s a küzdelmek mégis végtelen sok vérbe és hosszú időbe kerültek. Minden talpalatnyi földet csak elkeseredett harcokkal lehetett kiragadni a lázadók kezéből, kik Sisciát (Sziszek) és Sirmiumot (Mitrovicz) is ostrom alá akarván fogni, Tiberiust a végső kimerülésig zaklaták. Dalmátiában hasonló erélylyel küzdvén Bato, a hadjárat első éve majdnem eredménytelenül zárattott be. 7-ben Tiberius már tizenöt legióval harczol ellenök, oldalán az ifjú, tüzvéri Germanicusszal, és még sem tud véget vetni a réműletes vérontásnak. Csak a következő évben hanyatlik a forradalom ereje, midőn a pannoniai Bato meghódol és Tiberius kezébe szolgáltatja társát Pinnest is. A rómaiak viszonzásúl a breukok királyának ismerik el az árulót. Soká azonban nem örvendhetett dicsőségének, mert dalmátiai névrokona kézrekerítvén őt, kivégezteté. A breukok erre még egyszer fegyvert fognak, de soráikot az éhség és három éves harcok nagyon megritkítván, hamar elnyomattak. Csak Dalmátiában harcoltak még a fölkelők, saját tüzelyeiket védve, de küzdelmeik jövőjében már ők sem tudtak bízni. Vezérök Bato meg is hódolt, s mint politikai fogoly Ravennában internáltattott. Társai, hívei még folytaták néhány hónapig a guerilla harcot, bár teljesen eredménytelenül. Germanicus és tisztjei csapást csapás után mérve rájok, három-négy sziklafészekbe húzódtak vissza, melyeket Tiberius, a 9-ik év nyarán meglátogatván a csatáért, rohammal vétetett be. Augustus

3-án elesvén az utolsó is, Dalmatiában és Pannoniában remegve hódolt meg mindenki Róma sasai előtt.

Marobod ellen a háború most akadálytalanul megindítható lett volna, de Varus véres árnya visszariasztá Augustust Germania megtámadásától. Egy második vereség trónjába kerülhetett volna az öregedő császárnak. Végző éveit nyugalomban, Liviájának szeretetteljes ápoló karjai között kívánta tölteni.

14-ben meghalván a császár, Tiberius vevé át a kormányt, s meggyőződése szerint és ebben Germanicus is osztozott, előbb Varust kellett megboszúlni. Ez megtörtént, de oly vér és pénz áldozatok árán, hogy az aggódó imperator visszariadt a további háborúktól, s mert éles szeme látta, hogy Germaniában Arminius és Marobod nem férnek meg. 17-ben csakugyan egymásra törtek. Harcaik sokáig ingadoztak, míg végül Arminius győzött, s Marobod szövetségeseitől elhagyatva saját népére volt utalva. Így nem soká tarthatá magát; már 18-ban megdönték trónját és ő Ravennában Tiberiustól kap menhelyet. Két évvel később Arminiust orgyilkosok ölték meg.

Germania felől tehát nem fenyegeté veszély többé a birodalmat. Hosszú, évtizedekig tartó békét élveznek a véráztatta területek, s az imperium apránként tovább terjesztheti határait, a nélkül hogy számbavehető ellenállásra találna.

A Neckar vidékén Varus csatája után azonnal megvonják a katonai határt, s azon belül nem tűrnek meg germán települőket. Vespasian akadálytalanul telepíté be a tizedföldeket, sőt már ő maga, vagy egyik fia (Titus, Domitianus?) Ara Augusti-t is állít a jobbparti germánoknak. A Neckar vidék elfoglalásának szükségképi következménye volt a rajna-jobbparti út kiépítése, mely Mogontiacum-tól (Mainz) Heidelberg és Badenén át Offenburgig húzódott. 100-ban Traján folytatván azt a Dunáig, Galliát közvetlen összeköttetésbe hozá Felső-Germania és Pannoniával. E nagy munkát legionariusok végezték békésen. A Neckar vidékén nem laktak germán népek, a Duna jobbpartján elhúzódó keskeny szalag elfoglalása pedig alig kerülhetett nehézségekbe. Így Róma politikája a Rajna jobbpartján csak félsikert aratott, Germania szabad maradt, s ha annak nyugoti és délnyugoti határvi-

vidékeiből egy-egy szelvényt időnkint leválaszthat is a birodalom, úgy ez csak a törzsek hanyagságának, lanyhaságának következménye.

Annál nagyobb és teljesebb volt az eredmény a Duna jobb partján, eredetétől torkolatáig. Midőn Augustus trónra lépett, a rómaiak az itáliai félszigeten még nem voltak urai az Alpoknak, a görög félszigeten alig a Haemosnak (Balkán), s a partszegélynek az Adriai és Fekete tengeren. Scholsem ért hatalmuk a Dunáig, s éjszak Italia mint az Illyr és pontosi virágzó kereskedő városok, Macedonia és Thracia gazdag vidékei folyton ki valának téve a szomszéd barbár népek rablásainak. A császár halálakor pedig az önálló kormányhoz alig jutott, Illyria helyét öt nagy helytartóság foglalja el: Raetia, Noricum, Alsó-Illyria vagy Pannonia, Felső-Illyria vagy Dalmatia és Moesia; s a Duna folyásának egész hosszában, ha katonailag nem is, de politikailag birodalmi határnak tekintetett.

Raetiában a civilisatio nem igen fejlődött ki. A felső Inn és felső Rajna vidéki Alpokban s völgyeikben kis számú, az etruskokkal valószínűleg rokon nép lakott, és félig barbár lévén, nem igen vonzá hegyei közé az itáliai gyarmatosokat, daczára, hogy a délfelé nyíló völgyek, mint az Ets-é, sűrűn valának colonisálva. Továbbá a fősíkon, a Boden tó és Inn között a kelta és vindeliciai törzsek területe elég alkalmas lett volna a római culturára, de nem lévén Itália közvetlen folytatásának tekinthető, nem civilisáltatott, sőt a hódítás alkalmával arra is gondoltak, hogy teljesen elnéptelenítik. És később sem igen népesíték be, csak a nagy állami út mellett keletkezett Augusta-Vindelicorum (Augsburg), s mezőváros ez is, és marad egy századig, mígnem Hadrián megváltoztatván az eddigi politikát, bevonja éjszakot is a romanisálás keretébe. Ezzel együtt történt, hogy a birodalom határai a felső Rajna felé kiterjesztetvén, városok keletkeznek a tizedföldeken is. Augusta-Vindelicorum azonban, ezután is főhelye Raetiának. A kormány e tartózkodása volt az oka, hogy Raetiában, bár császári provincia, nem állomásoztak első osztályú csapatok, hanem csak auxiliumok, melyeknek sohasem volt meg az a civilisáló hatása, mint a legiók táborainak.

A szomszéd Noricum provincialis intézményei kétségtelenül azonosak voltak Raetiaéival, de mégis másképen fejlődött. Italia egy oldalról sem közelíthető meg oly könnyen, mint éjszak felől: Aquilaea kereskedelmi összeköttetései Friaulon át a felső Duna felé, a noricumi vasművek, s a juli alpokon át a Száva völgye felé, inkább előkészíték a római határ kiterjesztését, mint bárhol a Duna mellékén. Számos virágzó kereskedő városa annyira romanisálta, hogy a birodalomhoz csatolást elég volt egyszerűen kihirdetni. Az eredetileg kétségtelenül illyr, később jó részben kelta lakosság nem mutatott semmi ellenállást; önként hajolt meg a római politika, mint civilisatio előtt, s később Claudius császár idejében az egész terület, még a Dráva völgyétől a Tauernnek által elválasztott éjszaki rész is az itáliai községi rendszer alapján organisáltatott. Noricum Italia kiegészítő részének tekintetvén, a legiók sorozásánál az anyaországgal egyenlő kedvezményben részesült. A két első században azon ok miatt, hogy Italia közelében ne legyenek nagy hadparancsnokságok, itt sem állítanak legio táborokat. Auxiliumok látták el a helyőrségi szolgálatot.

Illyricum, vagyis az Italia és Macedonia közt lévő terület, kisebb részben már a köztársaság idejében egyesítettett a görög-macedon helytartósággal, nagyobb részben pedig, mint Italia melléktartománya a cisalpin Gallia szervezése után ezzel együtt, egy helytartósággént kormányoztatott.

A déli provincia — Dalmatia, a császárság alatt új korszakba lép. A görög kereskedők két nagy emporiumot alapítanak ott: Apolloniát (Valona mellett) és Dyrachiumot (Durrazzo). Tovább éjszakra azonban a hellenek csak Issa (Lissa), Pharos (Lesina) és Kerkyra (Curzola) szigeteket népesíték be, élénk kereskedést űzve a parti lakossággal. A római köztársaság idejében itáliai kereskedők oly nagy számban települtek le Epitaurum (Ragusa Vecchia), Naronna, Salona és Jaderben (Zara), hogy Caesar és Pompeius háborújában jelentékeny szerepet játszhattak. A telepések száma folyton növekedvén, az oda küldött veteránok s kibecsült itáliaiak által, a községek gyorsan fölvirágoztak, különösen azután, hogy római

jogot kaptak. Ezzel együtt rohamosan terjedvén a romanisálás is, egy idő óta latinul beszélt az egész tengerpart. A civilizáció terjedésének e belső részekben helyi akadályai voltak, bár a római kormány sokat tett elhárításukra, de hiába, a költséges úthálózatok nem tehettek meg mindent, vízi közlekedésre pedig Dalmátia rövid folyói nem alkalmasak. A burnumi (= Supljaja Cerkva, Ivasevzi mellett) a Kerka völgyében, a delminiumié alatt (Gardun, Trigl mellett) pedig a Cettina völgyében, meghonosultak a latin szokások, műveltség, de a vízváltáston túl, az adriai tenger és Duna között, a Kulpa és Drin völgyeiben csak oly kezdetleges viszonyok voltak, mint a mai Boszniában. Ily körülmények között Dalmátiában, a partokon, s a partok mögött fekvő területeken a legiók csakhamar fölöslegessé váltak, és már Vespasian Pannoniába küldhette a Burnum és Delminium castrumaiba elhelyezett hadtesteket.

A déli illyr provincia a békés kormányzás alatt nem visz többé vezérszerepet, de annál inkább az északi Illyricum-Pannonia. A dunai hadseregben a pannon legiók époly szerepet játszanak, mint északon a rajnaiak, s a dalmát és moesiai seregek épúgy meghajolnak amazok előtt, mint követik a rhenusiak példáját a brittaniai és hispan hadtestek.

A latin civilizáció Pannoniában legelőbb Noricum határán fejlődik (Emona = Laibach), s Sabaria (= Szombathely) a noricum városokkal együtt kap polgárjogot. A tartomány belsejét csak a legióknak a Duna mellé helyezése után szervezik. A nyugoti részeken Scarabantia, eredetileg noricum területen a Flavinsok alatt kap polgárjogot, míg Vindobona és Carnuntum önmaguktól fejlődnek táborvárosokká. A Száva és Dráva között Siscia és Sirmium (= Sziszek és Mitrovicz) a Flaviusoktól, a Drávánál Poetovio (= Pettau) Trajántól kapnak városi jogot; Mursa (Eszék) Hadrian alatt lesz colonia. Az illyr s részben kelta őslakosság is gyorsan ellatinosodik, és a nemzeti nyelv csak a távol eső vidékeken maradt fenn. A Rábától keletre s a Drávától északra fekvő területek egész a Dunáig már Augustus alatt is a birodalomhoz tartozóknak tekintettek, de valószínűleg csak annyira, mint Germania Varus csatája előtt; városok nem igen

fejlődnek, s a helyörség rendkívül csekély. Ez csak Traján után változik meg, midőn meghódítják Dáciát.

A Duna jobbpartjának alsó részét, a Margus (Morava) hegyvidékeit mindkét parton, s a Duna és Haemos között elterülő síkságot a thrákok lakták. Harcias, erőteljes, a függetlenséget szerető nép. Területeiket, midőn a dynastiát egy kiskorú herezeg képviseli, Tiberius 19-ben helytartósággá tette, de 21-ben már föllázadnak, s forradalmukat csak nagy erőfeszítésekkel tudják elnyomni. 25-ben a kormány sorozást rendel, mire ismét lázadás tör ki. Míg Tiberius élt, a kormányzás győzelmi jog alapján történt. Holta után Gaius császár vissza ülteti Kotyst, gyermekkori barátját, trónjára, s ő békésen uralkodik Claudiusig, — a ki edictummal, minden előleges tárgyalás nélkül szünteti meg a királyságot. Erre újból fegyvert fognak, s a császár csak hosszú, véres harcok után tudja a békét helyreállítani, s szervezni a közvetlen kormányt. Az új provincia helytartója körül-belül kétezer legionáriussal rendelkezett, s a Perinthosnál (Erekli) állomásozó flottával. A bekebelezés után elkészültek a hadi utak, s 61-ben már az utasok részére emelt állomás-épületek is átadatnak a forgalomnak. Thrácia azóta hű és hasznos provincia, mely kitünő gyalog- és lovas-katonákat s tengerészeket ad.

Moesia történeti emlékei nem adnak hírt ilyen ellenállásról, de azért a hangulat csak oly római ellenség lehetett itt, mint ott, de a sík vidék nem alkalmas a forradalmakra, s közel valának a viminaciumi (Kostolác) legionáriusok is . . . . csöndes tehát minden.

Ezen óriás, a Rajna mellékeitől a Fekete-tengerig terjedő sphaera határain három nagy néptörzs: a germanok, sarmaták-és thrákok laknak, örökös ellenségeskedésben egymással, s a férfikora delét túlélte birodalommal, melyre ólomsúlylyal nehezednek.

A germánok törzsei közül, — a szabadokat értem — az Alsó-Rajna mellékein legkiválóbbak a batavok, kiket Drusus békés úton vont bele a birodalom hatalmi körébe. Tanyáikat a Rajna deltája mellett, s a torkolat nagy szigetein ütésköl egész az Ó-Rajnáig, tehát Antwerpentől Utrechtig és Leidenig, s déli Hollandban — kelta területen, megtartva annak ősi helyneveit is. A

nyugtalan és rakoncziatlan keltákkal ellentétben mindig békés alattvalók lévén, a hadseregben különleges állást élveztek, polgári tekintetben is kiváló szabadalmakkal bírva. Adómentesek voltak, de katonakötelesek lévén mindannyian, egyik megyéjük 1000 lovaszt és 9000 gyalogost állított a birodalmi hadsereg mellé. E csapatok parancsnokai, — eltérőleg az általános szokástól, mindig batavok valának, mert hűségük kifogástalannak tartaték. Ezért sorozák közülök a császári testőröket is. Varus csatájában nem vettek részt, s Augustus, ha a catastropha után hazaküldi is germán gárdáját, — gyanakodván reájok, néhány hónap mulva ismét visszahívja a kipótolhatatlannak látszó csapatot, megtisztelve azt korlátlan bizalmával.

Szomszédjaik a Rajna jobbpartján, északi Hollandban a camenefatok.

A friezek a rólok nevezett partvidéken lakván, egész az Emsig, hódolásuk után sok nagy szolgálatot tőnek a hadjáratokban, különösen Drususnak, midőn csatornáját építé és Germanicusnak, mint leghívebb szövetségesei a szerenesetlen tengeri vállalatok alkalmával. Pénz adót nem fizettek, csak bizonyos mennyiségű ökor-bőr beszállgatására valának kötelezve. Csapatjaik a római auxiliumok között kiváló szerepet játszottak.

Keleten a Weser mindkét partján az Ems és Elbe között a tenger partig vannak a chaukok. A friezekkel együtt hódoltak meg Drusus sasainak, de nem minden ellenállás nélkül.

A római határvédelem nyomasztó ereje e népeket hosszú ideig függésben tudá tartani. Alig is hallunk közös mozgalmakról egész Civilisig. A batavok forradalma nagy hullámokat vetett ugyan, de komoly veszélylyel még sem fenyegeté a birodalom uralmát, s midőn elnyomatott az, minden visszatért a rendes kerékvágásba. Fontos katonai következménye volt e lázadásnak, hogy a german auxiliumokat ez időtől nem alkalmazzák szülőföldjükön, csak idegen területen, s többé nem volt egyetlen eset sem, hogy a segédesapatok föllázadtak volna legióik ellen. E lázadásban utószor küzdenek támadólag a jobbparti független germánok az imperium ellen.

Közülök a birodalmi határhoz legközelebb laknak,

az Ems mindkét partján, s az Ems és Lippe között a bructerek.

A cheruskok Arminius halála után nem igen említetnek.

A marsok Germanicus hadjáratai óta teljes tétlenségben élnek.

A longobardok száma kicsi, írja róluk Tacitus, de biztosítja őket vitézségük, merészségük

A semnonok a legjobb viszonyban lévén Rómával, királyuk Masuus és vele Ganna jósnő, hódoló tisztelettel látogatják meg Domitiánt a fővárosban, s a császár nagy nyájassággal fogadja őket.

Felső-Germániában a balparti tribokok, németek, vangionok teljesen ellatinosodtak.

A jobb parton laknak a mattiakok és a chattok. A cheruskok bukása után utóbbiak vevén át a vezérszerepet a birodalomnak Arminius halála után vívott minden háborúja ellenök irányúl. 41 és 50-ben Claudius küzd ellenök; 69—70-ben Civilis oldalán harcolnak; 83-ban Domitian támadja meg őket, s ha nem végzi is nagy dicsőséggel a háborút, a birodalom határait még is kiterjeszti, mert az usipiakat még is meghódoltatja, sőt a chattoknak néhány törzsét is. 88-ban Lucius Antoninus Saturninus föllázadt légióival szövetkeznek, de a fölkelés elfojtatott, mielőtt ők átkelhetek volna a Rajnán. Kisebbségű csapatok e háborúk, torzszalkodások daczára is, a béke éveiben szívesen vállaltak szolgálatot, különösen nagyravágyó előkelőik kíséretében, mint önkéntesek pedig ép oly számosan állottak be a római csapatokba, mint bármely más germán törzs fiai.

Szomszédságukban laktak a tencterek, az egyetlen lovas törzs a germánok között.

Tőlük délre vannak a hermundurok; mellettök találjuk a naristokat, majd a suevek vagy markomannokat.

E két elnevezést fölváltva használják a rómaiak, — az régebbi — és inkább a mai Csehország határain túl lakókra alkalmazzák, utóbbival pedig Boiohaemum lakóit jelzik. Tacitus nem igen tesz különbséget a két terminus között. A suevek népe, mondja, nem egy, mint a chattoké és tenctereké, s Germániának nagyobb részét bírja külön-külön nemzetiségekkel és nevekkel. Törzseik

között a vezérszerepet a markomannok, Boiohaemum lakosai viszik. Az ő erejük és dicsőségek a legnagyobb, írja Tacitus, s lakhelyeiket is vitézséggel szerzik, elűzvéen hajdan a boiokat. Országuk a Duna felé mintegy homloka Germaniának.

Történetükből csak a Róma által provocált, s a Marobod bukásával összefüggő eseményeket ismerjük. Királyuk detronizálása után Morvában lakó törzsrokonaiikkal, a quadokkal együtt bizonyos tekintetben a birodalom főnhatósága alá kerülnek, mennyiben a sűrűn föltünő trónkövetelők, ha megszorulnak, mindig az imperium támogatását keresik, és ez, ha fegyveres segílyt nem is, de menhelyet mindig ad a bukott nagyságoknak, s a császárok befolyása néha annyira megnő, hogy ellémondás nélkül tölthetik be a megürült királyi széket. Historiájuk Marobod bukása óta a belviszályoknak végtelen sorozata. Cataulda az első király győzelmes ellenfele, nem soká uralkodhatott, mert a szomszéd hermondurok fejedelme, Vibilius megtámadván, elűzé őt, s a menekvő Tiberius asylumát veszi igénybe. A császár békét parancsolván a hermonduroknak, a quad Vanniust ülteti Cataulda királyi székébe, s elismerteti őt Vibiliusszal. Vanniust harmincz év mulva hugának fiai Vangio és Sido a szileziai lygiek segílyével buktatják meg. Az elűzött király Rómához fordul segílyért, de ez, politikájához híven, csak menhelyet ad neki, s elismeri a társuralkodókat, kik az országot ketté osztván, készséggel hódoltak meg az imperium főnhatóságá elétt. Sido és Vangio utódja Italicus, Vespasian mellett harczott a dunai sereggel. Domitian ellen háborút viselnék ugyan, de örömmel fogadják a feléjük nyujtott békejobbot, s könnyen feledik sérelmeiket. Róma hatása a suevek közviszonyaira nagyon észrevehető. Érmeik latin köriratúiak, bár nincsen rajtok a császár arczépe, s nem a birodalom pénzegysége szerint vervék. Az előkelők szeretik a latin neveket, sűrűn járnak Rómába, hol a császár alattvalóiként fogadtatnak, bár területük nincsen formasierint bekebelezve. A katonai hatóság nem soroztat közöttök, a birodalom mégis számft segédesapataikra és jó szomszédtságukra, úgy, hogy kezdetben Pannonia éjszaki határán, a Duna mellékein nem is tart helyőrséget.

Majdnem mindig együtt említetnek velök a quadok, kik a suev törzs legkeletibb kiágazásai. Lakásaik, tanyáik a mai Morvában s Magyarországn nyugoti részén terültek a Morva és Garam között.

A hermondurok, markomanok és quadok közt laknak a naristok.

Cseh- és Morvaországtól éjszakra a vandalog telepeit találjuk. Egyik törzsük asding vagy asting nevet visel.

Kelet felé a marsignok, gotinok, osok és burok határolják a markomanokat s quadokat. A marsignok és burok a suev törzsbe tartoznak, a gotinok gallok(?) az osok pannonok, s adófizetői a germánok, mint jazygoknak.

A victophálok a második század utolsó évtizedében a régi Erdély északi részein laktak.

A carpok Magyarországn belső hegyvidékeit foglalják el.

Hazánk kelet és nyugot mesgyéjén feküdvén, érinték mindenkor határait a két világtáj ellentétei által Európában földézett események, melyek legtöbbször dúsrónáinkon vagy hegyeink között zajlottak le, a régmúltban épúgy, mint a történet egész folyamán. E helyzet jellegének megfelelő a néprajzi kép is, különösen az ősi, midőn a civilizációnak mindent nivelláló, kiegyenlítő és kisímitó hatása még nem érezhető. A civilisált világ határain tanyázó barbár és félbarbár népeknek fajilag különböző tömegei hazánkban, mint tűzpontban érnek össze: a germánok birják annak nyugoti részét, a sarmaták a Duna és Tisza közét, keleti részét a thrák fajba tartozó dákok, s törzseik a Kárpátokon túlra is kibocsátják ágaiikat. A sarmatákhoz tartoznak a jazygok, kik a Pontus mellől indulva ki, átkelnek a Kárpátokon s a nagy magyar Alföldet foglalják el a dákok és quadok szomszédságában. Hazánkban Claudius császár óta említetnek, mint Vannius király szövetségesei. Rómával jó viszonyban vannak, s midőn az aldunai legiók Vespasianért sikra kelni Italiába mennek, a jazygok fölajánlják jószolgálateikat, de a római hadak, megköszönve a szives jóakaratot, csak kezeseket vesznek tőlök, hogy távollétök idejében nem háborgatják a határokat. Később

a harmadik Flavius ellen már ők is harcolnak, s nagy részök van a dákok győzelmeiben; szembeszállanak Trajánal is, de Decebal dicsőségének elhalaványulta után azonnal békére lépnek Rómával.

Sokkal veszélyesebb szomszédok a dákok, őket Traján hódítja meg.

A Kárpátoknak északkeleti lejtőin s a Duna torkolatának szigetein, különösen Peuce-n (Piczina?), laknak a bastarnok és peucinek, egy és ugyanazon hatalmas german törzs. A görögök és rómaiakkal korán jutának érintkezésbe, s nagyhamar félelmissé lőnek féket nem ismerő vitézségök által. A történet 182-ben Kr. e. emlékezik meg rólok először, midőn Fülöp megakarván a háborút indítani Róma ellen, segélyt kérő követeket küldött hozzájuk. Ohaját a főnökök hajlandók lévén teljesíteni, fényes küldöttség érkezett a király udvarába, s a főnemesek egyike még testvérének kezét is fölajánlá az uralkodó fiának. Ekkor azonban nem törvén, ki a háborút, csak két év mulva találkozunk velök, midőn Perseus izgatásaira betörnek Dardaniába, hogy lakosait, mint Macedonia ellenségeit megfenyítsék. A dardanok kicsinyke népe megrémülvén e veszélytől, követséget küldött Rómába segélyért, élénk színekkel esetelvén a bastarnok roppant számát, harczosaiknak vakmerő vitézségét, óriás testalkatát s összeköttetéseiket Perseusszal, melyeknek végső czélja az volt, hogy elfoglalva Dardaniát, a skordiskok területén át betörjenek Itáliába. E tervet megakadályozá Fülöp halála, de azért körülbelül háromszázezer bastarno Clondicus vezérlete alatt nem szünt meg fenyegetni Dardaniát. Később pedig Perseus fővénységén mult, hogy nem harczoltak közösen a macedonokkal, midőn hetven-ezer gyalog és lovas állott indulásra készen. Saját felelősségükre indították meg tehát a háborút, s csak Thracia teljes kirablása és elpusztítása után térnek vissza a Duna mellé. Mithridates pontosi király már bőkezűbb lévén, híven harczoltak mellette, de úgy látszik, nem sok sikerrel, mert Pompeius diadalmenetén a legyőzöttek jegyzékében megemléttetnek ők is. Annál nagyobb sikerrel küzdenek Antonius ellen, ki Macedoniában háborúba keveredvén, velök hátrálni kénytelen, mignem Cassius 30-ban túlnyomó erővel indulva ellenök, kiszorítja őket

Thraciából, s földulja még aldunai telepeiket is. De e nagy veszteségek nem törték meg törzsüket, mert később is, még ifjú erőben élnek a Kárpátok lejtőin Galiczia és Bukovina felé és Peuce szigetén.

A kostobokok szomszédságában a Tyras (Dnestr) és Hypanis (Bug) között a gelonok laknak.

Ezeknek keleti szomszédjai a roxolánok, kik a Tanaïs (Don), a Maeotis tó (azowi tenger) s a Borysthenes (Dnepr) között tanyáznak. Jelentékeny számu nép, mely Mithridates Eupator ellen ötvenezer emberrel harczolt. Az aldunai tartományokat sokszor háborgatván, Hadrián évjáradék árán köt velök békét. Jazyg törzsrokonakkal sűrű kereskedelmi összeköttetésben lévén, pontos értesítéseitek valának a középdunai eseményekről.

A birodalom tényleges határaitól távolabb laknak az alánok. A rómaiak Vespasianus idejében ismerkednek meg velök, midőn Armenia királya Volagasos segélyt kér a Kaukaszus szorosain át betört lovas hordáik ellen. Alkalmadtával még az aldunai tartományokat is meglátogatják.

E tömérdek barbárral szemben a római birodalom Germaniában Varus csatája óta, a Duna mellékein pedig Ractia, Noricum, Pannonia s Moesia meghódítása óta, a birtokával elégedett, de azt féltő nagy urat játsza. Határait megerősíti az egész óriás vonalon, elzárja, castrumokat épít, legiókkal rakja meg azokat, s nem igen törődik a külvilággal. Katonai beavatkozásairól nem értesülünk, diplomaciaiilag a császárság még gyakran érvényesíti ugyan befolyását, de épen nem, vagy ritkán kisérvén azt katonai karhatalommal már Tiberius óta, hatalma, tekintélye lassan képzeletivé válik s a barbárok nem igen tekintik kötelezőnek rendelkezéseit, békebiróságait pedig egyáltalán nem kéri. Mindinkább előtérbe kelle tehát lépnie az erős határvédelem fontosságának, sőt elkerülhetetlen szükségességének, és az Augustus halálától a markoman háborúk kitöréseig letelt kerek másfélszázad létre is hozza az óriás erődtmény-sorozatot, mely nem reflectálva a Rajnának közép és alsó folyására, ennek forrásvidékétől megszakítás nélkül húzódik a Duna torkolatáig.

A Germania ellen irányuló megerősített határvonal

összesen 250 római mf. (368 km.) hosszú, s a Rajna forrásvidékén kezdődve befogja a Taunus hegységet, a Majna síkságának jelentékeny részét, s Friedbergnél délre fordulva Grosskrotzenburgnál, Hanau közelében éri el a Majnát. Innen Wörthig a folyót követi, majd átesap a Neckar felé s Wimpfenhez érkeve, további folytatása mindig a part mellett halad.

Később e limes déli fele elé egy másodikat vontak, mely a Majna mellett húzódik egész Miltenbergig, innen pedig majdnem torony irányban Stuttgart és Aalen között egész Lorchig. Itt éri el a 120 római mf. hosszú (174 km.) raetiai limes a germaniait, s ív alakban haladva Kelheimtől, elmegy Regensburg mellett, hol eltávolodik a Dunától, és Lorchnál végződik. A felső-germaniai limes, egymástól legföljebb félnapi járásnyira fekvő (15 km.) castellumok szakadatlan sorából áll, s hol az egyes városok közt az útvonal nem halad a Majna vagy Neckar mellett, ott mérsékelt magasságú zárvonallal van fölhányva, előtte árokkal míg belső részén közönkiint tornyok emelkednek. A castellumok nincsenek közvetlenül a limes mellé építve, hanem attól fél vagy egy km. távolságra. A raetiai limes csak törmelékkövekkel erősített földhányás külső árkok és őrtornyok nélkül, s a castellumok is különböző 4—5 km. minimalis távolságra helyezték el egymástól, a zárvonallal való minden összeköttetés nélkül. Keletkezésük idejére nincsenek adataink: a felső-germaniai már meg volt Pius alatt; a raetiai pedig valószínűleg a markoman háborúkat megelőzőleg keletkezett. A limesnek nem volt közvetlen célja a határvédelem, inkább csak a határt jelezte, a sajátképi védelem a castrumok és castellumok őrségének kötelessége. A limes lehetőleg egyenes vonal lévén, vagy oly csekély hajlású, hogy görbülése nem alterálta a kilátást, az őrségek jelek által, nappal füstfellegek, éjjel égő csóvák és fáklyák által érintkezének egymással, bárha kölcsönös segélyre — Germaniában — nem igen számítottak, mert az erődöket nem kötvén össze közlekedési vonalak, a szükséges támogatást mindig azon úton kapák, melynek végső pontján fekiüdtek. A raetiai limesen nem igen vannak nagyobb erődök és őrtornyok, csak a felső-germaniai, amott a békés hermondurok fölöslegessé tevék a szigo-

rubbszabályokat, de emitt a harcziás chattok miatt époly szükséges vala a legerélyesebb védelem, mint Britaniában, a mely folytonos ostromállapotban volt. A chattok mozgalmainak lezajlása után a helyőrségek apránkint mégis leszállíthatók valának, jóllehet Róma tekintélyére, fegyvereire mindig szükség volt a Neckar mellékén is. A raetiai limes is megerősített később s még azelőtt a római helyőrségek Felső-Germaniában és Raetiában, a Rajna mellékén, Strassburgon át Basel felé s Vindonissán keresztül a Boden tóig, innen pedig a Felső-Dunáig nyultak, úgy most Felső-Germania főhadiszállása Magontiacum (Mainz), s Raetiaé Castra Regina (Regensburg), tehát a két főhadereg közelébb hozatott egymáshoz. Ezzel a vindonissai (Vindisch — Zürich mellett) fölösleges lön. A rajnai hadsereg ennek következtében reducálható volt felére, a szomszédos nagy hadsereggel együtt. Az eredeti négy legio — a batav fölkelés alatt három volt ugyan, de ez csak esetleg, még Traján idejében ott állomásozott Germaniában, de Marcus császár trónraléptekor csak kettő, a VIII-ik és XXII-ik látja el a határvédelmet, s az elsőnek parancsnoksága néhány cohorsszal Strassburgban, a másike Mainzban tartózkodik, a többi zászlóalj pedig számos apró részre fölosztva, a limes castrumaiban és castellumaiban van elhelyezve.

Noricumban a Duna mellékén, Italiát az Alpok által kellően megvédettnek tekintvén, csak másodrangú és igen csekély számú katonaság állomásozott a trigisamumi (Szt. Pölten) s a lacus-felicisi (Mauer, Achling mellett) apró táborokban. Csak Marcus Aurelius szaporítja meg keserves tapasztalatainak okulva a helyőrségeket. Annál fontosabbnak tekintik a Közép-Dunát, különösen Vespasián óta, ki a bécsi erdő s Lajta közt fekvő területet Pannoniához csatolta a XIII. és XV-dik legiókat pedig a Duna mellé rendelte. Ezek építik a vindobonai (Bécs), carnuntumi (Petronell) táborokat. A déli részben már a Claudius által kiépített hadi út délfelé hatalmas támaszpontokkal köti össze az új castrumokat. Serabantia (Soprony), Sabaria (Szombathely) s Poetovioval (Pettau), melyekben jelentékeny helyőrségek állomásoznak, egymás között pedig az alanovai (Schwechat) s aequinoc-tiumi (Fischamend) révén tarták fenn az érintkezést. A

bécsi erdő és a Margus (Morva) folyó torkolata közt elterülő határrész megerősítése valóban rendkívül fontos volt, mert ide könyöklenek be Tacitus szerint a german markomanok és quadok hatalmas birodalmai, s mert a Morva széles völgye az ellenséges hadseregeknek kedvező gyülekező hely vala. E két nagy erősség Vespasian idejében középpontja volt a határvédelemnek a Duna mellékén, de Traján és Hadrian megerősítvén egész Singidunumig (Belgrád) a nagy folyót, úgyszólván végső ízei lőnek az óriási védrendszernek, melynek legerősebb, leghatalmasabb várai Brigetio (Ó-Szöny), Komárom alatt, de a Duna jobb partján és Aquincum (Ó-Buda) valának.

Az Alduna védelmi rendszerét Dacia meghódítása nem változtatta meg, az új provinciát, barbarok által lévén befogva három oldalról, központon kívüli positionak tekintik, s mint ilyent, külön védelem alá helyezik, a nélkül, hogy a dunai vonalat megváltoztatták volna. A Duna balpartja s a Tiszavidék továbbra is megmarad a jazygok birtokában, — érintetlenül hagyják a mai Oláhország területének legnagyobb részét is, melyen egymást üzve, kergetve tolongtak a birodalmi határokat mindig háborgató barbárok. Még szerencséje Rómának, hogy akkor kezdenek nagyobb veszélylyel fenyegetni, midőn a Rajnánál a népáradat háborgása szünni kezdett. A birodalom elvonhatá tehát apránként legióit a Duna mellékére, s itt már Domitian idejében nyolcz, Traján idejében pedig tíz legio állomásoz megfelelő számú segédcsapattal, és Dacia szervezése után öt hadparancsnokság ügyel a békés lakosság teljes biztosságára. Kezdetben úgy látszik a Dunának alsó szögletét, melyet a Durostorum (Silistria) alatt képez (a mai Dobrudzsa), nem csatolták a birodalomhoz, hanem Rassowától, hol 52·5 km.-nyire közeledik a tengerhez, s aztán majdnem derékszögben hajlik éjszakra, — a természetes határt a brittaniaihoz hasonló megerősített útvonallal pótolák. Hadrián óta azonban ide is kiterjesztik a helyőrségeket, mert Alsó-Moesiában ez időtől három legio castrum van: Novae (Sistova), Durostorum (Silistria) és Troeomis (Iglitza), mely utóbbi a Duna szögletét dominálja. A jazygok ellen irányultak a felső-moesiai: singidunumi (Belgrád) és a viminaciumin kívül (Kostolác) még a

pannoniai Acumincum (Szalánkemen). Dacia helyőrsége Marcus császárig meglehetősen csekély volt. A főváros Sarmizegetusa térség völgyében közel fekszik a Dunának moesiai főbb átjáróihoz, s így jó összeköttetései vannak; a Maros völgye pedig széles és termékeny, vidékein gazdag bányákkal: településre vonzó terület tehát mindkettő, s a rómaiak kezdetben csakis ezeket szállják meg, a Maros mellé Apulumba helyezve a főhadiszállást is. Potaissa (Torda), Napoca (Kolozsvár) szintén elfoglaltak ugyan, de a pannon-daciai katonai központok csak lassanként helyeztetek fönnebb éjszakra. Az Acumincumban táborozott legio talán Hadrian alatt helyezteték át Aquincumba, s valószínűleg ezzel együtt rendeltetett az egyik felső-pannoniai hadtest Brigetioba. Daciában Marcus császárig csak a Legio XIII Gemina és segédesapatai, legföljebb 20.000 ember állomásozván, a helyőrség nem védheti meg a provinciát kellő nyomatékkal minden támadás ellen, s ezért Hadrian le is akart mondani a kétes értékű szerzeményről, mely magas határhegységekkel van is körülvéve, a magyar Alföld felé nyíló széles folyó völgyeken, s a keleti, mint déli szorosokon át könnyen megtámadható, zaklatható s így folytonos éberséget és áldozatokat igénylő hódítás, mely a mai magyarországi részek teljes birtoklása nélkül a birodalom véderejét nem hogy nevelte volna — hanem inkább gyöngíté.

A Dacia meghódítását követett hatvan év meglehetősen csöndben telt le. Nyugaton nem zavarát mi sem a békét — az Al-Dunánál ugyan soha, egy percze sem szünt meg a harc, de azért mégis, mint derült égből a villám csapott le Rómára a hír, hogy a határon lakó népek fegyvert fogtak Galliától egész a Fekete tengerig.

Az észak-nyugoti háború.

A háború előjelei már régen mutatkoznak, már rég észrevehetőek valának Róma határain belül is a nagy mozgalmak, de a birodalom mit sem tett vagy tehetett korlátozásukra. Pius halála után azonnal, talán már 161-ben, longobardok, markomannok s másféle népek jelennek meg Pannoniában, a jobb parton állandó laká-

sokat kérve, de az ellenük küldött csapatok visszaűzik őket. Szorongattatásukban Ballomarius markomann király a hazátlanok megbizottjaival személyesen járul a helytartóhoz, de ez föntartja az előbbi elutasító határozatot. Erre újra megkísérlik fegyveres kézzel erőszakolni ki a bebocsáttatást, de ismét sikertelenül.¹ 162-ben hasonlók történtek a Rajnánál, hol Gaius Aufidius Victorinus, a tudós Frontonak Marcus császár benső barátjának vője a chattokkal küzködik, s csak hosszas erőfeszítés után tudja őket visszaűzni. Ha ekkor azonnal erős rendszabályokhoz lát a kormány, úgy kétségtelenül boldogul s egyetlen döntő csapással véget vethetett volna minden bajnak. De Marcus nem akart vagy nem tudott nyugaton is kellő erélyvel lépni föl, mert keleten, a kicsiny kezdetekből óriásivá fejlett, a birodalom minden erejét lefoglaló háború dúlt, — előbb csak Armeniában, utóbb azonban az imperium keleti határainak egész hosszában, miután a parthok is beleavatkoznak a hűtlen hűbéresnek, az örménykirálynak javára. És Lucius Verus, Marcus császártársának legatusai csak hosszas küzdelmek után tudnak teljes győzelmet aratni. E késedelmeskedés irtózatossan megbosszulta magát, mert épen akkor, midőn Marcus a hazaérkezett Verusszal és legióival fényes diadalmenetet tart Rómában, futamodik híre, hogy a barbarok áttörve a limeseken, át az Alpokon már Itáliában pusztítanak s hogy eláraszták rablótömegeik Pannoniát, Daciát, el a birodalom minden tartományát egész a Duna torkolatáig, tehát Moesiát is, honnan a seregnek legnagyobb részét Ázsiába rendelte Marcus a parthiai háborúba.

A főnnebb vázolt néprajzi csoportozatnak jóformán minden törzse részt vesz e nagy hadjáratban: a markomannok, naristok, hermondurok, quadok, suevek, sarmaták (= jazygok), lacingok, burok, vandalok,² victo-

¹ Capit. Vita Marci c. 14: gentibus quae pulsae a superioribus barbaris fugerant nisi reciperentur bellum inferentibus. Dio Cass. 71, 11, 2; Petrus Patr. fr. 6, v. ö. fr. 7, melyből kiderül, hogy az epüsd a háború kitörése előtt történt.

² Mommsen emendálja így a majdnem érthetetlen „hi aliique“ helyett a passust. S e javításnak van kellő alapja is, a vandalok közvetlen szomszédjai lévén a markomannoknak.

valok, osok, bessek, cobotok (?), roxolánok, bastarnok, alánok, peucinok, costobokok.¹ Dio Cassius ugyanezeket sorolja föl;² Aelius Lampridius még a dákokat említi a birodalom ellenségeiként, s kettojök állítását megerősíti a sokkal későbbi Eutropius is.³ Óriási tömegek mozdultak meg tehát egyszerre, együttesen lépve közös actióra a nélkül, hogy kiváló egyéniségek, mint egykor Arminius vagy Marobod állottak volna élükön. Szövettségüket, mint jelzém, a közös érdek hozta létre, s a mindnyájok által megszerzett örvendetes tapasztalat, hogy Róma lanyhán veszi a támadásokat, s mit sem tesz azoknak visszatörlesztésére. Az egyik kísérlet a másikat vontatta tehát maga után, és midőn tömegesen rontanak a határookra, mindig sikerülnek azok. S csak is így érthető meg, hogy miképen fűzhettek rabszíjra oly rémítő számú foglyot, mint azt a békekötések említik. Alig lehetett egyetlen család a határtartományokban, mely ne siratta volna övéit a rablóhadjáratok áldozatai között. Pani rémület fogható el tehát e provinciákat, melyet a hivatalos körök fejetlensége, végtelen zavara még inkább növelhetett. Hiszen a legatusok annyira nem voltak értesülve a határszéli barbárok készülődéseiről, hogy 167 május 5-én, tehát a betörést közvetlen megelőző napokban tizenhárom, Pannoniában állomásozó cohors veteranjait bocsátja el Marcus a helytartó ajánlatára,⁴ akkor midőn Daciában már kétségtelenül dúlt a vész. Csakis így történhetett, hogy e vándor hordák áttörnek az Alpokon Italiába, ostrom alá véve Aquilaciát,⁵ földig

¹ Capit. v. Marci c. 22.: Gentes omnes ab Illyrici limite usque in Galliam conspiraverant, ut Marcomanni, Naristae, Hermonduri et Quadi, Suebi, Sarmatae, Lacinges et Buri Vandaliqum cum Victoralis, Osi, Bessi, Cobotes, Roxolani, Bastarnae, Alani, Peucini, Costoboci.

² Dio Cass. 71, 12, 18; 72, 2, 3.

³ Ael. Lamp. v. Com. c. 13. vieti Daci. Eutropius VIII, 6: . . . bellum Marcomannicum . . . cum his Quadi, Vandali, Sarmatae, Suevi atque omnis barbaries commoverat.

⁴ C. J. L. III. 888. l. H. M. 46.

⁵ Cap. V. Mare. c. 14: . . . trascensis Alpihus longis processerunt composueruntque omnia quae ad nimumem Italiae atque Illyrici pertinebant. v. ö. C. J. L. V. 83. l.

rombolva Opitergiumot¹ (Oderzo). Aquilaciát erős falai és nagy helyőrsége megmenték ugyan,² de vidéke pusztaság lön. Ez események híre Rómában is kétségbe ejtett mindenkit; a birodalom teljesen készületlen volt, s amnyira kimerült, hogy szerencsétlenebb órában nem is érhetne a támadás, mint most. A császár maga is megremült, látva, hogy e catastrophát az istenek még elemi csapásokkal, általános szárazság, földrengések és ragályokkal szaporítják.

A pestist Lucius Verusnak Ázsiában kiéhezett, felére olvadt s majdnem teljesen elsenyvedt serege hozta magával, s mielőtt megtarthatta volna triumphusát, már naponkint két, három ezer ember halt el; az ünnepélyek mértéktelenségei pedig még olajat öntvén a tűzre, a halandóság oly fokra hágott, hogy a halottakat nem temethetvén el a szokásos rendszabályok szerint, szekerekre rakták s úgy hordák ki a közös sírokba: és később még sírásók sem akadván, a császár a szegényeket államköltségen temetteté el. S e borzasztó vész tizenhét évig, a háború egész folyama alatt dúlván, nagyon megritkítá a nyugoti provinciák lakosságát, különösen ott, hol a véres harczok folytak, a fővárost pedig úgy elpusztítá, hogy már a világ végét várták. Nem csoda tehát, ha eredetét ezerféle regébe burkolák. Dio Cassius szerint Seleukiában tört ki,³ mig Capitolinus Babylonból származtatja, hol Apollo templomában egy katona föltöré az arany ládácskát, melybe a ragályok zárva valának, s most szétáradva elterjedtek az egész világon, nem Verus, hanem Avidius Cassius bűne miatt,

¹ C. J. L. V. 186 l.; Amm. Marc. 29, 6, 1.

² C. J. L. V. 83 l. hol Mommsen így ír: Deinde cum post quieta duo saccula arma denuo inciperent Italiae obstrepere et maxime Aquileiae, quam Marcomannos et Quados Marco imperante obsedisse Ammianus (29, 6, 1.) auctor est, Aquileia et defensorum numero insignis (ιδίον δήμον πολυάνθρωπος και . . . πολὺ τε πλῆθος ἐπεδήμει . . . ξερῶτε και ἐμπόρων. Herod 8, 2: μεγάλη και ἀτεχνῶς πολυάνθρωπος; Procop. bell. Vand. 1. 4; et moenium firmitate cf. Amm. 22, 11, 2.: Aquileiam . . . urbem situ et opibus (munitam) murisque circumdatam validis; Ausonius de clar. urb. 7.: moenibus et portu celeberrima saepius multo quam reliquae urbes Italiae superioris suas partes secuta suo Marti pugnavit.

³ Dio. C. 71, 2.

hogy földig romboltatá Seleukiát jóllehet megnyitá kapuit a zordon hadvezér sasai előtt.¹ Pusztításai sujtólag érintvén minden néposztályt, szegényt mint gazdagot, Marcus napról-napra halasztá indulását, s ő a nyíltan és szabadon gondolkozó, nagy műveltségű, minden babonától mentes uralkodó most elpróbált minden varázslatot: lectistirniákat ünnepeltet hét napon át, bűvészeket hozat mindenfelől: Aegyptomból, Syriából, csakhogy szünjék a vész. Hiába volt minden, az olympusiakat nem tudá megengesztelni. Végül a keresztények üldözését is megengedte, meghajolván a közvélemény előtt, általános lévén a hit és meggyőződés, hogy a rémítő baj a keresztények gonoszságai miatt öltött ily mérveket.

De az általános nyomor még sem voná el Marcus figyelmét a fenyegető veszélytől. A mozgósítás a járvány daczára nagy erélylyel folyt, de alig táborozának együtt a legiók és segédsapataik, azonnal elérte őket a baj, úgy hogy a hadseregnek jelentékeny része elpusztult.² Ez soká késlelteté a császár indulását, de végre mégis kitüzé a napot, s a tanácsban kijelentvén, hogy a germán háborúban mindkét császár jelenléte szükséges, magával kényszeríté Lucius Verust is, ki visszatérte óta feledve a köznyomort és közveszélyt, egészen belemerült Syriából hozott bohócainak élvezetébe s a Via Clodián megkezdett fényes villájának építésébe.³ De mielőtt megindultak volna, Marcus az áldozatoknak ismét végtelen sorát mutatá be, úgy hogy Rómának sohasem nyugvó rosz nyelve a császárhoz benyújtott következő folyamodásról élezelődött: „A fehér bikák tudtára adják Marcus császárnak, hogy az ő érdemök, ha győztesen tér vissza a háborúból“.

Ez az elindulás, a vezérlet átvétele, de még inkább a háború, nagy lelki szorongásokat okozhatott Marcusnak, ki soha sem vágyott harci dicsőségre, csak csendes magányra, hol könyveinek élhet vala, s most sze-

¹ Capit. v. Ver. c. 8.

² Eutrop. VIII, 6: ... universi exercitus Romani perierant... maxima hominum pars militum omnes fere copiae languore defecerint.

³ Cap. v. Veri c. 8.

mélyesen kellett vezetnie a háborút oly embernek, a philosoph császárnak, kinek beteg, gyöngye testében ábrándozó szelid lélek lakik, és a ki jószívű, telve a legtisztább humanizmussal, s a ki valahol a nagy Duna mentében a jazygokkal vívott véres csatája után a következőket jegyzi viaszos lapjára: „a pók büszbe reá, ha megfogta a legyet; az emberek között pedig az egyik azzal dicsekszik, hogy elejtett egy nyulat, kihalászott egy halat, a másik pedig leterítette a vadkant vagy medvét, míg mások azzal büszkélkednek, hogy sarmatákat öltek meg. A bölcs szemében nem egyformán rablók ezek?”¹ És mégis kitartott, — s talán senkire sem ille- nek jobban mint reá, Horatiusnak a valódi bölcsről mon- dott szavai: „Állhatatos és rendületlen még ha az egek dőlnek is be“.

Hadainak számát nem tudjuk, de valószínű, hogy összevont minden nélkülözhető csapatot, s így serege jelentékeny lehetett már Aquileiában is. Kiséretében Veruson kívül a legkiválóbb tiszteket találjuk, így: T. Vitrasius Pollio² ki a hadsereg legidősebb, legtekintélye- sebb tábornokai közé tartozott, s kinek most bőséges alkalmá nyílt értékesíteni tapasztalatait, melyeket Moesia Inferiorban, már Hadrian idejében mint legatus gyűjtött;³ Q. Basseus Rufus a praefectus praetorio;⁴ L. Fulvius Bruttius a Legio VI. Victrix legatusa;⁵ a Legio I. Mi- nervia legatusa, kinek neve azonban elmosódott a fölrat- ról;⁶ M. Claudius Fronto, régi előkelő nemes családból származván, nyilvános pályáját mint decemvir a stilitibus indicandis kezdvén, gyors egymásutánban emelkedik a hivatalnoki hierarchiában s quaestor lesz, majd ab actis senatus, aedilis és praetor, utóbb pedig Antonius Pius a Germaniában állomásozó Legio XI. Claudiához rendeli őt. L. Verus parthiai háborújában a Legio I. Minervia legatusa lévén oly kitüntetéssel harcol, hogy proprae-

¹ Τὰ κατ' ἐαυτὸν X, 10.

² C. J. L. VI. 1540.

³ C. J. L. III. 762. 6125.

⁴ C. J. L. VI. 1599.

⁵ Henzen 5488.

⁶ C. J. L. VI. 1549.

torrá nevezi ki a császár, s megbízza, hogy önállóan vezesse seregeit Armenia, Oshroene és Anthemusia ellen;¹ Publius Helvius Pertinax, korának egyik legkiválóbb tábornoka. Szegény szülőktől származék, atyja szabadon bocsátott rabszolga — fakereskedéssel szerzé meg mindennapi kenyerét — fia pedig mint nyelvmester próbált szerencsét. Hiába. Végül a legszükségesebbeket sem tudván előteremteni, beállott katonának, s egy előkelő ember pártfogása azonnal tisztté tévén őt, gyorsan emelkedett a legmagasabb rangokig. Marcus megismervén a rideg, de kiváló katonát, beosztá őt seregébe.² A tábornokok között találjuk később a császár vejét, Claudius Pompeianust is, kit kiváló tulajdonaiért, bár csak antiochiai, nem eléggé nemes, — anyósa, Faustina császárné meg épen peregrinus-nak nevezi³ férjéhez intézett levelében, — családból származott,⁴ leányának, Verus császár özvegyének kezével tüntetett ki, consulságra emelt, egy ideig azon eszmével is foglalkozva, hogy utódjává teszi őt.⁵

A háború rosz omenek közt indult meg. A barbarok ellen előre küldött Furius Victorinus gárdaparancsnok seregeivel együtt áldozatul esett a vad hordáknak.⁶

Az uralkodók s a nyomukban járó nagy hadsereg megjelenése, az első roham teljes sikere daczára is kétségbe ejté a támadókat s egymásután visszavonulnak azok, békét kérő követségeket indítva Aquileába. A quadok hajlandók voltak régi hűbéres viszonyukat is megújítani, s készek új királyuk trónfoglalását a császár beleegyezésétől tenni függővé. Kivülök még számos, hatalmas törzs járulván az uralkodóhoz hasonló kérelmekkel, békebiztosításokkal, a vérmes Verus a provinciákat már megszabadultaknak tekinté, a háborút befejezettnek, és Marcust visszatérésre sürgeté, veszélyesnek tartván újra ingerelni a barbárokat, kik fölkonczolták a gárdaparancs-

¹ C. J. L. III. 1457. Henzen 5478.

² Dio Cas. 71., 3.; Cap. Vit. Pert. 2.

³ Vulcatius Gallicanus: Vita Avidii Cassi c. 10.

⁴ Cap. Vit. Marc. c. 22.

⁵ Dio Cass. 71., 3.

⁶ Cap. Vit. Marci c. 14.

nokot hadaival együtt.¹ Marcus azonban belátván, hogy e biztosítások kellő visszatorlás nélkül teljesen értéktelenek, hogy a virágzó provinciáknak elpusztítását és Victorinus elesését bosszúlatlanul hagyni, a birodalom lealáztatását jelentené, másrészt pedig csak új biztatás lenne a betörések ismétlésére, nem fogadta el Verus javaslatát, hanem a háború legerélyesebb folytatását kívánta. Verus igen kelletlenül s csak hosszas torzsalkodás után egyezvén bele a hadjárat tényleges megindításába, az Alpokon való átkelés hónapokig késett, s talán csak 168-ban történvén meg, elég idejük volt a barbárok számára visszavonulniuk, keresztül a szorosokon Raetia, Noricum és Pannonia térségeire téve át a harc-tér. De a tél Marcusnak is hasznára válhatott, szaporítható seregeit, s a mozgósítás sem járt annyi veszéllyel, a hideg hónapokban szünetelvén kissé a járvány.

A háború első szakában a harcok nagy része Raetia és Noricumban folyhatott, egyforma elkeseredéssel mindkét oldalról, s a barbárok még nejeiket is bevéve soraikba, mert az elesettek között a rómaiak sok fegyveres asszonyt találtak.² Majd tovább haladván a sereg, a barbárok — bár folytonosan küzdve — visszavonulnak az egész harczvonalon, s Marcus a legnagyobb erélyvel láthat az ellenségtől megtisztított provinciák megerősítéséhez. Tevékenysége, rendszabályai a veszély nagyságának megfelelők valának. Italia és Dalmatia biztosítására megerősíti Salonát,³ Aquileiát, s valószínűleg ekkor emeli Pannónia Inferiort és Daciát a consularis tartományok sorába.⁴ De a rendelkezésre álló hadsereg eme rendszabályok dacára sem volt elég. Új csapatokat rendelni pedig a veszélyeztetett vidékekre nem lehetett, mert kelet még nem volt pacificálva, Brittaniában az éjszaki törzsek fenyegeték folyton a legiókat, s a Rajna szintén oly félelmes helyzetben lévén, mint a Duna, helyőrségét

¹ Cap. v. Marci c. 14.

² Dio Cass. 71., 3.

³ Cap. Vit. Marci c. 14., C. J. L. III. 1979.; 1980., v. ö. p. 1030., 6374.

⁴ Cap. Vit. Marci c. 22. Provincias ex proconsularibus consulares, aut ex consularibus proconsulares aut praetorias pro belli necessitate fecit.

nem vonhaták el. Szaporítani kellett tehát a hadsereget a pénzügyek nyomasztó helyzete daczára is. Marcus egyelőre, a császári paloták két századon át összehalmozott kincseinek elárverezése által teremté elő a szükséges, kétségtelenül igen jelentékeny összegeket,¹ s Noricum biztosítására a Legio II. Pia-t, Raetiaéra a Legio III. Concordiát szervezé, legatusaik kormánya alá helyzén a nevezett tartományokat.² A Legio II. Pia főhadiszállásul az újonnan épített Lauriacum (Lorch) az Anisus torkolatánál (Enns) jelöltetett ki, egyes osztályai pedig a közlekedési vonalak védelmére Joviacum (Schlögen — Linz és Passau között), Gabromagus (Windisch-Garsten) és Celeia (Cilly) castellumaiba rendeltettek. Jelentékeny erődítményekkel látták el a Duna mellékfolyóinak völgyeit s torkolatait is.³ A bécsi Erdő vidékének s a Lajta mellékének védelmi erejét szintén megszorítván, Vindobona és Carnuntum között a castrumoknak egész sorozata épült, melyekben tizenhatszáz legionarius s ugyanily számú gyalog és lovas csapat volt jövőben a határőrizetet teljesítendő. A Duna biztonságát pedig a részben közadakozásból fölszerelt s Lauriacum (Lorch), Arelape-Comagene (Tulln-tól keletre) s Carnuntum (Petronell) hadi kikötőjében állomásozó flotta tartá fönn.⁴ A Pannoniát s Noricumot Aquileiával összekötő útvonalat kiigazították, hogy a legnagyobb gyorsasággal küldhessék

¹ Eutr. VIII., 6. Capit. Vit. Marci c. 17... in foro divi Traiani auctionem ornamentorum imperialium fecit vendiditque aurea pocula et crystallina et murina, vasa etiam regia et vestem uxoriám sericam et auratam, gemmas quin etiam quas multa sin repostorio sanctuari Hadriani repererat. Az árverés két hónapig tartott. Az első államkölesön. Később annak, a ki kívánta, visszafizette kamat nélkül a kapott összegeket.

² C. J. L. III. p. 588., 707.

³ Otto Kaemmel: Anfänge deutschen Lebens in Oesterreich, 56. köv. l.

⁴ O Kaemmel: u. o. 60. kv. l. Mommsen szerint (Ephemeris epigr. III. k., 331. l.) a P. Lucius Gamala emlékének tiszteletére Ostia által dedicált fölirat eme passusa: cum republica praedia sua venderet ob pollicitationem belli navalis H S. XVCC. reipublicae donavit... (ld. Willmans: Exempla Inscriptionum Latinarum 1724.) e dunai flottára vonatkozik.

a legiókat bármely veszélyeztetett pontra.¹ Az Al-Duna mellékén kibővíték Troesmist (Iglitza) az átkelők védelmére a balparti vándor törzsek ellen, s a Legio I. Italica és V. Macedonica egyesítették a hatalmas várban.²

E nagyszabású védelmi rendszabályokat szakadatlan harcok között hajták végre. Hatásukat azonban csak az ellenségnek kiűzetése után érvényesíthetik egész teljességökben. Ekkor történt a hadsereg fölvonulása is. A harcvonal roppant hossza miatt majdnem (3000 km.) szó sem lehetvén egységes működésről, az operáló hadsereg három szárnyban állítottatott föl. Raetia és Noricumban a balszárny főparancsnoka Helvius Pertinax s főhadiszállása Castra-Regina (Regensburg). A centrum vezérletét Marcus magának tartván fön, kezdetben Carnuntumban székelt, Vindobona és Carnuntum között lévén a harcok tüzpontja. Később a támadók a Duna középfolyásának mellékeire, Carnuntum (Petronell) s Viminacium (Kostolác) közé erőszakolják az operációk súlypontját, és ekkor a császár is lejjebb jön, gyakran időzve a Granua (Garam) torkolata körül. A jobb szárny vezére M. Claudius Fronto Daciának északi és nyugoti határait védi, de neki van alárendelve Moesia is összes haderejével.

Ez intézkedésekkel 168 teljesen eltelhetett, s Verus megúván az örömtelen tábori életet Marcust folyton visszatérésre sürgeté. De a kötelességét hiven teljesítő és kitartó császár igen kelletlenül távozott, s csakis Aquileiáig akart menni, honnan figyelemmel kísérheti a dunamelléki mozgalmakat. Verus belenyugodott, megérkeztök után azonban a katonasággal zsúfolásig megtöltött városban oly hévvel tört ki a pestis, hogy Marcus is jobbnak tartá elhagyni Aquileiát, s Rómában várni be a tavaszt. Együtt indultak el kicsi kísérettel, — de Verus még sem láthatá meg az annyira óhajtott fővárost, Altinumban, közös utikocsijokban szélhűdés érte őt 169 januárjában.³ Magas, szép testalkatú volt, mondja élet-

¹ O. Kaemmel u. o. 64. kv. l.

² C. J. L. III. 145. és 999. kv. l.

³ Capit. V. Veri: c. 9... non longe ab Altino subito in vehiculo morbo, quem apoplexin vocant correptus Lucius, depo-

írója — arca szellemes, szakállát a barbárok szokása szerint hosszan viselte, magas homlokát részben elfödő haját gondosan fésülvén aranyporral hinté be, hogy fénylőbbé tegye szép szőke színét. Szónok nem volt, mert nyelve kissé akadozott. Szerette a kozkát, a fényűzés minden nemét, még adakozásaiban is. Hajlamai Neroéhoz hasonlítottak, de nemi volt meg benne annak kegyetlensége. Nyilvános föllépése mindig méltóságteljes, — csak Antiochiában vetkezé le a gravitas Romanát, midőn megsabadt néhány évre a komoly formákat követelő Marcus ellenőrzésétől.¹

Marcus Rómába érkezvén Verus emlékének azonnal kieszközli a divinatiót, s letevé az Armeniacus, Parthicus, Medicus mellékneveket, mert azokat úgymond, Verus, és nem ő érdemelte ki. Verus halála nem okozott nagy veszteséget, inkább hasznot, mert a központi vezérlet határozottabb, erélyesebb lett, nem zsibbasztván többé Marcust a mindig hazavágyó császártárs zsörtölődése, akadékoskodása. Nem is bánkódott sokat utána. A hivatalos szertartások befejezte, s az udvari gyász letelte után azonnal elindult ismét vissza a harezterre, honnan, úgylátszik, igen rossz hírek érkeztek.²

A classikusok által föntartott adatok azonban annyira hiányosak, s oly zavartak, hogy lehetetlenség megállapítani az időrendet, még kevésbbé az események színterét meghatározni. Pusztá tapogatózás minden okoskodás³ s egyebet alig tehetett még a genialis Mommsen és Duruy is, minthogy egyszerűen elsorolják az ütközeteket

situs e vehiculo, detracto sanguine Altinum perductus, cum triduo mutus vixisset apud Altinum periit.

¹ Capit. Vit. Veri. c. 10. — Sirirata a következő: C. J. L. VI. 991: Imp. Caesari L. Aurelio (Vero. Aug. Armeniac Med.) Parthic. Pontific. Tribunic. Pot. VIII. Imp. V. Cos. III. P. P.

² Capit. Vit. Marci c. 21.

³ Ld. H. Schiller: Geschichte der Römischen Kaiserzeit I kt., II. rész 642. kv. l.; W. Swoboda: Vermutungen zur Chronologie des sogenannten Markomannen Krieges unter Marc Aurel und Commodus. 1—24 l. (A znaimi főreáliskola 1881-iki értesítője); R. Heberdey: Der Einfall der Costoboker in Griechenland. — Arch. epigraphische Mittheilungen 1890. XIII. k. II. f. 186. kv. l. — kísérleteit.

s factumokat. A samnit háborúkról sokkal pontosabb adataink vannak, mint eme kései eseményekről, melyek pedig már oly időben zajlanak le, midőn a tollforgatás átalános.

A 168-iki előkészületek nem lévén elégségesek a határok biztosítására, különösen nem Raetiában, az ellen-séges hordák ismét megjelennek Itáliában, megint szorongatják Aquileiát s csak Pompeianus és Pertinax együttes erőfeszítéseinek sikerült őket kiszorítani. De győzelmeiket fölhasználni már nem volt módjukban a hadvezéreknek.¹ A szerencse csak félig mosolygott rájuk a harc további folyamában, a veszélyeztetett provinciákban pedig egyáltalában nem, s így kétségtelen, hogy a rómaiak súlyos vereséget szenvedtek.

Ennek oka a rémitően pusztító pestis, a nagyon is érezhető pénz és sereghiány volt. Marcus elkövet minden lehető a bajok enyhítésére, s megtett előbb is mindent együtt Verusszal, de a természet szokatlan mostohaságán megtört mind jó akaratuk, mind reményük.² A megtizedelt, megviselt legiók szinte képtelenek lévén a harczra: Marcus a legvégső eszközökhöz fordul: Dacia új helytartóját Frontot Itáliába küldi, hogy sorozza be a fegyverforgatásra alkalmas ifjúságot,³ fegyvert ad a rabszolgák kezébe, mint a pún háborúk idejében történt, zászlóaljokat szervez a gladiatorokból, összefogdostatja Dardania és Dalmátia minden csavargóját, rablóját, s beosztja őket még a rendes seregekbe is, fölfegyverzi a dioemitákat, sőt megveszteget egyes germán törzseket is, melyek aztán szolgálatba lépve vitéziül küzdenek a jó zsold fejében fajrokonai ellen.⁴

¹ Dio Cass. 71, 3.

² Cap. Vit. Marci c. 8, 11, 12. — Willmanns: *Exempla inscriptionum* 2104 = Orelli 2172. Willmanns 1187 = C. J. L. V, 1874.

³ C. J. L. III. 1457.

⁴ Capit. vit. Marci c. 21... servos, quem admodum bello punico factum fuerat ad militiam paravit. Quos voluntarios exemplo volonum appellavit, armavit etiam gladiatores, quos obsequentes appellavit. Latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit. Armavit et Dioemitas, emit et Germanorum auxilia contra Germanos.

Ez óriás erőfeszítések megszerzék végre a hadiszere-
rencse kegyeit, s Marcus személyesen arat döntő győzel-
met a markomannokon, és életrajz írójának följegyzése
szerint még a Duna balpartjára is üldözi őket, míg végre
teljesen megsemmisíti hadaikat. Talán eme győzelem
emlékét tartá fenn az érem, melyek averse a császárt
hajóhídon átkelve ábrázolja. S ha e győzelem után veszi
föl az Imp. VI titulust, ugy 170-re kell tennünk e
diadalt.

Hatása csakhamar mutatkozott. A quadok nem mer-
tek mozdulni, s Marcus a jazygok ellen fordulhatott.

E nép eddig valóban komoly bajokat nem okozott
Rómának. Betöréseik Pannoniába, néha Daciába, alkalmad-
tával sok veszélyvel jártak ugyan, mert a mily villámsebesen támadtak, époly gyorsan tüntek el prédá-
jokkal. A római lovasság alig tudta még üldözni is őket,
sokkal nehezkesebb fegyverzetű és mozgású lévén, mint
a jazygok. Traján és Marcus császárok oszlopain látva
harczaikat, bevándorló őseinknek Leo által leirt taticája
jut eszünkbe. Lovas tömegeik a sík vidékeket eláraszt-
haták néhány óra alatt, s mire a castrumok helyőrsége
vagy a polgárőrség megmozdulhatott, ők már árkon-
bokron túl valának. Tacitus szerint csak lovasságuk volt,¹
melynek harci ménjei aprók, gyorsfutók és végtelen ki-
tartók, s be vannak gyakorolva még a síma jégtükrön
is vágatva szaladni, úgy hogy a befagyott nagy folyó,
mint Ovidius keservesen tapasztalá, Tomiban nem nyújt
ellenök védelmet. Testöket érc-, bőr-, vagy csont-pik-
kelyekből készült, egészen az idomokhoz símuló pánczél
földi. Lovaikat hasonlóképen. Fegyvereik a mérgezett
hegyű nyíl — és az ívvel bámulatos pontossággal lőnek
— s a hosszú nehéz pallós, melyet a római legionarius
rövidke kardjával nem igen tudott kifogni. Lándzsával
nem harczoltak.² Fegyvereik a sűrű tömegben, ember
ember ellen nem lévén alkalmasak — hosszú kardjukat
közvetlen közelségben nem használhaták, támadásaik in-
kább az ellenfél sorainak megbontására, mint erőszakos

¹ Tacit. hist. III. c. 5: plebem quoque et vim equitum qua
sola valent.

² Tacit. hist. I. 80.

szétrobbantására irányultak, mert a rendetlenül üldöző ellenféllel, a szétszórt csapatokkal könnyebben végeztek, fölkonzolván az utolsó emberig ellenfeleiket ha a szerencse mosolygott reájok. A gyalogharczban époly járatlanok valának, mint őseink.

A markomann háborúkbán szokatlan heveséggel és roppant tömegekben támadhaták meg Pannoniát, és sok diadalt arathattak, mert Dio Cassius azt írja, hogy Marcus „végre valahára“ legyőzé a jazygokat is szárazon mint vizen, bár az ütközet nem hajókon történt, sőt ellenkezőleg, folytatja szerzőnk, a menekvőket a befagyott Dunán át is üldöztvén, a jegen mint szárazföldön harczoltak, mivel a jazygok a mint észrevevék, hogy üldözőbe fogták őket, megfordultak, azt hívén, hogy a jegen való mozgásban járatlan rómaiakkal könnyen elbánhatnak. Ekkor egy részök szemben, más részök oldalt támadott a rómaiakra, kik tömörülven szembeszállottak velök, földre rakott pajzsaikon vetve meg lábaikat, hogy kevésbbé csúszszanak. A jazygok reájok törtek erre, de a legionariusok megragadván a lovak kantárszárait, magokhoz ránták ellenfeleiket. Ily módon végtelen zavar-
nak kellett keletkeznie néhány percz alatt és kézviadallá változnia a harcznak, ebben pedig a rómaiak győzhet-
lenek lévén, a jazygok nem állhattak meg, „s bármily számoson voltak is, mégis csak kevesen menekültek“.¹

A helyet és időt ismét nem lehet meghatározni.

„A markomannokat és jazygokat legyőztvén sok véres és vészteljes ütközetben, új, veszedelmes háború tört ki a quadokkal, melyben jó szerencséjének vagy inkább az istenség segélyével nagy győzelmet aratott — folytatja Dio Cassius — mert a döntő ütközetben, midőn legnagyobb volt a veszély, csodálatos módon menté meg az istenség. A quadok oly területen bocsátkoztak harcza a rómaiakkal, hol bekerítheték őket. Ezek pajzsaikkal szorosán egymáshoz simulván, vitézül küzdöttek. Az ellenség most alább hagyott a harczzal, remélvén, hogy a forróság és szomjúság minden további erőfeszítés nélkül is kezeikbe juttatja a rómaiakat, és számra nézve is túlsúlyban lévén, körülsánczoltak mindent, hogy vizet se-

¹ Dio Cass. 71, 7.

honnan se kapjanak. A rómaiak erejöknek túlfeszítése, sebeik, s szomjúság miatt nagy szorongásba jutván, képtelenek valának tovább folytatni a harezot, de vissza sem vonúlhatván, a nap hevében eltikkadva kellett zárt sorokban állaniok, midőn egyszerre sűrű fölegek todlának össze, s isteni rendelésből húsító esőt bocsátanak alá. Mondják is, hogy a Marcus kíséretében lévő egyiptomi varázsló Arnuphis a légkör istenétől, Hermestől eszközlé ki az esőt“.

Ez ütközetet, keresztények is részt vevén abban már a császár életében, valóságos regekör-fonta körül, s az új vallásnak keleten nagy számban levő hívei a keresztény katonák imáinak tulajdoníták azt. A régi egyházi írók közül foglalkoznak is többen ez eseménnyel, és az ő adataikat egyesíti az alábbiakban Xiphilinos, Dio Cassius könyveiből készült kivonatában.

„Dio — mondja Xiphilinos — hibásan beszéli el az eseményt, szándékosan vagy mert nem tudta, hogy nem ír igazat. Előttém szándékossága látszik valószínűbb-nebb, mert tudhatta, hogy a „dörgő legió“, melyet jegyzékében maga is így nevez, ez alkalommal (más legalább nincs följegyezve) kapta nevét. Ez menté meg akkor a rómaiakat s rontá meg az ellenséget és nem Arnuphis a varázsló. Marcus különben sem találta örömét a magusok társaságában és varázslataikban. A dolog különben így áll: Marcusnak volt egy hadteste vagy legiója, mint a rómaiak nevezik melitenei katonákból szervezve, kik Krisztus hívei valának mindnyájan. Ama csatában a gárda parancsnoka a császár elé járulva elmondá Marcusnak — ki már nem tudván segíteni, kétségbeesett a hadsereg sorsa fölött — hogy a keresztények mindent képesek megtenni imáikkal, neki pedig egy egész legiója van belőlök. E hirre Marcus fölszólíttá őket, hogy imádkozzanak istenökhöz. Imájuk azonnal meghallgattatván, az Isten az ellenséget villámokkal sujtá le, a rómaiakat pedig esővel enyhíté meg. Marcus csodálkozván ez eseményen, a keresztények javára rendeletet bocsátott ki, s a legiót „dörgő“-nek nevezte el. Mondják, hogy Marcusnak egy levele is lenne e dologban, s a görög történetírók elbeszélnek ez eseményt, bizonyítják is azt, de tudni nem akarnak a legió nevééről. A rómaiak az eső

megekedtek, folytatja Dio, az égre tekintvén, ajkaikkal fogják fel a cseppeket, majd pajzsait, sisakjaikat tartván föl, nem csak magok itták mohón a vizet, hanem lovaiknak is adtak és midőn elleneik reájok törtek, harczoltak és ittak egyszerre, a sebesültek pedig a sisakjokba ömlő vizet együtt szüresölték közbevegyült vérükkel. A támadás most rendkívül veszélyes lehetett volna reájok nézve, ha nem sújtja elleneiket egyik villámesapás a másik után. És most látták, hogy mint hull az égből eső és tűz egyszerre, s míg némelyek felüdülvé az esőtől, ittak, addig mások a villámtól sújtva meghaltak. A tűz érte ugyan a rómaikat is, de itt azonnal kialudt. Az ellenségnek nem használt az eső, sőt inkább olajként táplálta a tüzet. Esett nálok és mégis víz után vágytak. Némelyek sebet ütének testökön, hogy oltsák a tüzet, míg mások a rómaiakra rontának, mintha nálok volna csak található a mindent megmentő víz. Még Marcus is, kit ekkor üdvözöltek VII-szer imperatorként — megsajnálta őket, s bár máskor e megtiszteltetést a senatus beleegyezte nélkül nem fogadá el, most mégis megtevé, mintha az istenségtől származnék az, és ily értelemben tőn jelentést a senatusnak is. Faustina „mater castrorum“ -nak neveztetett el.¹

A rendkívüli eseményt megörökötté Marcus oszlopának egy csoportozata is,² melyen Jupiter Pluvius mint a haja, szakállá és karjaiból esőt árasztó agg jelenik meg. Az oszlop ugyan Commodus alatt állították föl, de a repraesentatio Róma közvéleményének visszhangja, s a császár hitének is, ki győzelmét szintén felsőbb erők közreműködésének tulajdonítván, egyik érmen a reá törő barbárokat úgy ábrázoltatá, a mint Jupiter villámaival sújtja őket.

A legio fulminata, s nem fulminatrix csakugyan létezett már Augustus idejében, s a régi sorozatban a XII-ik számot viselte. Neve ismeretlen eredetű, de gyakran említetik.³

¹ Dio Cass.: 71, 8—10.

² Bellori kiadásában a XV-ik lap. Jupiter kinyújtja esőt árasztó karjait. Jobbfélen a vizet gyűjtő rómaiak, a baloldalon a villám által sújtott quadok.

³ Vilmanns: 1154, 1165, 1247, 1261, 1447, 1449, 1458, 1597, 1607 stb.

A császár följegyzései szerint az ütközet a Garam mellékén történt 173-ban.

A quadok ellen vívott harcok stratégiailag a legfontosabbak az egész háborúban, mert e hatalmas nagy nép területeinek központi fekvésénél fogva valódi összekötő kapocs volt a markomannok és jazygok közt, s most leveretvén a szomszéd barbárok újból való egyesülése meg volt akadályozva, lehetlenné tétetvén a kölcsönös segélyadás. Ezt elérni pedig, — biztosítva lévén ezzel a háború teljes sikere — nyíltan bevallott célja volt Marcus hadvezetésének, miként azt Dio följegyzései s a béke föltételei elegendő igazolják.

A garammelléki döntő ütközet hatásai azonnal érezhetők lőnek, Daciában, mint Pannoniában, mert a harc-téren időző császárhoz tömegesen érkeznek a békét kérő, s ennek fejében szövetséget ajánló küldöttségek. Szívesen fogadták valamennyit, különösen a quadokét, kik önként följajánlák, hogy a markomannokkal kötött szövetséget fölbontják, Marcus hadseregét ellátják a kellő számú vágómarhával, lovakkal, s azonnal kiadnak tizenháromezer foglyot és szökevényt, megígérve a többieknek kiszolgáltatását is. A császár készséggel járult e föltételekhez, de hozzácsatolá, hogy nem szabad látogatniok a vásárokat, nehogy markomannok és jazygok vegyüljenek közérök, kiket megtiltott befogadniok, mert a római hadvezérlés félt, és méltán, hogy ekként ismét kikémlenék előkészületeiket, s beszerzenék e háború folytatásához szükséges kellékeket. Kivülök még mások is jelentkeztek, s meghódolást ajánlva, római szolgálatba fogadtatának az arra való szökevényekkel együtt és szétosztattak a különféle provinciákba, részben mint katonák, részben mint földművelők, s ily minőségben Dacia, Pannonia, Mysia és Germaniába, sőt Italiába, Ravenna mellékére is telepítének egy-egy rajt.¹⁻²

A keleti háború.

A római hadsereg balszárnya Dacia és Moesia területén M. Claudius Fronto vezérlete alatt a barbár népeknek

¹ Dio Cass. 71., 11.

² Capit. Vit. Marci c. 23.: accepitque in deditionem Marcomannos plurimis in Italiam traductis.

egész sorozatával küzd. Ellenfelei közül legkiválóbbak a lacingek, burok, vandalok, victovalok, osok, bessek, cobotok, roxolánok, bastarnok, alánok, peucinok, s costobokok. E törzseket Capitolinus sorolja föl Marcus életrajzában; Aelius Lampridius Commoduséban megemlíti a dákokat,¹ fölíratilag pedig a carpok részvételét lehet constatálnunk. Claudius Fronto erejé alig állhatott arányban e vándor népek óriás tömegeivel; még 168-ban sem, tehát a határvédelem szervezése után; a derék tábornoknak Daciába érkezte előtt pedig a tartomány saját erejére utaltan épen nem lévén képes ellentállani, a gazdag és virágzó provinciát eláraszták néhány hét alatt a barbárok már kora tavasszal,² s a lakosság menekül, a hogy tud. Alburnus Maior (Vöröspatak) bányászai minden értékes holmijokat aranyat termő aknáik mélyébe rejték, befalazva az üregek száját. Félített javaikat nem prédálták föl a barbárok, de ők magok sem használhatták, élvezheték többé, mert elvesztek mindannyian vagy rabszolgaságba hurczoltattak, aknáik pedig befalazva maradtak másfél évezreden át. Az új-kornak jutott a kiváló szerencse, hogy néhány, az idő mostohasága által érintetlenül hagyott aknában megtalálhatta a szerencsétlen nemzedéknek valószínűleg legféltebb kincseit, okleveleit. Ezek között a legkésőbbi a vöröspataki Sz. Katalin aknában épen maradt viaszos lap 167. márczius 28-án kelt.³ A barbárok tehát április vagy májusban törtek be, ugyanakkor midőn Pannoniába a nyugoti törzsek.

A harcok, mennyire a datumokat összevetve következtethetjük, 167-től 171. végéig vagy 172-ig folyhattak, mert a pusztulás veszélyétől megmenekült Sarmizegetusa Verus halála után dedical feliratot Marcusnak:⁴ s Mar-

¹ Lampr. vit. Comm. c. 13.

² 167-ben.

³ C. J. L. III. p. 950. Cautio societatis.

⁴ Eph. Epigr. IV. k. 188. (imp. caes) / (m. aur. antonino aug.) / (pont) Max. Trib. (pot. . . . imp. . . . cos. . . . pro) / (cos. Armen. Med. (parth. max. divi) / Antonini. Fil. Divi. (veri parth. max. fra) / (tri. Divi. Hadr. Nep. Divi. (traiani parth.) / Pronepoti. Divi. Nervae (abnep. co) / Ionia. Ulp. Traian. Aug. Dae. / Ancipiti. Periculo. Virtu / tib. Restituta.

cus Claudius Fronto valószínűleg 170-ben viseli a consuli címet, és 171-ben még életben van, mert ekkor veszik fel fiát a Salii Palatini közé. E papi collegium tagja pedig csak az lehetett, kinek apja, anyja élt.

A legelső betörők kétségtelenül az északi és keleti törzsek voltak. Első helyen említendők a dákok.

Dacia meghódítása után a római fensőséget elismerni nem akaró dák törzsek kiköltöznek hazájukból, vagy pedig a háború folyama alatt kiűzetvén a Délkeleti Felföld északi hegységeiben s a Kárpátok északkeleti láncolatai közé telepedve, főnökök kormánya alatt élnek, várva-lesve mindig a harcra, vagy legalább rablásra nyíló jó alkalmat. Antoninus Pius idejében be is törnek egykori hazájokba, de ismét kiűzetnek, most pedig ők is csatlakozva a barbárok szövetségéhez, a szomszédokkal együtt rontanak be, s az elégedetlen elemek tárt karokkal fogadván csapatjaikat, könnyen eljuthatának egész Apulumig, hol a Legio XIII. Gemina hatalmas castruma fogta föl, legalább egyidőre a barbár népáradatot.

A többi ellenfél alig volt ily veszélyes. A bastarnok óriás testalkatú, a legnagyobb nélkülözésekhez szokott vitéz nép ugyan, — de a tacticához édeskeveset értvén, a rendes római hadviseléssel nem tudott mérkőzni, még akkor se igen, ha kézviadalra került, ebben is felülmulhatatlanok lévén a legionariusok. Csapataiknak külseje visszataszítóan rút, mert nyakig, fülig mocskos minden ember.¹

Jelentékenyebbek a roxolánok. Nagy erőt állítanak ki. Mithridates Eupator ellen 50.000 emberrel küzdöttek, de a király tábornoka Diophantos, 6000 emberével szétverte őket. Velök is csak az történt, mi minden barbar néppel történik — mondja Strabo — ha jól szervezett, fegyelmezett rendes hadsereggel szállanak szembe. Sisakjuk, páncéljuk bőr, pajzsuk fonadék-munka, támadó fegyvereik pedig a lándzsa, íj és kard.²

Az albanok szép külsejű, erőteljes emberek, egyszerűek s őszinték, a pénzt — legalább Strabo korában —

¹ Tac. Germ. c. 46... sordes omnium ac torpor procerum...

² Strabo VI., 3. §., 17. c.

nem ismerik, száznál tovább nem tudnak számlálni; szükségleteiket cserekereskedéssel szerzik be. Az élet kívánalmait iránt közönyösek lévén, hanyagúl végzik a földművelést, sőt hadi és állami ügyeik intézésében is gondatlanok. Harcolnak gyalog, mint lóháton, és seregek egyrészt pánczélozott, míg a más csak könnyű fegyverzetet visel. Az ibereknél nagyobb sereget állítanak ki, — s Pompeius ellen 60.000 gyalog és 22.000 lovasal indultak meg. Fegyverök a vető-lándzsa, íj, bőrpánczél, sisak és az ajtónagyságú pajzs.¹

A costobokok valószínűleg dák törzs lévén, csakugy harczoltak, mint rokonaik, testvéreik.

A laeringok, victovalok, burok — germánok, — ezeknek harczmodora tacticája pedig sokkal ismertebb, hogysen e szűk helyen foglalkozhatnám velök.

A carpokról nincsenek adataink.

Marcus Claudius Fronto e népekkel kezdetben alig harczol sikerrel, mint nem szaporíthatja diadalkoszorújának leveleit sem a császár, sem Helvius Pertinax. Később itt is jobbra fordultak a dolgok. A carpok kiűzettek s elveszték foglyaikat,² kiszorítottak a többiek is, de csak akkor, midőn Dacia északi része, a bányavidék s a Maros melléke már egészen földültek. Némely város anynyira elpusztult, hogy csak egy emberöltő után ébred új életre, mint Napoca (Kolozsvár) és Potaissa (Torda), mely Septimius Severus idejében Nova Coloniának említtetik. A földig rombolt Apulumot Marcus reconstruálja, canabáját municipiummá emelve, s teljesen új gyarmatot, coloniát is alapítván mellette Apulum névvel.

E sajnos catastrophát a birodalmi kormány lanyhasága okozta. Traján a hódítás befejezte után nem igen foglalkozik a tartomány védelmi ügyeivel, de nem is volt szüksége rá, elég garantiát nyújtott a barbárok ellen általánosán rettegett neve is. Hadrián ellenszenvvel viseltetvén elődjének minden alkotása iránt, Daciából ki akará vonni a csekély helyőrséget, sorsára hagyandó a tartományt. Es e tervének végrehajtását alig akadályozá meg más ok, mit az egyszerű humanismus. A dunai hi-

¹ Strabo XI., 4. §., 4-5. c.

² C. J. L. III. 1054.

dat azonban lerontatá, sokkal inkább féltvén a két Moe-siát, mint legionariusait. (?) S ha éber figyelemmel kísérte is a határokat, erőszakos rendszabályokat még sem alkalmazott szívesen azoknak megvédésére. Antonius Pius szelidségével fegyverzé le a végék mellékein lakó barbárokat. Marcus folytatá e politikát, s hogy nem ért el kellő sikert, annak oka a viszonyokban rejlett, melyeket úgy látszik nem ismertek vagy kicsinyeltek a helytartók épen úgy, mint Rómában a császár és cabinetje. Erős, jól szervezett határvédelem, s kellő számú helyőrség biztosíthaták vala Daciát, természeti viszonyainál fogva könnyen, sokkal könnyebben, mint a birodalom bármely más tartományát. De nem történvén semmi, a Legio XIII. Gemina és segédcapatai képtelenek valának föntartani a szörnyű népáradatot.

A Marcus Claudius Fronto cursus honorumát tartalmazó fölirat végső néhány sora, jóformán egyetlen fört emlőke a harcoknak, s rövid néhány szóval festi a végtelenül szomorú helyzetet, annak rendkívüli bonyodalmait, a catastropha legtragicusabb részét, midőn az északi és keletről betört ellenségek kezét fognak a jazygokkal. Claudius Fronto szembeszáll velők kötelességszerűen, s a harctéren hősiileg küzdve, elleneinek fegyverei által hal dicső halált.¹ Fölrata a germanokat és jazygokat emlőtvén, a harctért a Körösök vagy Szamos völgyében kell keresniünk, mert Dacia északi részein s annak mesgyéin lakván csak germánok, a jazygok mindenesetre oly ponton támadtak, hol összeköttetésbe léphetének szövetségeseikkel, ez pedig jóformán lehetetlen, ha a mai Torontál, Temes, Krassó-Szörény vármegyéken át és át a Vaskapun Hunyadmege területére törnek, midőn még Tibiscum (Zsuppa) és Sarmizegetusa castrumai is útjokat állják, eltekintve az akadályoktól, melyeket maga a természet gördít a két utóbbi vármegye területén a lovaság elé. És ha ez útát kierőszakolják is, még mindig ninesen nyert ügyük, mert a Sztrigy völgyében talán Ad-Aquas (Kalán), a Maroséban pedig Micia (Veczel),

¹ C. J. L. III. 1457... post aliquot secunda proelia adversum Germanos et Jazyges ad postremum pro R. P. fortiter pugnans ceciderit...

Germisara (Osigmó), Apulum (Fehérvár) castrumai legyőzhetetlen akadályokat vetnek eléjük. Az egyesülés így kivihetetlen lett volna, pedig kétségtelenül megtörtént, együtt említetvén mindkét támadó fél nagyfontosságú föliratunkon.

A küzdelmeknek 171. vagy 172-ben kellett történniök, Marcusnak a Duna jegén vívott csatáját megelőzőleg, mert lehetetlen föltételeznünk, hogy a jazygok egyszerre két háborút vívhattak volna.

M. Claudius Fronto utódja Clemens lön. Valószínűleg az ő kormánya idején törnek be Tarbus vezérlete alatt az északon lakó szabad dákok(?) pénzt és állandó lakhelyet követelve. Ez ellenfeleket egy, a quadokkal kötött béke után meghódolt, s tizenkét éves király aegise alatt csoportosult népszövetség verte ki a provinciából Marcus császártól kapott pénzsegély fejében. Hogy letelepítették-e e jövevények, nem tudjuk.¹

Később az astingok tódulnak előre, élökön Rhaus és Rhaptus vezérekkel, s szintén pénzt és állandó lakhelyeket követelnek, Clemens elútasítja őket, mire ezek, talán békés érzületeik bizonyítékául, átadják nejeiket s gyermekeiket, és valószínűleg a helytartó biztatására a costobokokra rontanak, kikkel a birodalomnak sok elszámolni valója volt. Teljes győzelmet aratnak, de egyuttal elégületlenség is keletkezik közöttök, mert családjaik visszakapása után újra háborgatják Daciát, Clemens a római politika régi gyakorlatában megbízva, ekkor a lacingokat zúdítja reájok, kiket viszont az astingokkal fenyegetett és félemlített. A támadás készületlenül találván ezeket, annyira megverettek és szétszórattak, hogy többé nem merték háborgatni Róma határait, sőt ellenkezőleg, „alázatos kérelmekkel járulnak“ Marcus színe elé pénzsegélyért és állandó lakhelyekért, hogy annál bátrabban szállhassanak szembe ellenfeleivel. Dio följegyzése szerint pontosan beválták kötelezettségeiket.²

Ezután Daciában is kialszik a háború tüze; a duna-melléki népek meghódolásának, s a császár garammelléki

¹ Dio Cass. 71., 11.

² Dio Cass. 71., 13.

győzelmeinek hatása tehát ily messze keleten is érezhető lön.

Végül hadd emlitem meg a costobokoknak görögországi betöréseit, midőn egész a phokisi Elateáig hordozzák pusztító fegyvereiket.¹ Hogy mely évben történt e nagymérvű rablókaland, R. Heberdey² szorgalmas kutatásai után sem állapítható meg, de valószínű, hogy a háború első szakának végső éveiben, talán a germánok és jazygoknak daciai győzelmeivel egyidejűleg, egyidejűleg ama szerencsétlen ütközettel, melyben M. Claudius Fronto elesett. És e kalandnak kétségtelenül van némi, de most már kideríthetetlen összefüggése a dunamelléki hadjáratokkal, mert a costobokok rokonai a dákoknak, s azon sphaerában laknak, melynek népei kényszerűségből vagy önként, de mindnyájan résztvevénék a nemzedékeket kiirtó harezokban.

A dunamelléki harezok megújulása és az általános béke.

A quadokkal kötött béke nem volt, nem lehetett tartós a barbár népeknek általános politikai és földrajzi helyzeténél fogva. Tőlök, a quadoktól, nyugotra a markománok, keletre a jazygok, s az éjszakkeletre lakó barbárok még nyílt ellenségeskedésben voltak a birodalommal, és most ellenségei lőnek a quadoknak is, kiknek érdekében Marcusnak óriási erőfeszítéseket kellett volna tennie a felső- és alsó-ausztriai s a magyarországi Duna-part egész hosszában és a harezokat messze a megerősített határtól a balpartra vinni át, hogy megvédelmezhesse őket, másfelől pedig, hogy a megkötött béke feltételeit végrehajthassa. De erre, úgy látszik, nem volt kedve vagy elég ereje, bár meg volt róla győződve, bár tisztán állott előtte s táborkara előtt, hogy ezen előnyös helyzet föntartása egyenértékű a háború sikeres befejeztével. A quadok is érezték, kétségtelenül, a ferde állapot súlyos voltát, s a garammelléki ütközet után a békét csakis a végveszélyből való menekvésre, a római fegy-

¹ Pausanias X., 34., 5.

² R. Heberdey: Der Einfall der Kostoboker in Griechenland. — Arch. epigr. Mittheilungen. XIII. k. II. f. 186. kv. 1.

vereknek pillanatnyi föltartóztatására köték. És ebben célt értek, mert Marcus a föltételek megállapítása után azonnal visszavonta hadait a jobbpartra, a barbárok jóakarására és becsületességére bízván kötelezettségeiknek tisztességes beváltását. Ez nem történt meg, bár a népnek jelentékeny része, sőt maga a király Furtius is, kit néhány évvel előbb Marcus erősített meg trónján, a béke föntartását kívánták. A háború pártja kerekedék fölül, kétségtelenül a szomszéd markomannok, s jazygok izgatásaira és forradalmat provokálván — talán idegen segélylyel — elűzte Furtiust, Ariogaesust helyezve trónjára. Marcus első ingerültségében ezer darab aranyat tűzött ki jutalmul annak, ki a béke bontó forradalmárt kézre keríti, s ötszázat annak, ki fejét mutatja be a főhadiszálláson.¹ E hirdetményt nyílt szakításnak tekintvén a quadok is, nem adák ki foglyaikat, vagy csak olyanokat küldtek a római biztosoknak, kik már használhatatlanságuk miatt terhökre valának, s támogatni kezdék azonnal a markomannokat területöknek megnyitása, a római fogságból menekvők befogadása, hadi szerkeknek szolgáltatása, kémkedés, de főképen a nálok fogságban levőknek hazabocsátása által.²

Marcus, alig gyógyulván meg halállal fenyegető betegségéből,³ azonnal megindítá újból a különben is befejezetlenül hagyott háborút, szokatlan erélylyel, úgy, hogy a quadokkal kötött béke után alig telt el egy év, és az összes barbárok megérezék Rómának súlyos kezét, békére hajolván mindannyian.

Már a quadokkal megállapított béke föltételei is világosan bizonyítják, hogy Marcus még nyílt harezban volt a markomannok és jazygokkal, különben nem lenne értelme és jelentősége, de világos ezélja sem a pontnak, mely megtiltja Furtiusnak, hogy szomszédjait átbocsássa népének területén. Először a markomannokkal kívánt végezni. Hogy két oldalról, dél és éjszokról saját területükön támadhassa meg őket, szívesen fogadá a békét s állandó lakhelyeket kérő és szövetséget ajánló cotino-

¹ Dio Cass. 71, 14.

² Dio Cass. 71, 13.

³ Dio Cass. 71, 16.

kat s az ab epistulis rangot viselő Tarruntenius Paternust nevezé ki vezérökké azon parancsesal, hogy vezesse őket a markomannok ellen. De a cotinok cserben hagyák, a mint értesültek a báború általános kitöréséről, s nem csak hogy megtagadák az engedelmességet, de még reá is törtek a közójök csekély római csapatostálylyal érkező Paternusra, úgy, hogy menekülnie kellett. A császárt mélyen sértvén főemberének megalázása és a nép hitszegése, őket is a birodalom ellenségeinek nyilvánítá, s később mint veszedelmes, megbizhatatlan szomszédokat, kiirtatá, fölkonczoltatá az utolsó emberig.¹

Marcust e hűtlenség — hiszen megszokott dolog volt — nem félemlítvén meg, teljes erővel támadá meg a markomannokat, s oly lévvel küzd ellenök, hogy az egész törzs vagy legalább jelentékeny részök kénytelen a quadokhoz menekülni.² Ez végre is megtöré őket és csak a rómaiaktól kért vagy önként adott fegyverszünet menté meg népöket a végpusztulástól. Talán ekkor adák ama kezeseket, kiket Dio Cassius említ.³

A rómaiak valószínűleg eme hadjáratban — 174 őszén, vagy 175 kora tavaszán — foglalák el a Duna balpartját a mai Felső- és Alsó-Ausztriában, s talán Magyarországnak legnyugotibb részében, melynek felét az általános békében visszaadják a markomannoknak, holott előbb a Dunán innen nincsenek birtokaik. Dio Cassius e területet lakatlannak mondja. Valószínűleg a markomannok kiköltözése által lön pusztává, s Dio mégis rendkívüli kedvezménynek tekinti annak visszabocsátását.

A fegyverszünetet Marcus a balpart teljes biztosítására használja föl; megerősített táborokat, várakat építet, jelentékeny számú csapatokat helyezve azokba, s folyton kémszemléket tartat az ellenfél mozdulatainak földeítésére. E csapatok vagy talán hadtestek közvetlen szomszédtsága, egykori birtokaikon, rendkívül nyomasztó, félemlítő hatással lévén a különben is megtizedelt, vagy félig elpusztult népre, az egykor oly hatalmas törzs

¹ Dio Cass. 71, 12.

² Dio Cass. 71, 13.

³ Dio Cass. 71, 15.

nem mer mozdulni, tétlen nézője lesz a harcoknak, míg szomszédjainak teljes megsemmisítése, s a rettegés, hogy rájuk is sor kerülhet, elfogadtaták velök a rendkívüli súlyos és megalázó békét.

Hasonló sors érte a naristokat, s közülök három-ezeren inkább óhajtván a jóllétet élvezve szolgák lenni, mint anyagilag szűködvé névleges szabadságban élni, beérkezett a birodalom területére, s Marcus készséggel jelölt nekik állandó lakhelyeket.¹

A quadok és jazygok ellen talán egyszerre s egy időben folyt a harc. Az adatoknak hiányos és egymással gyakran homlokegyenest ellenkező volta miatt azonban lehetetlenség a véres és zord eseményeknek még körvonalait is megállapítanunk, s inkább csak sejtjük, mint látjuk a tényeket, mert a végső következményeknek elmosódó conturjain kívül alig ismerünk egyebet, s ezekből és a pár sornyi zavaros antik adatból kell rekonstruálnunk a harcok, alkudozások és belső tényezőknél képét.

A markomannok megaláztatása után, tehát 175 nyarán tört ki újra a háború, a quadok részéről már Ariogaesus, a jazygok részéről pedig egyelőre Banadaspus vezérlete alatt. A két nép most szoros szövetségben küzd Róma ellen, de a jazygok nem tudnak helyt állani, s veszteséget veszteség után szenvedvén, megrémült, trónját féltő királyuk Banadaspus, követséget küld a császárhoz és békét kér. A nép azonban és annak nagyjai nem lévén ily csüggedtek, visszaútasítják királyuk gyáva tettének következményeit, s föllázadván ellene békókba vetik, Zanticust ültetvén trónjára. De Marcus sem akará a békét, a quadok hitszegése bebizonyítván előtte bőségesen, hogy e népekkel csak akkor lehet komolyan kiegyezni, ha képtelenné tétnek minden továbbá ellenállásra. Tovább folyt tehát a háború a jazygok mint quadok ellen, kiknek békét kérő követeit szintén elutasítá a most már végletekig ingerült uralkodó.² A jazygoknak a háború további folyama sem hozván szerencsét, Marcus nagyobb erélyvel küzdött a quadok ellen

¹ Dio Cass. 71, 21.

² Dio Cass. 71, 13.

is, sőt betört országukba, s annyira megrémíté őket, hogy hajlandók valának azonnal letenni fegyvereiket, kiadni 50.000 foglyot, ha békét nyernek, s elismeri a császár új királyukat Ariogaesust. Ismét visszautasítottának. A császár e határozott föllépése nagy hatást keltett tényleg harczó ellenfelei között is, de főképen a markomannokra volt döntő befolyással, mert ezek köve- teik által késznek nyilatkoznak minden föltétel elfoga- dására. Marcusnak így nem volt kifogása, s megállapít- tatott, hogy a Duna balpartján levő megszállott terület fele visszaadatik nekik, de a folyó partjától távozniok kell harmineznyolez stadiumnyira (= 7.02924 km.), gyű- léseiket, sokadalmaikat nem tarthatják más népekkel közösen, hanem csak egyedül, s eddigi kezeseiket má- sokkal kell kicserélniök.¹ Dio nem említ több föltételt, de kétségtelen, hogy foglyaikat ki kellett adniok kivétel nélkül, s megmaradtak területeik szomszédságában, sőt tanyáik közt is a helyőrségek, különben a később oly sürűn előforduló panaszok alig merülhettek volna föl.

A quadok ellen saját területeinken küzd a császár most a birodalomnak jóformán teljes erejével, a háború vívására mozgósított összes hadak élén, mert csak a közép Duna mellékein dúl a küzdelem, tehát egyetlen harcztéren, hatalomban, erőben megfogyatkozott ellenség- gel szemben. Részletek nem maradtak fönn e harcokról, de valószínű, hogy rohamos gyorsasággal döltek el azok, rémítő veszteségekkel a quadok rovására. Még uralkodó- juk Ariogaesus is fogságba kerül, — ily esemény pedig, vagy inkább katastropha, mindig döntő befolyással szo- kott lenni a barbár népekre, miként azt saját történe- tünk is több példával igazolja, s hogy a sok ismert tény közül a legjellemzőbbet említsem, a merseburgi esetre utalok, melyet egy, fogságba került, kétségtelenül kiváló ember kiválthatásáért kilenez évi béke követett. Ario- gaesusnak fogságba jutása után — Marcus Alexandriába internálta őt — azonnal megkezdődtek a béketárgyalá- sok. A quadok hajlandók valának kiadni összes foglyai- kat, kerekszámban 50.000 embert, — területeiken várak építették, s azokban jelentékeny számú őrségeket helye-

¹ Dio Cass. 71, 15.

zének el, részben fékentartásukra, részben ellenőrizésre. A Duna partjáról nekik is távozniok kellett, kétségtelesenül szintén harmincezrele századnyira, s a vásárokat is csak úgy látogathatták, mint szomszédjaik a markomannok.

A markomann és quad területeken elhelyezett őrségek számát Dio Cassius¹ 20.000 főre teszi. Akkora tömeg, melylyel a megfogyott, megtört nép távolról sem tudott szembeszállani, a melyet, ha két évtizeddel előbb küldenek oda, úgy valószínű, hogy elhárítják talán egyszer-mindenkorra az öldöklő háborút, mely — dacára hogy győzelemmel végződött, — eredményeiben oly mérvben gyöngíté és károsítá a birodalmat, hogy méltán mondhatjuk azt a vég kezdetének.

A helyőrségek alig voltak a régi, fegyelmezett legiókból, s az azonosan szervezett, kipróbált auxiliaris cohortokból összeálltva, hanem valószínűleg a hirtelen összedett zagyva népből szervezett csapatok, mert csak ezek aljasodhattak oly életmódra s bánásmódra a legyőzöttekkel szemben, mint azt Dio följegyzéseiből olvassuk,² miként azt keserűen panaszlák követségeik által Marcusnak a quadok, mint markomannok. A várakban elhelyezett katonaság valósággal barbár módon gazdálkodik: nem engedé nyugalomban folytatni a földművelést, baromtenyésztést, kereskedelmet. Összefogdosták s rabszolgaként hurezolák el a békés lakósokat, befogadák sánczaikba a csavargókat, rablókat, megosztotva a prédán. „pedig szükség nem kényszeríté őket, lévén fürdőik s minden egyebük bőségesen“. A zsarolások utóbb oly tűrhetetlenek lőnek, hogy a quadok ki akartak vándorolni a semmonok területeire, — de Marcus útjokat állatá, ezzel bizonyítván, — mondja Dio, hogy inkább büntetni, mintsem meghódítani akará e nagy terület lakóit.

Közben a jazygokkal, s az összes szomszédnépekkel is folytak az alkudozások. Utóbbiakkal könnyen ment a dolog. Némelyek lakhelyeket kaptak római területen és ezzel együtt polgárjogot,³ mások adóelengedést bizo-

¹ Dio Cass. 71, 20.

² Dio Cass. 71, 20.

³ Dio Cass. 71, 19.

nyos időre, vagy örökre és támogatást pénzben, vagy gabonában.

Az általános békekötések, vagy legalább a mindenfelé észlelhető hajlandóság a békére, a jazygokat is gondolkozóba ejté végre, s királyuk Zanticus nagyjainak környezetében járul a császár elé, elfogadván minden ellenkezés nélkül a föltételeket, melyeknek előbb a markomannok és quadok kényszerültek alávetni magukat, de reájuk ezek még súlyosbítottának azzal, hogy a Dunától hetvenhat stádiumnyira kellett eltávozniok (14.05848 km-re). A császár kelleetlenül szentesíté e kötést, mert szívesebben kipusztította volna a még mindig veszélyessé vállalható népet, minthogy békés létet biztosítson nekik a birodalom határai mellett ama törzsnek, mely nem kevesebb, mint 100.000 foglyot adott vissza a háborúnak kilencedik évében, tehát akkor, midőn már sokan elhaltak a rosz bánásmód, járványok, honvágy és bánat miatt, midőn sokan el is menekültek, midőn tömérdeket a rab-szolgavásárra hurezoltak már. E béke egyik következménye volt, hogy a jazygok 8000 főnyi lovas serget bocsátának Marcus rendelkezésére, melyből ő 5500 főnyi hadtestet azonnal Britanniába küldött, hogy minél távolabb legyenek a harcztértől.

A jazygokkal történt kiegyezés a háború végét jelenté ugyan, de másfelől ismét tág tért nyitott a barbárok torzsalkodásaira, belviszályaira. A faji ellentétek ki is tüntek azonnal, s ezt megkönnyíté az, hogy sem a markomannok, sem a quadokkal kötött békébe nem foglaltatott bele ama pont, hogy szövetségeket nem köthetnek, s hogy hadjáratot csak a császár beleegyeztével viselhetnek. Tetszésükre volt tehát bízva bármelyik oly népnek a megtámadása, mely a birodalom határain lakott. S a kormány ezt szívesen is látta — ha saját érdekei nem voltak veszélyeztetve. A quadok és markomannok úgy látszik ilyesmire készültek a jazygok ellen. Ezt már nem nézheti a császár tétlenül, hatásos rendszabályokról kelle gondoskodnia, s erre a legjobb az volt, ha e barbárok valamelyikével szövetségre lép. Számot vetve a helyzettel, a jazygokat tartá erre a legalkalmasabbnak. A markomannok és quadok ellen 20.000 ember őrzé a határt, míg amazok ellen már nem volt módjában ily

specialis védelmet szerveznie. Kétszeresen érdeklében állott tehát ezeket vonnia be a birodalom érdekkörébe, s általok gyakorolni pressiót a közvetlen germán szomszédokra, kik várva-várták a szabadulás óráját és a kedvező pillanatot, melyben siker reményével törhetnek a római birodalomra. És ezt nagyon közel hozták volna az események, ha győzelmesen küzdhetnek meg a jazygokkal, ki előbb szövetségeseik valának, s kiket árulóknak tekintének most, hogy békét kötve, ugyanazt tevék, a mit ők. Igaz, hogy utóbbiak nem valának oly kényyszerhelyzetben, s a kiegyezés pontjai nem voltak reájuk oly súlyosak, mint a germán törzsekre, de ennek daczára is, a jazygok békéje elég indokolt volt. A császár előtt világosan állhattak a következmények, ha sorsukra hagyja e népeket. Ezt megakadályozandó, kezdetben egyszerűen beakarta kebelezeni a markomannok, quadok, mint jazygok területeit, s meg is teszi vala, — mondja életirója — ha Ázsiában nem lázad föl Avidius Cassius.¹ Ez villámesapásként sújtván a császárt, kevésbé hatásos, de mégis célravezető eszközökhöz kell fordulnia. Szövetséget ajánlott tehát a jazygok és búroknak, midőn ezek követségeik által a békéfeltételeknek enyhítését kérték, kétségtelenül azért, hogy kellő erélylyel szállhassanak szembe a quadokkal és markomannokkal, kik, úgy látszik, már fenyegették vagy meg is támadák őket. A jazygok, búrok, kapva-kapván e szövetségen, örömmel fogadák azt, késznek nyilatkozván azonnal kiállítani szövetséges csapatokat, ha a császár kijelenti, hogy tovább is folytatja a quadokkal a háborút. Ezt positiv nyilatkozat alakjában nyervén meg, megkötik az alkut, megenyhítettének kötelezettségeik is, de ahoz továbbra is feltétlenül ragaszkodott Marcus, hogy szomszédjaikkal ne tartsanak közös gyűléseket és vásárokat, ne tartsanak a Dunán hajókat, s ne látogassák a Duna szigeteit. A törzskon roxolánokkal Dacián át megengedte közlekedniök, de minden egyes esetben a helytartó engedélyét valának kötelesek kikérni.

¹ Capit. Vit. Marci c. 24: Voluit Marcomaniam provinciam voluit et Sarmatiam facere, et fecisset, nisi Avidius Cassius rebellasset.

Ezzel helyre volt állítva a béke, a Duna eredetétől annak torkolatáig. A császár nyugodtan indulhatott el hűtlen legatusa ellen.

Avidius Cassius lázadása végtelenül súlyos csapás volt a birodalomra, mint a császárra, kinek érzékeny lelkét, szivét mély bánattal tölté el a különben talpig derék, de nagyravágyó és rövidlátó katona sajnálatos megtévedése. Így fogja föl a császár is a tanáshoz küldött átiratában, s így nyilatkozik legionariusaihoz Pannoniában tartott beszédjében is. Álljanak itt szavai, miként Dio Cassius fönntartá, — híven jellemzik azok Marcust mint uralkodót, mint embert egyaránt: „Nem haragomat vagy panaszomat elmondani jelentem meg előttetek bajtársaim, mert vitatkozhatunk-e fölöttünk teljes hatalommal bíró istenséggel? bár az, ki mint én, a nélkül hogy oka lenne, szerencsétlenségbe kerül, méltán sajnálkozhatik sorsán. Vajjon nem szerencsétlenség egyik háborúból a másikba menni? Nem ellenkezik-e elveimmel ha még polgárháborút is kell vívnom? Nem szomorúbb és sajnálatosabb-e mindkettőnél, hogy nincsen többé hűség az emberek között! hogy legjobb barátom lesz áruló! hogy nekem, ki semmi igaztalanságot, semmi bűnt nem követtem el, akaratom ellenére kell mennem ellene! Vajjon milyennek kell lennie az erénynek és barátság-nak, ha velem ez történik! Van-e hát még hűség, hit és remény? Ha csak én volnék veszélyben, úgy nem sokat törődném az egész dologgal, mert nem azért születtem e világra, hogy örökre itt maradjak; de mivel az elpártolás vagy inkább lázadás általános és mindnyájunkat sújt, ha tehetném, leginkább szeretném elétek idézni Cassiust, hogy előttetek vagy a senatus előtt vonjam őt kérdőre. Szívesen lemondanék önként a hatalomról, nem bízva a döntést fegyvereinkre, ha tudnám, hogy a haza java megkívánja az áldozatot, hiszen a közjóért elviselek minden fáradtságot és veszélyt. És mily hosszú időt tölték már itt, Itálián kívül én az öreg beteges ember, ki nem ehetem fájdalom, s nem alhatom gond nélkül“.

„De Cassius ezt aligha fogadná el — mert hogyan bízhatnék meg bennem, ha hűtlen lett hozzám — legyetek tehát erősek bajtársaim. Ciliciek, syrek, zsidók, egyep-

tomiak sohasem voltak vitézbbek mint ti, és sohasem is lesznek, még ha seregök tízszer nagyobb lenne is, — pedig most kisebb a számuk, mint a tiétek. És ha Cassius még oly kitünő és szerencsés hadvezér lenne is, most az egyszer mit sem tudna elérni. A sas, ha varjakból, az oroszlán, ha őzekből áll a serege, nem veszedelmes ellenfél. Az arabiai és parthiai háborút nem Cassius, hanem ti végeztétek be oly szerencsésen. S ha ő a parthok elleni háborúban aratott is dicsőséget, úgy Verus oly vezérek volt, ki vele egyenrangú mert sok győzelmet szerzett, sokat hódított. De talán ő is más gondolatokra jut ha megtudja, hogy élek, — mert aligha tett volna így, ha nem hisz halottnak. És ha mégis megmarad konokságában, úgy érkeztünk hírére ingadozni fog, tőletek félni, előttem pedig szégyenkezni“.

„Csak egytől félek barátim — semmit sem akarván elhallgatni előttem, s ez az, hogy szégyenében öngyilkos lesz, hogy ne kelljen szemeink elé lépnie, vagy pedig a hirre, hogy a sereggel megyünk ellene, meggyilkolhatják őt; mert akkor meg lennék fosztva a háború és győzelem — milyent még nem vívott halandó — pálmájától. És miben áll ez? abban barátim, hogy bossúsunk meg annak, ki megbánt, legyünk barátsággal az iránt, ki megvoná azt tőlünk, hűséggel viseltessünk ahhoz, ki hűtlenné lett hozzánk. Ezek talán hihetetlen dolgok, de bátran megbízhattok szavaimban. Hisz még nem tűnt el a világból minden jó, még megtalálhatók az erény foszlányai. És ha senki sem hisz nekem, úgy ez még jobban megerősít elhatározásomban, hogy mindenkinek szemeláttára történjék meg az, a mit senki sem hisz. Oh mennyire óhajtanám, hogy ez egyedül az én nyereségem lenne a jelen bajaiból, megmutatandó a világnak, hogy a polgárháborúból is származhatik haszon.“¹

Most az egyszer semmi jó sem származott belőle. A császár ezután elhagyván Pannoniát, Rómába ment, onnan indulandó keletre, hogy végezzen Avidius Cassiusszal.

¹ Dio Cass. 71, 24—26.

A második háborút megelőző események.

Avidius Cassius római fölfogás szerint nem származott előkelő házból, bár beszélték, hogy anyai ágról Cassius ivadéka lenne.¹ Atyja Heliodorus örvendett, hogy a szónoki iskola tanári asztala mellett megnyerheté Aegyptus praefecturáját — mondja Dio.² Kora ifjúságában lépvén katonai pályára a táborban tölté egész életét, megszokva mint alárendelt a felsőbbek szigorát, s meghonosítva, mint parancsnok, legiói között a legkeményebb, kiméletet nem ismerő fegyelmet. A köztársaság régi vezérei jutnak eszünkbe, midőn olvassuk, hogy keresztre feszítetté a centuriót, ki parancs nélkül támadván meg a Duna mellékén kalandozó sarmatákat nagy győzelemmel és óriási zsákmánnyal tér haza.³ Hasonlóan járván el Syriában, a szigorú fegyelemmel seregeinek harc képességét a lehető legmagasabbra fokozá.

Erzelmeire nézve köztársasági lévén, a császárság ellen gyűlölettel viselteték, s részt vett már az Antoninus Pius ellen irányult összeesküvésben is, bár tudta jól, hogy a római republicában a császárságot csak császár buktathatja meg.⁴ És ez ő akart lenni. Katonai sikerei szédíték el, s a parthiai háborúban megérvén benne az elhatározás, hogy nagyot és merészet fog tenni, oly meggondolatlanul viselkedett, hogy magatartása fölébreszté Verus bizalmatlanságát, s a császár szükségesnek tartá észleleteit közölni Marcusszal: „...óhajtánám, hogy ügyeltesd őt. Neki semmi sem tetszik, a mit mi teszünk — írja Verus — s nagy dolgokra készülvén, neveti rendelkezéseinket. Téged böleselkedő vén asszony-nak, engem fényűző bohócnak nevezget. Lássad, hogy

¹ Vulc. Gallican. Vit. Avidii Cassii c. 1. Avidius Cassius ut quidam volunt ex familia Cassianorum fuisse dicitur per matrem.

² Dio Cass. 71, 23.

³ Vulc. Gallican. v. Av. Cass. c. 4.

⁴ V. Gallican. v. Av. Cass. c. 1: ... oderat tacite principatum nec ferre poterat imperatorium nomen dicebatque eo esse gravius nomen imperii quod non posset e republica tolli nisi per alterum imperatorem.

mit kellene tennünk.“¹ Marcus habozó, végtelenül szelid lelkiületének és fatalismusának megfelelően válaszolt hosszabb levélben, mely Hadrianusnak eme szavaiban culminál: „utódját senki sem ölheti meg“.² S hagyta fejlődni a dolgokat, pedig Verusnak nagyon is igaza volt. Avidius Cassius győzelmes seregében, a lázongani mindig szerető Antiochiának egész Syriát irányító lakosságában,³ és Egyptomnak a kormánynyal mindig elégtelen népében bízva. Marcus császárnak nem tudni honnan és miképen támadt halál hírére kitüzte a lázadás zászlaját, s praetorianusainak parancsnoka homlokára fűzé az egész világ birtokát jelentő diadémét.

Császári programját vejéhez intézett bizalmas levélben fejt ki: „Marcus tetőtől talpig becsületes ember — az kétségtelen, írja, de hogy a legszelidebbnek mondják őt, élni enged olyan embereket is, kiknek föllépését és magatartását határozottan elítéli. Mivé lett ama Cassius emlékezete, kinek nevét ok nélkül viselem, vagy Censorius Cato-é? Hová tűntek el a rómaiaknak régi jó erkölcei? Marcus bölcsészkedvén mély elmével értekezik a szelídség és jóságról, a jog és jogtalanságról, de mit sem törődik a birodalom ügyeivel. Azt be látod te is ugye, hogy a birodalom régi hatalma, csak erélyes edictumok, világos elhatározások, s kardunknak hathatós fölhasználásával állítható vissza!? Takarodjanak ez urak, kik a római nép proconsulainak tartják magokat, mert a senatus és Marcus kiszolgáltatják a provinciákat fényűzésük és kapzsiságuknak. Te ismcred bölcsészünknek gárdaparancsnokát? Lásd ez az ember kineveztetése napján szegény volt, most pedig gazdag. Ez csak úgy történhetett, hogy a birodalom és provinciák vérét szívta ki. De másképp lesz ez ezután! S ha az istenek segítik a jó ügyet, úgy a Cassiusok visszaállítják a birodalom régi fényét“.

¹ V. Gallican. vit. Av. Cass. c. 1: quem velim observari inbeas. Omnia ei nostra displicent, opes non mediocres parat, litteras nostras ridet. Te philosopham aniculum, me luxuriosum morionem vocat. Vide quid agendum sit.

² V. Gallican. v. Av. Cass. c. 2: successorem suum nullus occidit.

³ Miként Páris Franciaországot.

E levélben sok méltánytalanság van, — de van elég igazság és még több, mondhatnók vas erély. S ilyen uralkodó kellett volna e nehéz időkben Rómának. Marcust a sorsnak föláldoznia A. Cassiusért sajnálatos lett volna, de ha Commodus helyére ő ülhet, úgy a világtörténet nagy könyvében egy sötét lappal kevesebb lesz vala. Kiderül a levélből az is, hogy a császári tekintély Hadrianus óta nagyot hanyatlott, s ezt Avidius Cassius úgy látszik vérrel és vassal akará helyreállítani. A mozgalomnak végső célja nagyon megbocsátható tehát, de nem annak kezdeményezése, melyen különben alig is juta túl megtörvén Ázsia helytartóinak hűségén. Így csak Syriában és Egyiptomban vetheté meg lábát a praetendus, minden nagyobb erkölcsi és anyagi támogatás nélkül, úgy, hogy Rómában nagyon korai és indokolatlan volt a pessimisták rettegése, kik már egy második Vespasianusnak napégettearczú legióit várták a Juli-Alpok lejtőin. Az usurpator ellen a senatus kezdé meg a harczot, a haza ellenségének nyilvánítva őt. Ennél többet nem is tett aztán az érdemes testület, Marcusra s a véletlenre bízván a bonyodalmak megoldását.

A császár keserű hangulatban rendelkezék a szárazföldi hadak s a szállító flotta mozgósítása ügyében, hogy átkelve a tengeren, személyesen mérje össze fegyvereit Ázsiában a lázadóval. Erre már nem volt szükség. Egy centurio s egy decurio kardja megmenté az imperiumot az új polgárháború rémeitől. A császárné Faustina, s a rémületéből magához tért senatus erre a legerélyesebb rendszabályokat követelvén a lázadó és hívei ellen, Marcusnak nagy küzdelmébe került könyörületet gyakorolhatnia az igazság helyett, s csak annyit engedett meg, hogy példaadás képen kivégeztessék néhány hűtlen katonatiszt. De a jövőre való tekintettel mégis elrendelé, hogy senki se lehessen helytartó a tartományban, melyben született. Ez edictummal megelégedvén a császár, néhány havi csöndes nyugalmat élvez, s csak 176-ban ül hajóra, hogy keletre vitorlázzon, újjászervezendő a lázadás által fölzaklatott provinciákat.

Ázsiából visszatérvén, a mozgalmak teljes lecsöndesedése után 176 november 27-én tartá meg diadalmmentét a barbárok fölött nyert győzelmeinek megünneplé-

sére.¹ Ekkor acclamalják a legiók nyolezadszor imperatornak.

Róma városa a Pannoniából majd Ázsiából haza érkező császárt s fiát az ifjú Commodust kitörő lelkesedéssel fogadta, remélvén hogy az oly rég nélkülözött udvari élet, ha kevésbbé fényesen is, mint Verus idejében, de újra fog kezdődni, s a tanács örömének kifejezésére pompás diadalkaput építtetett, melynek fölíratát a senatus következőképen állapítá meg:

S . P . Q . R

IMP . CAES . DIVI . ANTONINI . FIL . DIVI . VERI . PARTH . MAX . FRATRI
 DIVI . HADRIANI . NEP . DIVI . TRAIANI . PARTH . pro NEP . DIVI . NERVAE . ABNEP
 M . AVRELIO . ANTONINO . AVG . GERM . SARM
 PONTIF . MAXIM . TRIBVNIC . POT XXX . IMP . VIII . COS . III . P . P
 QVOD . OMNES . OMNIVM . ANTE SE . MAXIMORVM . IMPERATORVM . GLORIAS
 SVPERGRESSUS . BELLI COSSIMIS . GENTIBVS . DELETIS . AVT . SVBACTIS
 .....

Senatus Populusque Romanus | Imperatoris Caesaris
 Divi Antonini Filio, Divi Veri Parthici Maximi Fratri, |
 Divi Hadriani Nepoti, Divi Traiani Parthici Pronepoti,
 Divi Nervae Abnepoti, | Marco Aurelio Antonino Augusto,
 Germanico, Sarmatico, | Pontifici Maximo, Tribunicia
 Potestate XXX, Imperator VIII, Consul III, Patri
 Patriae | Quod Omnes, Omnium Ante Se Maximorum
 Imperatorum Glorias | Supergressus, Belicosissimis Gen-
 tibus Deletis Aut Subactis.....²

A császár maga is nagyra tartá győzelmeit, mert 176-tól érmein is használja a Germanicus, 177-től pedig a Germanicus és Sarmaticus czimet együttesen.

Most már Marcus is hívé, hogy a birodalom hosszú békét élvezhet, de csalódott, mert 178 augusztus 5-én útra kellett kelnie — ismét Pannoniába.

A második háború s az általános béke.

A háborúnak újból való kitörésére volt elég ok s alkalom. Avidius Cassius lázadása a béke megkötését

¹ Capit. Vit. Marci 17, 27; Ael. Lampr. vit. Comm. 2.

² C. J. L. VI. 1014.

sietőssé, mondhatnók kényszerűséggé tévén, jelentékenyen megenyhíté a még nem pacificált népekkel kötött szerződések föltételeit, sőt szövetségébe hajlítá az imperiumot egy vándor néppel is. A birodalom ernyedését árulá el mindkét jelenség. Ily béke vagy szövetség pedig nem lehetett tartós, mert a gyöngeség elpalástolására szolgálván csak, nagy hamar ki kellett ütniök az ellentéteknek mindkét oldalról. S ez meg is történt. Róma kormányja, a megtestesült stabilitas, politikai számításait nem alapíthatá ingatag vándor nép szeszélyeire, melynek magatartását a megélhetés módjai, s nem a nemzetközi viszonyok és századokon át fejlett hagyományok szabják meg. A jazygok szövetsége tehát inconveniens volt a legnagyobb mértékben és mégis rendkívül költséges. De másfelől a barbárookra nézve is tarthatatlan, tarthatatlan a terhes pontok miatt, épen azon közlekedési vonalaktól tiltatván el, melyeken legkönnyebben szerezheték meg élelmöket. E gazdasági hátrányt pedig a római subventio aligha, vagy épen nem egyenlítheté ki.

A kitörést sietteté másrészt az is, hogy Róma nem egyenlő alapokon kötötte meg békéit. A markomiannok és quadok területeit várakkal, s 20.000 főre menő megszálló sereggel árasztván el, a háború által okozott veszteségeket még érezhetőbbé tevé, s élesebbé a közgazdasági válságot, mely egyik legfőbb oka volt a harezok kitörésének. E helyőrségek miatt már korábban, a császárnak Pannoniában tartózkodása alatt is sok panasz merült fel, s a helyzet ezután sem lett jobb, talán sokkal rosszabb, mert a császár távoztával a hadseregre nézve megszűnt minden tekintet, mely eljárását, a leigáztakkal szemben való magatartását és zsarolásait fékezte volna. Mi sem akadályozta többé, hogy a meghódítottak rovására fenéig ne ürítsék e vad legények az élvezetek poharát, midőn e távoli isolált helyőrségekben esakis az asztali gyönyörök adhatának kárpótlást a zord tábori életért, midőn csak rablásból szerezhetének pénz, egy kis vagyont öregségük napjaira, ha ugyan nem tarták jobbnak elverni az utolsó denárt is, a szakadatlanul dúló járvány közepett. E helyőrségek élmezése kétségtelenül azon gabona és vágómarha adóból telt ki, a melyet a leigáztottak évenként fizettek a békekötés föltéte-

lei értelmében. Talán ez volt a megalázottakra nézve a legterhesebb, mert föntartá Dio, hogy a békés földművelést lépten nyomon akadályozák, földülva a termőföldeket, rabszolgákul hurezolva el a szántóvetőket s elhajtva az igás barmokat. Panaszolnak is érté eleget, de segítséget, orvoslást nem nyerhetnek; a császár nagyon messze volt, Rómáig nem juthatának el legméltányosabb kérelmeik sem. A politikai és társadalmi elnyomást, ha nem lehet másképen, elviseli nemzedékeken át még a szabadságát szenvedélyesen szerető nép is, de a mint ezzel anyagi korlátozás vagy éppen számításra alapuló folytonos károsítás, a mindennapi élet megnehezítése, s a legcselembibb szükségletek beszerezhetésének megakadályozása párosul, fegyvert fog még a leggyávább, legtiürelmesebb tömeg is. Mennyivel inkább kellett érezniök a helyzet tarthatatlan voltát a féktelen szabadsághoz és könnyű élethez szokott markomannoknak, quadóknak! Tanyáikon már akkor izzott a jövő háború üszke, midőn a főembereiknek kézadása megerősíté, szentesíté a békét.

A telepítések sem bizonyultak hasznosoknak. A Ravenna mellé küldött germánok föllázadván, megtámadák a hatalmas birodalmi várost és csak a helyőrség éberségén mult, hogy el nem foglalák. Ki kellett pusztítani őket. Hasonlóan történt legnagyobb részt a többiekkel, s a Pannonia és Daciában elhelyezett törzsekben aligha nyert Marcus császár jobb polgárokat, mint IV-ik Béla királyunk a kúnokban. Mozgalmas idők és civilizálatlan népek nem alkalmasak a telepítésekre és Marcus telepesei különösen nem — mindnyájan munkálatlan élethez, rabláshoz lévén szokva és szövetségesei, fajrokonai mindannyian a határokon táborozó és mozgó népeknek, melyek mindnyájan részt vevének a harcokban, melyeknek minden mozdulatát elfojtott lélekzettel lesték. Egy szikra kellett csak, hogy ezek is a birodalom ellenségeihez csatlakozzanak.

A fölhalmozott gyúanyagok fölrobbanása nem is késett soká.

Avidius Cassius lázadása nyugaton sokkal nagyobb mérvűnek látszott, mint a mekkora tényleg volt, s a látszatot megerősíték a nagy csapatelvonások, melyeket Marcus a birodalmi hadsereg létszámának nagy meg-

csökkenése miatt jobb belátása daczára is kénytelen volt megtenni, úgy, hogy Raetia, Noricum, Pannonia, Dacia és Moesiában csak a rendes helyőrségek maradtak meg, s talán a markomannok és quadok ellen irányított csapatok létszámát is megkevesbítették épen akkor, midőn legveszélyesebb volt a helyzet. És növelheték e veszélyeket Avidius Cassiusnak a barbarokkal való összekötetései is. Talán épen ő adá a jelt az általános kitörésre.

Pannonia legatusai a két Quintilius, Condianus és Maximus, Dio följegyzései szerint kitünő katonák, mindent elkövetének, hogy legalább a barbaroknak első rohamát foghassák föl, de még azután sem tudnak boldogulni, hogy Marcus jelentékeny számú új hadsereget bocsát rendelkezésökre.

A második háborúban megújul a népek szövetsége, bár Capitolinus csak a markomannok, quadok, hermondurók és szarmatákat említi,¹ s ugyanazon harcztéren folyt ismét a küzdelem, melyet az előbbi hadjáratok majdnem teljes pusztasággá tőnek. A harc fővonalát ismét a Duna medre jelzi egész hosszában, s így a háborúnak egységes vezetéséről megint nem lehetett szó. Raetia és Noricumban nem emlitenek a források új küzdelmeket, de Pannonia és Dacia annál inkább ki valának téve az ellenséges megrohanásoknak.

A harcokat a legjobban sújtott markomannok és quadok kezdik, nagy erővel, hirtelen támadva meg a területeiken épült castrumoknak úgy látszik teljesen készületlen helyőrségét. Rohamaiknak a meglepettek nem tudván ellentállani, a harcok birodalmi területre tétetnek át, s a két Quintilius kénytelen a császárhoz fordulni segélyért. Marcus, tábornokainak jelentésére megtőn minden lehetőt, de a katonai kincstár, teljes kimerültsége miatt, új haderőket csak a senatus által a császár kérelmére megszavazott összegekkel tudott kiállítani.

Daciában s talán az Al-Duna mellékén Clemens és parancsnokai küzködnek a berohanókkal, de ép oly kevés sikerrel, mint Pannoniában a két Quintilius.

¹ Capit. vit. Marci c. 27.; Triennio bellum postea cum Marcomannis, Hermonduris, Sarmatis, Quadis egit.

Ily körülmények között a császár föltétlenül szükségesnek tartván a harcmezőn való megjelenését, fiát nagykorúsítván s Bruttius Praesens leányával az elragadó szépségű Crispinával összeadván, Caesarnak nyilvánítá, és maga mellé vétén, ketten mentek Bellona templomába, hol a különben oly szelid indulatú Marcus vérbe mártott lándzsát hajtott a harcztér felé, majd kiadván az indulási parancsot, 178. aug. 5-én elhagyá Rómát¹ Commodusszal együtt.

Öt megelőzőleg indult Tarrutenius Paternus jelentékeny haderővel, s mire Marcus megérkezik fiával, már jobbra fordultak a dolgok. A császár szintén nagyszámú sereget vezetvén, megjelenése és szerencsével folytatott alkudozásai nagyhamar meglazíták az ellenségeknek szövetségeit. A jazygok, bár ők is keztyűt vetettek a birodalomnak, elválnak szövetségeseiktől, és semmi nyomát sem találjuk 179-től fogva további harezaiknak. A harcztérnek nyugoti felén a markomannok és quadok vitézül tartják magokat, míg Tarrutenius Paternus ellen, valószínűleg a Morva Mezőn döntő esatát nem vesztenek, melyben hadseregüknek legnagyobb része fölkonzultatott. Ekkor kapja Marcus tizedszer az imperator czímet.

Hasonló sikerrel harezolt keleten Clemens utódja Helvius Pertinax, az új helytartó, s 178. és 179-ben kiveri vagy megsemmisíti az összes hordákat Daciában, mint a két Moesiában, és helytartója marad mindhárom tartománynak egész Marcus haláláig.

Legkevesebb értesülésünk a moesiai harezokról van; ezek mintha teljesen elkerülték volna az egykorúak figyelmét, pedig ide is kiterjedt Marcus gondoskodása, s 176-ban Laevillus Berenicianus a Legio I. Italica s III. Flavia és segédesapataiknak parancsnoka,² majd A. Julius Pompilius Piso,³ Marcus halálakor pedig talán

¹ Dio Cass. 71., 33. Talán indulására vonatkozik a következő fölirat: Pro Salute Et Reditu Et Victoria Imp. Cass. M. Aureli Antonini Aug. Germanici Sarmatici P. P. stb. 178—180. C. J. L. VI. 1015.

² C. J. L. VIII. 2744., 2745.: Laevillus Berenicianus praepositus legionibus I. Italicae et III. Flavie cum auxiliis.

³ C. J. L. VIII. 2512.: A Julius Pompilius Piso, praepositus

Salvius Julianus,¹ kik közül a két utóbbi Pertinax alárendeltje.

A császár auspiciumai alatt szerencsésen végződék tehát a háború mindkét éve, de a nélkül, hogy annak teljes befejezése előre látható, vagy csak sejthető is lett volna. E miatt a telet Pannoniában határozá tölteni Marcus, előkészítendő a meghódolt területek bekebelezését. Békét úgylátszik nem akart többé kötni, félrendszabályoknak bizonyulván a kiegyezkedések, mint szövetségek. És valóban a bekebelezés nyújtott volna teljes biztosítékot, s annak végrehajtása annyira megért Marcus lelkében, hogy életírója Capitolinus és Dio Cassius² egybehangzón állítják, mikép ha egy évvel tovább él, provinciává alakítja a háború által végig dúlt összes területeket.

Ez már nem történhetett meg. Pannonia nyugoti részének — Vindobonában³ tartá főhadiszállását — hideg zord tele s a folytonos fáradalmak végkép kimeríték a gyöngé, beteg császárt, s 180. márcziusnak elején veszélyes fordulatot vévén baja, nem hagyható el többé ágyát. És lesújtva a kórtól, nagy testi és lelki kínjai daczára is mindig a birodalom sorsával, a bevégzendő nagy háború, s annak végső fejleményeivel foglalkozék. Helyzetének rosszabbra váltával magához hivatá fiát s kérve kérte a háború folytatására, nehogy a birodalom árulójának tünjék föl. Commodus kötelező ígéretet tevén, a beteg császár visszaútasított minden ételt, italt, hogy baját súlyosbítván, hamarabb meghalhasson. Hatod napon barátait hivatá, s mosolyogván az ember sorsa fölött és megvetvén a halált, e szavakkal fordult hozzájuk: „mit sirattok engem, miért nem gondoltak inkább a ragályra s a közös halálra!“ és midőn távozni készültek, a következőkkel bucsúzott tőlök: „ha elhagytok, úgy Isten veletek, én előre megyek.“ Ereje az étlenség következ-

legionibus I. Italicae et III. Flaviae cum omnibus copiis auxiliorum dato iure gladi.

¹ Dio Cass. 72., 5.

² Capit. vit. Marci c. 27.: Et si anno uno superfuisset provincias ex his fecisset. — Dio 71., 33.

³ Bécs.

tében rohamosan kezdvén hanyatlani, környezői megkérdeék, hogy kire bizza fiát? „reátok, ha méltó lesz s a hallhatatlan istenekre.“ Hetednapon Commodust kívánván látni még egyszer, behivatá, de néhány búcsúszó váltása után azonnal kiküldé, nehogy megkapja a bajt. Később seregének tisztjeit s küldötteit kéreté be, hogy jóindulatukba ajánlja örökösét. Elbocsáttatásuk után a szolgálatttevő tribun nyitott be hozzá a jelszóért: „fordulj a fölkelő nap felé — válaszolá neki — az enyém már leáldozik.“ Ezzel elfordult, mintha aludni akarna, és elszenderült még ugyanazon éjjel.¹ Mondják róla, hogy óhajtá, bárha fia hamarabb halna meg mint ő, mert félt, hogy holta után Nero, Caligula vagy Domitiánhoz lesz hasonló.² Igaza volt.

„Igy halt meg Marcus, kiben — írja Dio — minden erény egyesült, s ki oly istenfélő volt, hogy a szerencsétlenség napjaiban is személyesen áldozott otthon, ki minden uralkodó között a legjobban kormányzott, s ha gyöngé volta miatt vitézi dolgokat nem tehetett is személyesen, testét, veleszületett gyarlósága daczára is, hozzászoktatá minden fáradsághoz. Annál nagyobb mérvekben gyakorolta a jótékonyságot... Soha sem volt

¹ 180. márczius 17.

² Dio Cass. 71., 34. — Capit. Vit. Marci c. 28.... Cum aegrotare caepisset filium advocavit, atque ab eo primum petiit ut belli reliquias non contemneret, ne videtur rempublicam prodeae. Et cum filius ei respondisset cupere se primum sanitatem, ut vellet permisit, petens tamen ut expectans paucos dies haut simul proficisceretur. Deinde abstinuit victu potuque, mori cupiens auxitque morbum. Sexta die vocatis amici et ridens res humanas, mortem autem contemnens ad amicos dixit „quid de me fletis et non magis de pestilentia et communi morte cogitatis?“ Et cum illi vellent recedere ingemiscens ait: „si iam me dimittitis, vale vobis dico vos praecedens.“ Et cum ab eo quaereretur cui filium commendaret, ille respondit: „vobis si dignus fuerit, et dis immortalibus.“ Exercitus cognita mala valetudine vehementissime dolebant, quia illum unice amarunt. Septimo die gravatus est et solum filium admisit, quem statim dimisit ne in eum morbus transiret. Dimisso filio caput operuit quasi volens dormire, sed nocte animam efflavit. Fertur filium mori voluisse cum talem videret futurum qualis exstitit post eius mortem, ne ut ipse dicebat, similis Neroni, Caligulae et Domitiano esset.

igazságtalan... Ha valaki jót tett, megdicsérte őt, s ha lehetett, fölhasználta szolgálatait, míg másoknak egyéb dolgaival nem törődött. Az embereket nem alakíthatjuk tetszésünk szerint — szokta mondani — hanem úgy kell őket fölhasználnunk a közjó érdekében, a mint kapjuk. Egyetlen tette sem volt alakoskodás, hanem — s erről mindenki meg volt győződve — erényének kifolyása. Életének ötvennyolcz éve, tiz hónapja s huszonnégy napján át, a meddig élt... mindig egyforma volt, sohasem változott. Valódi igaz ember vala, távol minden álnokságtól.“¹

A senatus arany-szobrot állíttatott a curia nagytermébe az elhalt uralkodónak.

A tizenkilencz éves Commodus trónfoglalása ellen egyetlen hang sem emelkedett, a sereg azonnal hűséget esküdött, s meghódolt diadémje előtt az egész világ. Az alapjában jóindulatú ifjút atyja halála mélyen megrendítvén, trónfoglaló allocutiójában kijelenté az egybegyűlt sereg előtt, hogy tovább folytatja a harcot, s nem nyugszik, míg meg nem alázzván a birodalom minden ellenségét, az imperium határait nem terjeszti ki az oceanig.¹ Egy pillanatra Tiberius, Drusus, Germanicus nagy tervei látszának fölújulni agyában, de csakis pillanatra, mert a gondos, szerető, de alkalomadtával szigorú atya holta után a gyöngé elméjü és kevés önállósággal bíró ifjú környezetében, a jobbak tanácsai csakhamar háttérbe szorultak, s a hozzá hasonlók, vagy hasonlítani kívánók nyerének meg minden befolyást. Ezek mit sem törődve a közügyekkel, a birodalom sorsával, a becsülettel, melyekre a haldokló Marcus hivatkozott, a tapasztalatlan, könnyelmü, s nélkülözni nem tudó, nem akaró ifjút, csakhamar reá vevék a háború megszakítására, az óriási munka következményeinek kiaknázatlanul hagyására, pedig tudák, vagy legalább tudhaták, hogy mily óriási veszélyt rejt magában a háborúnak megszakítása akkor, midőn a győzelem Marcus és derék tábornokai következetes, szívós kitartásának jutalmául már biztosítottak

¹ Dio Cass. 71., 34.

² Herodianus. — A. Politianus latin fordítása. London, 1639. I. 11. c.

volt mondható, midőn a császár egyszerű edictummal óriási, a birodalmat az eddigieknél sokkal jobb határokhoz juttató területeket kebelezhetett volna be, s oly népeket tehetett volna talán már békés úton is, vagy egyetlen és végső erőfeszítéssel alattvalókká, melyek, mint ilyenek, az imperiumnak, egy generatio multával, igen jó polgárai lehettek volna, míg szomszédokul megférhetetlenek, tűrhetetlenek s örök ellenségek maradnak.

A markomanok készek lettek volna a császár minden kívánságát, talán a legtúlzottabb követeléseket is teljesíteni, ha látják, hogy a győzelmes sasok ismét becsapnak területeikre, mert a tizenhárom évig dúló véres harcok tönkre tevék őket anyagilag, s mert annyira megritkultak soraik, hogy a fegyvert fogható férfiak száma minimumra olvadt. Dio, s ő kortárs, szerint lehetlenség volt megélniök pusztasággá vált területeiken, s annyira megapadtak az ép és mutatós alakok, s annyira féltettek lőnek, hogy Commodushoz békekövetségül csak két előkelő és két alacsony sorsú férfit mertek küldeni. A császár nagyon jól tudta mindezt, tudta, hogy néhány légió talán egyetlen ütközetben és pár heti guerilla harcban kipusztíthatná a megfogyott és megtört népet, s mégis örömmel fogadá őket, vágyva-vágyván a fényes világváros élvei után — melyeknek századrészét sem tudá nyújtani a kicsinyke és zordon éghajlatú Vindobona — és szentesíté a békét, mint egykor atyja az első hadjárat után, csak annyit kötve ki még, hogy bocsássák el a szökevényeket, hadifoglyokat, fizessenek évenként gabona adót, adják ki fegyvereik egy részét, s állítsanak tizenkét—tizenháromezer főnyi segédsapatot. E békekötés általános megbotránkozást keltett a seregben,¹ mely gazdag donativumot várt a háborúnak erőszakos, de dicsőséges és a birodalom méltóságához illő befejezte után, s a főtisztek között, kik már előre látták lelki szemeikkel fegyveres szobraikat Traján forumán, és mindent elkövettek, hogy a császárt más elhatározásra bírják, de ő hajthatatlan lévén minden roszban, visszautasított minden ily irányú befolyást és összehivatá seregét, élőszóval tudatandó megmásíthatatlan elhatáro-

¹ Herodianus I. c. 16.

zását a háború befejezésére és Rómába való visszatérésére nézve. A fölülkerekedett békepárt e percz óta semmitől sem riadt vissza,¹ s így az ellenséges népek gyorsan és lehetőleg előnyös föltételekkel békéltek meg, sőt ha másképen nem ment elég hamar, a pazar császár még meg is vásárolta őket.²

A marcomannokat a quadok követék. Föltételeik között ismét ott találjuk a kikötést, hogy állítsanak tizenháromezer embert a rómaiak részére segédsapatokúl. Majd megállapíttatott mindkettőjökre nézve, hogy gyűléseket havonkint csak egyszer tarthatnak egy római centurio, mint császári biztosnak jelenlétében. Végül szigorúan megtiltatik minden ellenségeskedés a jazygok, burok s vandalokkal szemben. Erre Commodus visszavonta a Duna balpartjáról összes helyőrségeit, önként bocsátva ki kezéből a tizenhárom éves háborúnak annyi erőfeszítéssel kivívott összes előnyeit.

A burok, és ha Dio nem teszi is oda, bátran mondhatjuk, a jazygok épen úgy megtörtévn, mint a most említett népek — közös szomszédjaik — már előbb kérelmezék a békét, hivatkozván kétségtelenül régebbi szövetségükre, de Commodus első nyilatkozatának közvetlen nyomása alatt lévén még, visszaútasíttá őhajaikat. Később azonban csak oly kedvezően fogadá, mint a többieket, s a burokkal is megkötvé az egyezséget, — kezeseket vesz tőlük biztosítékul, visszakapja a nagyszámú hadifogylyot, — a jazygoktól szintén, kik tizenöt ezeret adnak át Róma biztosainak. Végül mindkét törzs esküt tesz, hogy Dacia határaihoz, s talán a Duna partjaihoz nem közelednek sohasem, s negyven stadiumnyi távolságban még legelőt sem fognak tartani.

Daciának megfogyott népességét a Marcus által inaugurált telepítések folytatásaképen Sabinianus a Syriába távozott Helvius Pertinax³ utódja, tizenkétezer szabad

¹ Herodianus I. c. 12.

² Herodianus I. c. 15.

³ Capit. Vit. Pertinacis c. 2. Cassiano motu composito e Syria ad Danuvii tutelam profectus est, atque inde Moesiace utriusque, mox Daciae regimen accepit, bene gestis his provinciis Syriam meruit.

dákkal száporítja s ez a legutolsó, szűkszavú adalékunk a hosszú és döntő fontossággal birt háború történetéről.¹

Commodus, a békekötések kölesönös megerősítése után, azonnal Rómába ment, sohasem látogatva meg többé a Duna mellékét, hol a nagy, az egész birodalomra végzetes hatást gyakorolt következmények csakhamar érezhetőek lőnek.²

A háború képe.

A köztársaságnak létföltétele, a császárságnak pedig fontos lételeme lévén a folytonos és szakadatlan háború, Janus temploma jóformán soha sincsen bezárva, bárha minden imperator a Pax Romanat hirdeté. De a római közönség nem is vágyott a béke után. Italia ellanyhult lakossága, a folytonos idegizgatást kívánó fővárosi tömeg nem is tudott volna megélni — halálra unatkozik vala, ha nem hallja naponkint a sensatiós hirdetések, a magán értesüléseket a rémes ütközetekről, a keleti vagy nyugati barbárok viselt dolgairól, a legiók győzelmeiről, vagy sajnos vereségeiről, melyeket a hivatalos közlések, de a néphít szerint is mindig az ellenfélnek százszorosan túlnyomó ereje okozott. A birodalom középpontjának idegei tehát megkivánták a harcokat, a provinciáké pedig, különösen nyugaton kibirták. S itt a határokon alig is volt teljes béke valaha! Hispaniát Afrika rabló törzsei rémítgeték, Galliát Germania vad hordái, Pannoniát — Dáciát a germánok, dákok sarmatak tömegei, a két Moesiát pedig a keleteurópai nagy síkság lovas népei. A legióknak mindig volt dolga, s naplókik aligha jegyezhetének föl sok békés évfordulót akár Belgicában, akár Moesia keleti részén állomásoztak, akár a Duna mentében. E harci állapot a császárság idejében szakadatlan lévén, oly megszokottá vált, hogy abban semmi föltűnőt sem találtak, mint a hogy nálunk is a békés idők s nem a háborúsok valának kivételek a török világban. És ennek megfelelően osztja be életét a határok lakossága mindenhol, mint hazánkban a végeké, melyeknek

¹ Dio Cass. 72. 1—2.

² Herodianus I. c. 16—17.

vitézi küzdelmeit oly szépen, megragadóan énekli meg Balassa Bálint. De a letelt másfél évezred, e rég elmúlt, rég lezajlott véres korszak költőinek termékeit elmosá, megsemmisíté, s így saját képzeletünkre vagyunk utalva, midőn reconstruálni akarjuk az akkori viszonyokat, s a hosszú háború lefolyásának képét.

Ez a lehető legszomorúbb. Eddig sohasem említették Roma historicusai, — tollforgatói, hogy a birodalom polgárai, különösen azok, kiknek érdekeit fenyegeték a háborúk, s a provinciák melyeknek megyéin vagy jól művelt, termékeny, virágzó területein dúltak a küzdelmek, vonakodtak volna fegyvert fogni, avagy féljenek szembeszállani az ellenséggel. Most mindenki félt és rettegett a háborútól.¹ Korunkban a hadjáratoktól való félelem, remegés sokkal érthetőbb, mint az ó-korban, midőn a közlekedés végtelenül nehéz, sőt némely vidékeken majdnem lehetetlen. Míg az ellenséges hadseregek főtömegei megérkezhetnek, addig a veszélyeztetett pontok lakói eltávozhattak nagyon könnyen, különösen akkor, ha a támadó fél erejének nagyobb része vagy teljes egésze gyalogság vala. Nem is igen halljuk, hogy a szabad germanok Galliából, Pannoniából, a dákok Daciából stb. betöréseik alkalmával sok foglyot hurezoltak volna el, s hogy a lakosság páni félelemmel futamodjék meg. Ekkor pedig mintha kicserélték volna. A német és sarmata törzsek berontanak Itáliába — Aquileiaig, be az egyes provinciáknak mélyéig — és mégis alig történik ellenök valami. Mintha elkábult volna a nép, a hadsereg és kormány egyaránt.

E sajátos jelenségnek sokféle oka van! Az éhség, elemi csapások, a borzasztó ragály és a nyomukban járó közgazdasági válság valának legfőbb tényezői az általános apathiának. Rómát — a birodalmat értem alatta, de különösen Italiát, elemi csapások, földingások, vízáradások, másfelől szárazság sujták már évek óta, hogy pusztulóban valának legszebb részei, leggazdagabb városai.² És a sors haragja azt akará, hogy a többi tarto-

¹ Capit. Vit. Marci c. 11: Et cum famis tempore populo insinuasset de bello.

² Capit. Vit. Marci c. 8: Tiberis inundatio... sub illis (t. i. Marcus és Verus) gravissima fuit... et multa urbis aedificia

mányok is épi gy szenvedjenek.¹ A magán jótékonyság² a császárok körültekintő gondosságára mindent megtesz ugyan,³ de elenyésznek törekvéseik a roppant bajjal szemben, mint csepp víz a tengerben. S e rémítő elemi csapásokhoz járult még az áldozatait százezrével ragadozó járvány. Úton-útfélen, utcákon, tereken heverték halottjai, s kiket meglepett, rettenetes kínok közt multak ki. Kezdetben csak Itáliában dult, de nagyhamar áttért Gallióba, Germanióba; a katonaság pedig behurcolá Pannonióba — Dacióba s a Duna egész mellékére. A baj gyors és éles lefolyású volt. Kezdetét a lehelletnek kellemetlenné váltá, a légeső és szemek megpirulása jelezte, — majd légzési nehézségek támadnak, később tudógyulladás, erős émelygés, vérhas, végül himlőszerű bőrkiütés vagy a végtagoknak teljes elhalása, lehullása s a fülkagylók bedagadása tevék ez irtóztatós miasmát rendkívül félelmissé.⁴

Hatásai legelőbb közzgazdasági válságban nyilatkoztak. A birodalomnak gabonatermelő tartományait Afrikát és Egyiptomot is meglepven, az óriás terjedelmű kincstári és magán birtokok munkás kéz hiányában műveletlenül maradván, a gabona flotta több ízben elmaradt, elmaradtak az egyenes adók, a birodalom legfőbb jövedelmi forrásai épen akkor, midőn a császárnak roppant pénzösszegekre lett volna szüksége előbb a keleti, majd a nyugoti háború végig harezolására. A kormány segített tehát a mint tudott, bevonta az aranypénzt s rosszabat

vexavit, et plurimum animalium interemit et famem gravissimam peperit. Quae omnia mala Marcus et Verus sua cura et praesentia temperant.

¹ Capit. Vit. Marci c. 11: ... Hispanis exhaustis.

² Willmans 2104: C. Veianio ... Rufo ... huius pater annonae caritates saepius sustinuit, epulum fréquenter dedit. Municipis Camertes ob plurima et maxima beneficia, patris eius et ipsius in se collata honore accepto quot contuler-emisit, cuius dedic. epul l. d. d. d.

³ Willmans 1187. C. Arrio ... Antonino qui providentia maximorum imperatorum missus urgentis annonae difficultates (sic) iuvit et consuluit (sic), securitati fundatis reip. opibus ordo Concordiensium patrono optimo ob innocentiam et labori (sic).

⁴ Haeser: Historisch-Pathologische Untersuchungen. I. k. 62. kv. l. a járványt Galenus adatai alapján írja le.

bocsátott helyette, — ez történt az ezüsttel is, utóbb pedig egészen megszünteté az aranyforgalmat. A senatus provinciái is teljesen ki lévén merülve, a törvényhozó testület, nem igen hozhatott nagyobb áldozatokat, bár Marcus kérelmére adott néha-néha előlegeket. E pénzválság végtelenül megnehezíté az állandó katonaság föntartását, ellátását, s a hadügyi kormány kénytelen fizetetlenül hagyni legióit, auxiliumaít több ízben is. Jó szerencse, hogy most az egyszer túrték. A pénzválság okozá, hogy a hadtestek hiányait kiegészítenie nem igen volt módjában a kormánynak — de másfelől a járvány is, mely leginkább a gyöngébben élmezett alsó néposztályokból és a kisbirtokosok közül szedvén áldozatait, azon rétegeket ritkítá meg legjobban, melyekből a legnagyobb újoncz contingens telt ki. A megmaradtak most nem állottak be katonának, könnyebben keresvén kenyeröket mint munkások, kiket most jól, bőven fizettek mindenhol, jobban mint katonákat. Ezért kelle Marcusnak erőszakos rendszabályokhoz fordulnia, hogy legioinak létszámát kiegészíthesse, összefogdostatnia a csavargókat, rablókat, rabszolgákat, és elrendelnie az itáliai ifjúság besorozását is, holott az anyaország föl volt mentve a katonakötelezettség alól. A pún háborúk jelenetei ismétlődének, époly félelmet keltve, mint akkor, midőn végig hangzott egész Itálián a rémkiáltás: „Hannibal ante portas.“¹ És emlékezete visszarezg még a külső utódok lelkében is. Julianus császár saját keleti ellenfeleit hasonlítja össze a markomannok, quadok és sarmatákkal.² S a hadiszolgálattól való rettegés nagyon is érthető vala, midőn a legióknak minden összevonása alkalmával újult erővel tört ki a vész.

Végtelen erélyre és kitartásra volt tehát szüksége Marcusnak, hogy végig küzdhesse az egész háborút, hogy becsülettel vonulhasson vissza. Ő helyt állott, s híven

¹ Eutropius VIII 6: Bellum ipse unum gessit Marcomannicum sed, quantum nulla memoria fuit, adeo, ut Punicis conferatur.

² Ammian Marcell: XII. 5: ille enim (t. i. Julianus) cum Palaestinam transiret Aegyptum petens Judaeorum foetentium et tumultuantium saepe taedio percitus dolenter dicitur exclamasse: „O Marcomanni, O Quadi, O Sarmatae tandem alios vobis inertiorens inveni.

kitartottak mellette tábornokai is, kiket hűségük és vitézségükért elhalmoz a legnagyobb katonai kitüntetésekkel, megadván nekik a corona muralis, vallaris, classica és aureat, mint Frontonak, s ugyancsak neki, de többi társairól se feledkezve meg a hasta pura-t, sőt Traján forumán, a birodalom fénykorára s legnagyobb katonai dicsőségére emlékeztető helyen a hősi halált szenvedett tábornokoknak fegyveres szobrot emeltet;¹ T. Vitrasius Pollio kétszer kap corona muralis és vallarist, nyolczszor hasta purát és vexillumot s fegyveres szobrot a forumon, polgári öltözetben faragottat pedig Antoninus Pius templomának előcsarnokában;² Q. Bassaeus Rufusnak hármat állttat: az aranyozott Traján forumán díszelgett, a polgári öltözetű a nagy császár templomában s a harmadik pánczélos szobor Mars Ultor-éban.³ A Legio I. Minervia ismeretlen legatusát togás szoborral tünteté ki.⁴ A katonaságot is megjutalmazá, bár nem oly mérvben, mint a legiók óhajták.

A kitüntetések s a Dio Cassius által közölt adomák adnak némi derűt a hadjáratnak. Álljanak itt ezek is. Az első háborúban didergő german fiúcska kerülvén kézre, Marcus elé viszik az apró foglyot, s a császár azonnal kérdésekkel halmozza el, de a bátor gyermek föltalálva magát, megtagadja a választ: „Most nem tudok felelni, mert nagyon fázom. Ha meg akarsz tudni valamit, úgy adass előbb köpenyt — ha van.“ A legnagyobb kitüntetésekben részesült Bassaeus Rufus alacsony sorsból származott, s egykor erőszakkal kényszerítették a hadseregbe való belépésre. Itt fokról-fokra emelkedvén, a praetorianusok tribunja lőn, de műveltséget nem szerzvé, darabos maradt és tudatlan, s görögül sem tanult

¹ C. J. L. III. 1457: armatum statuum in foro Divi Traiani pecunia publica cens.

² C. J. L. VI. 1540: ... statuas duas, unam habitu militari in foro Divi Traiani, alteram habitu civili in pronao aedis Divi Pii ponendas censuit.

³ C. J. L. VI. 1599: ... statuum auratum in foro Divi Traiani et aliam civili amictu in templo Divi Pii, tertiam loriatam in templo Martis Ultoris ponendas censuit.

⁴ Willmans 637: statuum poni habitu civili in foro Divi Traiani pecunia publica censuit.

meg, pedig ezt feltétlenül szükségesnek tarták az előkelő, de különösen udvari körökben, hol állásánál fogva, gyakran meg kellett fordulnia. Süket is lévén, midőn a gyöngé hangú császár elé rendeltetik tisztársával, s ennek Marcus latinul, halkán és épen a miatt meg nem értett parancsot ad, — a derék tribun így vág közbe: „Nem csoda caesar, ha nem érti a mit beszélsz, mert nem tud görögül.“ — Máskor saját személyében mászik a szőlő által befutott fára, hogy leszedvén az érett fürtöket, jóízűt egyék . . . de meglepik s reá kiált valaki: „Jössz le azonnal tábornok!“ . . . a gúnynak szánt korholás betelt; — a tribun gárdaparancsnok lőn és hazájának nagy szolgálatokat tett.¹

Hősi nagy tettekről csak az első hadjárat adalékai emlékeznek, később nem találunk egyetlen kimagasló katonai eseményt sem. A háború magára ölté a hosszú és változó szerencsével járó harcok jellegét, midőn küzdenek az ellenfelek a nélkül, hogy lelkesednének, küzdenek míg telik a pénzből, hadseregéből, miként a harmincz éves háborúban történt és befejezik a harcokat a nélkül, hogy tényleges eredményeket tudnának fölmutatni. Körülbelül itt is így volt. Commodus lemondott a háború minden előnyéről, s míg Marcus teljes sikert akart elérni, — fia mindent föláldozott, kitéve a birodalmat ezer újabb bonyodalomnak.

A háború következményei.

A rajnai határt Julius Caesar, a dunait Augustus concipialta és szerzé meg, s azok, hosszú ideig végtelenül jó szolgálatot tőnek, egész a népvándorlásig. Ennek bevezető mozgalmái a markomann háborúk, s Marcusnak mélyreható elméje belátta, hogy a Közép-Duna nem elég-séges a birodalom védelmére még akkor sem, ha Dacia, e hatalmas fellegvár, Rómának hódol is. E fontos körülmény fölismerése a császárt az imperium legkiválóbb államférfiai közé emeli. Marcus meg akarta hódítani a mai Cseh- és Magyarország egész területét, hogy ezzel egyszer-mindenkorra kizárja és kiszorítsa a barbarokat

¹ Dio Cass. 71—5.

mindazon sphaerákból, melyek földrajzilag a birodalomhoz tartoznak. Magyarország területe pedig, mióta birják Pannoniát, s meghódíták Daciát, földrajzilag szükségképi kiegészítő része a császárságnak.

A Duna hosszú medre gyöngysorként fűzi össze Európának számos, földrajzilag teljesen önálló részét. E területek között a legegységesebb Magyarország — domborzati és vízrajzi viszonyainál fogva. Hazánkat természetes határok körítik jóformán minden oldalról. Északnyugaton, északon, keleten és délen a Dunáig a Kárpátok hatalmas láncolata emelkedik, csak Árva-, Liptó- és Szepesmegyék között boesátva be hazánk területére idegen szögletet. Délnyugati határainkat már nem mindenhol jelölé ki a természet mesterkeze, — de erre itt Rómának nem is volt szüksége, birtokában lévén a szomszéd területek a mai Ausztria, Styria, Krajna és Karinthia stb., s a Balkán egész a Dunáig. Előnye kétszeres volt tehát a modern állapothoz képest.

A Kárpátok által befogott terület teljesen egységes, bárha több külön részt különböztethetünk meg. Közepét a nagy Alföld foglalja el, — s e körül, mint tűzpont körül, csoportosulnak a többiek, szorosan összefüggve a síksággal, épúgy, mint egymás között. Alföldünket a Duna vágja át és e nagy folyó concentricusan gyűjti össze területünknek minden jelentékeny vizét. Balparton ömlenek belé, nyugati határunkon a Morva, majd a Vág, Nyitra, Garam, Ipoly, a Tisza, mely ismét az északkeleti és délkeleti felföldek folyóit egyesíti. Utóbbiak közül legkiválóbbak a Szamos, a hármás Kőrös és Maros, melyek hosszú és meglehetősen széles völgyeken ömölve át, a régi Erdélyt szétszakíthatatlan kapcsokkal fűzik az anyaországhoz. A jobb parton veszi föl legnagyobb folyónk a Lajta, Rába, Rábeza, Dráva és Szávát, s ezáltal a délnyugati hegyes-dombos vidék is elválaszthatatlan alkotó része Szt. István koronájának. A folyók eme kedvező iránya, a határhegységeknek lankásodása, majd elenyészte az Alföld felé, a központ felé irányítván minden historiai tényezőt, hazánk története a régmúltban is épúgy az Alföld s annak mesgyéin játszódott le, mint a közelmúlt és jelenben. S a mit a természet egységessé tett, azt Róma világhatalma sem tudá alkatrészeire bon-

tani, — és nem tudá elhárítani a következményeket, hátrányokat sem, melyek az erőszakos szétdarabolásnak folyományai valának.

Marcus fölismervén a helyzetet, sasait a Kárpátok északi lejtőjéig akará elvinni. S ezzel végtelen sokat nyert volna a birodalom. Első sorban a Pannoniában állomásozó legióknak alig felére leendett szükség. A Kárpátok szorosait könnyen megvédhették volna; Csehország meghódítása által fölöslegessé váltak volna a Morva-mezőt ellenőrző hatalmas castrumok, s Daciát a Legio XIII. Gemina egyedül is elláthatta volna, hiszen mindössze néhány hágót és szorost kellett volna megszállaniok, mert a tartomány magas sziklafalain csak a madár repülhet át.

És Commodus rövidlátása ez óriás előnyt mire sem becsülve, visszavonult a birodalom régi határai mögé, mire a természeti viszonyok hatásai ismét, azonnal érezhetők lőnek. Az északnyugoti Felföld a még mindig elég erős quadok birtokában Pozsonytól Váczig egyenesen reá fekszik a Dunára. A nagy folyó mentén sűrűn valának ugyan elhintve az erősségek, de ennek daczára sem tudák paralyzálni a balpart előnyeit. Az északnyugati Felföld egészen a Dunára nyílik. Folyói — kettő tekintélyes nagyságú — északról délre ömölvén, az ellenfélnek kényelmes közlekedést nyitnak, s ezzel megkönnyítik a támadást, de megnehezítik a visszatorlást épen a határ mentében. Pedig a könnyü visszariaszthatás a legfontosabb s legbiztosabb védelem. Ez a rész a birodalomnak legkönnyebben sebezhető területei közé tartozván, nagyon csekély értékű és csakis pillanatnyi biztosíték volt az, hogy a quadok távozni kényszerültek a Dunától. A természet maga jelölé ki a tüzpontot. Ezért telepíte Marcus a balpartra húszezer embert állandó táborokba. A szomszéd felvidék, az északkeleti Felföld voltaképp a Máramaros- és Beregmegyékben terülő Kárpátoknak keskeny tánczolatából állván, valóságos összekötő földszoros — isthmus — a Tisza síkjai és Sarmatia között. A nagy magyar Alföld szintén ellenséges kezekben lévén, a sarmatsíkságon lakó törzsrokonokkal folyton érintkező népei a birodalomnak egyszerre két provinciáját fenyegetik: Pannoniát és Daciát. A Délkeleti

Felföld római birtok ugyan, de nem oly kiterjedésben, mint szükséges leendett. Északi és keleti szegélyét nem szállották meg, s így itt minden szoros, közlekedési vonal tárva-nyitva állott. A provincia védelme tehát — nem lévén fölhasználva a természeti előnyök, egészen a csekély helyőrségre nehezedett. Nem is tudta soha teljesíteni.

A helyőrségek azonban sem itt nem szaporítottatván meg, sem Pannoniában, a barbarok csakhamar vérszemet kapnak, s feledve minden kötést, már-már új háború indításával fenyegetőznek. És ez talán még terhesebb, még véresebb leendett, mint a markomannoké és quadoké. Jó szerencse, hogy Commodust a hűstő serleg tartalmába tett méreg ősei közé juttatá. Utódja Helvius Pertinax, ismerve a helyi viszonyokat, segített volna a bajon mindenesetre, s ha egyébért nem, a Marcus hagyományai iránt való tiszteletből is decretálta volna hazánk egész területének bekebelezését és rendelkezéseinek a jól fegyelmezett legiók érvényt is tudtak volna szerezni. Didius Julianus néhány heti uralma teljesen befolyás nélkül maradván a birodalomra, Septimius Severus, a komoly és hadértő uralkodó következik. Ő felfogván teljes mérvben a helyzetet, iparkodik azt lehetőleg megjavítani. Pannonia nagyobb helyőrséget kap, nagyobbat Dacia is, s az alábbiakban vázolni fogom a dáciai védelmi rendszert, melyet e kiváló császár fejlesztett oly tökélyre, hogy fönmaradt körvonalai — ha még nincs is minden részlet constatalva — teljesen megnyerték a stratégiák elismerését.

XVI. Dacia betelepítése.

Eutropius adaléka szerint Dacia a második háború rettenetes pusztításai s a tömeges kivándorlás következtében majdnem egészen elnéptelenedvén, Traján tömérdek gyarmatosítást telepített be a világ minden részéből, hogy az új tartományban műveljék a földet, s városokat építsenek. E följegyzést, ha szó szerint való értelemben nem vehetjük is, az kétségtelen, hogy a lakosság rendkívül meggyérülvén, pótlásáról lehető gyorsasággal kellett gondoskodni. Ez még is történt, mert a tartomány fő útvonalát befejezték már 107-ben, D. Terentius Scavianus pedig 110-ben megalapította Sarmizegetusát is. Alább bő alkalmam nyilván a telepések nemzetiségével foglalkoznom, itt röviden a földrajzi irányt jelzem csak, melyet a városok, községek alapításánál követtek.

Eleintén a tartománynak csak azon részét telepítik be, melynek volt már a hódítást megelőzőleg is némi culturája, melyet jövedelmezővé tehetek a nélkül, hogy a birodalomnak túlságosan sokat kellett volna költeni a befektetésekre. Kezdetben tehát csak Dacia délnyugoti és északnyugoti részét vevék figyelembe, egymástól teljesen elütő okoknál fogva. Amaz tehát a mai Temesvármegye keleti része, Krassó-Szörény s Hunyad déli része, hol Decebal hatalmának súlypontja volt, birodalmának magva a székvárossal egyetemben, a római Moesia közvetlen szomszédságában, majdnem önálló jelleggel bíró terület, melynek kiváló, a dákok betörések idejében sűrűn használt közlekedési útjai vannak délfelé, s a mely összekötő kapcsot képez Dacia s az imperium teste között, és a mely, mint a barbar állam legfontosabb része, aránylag sűrűn is volt népesítve, megmarad továbbra is a tartomány súlypontjának, s mint ilyent védelmezik a legutolsó csepp vérig, még akkor is, midőn a provincia többi része már a barbárok kezébe került. De épen

ezen oknál fogva szenvedett legtöbbet Traján háborúiban, itt dőlven el mindkét ízben a véres harcok. Ezért tartá szükségesnek a béke helyreállítása után kettős út és védelmi vonallal látni el azt. Gondjai ugyanekkor kiterjedvén a benépesítésre is, megalapítja Diernát, talán Tibiscumot is, és valószínűleg újra alapítja a barbár helyeket is. A Bisztra völgye, mely a mai Krassó-Szörény és Hunyad vármegyék területe közt a fő közlekedési vonal, a melynek nyugoti torkolatában, miként fönebb kifejtém Decebal szentélyvára, Dacia Capitoliuma keresendő, a hódítók stratégiája szerint is rendkívül fontos lévén, szintén megerősítettet, s átvezeték rajta a birodalmi utat, egyenesen az újra alapított főváros, Sarmizegetusa felé. A fővárosnak újjáépítésére ugyanazon földrajzi okok birták rá Trajánt, melyek azt a barbarok metropolisává emelék. E délnyugoti területek s a Maros vidéke között az összekötő kapcsolatot a hátszegi völgy képezvén, természeti szépségekben dúslakodó területe korán megnépesül, s Ad-Aquas keletkezése alighanem egy időbe esik Sarmizegetusával, hasonlóan a városvízi castrumé, melynek fontosságáról alább emlékezem meg.

A Maros völgyének alsó része a barbariesbe vezetvén, védelmére egy osztály legionariust vezényel a németcsanádi castrumba, miként a Legio XIII gemina téglái eléggé bizonyítják s megerősítik Miciat (Veczelt), mint a Maros branyicskai szorosának őrhelyét, s mint az Érc-hegységbe vezető kajáni völgy védelmére legalkalmasabb pontot. Innen fölfelé, a Maros völgyében haladva, Apulum castrumát a Legio I Adiatrix veteránjai már Traján életében említvén, kétségtelen, hogy ugyanezen legio, a XIII geminával egyesülve építé azt, közvetlenül a pacificatio után s kedvező fekvésénél fogva praetoriuma lón az egész tartománynak, a védelem kiinduló pontja, és mint ilyen, végig főhadiszállása a XIII Geminának. És talán alig kockáztatok merész föltevést, ha mondom, hogy a Peutinger tábla által említett, s az Olthoz vezető, vagy Oltmelléki állomások, szintén ekkor keletkeznek Délkeleti felföldünkön ép úgy, mint a szomszéd Romániában. A Maros völgyén fölfelé a tartomány alapítója csak Salinaeig halad, innen pedig az Aranyos völgyébe csapnak át, majd a Szamoséba, s Potaisa és Napoca

már a 107-ben kelt ajtoni mérföldkö által említettven a legelső községek közé tartoznak. Ugyanekkor keletkezhetett a Limes Dacicus is, Resculum (Sebes-Váralja), Porolissum (Mojgrád), s a többi castrummal együtt, míg az, hogy már a hódítás alkalmával eljutottak volna a Maros felső völgyében fekvő Vécsig, Dédáig, legalább is kétséges.

És ez a Miciától kiinduló s Resculummal záródó váröv, félkörben fogván be a daciai Érezhegységet, miként Téglás Gábor tanulmányaiban oly meggyőzőleg bizonyítja, kétségtelen összefüggésben van az akkor még jóval gazdagabb aranybánya vidékkel, melynek bő termése jelentékeny jövedelmet adott a fiscusnak, bár aligha oly mérvűt, hogy abból oly óriási kincset halmozhatott volna össze Decebal miként azt Joannes Lydus beszéli, vagy a mennyire még Köleséri is számítja. S így önként elesik Ortvainak szépen megszótt föltevése is, hogy Dacia elfoglalásának egyetlen oka a nemes fém és sóbányák kézrekerítése lett volna. Politikai okokból hódítja meg azt Traján, de a hódítás után megismervén annak természeti gazdagságát, oly alapon népesíti, hogy kihasználható legyen az a lehetőségig. A bányászatnak főszerep jutott tehát, s hogy az jól jövedelmezett, legnagyobb bizonyítéka Hadrián eljárása, ki visszatérve Augustus hagyományaihoz lemond Trajánnak minden szerzeményéről, egyedül Daciát tartván meg.

A tartománynak eredeti népessége meglehetősen szűk területen tömörült tehát; délnyugoton tisztán politikai okokból, s azért hogy meg legyen a benépesített területek folytonossága, éjszaknyugoton közgazdasági okokból telepített be, mindig oly lakossággal, mely megfeleltetett a különböző czélzatoknak.

Később nem maradtak meg e szűk határok közt. Elhatolnak a Maroson fölfelé Vécsig, Dédáig, elfoglalják a két Küküllő mentét, az Oltét, sőt eljutnak a mai Bereczkig Háromszék megyében, az ojtózi szoroson át összekötven tartományunkat a Fekete tengerrel is. Ez a terjeszkedés Hadriánnal kezdődik, s a valószínűleg Septimius Severusszal végződik, de a nélkül, hogy figyelemmel kísérhetnők a részleteket.

XVII. Az utak.

Dacia útjai inkább katonai mint kereskedelmi utak lévén, mind a stratégiai központ felé gravitálnak, s így Apulum valóságos góczpont, központja a tartomány fő-, s részben mellék közlekedési vonalainak is, és közvetlen összeköttetése van — háromszoros is — a hatalmas birodalmi úttal, mely az imperiumnak európai tartományai közül: Galliát, Germániát, Vindeliciát, Noricumot, Pannoniát s a két Moesiát fűzé egybe. A fő közlekedési vonalhoz az első csatlakozás már Moesia területén Lederata (Rama) városkánál történt, ott hol Traján legiói két hatalmas hajóhídon keltek át 101. és 105-ben, hogy meghódítsák Daciát. E kiindulási pontot a római kormány jelentékeny nagyságú castrummal erősíté meg, s e régi várnak omladécai szemébe ötlenek még a laicus utazónak is. Innen kiindulva teszem meg szíves olvasóimmal útunknak első részét, mely Tibiscumig (Zsuppa — Krassó-Szörényvármegyében) vezet. Baedekerül Castorius térképét fogjuk használni.¹

Átkelve a Dunán, a balparti út már Dácia területén van, s reálépve teljes elismeréssel kell adóznunk a mérnököknek, kik tervezék, s a kincstárnak, mely megépítteté, nem kimélve a költséget, fáradságot, hogy legyőzhetőek legyenek a munkát sokszor végtelenül hátráltató természeti akadályok. A küzdelem azonban mindig sikeres volt. Hol két domb között mélyedés van, hatalmas töltéssel egyenlítik ki a talajt, vagy pedig, ha czélszerűbbnek látszott, bevágásokkal tették egyenletessé. A sziklák elől sem tértek ki a mérnökök, levágták, átvágták azokat is, vésővel, csákánynyal, segítségül véve, ha kellett, a tüznek romboló erejét is. De lágy talajon sem volt

¹ Weltkarte des Castorius genannt die Peutingerische Tafel. In den Farben des Originals herausgegeben und eingeleitet von Dr. Konrad Miller.

sokkal könnyebb a munka. Itt beástak mélyen, egész az ősi réteggig, melyet tíz-tizenöt cm. vízhatlan réteggel fődtek be; erre alól nagy, fölfelé mindig kisebbedő kövekből készíték az úttestet, jól megválogatott polygon lapokból, vagy esetleg kockákából álló burkolattal fődve be a fölszint, úgy, hogy legtöbb esetben méltán versenyezhettek a római útvonalak még modern nagy városainknak utcáival is. A római utak sokba kerültek tehát és sokat vett igénybe a kormányzók ellenőrzésére bízott föntartás is, mely millió és millió denárt nyelhetett el évenként. Hiszen legalább 70.000 milia (1 milia = 148 km., = 103.600 km.) útja volt az államnak, Brittaniától a Perzsa öböl, az Északi tengertől a Saharáig, melyeket egyenlő gonddal tartottak ép és használható állapotban a birodalom minden részében, gyakran valódi fényűzéssel, úgy, hogy az átlagos szükséglet aligha volt kisebb, mint valóban költséges vasútainké. Ezzel szemben vannak az államnak jövedelmei is közlekedési vonalaiból, de ez távrolról sem elég, bár az utazók elég nagy vámot fizettek, mi azonban a római szemeiben nem látszott igaztalan követelésnek, s megfizette jó szívvvel, mint a hogy mi sem zúgolódunk a vasúti vitelbér ellen, melybe nemcsak a mozdony, a kocsik költségei számítvák be, hanem az építés, föntartás kiadásai és az állam haszna is. A római országúton különben, mit az utazó elvesztett a vámon, megnyerte a réven, mert teljes kényelmet élvezett, kimélhette igavonóit, és a mi fő, gazdálkodott az idővel, gyorsan juthatván célhoz a többször egyenesre mért vonalon. Ez ugyan elég kellemetlen lehetett a turistáknak, mert nagyobbocska városokért sem hajlott meg az út, de annál kedvezőbb azokra, kik fontos ügyekben indultak meg hazúlról, talán nagy távolságra. Épen ezért nem igen írhatom le a szép vidékkeit, városokat, falvakat, a lakosságot, népet. Ugy vagyunk a római országúton, mint a vasúti kocsiban, melynek ablakán át Európa Calaiától a Feketetengerig majdnem egyforma. Ugyanazon kocsik, ugyanazon kerékdüörgés, mozdonyfütty, ugyanazon pedans hivatali és szolgálzó, ugyanazon indóházak s bennök vendéglők, órházak, távirдарúdak stb. S mi a római utat még egyhangubbá, de egyszersmind kényelmesebbé is teszi, főképen az, hogy

a birodalom óriás területén egy és ugyanaz a hivatalos nyelv, a mérték, súly és pénz.

Lederatánál átkelve a Dunán, 12 miliát kell haladnunk (≈ 17.76 km), hogy elérjük az Apo (Karas) hídját, s innen ismét 12 római mérföldet, hogy a legközelebbi állomásáig Arcidavaig (Varadia) eljussunk. Itt valószínűleg lovakat — melyeket állami szolgálatra köz-költségen tartanak — lehet váltanunk. Eme lovak szállítják a hivatalos postát is, mely a császárság korában a legfejlettebb intézmények közé tartozik. Kezdetben gyalogok vitték a postát állomásról-állomásra, s „cursor“ nevükhöz méltóan a legjobb tüdejü fiatal emberek avagy mesterségök szerint kengyelfutók teljesíték e szolgálatot. Később lovasokat alkalmaztak, a küldemények halmozódtával pedig könnyü kocsikat. Utóbb, a harmadik századtól kezdve a nagy országútnak állomásain — még a kisebbeken is — legalább negyven lovat tartottak állami, vagy a legközelebbi község avagy helységek költségén, megfelelő számú lovaslegény, és kocsissal s mindenféle célra alkalmas szekérrel. És mindezt — a birodalom méltóságához illően — a legjobb minőségben. Takarékos császárok a fővonalokon magok is így utaztak, s megtehettek naponta akár 100—150 miliát (≈ 148 v. 222 km.) A római út tehát nemcsak kemény kötöltés, hanem vannak felső építményei is — így nevezzük vasútjainaknál — s föntartási költségeikhez hozzá kell még számítanunk a váltásra szánt lovakat, igás állatokat is.

Eme állomások a legtöbb esetben vendégfogadókkal is be valának rendezve.

Arcidavától útunk a mai Kakova, Komoristye s Forotik községeken át Nagy-Szurdukra vezet, s ezzel 12 római mérföldet téve ismét, a Csernovecz gyönyörű völgyében fekvő Centum-Puteibe érkezőnk. És e nevet — száz forrás — nem ok nélkül kapta a község, mert közelében az oldalokról tiz-tizenöt gazdag és kitünő vízü forrás bugyog elő. Rövid pihenés után átkelve a Paula hegyen Königsnad s Füzesen keresztül Zsidovint, s a Traján által is említett Berzoviát érjük, hol a hasonnevü folyó át volt híddalva. Innen az út Rafna felé hajlik, majd a Vurvu-Pietrire kapaszkodva Ahilis-nél állapodik meg. Ez hosszú, 12 milia és fáradságos hajtás volt, mely-

ért csak a pompás kilátás kárpótol. Lefelé már könnyebben haladhatunk s túlhajtva Ezeresen, 3 milia távolságban találjuk Caput Bupalit. Innen a Poganis völgyében fekvő Prebult, s a hegytetőre épült Valiaboult balra hagyva, megérkezünk Tibiscumba, mely hajdan a Temes és Bisztra összefolyásánál Jaáz és Zsuppa között virágzott 10 milia távolságban a legutolsó állomástól. Így korán reggel indulva Lederatából, ha Ahihisnél megpihentünk, a 73 mérföldnyi út (= 108.64 km.) estig megtehetjük.

A második útvonal a Duna balpartján a Cserna torkolata mellett fekvő Ó-Orsovánál, a hajdani Transdiernánál kezdődik meg, s éjszaknyugoti, majdnem egészen egyenes irányban halad Tibiscumig, toronyiránya miatt a római mérnökök által legtökéletesebbnek tartott völgyben. A birodalmi útvonallal Egeta (Milanovác, Szerbiában) és Drobetán (Csernecz, Szerbiában) át volt összefüggésben. A községből kiindulva a Csernának ritka szépségű völgyében állandóan a balparton haladunk, s így érjük el Herculesfürdőt, majd Mehádiát — ad Mediam, hol a rómaiaknak omladékaiban még most is látható castruma állott. Utóbbinak nincsen nagy stratégiai fontossága; annál jelentékenyebb volt a polgári telep, a fürdő, a meleg források, melyeket akkor aránylag ép oly sűrűn kerestek fel, mint most. Mind a huszonnégy gyógyvizet alig ismerték ugyan, de a legerősebbet, a Hercules forrást már igen, s gyógyerejét kiváló előszeretettel fűzék össze a görög-római hitregetan győzhetetlen naphősével, neki szentelve a fölíratok legnagyobb részét. Alig is találunk más vonatkozásuakat. S e fölíratok, bár nincsenek nagy számmal, mégis élénk világot vetnek az egykori fürdő életre. 157-ben már látogatják, tehát negyven évvel a hódítás befejezte után, s 254 körül még virágzik. Virágzó, keresett hely volt tehát az imperium uralmának egész folyamán. Vendégei közt képviselve van a helytartóktól egész a szerény veteránokig jóformán minden társadalmi osztály nemesak Dáciából, de a szomszéd Moesiából is. Calpurnius Julianus, Moesia Inferior vagy Superior legatusa „Herculi, Genio, Loci, Fontibus Calidis“ szentel fogadalmi oltárt.¹

¹ C. J. L. LI. 1566.

Simonius Julianus vir clarissimus praeses Daciarum (kormányzó) „Herculi Sancto“ dedicalja fölrátát, hogy megmenekült bajától.¹ L. Pompeius Celer a szomszéd Praetorioban állomásozó Cohors I. Ubiorum praefectura szórakozást és gyógyulást keresve a fürdőben „Hercules Invictus“-nak állít ara votivát;² Sarmizegetusából Q. Vibius Amillus látogatá meg a gyógyforrásokat beteg fiának, Julianusnak jóvoltáért, s távoztakor kifejezendő háláját, oltárt emel „Herculi Salutifero“;³ egy szűkszavú névtelen fölrátán csak ennyi van „Hercule tibi votum solvi“,⁴ míg Junia Cyrilla inscriptiója valódi reclameként hangzik Aesculap és Hygia tiszteletére: „.....quod a longa infirmitate virtute aquarum numinis sui revocaverunt“.⁵

S e vendégek talán ép oly kellemesen tölték idejüket másfél évezreddel ezelőtt, mint a mostaniak. De ezért távoznunk kell mégis. Alig két miliányi távolságra Praetoriót érjük a mai Plugova vidékén; Kornian túl Ad-Pannoniost; Teregova mellett Gaganist; Szlatina és Szadova közt Maselianist, honnan két óra alatt behajthatunk a tibiscumi mansioba. Később betekintheünk a városba is, mely félig nyugoti, félig keleti jellegű lehetett, mert lakosságának s a közvetlen vidéki népességnek nagy része afrikai mór volt.

Az út tovább a Bisztra völgyében vezet, s első állomása Agnavis, talán a mai Zevoj körül keresendő; később Pons-Augustit érjük Hunyadvármegye nyugoti határán (Márğa) innen pedig Baucáron, Bukován, a vas-kapui hágón, Zajkányon át, Paucsinyesdet jobbra hagyva, összesen 15 miliát (22·2 km.) haladva, megérkezünk a tartomány fővárosába: Ulpia Traiana Augusta Colonia Dacica Sarmizegetusába.

Kocsink a városon kívül maradván, málhánkat a lecticariusok erős vállaira bízunk, hogy elvigyék valamely fogadóba, talán a „Szőlőfürte“,⁶ mely a város

¹ C. J. L. III. 1573.

² C. J. L. III. 1571.

³ C. J. L. III. 1572.

⁴ C. J. L. III. 1563.

⁵ C. J. L. III. 1561.

⁶ Czimere a dévai múzeumban van.

keleti felén az út mellett állott,¹ hova szekerünk is eljut majd, megkerülve a körfalakat, vagy pedig éjszakára, midőn meg van engedve kocsiknak is járniok az útczákon. Magunk gyalog megyünk be, az egész coloniát át-metsző főúton. Előbb apró, kicsinyke fészkek között haladunk, később a jómódúak kényelmes házait találjuk, majd a főurak, főhivatalnokok palotaszerű lakásait, a középületeket: Jupiter basilikáját, Aesculap és Hygia fényes templomát, a tanácsházat, fürdőt, hol fölüdítve magunkat, valamelyik tabernában meg is ebédelhettünk. Később meglátogathatjuk az amphitheatrumot, melynek hatalmas méretei megközelítik a caernuntumi, aquincumit és meghaladják a porolissumiét. Oriási falai sziklaszilárdan állanak még ma is, bámulatba ejtve tömegességük által a szemlélőt. Mily imposans lehetett az épület hatása másfél évezreddel ezelőtt, midőn Statius Priscus (?) helytartósága idejében (Kr. u. 158-ban) átadák a nagy közönségnek, midőn nézőterét ezer és ezer ember foglalta el, midőn arenájában gladiator küzdelmek, athleta versenyek, venatiók gyönyörködtették a publicumot.

Közvetlen szomszédságában emelkednek a castrumnak, helyenként még most is 10—12 m. magas sánczolatái, Falai akkora területet fognak be, hogy kényelmesen helyet találhatott benne Trajánának egész hadserege. — Az út folytatása a castrum éjszaki oldala mellett haladván, látjuk a porta praetoriát, a föléje épített propugnaculumot, odább a tornyokat stb., majd befordulván a vár udvarra végig nézhetünk a legionariusok egyszerű barakjait, megtekinthetjük a pompás praetoriumot, — a parancsnokság épületét, — a nagy raktárakat, az apró szentélyeket stb.

Ezalatt kocsink megérkezvén a főváros keleti végén levő vendéglőbe, tartunk magunk is oda, hogy tovább mehessünk. A fogadó elég téres. Majdnem négy méter széles kapuján egyszerre két koci is befordulhatott a tágas udvarba. Innen nyílt jobbra a kocsisok és szolgáló népvívója. A mellette levő két helyiség már a jobbmodúaknak lévén föntartva, a vendéglős még dicselkedhetett is kényelmes szobáival, sőt talán konyhájával is.²

¹ Király P. Sarmizegetusa 110. l.

² U. o.

Az út innen legnagyobb részt a hátszegi völgy keleti oldalán halad, s az Örhegynél, melynek tetejét vigilia koronázza, éri el Sztrigyet, s annak balpartján haladva Kalánt — Ad Aquas vagy Hydatat, mely szintén kedvencz fürdője volt a rómaiaknak, és kőbe vájt hatalmas medenczéje még ma is teljes épségben hirdeti, bizonyítja, hogy hajdan mozgalmasabb volt itt az élet, mint most. Hydatatól egyenesen éjszakra haladván az út eléri a Marost, s Aranyánál — Petris átmegy a jobbpartra, és a hegység aljában huzódva éri Germizarát (Algyógy), és Blandianat (Karna).¹ Az Algyógy, Bokaj, Akmár, Karna-Borberek s Portusnak vezető járási út, nagyjában reá van épülve. Utóbbi falunak határa hajdan Apulum extravillanuma lévén már hozzátartozott a városhoz.

De mielőtt tovább tárgyalnám az éjszakfelé vezető fővonalat, hadd említsem meg a bányaságba vezetőt is, továbbá az oescus-apulumit, s a vulkánboldogfalvi mellékutat. Utóbbi a Vulkán szorosán érkezik előbb az Oláh, majd a Magyar-Zsily völgyébe, utóbb pedig a Sztrigyébe, s ennek folyását követve Banyicza, Krivadia felé, hol a hasonló nevű tetőn örutorony áll; innen Puj és Baresd felé megy és Boldogfalvánál egyesül a Sarmizegetusa felől érkező főiránynyal. Ezen az úton érkezett be Lusius Quietus mór sejk lovas hadteste Traján segítségére.

Az oescus-apulumi vonal Moesiában indul ki a jobbparton fekvő Oescusból s átkelve a Dunán a Castorius térkép szerint Romula, Acidava, Rusidava, Pons-Aluti, Burridava, Castra-Traiana, Arutela, Praetario állomásokon át, — Romulától kezdődőleg az Olt völgyében haladva — érkezik a vöröstoronyi szorosba, s az ismeretlen fekvésű Praetorio (Boicza?) után kilépve a szorosból Pons-Vetus-nál (Talmács?) átmegy a Szeben folyó völgyébe, és az ismét ismeretlen fekvésű Stenarum állomáson át Cedoniába (Nagy-Szeben?) jut, honnan Szecsel, Szelistye, Nagy-Apold, Szerdahely, Koncza, Szász-Sebes, Lámkerék és Maros-Váradja felé irányulva érkezik Apulumba. Cedonia és Apulum közt csak egy mansio

¹ Blandianát Téglás Gábor határozza meg. Ld. Arch. epigr. Mittheilungen aus Oest.-Ungarn. XIII. k. f. 199—200 l. v. ö. Téglás G.: Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. 18 l.

van Acidava, mely kétségtelenül Koneza vidékén keresendő.¹

A római aranybányászatnak góczpontja — az igazgatóság ugyan Apulumban székel — Zalatna, Ampelum közvetlen állami úttal van összeköttetésben városunkkal. Vonala az Ompoly mentén Kisfalud, Tóthfalu, Gaurény irányában a jobboldalon s innen, de inkább Metesdtől a baloldalon haladva éri el Zalatnát — Ampelumot. E központtal hegyi ösvények, de részben utak által van kapcsolatban a rómaiaknak hat bányacsoportja közül öt és pedig a fericseli s magyarhegyi; a nagy-almási; corabiai; vöröspataki és offenbányai.²

Ezzel visszatérhetünk a fővonalra — s térképünk csakis azt és azokat jelzi. — Most éjszakra fordul az, s miként a leletek bizonyítják gazdag, cultivált vidéken vonult mindig a baloldalon Tövis irányában egyenesen Nagy-Enyedre — Brucla. Innen 12 miliat haladva Sali-naet (Székely-Földvár) érjük, melynek nyomait gróf Esterházy István kastélyának szomszédságában a Kápolna hegy előfokán találjuk meg.³ Ez állomásnak a marosújvári sóbányászat adta sajátképi fontosságát. Innen a főirány a „Káptalan“ földjétől körülbelül a vasutnak megfelelően halad Harasztos felé, majd az Aranyos terére csap át, s Gyéres körül átlépve a folyót, megérkezik Tordára — Potaisa, mely Septimius Severus uralkodása óta katonai tekintetben második városa Daciának, főhadiszállása a Legio V. Macedonicának, székhelye a legio legatusának, s teljesen szabad, független, önkormányzattal bíró colonia. Potaisától Pusztá-Ósán, Ajton s Györgyfalva felé irányulva Kolozsvárra — Napocába, honnan térképünk Kardosfalva, Bács, Magyar-Nádas, Magyar-Gorbó, Türe, Sárd, Sólyomtelke, Oláh-Köblös, Vásár-Telke irányában vezetí Optatiana-ba (Zutor); Pusztá-Szent-Mihály, Vaskapu felé Largianaba (Magyar-Egregy), majd Alsó-Kékesen át Certia-ba (Romlott) s végül Zsákfalván át a megerősített határvárosba Porolissum-ba

¹ Téglás G. Tanulmányok 15 kv. l. s a mellékelt térkép.

² Téglás Gábor: Tanulmányok a rómaiak aranybányászatáról. 38. kv. l. és térk.

³ Téglás G. u. o. 24. l.

(Mojgrád — Szilágy-megye). És ezzel elértünk a tartomány mesgyéjére, mert Castorius a limesen túl már a barbarokat jelzi.

A fővonalból több mellék ág válván ki, egyike a legfontosabbaknak a Resculumig (Sebesváralja) vezető. Resculum neve sokáig vita tárgya volt, míg Torma Károly szerencsés kutatásai meg nem fejték a talányt. A város már a Körös völgyében fekszik, s így a hódításnak egyik legnyugotibb posztója. Védelméről erős castrummal, s jó összeköttetéssel gondoskodtak. Útja kettő is van: Optatianából (Zutor) és Napocából (Kolozsvár). Amaz az Almás völgyében Közép-Lak, Nagy-Almás, Alsó-Füld, Közép-Füldön át, Hódosfalvát balra hagyva érkezik be; emez pedig a Meleg-Szamos jobbpartján, nem futva be az ellenkező oldalon, Szucságtól délkeletre fekvő Macedonicaba, — halad Gyaluig; itt átkelvén a folyón a Kapus-patak völgyébe csap át, s Kapus, Magyar-Gyerővásárhely, Körösfő, Sárvásár, Bánffy-Hunyad és Remete érintésével jut el Resculumig.¹ E kettős összeköttetéshez járul még a bányavidéken átvezető út, melyet Téglás Gábor derített ki. Ez a Sebes-Körös völgyén fölfelé Rekiezelnek irányul, majd fölkap a 791 m. magas Nagy-Hegyre (Muncsel Mare), melyről Albakra ereszkedve, Topánfalván, Verespatakon (Alburnus Maior) át jut föl a 719 m. magas Corabiára, honnan leszállva, eléri Ampelumot (Zalatna) s így az Apulumból kiindult birodalmi utat.²

Vármezőt Largianával (Magyar-Egregy) az Egregy balpartján épített vonal, az optotiana-resculumi úttal pedig a N.-Rajtolcz és Nyircze felé vezetett köti össze.

Ezzel visszatérhetünk Napocába, hogy végig járjuk az éjszakra vezető vonalat, mely elhagyva a várost, Szamosfalva felé csap, s Pusztá-Szt-Miklós előtt és Apahidán túl átkelve a Kis-Szamoson végig megmarad a balparton, s Nem, Zsuk, Válaszút, Kis-Jenő, Diód, Dengeleg érintésével érkezik meg szembe Szamos-Ujvárral, melylyel híd vagy komp által volt összekötve; innen követve a mai országút és vasút irányát Deésig halad,

¹ Torma Károly: A limes Dacicus felső része 16. l.

² Téglás G.: Tanulmányok 15 kv. l. térkép.

hol ketté ágazva, egyik része éjszak-nyugatra fordul Alsó-Kosály felé, s itt átlépve a Nagy-Szamosot, ennek völgyében törekszik előre a balparton s Csatán, Vaád, Tőkepataka, Dobrocsina, Oláh-Fodorháza, Közfalu, Oroszmező, Buzamező, Csömény, Konkolyfalva, Ködmönös, Nagy- és Kő-Lozna, Klicz, Szurdok érintésével érkezik Tihóra, honnan a vallum mentén van összeköttetése Porolissummal (Mojgrád).

A másik kiágazás Deéstől éjszak-keletre fordulva Kozárvár, Monostorszeg, Boicza, Retteg, s Fel-Örön át tart Alsó-Ilosvának, innen délkeletre hajolva Csicsó-Keresztúr fölött átmegy a Szamos balpartjára s Omlás-alja és Bethlen felé irányul, majd átsap a Sajó völgyébe és Sajó-Udvarhely, Sajó-Szt-Andrást és Magyaróst elhagyva, Kis-Németi alatt átkel a Beszterczen, s éjszak-keletre hajolva Szász- és Kis-Budak közt Solna felől éri Várhelyt, a rómaiaknak egyik keleti végvárát, honnan az délkeletnek, majd délre fordul a vécsi castrumhoz.

Innen éjszak-keletre irányuló mellékút vezet a dédai positióhoz.

E két pont már a Maros partján fekvén — a jobboldalon mind a kettő — a főút is ott halad délnek Szász-Régen felé, majd Abafája, Vajda-Szt-Ivány, Sárpatak, Várhegy, Udvarfalva, Szt-Anna, Egerszeg, Maros-Szt-Király, Názánfalva, és Csitt-Szt-Iván irányában. Ezzel majdnem szemben a balparton van Maros-Keresztur castruma, melynek védelme alatt a folyó út volt hídálva.¹ Tovább Malomfalva, Orbó, Radnót, Maros-Lekenceze, Dátos, Maros-Ludas és Kecze felé irányul, majd átkel az Aranyoson (Vajdaszegnél?) és Székely-Földvárnál egyesül a fővonallal.

A vécs-székelyföldvári útra nyílt a nyárád-menti is, mely Mikházát, hol szintén castrum volt, kötö össze a maros-kereszturival.

A fönnebb említett exponált positiók és pedig Déda, Vécs, Mikháza és Maros-Keresztur, Székelyföldváron át Torda felé, míg a délkeletiek: a Kis-Küküllő völgyében fekvő Sóvárád, a Kis-Küküllővel egyesülő Kúsméd patak

¹ Orbán B. A székelyföld leírása. IV. k. 217. l. Téglás Gábor: Adalékok Dácia fölrattanához 4. l.

fejénél levő Enlaka, a Nagy-Küküllő mellé épült Székely-Udvarhely, — amazok a Kis-Küküllő völgyén, emez a Nagy-Küküllőén — Balázsfalván át, hol a két folyó egyesül, már Apulum felé gravitálnak. Hasonlóan az ojtózi-szoros nyugoti torkolatát elzáró Bereczk a Fekete-Úgy mellett, Kézdi-Vásárhely, ugyancsak a Fekete-Úgy melletti Bereczktől délnyugotra Várhegy, s ettől nyugotra Komolló, melyek az Olt mellett levő Hévíz által vannak összeköttetésben a Praetorio (Boicza), Pons-Vetus, Stenarum, Cedonia és Acidaván át Apulummal.

Összefoglalva a fönnebbieket következőleg csoportosíthatjuk Dacia útvonalait:

1. Lederata (Rama) — Tibiscum (Zsuppa).
  2. Transdierna (Ó-Orsova) — Tibiscum (Zsuppa),
melyhez a
  3. Vulkán-boldogfalvi mellékút csatlakozik.
  4. Tibiscum (Zsuppa) — Apulum.
  5. Oescus — Apulum, melyhez a
  6. Bereczk-Várhegy-Komolló-Hévízi út csatlakozik
talán Praetorionál.
  7. Apulum-Ampelum (Zalatna), melyhez az Ércz-hegység bányautjait csatlakoznak.
  8. Apulum-Porolissum (Mojgrád) csatlakoznak nyugaton (9—11).
  9. Napoca (Kolozsvár) — Resculum (Sebesváralja).
  10. Optationa (Zutor) — Resculum (Sebesváralja).
  11. Largiana (Magyar-Egregy) — Vármező.
  12. Éjszakra: Napoca (Kolozsvár) — Deés; ebből ágaznak nyugot felé:
  13. Deés—Alsó-Kosály—Tihó—Porolissum (Mojgrád).
  14. Keletfelé: Deés—Alsó-Ilosva—Várhely—Vécs;
utóbbi állomáshoz csatlakozik: (15—16).
  15. Vécs—Déda.
  16. Vécs—Keresztur—Székelyföldvár.
  17. Mikháza—Keresztur.
- Az Apulum-Potaissai szakaszhoz csatlakoznak:
18. A Sóváradsnál kezdődő K.-Küküllő menti, (melyhez a Küsméd patak melléki enlakai csatlakozik).
  19. A Székely-Udvarhelynél kezdődő N.-Küküllő-menti. E két folyó Balázsfalvánál egyesülvén, egyesül a két út is, és úgy érik el a főszakaszt.

Eme utak vagy a provincia belső részeit kötik össze, vagy pedig a szomszéd Moesiából jönnek avagy oda irányulnak, de a barbaries felé nem megyen egyik sem. Erre csak egy irány szolgál a Petristól (Arany) Micia (Veczel) felé a Maros balpartján lefelé haladó, melyet egész Német-Csanádig követhetünk, hol egy időben őrséget tartott a Legio XIII. Gemina.¹ Valószínűleg ezt az utat használták a jazygok, kiknek még a markoman háborúk után is megengedik, hogy a szarmát síkságon lakó törzsrókonaikkal — a roxolánokkal Dácián át közlekedhetnek, de minden egyes esetben ki kell kérniök a helytartó engedélyét. A forgalom nagyon élénk lehetett, mert Micia vámszedő állomás.

Hasonló kedvező posztíója volt a barbarokkal való közlekedésre Resculum és Porolissumnak is.

A vízi utakat szintén használták, bizonyítják az utriclarii és nautae a szállítók és hajósok egyesületei.

És ha összehasonlítják ez úthálózatot a középkori Erdélyével, az utazás könnyűségét a vasút építéstmegelőzött korral, forgalmát ugyanazon időkével, úgy a mérleg valószínűen az ó-kor javára fog fölbillen. S hogy ez lehetséges volt, az kizárólag a római császárság érdeme, mely békét és rendet parancsolt az egész világnak, vaskezzelel sujtva le mindenkit, a ki egy perczre is megmerte azt zavarni. És ez a teljes béke majdnem három századig tartván, a birodalom limesei mögött átalános volt a jóllét, virágzottak a tudományok, művészet, ipar, kereskedelem, földművelés, oly óriási sphaerán, mely az egykor ismert világnak nagyobb felét foglalta el, a melynek nagy része ma messze mögötte áll az egykori állapotnak. Gondoljunk csak Kis-Azsiára, Syriára, Egyptomra, Afrikára. Az imperium tehát betölté hivatását, s a kortársak ezt hálás szívvel ismerik el. Egy halikarnassosi fölirat Augustust ünnepele, őt „az emberiség megváltójának mondja, kinek gondviselése nemcsak betölté mindenek imáját, de meg is tetézte: mert békesség honol szárazföldön és tengeren, virágzanak a városok, az igazság, az egyetértés, jóllét és bőség uralkodik minden

¹ Téglás G. Király P. Neue Inschriften aus Dacien — Német-Csanád — a.

földi javakban“. ¹ És e világbékét egyformán magasztalják három világgrészben, három századon át. Mióta a Caesaroknak hódol a föld kerekése, az irigység daemónai elvesztik hatalmukat az országok és népek fölött, nem árthatnak többé nekik: a gonosz szellemek kiűzettek, míg a jókat mind összegyűjték a tengeren, mint szárazon az imperiumba — írja Philo² — megművelik a hegyeket, völgyeket, számtalan hajó hasítja a tengereket, az országok terményeit cserélve ki.³ Nincsen többé háború, nem vívnak csatákat, s nem lévén rablóhordák és kalózok, bátran lehet utazni, hajózni az év minden szakában napkelettől-napnyugatig.⁴ A világ Róma jogára alá van egyesítve⁵ — írja Plinius a nagyhatalmú főúr büszkeségével — s az istenek általa ébresztvén új életre az emberiséget, a népek buzgón imádkoznak hogy éljen örökké.⁶ Még lelkesültebben nyilatkozik smyrnai Aristides Antoninus Pius s a birodalom viláгурalmáról írt dícsbeszédében: „Nem járhatunk, kelhetünk-e gond nélkül mindnyájan ott, a hol akarunk? nincsen-e nyüzsgő élet a kikötőkben? s a hegyek közt nincs-e az utazó ép oly biztosságban, mint a városok lakói otthonukban? nem díszlenek-e a szántóföldek, s a félelem nincs-e elűzve? vajjon nem kelhetünk-e át minden folyón, s el van-e zárva a tengernek valamelyik öble? A világ leveté régi köntösét, a vasat, és ünneplő ruhát öltött. A hellenek és barbarok elmehetnek most mindenfelé, magukkal vihetik vagyonukat, mintha egyik hazából a másikba mennének; nem félelmesek többé a ciliciai szorosok, Arabia és Egyptom homokos keskeny ösvényei, a járhatatlan hegyek, a mérhetetlen folyók, az ismeretlen barbár törzsek, mert arra, hogy teljes biztosságban legyen valaki, elég rómainak, de még inkább alattvalótoknak lennie.

¹ Newton and Pullan: Discoveries at Halicarnassus I. k. 695. l. Ld. Friedlandernél: Sittengeschichte Rom's. Harmadik kiadás II. k., 4—259. l. v. 3. Dr. Bozóky Alajos, Római világ. II. k. 3—167. l.

² Philo: Legatio ad Gaium. 556. kv. 1.

³ Philo: Legatio ad Gaium. 552. l.

⁴ Epiktetos. diss III., 13., 9.

⁵ Plinius: Hist. Nat. XIV., 2.

⁶ Plinius: Hist. Nat. XXVII., 2.

Homér mondása, hogy a föld mindnyájunké, betelt. Ti fölmértétek a világot, áthídtátok a folyókat, utakat törtetek a hegyek közé, a sivatagokat benépesítettétek, mindent megnesesítve a rend és fegyelem által. Semmi szükség tehát a földleírásokra, az egyes népek törvényeinek, szokásainak ismertetésére; ti vezetői vagytok az egész világnak, megnyitottatok minden kaput, megengedvén, hogy saját szemével lásson meg mindent mindenki. Ti közös törvényeket szabtatok, véget vetettetek a régi, elbeszélve kedélyes, de a valóságban elviselhetetlen állapotoknak, s társítván a népeket, egy családdá tettétek az egész világot“. S ez ékes dicsbeszéd is a melyen érzett fohásszal végződik, hogy „Róma és birodalma álljon örökké, míg a vas úszni fog a tengeren, míg a fák nem virágoznak tavasszal“.¹

Ez a dicsbeszéd többet mond ugyan a kelleténél, mert nem mind arany az, a mi fénylik, de ha nem is az minden, azért nagyjában mégis igaza van. A közbiztosság nem volt épen mindig és mindenhol kifogástalan s így Daciában sem. Ad Mediám vidékén (Mehadia) a Sergia tribusba tartozó Julius Bassus Drobeta (Csernecz) decurióját és quaestorját rablók ölték meg, miként fiai; Julianus és Bassus elbeszéli az atyjuknak állított sírkövön. Szörnyű halálát testvére, Julius Valerianus boszulta meg.² Ugyanez történt Drobeta vidékén Baedarus leányával.³ De a közbiztosságnak ilyenmü meglazulása alighanem a végső időben következett be, és ha máskor történt is ilyesmi, az annyira kivételes volt, hogy ily isolált esetek egyáltalán nem csappanthaták meg az utazási kedvet. Ez pedig elég nagy volt s elég általános. De mégis alighanem nagyobb volt a nem magok jószántából utazóknak száma.

Ezek között első sorban a kereskedőket említtem, kiknek akkor hasonlíthatatlanul többet kellett járniok,

¹ Arist. encom. Romae p. 224., 18. kv.

² C. J. L. III. 1579.: D. M. L. Jul. L. Fil. Sergia Basso. Dec(urio). Mun(icipii). Drobetae. Quaestor. Interfecto. A. Latronibus. Vix(it) An(nos) XXXX. Juli(i) Julianus. Et Bassus. Patri Piissimo Et Jul(ius). Valerianus Frater. Mortem. Eius. Executus. F. c.

³ C. J. L. III. 1585.

kelniök, mint a mostaniaknak, kik a posta és távirda segélyével még a legkényesebb dolgokat is eligazíthatják, kilencztizedrészt mindenestre azon ügyeknek, melyekért a régi kalmárnak már úti kocsijába kellett szállania. De hát ezt egészen természetesnek tarták akkor, s Plinius azt mondja, hogy ezeken és ezeken járják be még a legfélreesebb tengereket is, csakhogy nyerészkedhessenek.¹ De el is jutának mindenfelé, s Egyptom meghódítása után még az Indiába hajózás sem tetszett többé félelmesnek. Ide Myos-Hormos vagy Berenike kikötőjéből indultak, s megjárták hat-hét hónap alatt az egész útat. Az idősb Plinius annyira ismeri India állat- és növényvilágát, hogy csakis olyanoktól szeresheté értesüléseit, kik közvetlenül szerék tapasztalataikat. Ezek pedig nagyon sokan voltak, mert a római földrajzírók pontosan, sőt sokszor görögösített nevökön ismerik Kelet legszebb részének emporiumait. Eljutnak Chinába is, és 166-ban An-Thuni-Houanti császár követséget küld vizsonzásul Marcus Aureliushoz stb. A szárazföldi kereskedés meg épen internationalis jellegü lévén, a keletiek állandó fakturákat tartanak nyugot minden tartományában. Apulumban syr kereskedők telepednek meg; hasonló czélból vannak a kis-ázsiai Galatiából galaták Germizarában, Miciában, Sarmizegetusában erisiaiak, taviumiak, Napocaban asianusok, daciaiak pedig Salonában, Lemnos szigetén stb. telepednek meg.

Másfelől a centralisalt kormányzat, közigazgatás, mint igazságszolgáltatás, is szükségessé tevék a provinciáknak Rómával való folytonos érintkezését, de még inkább a tartománybelieknek a saját fővárosukkal, a helytartó székhelyével való összeköttetést. A legatusok szakadatlan levelezésben valának a császárokkal vagy cabinetjökkel, épen úgy a procuratok, a fiscalis uradalmak kezelői stb., úgy, hogy a császári irodákba ezer és ezer ügydarab gyűlhetett be naponkint. A hivatalnokok utazása napirenden van, hogy elfoglalják állomásaikat, s néha megtörténik, hogy Brittanía éjszaki határáról a perzsa öböl valamelyik kikötőjébe helyeznek át vagy megfordítva, egy-egy szerencsétlent. De jártak-keltek ők

¹ Plin. Hist. Nat. II., 118.

eleget magán ügyeikben is, előléptetést kérve vagy megköszönve, s ilyenkor semmiféle út sem tünt föl előttük hosszúnak. A magas rangúak sem tettek és tettek másképen, mert ritkán érhető el valaki a legmagasabb polczot a nélkül, hogy előbb meg ne járta volna legalább is a félvilágot. Dacia helytartói közül Sextus Minicius Faustinus C. Julius Severus 126-ban kormányozza a tartományt, 127-ben Rómába megy consulnak, aztán Moesia helytartója, innen Brittaniába megy hasonló minőségben, később a föllázadt zsidók ellen indított háború főparancsnoka Palaestinában. A háború befejezte után Syria legatusa, végül pedig Bithyniáé. M. Statius Priscus (158-ban), ki az apulumi vízvezetéket építé, előbb lovas ezredes, s mint ilyen, vitézül harezol a most említett C. Julius Severus alatt Palaestinában, mire Hadrian megengedi neki, hogy átlépjen a polgári pályára, és Galliába küldi procuratornak, utóbb Rómában quaestor, néptribun, majd praetor lesz. 158-ban Dacia helytartója, 159-ben consul Rómában, aztán Moesia helytartója, majd Britanniába megy ugyancsak legatusnak; Lucius Verus parthiai háborúja idejében már Cappadocia kormányzója Elő-Ázsiában; M. Valerius Maximianus mielőtt Dacia helytartója lesz, Numidia kormányzója volt Afrikában. S másokkal sem történt másképen. Rómában az ügyes-bajos emberek száma mindig nagy lehetett, s követségek is jóformán naponta érkeztek a városoktól, tartománygyűlésektől köszönettel, kérelemmel vagy üdvkinánatokkal. Körülbelül 150 körül Ulpius Secundinus, Marius Valens, Pomponius Haemus, Julius Carus, Valerius Valens mint Dacia követei a tartomány nevében gratulálni járnak Rómában Severianusnál, hogy consul lett, s szerencsés visszatértök alkalmával fogadalmi oltárt állítanak Ad Mediam berkeiben „Dis et Numinibus Aquarum“¹ ajánlással.

Nagyban előmozdítá az utazásokat a teljes szabadság. A római birodalom e tekintetben soha sem alkalmazott rendőri szabályokat, útlevélkényszert, s ezért örökös volt a járás-kelés, hurezolkodás. De ez nem is történheték másképen a hat millió négyzet kilométer kiterjedésű birodalomban, melynek minden egyes része

¹ C. J. L. III. 1562.

elválaszthatatlan, szétszakíthatatlan kapcsolatokkal van egymáshoz fűzve. És e kapcsolaton belül minden él és mozog, a legkorkorlátlanabb szabadsággal zsurlódik és érintkezik, annál bensőbben, minél hosszasabban vannak együtt az egyes részek, épúgy mint a modern Angliában, hol minden, a gyarmatokba induló hajó visz utazókat és átköltözőket, s minden érkező hoz az eltávozottak helyett másokat, nyugalomba vonulókat stb. Kereskedés, ipar, vállalatok, melyek nem sikerültek Pannoniában, gazdagon jutalmazhaták a fáradságot Daciában, vagy megfordítva, avagy Syriában, Egyiptomban. Ezért látjuk, hogy az élelmes emberek elmennek mindenhova, hol szerezhetnek valamit, erre pedig a birodalomnak szinte mérhetetlen területén volt elég hely és alkalom. A közép-italiai Reateban született Flavius Sabinus, Vespasianus császár atyja Kis-Ázsiában bérlti a 2·5% beviteli vámot, szerződésének lejártá után pedig mint bankár működik Helvétiaiban. Az utazóknak legnagyobb része Rómába törekedik ugyan, de azért a főváros sem maradt adós. Daciában is találunk fővárosiakat, a birodalom provinciái pedig képviselve vannak jóformán kivétel nélkül, különösen az első időkben, midőn a hódító dicsőségét száz meg száz röpirat magasztalá, magasztalva a tartományt is, tejjel-mézzel folyónak s aranynyal-ezüsttel megteltnak tüntetvén föl azt. És e nagy remények később jórészt beválván, a bevándorlási kedv alig csappant meg jelentékenyen, bizonyítják a tarka nemzetiségi viszonyok, melyekről később fogok megemlékezni.

A hadi szolgálat szintén tömérdek embert mozgósított minden évben, mert a fegyverfogható férfiakban szégyenesebb vidékek helyőrségeit ott sorozzák, hol bőven vannak újonczok, s Tacitus megemlíti, hogy 65-ben Gallia Narbonensisből Afrika és Ázsiából egészítették ki a moesia, dalmátiai és pannoniai legiókat.¹ S nem csak a főtiszteket váltogatják gyorsan, de az altiszteket is sűrűn helyezgetik egyik tartomány és legióból a másikba, úgy, hogy némelyik nyolcz-tiz legióval bejárja a félvilá-

¹ Tacitus: Annales XVI. c. 13. Eodem anno (65-ben) delectus per Galliam Narbonensem, Africamque et Asiam supplendis Illyrici legionibus...

got, s közbe-közbe megfordúl még valamely lovas vagy gyalog segédcsoportban is.¹ Vettius Crispinus tribunná neveztetvén ki, azt kérdi tőle Statius: vajjon a Rajnához vagy Afrikába, Pannoniába vagy a Dunához, Judaeába vagy Armeniába fog-e küldetni.² A legiok segédcsoportjai a legtöbb esetben hazulról egészítettnek ki, legalább ezt látszik igazolni ama felső-germániai tribunnak a Mauretania Tingitanában (Marokko) fönmaradt caesareai sírköve, mely szerint azután költözött jobblétre, hogy ezer bess újonczot vitt át Afrikába³ talán a Cohors VI. Dalmatarum részére. E segédcsoportok pedig gyakran változtaták helyőrségeiket. A Cohors I. Thracum Vespasian idejében Germaniában, Domitian alatt Judaeában, Antoninus Pius korában felső Pannoniában, Septimius Severus és Caracalla idejében Britanniában, a negyedik században pedig Arabiában állomásoz.⁴ Daciában a 110-ik évi honesta missio szerint Traianus, D. Terentius Scourianus helytartósága idejében ituraeai (Palaestina északkeleti része), hispaniai, thraciai, galliai, ractiai és britanniai csapatokat bocsát el.⁵ És e veteránok husz, huszonöt vagy még több évig tartatván zászlaik alatt, fölmentésük megkapása után aligha mentek többé hazájokba, hanem megmaradtak, letelepedtek legutolsó állomáshelyükön, különösen ha családot alapítottak. Sok embert távolított el hazájából a colonisatio is, különösen Traján idejében, midőn ő „mérhetetlen ember tömegeket telepít Daciába a majdnem egészen kipusztult férfi népesség pótlására.“⁶

Sűrű a levelezés is — bár az állami posta nem szállít magán leveleket — hiszen a világhírű Galenus doktor, asiai, thraciai, galliai, hispaniai stb. betegetek levél útján gyógyít, maga küldvén meg nekik a szükséges gyógyszereket is, melyeket ő Syria, Palaestina,

¹ Harster: Die Veteranen des Römerreich in den Heeren der Kaiser. 25. l.

² Statius S. V. 2, 132 kv.

³ Harster: Die Veteranen 47. kv. l. v. Ö. Reiner: Inscriptions de l'Algérie 3930.

⁴ Harster: Die Veteranen 50. l.

⁵ C. J. L. III. H. M. XXV. febr. 17.

⁶ Eutropius VIII. 3.

Egyptom, Cappadocia, Pontus, Macedonia, Dacia, Gallia, Hispania és Mauretaniából szerez össze.¹ A könyvárusok rendszeresen küldözgeték a provinciákba a classikusokat, az irodalmi ujdonságokat. Daciában is közkeletiek azok, s alkalomadtával idéznek is belőlük.² De nemcsak a könnyü könyveket küldék meg mindenfelé, szállítának élő növényeket, nagy terheket, ragadozó állatokat: oroszlánt, tigrist stb. az amphitheatrumoknak, lovakat a futtatásokra Cappadociából, Arabiából, Afrikából stb. Britanniában négy évvel a hódítás után már ismerik a cseresznyét. Daciában szintén, és tenyésztik a rózsákat is, melyeknek sokféle utánzatát találjuk a sírköveken.

Az utazás módja az illetőknek vagyoni állapotától függött. A szegények fölfosztolózva gyalog járnak az országutakon, a jómóduak bérkoesikon, vagy saját fogataikon, úgy a hogy telt; a gazdagok fényüzéssel rendezvén be hintaikat, lehet azokban irni, olvasni, koczkázni, ebédelni, és aludni. Az ilynemű fényüzés nálunk is el volt terjedve, mikép az Arokallján talált remekműví bronzkerekek bizonyítják.³

¹ Galenus. XIV, 6. kv.

² C. J. L. III. 1537. Virgil. Aen. I. 253.

³ J. Arneth: Archacologische Analekten. XIX. tábla.

XVIII. Traján császár aldunai hídja.

A második hadjáratra Traján azon szándékkal indulván, hogy Daciát meghódítja, előkészületeit is tervének megfelelően irányítja, könnyítendő egyfelől nagy vállalatát, másfelől pedig előre biztosítandó az eredményt. Így jött létre a dunai nagy híd, melyet az egykorúak a világ csodái közé számítanak. Ha ily mértéket nem alkalmazhatunk is az imperator munkájára, mégis az ókor legkiválóbb alkotásai közé tartozik az, mely egyaránt felkölté Traján közvetlen utódainak mint a későbbi nemzedékek őszinte bámulattal vegyes érdeklődését. És ez a romok pusztulásával sem igen gyöngülvén Konstantinus Porphyrogenitus megemlíti még munkájában, irván hogy maradványai három napi járó földre vannak Belgrádtól;¹ emlékezetét fönntarták az Al-Duna vidékének különféle nemzetiségű lakói is, beszövéen azt változatos, a nagy munka alkotóját dicsőítő regékkel, s bár a hullámok rég elfödik oszlopait, fekvéséről sem feledkezének meg a pusztulása óta lezajlott másfél évezreden át, és II-ik Ferencz francia király, a Szigetvárnál meghalt Szulejman szultánt fölkérte, hogy alacsony vizállás alkalmával vizsgálta meg az oszlopok építési módját.²

¹ Konstantin. De themat. et administr. imp. Bonn 1840. 1731. II. k. 40 l.: *Ἡ τοῦ βασιλέως Τραιανοῦ γέφυρα κατὰ τῆς Τογορίας ἀρχῆς, ἔπειτα δὲ καὶ Βελαγραδα ἀπὸ τῶν τοιῶν ἡμερῶν τῆς αὐτῆς γειτίας.*

² Engel: Commentatis de expeditionibus Traiani ad Danubium. Bécs 1794. 214. l. Unus ex palis, qui ad firmanda pontis fundamenta flumini infixus fuit, jubente Francisco I (rege Franciae) annuente post multos tergiversationes Sultano Ottomanico, evulsus est, qui ad tres usque quadrantes unius digiti petne factus erat.

Cuspinianus, Paulus Jovius a XVI-ik század elejéről biztos adatokat közölnek róla,¹ de a tudós világ legelőször mégis Marsili Alajos grófnak mélyre ható kutatásai alapján értesül legelőször. A nemes gróf hosszú ideig tartózkodván hazánkban és Szerbiában a Dunát és partjait átvizsgálta természettudományi mint régészeti szempontból, kiterjesztvén figyelmét minden számbavehető reliquiára. Ő fölmérte a hid oszlopait, s mint szakember a classicus adatok segélyével megkísérli az építés módjának reconstitúcióját is. Közvetlen szemlélet alapján irván tanulmányát a helyszínt a tényállásnak megfelelően (Turnu Severin) határozza meg.² Nyomain indulván d'Anville,³ Grisellini,⁴ Mannert,⁵ Engel⁶ adatait elfogadják s egyszerűen átírják. E tömeges, bár részben közvetett bizonyítások érvénye ellen teljes határozottsággal igen kevesen foglalnak állást. A legelsőek Schwarz, Plinius Panegyrisinek előszavában, és Sulzer;⁷ Francke hozzájárulván nézeteikhez, érdemes könyvében szintén az Olt mellett érvel,⁸ de Büdinger, félrevezetvén egy töredékes fölirat, már Orsovától néhány órányira lejjebb óhajtaná megtalálni, bárha a Dunagőzhajózási társulat mérnökei legkisebb nyomát sem találták, bár a folyó ragadó árja

— Imbrisevics őrnagy jelentésében (1858. márcz. 6) hasonlót olvasunk: In der Mitte eines Brückenpfeilers fand sich ein eingemauerter Eichenstamm.“ Bilky plébános a következőt írja: „In der Mitte des Pfeilers Nr. I befindet sich ein mit weichen Brettern umgebener Eichenstamm in senkrechter Lage in Beton.“

¹ Paul. Jov. hist. sui temporis lib. XL. Altera (pars Valachiae) ad meridiem vergit terminata Danubius atque item ab occasu Transylvaniae fines attingens ad oppidum Severinum, ubi Trajani pontis admirabilis pilae triginta quatuor, nequaquam totas obruente Danubius visuntur.

² A. F. Marsili: Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis stb. Haga 1726. — II. k. 25. kv. lap. Pons Trajani s a táblák.

³ D'Anville. Mémoire de l'Arad. d. Inscript. XXVIII. 438. l.

⁴ Grisellini: Geschichte des Temesvarer Banats. — Wien 1786. II. k. 290. l.

⁵ Mannert: Res Trajan. 46. kv. l.

⁶ Engel: Commentatis de expedit. Trajani ad Danub. 205.

⁷ Sulzer: Geschichte des transalp. Daciens I. k. 226. és Siebenbürgische Quartalschrift 1801. VII, 81.

⁸ Francke: Zur Geschichte Trajans. Güstrow 1837. 127. kv.

itt lehetetlenné tesz minden vízi építkezést.¹ Ez ellentétes állításokat végre a Dunának 1858. január 15-iki rendkívül alacsony vizállása, — 1' 4" az orsovai vízmérőnek 0 pontja alatt (44 cm.) teljesen tarthatatlanná tévé, midőn a 20 hídoszlop közül 16, néhány cm-re kiemelkedett az árból.

A híd terve, miként Tráján minden jelentékeny műalkotásai Apollodorus kezéből került, s a kiváló építész szakszerű leírást bocsátott ki hidjáról, melyet a későbbi historicusok gyakran fölhasználnak. Procopius egyenesen hivatkozik reá,² hasonlóan a XII-ik századbéli Tzetzes, ki a méretekre vonatkozó adatokat Dio Cassius LXVIII-ik könyvéből veszi ugyan, de közöl még néhány érdekes megjegyzést is, megemlítve, hogy Theophilus szintén irt a hatalmas építményről.³ Kétségtelenül Apollodoros nyomán.

Dio Cassius kivonatolója nem emlékszik meg ugyan a genialis görögről, de azért kétségtelennek tekinthető, hogy Pannonia egykori legatusa vagy az építész könyveiből, vagy pedig a hivatalos adatokból merítette közléseit. A hídnak husz, az alapok nélkül 150 láb magas, 60 láb széles, kockakövekkel borított pillére van. Ez oszlopok 170 lábnyi távolságban állanak egymástól és ivekkel kötvék össze. Agyagos talajon örvénylő vízben építék azokat, mert a folyót nem lehetett levezetni.⁴

¹ M. Büdinger: Österr. Gesch. b. z. Ausg. des XIII. Jahr. Leipz. 1858. I, 21. l.

² Procop. de aedif. IV. b: "Ὅπιος μὲν οὖν τῆρ γέφυραν (Τροαίανος) ἐπέζητο, ἐμοὶ μὲν οὐκ ἂν ἐν σπουδῇ γενοιτό, Ἀπολλόδωρος δὲ ὁ Δαμασκῆρος, ὁ καὶ παρτὸς γεροντὸς ἀρχιτέκτων τοῦ ἔργου, γραξέτω.

³ Tzetzes. Chiliad II, 34 v. 91. (Θεοφίλος) λέγων τὸν Ἀπολλόδωρον τὸν Ἰστρον γεφυρῶσαι.

és 87. kv. v.

Αὐτὸς ὁ γιλευταῖριος ἐν λιπενοποιῆας,
Κάν ταῖς θεμελιώσεσι ταῖς παραθαλασσίαις,
Θεουλιος ἀνθύπατος, Πατριμιοσ, Κοναῖστιοσ,
'Επαρχοσ τε τῆσ πόλεωσ ταύτησ τῆσ βασιλίδοσ.

⁴ Dio Cass. 58, 13: "Ὡσ γὰρ κορηπίδες εἰσὶ λίθου τετραπέδου εἰσοσι, τὸ μὲν ὕψοσ πενήκοντα καὶ ἑκατὸν ποδώρ, πλὴρ τῶρ θεπέλιον, τὸ δὲ πλάτοσ ἐξήκοντα καὶ ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν ἀπ' ἄλληλίον πόδασ ἀπέρονσαι ἀψῖσι στροκοδόμηται.

Ugyanezen adatokat írta le Tzetzes is¹ de hozzá teszi Theophilus alapján, hogy Apollodorus caissonokat használt az alapozásnál, melyek 120 láb hosszúak és 80 láb szélesek.² E töredékes adatokat kiegészítik némileg Procopius följegyzései: Zanestől nem messze van a Pontes nevű castellum, hol a folyó a part egy részét leválasztván ketté oszlik, de alább ismét egyesül. Ez nem a természettől van így, hanem az emberek munkája. Honnan kapta a hely nevét, s miként erőszakolták a Dunát medrének megváltoztatására, az alábbiakban mondom el. A mély belátású és sohasem nyugvó Traján, nem tudván elviselni a gondolatot hogy birodalmának határt vetvén a Duna, nem végtelen az, elhatározá hogy hidat veret melyen bármikor átkelhesen ha a tulsó parton lakó barbárok nyugtalanokdnának. Hogy miként építé a hidat, nem beszélem el — mondja, hanem damaskusi Apollodorusra hivatkozom, ki leírta az egészet. Később azonban még se vették hasznát a rómaiak, mert a Duna árja s az idő lerombolták. Traján a folyó két partján castrumokat is épített, s a Daciában levőt Pontes (a Ponte) nevezte el, a moesiait pedig Theodorának. A folyó itt a hid romjai s a pillérek alapjai miatt hajózhatatlanná válván, meg kellett változtatni medrét, hogy ismét hajózható legyen.³

¹ Joann. Tzetzes: Chiliad. lib. II. v. 57. Kiesling kiad. 43. l.

*Εἰκοσι μῦθοι σιριαὶ τετραγῶνοι μεγάλοι,
Πλάτος ἐξήκοντα ποδῶν, τὸ δ' ἕψος πλὴν θεμεθλων,
Ποδῶν ὡς ἑκατὸν εἰσι πενήκοντα λαχούσαι.
'Ἐκίστη δ' ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν τοὺς πόδας
'Ἀλλήλων ἀφεισθήσασιν, ἄψισιν δὲ σερθοῦνται.
Οὗτω μὲν ἐγεγένησσε Τραϊανῶ, τὸν Ἴστρον*

² J. Tzetzes u. ott 91. kv. v.

*Λέγων τὸν Ἀπολλόδορον τὸν Ἴστρογεγενημένωσι,
Κιβώτιον τεκτῆρατα πρὸς ποθεμε λεύσεις,
Μήκος πόδων μὲν ἑκατοῦ καὶ εἰκοσι, σὺν τούτοις,
Εἰς πλατος δ' ογδοήκοντα ταῦτά γασι οἱ ἄνδρες.*

³ Procopius: De aedificiis IV, 6. Bonn. III. kötet 288—289. l.

— τούτων δὲ Ζάρες οὐ πολλῶ ἀποθερ προῦροιν μὲν ἐστι, πόντες ὄρομα. ὁ δὲ ποταμὸς ἐκροήν τινα ἐπιπέδα ἐκβάλλων, ταῦτη τε περιπολῶν ὀλίγην τινὰ τῆσάκτις μοίρασιν, ἐμιστροίεμι αἰθίς ἐς ῥοὴν τὸν οὐλίον, καὶ ἐφ' ἐαυτὸν ἀναμύρνεται. ποιεῖ δὲ ταῦτα οὐκ αὐτόματος, ἀλλ' ἀνθρώπων ἐμνοίας ἀναγκασθεῖς: ὅτον δὲ διή ἔνεκα Πόντες τε ὁ γῶρος ἐκλήθη καὶ ἀναγκαστον περιάγονσιν αὐτόσε τὸν Ἴστρον, ἐγὼ δηλώσω.

Aschbach ez adatok alapján megkísérlé elbeszélni az építkezés lefolyását s megpróbálja reconstruálni a hidat is.¹ A munkálatokat Turnu-Severin közelében a Dunába messze benyuló földnyelven kezdvén, egész addig haladtak kifelé, míg a part jelentékeny magasságra emelkedik. Az első pillérek elkészülte után, közeikben csatornát ásván a Duna egy részének elvezetésére, a kapott földet a vízbe hányták a folyóhoz legközelebb álló oszloptól fogva. A parton álló oszlopok közé vájt csatornába a folyó egy részét töltések által bevezetvén a sekélyebbé tett vízben a pillérek alapjainak lerakása, már sokkal kevesebb nehézséggel járt. Rekeszek alkalmazása által 120 láb hosszú és 80 lábnyi széles foltokat vízmentessé tévén, tölgyfa törzseket vertek le s ezekre rakták a 60 láb hosszú és 50 láb széles (a folyam sodrával szemben) pillérek alapjait. Oldalaikat $\frac{1}{4}$ □-öl tömegű kockakövekkel burkolták, míg belsejük habarccsal és nagyolatlan kövekkel van kitöltve.² Hogy az oszlopok

Ὁ Ρωμαίων αυτοκράτωρ Ισαϊανός, θυμοειδής τε ὢν καὶ δραστήριος, ὡσπερ ἀνακατοῦρνι ἔρχαι, ὅτι δὴ οὐκ ἀπειρατός αὐτῷ ἡ βασιλῆα εἶη ἀλλὰ ποταμῷ Ἰστροῦ ὄριζεται. ζεῦξαι οὖν αὐτὸν γέφυρα διὰ σπουδῆς ἔσχεν, ὡς διάβατός τε αὐτῷ καὶ οὐδαμῇ ἐμπόδιός εἶη ἐς τοὺς ἐπίκεινα βασβάρους ἰδίῃ. ὅπως μὲν οὖν τὴν γέφυραν ἐπέζητο ταύτην, ἐμοὶ μὲν οὐκ ἂν ἐν σπουδῇ γένοιτο, Ἀπολλόδωρος δὲ ὁ Ἀμαμακηνός, ὁ καὶ παλιός γεροντῶς ἀρχιτέκτων τοῦ ἔργου, γραζέτω. οὐ μέντοι τις τὸ λοιπὸν γένοιεν ὄρησις ἐνθέρδε Ρωμαίοις, ἀλλὰ καὶ τὴν γέφυραν ὅ τε Ἰστρος ἐπιγυθίς ἴσπερον καὶ ὁ ρόθος ἐπιρρεῖστας καθέλλον. πεποιθῆται δε Ισαϊανός τότε καὶ ἡρόδωτα δύο τοῦ ποταμοῦ ἐξ' ἐκείτου, καὶ αὐτοῖν Θεοδώραν μὲν ἐπορόμασαν τὸ ἐν τῇ ἀντιπέρας ἡπείρῳ, Πόριτες δε τὸ ἐπὶ Ἀσλαίας ὁμορῆμως τῷ ἔργῳ ἐκλήθη. πότιν γὰρ τὴν γέφυραν Ρωμαῖοι τῇ Ἀσίνῳ ἡρωῇ κελούσιν. ἀλλ' ἐπεὶ ἐνταῦθα γινόμεναι τινσὶν ἄπλοισ τὸ λοιπὸν ὁ ποταμὸς ἦν, τῶν τῆς γέφυρας αὐτόθι ἔρειπλων τε καὶ θεμελιῶν χαμῆων, τουτου δὴ ἐνεκα τὸν ποταμὸν ἀναγκάζουσι μεταπορεῖσθαι τὸν αὐτοῦ δρομον καὶ τὴν ποσῆλαν ἀναγκλεῖν αὐθις, ὅπως ἂν πλώμιον καὶ τὸ ἐνθέρδε αὐτοῖ ἔχοιεν.

¹ J. Aschbach: Über Trajans steinerne Donaubrücke. — 1858, Bécs. Különnomat 16 kv. 1.

² Bilsky plébános a következőket írja: Die Besichtigung lehrte, dass die Pfeiler nicht aus rauhen in der Gegend gebrochenen Steinen von Aussen mit breiten Backsteinen überkleidet sind, sondern, dass sie mit in der Gegend gebrochenen behauenen theils Sandsteinen, theils Granit mit bis $\frac{1}{2}$ Kubik-Klafter starken Quadern umkleidet, im Innern aus Beton bestehen. Der weitere Aufbau dürfte aus den Ufer-Pfeilern. (Brückenköpfen) deren Basis auf manchen Stellen von Aussen noch heute Quadern vor-

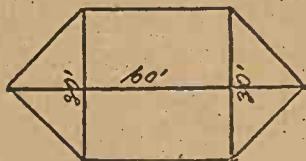

az árral szemben derékszögű éllel állítottak volna, föltételezhető, de az egykorúak nem említik, a maradványokból pedig nem bizonyítható be.¹

A hidra csak az emelkedett partokra épült castellumokon keresztül juthatván a járó-kelők a platformnak jelentékeny magasságúnak kellett lenni,² a mi föltétlenül szükséges volt a hid biztossága érdekében is, nehogy az ellenség hajókon közeledve megmászhassa és elfoglalhassa a fölépítményt, vagy pedig ha fából volt elégethesse. De ha e körülményeket mind figyelembe vesszük is, Dio magasság méretéhez, bár Tzetzes szintén 150 lábat, mond nem számítva az alapokat,³ alig járulhatunk

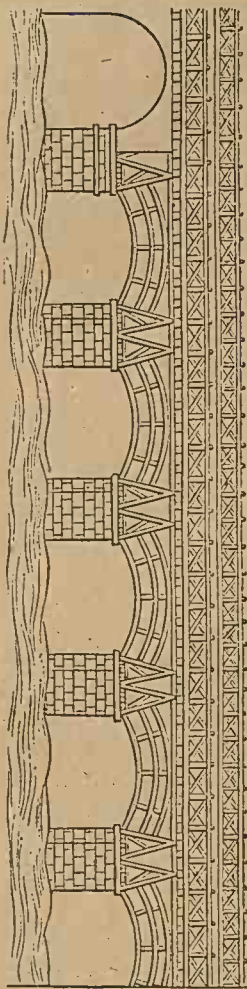
weisen, zu urtheilen, aus gemischtem Mauerwerk (Bruch und Backsteinen) bestanden haben.

¹ Fabretti: Column. Traiani Syntagma 98-ik l. Tzetzes adalékára támaszkodva, azt hiszi, hogy a pillérek 120 láb hosszúak voltak s oly alakúak, mint a rajz mutatja.

² Bilsky plébános a következőket írja: Die künstlichen Hohlwege in der Nähe deuten darauf hin, dass die Uferpfeiler oder Brückenköpfe mit den Anhöhen durch eine brückenartige Holzbahn verbunden gewesen sind. Die Sohle der Hohlwege sind Reste von den Fundamenten des Mauerwerks dieser Bahn. — Deuster mérnök: „Von beiden Brückenköpfen gegen die Anhöhe sind Überreste von Mauern sichtbar, die mit der Brücke in Verbindung standen, woraus sich schliessen lässt, dass die Brückenbahn in einer bedeutenden Höhe, über den höchsten Wasserstand erbaut wurde.“ — A part magasságára nézve v. ö. Marsili Danubius I-ső köt. 39-ik tábla I, II, III-ik ábra.

³ Mannert res. Traj. p. 55. Quod ad altitudinem distantiamque fornicum attinet, ea pridem viris doctis suspecta, ut non dicam falsa visa sunt, nec posteris aliter apparebunt — confitendum est, aut Dionem huius rei imperitum fuisse aut non constare de verbis graecis, quae numeros exprimunt. — Marsili sinec megalégedye Dioval, Danub. II. 26: Dio.... aut existentiam facti... ignoravit, aut affectu aliquo ductus famam captavit potius assentatoris quam historici. Szerinte a 150 lábnyi magasságba az alap már bele van számítva.

hozzá, hanem azt kell föltételeznünk, hogy a XII-ik századbéli író által használt Dio szövegbe hiba csúszott be. E hiba azonban alig lehet nagy jelentőségű, s éppen ezért nem fogadhatjuk el ama írók állítását, kik a Dio Cassius által közölt méreteket *palma*-nak tekintik,¹ mert ezzel negyed részre kellene reducálnunk az egész építményt, s akkor teljesen érthetetlen lenne, hogy miképen szállhatta meg a derék historicust oly nagy csodálat azon hidaeska láttára, mely az igényeket sehogy sem elégíthette ki, nem ütven meg hossza a meder szélességét.

A Dio által közölt magasságba be lévén számítandó a felső építmény is, Traján hidját alig tarthatjuk túlságosan magasnak, ha összehasonlítjuk a modern alkotásokkal, avagy a régiekkel. Hiszen a Salamanca mellett épült híd magassága 104 láb, az alcan-taraié meg szintén 150 láb.²

A hídfőketnem számítvaösszesen 20 pillér volt, melyeknek közep-tengelyei 170 lábnyira fekszenek egymástól³ s mivel 50 láb széles mindegyik (60 láb a hosszúságuk)

¹ D'Anville, — Mémoires de l'Acad. des Inser. XXVIII. 439. l. Francke: zur Geschichte Trajans 130. l., — szintén nem fogadja el.

² Leger, — Hall. Encykl. XIII. k. 128. kv. l. A Diccionario geogr. estad. hist. de España szerint 170 castiliai láb. Madrid 1848, p. 408.

³ Paulus Jovius szerint 34 hidláb lett volna; Marsili csak 23-at föltételez. — Deuster a következőket írja: „Im Strombett waren 16 Pfeiler sichtbar, wovon 5 vom wallachischen Ufer bis zur Insel und 11 Pfeiler von der Insel gegen das serbische Ufer

120 láb széles közöket kellett beboltozni. Az ívek egyenlők lévén a két hidfő leszámításával könnyen megkapjuk az egész hosszúságot: $21 \times 170 = 3570$ római láb. Most a folyó ott 596 öl = 3576 láb széles lévén, kiderül hogy a modern bécsi láb majdnem azonos a clasicus mértékkel.¹

A legfontosabb kérdések egyike, a pillérek összeköttetésének, tehát a fölépítmény szerkezetének reconstitúciója. Ívek hajlottak egyikről a másikra, avagy egyszerűen hosszgerendákkal kapcsolák össze azokat? Dio Cassius műszava *ápis* határozatlan, mert jelenthet mindenféle kapcsolatot. A Traján oszlop domborképe szerint² azt lehetne gyanítani, hogy az íveknek csak egy része volt kő, míg a többi fa.³

Mindenek előtt a pillérek egymástól való távolságát kell figyelembe vennünk, mert ez semmi esetre nem lehetett 170 láb, miként Dio passusát tévesen magyarázva állíták,⁴ mert az így épített hidhoz sokkal széle-

aufgenommen wurden, die ganze Brücke dürfte jedoch auf 20 Pfeiler erbaut worden sein, da sich in dem Zwischenraum des mit Nr. 5 bezeichneten Pfeilers bis Nr. 6, vier Pfeiler eintheilen lassen. — Ld. a rajzot.

¹ Deuster mérése. Marsili szerint (II. k. 28. l.) „440 colphter Viennae quarum singulae conveniunt cum Orgyis Galliae.“ Mannert báró Engelhard nyomán köv. írja 54-ik l.: Baro de Engelhard latitudinem inter utraque partis rudera invenit 535 orgyias (Klafter) Viennensium, quae efficiunt 520 orgyias (toises) Paris. = 3120 pedes Paris. — Némelyek félreértvén Diot, a pilléreket 170 lábnyi távolra teszik egymástól, — s a folyót 4600 róm. láb szélesnek mondják. — Francke (130. l. jegyzet) meg épen 4770 lábra számítván, azt állítja, hogy a hidat már csak ez oknál fogva sem köreshetjük. Turnn Severinnél, mert ott a Duna alig 1000 lépés széles.

² W. Froehner pl. 128—129.

³ Santi Bartoli: La colonna Traiana a tav. 74, segm. 260 magyarázatául a következőket írja: Ponte edificatove da Traiano era tutto di marmo con gli archi, questo che vediamo e fabricato di travature dilegno con li soli pili, di pietra forse per la necessità di passarvi. Fabretti (col. Trai. Syntagma) 96. és 301. lap azt írja, hogy az íveket ép úgy, mint az összes felső építményeket fából rakták, — s a Krisztina svéd királyné muzeumában lévő éremre hivatkozik, melyen egy ív olyképen van föltüntetve, hogy csak faszerkezetre következethetünk.

⁴ Elfogadván a 170-nyi távolságot, kétségbe vonták többen,

sebb folyammederre lenne szükség mint a Dunáé Turnu-Severimmél.¹ Dio nyilván a pillérek tengelyeinek egymástól való távolságát érti² a melyben a hidlábaknak nem 60, hanem 50 lábnyi szélessége is bele van foglalva, s így közöttük a legnagyobb távolság csak 120 láb lehet.³ Az oszlopok közé még így is jelentékeny, s ily nagy távolságok összekötése rendkívüli nehézségekkel jár, akár fa, akár kővekkal teszik is. Hiszen már az állások elkészítése is ezer bajba kerül. A tartósságot illetőleg ily nagy közökre alkalmasabbak a kőívek, mert a faszerkezetnek rendkívül complicálnak kell lennie és nagy terhet még sem bír el.⁴ Már ez okból sem föltételezhető gerendákból készült felső építmény⁵ de fő-

hogy ekkora közöket össze lehetne ívekkel kötni: Gautier: *Traité des Ponts*. Paris 1716. 2. l. Les dimensions d'un pareil ouvrage sont presque au dessus de toutes les idées des architectes d'aujourd'hui, s'il est vrai qu'elles ayent été ainsi. — Reimar ad. Dion. Cass. LXVIII. 13. Tom. II. 1129. l. Etiam si Fabretto hoc non largimur, Dionem trabeationes pontis intelligi non voluisse, dum lapideum pontem dicit, sed tantum pilas (nam et aliorum quin columna Traiana refelleretur) tamen plura sunt in eius narratione reprehendenda.

¹ Mannert 54-ik l. Ily számítással a Duna úgymond 4600 lenne, id quod latitudinem Danubii apud Severinum longe excidit.

² Az 1858. január 15-iki mérések szerint a középtengelyeknek egymástól való távolsága $28^{\circ} 2' 3'' = 170' 3''$; — a közök $18^{\circ} 2' 3'' = 110' 3''$ bécsi mérték, a mi ismét azt bizonyítja, hogy a római s bécsi láb között — mondja Aschbach — alig van számbavehető különbség.

³ Marsili Fabrettivel egyetértően az oszlopok szélességét 60-ra teszi, s ezt leszámítván a Dio által föntartott 170 lábból, a pillérközöket 110 lábnyiagnak mondja.

⁴ Aschbach föltétlenül elfogadja Mannert nézetét p. 57. Fac fornices esse ligneos eorum que diametrum non prodimensione 170 pedum, sed juxta sententiam Marsilii pedum 102 (párisi láb = 110 bécsi lábbal); tunc consideret architectonia arte vel leviter imbutus, num quatuor ligna, simpliciter eo, quem figura ostendit, modo inter se nexa, sine alio fulcro, semet ipsa sustinere, multo minus superjectae structurae pondus maximum suscipere sine ruina possint.

⁵ Deuster 1858 január 15-ikéről a következőket írja: „In der vorderen Ansicht der Brückenköpfe sind Löcher mit einem Querschnitt von 5" bis 6" und einer Tiefe von 18" bis 2' sichtbar, in denen Überreste von Holz aufgefunden worden.“ — Francke

képen nem azért, hogy Traján állandó összeköttetést akarván létesíteni Dacia s Moesia között, csak fél munkát végzett volna, ha azt könnyen elpusztítható elégethető hiddal teszi. És ezt nem is lett volna, miért lehordatnia Hadriannak, mert ha a turnu-szeverini castellum tarthatatlanná válik, a visszavonuló őrség elégetheti vala háta mögött bármely perczben az íveket, míg a kőboltokat csak hosszú és veszélyes munkával ronthatta volna le, nem rendelkezvén még a rómaiak robbanó anyagokkal. Sokkal valószínűbb tehát, hogy kőíveket építének, a mi nem zárja ki távolról sem a legfelső szerkezetnek fából készültét.¹

Egyébiránt Traján idejében ily dimenziókkal építeni, nem tartozik a lehetetlenségek közé: a C. Julius Lácer által 105-ben befejezett Tagus hid két középső pillére szintén 150 láb volt, az ívek húrja 100 láb; az avignoni hidé 100—104 láb közt variál s míg amott a pillérek szélessége a folyam sodrának mentében az ívek húrjának egy negyedét teszi, emitt harmadát, a dunai hidnál pedig ez arány még nagyobb.

Aschbach értekezésének a hid építésére és restructiójára vonatkozó részét a fönnebbieken közölvén, mielőtt áttérnék annak némely részben való megvitatására, hadd álljanak itt az 1858-iki fölmérésnek adatai is. Imbrisevics cs. és kir. őrnagy röviden végez: a hidfők

(zur Gesch. Traj.) 131. l. 2 j. Dass alles Obere an der Severiner Brücke Holz gewesen ist, beweisen noch die Löcher in den Pfeilern, aus welchen die Balken herausgefaut sind.“ Háborús időkben gyakran fölhasználhatták a csonka hidat, s akkor a pillérek közé falábakat helyezvén, amazok lyukaiba is dughattak gerendákat. Talán ezeknek maradványait constatálták még 1858-ban is. Mannert p. 57, következőképen magyarázza e jelenséget: *Interjecta passim foramina, indicio certo, ligna olim indita fuisse structurae pilarum, quae opus firmissimae continent, nunc lignis petrefactis, foramina vacua.*

¹ Mannert p. 57, a Santi Bartoli által közölt illusztrációról a következő megjegyzést teszi: *Quod in fornicibus figurae lignum putetur, lapidum ordo triplex est, ornamentum gratia paullo prostantium.* — Francke 131: Die Behauptung dass die auf der Trajanssäule sichtbaren Brückengeländer von Holz seien, ist vielleicht richtig; falsch ist auch, die Bogen für Holz halten zu wollen.

pillérei, az oláh mint szerb parton, vegyes művű falakból épültek, s oldalait kockakövekkel burkolák be; a vízben álló oszlopok egyike 10 öl széles. Sajnos hogy a turnu-szeveriniek valami kúthoz elhúrozván a legszebb köveket elpusztítják még azt is, mit ez óriás alkotásból megkiméltek az idő és elemek. Az egyik pillér közepébe tölgyfa gerenda van befalazva, melyet a parti lakosok megkísérlének szétvagdálni, hogy elvigyék emlékül. Deuster F. a Duna gőzhajózási társulat mérnöke már körülményesebben ír, de még sem úgy, hogy kielégíthetné igényeinket. A híd hossza — úgymond — 596° bécsi mérték szerint. Pillérei közül 16 kiemelkedvén az árból, öt az oláhországi parttól a szigetig, innen pedig Szerbia felé 11 volt látható. Számuk egykor valószínűleg 20 volt, mert az 5-ik és 6-ik számú közé (ld. a rajzot) négyet illeszthetünk be. Hosszaságuk 11° 3' és 12° szélességük 7° 3' és 7° 5' között váltakozik, de egyé megüti a 10 ölet még most is. Oldalaikat $\frac{1}{2}$ köbölnyi kockakövekből rakták. A hidfők — az ívek boltszékéül szolgáltak — plateauja ugyanakkora mint a pilléreké. Előrészükből 5"—6" átmérőjű és 1 $\frac{1}{2}$ —2' mélységű lyukak vannak, melyekben famaradványok constatálhatók. A hidfőkön túl az emelkedett part felé falromok lévén, kétségtelen, hogy ezek a hidra vezető töltésekhez tartoztak, miből azt következtethetjük, hogy a híd a legnagyobb vízállás fölött is jelentékeny magasságra emelkedett. A hidfők s pillérek alapjait beton rétegre rakták.¹

Aschbach leírását az építés megkezdésére s lefolyására vonatkozólag bátran elfogadhatjuk egész terjedelmében, de érvelésének többi részéhez nem mindenben járulhatok hozzá, nem különösen a méretekre nézve, midőn a bécsi és római láb közti különbséget figyelmen kívül hagyván, amarra alapítja egész okoskodását, holott kellő átszámításokkal a classicus adatok az 1858-iki fölméréssel összeegyeztethetők jóformán a legutolsó pontig. A pillérek szélességét a folyó sodrával szemben Deuster alapján 7° 3'—7° 5' mondja, pedig a mellékelt rajzon

¹ J. Aschbach: Über Trajans steinerne Donaubrücke. Különnyomat 24-ik l.

tizenkettedikül jelzettet 10^0 -nek találták; mert ez teljesen ép; — ugyanily méretűnek kellett lennie tehát a többinek is, vagyis $10^0 = 60' \text{ à } 0.31,608 \text{ m.} = 18.9648 \text{ m.}$ Dio szintén 60 lábnyinak mondja az oszlopokat, de ő még a vízből magasan kiemelkedve látván azokat, nem az alap, hanem a tető szélességet érti, az az szerinte 17.76 m. -nyiek azok, 1 római láb 0.296 m. lévén egyenlő. A két méret között tehát 1.2048 m. különbséget találunk, s ennyinek — ez a minimum — kell is lennie, mert az ily építményeknek fölfelé haladva, föltétlenül karcsúdniok kell.

Az íveket Aschbach szerint kőből építék, s húrjuk $120'$ volt. A Traján oszlopnak domborképe s az érmek azonban nem erősítik meg e föltevést. (ld. a rajzot.) Faszervezetre utal mindkettő, s hogy ez valóban így volt, eléggé bizonyítja már az illustratio módja, midőn a művész a kő és faszervezetet egymástól teljesen eltérően vési. A baloldal első íve tehát kő, — de a többi fa!

Aschbach Dio Cassius adalékát, a pilléreknek egymástól való $170'$ távolságát az összekötő ívekre a *ἄψις*-ra viszi át, de vitatja, hogy a classicus megtévedt. — Az adat kellő mérlegelése után más nézetre kell jutnunk. Dio passusának az ívekre való vonatkoztatását elfogadván, — ezeket csakugyan $170'$ -nyiaknak kell mondanunk. S ez állítás, rövid számítással, be is bizonyítható:

A pillérek távolsága az alapnál
Deuster szerint 120 bécsi láb = . . . 128 római láb.

Ez összeghez, mivel a pillérek fölfelé karcsúdnak mindkét oldalon $2-2$ láb járul = ... 4 " "

A pillérek fél szélessége jobbról mint balról $\text{à } 30$ láb = ... 60 " "

Összesen . 192 " "

Az ívtámaszok, kettő lévén a Traján oszlopáról vett illustratio szerint, alul 30 r. láb szélesek, de mivel háromszög alakúak, fölfelé keskenyednek, s ott hol az ív legfelső része rájuk támaszkodik, legfölből $10-11$ lábnyiak lehetnek. Ez két oldalon 22 lábat tévén, annyit le kell ütnünk 22 " "

Marad . 170 " "

Megkaptuk tehát Dio adalékát, mely azonban csak a legfelső, a platformhoz legközelebb eső ív húrjára vonatkozhatik. Az alsóknak föltétlenül kisebbeknek kellett lenniök. Dio a legmagasabb számot kétségtelenül a nagyobb hatás kedvéért idézi.

Ezzel a hid hossza következőképen alakul:

$$20 \text{ pillér à } 60 \text{ római láb} = 1200'$$

$$21 \text{ nyílás à } 128 \text{ „ „} = 2688'$$

$$\text{összesen } 3888' = 1150.848 \text{ m}$$

Ez összeg a Deuster által egyik a hidfőtől a másikig megállapított szélességnél:

$$596 \text{ bécsi öl} = 3576 \text{ bécsi láb à } 0.31608 \text{ m} = 1130.30208 \text{ m}$$

$$\underline{20.54592 \text{ m}}$$

rel több lévén, a különbséget legegyszerűbben azzal enyésztehetjük el, ha föltételezzük, hogy Traján idejében, a már szárazon állott hidfők némileg hosszabbak voltak (10.27296 m) mint romjaikban midőn Deuster fölmérte azokat.

A hidnak Dio által mondott 150' (44.4 m) magasságában az Aschbach által fölemlített analogiákat tudva nincs okunk kételkednünk.

Az óriás építmény bámulatos gyorsasággal készülvén Traján 105-ban, de már a hadseregnek, még hajóhidon történt fölvonulása után személyesen avatja föl. E rendkívüli eredmény azonban csak geniális vezetéssel, és ama rengeteg munkaerővel volt elérhető, melylyel a császárok rendelkeztek. A hadsereg tevékeny közreműködését igazolják Imbrisevics őrnagy leletei, különösen a három téglá, melyeken:

COH II HISP (cohors II. Hispanorum)

...HICRE (cohors I. civium Romanorum equitata)

COH... (cohors?)

bélyegek olvashatók. E három cohors azonban legföljebb 3000 ember lévén, távolról sem lehetett elég. Voltak ott kétségtelenül többen is, és miként amazok, Domitian császárnak 85. szeptember 15-én kelt honesta missiója szerint¹ a Legio XIII. Gemina segédesapatai valának, hat ala és tizenöt cohorsszal egyetemben. Ez auxiliūmo-

¹ C. J. L. III. H. M. XII.

kat ugyan aligha mozgósítá Traján egészen, de nagyrészüket kétségtelenül ott volt a dáki háborúban, mert a harcok befejezte után néhány ezredük constatalható a daciai helyőrségekben.

A hatalmas alkotás nem sokáig állott.

Traján a hidat Moesia és Dacia közti közlekedés megkönnyítésére és az új hódítás biztosítására építé, hogy télen át, midőn a Duna be van fagyva, segíteni lehessen a csekély helyőrséget ha barbárok támadnák meg a tartományt, míg utódja Hadrian ellenkező nézetben lévén, beszéli Dio, úgy vélekedett, hogy a hid csak megkönnyíti a szomszéd népek betörését, s lerontatá a felső építményt. Csak az oszlopok maradtak meg, de a rómaiak már nem vehetik hasznukat, teszi hozzá szerzőnk — nem épen keserűség nélkül, hiányozván az összekötő ívek.¹ És Dio ez állítása föltétlen hitre találván, meghonosult irodalmunkban is Hadriant e herostatusi barbársággal vádolni. Salamon Ferencz a legelső, ki reámutat arra, hogy oly világos fejű, geniális ember mint Traján utódja volt, ki annyi szépet és nagyot alkotott, ki tömérdek utazása alkalmával minden számbavehető városban építkezvén, Pannoniát sem mellőzi, tegyük hozzá Daciát sem, de sohasem hivalkodott alkotásaival, ezt semmi körülmények között sem tehetné, még azon esetben sem, ha lemond is Daciáról, stratégiai okokból sem, ő pedig Traján iskolájában nővén föl bátran versenyezhetett birodalmának bármelyik tábornokával. Diót, úgymond, korlátoltsága vitte reá az esztelen vádra, korlátoltsága, mely „az események indokait nem a dolgok természetében, hanem a császárok eszelős szeszélyeiben keresi, még a legbölcsebb uralkodások alatt is“. Leghiltebbnek azt tartom, hogy az óriási boltozatok maguktól szakadtak le, mert a mű nem annyira római, végzi Salamon, mint úgy szólván ember fölötti építmény vala.²

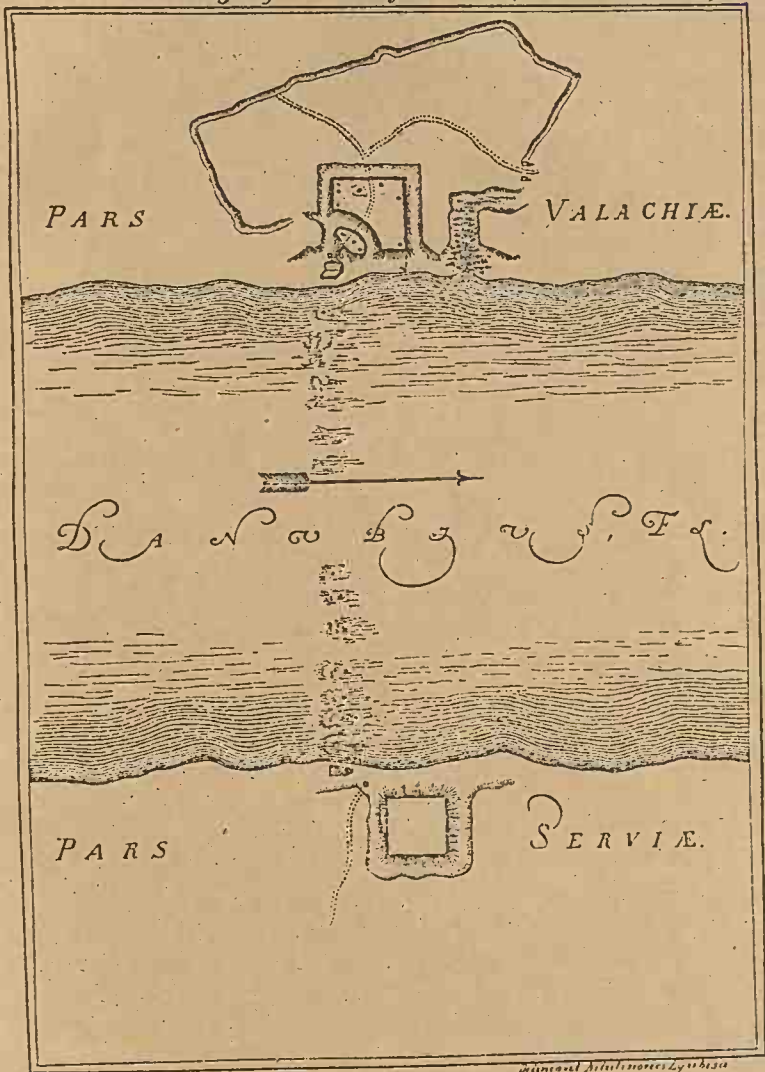
Ezzel szemben Ortvay valóságos philippicát tart Salamon ellen. Eltekintve, mondja, Hadrián császár személyes fogyatkozásaitól, s eltekintve annak belkormány-

¹ Dio Cass. 68, 13.

² Salamon F. Budapest története. I. k. 184. l.

zati törekvéseitől, nagyon hihetőnek vehető, hogy ő Daciától szabadulni akart. Daciának a római birodalom ez egyetlen balparti tartományának elfoglalása, s az imperiumba való betagolása, nem a rendes római politikai észjárásnak volt következménye. A római ügy Észak-Afrikában mint Kis-Ázsiában és Közép-Európában szívesen ragaszkodott az augustusi kor foglalási principiumaihoz. E principiumok pedig a birodalomnak természetes határok által történendő megvédésére céloztak. Keleten az Eufrat, nyugoton a Duna volt a római politikus és stratega szemében a természetes limes imperii. Midőn a római az Eufraton s a Dunántúl is foglalt, szakított a tradícióval. Amott egyéni ambitio, emitt merőben gazdasági okokból történt az. Daciának aranya, ezüstje, sója volt az egyedüli indok, mely miatt Traján a Dunán túli vidékre vágyódott. Stratégiai szempontból e foglalás semmikép sem volt igazolható. Már Traján érezhette ezt, de érezni kellett még inkább utódjának, kinek erélye nem mérkőzhetett Trajánéval. Hadrián általán mint a traditionalis politika embere működik. Ez a császár volt az, ki a birodalom határainak éles megszállására és véletlen meglepetések ellen való fődözésére nagy mérvben hozzálátott az erődök és hosszú várfalak emeléséhez. Ő volt az, ki Britanniában mintegy tizenhat mai német mérföldnyi falat emelt, mely a barbár földet elválassza a rómainál. Németországban hasonlót tett, hol az ő nevére elnevezett fal Regensburgon fölül a Dunát délre hagyva vonult nyugotnak. Átalán véve Hadrianus az, ki az úgynevezett védő vonalokhoz valami hasonlót létesített, bár koránsem vitte keresztül. Ő volt az ki Ázsiában az Eufraton túli birtokokat föladta, s ezt a folyamat rendelte határuul. Így tehát nagyon érthető az is, hogy Dacia nem illett bele politikai programjába. A Dunán túli népszajlás már annyira érezhetővé vált a Dunán innen, hogy semmi okunk nincsen Dio Cassius szavainak őszinteségében kétkedni. A Duna hid lerontásának szükségessége halaszthatatlan követelménynek kellett lenni az ő szemében, s mint annak építése Dacia állandó elfoglalásának a kifejezése volt, úgy lehordatása Dacia felhagyásának volt a jelzése. Azonban a Dunán túli provinciát rögtön ott hagyatni legioival nem lehetett. Ezt a

Marsili Agróseredelije után (Danub. II. k. XXXIII.)

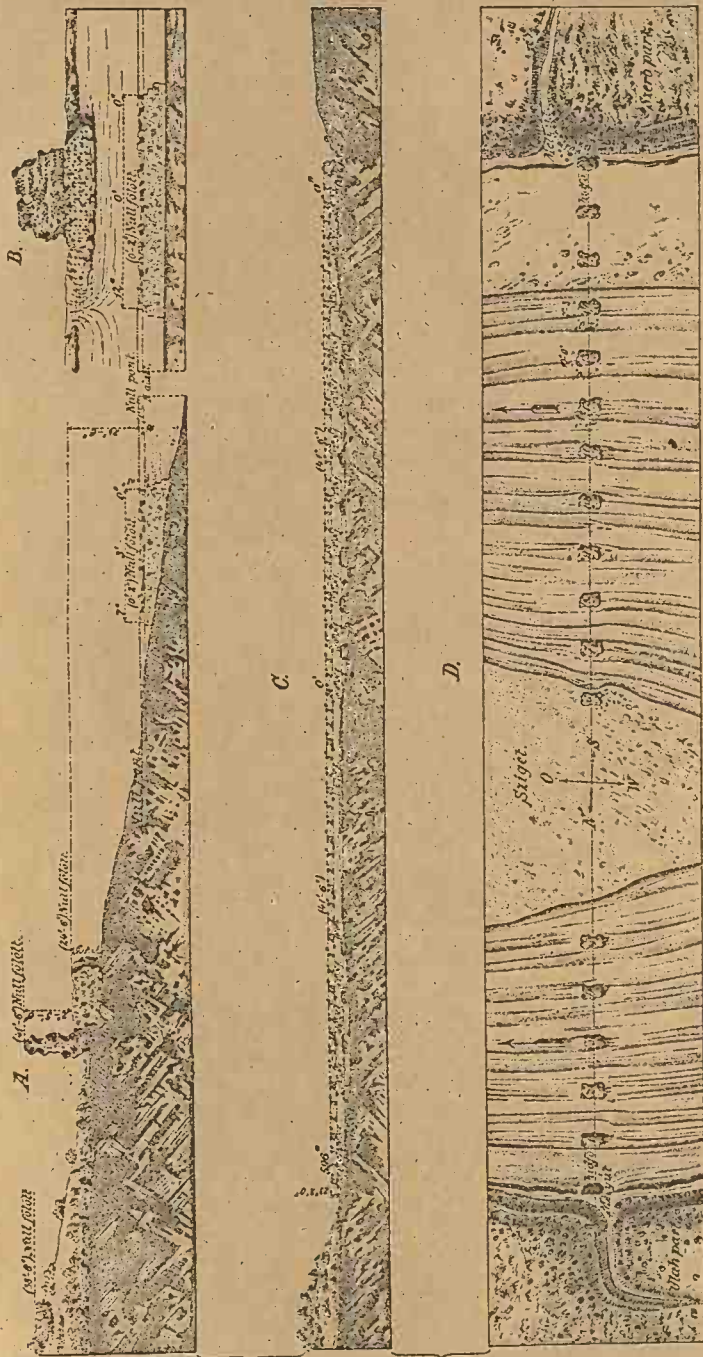
birtokviszonyok, a hadastyánok betelepülése, a daciai investitiók nem engedték, s innen van, hogy Dacia elvesztésében tényleg egy fokozatos processus nyilatkozik. Hadrian alatt a tartományról való lemondás elvvé válik, Gallienus alatt a tartomány elvesztése realis, Aurelian alatt már csak formalis. Föladni Daciát, a hidat pedig meghagyni, annyi lett volna, mint az imperiumra, a veszedelmet ráigézni. Ezért a felelősséget Hadrian a trajáni kor iránt való tiszteletből sem fogta volna elvállalhatni. A mit tett, az az ő álláspontjához képest halaszthatatlan és kikerülhetetlen volt. És ez mentsége is. A mit Salamon e császár mentségére mond, az különben nem állja helyét. Mert hogy a hid magától szakadjon le, ahhoz szükséges lett volna, hogy a felső része nehéz falépületből álljon. De épen ez valószínűtlen. A könnyebb faszervezet mellett pedig a leszakadás nagyon is elfogadhatatlannak látszik. Másrészt pedig a leszakadást azért sem tarthatni valószínűnek, mert föl kellene vennünk, hogy az mind a húsz pillér fölött következett be, mit pedig fölvenni még sem lehet. Egyes ép részek fönn lettek volna Dio Cassius idejében, de az író tényleg csak a pilléreket láthatta. A Duna medrében is a leszakadásnak kétségkívül nyomai maradtak volna, melyek a víz lefolyására nézve nem lettek volna következmények nélkül. Már pedig erről az 1858-ik évi tüzetes, szakszerű vizsgálatok mit sem mondanak.⁴

Az első pillanatra ez érvelés szinte megdönthetetlennek látszik, de szétbontva részeire teljesen összeomlik. Miként jelenthette volna egy mediterrán hid lerombolása a Daciáról való lemondást? Nem tudom megérteni, s azt sem tudom elképzelni, ha Hadrián összes intézkedései a határok biztosítására történnek, hogy eshetett meg oly fontos közlekedési eszköznek, — hiszen a könnyű közlekedés a sikeres védelemnek alapföltétele — mint a Duna hid lerombolása? Akkor, ha elfogadható, hogy felső építménye fa volt, midőn az oly könnyen megsemmisíthető, meg bármely pillanatban, egyszerű fölgyújtással, mit a balparti castellumból menekülők még a legutolsó pillanatban is megtehetnek. Ha már veszé-

⁴ Dr. Ortway: Magyarország régi vizrajza. II. k. 114. kv. l.

lyesnek akarjuk a hidat tartani, akkor kőépítménynek kell képzelnünk, mert a rómaiaknak, nem lévén még puskaporuk, sem dynamitjuk, hirtelen veszély esetén nem volt módjukban masszív építményeknek rögtönös megsemmisítése. Így még valami bárány szívű politikusnak okozhatott volna némi aggodalmat. De hogyan idézze föl azt Hadrián idejében, mikor Dacia határait békés szomszédok lakják, midőn a császár a tartomány meglátogatása alkalmával személyesen is meggyőződhetett arról, hogy a provincia teljesen biztosított jóllétben fejlődhetik? Hadrián pedig egyáltalán nem volt az az ember, ki rémképektől megriadt volna, s távolról sem az a kicsinyes lélek, hogy egyszerű irigységből semmisítse meg nagybátyjának egyik legkiválóbb művét, megsemmisítse midőn tudja, hogy ezzel árt a birodalmi határok biztosságának. Salamonnak tehát, azt hiszem teljesen igazat kell adnunk a hid katastrophájára nézve, a mely ha nem javíták azt folytonosan, oly merész szerkezetnél, milyenek azt a Traján oszlop relieffjén látjuk, harmincz néhány évi időköz alatt (105—138) könnyen bekövetkezhetett, be még akkor is, ha egészen tölgyből építék is. De Salamonnak ad igazat a hatodik század közepén írt Prokopius is, ki még olvasta Apollodorust, s olvashatta Dio Cassiust is eredeti alakjában, s mégis mellőzvéen adatait, egész határozottsággal írja, hogy az idő és vízár semmisíték meg a hídat, s hogy romjai és a pillérek egyidőre teljesen hajózhatalanná tevék a Dunát, annyira mikép használható csatornáról kellett gondoskodni. És mégis a hajózás akadályainak az 1858-iki elég körülményes vizsgálat a legcsekélyebb nyomát sem találván, föl kell tételeznünk, hogy az íveknek óriási fatömegét, melynek nagy része elakadt a lezuhanás rendkívüli erejénél fogva a hidlábok között, és az agyagos vízfenéken, az árvizek, a jégzajlások elsodorták, részben pedig elhurezolták a partvidéki szegény emberek, s ők és a lassú korhadás bonták meg az első katastropha után még épen maradt íveket is, úgy hogy Dio idejében a faszerkezetből a pilléreken már semmi sem lehetett, de a Duna medrében is alig. Csak az oszlopok meredeztek még, mint a megelőző nagyobb kor szomorú emlékei.

Traján császár aldunai hídjának romjai.

A. A hídő oldalról. — B. A hídő cölölről. — C. Hosszmetszet. — D. A romok fölőlől tekintve.
 1858. január 15-iki fölmérés alapján rajzolta Deuster F. mémők.

XIX. A hádi viszonyok.

A Septimius Severus által befejezett, s a később itt-ott csak kiegészített védelmi rendszert Róma mérnökei, a délkeleti Felföld geographiai viszonyainak alapos és mély ismerete alapján alkoták meg, fölhasználva az összes kínálkozó előnyöket, lehetőleg ellensúlyozva a természeti akadályokat.

A féltett tartományt kettős, külső és belső várvonal védelmezi. Amaz nyomon követi az imperium kormánya által római birtoknak nyilvánított terület határait, — emez a provincia legféltettebb részének az Érczhegységnek biztosítására erősített meg. A központ, a tartomány hadparancsnokságának székhelye, alapja, centruma a védelemnek Apulum, a Maros völgyében, a délkeleti Felföld legmélyebb horpadásában, mely az által, hogy a tartományt éjszak-keletről — Apulumig délnyugot, — innen nyugot felé metszi át, összegyűjti a Felföldnek nyugoton mint keleten eredő, s a fő közlekedési vonalakak is jelző vizeit: amott a Kapuspatakat, az Aranyost, Ompolyt, emitt a Nyárádot, a Balázsfalvánál egyesülő Kis- és Nagy-Küküllőt; alsó, keletnyugoti részére pedig a jobb parton az Érczhegységbe vezető Kaján szoros nyílik — hasonnevű patakkal, míg balfelől a Sztrigyet veszi föl, melynek völgyén át a Sarmizegetusa felől a Duna mellékéről érkező birodalmi út haladt éjszak felé, hogy Petrisnél — Arany — csatlakozzék a Maros partján nyugotra az Alföld, és éjszakkeletre az Apulum felé ágazó birodalmi vonalhoz.

És Apulum a Maros mentének közepén feküdvén, helyzete teljesen központi, honnan egyenlő könnyűséggel

juthatunk el a provincia bármelyik részébe. Éjszakra Apulumból Brucla (Enyed), Potoissa (Torda), Napoca (Kolozsvár) és Proilissumba (Mojgrád) s így a Szamos völgyébe a tartomány fő útja vezet; Apulum, Blandiana (Karna), Germizara (Gyógy), Petris (Arany) és Micia (Veczel) útja a barbaries felé; Apulum — Ampelum (Zalatna) az Aranyvidékbe; Apulum Blandiana (Karna), Petris (Arany), Ad Aquas (Kalán), Sarmizegetusa (Várhely), Tibiscum (Zsuppa) és Lederátán át (Ráma) vagy Dierna (Ó-Orsova) felé az Al-Dunához jutunk; keletre a mai Balázsfalván át a két Küküllő völgyébe, melynek közvetlen összeköttetése van már az északkeleti limeszel; Apulum Maros-Váradja, Lámkerék, Szászsebes, Koncza (Acidava?), Szerdahely, Nagy-Apold, Szelistye, Szecsel, Nagy-Szeben (Cedonia?), Talmács és Boiczán (Praetorio?) át a vöröstoronyi szorosba érkeztünk, s az Oltnak Oescusnál az Al-Dunára torkolló völgyébe. Így Apulum csomópontja a főútnak s északkeleti torkolatában fekszik az Oltvölgyébe, — melynek legkevesebb összeköttetése van a Felföld többi részével — vezető horpadásnak. Közvetlen összeköttetése van tehát ama vidékkel is, mely könnyen kiválhatott a provincia területéből, a mely már kifelé gravitál, miként saját történetünk is bizonyítja, midőn tudjuk, hogy az elszakadási vagy függetlenítési kísérletek, mindig Nagy-Szeben és Brassóból indultak ki.

A római mérnökkar tehát sehohsem találhatott alkalmasabb katonai góczpontot Apulumnál. S midőn eme positiót választá, csak azt tette, mit az előző birtokosok tettek földrajzi és a közforgalom történeti fejlődése által megszabott kényyszerűségből. A közforgalom pedig a legkönyvebb és legkönnyebben használható utakat, irányokat keresvén, egy nyomon jár a stratégiával, s a fő közlekedési vonalak egyúttal fontos stratégiai vonalak is, a forgalmi fő emporiumok pedig fontos katonai központok. Ezért fejlett ki Apulum castruma mellett a polgári telep is oly gyorsan és rohamosan, hogy megszabadítottván a haladását akadályozó korlátoktól, rövid néhány év alatt túlszárnyalja Sarmizegetusát. És hogy e fejlődés nem volt mesterséges, hanem a földrajzi és politikai tényezők együttthatása hozta létre, legjobban igazolja az, hogy a

rómaiak bukása és a népvándorlás lezajlása után, midőn ismét rendszeres állam keletkezik a délkeleti Felföldön, Apulum romjai újra élednek, és ismét főhely, majd főváros és hadi központ lesz a római sasoknak egykori fészke.

Ezzel önkéntelenül fölmerül a kérdés, vajjon meddig terjedtek Dacia tényleges határai? Északon és keleten nem támadhat semmi kétség, a limesek vonalai, az al-dunai síkságon pedig az Olt világosan és félreismerhetetlenül jelzik a római birtokok végeit, délen a déli határlánczolat s a Duna szabja meg, csak nyugot felé vitás az és ingadozó. A Szamos, a Maros, a Kőrösök völgyei az Alföldre nyilván, a nagy magyar medencezeleti része fölött a tényleges hatalmat vagy legalább is a főséget nagyon könnyen kezébe ragadhatja az, kinek birtokában van a délkeleti Felföld. Róma is megkövetelte főnhatóságának elismerését, de közvetlen határait s ezekkel együtt telepítvényeit csak addig terjeszté ki, meddig a terepviszonyok nagyobb befektetések, előmunkálatok nélkül könnyen kiaknázhatók valának. Kerüli a mocsaras vidékeket; északnyugaton a lassú és csekély esésű Berettyó mellőzésével vonja meg határait a regio transvallaris jelzésére sokkal beljebb helyezve el a megerősített határt; a Sebes-Körös felső folyását elég erős természetes határnak tekintvén, nem is védelmezi s megelégszik néhány speculával Resculum (Sebesvár) castrumának közvetlen közelében; délebbre még ennyit sem tesz. A Fekete és Fehér-Körösöknek mélyen fekvő, csekély lejtősödésű s ezért mocsaras vidékeit elkerüli egészen, csak utóbbinak felső vidékét, az Érczhegységet szállva meg. Nem reflectál a Maros alsó folyására sem, mely szintén mocsaras, bár kezdetben Német-Csanádon helyőrséget tart a Legio XIII. Gemina.¹ A Marostól délre fekvő területeket is csak részben foglalja el: Krassó-Szörényt egészen, de Temesmegyének csak keleti felét, tehát ama vidéket, melyen már a hódítást megelőzőleg is volt civilizáltabb élet, melyet letelepült dákok laktak.

¹ G. Téglás, P. Király: Neue Inschriften aus Dacien. Arch. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn XIII. k. II. f., 198. l. v. ö. C. J. L. III. 1621., 1. add.

Traján itt kész limest kapott, mely azonnal fölismerhető, bár Torontál és Temesmegyében sokféle nép váltogatván egymást a történetnek hosszú évezredein át, több sáncz-vonalat hánytak önvédelmükre. A római sáncz Arad-megyében kezdődik Gyoróknál s kis darabon nyugotra halad, majd tompaszögben megtörve, délnyugoti irányba tart a Maros felé s a jobbpartot Ó-Paulisnál éri el. A balparton Traunau, Hidegkút és Blumenthal felé irányul mindig egyenes vonalban Charlottenburgig, hol ismét tompaszögben törvén meg, délkeletre Könighofig jut. Itt megszakadván a néhány km-re délre fekvő „Hodei“ Greifenthal-nál kezdődik újra s csekély keleti hajlással irányul Román falu, majd Német-Bencsek felé s Janovánál ér véget. Tovább Erzsébetháztól éjszakeletre némi nyugoti hajlással indul meg újra, s Remeténél éri el a Bégát, túl rajta Mosniczán át Török-Szákosig jut, hol ismét megszakadván Berélynél újul meg, és a sipeti gözmalomig halad. Innen két kisebb szelvény következik, az egyik a Sipettől délre folydogáló patak jobb és balpartján, a másik a Biró pusztától éjszakra. Itt újból megszakadván csak a Berzava balpartján találjuk meg folytatását Sz.-Györgynél, honnan Buttyin, N.-Zsám, Kernejeza s K.-Zsám felé irányul, majd átkel a Jarak plateaun, eljut Verseczre, átmegy a Juburka patakon s Podporánynál ismét megszakad. Lagerdorfnál megint előtünik vonala s a Dumacia oldalán, elkerülve Grebenáczt, Gajtasolnál a Karas mellett, közel a Dunához teljesen véget ér. E sánczoknak átlagos magassága 3—4 m., s a kezdetben kétségtelenül osztatlan vonaluk csak időfolytával, midőn gazdátlanok lettek, szakadozott meg,

A. v. Domaszewski Moesia Superior határaitól s az illyr határvámról írva¹ sokkal szűkebbre szabja Dacia határait. A Daciában kimutatható vámállomások úgy-mond: Ó-Orsova),² Mehádia (Ad-Mediam),³ Pons Augusti

¹ A. v. Domaszewski: Die Grenzen von Moesia Superior und der illyrische Grenzzoll. Arch. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn XIII. k. II. f. 142. kv. I. s a térkép.

² C. J. L. III. 1568. Felix Rufi Saturnini (c(onductoris)) p(ublici) p(ortorii) t... p... expr. iv (?) stationis Tsiernens(is). — p. Ch. 157. — Dom.

³ C. J. L. III. 1565. — D.

(Váma-Márta),¹ Sarmizegetusa (Várhely),² Micia (Veczel),³ Ampelum (Zalatna).⁴ E vámvonálnak kiszabásánál föltűnő jelenség, hogy a délkeleti Felföld nyugoti határlánczolatának jelentékeny részét, s az Alföldnek tiszai és temesvidéki síkjait egészen elvágja a tartománytól. És eme területeken nem daciai, hanem moesiaai csapatok állomásoznak, a mit már észrevett Mommsen is, észleleteit pedig az újabb leletek megerősítik.⁵ Sőt még Sarmizegetusában is előfordulnak a Legio III. Flavia téglái,⁶ s találtatott egy a legióra vonatkozó fölirat is, melynek tartalma nem egészen világos: Epona(bus) et campestribus sac(rum) M. Calventius Viator > leg. III. F(laviae) f(elicis) exerc(ikator) eq(uitum) sing(ularium) C. Avidi Nigrini leg(at) Aug(usti) pr(o) pr(aetore).⁷ Eddig ugyan csak a Rómában állomásozó lovas csapatok inscriptiói emlékeznek exercitorokról,⁸ de azért még sincs okunk föltételezni, hogy eme, a fegyverforgatást tanító mesterek, idegen tartományok legioiból osztottak volna be a provincialis csapatokba. Annál valószínűbb az, hogy Avidius Nigrinus Moesia Superior legatusa volt.⁹ Az pedig kétségtelen már az eddigi adatok alapján is, hogy a köz-

¹ C. J. L. III. 1351. és Eph. Ep. II. 424. — D.

² C. J. L. III. 753., melyet a vámállomások állítanak J. Capito-nak. — D.

³ Veczel ókori Micia nevét Studniczka határozta meg. Arch. epigr. Mittheilungen VIII. 48. D.

⁴ Arch. epigr. Mitth. XI. 237, Domaszewszki szerint: Isi)di? (pro salut)e M. Jul(ii) Ap(olli) naris Ver(us) Aug(usti) n(ostri) Romanus Aug(usti) n(ostri) vern(ae) (v)il(ici) posuit (sic). Valószínű tehát, hogy a viaszos lap (C. J. L. III. p. 958.), melynek hátán a következő beégett fölirat van: T. Juli Saturnini conduct(oris) Illyri(ci) ann(o?) VI. — nem esetleg került Zalatnára. D.

⁵ C. J. L. III. p. 248. p. 1019. add. 1631. — D.

⁶ Arch. epigr. Mitth. VIII. 54. l. 3. sz. XI. 238. 5. sz., továbbá VI. p. 138. és 139. — D.

⁷ Arch. epigr. Mitth. VI. 101. 9. sz. — D.

⁸ Marquardt. Staatverwaltung II. 492. 3. jegyz. és 548. l. — D.

⁹ Liebenam: Forschungen zur Verwaltungsgeschichte 136. l.; — kétségtelenül a lelhelyért mondja dáciai legatusnak, azonosnak tartván a Traján idejében élt hasonlóval egyénnel (u. o. 4. l. A betűk alakja késői korra utal. — D.)

benső vámvonalak mindig határvonalak is a provinciák között. S ha ez áll a daciai vámvonallal nézve is, úgy az elkülönített területet Moesia Superiorhoz tartozónak kell tekintenünk. Ugyanazon tényezők működtek itt össze, mint a Dacia s Moesia Inferior határának megállapításánál. Itt is szükséges volt egy kézbe egyesíteni a főparancsnokságot, hogy könnyebben megvédhető legyen a terület, mely természetes elővidéke a felső moesiai, a Duna partra épített nagy váraknak.¹ Így érthető lesz az is, hogy miként védhetik meg Daciát oly sokáig egy legioval. Megvédheték, mert e kötelesség nagy részét a moesiai seregek teljesítették. Kezdetben azonban aligha volt a most említett vámvonal a határ, mert Ptolemaeus a Dunától északra fekvő összes, a szabad dákok által lakott területeket is a provinciához számítja.²

Eddig Domaszewski. Hypothesis-e elég tetszetős, de megingatni vagy épen megdönteni nem kerül nagy fáradságba. A vámvonal állomásait kifogástalan pontossággal állítja össze, de azt maga sem hiszi erősen, hogy a vámvonal a tartományi határt jelenti Daciában, mert ha egy pillantást vet a térképre, látni fogja, hogy ama

¹ Ha megállhat ez érvelés, úgy támogatásra szolgál a mician villicus által (C. J. L. III. 1351. és Eph. ep. II. 424.) Terra Daciának, a határon, tehát ott állított fölírat, hol Dacia földje kezdődik, s hogy egy felső moesiai helytartó Mehadián oltárt emel Hereulesnek. C. J. L. III. 1566. (v. ö. Hirschfeld: Sitzungsberichte d. Wien. Akademie 1874. 77. k. 365. l. 2-ik jegyz.) Hereuli genio loci fontibus calidis Calpurnius Julianus v(ir)c(larissimus) leg(atus) leg(ionis) V. Mac(edonicae) leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) (prov(inciae) Moesiae (su)pe(riori)s. Az utolsó sor töredékei lehetővé teszik ugyan az „Inferior“ kiegészítést is, mondja Hirschfeld, — de Domaszewski szerint a helyi viszonyokra való tekintettel „Superiort“ kell olvasni. — D.

² Ptol. 3. 8. A védelem eme megozása talán Hadrian idejében történt. A Bivolari castrum építésére vonatkozó, s két példányban fönmaradt fölírat szerint (a bukaresti muzeumban van), az Olt partját már Hadrian erősítette meg. Hadrian tehát igen hatásos rendszabályokat alkalmazott, hogy a Traján által a birodalomra Dacia meghódítása miatt rótt terheket megapassza. Traján idejében a daciai hadsereg talán két legio volt. C. J. L. III. 1628. téglá bélyeg LEG(io) XIII. G(emina) ET · I · ADI(utrix). — D.

állomásokat nem helyezheték el másként, mint a tartomány belsejében és nem szélein. A kereskedelem az Al-Duna vidékéről a Tiberius által megkezdett és Traján által befejezett főútról irányulván a tartományba, a leg-rövidebb összeköttetést keresi: ez pedig a Tsierna (Orsova), Ad-Mediam (Mehadia), Tibiscum (Zsuppa) — sarmizegetusai (Várhely) útvonal. A Maros partján Miciától (Veczel) lefelé nem lévén egyetlen nagyobb római telep sem — hacsak Csanád nem volt az — Miciát kellett választani, mely fekvésénél fogva is igen alkalmas volt erre, s mert közvetítette a provincia forgalmát, üzleti összeköttetéseit a barbariesszel; Ampelumban a bányavidék kereskedelmét adóztaták meg, ez pedig nem nyugot felől, hanem keletről irányulván az Érczhegységbe, Ampelumot, a bányászat főhelyét kellett választani, s kétségtelen, hogy erre ment a forgalomnak nagyobb fele, és csak a kisebb rész Micia felől a kajáni völgyön át. Már eme megjegyzések is elégségesek lennének ugyan Domaszewski töltevéseinek megrontására, ha nem tudnók is, hogy Micia Sarmizegetusa agerjébe tartozik, s így absolute ki van zárva még lehetősége is annak, hogy Moesia kiegészítő része lehessen. Hasonlóképen lehetetlenség az, hogy a szomszéd Moesia hadparancsnoksága rendelkezék Daciában, különösen a fővárosban, a tartományi kormányzat s a Concilium III Daciarum székhelyén Sarmizegetusában. Ennek pedig így kellene lennie, ha beválnék Domaszewski érvelése a III-ik legióra nézve, melynek egy osztálya Ulpia Traianában (Várhely) állomásoz, s a melyet Moesia Inferior hadseregébe sorol. Miért nem csatolja hát Sarmizegetusát is Moesiához? Ezt már nem tehette meg, mert még több kézzelfogható ellenmondásba sodorta volna magát, s így megdől az az állítás is, legalább Daciára vonatkozólag, hogy a vám-vonal Dacia határa is lenne. A legio III sem tartozik Moesia seregei közé, hanem az exercitus Dacicusba, és csak a legvégső időkben, a Macrinus óta (217—218) mindennapos határszéli harcok miatt küldték a tartományba. S hogy csakugyan a daciai hadsereg kiegészítő részének tekinteték, legjobban az bizonyítja, hogy főhadiszállása Apulumban székel. — Így tehát nem okozhat fejtörést a fönnebb szószerint közölt fölírat

sem.¹ M. Calventius Viator, a Legio IIII Flavia centuriója, C. Avidius Nigrinus egyes lovasainak (equites singulares) exercitatora volt. S ha miként Domaszewski mondja, hogy nem szükség föltételeznünk, hogy az exercitatorokat idegen provinciákból hozzák, úgy C. Avidius Nigrinust csakugyan Dacia legatusának kell hinnünk, mint Liebenam is állítja. Ép ily gyöngé alapokon nyugszik a föliratokra támaszkodó érvelésének többi része is. Calpurnius Julianus az V-ik legio parancsnoka nem Moesia Superior legatusa, mint azt Domaszewski az ő circulusainak megfelelően contra lapidem olvassa, hanem mint Mommsen megállapította Moesia Inferiore, azon időkből, midőn a Legio V. Macedonica még Troesmisben állomásoz, tehát Septimius Severus korát megelőzőleg.² Mommsen pedig alighanem gyakorlottabb epigraphus, mint Domaszewski. Calpurnius Julianus fürdővendégül időzött Ad-Mediamban, ép úgy, mint vele együtt sok más nagy úr, s ezért föliratának lelhelyéből sem következtethetünk felső-moesiai legatiójára. Epen így nem következtethetünk semmit a Domaszewski által idézett miciai föliratból,³ melyet a villicus állít J(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Terrae Daciae ajánlással, mert a Terra Dacia vagy Daciae helyi, mondjuk tartományi istenség, melynek inscriptióival sűrűn találkozunk a tartomány minden részében.

És végül mi marad meg Daciából, ha még az Aranyvidéket is Moesiához tartozónak tekintjük, mint Domaszewski akarja. Akkor a tartomány elesik legfőbb jövedelmi forrásától, teljesen passiv lesz, s óriás terlieket ró a birodalomra a nélkül, hogy megfelelő kárpótlást nyújthatna. És ha csakugyan Moesiához tartozik az aranybányaság, hogy eshetik, hogy a védelmére épített váröv, Dacia legatusainak parancsai alá van helyezve, hogy az ampelumi bányaigazgatóság főhatósága a tartományi procurator (Dacia Apulensis-é) Apulumban székel! erre csak Domaszewski tudna válaszolni, mert a római kormányról lehetetlenség föltételeznünk ilyen óriási baklövést.

¹ Arch. epigr. Mittheil. VI., 101. l. 9. sz.

² Kr. u. 192—211. — C. J. L. III. 1566.

³ C. J. L. III. 1341. — Eph. ep. II. 424.

Domaszewskinek ama föltevését, hogy az aldunai síkság az Olttól keletre Moesiához tartozik — tegyük hozzá, hogy talán már Hadrián óta, készséggel elfogadom, mert tökéletesen igaz, hogy e nagy síkság könnyebben ellenőrizhető és védelmezhető az aldunai nagy várakból, mint Apulumból.

Egyebekben föntartom Dacia határaitra vonatkozó nézeteimet s midőn ezt teszem, ismételve is kifejezést adok ama meggyőződésnek, hogy az imént leírt sánczok római eredetűek, és hogy már meg voltak akkor, Midőn Traján meghódítja a tartományt. Építésük, jobban fölhányatásuk idejéről nem maradván fönn semmi adalék, csak hypothesisal tudom megoldani a kényes problémát. Torma Károly, Dacia legkiválóbb ismerője Augustus császár korára teszi keletkezésüket, — de anélkül, hogy föltevését indokolná. A geniális tudós hypothesisai még eddig mindig beválván, hajlandó voltam ellentmondás nélkül fogadni el ezt is, de bármily szorgosan kutattam is, a sajnos, elhallgatva maradt indokokat, nem tudtam azokat megtalálni. Kénytelen valék tehát új vélelmet állítani föl, de a melyről őszinte örömmel mondanék le, ha a mester figyelmét magukra vonván érveim, földeríténé tévedésemet.

A dákoknak Domitiant megelőzőleg is elég háborúja volt ugyan Rómával, de elkeseredett, éles jelleget csak az utolsó Flavius alatt öltvén azok — midőn fenyegetni kezdik a birodalom sértetlenségét is, különös védelmi rendszabályokra nem volt semmi szükség sem ellenük. Az aldunai váröv kezdetben tökéletesen elég volt, de később, különösen felső Moesiára nézve gyöngének bizonyulván, a védelmet meg kellett erősíteni, a partokat biztosítani minden meglepetés ellen, a mi pedig csak úgy történhetett hatásosan, ha várakkal szegélyezik a balpartot is Tiernától (Orsova) egész Singidunumig (Belgrád). Valószínű tehát, hogy Domitian a 89-iki békeszerződés megkötése után el is rendeli a kiépítést. És a régi nyomokból reconstruálható jóformán az egész vonal.

Pancsova mellett nagyterjedelmű romok, erős, vastag falak, csatornák és vízszabályozási munkálatok maradványai ásattak ki, melyek jelentékeny római telepre bizonyítanak, épúgy, mint a sűrűn előforduló pénzleletek

az első császároktól származó érmekkel. A terep úgy-
szólván praedestinálva volt római castrumnak, mert a
Dunának épúgy, mint Belgrád és Kubin között óriási
árterülete van, s így a különben is nehéz átkelés teljesen
lehetetlenné van téve, ha a természeti akadályok még
védművekkel is növeltetnek.

Kubin vidékére Ortway Contra Margumot helyezte,
s ha ez megállhat, úgy a telep kétségtelenül meg volt
erősítve.

Ó-Dubovác, régebben Dombovár körül a római
telepedés constatálható ugyan, de még eddig nem kerültek
elő olyan jellegű nyomok, melyekből castrumra lehetne
következtetnünk. De ez fölösleges is lett volna itt, mert
északon a deliblái homoksivatag terül, nyugaton mo-
csarak, szemben az Ostrovo-sziget, melynek keleti része
annyira sáros, kietlen és vizenyős, hogy a kis Katanski-
Brodnak néhány házaeskája kénytelen volt egészen a
partszegélyre húzódni. A nyugati rész védelme pedig
könnyen ellátható Contra-Margumból.

Uj-Palánkával szemben a Sapaja-sziget volt meg-
erősítve, s az egykori castrum romjaiból építék később
a jelentékeny terjedelmű középkori várat. A téglákon a
Legio VII Claudia Pia Fidelis,¹ Cohors II Hispanorum²
és Ala II Pannoniorum³ bélyegei olvashatók. Déli Ma-
gyarország emlékeinek és történetének szorgalmas kutatója
Böhm L. a szigetnek balpartján (dem Strome
zukekehrten Seite) tuff-koczkákból rakott nagy terjedelmű
épület alapfalait találta meg; a régi vár mellett pedig,
az 1872-iki alacsony vízállásnál constatálhatta a kemény
falakból épült hidfőt is, a magyar mint szerbparton.⁴

Pozsazsena mellett közvetlenül a Duna parton,
körülbelül tizenkét hold terjedelmű castrum sánczai
állapíthatók meg. A nagy helyőrségre számított erőd
egyik tornyának 16 m. széles és 8 m. magas falai

¹ Arch. epigr. Mittheilungen IV. k. 2. f., 176. 1.

² C. J. L. III. 1633., 8., 9. és u. o. 843.

³ C. J. L. III. 1633, 3.

⁴ Vajjon nem Hadrian építtette?... a Dio Cassius szerint lerombolt, vagy Salamon Ferencz szerint összeomlott turnu-
severini helyett!

még most is állanak. A téglák bélyegei: CIS || CIC és Leg. VII. CI.

Ó-Moldován a múlt században épült, de ismét lerombolt erődítmények római alapokra épültek. E romok egészen a Dunáig nyulnak. Omladékaik között a Cohors III. Delmatarum¹ téglai és REN jegyűek találhatók.²

Bosnyák (Új-Moldova) közvetlen szomszédságában a castrum alapfalai, sőt egész körülete teljes biztossággal constatálható. A délmagyarországi Történeti és Régészeti társulat „Értesítő“-jében közölt térkép szerint 1800 □ öl (=3414 □ m.)³

Kaoniczánál az egykori tábornak jelenleg is 3—4 m. magas és minden oldalon körülbelül 60 m. hosszú sánczolatai jóformán teljes épségben állanak. A téglák DARP. bélyegűek.⁴

Drenkova mellett igen ritkán kerülnek elő római téglák, de annál sűrűbben az egykori Staricsfalú helyén s a Duna fölé 200 m.-re emelkedő hegyfokon, honnan a folyó tükre nagy távolságra ellenőrizhető.

Szvinicza közelében a Trikula, a három óratorony még most is oly imposans benyomást tesz a szemlélőre, hogy önként meghajlunk az imperiumnak egykori dicsősége és hatalma előtt. A tornyok közül kettő a parton áll, a harmadik vízben; amazoknak egymástól való távolsága 24 m., ezé párjaitól 45 m. A szögleteken koczkákkal erősített, 2 m. vastag falaik durván nagyolt kövekből épültek. A parton állók belvilága 8 □ m; magasságuk 16—18 m.; ajtajuk a föld színétől 7—8 m. magasságban helyeztetett el; ablakaik nincsenek. A tornyok valamely castrum kiegészítő részei valának, s a hatalmas, egykor kétségtelenül az ajtók magasságáig emelkedett bástyák erősítésére szolgáltak. E castrum fontosságát főképp az adta meg, hogy a Duna könyökét védelmezé.

¹ C. J. L. III. 1633—24; v. ö. Eph. ep. IV, 204.

² Eph. Ep. II. 473. Szászsebesen. A városvizi castrumból ugyanily föliratnak kerülnek elő. A fölirat retograd. N(umerus) C(ivium) R(omanorum).

³ Történelmi és régészeti Értesítő. IV. k. I. f. 19. l. és a térkép. Miletz J. Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékei.

⁴ C. J. L. III. 1633—22. Zeleul.

A tissováci völgy, hol vízvezetékek és különösen a bányászat nyomai constatálhatók, alig hagyatott védelem nélkül.

Tierna (Orsova mellett a castrum a Gradiska patak torkolatánál a Duna partjára épült, oda, hol most a gőzhajózási társulatnak terjedelmes épületei állanak. Az alapjaiból kikerült anyagot részben fölhasználták ugyan a későbbi erődítményekhez, de ennek daczára hatvan évvel ezelőtt a víz által befogott körülete föltűnt még a legfölületesebb szemlélőnek is, sőt megállapítható az még most is, midőn már össze-vissza furkálták, ásták, midőn vízmentesített területén keresztül-kasul építkeztek. A téglák bélyegei: Legio XIII Gemina¹ és Cohors I Britannica ∞ (miliaria).²⁻³

E váröv rendeltetése világos: a Duna balpartjára helyezteték, hogy megerősítsék a folyton fenyegetett és háborgatott jobbpártot. Így máskor nem épülhetett az, csak Dacia meghódítását megelőzőleg, mert a tartomány szervezése és bekebelezése után az előbb veszélyeztetett határok belterületek lettek, melyeket semmi szükség sem volt még külön is védelmezni. Ki is vonták a csapatokat azonnal.

Megerősíték e hypothesis a fölíratos emlékek is.

A Legio VII Claudia téglái a későbbi Dacia területén csak itt és Porolissumban fordulnak elő, más-hol egyáltalán nem, s ez a körülmény határozottan a mellett bizonyít, hogy a tartomány meghódítása után csapatjai ha nem is azonnal, de néhány év múlva haza rendeltettek Moesiába.⁴ A Cohors I Britannica Miliaria⁵ 80—85-ben Pannoniában lévén, innen rendeltetett az Alduna mellékeire kétségtelenül azért, hogy

¹ C. J. L. III. 1629.

² C. J. L. III. 1633—2.

³ V. ö. Böhm L. összefoglaló értekezését: Alterthümer längs der Donau von Pancsova bis Orsova. Arch. epigr. Mittheilungen IV. k. II. f. 174. kv. l.

⁴ A legkésőbbi időkből meg azért nem származtathatók téglái, mert akkor a Legio III *f. f.* végzi a helyőrségi teendőket Daciának nyugoti és délnyugoti részeiben.

⁵ C. J. L. III. Hon. Miss. XI, XII.

részt vegyen Domitian dák háborújában, melynek szerencsétlen vége után a fővezérlet helyőrségül tartja meg a veszélyeztetett területen; ugyanez történik a Cohors II Pannoniorummal, mely 60-ban Illyricumban, s 80—85-ben Pannoniában állomásozott,¹ ugyanez a Dalmaták III-ik cohorsával és az Ala II Pannoniorum-mal.

E csapatokat s velök a N(umerus) C(ivium) R(omanorum)-ot Traján a háború megindításakor a legalkalmasabb helyeken, a harcztér közvetlen közelében találván, első sorban mozgósítá, de a győzelem kivívása után a Legio VII Claudiát visszarendeli viminaciumi castrumába és előbbi helyőrségeibe, az auxiliaris csapatokat pedig a tartományban alkalmazza. A Cohors I Britannica Miliarianak veterán legénységét a legelső daciai helytartó D. Terentius Scaurianus 110-ben már itt bocsátja el.² Később Alsó-Kosályon³ s Germizárában (Al-Gyógy) táboroz.⁴ Helyét Tiernában a Legio XIII. Gemina foglalja el. A Cohors II Hispanorum 108-ban, tehát azonnal a háború befejezte után Verseczen állomásoz,⁵ később pedig Resculumban (Sebesvárálja),⁶ Ampelumban (Zalatna)⁷ és Bereczken;⁸ a Cohors III Delmatarum csak rövid ideig s akkor is ismeretlen helyen tartózkodik Daciában, mert 116-ban már Germania Superiorban van,⁹ hol megmarad nagyon hosszú ideig, mert csak 257—260 körül találkozunk újra vele, midőn Praetorioba (Ad-Mediam — Mehadia közelében) helyeztetik¹⁰ az Ala II Pannoniorum Szamos-Ujvárott,¹¹ a Numerus Civium Romanorum pedig Városvizen¹² kaptak új tábort. Traján

¹ C. J. L. III. H. M. II, XI, XII.

² C. J. L. III. H. M. XXV.

³ C. J. L. III. 821, 829.

⁴ Torma K. Neue Inschriften aus Dacien 54.

⁵ C. J. L. III. 6273.

⁶ C. J. L. III. 843. Torma K. Neue Inschriften aus Dacien.

Tégla bélyeg 20.

⁷ C. J. L. III. 1316.

⁸ Eph. Ep. IV. 78. l. 207.

⁹ C. J. L. III. H. M. XXVII.

¹⁰ C. J. L. III. 1577.

¹¹ C. J. L. III. 832.

¹² Eph. Ep. II. 473.

tehát dislocálta a csapatokat a déli vidékekről, mert ott semmi szükség sem volt rájuk, s a tartomány bekébelezése után sohasem találkoznék többé nyomaikkal a Singidunumtól (Nándor-Fehérvár) Tiernáig (Orsova) húzódó Duna vonalon. És ez a körülmény talán teljes bizonyosságra emeli a váröv építésének idejére vonatkozó föltevésemet.

Ugyanekkor keletkeztek a sánczok is.

A Decebal és Domitián által kötött 89-iki békeszerződés, a dák király öcscsének Diegisnek Rómában való megjelenése, hogy bejelentse bátyjának hódolatát és diadémet kérjen részére, csak formai tekintetben hozott létre jó viszonyt az imperium s barbárok között, olyant, melyben egyik fél sem tudott megbízni, különösen a mindig gyanakvó Domitianus nem. Különben volt elég oka rá, mert Decebal ha nem háborgatá is többé a Duna partjait, előkészületeit a jövődéli harcokra sohasem szünteté meg, sőt ellenkezőleg lázas sietséggel folytató. A felelet erre az aldunai váröv megépítése és a Daciával határos barbároknak a birodalom szövetségébe vonása volt. Ezek közül első sorban a jazygok említendőek a Duna és Tisza közén s Torontál vármegyében, kik ilyképen közvetlen szomszédjai Pannoniának s Daciának és hasznos szövetséges társai lehetnek bármelyik félnek, ha kitör a háború. Ezért a római kormány mindig a legnagyobb előzékenységgel bánik velök, s ők jó viszonyban élnek a hatalmas szomszédal, ha csak sértő tapintatlanságot nem követnek el ellenök. Ez Domitián idejében többször is megtörténvén, Decebalhoz csatlakoznak, fölkonczolják a Legio XXII Rapaxot, de megbékélnék azonnal, midőn a császár kiegyezik a dák királylyal. Ezzel visszaállottak ismét a régi jó viszonyok, s a birodalom rendes körülmények között eléggé megbízható szövetségéseket nyert bennök, de a kiket a birodalom határainak biztossága szempontjából is óvni, védni kellett Decebal ellen, mert a dákokra nézve a jazygoknak Rómával való szövetsége valóságos kihívás, újjhúzás volt még akkor is, ha a szövetség belefoglaltatott a békeszerződésbe. Pedig valószínű, hogy ez megtörtént, meg a határoknak kijelölése is, limes által, melyet maguk a rómaiak vontak meg a dákok ellen

fordított sánczárkokkal. Csak is így magyarázható, hogy a nagy barbár erősségek pl. a deliblati sivatag mesgyéjén lévő óriási kiterjedésű grebenácsi vár, a sánczolat keleti oldalán, tehát az ellenség felé fordított részén fekszenek.

Pendantjai e sánczoknak kétségtelenül azok is, melyek Temesvártól délre kezdődve csekély nyugoti hajlással érik a ligeti erdőt, Ligetet, Zsebelyt, a tofai patakot, Folyát, a Timári pusztát, majd átkelve a Berzaván Amort és Bresztyét, hol megszakadnak. Egy további szelvényük Dézsfalvánál constatálható, s alább délnyugaton Sz.-Mihálynál. Ujabb vonaluk Alibunárnál kezdődik, mely délkeleti irányban Mramorák és Deliblát felé haladva fogja be a deliblati sivatagot. Később délre fordul s Gáján átmenve Kubin közelében ér véget.

A tartomány meghódítása után e sánczolatokat a rómaiak is limesként használják, de anélkül, hogy Dacia nyugoti véghatárának tekintenék. Telepeik föltalálhatók később a második sánczvonaltól nyugotra is, sőt Denta és Detta között még egy coloniát alapítanak.¹

Többé-kevésbé hasonló sánczolatokat találunk Arad-megyében is, különösen Uj.-Sz.-Anna körül, mely közel van már a Fehér-Kőröshöz, ennek völgye pedig az annyira féltett Érczhegységbe nyílik. Nem is valószínű, hogy e fontos vonalat, még felső részében is teljesen védelem nélkül hagyták volna, annál inkább nem, mert élénk forgalom mellett látszanak bizonyítani a gyakran előforduló pénzletek:²

S hogy miért nincsenek e sánczok mögött castrumok, castellumok, vigiliák, mint az angliai limeseken³ és a

¹ C. J. L. III. 1555. J(ovi) O(ptimo) M(aximo) / J(unoni) R(eginae) T(errae) M(atri) C. Kaninus / Sabinianus / D(eurio) C(oloniae) M(?) II. Vir — Mommsen a D. C. M. betűket: D(e) C(urio) M(unicipiū)-re egészíti ki, mert a coloniára... aptum nomen... nullum succurrit. De ugyanez áll a municipiumra is. A coloniát tehát épügy kereshetjük a három betűben, mint a municipiumot.

² Miletz J. Temes- és Aradvármegyék történelmi és régészeti emlékei. — Történelmi és régészeti értesítő II. kv. IV. f. 166. kv. l.

³ J. Collingwood Bruce: The handbook to the Roman Wall. — II. r. III. f. Stations, Mile-Castles and Turrets. 24. kv. l. — III-ik kiadás.

rajnain¹ vagy legalább vigiliák, propugnaculumok, mint az északi határvonalon — a Limes Dacicuson, annak könnyű a megfejtése. Délnyugaton szövetséges nép a jazygok, laktak, kik Traján háborúi után a „római nép barátjai“ czímet is megkapják, kik eléggé békés szomszédok. Ezek ellen fölösleges leendett a limesnek külön megerősítése is, midőn a belső részekben Lederatától északra erős várvonaluk van. Épen ezért nem találták szükségesnek a helyőrségeket még a vigliák ellátásával is terhelni, miként nem terhelik északon sem Tihótól—Alsó-Ilosváig, hol még limest sem vonnak, elégségesnek tartván a békés népekkel szemben a természetes határvonalat, a Szamost.

E limes mögött a castrumok védelme alatt a tartomány csöndes, nyugalmas virágzásnak indult.

Dacia délnyugoti részében, a fönnebb leirt két útvonalnak a Peutinger tábla által megemlített pontjai jóformán mind meg voltak erősítve, de meg azok is, melyek túl estek a főirányon. Így Versecz.

E csinos, életre való város a rómaiak idejében jelentékeny telep volt, ellátva minden szükségessel, s mindazzal, mit a provinciális lakosság megkívánhatott. Messzeterjedő vízvezetéke, gazdag és üde forrást hozott a lakóknak s a helyőrségnek a castrum vagy castellumban, melyet a szorgalmas és szép képzettségű kutató Milleker Felix, épen a vezeték nyomait követve talált meg, de még eddig nem kutathatott ki. Terjedelme alig lehetett nagy, mert csak két cohors ott tartózkodása constatálható, s ez is különböző időkben: a Cohors II Hispanorum² és az Ala I. Tungrorum Frontinianá-é.³ A „marktplatzi“ castellumon kívül speculája is volt a rómaiaknak a „Várhegyen“, honnan dél és keletre kedvező időben a Fehértemplom—Oraviczai völgyig, nyugaton egész a Tiszáig, délen Rámáig lehet ellátni. Lederatával még jeleket is válthattak. A délvidéken nem lévén egyetlen pont sem, melynek kedvezőbb látköre lenne,

¹ A. von Cohausen: Der römische Grenzwall in Deutschland, Id. XXXVII. f. Ergebnisse der Untersuchung. 323. kv. l.

² C. J. L. III. 6272; — 108 Kr. u.

³ C. J. L. III. 6274.

alighanem megerősíték és fölhasználták már a dákok is, — hasonlóan a practicus és hadértő Traján, ki már 108-ban oda helyezi a Cohors II Hispanorum-ot.¹

A főúton első castrum Apo vagy A-Ponte — a hidról, melynek biztosítására szolgált. Apo még fehértemplomi határban, szelid emelkedésű fősíkon fekszik, szántóföldek között, — északkeletre a „fünfguldenfeldi“ Missics ároktól, közel a kőhidhoz, és nem messze a jámi kőkeresztől. Sánczai, daczára annak, hogy szorgalmasan ássák és szántják, még most is láthatók, közvetlenül a római út mellett. Hossza 150 m., szélessége 130 m.²

Következő állomásunk Arcidava (Varadia) a helységtől délkeletre, mintegy 400 lépésnyire a Karas hidjától és 70 lépésre a Greováczra vezető úttól, terjedelmes réten, melyet néha árviz borít. Alakja északról délre húzódva derékszögű négyzet. Keleti oldala 187, déli oldala 164 lépés hosszú.³ Az oldalak közepe táján körülbelül 10 lépés szélességé nyílás van, a Kilia hegyről fejtett szarmát mészkövekből épült sánczokon. Itt a kapuk voltak. Vizmosta nyugoti oldala eltűnt — jóformán nyomtalanul. A castrum déli kapujával szemben 30 lépés hosszú, 15 lépés széles, négy részre osztott épület substructiója látszik, hasonlóan a keleti kapu északi részén.⁴

Tovább Centum Puteit 12 milia távolságban érjük, s castruma Szurdukon kívül szelid magaslaton fekszik, és bár a Doklinra vezető út keresztül megy rajta, mégis sokkal jobb állapotban maradt meg, mint a varadii Arcidavaé. Sánczolata átlag 8 m. széles és 4 m. magas. Hossza 160 m., szélessége 143 m. A sánczolat észak-nyugoti lejtőjétől 123 lépésnyire a patak féle jelentékeny terjedelmű épület, valószínűleg a fürdő maradványai constatálhatók. A népnelvén e castrum „Progradje“ (sánczkerítés) nevet visel.⁵

¹ F. Milleker: Die Werschetzer Gegend im Alterthum. 25. kv. l.

² Böhm L.: A Lederata-Tibiscum közötti hadútvonal az egykori Dáciában. — Tört. és rég. Értesítő IX. k. II. f. 57. l.

³ Böhm L. szerint 133×121 m. id. h. 58. l.

⁴ Milleker F. Varadia története. Tört. és rég. Értesítő. V. évf. (1889) II—III. f. 78. l.

⁵ Böhm L. u. o. 58—59. l.

Utmutató táblánk, a Peutinger térkép adatai szerint innen Bersovia XII milia; melytől ugyanily távolságra találjuk Ahihist, ettől III miliányira Caput Bubalit, — s ekkor már csak X római mf-re vagyunk Tibiscumtól, a végső állomástól. A római út eme része nyugotról — keletre irányulván, majdnem párhuzamosan fekszik a Temes folyó középrészével, melyek partjain fontos a sánczok felé irányuló, tehát a barbariesbe vezető útvonal húzódik, a melyet épen ezért szükségesnek tartának megerősíteni Kavaranál, hol a táborkari térképen is jelzett castrumon most az országút megy át, és Lugosnál, melynek gazdag leletei igen tekintélyes római telepre utalnak. És e közbelső vonalat, melylyel északon a Marosnak szintén megerősített vonala húzódik párhuzamosan, — úgy, hogy sajátkép nem egy, hanem két várvonallal van dolgunk — elégnék tartván a római táborkár a mediterrán út biztosítására is, ezt azon ponttól kezdve, honnan az előbbiekkal parallel irányt vesz, nem erősítette meg. Egyes, palánkkal körülvett vigiliák avagy spekulák voltak itt is kétségtelenül, főkép a rablók elijesztésére, — de várak, castrumok már nem, ha csak a hódításnak végső szakában nem, midőn a Legio IIII f. f. teljesíté Dacia nyugoti részeiben a helyőrségi szolgálatot. Téglái többször előfordultak Centum Puteiban.

A tierna-tibiscumi útvonal szintén meg van erősítve. Tierna castruma hajdan a Duna mellett emelkedett, ott, hol a gőzhajó-társulat épületei állanak, melyeket az ötvenes években adtak át a forgalomnak. A főépületek alapjai a tábor falain nyugszanak, melyek derégszögű négyzetet fognak be. A hosszoldal 65 m., szélesség 54 m.¹

Ad-Mediam erődítményei nem nagy terjedelműek, de annál szilárdabbak. „Ha Mehadián a kath. templomot elhagyva a Kornia féle vezető országúton haladunk —inja Boleszny, az érdemes kutató — a város vége felé, a cigánynegyed előtt nagy kőhidon kell átmennünk, melyen alul az Obersia-patak a Vallia Mare-völgyből a Bela-Reka-patakba ömlik. A kőhidtől jobbra az Ur-

¹ Boleszny A. Daciának Malva tartománya és ennek nyugati várvonala. Tört. és rég. Ért. X. évf., III. f., 118. kv. l.

zászka hegygerinczen Miháld várának tornyát látjuk: balra a cigánynegyedben az Obersia-patak torkolatánál a Bela-Reka magasan fekvő balpartján Ad-Mediam castrumnak alapfalai találhatók. Ez a többi castrumoktól alakjára nézve anyiban tér el, a mennyiben a Bela-Reka felé tekintő oldalának közepe a patak féle szögellik. Ezen oldala 40 m. hosszú; az északi, keleti és nyugati oldalon a falak közti belső térség 25 m. hosszú; . . . . folytatása már két méterrel alacsonyabban s 20 m.-nyi szélességben terjed az Obersia patak magasan fekvő jobb partjáig. Sajátságos, hogy itt is találunk alapfalakat, melyek az előbbieknél még szélesebbek, de lerontvák majdnem a földig. Utóbbi falak úgy tűnnek föl, mintha azok a várnak földszinti védővonalát képezték volna, a fönebb említett tömör falak pedig Ad-Mediam várnak citadelláját.¹

A legközelebbi hadállás Praetorium. A Peutinger-tábla Ad-Mediam és Praetorio közé IX. Miliát jelezvén, Böhm L. a Plugovánál terülő romokat Mehádia castrumának minősíti.² Ezzel szemben Mommsen már sejti, hogy a táblába hiba csúszván be, Ad-Mediam-on túl Praetoriumot kell keresnünk.³ Ortvai és Bolesznynek pedig sikerült teljesen beigazolniok, hogy a római történet nagy mesterének igaza van.⁴ Praetorium aligha volt polgári telep, hanem csak tábor. Falai s most 11 m. széles kapui teljes biztossággal constatálhatók. Alakja hosszukás négyzet. Sánczolatainak hossza a Bolvasnicza patak felé, beleszámítva a méretekbe a kapukat is: 114 m.; a Bela-Rjeka felé 140 m.; Mehadia felé 114 m.; az országút felé 137 m. Jelentékeny terjedelmű terület tehát (=15'960 □ m.), melyben egy cohors kényelmesen helyet talált. Belsejében öt épület romjai látszanak.⁵

¹ Boleszny A.: Ad-Mediam, Miháld és Mehádia története. Tört. és rég. Értesítő X. évf. II. f. 64. kv. 1.

² Böhm L.: A topleczy vízvezeték és a mehadiai régiségek. Tört. és rég. Ért. VI. évf., IV. f., 163. kv. 1.

³ C. J. L. III. p. 248... extra Mehadiam Tibiscum versus castrum Romani rudera nuper reperta... fortasse fuerunt eo loco qui in Tabula dicitur Praetorium.

⁴ Boleszny A.: Praetorium helyfekvése. Tört. és rég. Ért. VIII. évf., I. f., 1. kv. 1. s. az értekezéshez mellékelt térkép.

⁵ Boleszny A. u. o. 8. kv. 1.

Innen a tábla szerint XI miliányira épült Gaganis, — a valóságban pedig 15 klm.-re, a Ruszkára vezető út mellett, s hossza nyugatról kelet felé 160 lépés (120 m.), szélessége az országútra tekintő homlokzaton 100 lépés (= 75 m.). A Temes felé, illetőleg az országútra tekintő oldalnak falai 1—2 m. magasságúak, s körülbelül ugyanennyi a Ruszka felé eső 70 lépés (52·5 m.) hosszú oldal is. Alakja hasonlított a tiernai és praetoriumi castrumokhoz, de amazoknál jóval szélesebb. Körülötte számos épület romjai láthatók, itt-ott teljesen ép substructionnal.¹

Masclianis, Bolesznynek meggyőző érvelése és közvetlen szemléleten alapuló adatai szerint a vasútvonal, a Szadova-patak, az országút és az Ó-Szadova között fekvő Schultz-féle telekre helyezendő.²

Ezzel ismét Tibiscumba jutánk, melynek helyfekvése iránt Ortwaynak nagybecsű kutatásai után többé nem merülhet föl kétely.³ Fekvése a római stratégia elvei szerint rendkívül fontos volt, csomópontja a Temes alsó és felső völgyéből a Lederata felől érkező s a tartomány belsejébe vezető útnak, honnan egyforma könnyűséggel lehetett segílyt küldeni a dél-nyugoti vidéknek minden veszélyeztetett pontjára. Ezért helyőrsége a legnagyobbak közé tartozik, castruma háborús időkben a provinciába iparkodó csapatoknak gyülekező és nyugvóhelye, — s ezért, miként Ortway közvetlen szemlélet alapján meggyőződött róla, a hazaiak között egyike a legterjedelmesebbeknek. Romjai a zsuppai malom körül terülnek.⁴

Innen csak két állomás van Sarmizegetusáig: XIII milia Agnavis, VIII Ponte Augusti, honnan a főváros XV milia.

Agnavis meg volt erősítve is, mert Zevoy környé-

¹ Boleszny A.: Dacziának, Malva tartománya és ennek nyugati várvonala. Tört. és rég. Ért. X. f., III. f., 123. kv. 1.

² Boleszny A. u. o. 8. kv. 1.

³ Ortway T. Tibiscum helyfekvésének meghatározása közvetlen szemlélet alapján. Archacologiai Közlemények X. k. III. f. 27. k. 1.

⁴ Ortway u. o. 34. l. — ld. az értekezéshez mellékelt térképet is.

kén sikerült megtalálnunk Téglás Gábor barátommal a castrumnak északi oldalát, — de Pons Augustiban (Váma-Marga) bár fölkutattuk az egész vidéket, semmi nyomát sem leltük az egykori erősítésnek.

Annál nagyobb gonddal védelmezték fővárosukat. Castruma 1886. augusztusában Téglás Gábor tudós barátommal tett fölméréseim szerint trapez alakú terület, melynek északi leghosszabb oldala Traján útjával párhuzamosan haladva 0.668 km.; déli oldala kissé összehúzódván csak 0.605 km.; a keleti 0.53 km.; a nyugoti pedig 0.521 km. Tehát jóval nagyobb mint Aquincumé. Sánczolatai még most is a legnagyobb pontossággal constatálhatók, s itt-ott jelentékeny magasságúak. Alapjaikat hatalmas kockakövekből rakták,¹ melyekre a sajátképi falat hömpölykövekből építik, a mely fal egyúttal a földhányás, jobban sánczolat magvával szolgál. Átmetszeteik magassága sokszor 10—12 m. E sánczok kifelé, különösen az északi oldalon, az út mentén meredeken szállanak alá, míg a többi részeken lankásan, s emitt mind a három vonalon (kelet, dél és nyugaton) külső három-négy m. mélységű, hat-hét m. széles és egymástól 4—5 m. távolságra fekvő futó-ároksorral valának megerősítve. A szögletek, az észak-nyugotit kivéve, mely csak a kutatók által megerősített számítások alapján volt megállapítható, épen állanak ma is, és az éjszak-keleti Hyginus szabályának megfelelően 60 római láb (= 16.56 m.) sugarú körszeletre van lekerekítve.²

A kapuk rendesen vannak elhelyezve: a porta praetoria éjszakon, a két porta principialis kelet és nyugaton, a porta decimana délen. A szögleteken hajdan tornyok emelkedtek, melyeknek alapfalai a sánczolatok hajlásához idomulnak. Ezeknek ormai — behordván a szél és eső — most tompák; legtöbbször 2—3 m. széles platformot képezve. Hajdan a várfal rovátkás mellvédje

¹ 1 m. $\times$ 0.56 $\times$ 0.35; 1.1 m. $\times$ 0.65 $\times$ 0.4; 1.4 m. $\times$ 0.94 $\times$ 0.65; 1.35 m. $\times$ 0.4 $\times$ 0.6 m. nagyságú kockák.

² Hyginus Gromaticus: De municionibus castrorum 64. fej.: Angulos castrorum circinari oportet, quia efficiunt instabiliuntque opus propugnacionem tutans. Circinari debebunt ex angulis cohortium qui efficiunt latitudinem operis pedum LX usque quo lineas exteriores comprehenderis, quae efficiunt partem quartam.

emelkedett ott. Befelé a sánczolatban 2 m. széles út húzódik végig, melyen veszély idején a várat védő legénység helyet foglal. ¹

Sarmizegetusából elindulva útunk legnagyobb részt a hátszegi völgy keleti részén halad, s az örhegy alatt Boldogfalvánál egyesül a vulkáni ösvények felől leérkező vicinális vonallal. E két út ellenőrzésére emelték az Örhegy tetején a vigiliát. A Vulkánból a Zsilvölgyébe vezető út védelmére elégnék tarták a mai Romániában, ott, hol a folyó a hegységből a síkságra érkezik, Bumbesti megerősítését, hazánk területén pedig a krivadiai hegyre, tehát megint ott, hol a völgy kiszélesedik, építetettek vigiliát. Alakja kerek, épúgy, mint az északi límes őrházaié, s körülete 30 m. lévén, nagyság tekintetében is megegyezik amazokkal. Falának vastagsága 1.7 m. ²

A két út egyesülvén, egyenesen északra halad, Hydata (Kalán felé), melynek, Torma Károly adatai szerint, szintén volt castruma. A Peutinger tábla innen XIII miliát jelez a Maros mellett fekvő (a jobb parton) Petrisig (Arany), mely már az Érczhegység védelmére épített várövnök képezi egyik lánczszemét.

De eme utat a Germizarába vagy Apulumba igyekező sarmizegetusaiak jelentékenyen megrövidíthetik, ha a mai Kitid és Oklos felé átvágva, a Fazsaczelen keresztül a Berény pataknek északra nyíló völgyébe jöttek át, s úgy mentek tovább Szászváros felé. Így jártak a hátszegvidékiek is 1848-ig. Szászváros és Gyulafehérvárra. Fölhasználták tehát a régiek is a kínálkozó előnyt — a pénzleletek is bizonyítják — s ezért a római kormány szükségesnek tartja az út megerősítését. A castrumot a két — alsó és felső Városviz közé helyezték el, a most Lunka Marenak nevezett csekély magasságu plateaun. Maradványai constatálhatók még, de többé nem állapítható meg egész terjedelme, mert keleti részét teljesen, sőt északi felének jelentékeny darabját is elsodorta a kised fősíkot minden áradásnál jobban és jobban elmosó rakoncátlan patak. Nyugoti oldala 140 m., a

¹ Király P. Sarmizegetusa 40. kv. l.

² Téglás G. A piskü-petrozsényi hegyi vasút. 10. l.

megcsönkült északi 83·5 m., a keleti pedig, a délivel együtt egészen hiányzik. Az északi és nyugoti oldalak találkozási szöge Hyginus szabályának megfelelően van lekerekítve. A falak vastagsága 0·66—1·12 m. közt változik.

A nyugoti határ védelmére szolgált még a csanádi castrum, Daciának talán legnyugotibb pontja a „rómaiaknak Morissenuma(?), nemzeti forrásaink Marosvára — írja Miletz — melynek ősemlékekben dús talaján egy marosparti nevezetes római telep létezett; melynek alapfalai, midőn az 1868-ik évben a csanádi ásatások alkalmával fölmérettek, körülbelől 14.000 □-öltre terjednek ki, mi megdönthetetlen bizonyítékát adja annak, hogy ezen határcastrum az első rangú várak közé tartozott, s a hadi technikának akkor minden ismeretes segédszereivel megerősített, annál is inkább, miután Csanád terrenuma nagyon is kedvező volt egy főtábor berendezésére, s hogy a Maros partján feküdt, mely époly országútja lett a római hadsapatoknak, mint volt a „via strata“, mely a Dunától húzódtott Dacia szívébe. Az itt nagy számmal található római téglák után, melyek a XIII legio bélyegét viselik, az is bizonyos, hogy ezen castrum építői a Gemina Legio katonái voltak, kik itt Csanádon élénk emléket hagytak annak, miszerint az ásó és kapához épügy értettek, mint a pilum és kardhoz“.¹

Hogyan intézték az észak-nyugoti rész védelmét, arról nincsen semmi tudomásom. A Körösök felső völgyein aligha mentek túl, mert alább a római életnek nem sok nyoma van. Talán elnéptelenítették az el nem foglalt területet, mint tették az Alpok egy részével s a germániai tizedföldekkel, mielőtt hozzácsatoltattak volna a birodalomhoz.

Az északi határon megerősített limes védi a tartományt. Kiindulási pontját Resculum (Sebesvár-alja) castruma, s ennek kissebesi castelluma képezi.² A castrum

¹ Miletz I. Torontálvármegye történelmi és régészeti emlékei. Tört. rég. Értesítő III. évf. I. f. 7. l. Miletz e leíráshoz kapcsolt jegyzetében forrásként Ortway-Szentkláray Adattárát, III. k. 12—13. lapját említi. Sajnos, hogy nem kaphattam meg e gyűjteményt.

² A limesre, s a limes mögött fekvő castrumokra vonat-

Sebesvárálja községnek derekán, hatalmas kőszirten pompázó Gyerőfi vár romjától 800 m.-re északkeletre fekvő elég terjedelmes és meglehetősen egyenes fősík végén — melyet a Sebesvárálja fölött emelkedő, s délről északra futó hegyláncznak a Körös völgyére símuló nyulványa alkot — terül el, melyet észak-nyugot felől a 20—24 m. meredek lejtőség, és a Sebes, illetőleg Körös vize, keletfelől a porta principialis dextra előtti lapály végén kezdődő lankás oldal, a délin, illetőleg délkeletin pedig a római helység, maga a vicus tettek könnyen védhetővé. Sajnos, hogy belsejét nem lehet többé rekonstruálnunk. A castrum oldalai az égtájak irányában nyulnak el. A keletinek hossza 202, a nyugotié 205, a déli 119, az északié 121 m., vagyis átlagos számítással a keleti és nyugoti oldal 203.5, a déli és északi pedig 120 m. hosszú. Tértfogata tehát ötödfél catastrális hold. Szögletein valószínűleg körded bástyák állottak, legalább a délkeleti szögletbástya behantosodott substructioninak idomából erre lehet következtetnünk. A körfalak vastagsága 1.8—2 m., s domborulatak átlag 5—8 m. magas.

E tábornak előretolt castelluma Kis-Sebes mellett 50 m. hosszú s 47 m. széles várac, melynek éjszaknyugoti szögletétől egyenesen éjszakra a Valea Varadestilor nevű patak mentén 245 lépés hosszú kőfal vezet a szomszéd hegynyakig, melyen a limes sánczolata kezdődik. E földhányásnak belső magassága átlag 6, a külsőé 6—7, alapja átlag 12, koronája pedig 2—2.3 m. széles. Belső oldalának alján, ott, hol a helyfekvés kívánta, vagyis hol a hegynyak eléggé keskeny, terrasse, lépcsőzet féle kiegyengetett terecske vonul el; e belső oldalt azonban, ha a töltés nem a hegynyak tetején, hanem közvetlenül az alatt áll, s ekként a hegynyak az agger belső felére símul le, hol szélesebb, hol keskenyebb, de alján átlag 4 m. széles, sáncz féle mélyedés, vagyis futó árok szegi. A töltés külső lejtőjének alján a hegynyak vízirányos vonalban 3.7—4 m. szélességben ki van egyenesítve, mintegy terrasseirozva, valószínűleg a czölöpfalak — palissade — alkalmazhatása czéljából.

kozó adatokat Torma Károlynak, hazánk régi történetéből nagy házagot kitöltő, s eddig egyedül álló munkájából: A limes Dacicus felső része“ veszem. 42. kv. 1.

A töltés, melynek egy részét a kissebesi köznép Dimbu Varadestilor — a váradiak dombjának nevezi, jobbára erdővel van benöve, de helyenként szép tisztásokon is 1110 lépésnyi hosszúságban, folyton keleti irányban vonul föl a Karpin = Gyertyános nevű tisztás tetőre.

A hegynyak vagy hegyborda keskeny voltánál fogva a földművelés elegyengető hatásának nem lévén kitéve, a rajta elvonuló töltés majdnem teljes épségben, s különösen a falvédtől fölfelé számított 335 lépésnyire impo sans szépségben maradhatott fenn, s így folyton a legtisztábban látható és vonalát a néhol sűrű erdőségben sem veszíthetjük el.

A töltés egyszerű földhányás minden kővegyítés nélkül.

A Karpinon, mely a Kis-Sebesnél lévő dacit-bányával szemben, attól éjszakra fekszik, épen a földtöltés végén, egy körded épületnek jól fölismersző substructioi láthatók. Az épület átmérője 8 m., s a helyenkint be nem hantosodott, tisztán látható és fölásásra érdemes falak vastagsága 1 m., melyek tégladarabakkal nem vegyített építő mészszel terméskövekből vannak rakva. Ez az első propugnaculum, őrtorony volt. E tornyok a viszonyoknak megfelelően kisebbek vagy nagyobbak — a terep által szabott változó távolságokban ugyan, de szakadatlan sorban vonulnak a limes mentén egészen annak tihói végpontjáig. Torma térképén Nyirsidig 22 van föltüntetve, de számuk a valóságban legalább is kétszeres, és mindig úgy építvék, hogy egyik a másiktól látható volt. Őrségeik tűz és füst jelek által közlekedtek egymással.

Az említett propugnaculumtól a töltés megszünik, és csak a Torma térképén 18-ik számmal jelölt őrháznál kezdődik újra. A limes irányát azonban, mely a hegységnek nagy mélyedések által megszakgatott volta miatt e ponton túl, nem képezett szoros értelemben vett vallumot, nem téveszthetjük el. A karpini propugnaculumtól éjszakra a közben lévő mély völgyületek miatt csak légvonalban számított körülbelül 800 lépésnyire, egy majdnem önállóan fekvő, s a kissebesi határhoz tartozó hegyponkon, melyet Cseteczujának — váraeská-

nak neveznek, találjuk a második őrházat, honnan a karpini őrtorony tisztán látható. Innen toronyirányban számított 600 lépésnyire éjszakkeltre a Hódosfalva határán fekvő Dosu Markului-nak nevezett dülő magaslatán találjuk a harmadik, s az 1200 lépésnyi távolban fekvő Vurvu Rimbusoi-on a negyedik őrházat. Romjairól elragadó kilátás nyílik a Meszesnek éjszakkeltéről, Mojgrád tájáról óriási félkörben erre kanyargó s nyulványaiban Sebesváraaljára dülő lánczolatúra, a Vlegyásának megszámlíthatatlan nyulvány és gerincztől át meg át kúszált roppant tömegére, s azokra a mélyen fekvő völgyületekre, melyek a körülfekvő hegységnek egyes ágazatait egymástól elválasztják.

„Egy tekintet e pontról, az alatta fekvő hegyél bordázataira, melyeknek egyes, mély völgyületek és szakadékok által elválasztott önálló csucsain immár három őrtorony fekvését mutattam ki — írja Torma Károly,¹ — érthetővé teszi, a minden esetre föltünhető körülményt, hogy miért nincsenek e propugnaculumok is egymással, illetőleg a karpini őrtorony nyál földtöltés által összekötve.“

„A helyfekvés, a természetképezte legyőzhetetlen akadályok a római erős akarathoz is határt szabtak. Hisz e roppant mélységű völgyületeken keresztül sa hegy gerinczek csaknem függélyes oldalain képtelenség lett volna a töltést le és fölvezetni, s ekként az őrtornyokat teljes összefüggésbe hozni; a helyfekvés igen ügyes számbavételével kiszemelt, s őrtornyokkal meg is erősített iránytól pedig a végből, hogy azokat földtöltéssel kapcsolják egybe, eltérniök alig lehetett, hacsak a limest fölösleges nagy kanyarulatokban, a kiszemelnél hadászati fogalmaik szerint minden esetre kevésbé erősnek és így nehezebben védhetőnek tekintett irányban nem akarták vezetni. Sőt mondhatni, hogy éppen a helyfekvés, a természeti viszonyok tették fölöslegessé az egyes őrtornyok földtöltéssel való összekötését. Mi volt ugyanis természetesebb, minthogy e propugnaculumok egymástól különben is láttávokra fekvüdvén, tömött sorozatban következővén egymásra, s épen a közöttük tátongó mélységek miatt kevésbé lévén meg-

¹ Torma K. u. o. 58. kv. 1.

támadhatók, már magukban is erős védvonalat alkotva, a limest tökéletesen fedezhették s annyival inkább fedezhették, hogy a közel fekvő erős vallumfőre s ennek bizonynyal tetemesebb számú őrségére támaszkodhattak. Aztán valószínűleg czövekmű (palissade) kötötte az őrtornyokat egymással össze, mely a földtöltésnél a helyi viszonyokhoz képest különben is jóval könnyebben volt kiépíthető. S ha még hozzá vesszük, hogy a limes vonalán bizonyos szélességre le és bevágott erdők az egyébiránt is tágas látkörrel bíró propugnaculumokat szerfölött erőssé tették, teljesen érteni fogjuk a földtöltés hiányát a limes c szakaszán.“

A Vurvu Rimbusoitól légvonalban számított 3500 lépésnyire a Hódosfalva fölötti heglánczolat egyik nyulványán a Vurvu Sonului nevű önálló magas hegycsúcs, melyet a Vurvu Rimbusoitól mély völgyek és szakadások választanak el, s szintén a hódosfalvi határhoz tartozik, találjuk az ötödik propugnaculumot. Innen északra a jegeristyei határhoz tartozó Vurvu-Grebin — Gerebenes tetőn (a börvényvölgyi Puturonka fölött) van a hatodik, tőle 7000 lépésnyire a krasznai határon emelkedő Vurvu vagy Cornu Vlasinului nevű erdős hegytetőn, mely a börvényvölgyi Puturonkánál kiágazó pajki völgyet koronázza, áll a hetedik. Innen limesünk a perjei Magura Prii-re kapaszkodik, majd a Boronamező s Bagolyfalva közt emelkedő Salhigyre, a Kásapatak határán fekvő Arsurera és Dealu Bouluira, a Sz.-György határán emelkedő Gropoira s Vurvu Gropoiuluira, innen a Sz.-György és Bogdánháza közt emelkedő Sekuira, odább a Rága felé vezető úton túl levő Telharesre, majd a Driglán át a Vigyázóra és Terbetére, a Vurvu Kerbunaru-luira a Suvárra és Pestójára, honnan a Vurvu Stenire (Felső-Kékes-Nyárlónál) a Pietra Albara húzódik, innen a Felső-Kékes-Nyárló és mojgrádi határok közt lévő La Cuturira, majd a mojgrádi határhoz tartozó Duruja vagy Druja nevű hegynyaknak tart, honnan a mojgrádi Pomet, illetőleg Magurára, s így Porolissum romjai alá ér; majd a várteleki Maguricsán túl megtörik s a Nyirsidtől délkeletre fekvő Vurvu Pogujorra hág, hol Torma térképén 22-vel jelzett őrház áll; innen a Dealu mare, a Bréd község fölött fekvő La Monastire, a Czigliény hely-

ség fölött magasló Vurvu Csigenulaira huzódik; majd az Egregy völgy torkolatánál átszelve a szoros a borzovai malom mellett, az Örmező tetőn Tihó felé huzódik, s az ottani castrummal szemben az Almás-völgy torkolatánál végződik.

Tihón túl Alsó-Kosályig nincsen limes sem vallum itt — barátságos népek lakván túl a Szamoson — elég biztosítéknak tarták a folyót, melynek balpartján állami rendes út, via strata vezetett, miként fönnebb említém. Alsó-Kosálytól ismét limes vagy vallum jelzi a határt, melyet castrumok is biztosítanak egész Vécsig.

A vallumon belől, vonalától kisebb-nagyobb távolságra, de mégis meglehetősen egyenközűleg castrum stativumok állottak, s láncsolatuk képezte a limesvédelemnek stratégiai alapját. A vallum őrházait e castrumok látták el a szükséges őrséggel, minden bizonynyal akként, hogy egy-egy castrum helyőrsége a hozzá közelebb eső s meghatározott számú propugnaculumok őrségét állította ki. Ez álló táborok, melyeket rakott hadi út kötött egymással össze, a következők: 1. a sebesváralfai (Resculum) a vallumtól, illetőleg a limes-végi kissebesi castellumtól mintegy 3; 2. a vármezei 5·5; 3. a szentpéterfalvi 5; 4. a magyar-egregyi (Largiana) 7·75; 5. a romlotti (Certia) 7·5; 6. a mojrád-zsákfalvi (Porolissum) 1·5 illetőleg 3·75; s végül 7. a vallumvégi tihói 2·5 kilométernyire.

A resculumit már fönnebb említém méretével együtt; a vármezei castrum a csekély emelkedésű Gradistye vagy Csetatye nevű kis fönstkon terület hosszúkás négyszögben. Keleti és nyugoti oldala 170 (= 127·5 m.), a déli és északi pedig 205 lépés (= 183·75 m.) hosszúak. Falai körül nagy romhalmazok hevervén, valószínű, hogy polgári telep is keletkezett mellette.¹

A szentpéterfalvi az Egregy balpartjától mintegy félórányira a hegyek között fekszik. „A hegységtől éjszak-nyugotra eső „La Vranycze — a kapu“ nevű magas hegy elég lapályos tetején látható az 5 — 600 lépésnyi területű, déli oldalán egyenes, különben körded alakú romai állótáborhegy már begyepesedett — írja

¹ Torma Károly Adalék észak-nyugoti Dacia föld- és helyiratához. 11. l.

Torma — domborszerűleg hullámos, s téglával vegyes kőalapfalazata. Az ennek déli, s különösen északi része közepén létező 2—3 ölnyi széles nyílások, s ezek oldalain domborodó, némileg kapú alakot mutató összeomlott, s begyepesedett kőfalmaradványok sejteni engedik, hogy e körülmény, s a váromon, illetőleg az említett nyílásokon keresztül vezető mezei út adhatott alkalmat a „Várhegy-kapú“ (Vranyicze) elnevezésre. E várromból az Egregy s Almás folyók völgyei, a nagy-almási, oláh-köblösi, sőt a Kis-Szamos balpartján lévő hegylánczolatok, a Meszes, a Nagy-Szamos völgy hegységei s különösen a mojgrádi Várhegy, — a Magura láthatók.¹

A largiana-it (Magyar-Egregy) a helységtől délre eső Csetatye (vár) nevű fönsíkon helyezék el, hosszúknak négyszög alakra. Keleti és nyugoti oldala 205 lépés (= 183·75 m.), a déli és északi 160 lépés (= 120 m.) hosszúak.²

A certiai (Romlott) castrum az Egregy által alakított síkon fekszik. Oldalai keleten és nyugoton 280 lépés (= 210 m.), délen és északon 200 lépésnyiek (= 150 m.)³

Porolissum (Mojgrád) castruma a legerősebb s legterjedelmesebb valamennyi között. A Pomet tetőt koronázta s magasan kiemelkedő substructióinak délkeleti szögletén a külfalon belül, — Beszerikueza — templomocskának nevezett magaslaton még egy, a castrumnak valószínűleg acropolisát képezett specula romjai tűnnek föl, honnan a Pomet legmagasabb pontjáról elragadó kilátás nyílik a Vurvu Csiglenulujtól a Meszesnek egész hosszú lánczolatán át a kalotaszegi Vlegyászáig — e két hegység festői körvonalú s összeolvadó lánczolata óriási félkörben övezvén a királyi fekvésű Pometet és Magurát.⁴

¹ Torma K. u. o. 12. kv. l. Ilyen alakú castrum Daciában nincsen több. Szokatlan forma ugyan, de nem egyedül álló. Julius Caesar afrikai háborújában (bell. Afr. c. 80.) és Gallia meghódítása alkalmával Uxellodunum ostrománál (bell. Gall. VIII. c. 32. kv.) két ízben használja. V. ö. Alb. Kampen: Descriptiones nobilissimorum apud classicos locorum Series I, tab. XV.

² Torma K. u. o. 13. l.

³ Torma K. u. o. 14. l.

⁴ Torma K. u. o. 15. l. és a Limes Dacius felső része 80. kv. l.

A vallumvégi tihói erősség a Szamos völgyére tekintő Gredistye nevű dombon áll, s keleti és nyugoti fala 168 lépés (= 126 m.), az északi és déli pedig 155 lépés (= 116·25 m.) hosszúak.¹

Innen, miként említém Alsó-Kosályig, — a Szamos partján nincsen egyetlen castrum sem. A váraknak új vonala az Alsó-Kosály és Kapjon faluk között Dézstől 7·5 klm.-re fekvő castrummal kezdődik, ott hol a tartományi határt a folyó jobb partjára helyezik. Az első, jelentékeny kiterjedésű erőd a Nagy-Szamos partján, a folyó tükkrétől alig 60 m.-re fekszik.

Az egykori castrum a helységből 700 m.-re dél-keleti irányban a mostani községnek „Vár“ — oláhul „Oresel“ nevű részén fekszik, melyet a falutól keletre álló Magura nevű hegynék a helység s az Ilosva patak tere felé való szelid lesímulása által képezett fősík alkot. E kised síkságról, 8—10 m.-nyire kiemelkedő plateau alapját, alluviális, helyenkint kövecses földréteggel borított kárpáti zöld homokkő képezi s a castrum és a melléképületeknek jelentékeny része rajta terül. Terepe római castrum stativum alapítására kiválóan alkalmas hely, mert az Ilosva és Nagy-Szamos folyók térségére fok módjára előre nyúló síkjáról beláthatni a Szamos völgyét egész Dézsig s föl Kudu környékéig épen úgy, mint a délkeleti Felföld északi határát alkotó Kárpátokba messze benyúló Ilosva völgyet. De oly előnyvel is kínálkozott e pont, melyre a rómaiak szépérzéke még a hadi ezélokra használt művekben is kiváló figyelmet szokott fordítani, — a tájszépség előnyével.

A százados erdőkkel szegélyezett kellemes Ilosva-völgyet, a dús lombosított Magurát s a Nagy-Szamos nyájas völgyét most is örömmel szemléli a turista, ki e majdnem kétezer éves romokkal borított fősíkot fölkeresi. Mennyivel szebb lehetett e táj akkor, midőn a római sasokat hordozták Dacia északi részein, midőn a Szamos völgyét szegélyező hegyláncokat százados, ezredéves tölgyek koronázták s midőn az „ősz folyó“ föl-fölcsillámló kanyargásai mellett csak imitt-amott barnálló berkek helyett sűrű eger- és fűzligetek, az őslakók szent

¹ Torma K. Adalék. 20 kv. 1.

berkei kerültek el, a táj verőfényes szépsége helyett komorabb, de egyszersmind vadregényes színezettel vonták be.

A rómaiak, miként tudjuk, telepeik, de különösen castrumaik számára, a hol megengedik a helyi körülmények, térből kiemelkedő fönsíkot, vagy lejtős helyeket választottak, melyek a mellett, hogy egészségesebbek mint a síkság, a védelmet is könnyítették. Emé szokásukhoz képest itt alig lehetett volna czélszerűbb erődítési pontot választaniok. Az Ilosva és Szamos összefolyása által képezett félsziget; a Magura hegy sajátságos fekvése, mely az Ilosva völgye és a Szamos folyók között egymagára emelkedik ki, nem lévén a többi hegységgel összeköttetésben; a fönsík északi és nyugati széleinek sziklás meredeksége, a déli oldal jókora lejtősége; az Ilosva patakon túl, ennek jobb partján emelkedő második, a castrummal szemben levő fönsík, mely kisebb rendű, a castrummal kapcsolatban állott speculával volt megerősítve, — végre a két fönsík közt lévő völgyesoros, melyen az Ilosva patak folyik át: mindezen körülmények a stratégia akkori fejlettségéhez képest, oly erőssé tették a fönsíkot s annak castrumát, hogy az képes volt ellenállani bármely oldalról fenyegető támadásnak is.

A castrumon kívül keletkezett polgári telep az Ilosva patak holt medre mellett levő, körülbelül 240—250 m. hosszú, 30—60 m. széles és a térből 1·5—2 m.-re kiemelkedő földnyelvre volt építve.

A vár maga szabályos négyszög s oldalai 182·06 méter hosszúságúak. Kapui szabályszerűen helyezték el: nyugaton a *porta praetoria*, keleten a *porta decumana*, éjszakon és délen a *porta principalis dextra* és *sinistra*.

A legépebben megmaradt *porta principalis* kettős bejárat volt ellátva s két 1·26 m.-re előszökellő oldalművel megerősítve. A 8·08 m. szélességű bejárat 0·79 m. vastag s 4·66 m. hosszú fal által két részre volt osztva: keskenyebb 3·47 m. oldalát a gyalogok, 3·97 m. széles felét pedig a lovasok és szekerek használták. Az egykori fakapu vasszögeiből körülbelül 100, 13—15 cm. hosszú s felső végükön 4·5 cm. vastag darab került elő. A kaputól balra 4·26 méter hosszú és 2·37 m. széles, jobbra pedig 4·58 m. hosszú és 2·52—2·99 m. széles,

ferde állású szoba volt építve. Közfalaik vastagsága 1·26 m. Itt tanyázott a kapuórség.

A castrumnak az őrszobák mellett levő körfala átlag 1·26 m. vastagságú, és durván nagyolt, kárpáti zöld homokkövekből épült. Ragasztékul poronddal vegyített meszet használtak. A körfalakba téglát sehohsem alkalmaztak. Az 1·58 m. vastag alapfalakba helyenkint, különösen a két őrszoba kifelé ugró oldalán meglepő nagyságú faragott kőcöczkák valának beillesztve, melyeket főként súlyok és ellenállási erejük miatt helyeztek a szögletekre.

A castrum körfala, mint általában az egész alsó-ilosvai római telep épületeinek falazata — lehetőleg durva munka — opus incertum, — a mely gyorsan készül és olcsó, — de ha kellő gondot fordítanak reá, mégis elég tartós.

Hogy a körfalak külső oldalai függélyesen — mérőnra — voltak-e építve, vagy pedig mint Pompeiben észlelhető, tetejük felé megváltak-e kissé keskenyítve, nem lehet többé megállapítani, mert csak az alapok maradtak meg, s ezek sem a kellő épségben. A körfal magassága a kiásott pontokon 0·95—1·6 m. között váltakozott.

A szögleteken 13·11 m. $\times$ 13·11 m.-nyi négyszögű tornyok emelkedtek.

A castrum tehát 182·06 m. $\times$ 182·06 m. = 33·145 □-m. területű falnégyszöget alkot, melynek szögletein belül egykor ugyanannyi négyszögű bástya, s mindenik oldalon, de nem éppen a középpontokon, kiszögellő őrszobával erősített kettős kapu állott.

Hogy várunk körfalának s kapuinak orma miként volt egykor alakítva, s a védelem szempontjából miféle művekkel volt ellátva, csak sejtünk lehet. A rómaiaknak szokott védfalerosítése kétségkívül meg vala az alsó-ilosvai castrumon is, — azaz lőréses mellvédek tetőzték körül, milyeneket Pompeiben is láthatunk — legalább ily alakot sejtetnek azok, az egykor hihetőleg a mellvédeket földött, nagyjában kifaragott, s egymáshoz vaskapesokkal szorított, és a köfalak mellett sűrűn előfordult kőlapok.

A castrum körfala 7·5—9·5 m. szélességű úttal volt

egykor körülvéve, mert a síremlékek nagyobb része a vár körfalai mellett, kívül s ettől 8—9 m. távolra egyenközüleg futó vonal hosszában került elő.

Az Ilosva fösíkját is szükségesnek tartván védelmezni, a patak jobb partján, szemben a castrummal 26·5 m. × 29·39 m. = 778·83 □ m. kiterjedésű speculat emeltek, az éjszaki Kárpátok felől eredhető támadásoknak legalább első fölfogására. Hogy milyen volt az előretolt erődítmény berendezése: egyszerű torony-e, melyet koronként változó, s a castrum őrségéből küldött fődözet tartott megszállva, vagy külön, lakható castellum, azt Tormának nem sikerült kiderítenie. A körfalak egy részének körülásása, illetőleg átvágása 1·26 m. vastagságú, elmállott kőfalnál egyebet nem tüntetett elő. Belsejében nem lévén kőből épített lakosztályoknak semmi nyoma, kétségtelen, hogy a katonák tanyái egyszerű sátrak vagy fakunyhók valának.

A castrum belsejében — a belterület nyugati részén — csak egyetlen, de nagy terjedelmű, éjszokról dél felé irányított 96·72 m. hosszú épület van, melyet Torma Károly a praetoriumnak minősített. Csak egy harmada — s ebben tizennyolcz helyiség volt — van kiásva. A legénység kétségtelenül fakunyhókban lakott, vagy Severus óta a táboron kívül. Ugyancsak kívül helyezték el a fürdőket, s az összes szükséges épületeket.¹

Alsó-Ilosvától éjszakkélet felé is békés népek lakván, elégnék tartják a határ védelmére vagy inkább jelzésére a Szamost, egész a Sajó torkolatáig, innen ez szabja meg a római végeket Sófalváig, honnan a Besztercze völgyébe² mennek át s megerősítik a mai Beszterczét, a Budak patak mentén pedig Várhelyt. (Burghallen.)

Innen hirtelen délkeletre fordulnak a Maros völgyébe, s első nagyobb castrumok Vécs a folyó jobb partján. Nyomai constatálhatók ma is; leghosszabb a Maros felé irányított oldala: 160 m. (159·75 m.);³ szög-

¹ Torma K.: Az alsó-ilosvai római állótábor s műemlékei. Az erdélyi muzeum-egyesület évkönyvei. III. k. 10. kv. 1.

² Bericht über eine Ausgrabung in Bistritz. — Transilvania. Beiblatt zum Siebenbürger Boten. Hermannstadt. 1856, 19. sz. 46. l.

³ M. J. Ackner: Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien. — 36. l., 16.

letein tornyok emelkedtek; belsejének egy részét a szükséges katonai épületek töltik ki. Fontosságát az adta meg, hogy a Szászrégen felől érkező a Beszterczének vezető hadi út homlokzata előtt vonulva el, kanyarodott át a Sajó völgye felé.¹

Vécsnek a Maros mellékén előretolt posztója Déda volt.

Vécsről a Maros délnyugat felé irányulván, kezdetben medre vonja meg a keleti határt, s a második megerősített pont Maros-Keresztúr, hol a községtől körülbelül hatszáz lépésnyire éjszakra fekvő castrumot a nép Földvárnak nevezi. Maradványai föltétlen biztossággal minősíthetők, bár a talaj nagy átalakulásokon ment keresztül; a Marosnak a partot folyton rongáló hullámai elmosák a magaslat nyugati oldalát, fölszínét pedig át meg átfúrták, szántották a szorgalmas földművelők, de a leletek: téglák, edénytöredékek, faragott kőkoczkák oly jellegzetesek, hogy azoknak rómaiságához még akkor sem férhetne kétség, ha érmek nem fordulnának is elő. A castrum nem tartozik a legnagyobbak közé. Sánczolatai átlag hat méter magasak — az öregek még a kiemelkedő falakat is látni vélték — területe pedig 15.624 □ m.

A Maros balpartján és medrében — a castrum aljában — nagy mennyiségű faltöredék lévén, valószínű, hogy a folyó át volt hidalva; s e föltevést megerősíti, hogy az épen átellenben, a jobboldalon lévő Csitt-Szent-Ivánon² e jelenség ismétlődik, a falu mellett pedig párhuzamos vonalú sánczok maradványai láthatók.

Igy a két castrum a hid védelmére épült, mely az Apulumból kiindult fő útvonalon a jobb és balpart közlekedését közvetíté.

A polgári telep Malomfalva mellett helyezkedett el.³

Kezdetben, nagyon valószínű, hogy a Maros felső folyása képezi a római birtokok keleti határát, különben

¹ A vécsi római állótábor. A magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai. X. k. 1864. 79—80. l.

² Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti természetrajzi s népismeai szempontból. IV-ik k. 219. kv. l.

³ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. IV. k. 217. l.

aligha erősítik meg, de utóbb tovább terjesztettek szinte észrevétlenül, apránként, épügy mint Germániában a limes mellékein, s lassankint kibővíték védelmi vonalait is, ki tovább keletre jóformán a határhegységekig. Terjeszkedésük a Marosba ömlő patakok és kisebb folyók völgyeinek irányában történvén, a főbb pontokat azonnal megerősítik.

Igy keletkezik az Ackner által még ismert görgény-szent-imrei castellum.¹

A Marosba, Maros-Keresztúrtól Délre, Vidrátszegnél beömlő Nyárádpatak felső völgyét Mikháza castruma védelmezte. Területe 157,5 m. $\times$ 120 m. = 18'900 $\square$ m. Belsejében az egykori katonaeépületeknek romjai még most is constatálhatók. A fürdő, s a helyőrséghez tartozók lakásai a falakon kívül emelkedtek.²

Innen a Kis-Küküllő völgyébe csapva át Sóváraddon építének jelentékeny nagyságú: 187,5 m. $\times$ 187,5 m. = 35.156 $\square$ m. kiterjedésű castrumot. Kiemelkedő s vízmentes terepét a falu házainak egy része foglalja el.³

A Nagy-Küküllő völgyében Székely-Udvarhely környékét erősítik meg.⁴

Sóvárad és Székely-Udvarhely erősségeit négy vagy öt kisebb, délkeleti irányban elhelyezett castellum és castrum köti össze. Ezeknek elseje Siklód;⁵ Sófalva rendeltetése kétségtelenül a parajdi sóbányászat biztosítása volt;⁶ Enlaka a legjelentékenyebb közöttük: 150 m. $\times$ 150 m. = 22.500 $\square$ m. kiterjedésű, s mint ilyen, központja az összekötő vonalnak.⁷ Végül Martonos⁸ és talán Szent-Mihály.⁹

Hogy a Székely-Udvarhelytől délre: Árvátfalva,

¹ M. J. Ackner: Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien. 36. l., 15.

² Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. IV. k., 88. kv. l.

³ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. IV. k., 20. kv. l.

⁴ Római nyomok Udvarhely városában. Történeti Lapok. I. k. 1874, 9. sz., 137. kv. l.

⁵ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. k., 143. l.

⁶ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. k., 133. kv. l.

⁷ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. k., 124. kv. l.

⁸ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. k., 122. kv.

⁹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. k., 107. kv. l.

Boldogasszonyfalva, Patakfalva és Sándorfalván át a Homoród völgyébe nyíló defilét használták-e, arról nincsen tudomásom, de valószínűnek tartom, mert innen éjszaknyugot felől hamarabb kaphatott segílyt a homoródi sóbányászat biztosítására emelt szt.-páli castellum,¹ mint az Olt mellé épült Hévízről.

A tartomány legkeletibb határát a Fekete-ügy felső folyása képezi. Ide kétségtelenül az Ojtóz biztosítására hatoltak el, s a szorosnak nyugati torkolatát Bereczknél erősítik meg. A castrum a város éjszaki részétől ezer lépésnyire, 7.5 m. magasra emelkedő plateaun fekszik, s területe $180 \text{ m.} \times 138.75 \text{ m.} = 24.975 \square \text{ m.}^2$

Lejjebb délkeletre a mai Kézdi-Vásárhely határában akadunk római telepre, mely az 1852-iki útmunkálatoknál gazdag leletekkel gyarapítja a bécsi császári muzeumokat. Hogy volt-e castruma, még eddig nincs kiderítve,² de a körülmények a mellett látszanak bizonyítani, hogy a rómaiak fontos stratégiai pontnak tekinték.

Alább, ugyancsak a Fekete-ügy jobb partján Komolló volt egykor megerősítve. „A falu alsó végénél (18—21 m. magas Szépmező szélét alkotó) partmagaslat egy előfoka — írja Orbán Balázs — széles, mély sánczolat által van elkülönítve, s ez elkülönített ponkon vannak a régi vár nyomai. Alakja körített szögletekkel bíró szabálytalan négyszög, melynek északi és déli hosszabb oldala 120 m., míg a rövidebb keleti és nyugati 105 m. (= $120 \text{ m.} \times 105 \text{ m.} = 12.600 \square \text{ m.}$) A várnak egykor kettős fala volt, miként az orozatnak kettős gátonya igazolja. Most a fal nem emelkedik ugyan sehol sem a föld színe fölé, de alaprakata kivehető mindenütt, s a várnak belterét a ragacs és téglatörmelék egészen elborítja. Öreg emberek emlékeznek arra is, hogy a vár izmos falai még ölnyi magasán állottak, de a brassó-ojtói út építésekor lerombolák azokat“.⁴

A várhoz tartozó telep romjai a Szépmezőtől délre terülnek.

¹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. k., 165. kv. l.

² Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. III. k., 124. kv. l.

³ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. III. k., 101. kv. l.

⁴ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. III. k., 195. kv. l.

Castrumunk az ojtózi szorosba vezető út biztosítására épülvén, összeköttetésben áll a föltételezett kézdivásárhelyivel, az eresztevényi Óriáson és a bessenyői Csente tetőn elhelyezett speculák által. Az Óriás őrtornyai 7·5 és 10·5 m. átmérőjű kerek épületek, melyeknek ormáról belátható jóformán az egész síkság, s könnyen megadható volt a komollói, mint kézdivásárhelyi castrumok felé veszély idejében a füst, mint tűzjel.¹

Elhagyva a Fekete-ügy völgyét, az Oltéban első megerősített állomásunk Héviz. Castrumának romjai az Olt partmagaslatán fekszenek a falutól délnyugati irányban, szemben Szász-Ugrával. Alakja hosszukás négyszög, két hosszabb oldala 185·5 m., területe tehát 28.125 □ m. Kapui még most is megkülönböztethetők. A porta praetoria az Olt felé nyílik. Töltéseinek szélessége 8 m., átlagos magassága 2 m.

Rendeltetése az Olton átvezető híd védelme volt. A hidfő harmincz év előtt az ugrai oldalon még látható volt mint 10 m. széles, téglából épült hosszú fal.²

E várvonal Vécs vagy inkább Dédától kezdve egész Hévizig, miként a térképre vetett egyetlen tekintettel meggyőződhetünk, nem a természetes határookra, hanem belső, helyi érdekek: mint sóbányászat, vagy a kényyszerűség által megállapított vonalokon helyeztetett el, úgy, hogy a tényleges határok jelzésére mesterséges eszközöket kellett használni épen úgy, mint a tartomány északi részein, hol limest vontak. Limest vontak tehát itt is, mely Görgény-Szt.-Imrétől délkeleti irányban húzódik egész a Fekete-ügy jobbpartjáig, s éjszakon Ördög-útja, lejjebb Ördög-barázda, délen pedig Kakas-barázda néven ismeretes.³ Szerkezete teljesen azonos a Torma

¹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. III. k., 175. kv. l.

² Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. k., 195. kv. l. v. ö.: Zwei alte Castelle bei Galt und Héviz. — Safellit des Siebenbürger Wochenblattes. (Brassó) 1845., 12. sz., 50. kv. l.

³ Congrès international d'anthropologie et d'archéologie pré-historiques. Compte rendu de la huitième session; Budapest, 1876. II. k. 1-ső rész: Les fossés du diable en Hongrie, ld. „Magyarország őstörténelmi térképe, melyen Rómer e sánczolatokat át a Fekete-ügyön a határszélíg vezeti el. Megjegyzéseit, az említett czikknek: Lignes de la Transylvanie orientale című fejezetében foglalja össze. 76. kv. l.

Károly által kikutatott éjszakiéval, s a mögötte épült castrumiokkal ugyanoly összeköttetésben van, mint emez. S midőn átalánosságban ennyit megemlítek, egyszerűen a nagyérdékű és fontos határmű létezésére akarok utalni. későbbre halasztva a részleteket, oly időre, midőn teljesen befejezett kutatások eredményeivel állhatok elő.

Előbb megemlítém, hogy az első hódítás keleti határa alig terjedt túl a Marosvölgyön, valószínű tehát, hogy délkeleten sem igen mentek túl a Nagy-Küküllőn, különben aligha erősítik meg völgyét, midőn a vele majdnem párhuzamosan folyó Oltot szintén védelmezik. A későbbi szerzést látszik igazolni az is, hogy Héviz castruma csak Hadrián alatt keletkezik, míg a Küküllő mentén a rómaiság a kezdetektől fogva constatálható.

A Nagy-Küküllő felső folyásánál épült székelyudvarhelyi castrumra már reflectálván, Székely-Keresztúron találkozunk az első megerősített posztóval; lejjebb a segesvári épült, melynek terepe eddig nem volt megállapítható, de egykori létezésének föltétlen bizonyítékai a Legio XIII Geminának tömegesen előforduló téglái.

Segesvár éz Héviz castrumának közlekedését a dendorfi, s a Radeln és Mezburg között a Burgberg (Várhegy)en épült castellumok fődözték. Amannak védműveit a nép még most is Cseteczujának — váracskának nevezi.¹ A burgberginek három oldala még épen áll, s hogy sánczolatai csakugyan a rómaiaktól származnak, a leletek teszik kétségtelenné.²

A Hetzeldorf és Tobsdorf között kiemelkedő magaslatra, honnan fölfelé Erzsébetváros, lefelé pedig Medgyesig pompás kilátás nyílik s áttekinthető az egész völgy, helyezték el a meglehetősen terjedelmű castellumot.

Jóval nagyobb méretű a kis-selyki Burgon emelkedő erődítmény. A magaslát platformját háromszoros töltés köríti. Déli része emelkedettebb lévén, a kapu fölött négyszögű torony állott, honnan remek kilátás nyílik a folyó völgyére, tiszta időben jelentékeny távol-

¹ M. J. Aekner: Die Colonien und Militarischen Standlager der Römer. 32. l. 7.

² M. J. Aekner: Die Colonien und Militarischen Standlager der Römer. 32. l. 6.

ságig. A falak s az egész erődítmény eredetét a leletek: földécserepek, téglák, terracotta töredékek, érmek stb. teszik kétségtelenné. Sajnos, hogy az ötvenes években folyt nagymérvű útépitéseknél, később pedig a vasúti vállalkozók rendkívül megrongálták. Terjedelme 150 m. $\times$ 75 m. = 10.250 □ m.¹

A két Küküllő Balázsfalvánál egyesülvén, nagyon valószínű, hogy a torkolat, mint fontos stratégiai pont, szintén meg volt erősítve, s a Legio XIII Gemina itt talált bélyegei megerősítik a föltevést.

Visszatérve az Olt völgyébe, Héviz és Szász-Ugrától délnyugatra Kis-Sinknél, a községtől fölfelé háromnegyed órányira a jobb oldalon erősítik meg a partot. A castrum szögletei teljes biztossággal állapíthatók meg, sőt itt-ott töltései is constatálhatók. Terjedelme — még eddig nincs fölmérve, igen jelentékeny.²

Alább Rakovicza és Felső-Sebes között építettek védműveket. Ezek még nincsenek kikutatva, de a leletek kétségtelenné teszik eredetüket.³

Innen az Olt — egyesülve a Szeben folyócskával — befordul a déli határhegységek közt s átmegy Romániába.

A Szeben folyócska és a Zood patak összefolyásánál, Talmács mellett⁴ emeltek jelentékeny castrumot, a Cedonia (Nagy-Szeben) felé Acidavan (Koncza?) át Apulumba vezető út biztosítására.⁵

Innen délre egész a Dunáig az Olt völgye lévén a tartomány határa, mellékein végig meg van erősítve, s kisebb-nagyobb castrumok, castellumok teljes biztossággal a következő pontokban constatálhatók:

Praetorio — (Boicza?)

Arutela — (Chinen?)

¹ M. J. Ackner: Die Colonien und militärischen Standlager der Römer 33. l. 10.

² M. J. Ackner: Die Colonien und militärischen Standlager der Römer. 37. 19.

³ M. J. Ackner: Die Colonien und militärischen Standlager der Römer. 371. 18.

⁴ Stenarum?

⁵ M. J. Ackner: Die Colonien und militärischen Standlager der Römer. 31. l. 17.

Castra-Traiana — Bumbesti.

Burridava — Bivolari.

Pans-Aluti — Rymnik.

Russidava — ?

Acidava — Slatina.

Romula — Recska, — falait Philippus építteti újra.¹

? — Rusanesti.

Colonia-Maluensis — Celei, melynek speculája és castruma — utóbbi a népvándorlás idejében hídfő is volt, még egész terjedelmükben constatálhatók.²

Az Olttól keletre, a Kárpátok déli lejtőiről eredő folyók völgyeiben megelégedtek a tartományba vezető szorosok kellő védelmével: a bodzaiból kiömlő Bodza — Romániában Buzeu — folyó völgyét Buzeunál zárták el;³ a Tatárhavas szorosát Valleni de Munte erődítményei tévék megközelíthetetlené;⁴ a Prahova völgyére nyíló tömösít Campina castruma biztosítá; a töröcsvárihoz rendszeres útat vezetének, mely az Olt torkolatától keletre tiz klmre indul ki Flamonda falunál, s Putineu, Adincata, Raschi de Vede, Urlueni, Pitesti s Godenin át húzódik a campolungi nagy castrumig.⁵

Közforgalmi fontossága e szorosoknak még Dacia római birtok, nem igen van, csak a tartomány nagyobb

¹ Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. XI. k. 1. füz. 191. Imp(erator) Caesar M. Ju(lius) [Philip]pus Piu(s) F(elix) invi(c)tu[s] A]ug(ustus) tri[b(unicia) pot(estate) V] c[on]s[ul]s. I[II]I [p(ater) p(at)riae] proco(n)s(ul)et M. Jul(ius) P[hilipp]us iunior imp(erator) c[on]s[ul]s. I [I] pr[inceps] et M(arcia) Otacilia Severa Sanctissima Aug(usta) n(o)stra [r]estitutores orbis [t]otius ob tutelam civit(at)is coloniae suae Romul(ae) circuitum muri manu militari a solo fecerunt.

² Descrierea Anticuitatiloru de la Celei, extasa d'in publicatiunile archiologice ale d-lui Cesaru Bolliacu. Id. Annalele societatei Academice Romane. X. k. sectiunea I., 239. kv. 1.

³ Schuchardt: Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien. Arch. epigr. Mittheilungen IX., 2. f., 215. kv. 1.

⁴ A. v. Domaszewszky: Studien zur Geschichte der Donau-provinzen. Die Grenzen von Moesia Superior und der illyrische Grenzzoll. Arch. epigr. Mittheilungen XIII., 2. 137. l., 47-ik jegyz.

⁵ Schuchardt: Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien. Arch. epigr. Mittheilungen IX., 2. f., 228. kv. 1. és térkép.

biztonsága érdekében védelmezik azokat, mert a közlekedés fővonala az al-dunai síkságon át az Olt völgye volt. Annál nagyobb az ojtózi jelentősége, melynek útja a hasonló nevű patak mentén, majd a Tatrossal — Romániában Trotus — való egyesülése után ennek völgyében, egész a Szeretig hatol, innen a Prutig, s a bessarabiai limes hosszában ér a Fekete tengerig a legrövidebb és legegyszerűsebb irányban. Így valószínűleg azonos ama útvonallal, melyet a ravennai névtelen említ Porolissum és Tyras között a következő állomásokkal:

Certie = Magyar-Egregy.

Porolissum = Mojgrád.

Congri ?

Sturum ?

Urgum ?

Ermerium (= Hermonactus).¹

Alincum ?

Capora (= Harpis?)²

Iscina (= Physce vagy Portus Isiacorum).³

Tirepsum ?

Phyra = Tyras.⁴

Ez közvetíté Dacia összeköttetéseit a Fekete-tenger partvidékeivel, s a gazdag görög városokkal, honnan a provincia hellenisticus elemei folyton új és új tápot nyertek. E vonal a bereczki castrum és előretolt speculáinak védelme alatt állott, a Szeret és Tatros összefolyásánál kezdődő limesig, tovább pedig ennek helyőrsége fődözi. Innen van, hogy a Tatros és Szeret egyesülésig a daciai csapatok téglái fordulnak elő, míg ezen túl nem találunk többé nyomaikra.

A déli határt, a Duna torkolatától nyugatra a Duna képezvén Moesia Inferior és Superior parti nagy castrumai fölöslegessé tévők külön védelmi vonal építését, úgy hogy csak a turnu-severini hid balparti része van megerősítve.

¹ Ptol. III., 10., 7.

² C. Goos: Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens. 52. l.

³ C. Goos: Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens. 52. l.

⁴ Rav. IV., 5. 177. l. Pinder és Parthey.

De a Dunától északra terülő síkság békéjének biztosítására szükségesnek tartván mégis néhány katonai positiót, ezeket ama útvonal mellékén helyezék el, mely

Romulatól — Recska

Castra Nova — ?

Pelendova — Krajova

Amutrian — (?) át huzódik

Turnu-Severinig, illetőleg Drobetáig.

A tartomány határai tehát világosak minden irányban, s oly védelemben részesültek, milyennel még maig sem dicsekedhetnek. Irtózatos lehetett tehát a vihar, mely a *sasokat* mégis elüzé fészkeikből.

A belső védelmi öv tisztán és kizárólag az Érezhegység biztosítására építettvén, azon íven helyeztetett el, melynek főpontjainul Dévát, Gyulafehérvárt, Székelyföldvárt, Tordát és Csucsát jelölhetjük meg.¹

Az Érezhegység nyugati szárnyát és a Fehér-Körös mellékét a miciai (Veczel) erőd védelmezi. A castrumot a vasút most épen derékban metszi, s 1868—69-ben az első erdélyi vasút építői sok becses régészeti emléket ástak itt ki, melyeknek egy része, fájdalom, a töltések s a hidak falaiba került. A castrum négyszögü töltésvonala a külső sánczárokkal együtt a folytonos szántás daczára világosan kivehető, s a Dobrának vezető országút épen mellette vezet el, a váron kívül letelepedett lakosság házai, keletnek és délre az országúton túl, a szántóföldek között messzire feltűnő bozótos halmok alakjában jutottak korunkra. A Maros felé eső terrasse lejtős szélén sikerült azt a fürdőt is megtalálnunk, melynek 193-ik évi kijavíttatását fölratilag örökölték meg. A temető a vasuti töltésnek Déva felé eső vonalán feküdt, hol 1880. nyarán a hunyadmegyei tört. és rég. társulat küldöttsége egy sarcophágot ásatott ki s a hol azóta is több sírfölrirat került napfényre.

¹ E váróvról két monographiát irt Téglás Gábor, a dévai m. kir. állami főreáliskola igazgatója. Czimeik: Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról, Székfoglaló értekezés egy térképpel. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia 1889. — A rómaiak aranybányászatának őrideke Daciában. — Földrajzi közlemények 1890. VII. f. Alábbiakban e két nagybecsű essay útmutatásait követem.

A tábort téres öblözet közepére helyezték, melyen alul alig 5 klm-re a branyicskai szorossal a Marosnak Lippáig tartó kimosási völgye veszi kezdetét. Majd 25 klm-re Dobránál, e völgyből délnyugatra a Begához, s azon túl Lugoshoz a kossovai horpadás szolgál át. A Bega völgye pedig nem lévén megerősítve, valószínű, hogy a miciai helyőrség kisebb csapatosztályai végezték erre is a biztossági szolgálatot épúgy, mint a Maros mellékén lefelé egész a német-esanádi castrum rayonjáig. De a harmincz klm-re éjszakra fekvő Fehér-Körös vidék szolgálata is ide lehetett utalva, mert, bár Kis-Bányánál (Boicza), Rudánál, Kőrösbánya, illetőleg Karácsnál az aranybányászatnak kétségtelen jelei találhatók, sőt Kis-Bányánál, Téglás Gábornak még a bányatelepet is sikerült kinyomoznia,¹ nagyobb katonai állomás arra nem létezett.

Micia védelmi köre tehát nyugat és éjszakra föltűnően messze terjedt, ép oly messze, mint kereskedelmi összeköttetései: egész az arad-hegyaljai límes vonaláig s mint emporialis hely vámállomása a Dacia és határos területek között fönnállott marosi hajózásnak.

Az Érczhegységgel Miciát az épen átellenben éjszakanak nyiló kajánpataki völgy hozta kapcsolatba, melyen át Kis-Bányát, a rudai és gyógyvölgyi bányászatot tartá fölügyelet alatt, melyen keresztül elérhetők a nagyalmási terjedelmes aranybányák is.

Miciából Déván át a Sztrigy torkolatához irányul a hádi út, s ott a délről vagyis az Al-Dunától fölvonuló főúttal egyesülve, a Maros jobb partjára vezet. Itt a Sztrigy torkolatával szemben emelkedő aranyi hegykúp a Maros révjének, inkább hídjának biztosítására képezett állandó őrhelyet, s az egykori tábor sánczöve, töltése, valamint a földkunyhók mélyedései most is szemlélhetők. Az aranyi hegynék kitértően idomítható augit-andesit kőzetét messze földre, de leginkább mégis Miciába, Germizarába, s a tartomány két fővárosába Apulumba és Sarmizegetusába szállíták. Ez okból kettős jelentőséggel bírt ez állomás, melyben a Peutinger tábla Petrisét ha-

¹ Téglás G.: A rómaiak aranybányászata Boiczán (Kis-Bánya) és Rudán. Archeologiai Értesítő 1885.

tározá meg Torma Károly 1880-ban.¹ Az egykori helység épületmaradványait megtalálhatjuk úgy az aranyi hegy alatt, mint kelet felé Nagy-Rápolyt körül. Petristól vagyis Aranytól a Maros jobb partján és közvetlenül az Érezhegység rayonjában haladt a főút Apulumig, melőlözve — az Érezhegység szorosabb körülzáróhatása kedvéért — a sokkal téresebb s a vasút által is követett balpartot.

Első katonai állomása Germizara (Al-Gyógy), mely a legvilágosabban illusztrálja, hogy mily szoros viszonyban áll a belső védvonal a bányászathoz. Castruma az Al-Gyógy mögött alig négy kilométerre, Bozesnél egyesülő defilé rendszer biztosítására épült,² mert e szűk völgyek egymással párhuzamosan futván, egyfelől az Ompoly mellé Ampelumhoz, vagyis a mai Zalatnához, másfelől a Pojana, Tekerő, Nagy-Almás mögött emelkedő Fericsel és Magyarok hegye kiterjedt bányamezőin át a Fehér-Köröshöz, s az ott fekvő Ruda és Kisbánya bányázatához vezetnek. Elzárásuk volt tehát legfőbb indoka Germizara megerősítésének. Castruma a Maros felé tekintő terrasse szélén feküdt, míg a polgári épületek, a fürdők Al-Gyógy nyugati szélén elterülő mezőre terjeszkedtek.

Germizárától Apulumig ismét ott találjuk az állótábor, honnan Ampelum = Zalatna, vagyis az Aranyvidék felé a közlekedés a legkönnyebb vala. Ez az útszakasznak majdnem közepén fekvő Karna, a Peutinger táblának Téglás Gábor által localisált Blandianája, megint a jobb parton, hogy a bányavidék körülzárása annál teljesebb legyen.

Tovább Borbereknel Burticum fekszik, melyet ugyanezen szempontból erősítették meg, melőlözve az útépitésre sokkal alkalmasabb téresebb balpartot.

Ugyanezen indokokra valának részben tekintettel akkor is, midőn Dacia katonai székhelyét Apulumot, az Érezhegységből eredő Ompoly torkolatához helyezék, mert völgye épen az Érezhegység szívébe nyilván, ezen

¹ Torma K.: Adalékok Dacia föld- és helyrajzához. Archaeologiai Értesítő. 1880.

² Téglás G.: A Gyógyvölgy és annak sziklaszorosai. Földrajzi Közlemények. 1887.

át Ampelum (Zalatna) és Alburnus-Maior (Vöröspatak) biztossága fölött könnyen őrködhettek.

Figyelmük azonban a téres völgylapályról kiterjedt a nyugati mészszirtek szakadékaira, s a nehezen megközelíthető hasadékokra is, mert Ompolyicza, Csáklyakő, Gáld, Tövis, valamint Nagy-Enyed felől Remetén, Magoson, úgyszintén Toroczkón át az akkoriban már használt és katonailag megszállott hegyiösvényeknek egész hálózatát állapította meg Téglás Gábor.

Apulumtól a főút tovább kísérvén a Maros mentét, legközelebbi állomása Brucla. Brucla helyi fekvése még nincs megállapítva, de kétségtelen, hogy oly ponton keresendő, melynek az Aranyvidék védelmében stratégiai fontossága van. Ez első sorban Nagy-Enyed, mert innen Toroczkó felé egész az Aranyosig könnyen járható völgyi út szolgál, melynek kiindulását katonai földzet nélkül nem képzelhetjük. Nagy-Enyeden nem is nélkülözzük a rómaiság emlékeit; csakhogy a későbbi építkezések miatt a castrumot nem lehet egész biztossággal megállapítanunk. A Peutinger tábla távolsági mérete 12 m. p. (= 12 római mf. = 17778 klm.), nem adja ugyan Enyed távolságát, de az említett ok mégis Enyed mellett dönt, s a castrum ide localisálandó a valódi fontossággal bíró út elé, mert a közbeeső defilék könnyen megvédhetők részben Apulumból, s a katonai központhoz közelfekvő speculákból: Vajasd és Diódról, míg az Enyedtől Toroczkó s az Aranyos felé haladó út már túl esik az apulumi helyőrség által közvetlen ellenőrzés alatt tartható sphaerán.

Bruclától fölfelé, valamint a Maros balpartján több katonai őrhely, mezei jószág nyomaival találkozunk. Így Décsénél Nagy-Enyedtől fölfelé tiz klm.-re. Herepei Károly nagy-enyedi tanár s e vidék szorgalmas kutatója 1889. nyarán mithriácus szentélyre akadt. A Peutinger tábla következő katonaállomása Salinae azonban, Maros-Ujvár átellenében feküdt, s egyfelől az élénken üzött sóbányászatot, másfelől az utak csomópontját védelmezte. A katonai telep gróf Zichy István kastélya mögött lévő Kápolna nevű hegylépesőn helyeztetett el. Ettől nyugatra nagy terjedelmű építkezések nyomait találjuk Székely-Földváron.

A főút Székely-Földvártól áthajlik az Aranyos felé a Kápolna tetőre, onnan a Szalk völgyre, majd a Kövestetőre, — ezután a Sárpatakán Harasztos község felső végéhez kerül; innen a Bogátbérczen át az Aranyoshoz, hogy a most Leányvárnak nevezett potaissai castrumhoz érjen. A másik ág a Marost követi a vécsi castrumig, miközben a Nyárád terét Maros-Szt-Királytól föl Mikházáig oldalág vonta be a közlekedési kapcsolatba. Utóbbiak a határvédelemre rendelt végvárak összeköttetéseit közvetítvén, többszörös érintkezésben válnak a főhálózattal épenúgy, mint a Kis- és Nagy-Küküllő, sőt az Olt mellékével.

A Salinacból Potaissára vezetett útvonal az Érczhegység éjszaki régióját övezi körül, míg a Maros-menti útszakasz előretolt örhegyeivel és mellékútjaival a keleti védelem szolgálatára volt berendezve, és az Ajtonnál (Kolozsvár közelében) napfényre került miliare szerint¹ a hódítás után alig három év múlva Kr. u. 109—110-ben nagyjában készen volt már Napocaig (Kolozsvár). Ugyanekkor erősíték meg tehát a belső védvonal éjszaki részeit, — különösen Potaissat (Torda).

De Potaissanak kezdetben alig van nagyobb jelentősége mint Bruclanak vagy Blandiananak, mert a tartomány a hódítás első szakában meglehetősen békének örvend, — békének egész a markoman háborúig, midőn a népvándorlás első áradata végig zúg Dacián. Septimius Severus, e kiváló katona császár a válságos viszonyokra való tekintettel, megszaportja az elégtelennek bizonyult helyőrségeket, s a Legio V. Macedonicát rendeli Moesiából a védelem erősítésére. Az új legio főhadiszállása Potaissaba helyzetvén, a castrum jelentősége mint praetoriumé nagyot nőtt egyszerre, s biztosítva lőn ismét az annyira féltett bányavidék.

A tordai castrum a Leányvár nevű hegyháton fekiült, s maradványai kétségtelenül a Septimius Severus idejében kibővített alakjára emlékeztetnek. A szép fonsík melyen romjai terülnek, költőies Leányvár nevét boldog emlékü báró Orbán Balázs szerint, — a várnak 1604-ben még épen állott kapujára helyezett Pallas szobortól

¹ C. J. L. III. 1627.

vette.¹ Szamosközy még egész ihlettséggel ír a hatalmas főkapuról,² de Bethlen Farkas szerint 1657-ben már összeomlott, mintha jelezni akarná a bekövetkező szerencsétlenségeket.³

Sánczolata kettős — a belső négy méter széles jóformán egész vonalán, — a külső majdnem ugyanezen méretet mutatja; közöttük kilencz m. széles árok húzódik, melynek teknősödését másfélezer év alatt sem tudta az eke vasa elegyengetni.

A keleti oldalon lévő jobb főkapu — melynek ormát Szamosközy szerint Pallas szobra díszíté — vastag falaival átvágván mindkét sánczvonalat, valóságos bástya, mely képes volt tizenhatévszázadig daczolni az idő romboló hatalmával, míg most csak az alapfalak eltávolítása után maradt gödrök jelzik egykori nagy arányait, méreteit.

A castrum szögleteit, most várfoknak nevezi a nép, hajdan a külső sánczokig szögellő, kívülről kerekded tornyok védelmezték. Romjaik a hatvanas években még láthatók valának, mert báró Orbán Balázs ekkor a délkeleti szögleten még egész halom faragott kőkoczkát talált.

¹ Báró Orbán Balázs: Torda város és környéke.

² Szilágyi Sándor: Szamosközy István történeti maradványai 1542—1608. IV. k. (Scriptores XXX. k.) 277. l.: *Visitur in eius portae fronte suprema, ad libramentum totius forniciis additum saxum, in quo caesura anaglyptica cubitale quoddam simulacrum expressum est; sive id sit Jovis, sive Martis, sive denique Palladio effigies: nec discrimen deorum temporis iniuria confudit et Aegis quae ibi spectatur, his tribus dis a poetis attribui solet. Id idolum dextra scutum humi attingens pro pedibus sustinet, in quo Gorgonis caput differtum anguibus conspicitur, quod alim spectabile in primis, hoc temporis vix obscura coniectatione intuentium oculi assequuntur. Hunc fornitem, vere memorabile atque illustre antiquitatis monumentum, quem mirari quis possit in tanta saeculorum tempestate, a mille quingentis annis, nec suo nocte casu collapsum, nec hominum barbarorum manu eversum esse, non sine aliquo divino numine, huic provinciae (quod ominor) ad contemplandum fortuna reliquum fecerat: in quo per ambages, Transilvani admonerentur, tamdiu salvum fore publicum statum, dum ipsi inter se mutuis animis coalescerent, seque continentibus casibus obnoxios concordia mutua sustinerent.*

³ Hist. 8. p. 509. 510.

Terjedelme Sarmizegetusáé után következik, mert méretei Torma Károly adatai szerint a következők:

A déli hosszoldal . . .	569 m.
Az északi „ . . .	573 m.
A keleti keresztoldal . . .	383 m.
A nyugati „ . . .	376 m. vagyis 216,980 □-m.

E hatalmas castrumnak előre tolt védműve, kiegészítő része a Tündéren épült castellum. Fala a hegyfokon két m. széles, s délkeleti irányban huzódva, de az oromzat szélén derékszögben törve megy tovább. Másik két oldalának nyoma veszett. Tornyából a helyőrség pompás kilátást élvezve ellenőrizhette a kereszties mezőt egész hosszában a Marosig, s közvetlen fölügyelete alatt tartathatá a Tündér aljában elvonuló. útat, és az Aranyos hidját.

A hid maradványai a Bethlen malmon (1875-ben költöztették mostani helyére) alul száz lépésnyire fekszenek, ott, hol a néprege az elsüllyedt aranygátat keresi. Eresey József erre utaztában még látta a hidfőnek kőkoczkákból rakott falait, félig összeomlott íveit faragott díszítményeivel, s a fölirattal együtt, melyet azonban sajnos nem tudott elolvasni. Később eltűnt a hidfő felső része, el a fölirat, s a rombolás művét 1882-ben fejezék be, midőn körülbelül ötven kőkoczkát feszítettek ki, és néhány darab öt-hat méteres monolythot, melyek valószínűleg az oszlopok alkatrészei voltak. Régebben a balparton is láthatók valának a hidfő falai, sőt még ama hatalmas, csaknem kövesült eserfa pilóták is, melyekre a lábak fektetve valának. Ezek közül husz darabot kihuztak s értékesítettek, de a többi negyven ott maradt valószínűleg örökre eltemetve.¹

A hajdani Potaissa főrésze „a Leányvár alatt a Rákos patak völgyében feküdt, betöltve az egész torkolatot, vagyis azon területet, melyen most Torda város helyezkedett el, sőt kiterjedt annak körvonalán kívül eső azon területre is, mely a nyugot oldali szőlőhegyek oldalán fölnyulik, valamint azon szöglet földre is, mely a Szindi és Párdé patakok alsó folyásából a Tündér alján az Aranyos folyóig terjed, s a melyet most Köves és

¹ Orbán Balázs: Torda város és környéke. 40. kv. 1.

Leányvárnak neveznek. Kiterjedt az a Tündérhegy oldalára és tetőlapjára, sőt minden jel arra mutat, hogy a római colonia külvárosai a Tündérhegy alját is körülölelték, behatoltak egyfelől a Párdé és Szindi patakok völgyületeibe, és fölnyultak az Aranyos menti Solya nevű szőlőhegy aljáig. Sőt túlhaladta a mostani Torda körvonalát a keleti oldalon is, a mennyiben a római telep, vagy annak a sóvágók által lakott része, áthatolt a sóakna-felé is. Legalább ezt látszik bizonyítani az a körülmény, hogy a Rákos völgyet keleti oldalról szegélyező szőlőhegyekben és az akna körül is tűntek és tűnnek föl római maradványok, föliratos kövek, téglák, urnaronesolékok és római érmek.¹

A Legio V Macedonica fölvonulásával egyidejűleg erősíték meg Potaissán belül alig tíz km-rel azt a magaslatot, mely alatt Várfalvánál az Aranyos az Érczhegység tömegéből kiszabadul. S a milyen gondosan óvja délen a Kaján torkolatát Micia (Veczel), az Aranyos nyílásának éppoly biztos kulcsául szolgált a várfalvi erős oldal hatalmas erődítménye, melyből a Legio Macedonica a szó szoros értelmében zár alatt tarthatta, hetven km. hosszúságban Topánfalváig az Aranyos völgy egész forgalmát.

S a két castrummal bevégeződik a belső váröv, mely érczpánczéllként fogta be, s védelmezte a bányavidéket.

Potaissától az állami út Napocaig (Kolozsvár) haladva, itt ketté ágazik: nyugatra a Hideg-Szamos, északra pedig a Kis-Szamos völgyébe. A nyugati ága mellett épült castrumokat midőn az északi várövvel foglalkoztam, már felsorolván, most nem ismételem, csak a Kis-Szamos mellett emelkedő szamos-útvárit említem, mely a belső váröv, — s az alsó-kosályi és alsó-ilosvai nagy castrumok között az összekötő kapocs. Romjai a város délnyugati részétől egy kilométernyire, lankás, a Szamos két ága által befogott fonsíkon fekszenek. Alakja szabálytalan hatszög; területe 560 meter, kiterjedése 20.150 □ m.²

¹ Orbán Balázs: Torda város és környéke. 49. l.

² Jos. Ornstein: Die römische Niederlassung bei Szamos-Ujvár. — Arch. epigr. Mittheilungen aus Öst.-Ungarn. XIV. p. 168. kv. l.

S ezzel befejeztem a tartományt védő várvonalak ismertetését, de mielőtt tovább haladnék, kifejezem még-egyszer esodálatomat a római hadvezetés genialitása előtt, mely figyelembe vett minden tényezőt akkor, midőn concipialta s megalkotá a hatalmas várrendszert, a birodalom utolsó hódításának, a császári diadém legszebb gyönyének Daciának védelmére, midőn fölismerte a természetes központot Apulumot, a mely ha többszörösen elpusztult is az idők viharáiban, hamvaiból más és más nevek alatt mindig újra éledt, s katonai, mint polgári központja maradt Erdélynek mindaddig, míg csak a kisinyke ország meg tudá védeni önállóságát.

